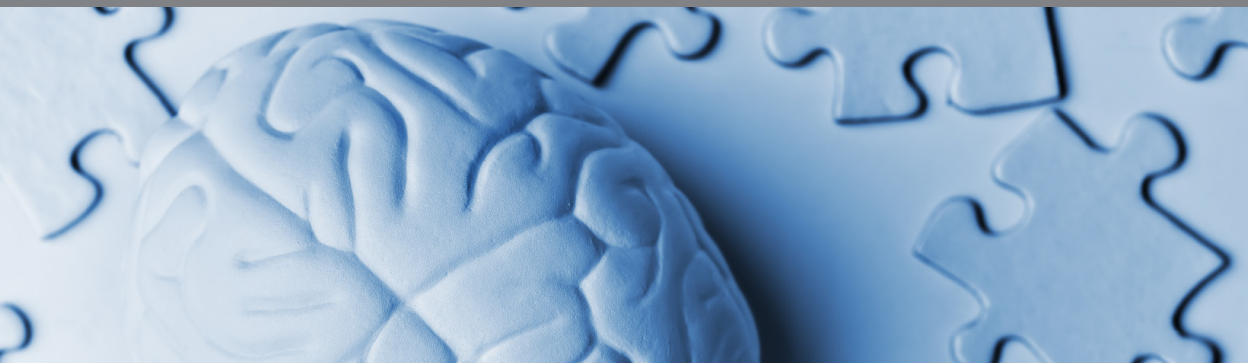

TAVASZI SZÉL 2015 / SPRING WIND 2015

Konferenciakötet

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Association of Hungarian PhD and DLA Candidates

IV.

TAVASZI SZÉL SPRING WIND

Szerkesztette:
Keresztes Gábor

Líceum Kiadó, Eger és
Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest
2015

Tavaszi Szél – Spring Wind 2015

IV. kötet

Lektorálták:

Prof. Dr. Baranyi Béla DSc	Prof. Dr. Koller Ákos
Dr. Barta Róbert	Dr. Kőszegi Tamás
Prof. Dr. Bartha Elek	Dr. Kun Ágota
Dr. Bartók Béla	Lengyelne Dr. Molnár Tünde
Bartusné Dr. Szmodis Márta	Dr. Lévai Csaba
Bényei Judit PhD	Marjanucz László
Bessenyi József	Dr. Mátay Mónika
Dr. habil Deáky Zita	Dr. Nagy-Kovács Erika
Dr. Faragó Klára	Dr. habil. Pap József
Forisek Péter Ph.D.	Dr. Pillók Péter Ph.D.
Galamb György Ph.D.	Püski Levente
Gallai Sándor	Dr. Schadt Mária
Dr. habil Győri János	Dr. Szabó Judit
Hajdú Zoltán	Dr. Takács Zoltán
Dr. Hardi Tamás	Dr. Tóth Zsuzsanna
Dr. habil. Hornyák Árpád	Viga Gyula
Horváth Dóra Ph.D.	Vincze Orsolya
Keményfi Róbert	

ISBN 978-615-5509-97-1
DOI: 10.17048/TSZ.2015.4

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó
és a Doktoranduszok Országos Szövetsége közös gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Nyomdai előkészítés, borítóterv: M+H 2002 Bt.

Megjelent: 2015-ben

Minden jog fenntartva. A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részleteit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – a kiadó és a szerzők előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

TAVASZI SZÉL SPRING WIND

VI. kötet

Orvos- és egészségtudomány
Pszichológia és neveléstudomány
Szociológia és multidiszciplináris
Történelem és politikatudomány

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori Salutem!	9
------------------------	---

ORVOS- ÉS EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Magyarország demográfiai változásai és az egészségügy minőségfejlesztésének szükségessége	13
<i>Dénes Rita</i>	
A sporttáplálkozás gyakorlati tapasztalatai a labdarúgók körében	27
<i>Dobák Zita, Kovács Péter, Nyakas Csaba</i>	
MALDI-TOF tömegspektrometriás mérések optimalizálása, klinikai mintákból izolált <i>Staphylococcus lugdunensis</i> törzsek azonosításában	35
<i>Franyó Dorottya, Zudorné dr. Dombrádi Zsuzsanna Rita</i>	
A mozgástréning jelentősége az időskori kognitív zavarok prevenciójában ..	47
<i>Téglás Tímea, Nyakas Csaba</i>	
Három dimenziós szövettenyésztési eljárás fejlesztése keringő tumorsejtek vizsgálatához	57
<i>Temesfői Viktória, Kurdi Csilla, dr. Kőszegi Tamás</i>	

PSZICHOLÓGIA ÉS NEVELÉSTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Tanórakutatás, új módszer vagy más meglátás?	67
<i>Czók Brigitta</i>	
A történelmi kritikai gondolkodás kognitív elemeinek azonosítása EDU 2.0/NEO tanulási környezetben	79
<i>Érsek Attila</i>	
Dolgozni – itt és most	97
<i>Kis-Tamás Loránd</i>	
A digitális történetmesélés módszertani felhasználhatósága – nemzetközi kutatások áttekintése	117
<i>Lanszki Anita</i>	

Értékesítés eredményességének narratív pszichológiai vizsgálata. 131
Leukó Ferenc

Kockázatvállalás empirikus vizsgálata egy szekvenciális befektetési
szimulációban 139
Uatkán Ajna

SZOCIOLÓGIA ÉS MULTIDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

A migránsokhoz való viszony változása Magyarországon
és az idegenellenesség magyarázatai nemzetközi összehasonlításban. 153
Bogáromi Eszter

Adatok egy partiumi és egy határszéli település görög katolikusainak
identitáskérdéseire 165
Bognárné Lizák Dorina

What is the matter with advertising: Consumers' social representation
about company-consumer communication. 181
Ágnes Buvár

A „vallásháború” közösséget formáló jelensége pamlényban 193
Farkas Anett

Borsodi kilátások 207
Horváth Ádám

A magyarországi hulladékgazdálkodással kapcsolatos kommunikáció
újrágondolása 233
Kaczur-Somfay Dorottya

Új kihívások a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás kapcsolatában
Észak-Magyarországon. 249
Lőrincz Mónika

Hogyan tovább? 263
Palusek Erik

Az osztrák munkaerőpiac migrációs sajátosságai 275
Patay Tünde

Heves megye képzési rendszere, hiányszakmák a megyében 289
Pecsenyánszky Melinda

Szellemi kulturális örökségi elemek felhasználása
a Létavértesi Májusi Málé Fesztiválon 307
Simon Krisztián

A regionális autonómia viszonyainak vizsgálata Vajdaság példáján 321
Szügyi Éva

TÖRTÉNELEM- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Arestatio: hatékony fenyegetés vagy végrehajtott büntetés? 337
Bakonyi Zsuzsanna

Diana ábrázolási típusai a Kr. u. 3. század római érempropagandájában 351
Barna Ferenc

„Más férfi nem volt nő”
Emlékezetkonstrukciók Pipás Pista nemváltoztatásáról és gyilkosságairól. . . 379
Bezsenyi Tamás

Az aszódi evangélikusok keresztszülői kapcsolathálója a 19. században 395
Bozó-Sziűcs Diána

Ercole Durini Di Monza budapesti olasz követ jelentései 409
Császár Ildikó

A Vasúti Tisztképző Tanfolyam elvégzése és az egykori hallgatók
elhelyezkedésének kérdése 1887–1896 között 423
Cserháti Katalin

Az ókori Alexandria-i Könyvtár modellje a virtuális térben. 437
Csont István

A parlamentáris rendszerek prezidencializálódása 449
Dobos Arnold

Női szerepek. Mozgástér és korlátok egy periférikus életút fényében
a 20. század második feléből 463
Grexa Izabella

Az Egri Érseki Jogakadémia szerepe a Heves vármegyei hivatalnokréteg képzésében	479
<i>Hadobás Eszter</i>	
Olasz propaganda a magyar revízió mellett (1927–1936).	491
<i>Hamerli Petra</i>	
„Az isten áldását kérem a főispán elvtársra!” – Tóth Béla borsodi főispán beiktatása 1945. február 1-jén	507
<i>Jakab Mátyás András</i>	
Noblesse oblige	519
<i>Kovács Anett</i>	
The Failure of the British Policy of Incomprehension	531
<i>Kovács Márta</i>	
Középkori vendetták, mint döntési helyzetek.	543
<i>Szolnoki Zoltán</i>	
Gróf Andrassy Gyula konferencijavaslat (1878. január vége – március eleje).	557
<i>Várad Katalin</i>	

LECTORI SALUTEM!

Sok szeretettel köszöntöm a kedves Olvasót a Doktoranduszok Országos Szövetsége nevében! Ön a közel két évtizedes múltra visszatekintő Tavasz Szél konferencia-sorozat legújabb kötetét tartja kezében, mely a 2015. évi rendezvényen bemutatkozott előadók által publikált legújabb tudományos eredményeket mutatja be.

A Tavasz Szél konferencia az utóbbi években a magyarországi tudományos élet nagy tradíciókkal bíró eseményévé, a fiatal kutatók számára meghatározó legjelentősebb „világtalálkozóvá” vált. A konferencia sajátossága, hogy multidiszciplináris, így valamennyi tudományterület számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, ezáltal minden évben széles tájékozottságot szerezhetnek a kedves résztvevők a különböző tudományágak új és újszerű eredményeiről.

Az idei évben a Tavasz Szelet az egri székhelyű Eszterházy Károly Főiskolán rendeztük meg nagy sikerrel, 2015. április 10-12 között. A konferenciára évről-évre az előzetesen szakmailag alaposan elbírált, legjobbnak minősülő kutatási témák kerülhetnek be a hazai és határon túli intézményekből. Ennek tudatában országosan is kiemelkedőnek számít, hogy az idei Tavasz Szélen több, mint 400 előadót hallgathattunk meg a 21 szekcióban. Az elismert szakemberek által lektorált kötetben végül közel 200 tudományos publikáció jelenhet meg.

Úgy véljük, hogy a Doktoranduszok Országos Szövetsége ezzel a rendezvényen is öregbítette hírnevét és erősítette küldetését, melynek lényege, hogy társadalmilag beágyazott szervezatként a doktori képzésben résztvevők számára kitarja a lehetőségeket, támogassa munkájukat és magát tudatosan alakító közösséget formáljon. Ennek érdekében hívunk és várunk továbbra is minden doktoranduszt, doktorjelöltet a szervezet kötelékébe, hogy együtt építhessük tovább a szervezet jövőjét, melynek jelmondata kifejezi lényegét:

„Közösség a tudományért.”

A konferencia nem jöhetett volna létre a szervezők és támogatók aktív közreműködése nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki házigazdáinknak, az Eszterházy Károly Főiskola munkatársainak, a főiskola doktorandusz önkormányzatának, a DOSz tudományos osztályainak, munkatársainak és titkárságának a hatékony együttműködésért, mely nélkül nem sikerülhetett volna ilyen magas színvonalon megrendezni az idei tudományos összejövetelt. Köszönettel tartozunk támogatóinknak is, az Emberi Erőforrások Minisztériumának, a Nemzeti Tehetség Programnak, Eger Megyei Jogú Városnak, az Eszterházy Károly Főiskolának, továbbá a Richter Gedeon Nyrt.-nek.

Reméljük, hogy a Tavaszi Szél Konferencia idén is maradandó, pozitív emlékeket hagyott mindenkiben, az ott szerzett tapasztalatok és új tudományos információk hasznául szolgálnak majd a résztvevők és ezáltal a magyar tudomány és a felsőoktatás számára.

További szakmai sikereket és kellemes olvasást kívánunk minden kedves Olvasó számára!

Sopron, 2015. 08. 03.

Üdvözlettel:

Keresztes Gábor
elnök

Orvos- és
egészségtudományi
szekció

MAGYARORSZÁG DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY MINŐSÉGFEJLESZTÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE

Dénes Rita

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék,
PhD hallgató
denes@mvt.bme.hu*

Absztrakt

Doktori dolgozatomban a magyar egészségügy minőségfejlesztésének lehetséges irányait és módszereit vizsgálom. Az elmúlt évtizedekben a magyar egészségügyre egyre nagyobb nyomás nehezedett, aminek oka egyrészt az egyre szűkösebb közkiadások és támogatások, másrészt pedig az, hogy az egészségügyi szolgáltatóknak egyre több feladatot és igényt kell kielégíteniük. A gyenge demográfiai adatok kezelése, főként a rossz egészségi állapot számos nehézséget és nagy terhet jelent az egészségügy számára. Ugyanakkor kérdésként vetődik fel, hogy valóban helytálló-e az a feltételezés, hogy a magyarok demográfiai adatai gyengék?

Hipotézisként fogalmaztam meg, hogy a magyar lakosság rossz demográfiai adatokkal rendelkezik (Európai Unió viszonylatban). Célom a tárgyban feltételezés bizonyítása és a jelenlegi magyarországi demográfiai helyzet bemutatása.

A témaválasztást a doktori témámon keresztül a személyes érdeklődés is indokolja, mert az egészségügy területén bármiféle minőségfejlesztési program kidolgozásának alapvető feltétele a lakosság demográfiai helyzetének ismerete.

A hipotézis helytállóságának igazolását – hazai és külföldi információk felhasználásával – strukturális demográfiai számadatok elemzésével végeztem. Összegyűjtöttem és ismertettem Magyarország demográfiai adatainak változását az elmúlt 50-60 évben. A használt mutatók a következők: népesség számának változása, mortalitási és morbiditási adatok, az egészségi állapot leírására szolgáló születéskor várható élettartam és születéskor várható egészséges élettartam. Ezen paraméterek áttekintése mellett szükségesnek tartottam, a magyar adatok összehasonlítását az Európai Unió adataiból és a kelet-közép-európai országok adataival, amelyek hasonló múlttal, természeti-, gazdasági adottságokkal és jellemzőkkel rendelkeznek.

A legfrissebb információk által releváns portfóliót is készítettem Magyarország jelenlegi demográfiai helyzetéről. Ehhez a hazai és nemzetközi szakirodalmakat vettem alapul.

A kutatásom során a következő eredmények születtek:

- Magyarország első helyen áll a daganatos betegségek, az emésztőrendszer betegségei és az öngyilkosság következtében meghaltak számát tekintve (az Európai Unió országai között). Több más betegség okozta halálozásban is – sajnos – az első között szerepelünk.
- Az európai átlaghoz mérten alacsony a születéskor várható élettartam: a férfiak 5,8-, a nők pedig 4,3 évvel maradnak el. Ez az arány az egészséges életek esetén sincs másképp.
- Növekszik a magas vérnyomás és szövődményei okozta betegségektől szenvedők száma.
- Az elmúlt tíz év alatt a felnőttek körében több, mint háromszorosára növekedett a mozgásszervi megbetegedések száma.

- A lakosság 65 év alatti korcsoportjában hazánkban mérték a legmagasabb értéket a cukorbetegknél.
- Az elmúlt évtizedekben a daganatos betegek száma jelentősen emelkedett.

Valóban nem kérdés, hogy Magyarország demográfiai mutatói „javításra” szorulnak, amiben jelentős szerepe van az egészségügynek is. Izgalmas kutatási témának tartom a továbbiakban a problémákat mérséklő és a megoldásra törekvő lehetőségek vizsgálatát. A korlátozott egészségügyi finanszírozási feltételek és támogatások miatt – véleményem szerint – jelentős lehetőségek rejlenek az egészségügy minőségfejlesztésében is.

Kulcsszavak: *demográfiai adatok, egészségi állapot, morbiditási és mortalitási adatok, születéskor várható élettartam, minőségfejlesztés az egészségügyben*

Bevezetés, hipotézis, célok

Ahogy az előzőekben már említettem, napjainkban egyre több feladat hárul a magyar egészségügyre. Ennek fő oka feltehetőleg a gyengeséget jelző demográfiai adatok, a magyarok rossz egészségi állapota, ami több véleményben is megfogalmazódik valamilyen formában. Ádány Róza tanulmányában például úgy nyilatkozik, hogy Magyarországon esetében a születéskor várható átlagos élettartam mutató lényegesen elmarad még a szerény gazdasági teljesítmény alapján elvárható értéktől is [Ádány, 2008].

Hipotézis: A magyar lakosság gyenge demográfiai adatokkal rendelkezik (Európai Unió viszonylatban).

Ebben a munkámban célom ennek a hipotézisnek a bizonyítása és a jelenlegi magyarországi demográfiai helyzet bemutatása. Ehhez a felhasznált hazai és külföldi információk a Központi Statisztikai Hivatal-, az Eurostat Table-, az OECD statikus táblák- és WHO legfrissebb felméréseiből származtak.

A megszerzett adatokat hazai és nemzetközi szakirodalmak alapján dolgoztam fel: a demográfiai adatok használata és bemutatása két struktúra mentén figyelhető meg. Egyrészt a nyers adatokat demográfiai portrék, statisztikai összefoglalók, társadalmi atlaszok és előrejelzések készítésénél alkalmazzák: Társadalmi helyzetkép [KSH, 2010], Statisztikai tükör [KSH, 2008]; European Demographic Data Sheet 2012 [VI of D, 2012]; Demographic change in Europe [Linz, S. Stula, 2010]. Másrészt pedig különböző gazdasági és társadalmi összefüggések meg- alapozó, alátámasztó dokumentumaként használják. Sok esetben az egészségi állapot irányából megközelítve: A prevenció helyzete Magyarországon és viszonya a lakosság egészségi állapotából adódó prioritásokhoz [Ádány, 1998].

Pol és Thomas felhívja a figyelmet a demográfiai jellemzők, az egészségi állapot és az egészségügyi ellátás kapcsolatára, amely kötelék a három tényező párhuzamos fejlődésében gyökerezik.

Forgács standard halálozási rátát, születéskor várható élettartamot, egészség-

ben töltött éveket, csecsemőhalandóságot, és a korai halálozást tartja a leggyakrabban használt mutatóknak az egészségi állapot mérésére. Ezeket a mutatókat és a morbiditási adatokat használja a GKI Gazdaságkutató Rt. is.

Robine a várható élettartam egészségügyi indikátor szerepére hívja fel a figyelmet, és arra, hogy ez a mutató lehetőséget nyújt a populációk összehasonlítására is. A WHO ezt kiegészítette azzal, hogy emellett az egészséges és aktív életek ismeretére is szükség van.

Gődény hangsúlyozza, hogy a hazai egészségügyi minőségmenedzsment programok tervezése, fejlesztése és működtetése,- amelynek legfontosabb eredménye a lakosság egészségügyi állapotának pozitív változása nem megfelelően megalapozott a demográfiai viszonyok ismerete nélkül [Gődény, 2007].

Doktori munkám elsősorban a mozgásszervi megbetegedésekre és az e téren alkalmazott rehabilitációs módszerek minőségfejlesztésére fókuszál, ezért részletesebben kitérek a magyar demográfia helyzetének bemutatása kapcsán a mozgásszervi betegségek helyzetére.

A népesség számának változása

Az ország demográfiai helyzete alapvetően a lakosság számának változásával jellemezhető, vagyis a népesség gyarapodásával és fogyásával. Magyarország esetében a ki- és bevándorlás mértéke a halálozási és születési adatokhoz képest nem számottevő, ezért a természetes népességváltozást¹ vizsgáltam. Magyarországon az elmúlt száz évet tekintve az 1980-as években éltek a legtöbben (10 millió 709 ezer fő). Ettől kezdve évről évre fokozatosan csökkent a népességszám, ráadásul a fogyás mértéke emelkedett: 1990-ben még csak 19 981 fővel csökkent a népesség, 2013-ban pedig már 38 089 fővel. 2010-ben a lakosság száma 10 millió alá süllyedt, és azóta a népesség ezalatt is maradt: 2014-ben az ország népességének lélekszáma 9 millió 877 ezer fő volt.

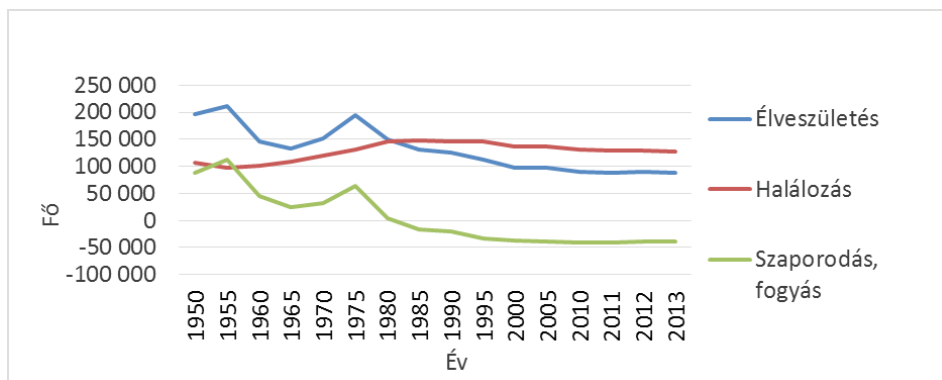
Magyarországon a népesség fogyásához jelentősen hozzájárul, hogy évről évre egyre kevesebben születnek. A születések száma 1998-ban 100 ezer fő alá esett, és azóta sem haladta meg ezt az értéket. A nyers születési arányszám² az elmúlt 60 évben jelentős ingadozást mutatott. 2011-ben érte el a mélypontot (8,8), azóta azonban növekszik, 2013-ban 9,2 értékű volt, de még mindig nem érte el a 10,0-es Európai Unió átlagot, sőt még a közép-kelet-európai országokét (9,78) sem.

A népesség számának másik legjelentősebb meghatározó tényezője a halálozás. A múlt század második felében epidemiológiai válság alakult ki Magyarországon, majd az 1990-es évek elejétől kezdve csökkenő trendet követtek a halálozási adatok. A magyar nyers halálozási arányszám³ 2013-ban 12,8-as értéket mutatott, amivel az EU átlag (9,9) felett teljesítettünk.

¹ migrációs hatásokkal nem számolok

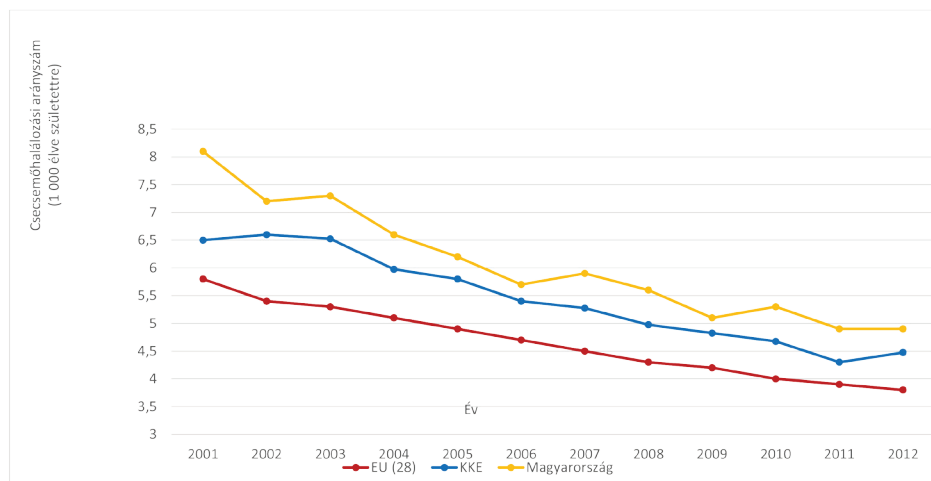
² a születések száma, ezer lakosra jutó száma, évközepi népességre számítva

³ a halálozások száma, ezer lakosra vagy tízezer lakosra jutó száma, évközepi népességre számítva

1. ábra: Természetes népességszám változása Magyarországon

A csecsemőhalálozás meghatározó információ, mivel a társadalom fejlettségére és főként az egészségügy helyzetére is enged következtetni. Ez az arányszám Magyarországon az 1900-es években közel 90-es értéket mutatott⁴, majd folyamatos csökkenés következett be. 2013-ban már csak 5,1-es érték volt, de ez elégedettségre mégsem adhat okot, hiszen a csökkenés mértéke lelassult, és így is meghaladja a közép-kelet-európai átlagot (4,48) és az Európai Uniósat (3,8) is.

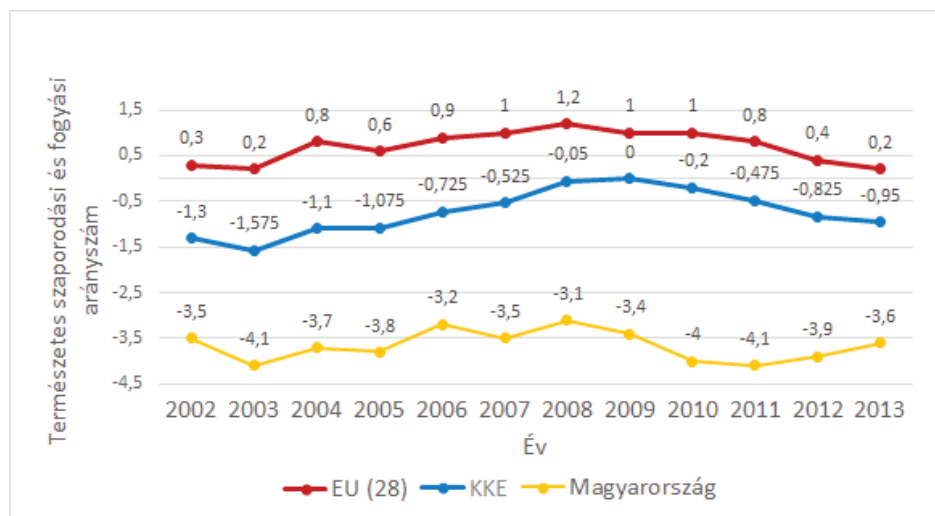
2. ábra: Csecsemőhalálozási arányszám változása (Magyarországon, az Európai Unióban és a kelet-közép-európai országok átlagértéke)

Az eddig bemutatott adatoknak megfelelően a magyar természetes fogyási arányszám⁵ növekvő tendenciát mutat: 1990-ben még 1,9, 2013-ban pedig már 3,6-os érték volt. A népesség csökkenése nem egyedüli jelenség Európában, de

⁴ 1000 csecsemőre vetítve

⁵ az élveszületési arányszám és a halálozási arányszám különbsége

egyre több országra jellemző, hogy népességük a fogyásból növekedésbe billent át (Szlovákia, Szlovénia).

3. ábra: Szaporodási és fogyási arányszám változása (Magyarországon, az Európai Unióban és a kelet-közép-európai országok átlagértéke)

Mortalitási adatok

A bekövetkező halálozások és a háttérükben meghúzódó halálokok összekapcsolása révén felmérhetőek a különböző betegségek és az egyéb okok által előidézett halál kockázata is. A halálokok vizsgálata fontos információkkal szolgál a népesség egészségi állapotának és az abban bekövetkezett változásoknak az értelmezéséhez [KSH, 2008]. A következőkben ezek alapján tekintem át az elmúlt 50 évben előfordult halálozási adatok változását. Bemutatom a legfrissebb adatokat és a halálokok százalékos arányát. A magyar haláloki struktúrákat európai szinten hasonlítom össze, mivel a vezető halálokok Európa egyes országaiban lényegében azonosak. Az adatok szemléltetéséhez standardizált halálozási arányszámot⁶ használtam.⁷

A XX. század elején Magyarországon és a legtöbb európai országban egyaránt elsősorban a fertőző betegségek okozták a halálozások döntő többségét. A nők esetében emellett a születéssel kapcsolatos halálozás is meghatározó volt. Napjainkra azonban ezek a tendenciák megváltoztak. Az életmódbeli sajátosságok és az egészségügyi intézményrendszerek működése a befolyásoló tényező. Magyar-

⁶ WHO standard európai népességének kormegoszlásával súlyozva, százezer lakosra

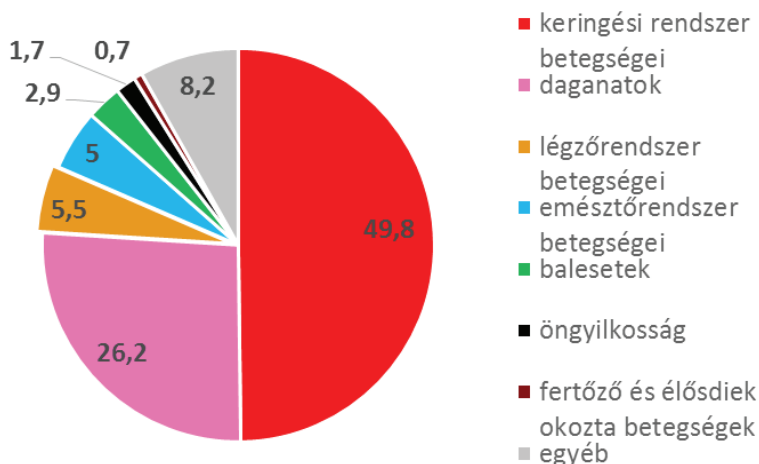
⁷ Megjegyzés: a halálozások vizsgálatánál eltérések tapasztalhatóak nemeként, korosztályonként és országon belül területegységenként is, de jelen munkámban ezekre csak említés szintjén térek ki.

országon a keringési rendszer betegségei és szövődményei okozzák a legtöbb halálesetet, csakúgy, mint minden fejlett egészségkultúrájú országban [KSH, 2013]. Magyarországon az 1960-as évektől kezdve kiugróan magasak voltak ezek a halálozási adatok. Az 1970-es évektől kezdve már az elhunytak mintegy fele keringési rendszeri betegség következtében távozott el. A 1. sz. táblázatban látható, hogy a magyar halálozási arányszám közel kétszer annyi, mint az Európai Unió (EU28) átlag, és a kelet-közép-európai országok átlagértékét is meghaladja. Egyedül Szlovákiának volt magasabb értéke 2011-ben.

A vezető halálokok között Magyarországon a második helyen a daganatos megbetegedések állnak. Az 1950-es évektől kezdve fokozatosan nőtt a daganatos megbetegedések következtében elvesztettek száma. A halálozás standardizált értéke alapján hazánkban a legmagasabb érték a kelet-közép európai országok között, sőt az egész Európai Unióban is. A tüdőrák tekintetében szintén Magyarország áll az első helyen. SEFFRIN⁸ [WHO, 2003] szerint a rák a legjobban megelőzhető és kezelhető betegség. A légzőszervi megbetegedések okozta halálozás súlya a halálozási okok között egyre inkább növekszik: 2000-ben Magyarországon az összhálaózás 3,8 %-át, 2013-ban pedig már 5,5 %-át jelentették. A magyar érték meghaladta az Európai Unió és a kelet-közép-európai átlagot is.

Magyarország 2011-ben az emésztőrendszeri megbetegedések okozta halálokok esetében is az első helyen szerepelt az Európai Unióban.

Az Európai tagországok között még egy vezető halálnemben állunk az első helyen: nemzetközi összehasonlításban kirívóan magas az öngyilkosságok okozta halandóság. Közel kétszer annyian követik el, mint az EU-ban átlagosan.

4. ábra: Magyarországon a vezető halálokok okozta halálozás %-os megoszlása, 2013

⁸ John R. Seffrin a Nemzetközi Rákellenes Szövetség elnöke (International Union Against Cancer)

1. táblázat: Mortalitási adatok Magyarországon és az Európai Unióban

Halálokok (hazai gyakorisági sorrendben)	Magyarország 2013		Magyarország (2010 és 2011)	Európai Unió (2010 és 2011)	K-K-E**** (2010 és 2011)	Legjobb adatok
	fő*	%**	S.h.a.l. szám	S.h.a. szám	S.h.a. szám	S.h.a. szám
Keringési rendszer	62979	49,8	402,1	212	372,9	Francia.: 113,9
Daganatok	33274	26,2	242,6	171,3	207,1	Ciprus: 117,8
tüdőrák			71,3	38,4	48,9	
emlőrák			25	22,6	22,4	
Légzőrendszer betegségei	7009	5,5	42,5	41,2	41,3	Finno.: 21,3
Érrendszer betegségei	6390	5	56,3	29,2	42,7	Málta: 16,6
Balesetek	3654	2,9				
közlekedési	540		8,9	6,5	7,4	UK: 3,4
Öngyilkosság	2093	1,7	21,3	10,2	15	Ciprus: 3,4
Egyéb	10475	8,2				

* meghaltak száma (fő)

*** Standard halálozási arányszám, 100 000 fő lakóra

** magyar lakosság halálozásának %-os adatai **** Kelet-Közép-Európa országai

Születéskor várható élettartam és az egészségesen várható élettartam

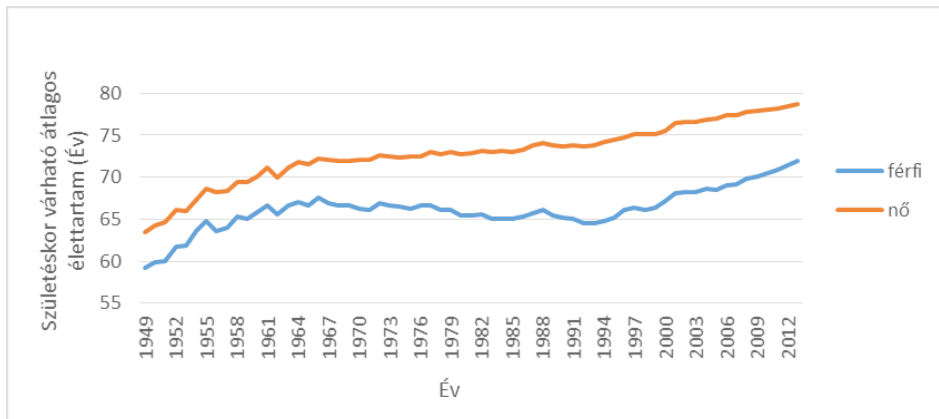
A várható élettartam a halandóság szintetikus mutatója, amelyet a népesség kihalási rendje alapján számítanak ki az adott évben megfigyelhető kor szerinti halálozási arányok figyelembevételével. A legátfogóbb és legismertebb mutató a születéskor várható élettartam és az egészségesen várható életévek száma, amely a korlátozottságtól mentesen várható életéveket méri.

A 20. század hatvanas éveitől kezdve a fejlett országokban az életminőségjavítás a modern társadalmak fontos célkitűzésévé vált. Ezért az életminőséget meghatározó, befolyásoló tényezők és hatásaik vizsgálatára életminőség-mo-delleket alkottak, különböző egészségmutatókat hoztak létre, mint például az egészségesen várható élettartam.

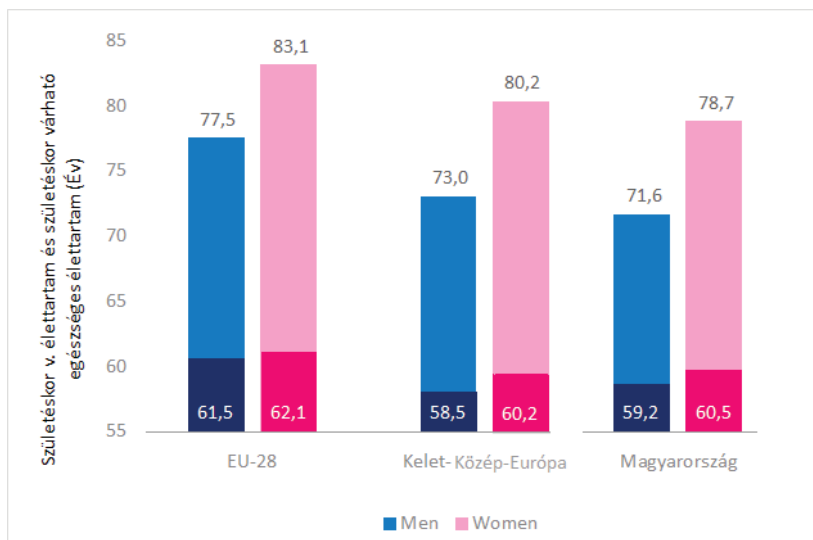
A 20. század elején Magyarországon kedvezőtlenül alakult a halandóság. A születéskor várható élettartam és az egészségesen várható élettartam szempontjából jelentősen az Európai átlag alatt teljesített az ország. Majd a második világháborút követően minden európai országban – így Magyarországon is – jelentősen javultak az életkilátások, a halandóság nagymértékben csökkent. 1960-as évek közepén ez a felfelé ívelő trend megtört (a többi szocialista országhoz hasonlóan). Magyarországon a halandóság romlani kezdett (főként a férfiaké, a nőké pedig stagnált, vagy csak igen lassan javult). Ennek fő oka a középkorú férfiak halandóságának nagyarányú romlása. Míg Nyugat-Európában a hetvenes évektől kezdve érezhető volt a halandóság-javulás, addig a magyaroknál ez elmaradt. A 90-es évek elején halálozási válság sújtotta Magyarországot. A születéskor várható élettartam a férfiak esetében 65,13, a nőknél pedig 73, 71 év volt. Az európai átlagtól ekkor 6,4 (férfiak), és 4,8 évvel (nők) voltak lemaradva [Kovács, 2009]. 1994 óta lassú javulás tapasztalható, ugyanakkor a magyarok még így is jelentősen az Európai Unió-s átlag alatt teljesítenek. 2012-ben magyar férfiak 71,06, a nők 78,7 évnél élethosszra számíthatnak, míg az Európai Unió-s átlag a férfiak esetében 77, 5 a nőknél 83,1 év. A közép-kelet-európai átlag pedig 73,8 és 80,8 év.

A születéskor várható egészséges évek száma – a 2004 óta érvényes módszer szerint – mindkét nem esetében növekedett, 2012-ben a férfiaknál 59,2, a nőknél 60,5 év volt, amivel az Európai Unióban nem a legrösszabbul, de az átlag alatt (61,5 és 62,1év) teljesítettünk. A 2. ábra szemlélteti a leírtakat.

5. ábra: Születéskor várható átlagos élettartam változása Magyarországon

6. ábra: Születéskor várható élettartam és az egészségesen várható élettartam, 2012

Morbidity data

Among the morbidity data are the statistics and indicators related to the prevalence of certain diseases in a population, which belong to the category of morbidity data. The disease is a deviation from the accepted health status, which reduces

az élettartamot, vagy rontja az életminőséget, és azt, amit az egyén vagy a környezete észlel (beleértve az ellátórendszer, a diagnosztikai eszközök észlelését is)⁹. A betegség csökkenti nem csak a fizikai, de a mentális jólétet is. Számos betegség éveken keresztül akár visszatérően is megnehezíti a mindennapokat. Magyarországon kifejezetten magas azoknak a betegségeknek a száma, amelyek elkerülhetőek lennének (szűrésekkel, egészséges életmóddal, beavatkozással). A morbiditási adatokat célszerű több forrásból begyűjteni: lakossági felmérésekből, vizsgálatokon alapuló felmérésekből, főként háziiorvosi adatbázisokból és a morbiditás monitorozásból. Még így is megeshet azonban, hogy nem kerül feljegyzésre a betegség. Az alábbiakban feltüntetett morbiditási számadatok a háziiorvosi- és a házi gyermekorvosi szolgálathoz bejelentkezett egyének betegségeinek számát jelentik tízezer lakosra vonatkoztatva. A különböző felmérések összecsengő eredménye, hogy Magyarországon a legtöbben a magas vérnyomástól, ezzel összefüggésben az ischaemiás¹⁰, és agyérbetegségektől, valamint egyéb szövődmények okozta betegségektől szenvednek. Aggasztó, hogy e betegségek száma évről évre egyre növekszik. Míg 2003-ban a felnőttek körében magasvérnyomást 2345-ször, 2013-ban pedig 3683-szor jegyezték le, tehát a magyar felnőttek mintegy harmadát érinti a magas vérnyomás. A nőket kissé gyakrabban, mint a férfiakat.

Magyarországon a második leggyakoribb betegséget a mozgásszervi betegségek jelentik. Ez a gyakoriság világszerte általánosan megfigyelhető. E betegség egyre emelkedő népegészségügyi problémát jelent, ami komoly terhet ró az egyénre, a családra, az egészségügyre és az államra egyaránt. Magyarországon tíz év alatt a felnőttek körében 665-ről 2272-re emelkedett a mozgásszervi megbetegedések száma. A 18 évesnél fiatalabbak esetén a deformáló hátgerinc-elváltozások a jellemzőek. Az OLEF¹¹ lakossági felmérésben a mozgásszervi betegségek közül a megkérdezettek a következő problémákra panaszkodtak legmagasabb százalékban: a reuma, ízületi gyulladás (a megkérdezettek több, mint 27%), ízületi kopás (24%), derékfájás vagy valamilyen krónikus gerincprobléma (31%). A nyak-, hát- és gerincelváltozások együttes említése majdnem eléri az 50%-ot. A csontszerkezet károsodásról 8% számolt be (főleg az idősebbek). A lakossági felmérések megerősítik, hogy sokan nem fordulnak gerincbetegségükkel orvoshoz, hanem otthon szakember segítsége nélkül elviselik a következményeket [KSH, 2010]. A porc- és csontbetegségben szenvedők száma folyamatosan emelkedik, aminek oka feltehetőleg az életkor meghosszabbodásában és a civilizációs ártalmak erősödésében érhető tetten. A háziiorvosi betegségi statisztikából is kiemelkedőek a csigolyabetegségek. 2009-ben több mint 1 millióan voltak ezzel az egészségügyi problémával nyilvántartva. A nőket minden életkorban nagyobb arányban veszélyezteti ez a betegség. A 75 éves és idősebb lakoságnak

⁹ [http://fogalomtar.eski.hu/index.php/Betegs%C3%A9g;2015.01.02.](http://fogalomtar.eski.hu/index.php/Betegs%C3%A9g;2015.01.02)

¹⁰ vérátáramlási zavar

¹¹ 2003-ban végzett Országos Lakossági Egészségfelmérésből

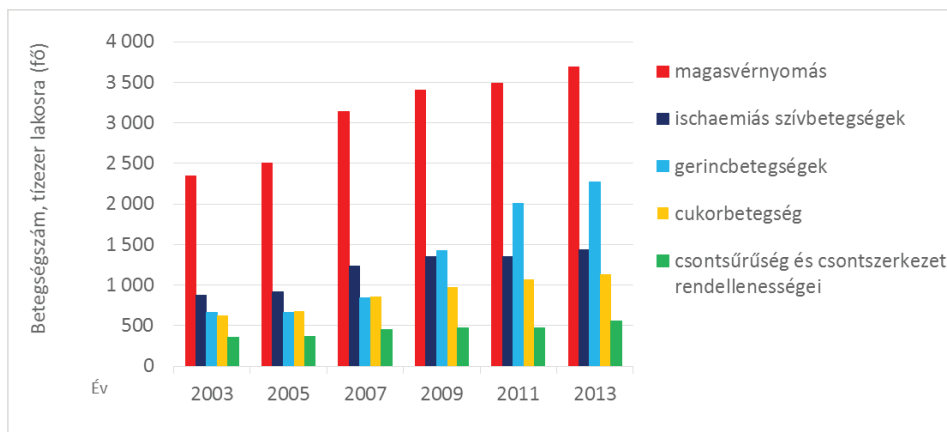
már a negyede szenved valamiféle csigolyabetegségben. Hangsúlyozandó, hogy a mozgásszervi betegségek hatással vannak más betegségekre és ezeken keresztül az élettartamra is. A több szervrendszert érintő poliszisztémás autoimmun kórképek és az RA-s (ízületi gyulladással) betegek esetén nagyobb a halálozás kockázata. Az RA-s betegek átlagos életkora körülbelül tíz évvel rövidebb, mint az átlagnépességé. A csonttrikulálás hatására bekövetkező combnyaktáji törések után mintegy 15-20%-os plusz mortalitás következik be (a törést nem szenvedett, hasonló korú populációhoz képest). A reumatológiai betegek életminősége pedig már a betegség korai szakában jelentősen romlik. A rövid távú keresőképtelenség és a tartós rokkantság okai között, valamint a kapcsolódó direkt és indirekt egészségügyi költségek megoszlásában a mozgásszervi betegségek egyaránt dominálnak [Poór, 2014]. Az Európai Unió országaiban a reumatikus betegségek százmilliónál több polgárt érintenek. A rövid munkaképtelenség 50%-át, a tartós munkaképtelenség 60%-át teszik ki. Az éves direkt és indirekt költségek mintegy 240 milliárd euró nagyságrendűek [Hungarian Association of Rheumatologists et al., 2011].

A 20-21. század egyik népbetegsége a cukorbetegség. Az európai lakossági egészségfelmérésből származó adatok alapján a lakosság 65 év alatti korcsoportban Magyarországon mérték a legmagasabb értéket. A felnőttek közül 2013-ban körülbelül minden tizedik magyar felnőtt lakos érintett. Ráadásul a magyar cukorbeteg fiatalabban halnak meg, mint az Unió többi országában [KSH, 2010]. E betegség kezelése esetén meghatározó a lakossági hozzáférhetőség az egészségügyi szolgáltatásokhoz, az ambuláns gondozás és annak szakmai színvonala.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben a daganatos betegek száma jelentősen emelkedett: a 35-44 évesek korcsoportjában már minden századik ember érintett. Magas számot mutat az emlő rosszindulatú daganata (166) és a tüdőrák (149) is.

Az emésztőrendszer betegségei közül kiemelendők a különböző májbetegségek (amit az esetek harmadánál a szeszes italok túlzott fogyasztása okoz).

A fentiek mellett meg kell említeni az allergiás betegségeket (asztma, hörghurut), a magas koleszterint, a gyomor-, nyombélfekélyt és a depressziót is. HIV-fertőzések szempontjából az alacsonyan fertőzött országok közé tartozunk. A bejelentett AIDS-betegek száma nemzetközi összehasonlításban kedvező [Medinfo, 2004]. Az életkor előrehaladtával a legtöbb betegség prevalenciája lényegesen emelkedik, kivéve az asztma és a migrénes fejfájás, melyek megjelenése a fiatalabbaknál gyakoribb.

7. ábra: Magyarországon a leggyakoribb betegségek számadatai

Összefoglalás és döntés a hipotézisről

Vitathatatlan tény, hogy a magyar népességszám az elmúlt harmincöt évben folyamatosan csökkent, ráadásul egyre nagyobb ütemben. A születések számának drasztikus visszaesése és a halandóság magas száma jelentősen hozzájárul a magyarság számának csökkenéséhez és emellett számos egyéb aggasztó jelenség, mint következmény lép fel (például a népesség előregedéséhez és ebből következően az eltartottság problémájához vezet). A lakosság demográfiai állapotát alapvetően meghatározzák a mortalitási és morbiditási adatok, valamint a várható élettartam és a születéskor várható egészséges élettartam. Magyarország e mutatói a környező országokhoz és az Európai Unió átlaghoz viszonyítva még mindig gyengék. Magyarország első helyen áll a daganatos betegségek (főként a tüdőrák), az emésztőrendszer betegedései és az öngyilkosság következtében meghaltak számát tekintve és több más betegség okozta halálozásban is a legelső között szerepel. További jelentős probléma, hogy az elkerülhető és a korai halálozás következtében is sok magyar embert veszítünk el. A hazai és külföldi szakemberek szerint ennek oka elsősorban a megelőzés, szűrés hiánya, másodsorban pedig az alkalmazott beavatkozások, terápiák és a felhasznált gyógyszerek eltérő korszerűsége, valamint a szervezeti keret hiánya. Mindezekkel összefüggésben az európai átlaghoz mérten Magyarországon alacsony a születéskor várható élettartam: a férfiak 5,8, a nők pedig 4,3 évvel maradnak le az Európai Unió átlagától. Ez az egészséges életek esetén sincs másképp. Magyarországon – és az Unióban is – a legtöbben a magas vérnyomástól és annak szövődményeitől szenvednek. A második leggyakoribb betegséget a magyaroknál a mozgásszervi betegségek jelentik. Az elmúlt tíz év alatt a felnőttek körében több, mint háromszorosára növekedett a mozgásszervi megbetegedések száma. E betegség egyre növekvő népegészségügyi problémát jelent világszerte, tehát nem kérdés,

hogy komoly figyelmet érdemel. Vezető betegségek még Magyarországon a népbetegségnek számító cukorbetegség, a daganatos betegségek (e betegségekben szenvedők száma az elmúlt tíz évben jelentősen emelkedett), továbbá az emésztőrendszer betegségei (kiemelendők a májbetegségek), allergiás betegségek és a depresszió.

Mindezen információk ismeretében a felvetett hipotézist, miszerint a magyar demográfiai adatok az Európai Unió országaihoz képest gyengék, bizonyítást nyert.

Kitekintés

A betegségek és magas számuk önmagukban is sajnálatosak, emellett azonban hatással vannak az egyénre, az egészségügyre, a társadalomra és a gazdaságra egyaránt. A megfelelő egészségi állapot alapul szolgálhat a személyes fejlődésnek és a jövőbeli gazdasági biztonságnak, míg a gyenge egészségi állapotnak számos negatív hatása jelentkezik. A rossz egészségi állapot, a betegségek és a visszaesők egyre magasabb száma, egyre több feladatot és egyre nagyobb nyomást jelent az egészségügy számára. Magyarországon kifejezetten magas azoknak a betegségeknek a száma, amelyek elkerülhetőek lennének. Mindezek kezelése plusz költséget és terhet jelent.

Így a lakosság szerkezetének egyensúlya, a népesség egészségi állapotának, a bemutatott mutatók jobb eredményeinek elérése mind meghatározó tényező. Alapvető követelménynek és stratégiai iránynak kell lennie a magyar születésszám növelésének, az elkerülhető és korai halálozás csökkentésének, az egészségi állapot javításának. Mindezekben meghatározó szerepe van az egészségügynek, ezért kiemelkedő fontosságú a magyar egészségügy szükségleteinek biztosítása és szolgáltatásának fejlesztése. Mivel egészségügyi finanszírozási feltételek és támogatások mértéke egyre csökken és feltehetően ez a jövőben sem fog megváltozni, véleményem szerint jelentős lehetőségek rejlenek az egészségügy minőségfejlesztés eszközrendszerében (rendelkezésre álló pénzügyi, technikai, humán erőforrás hatékony felhasználása, felmerülő problémák feloldása és a pazarlás bármiféle formájának megszüntetése).

Irodalomjegyzék

Ádány, R. (1998): A prevenció helyzete Magyarországon és viszonya a lakosság egészségi állapotából adódó prioritásokhoz. Háttéranyag az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság Technológiai Előrettekintési Programjához. Népegészségügyi Iskola, Debrecen

Ádány Róza (2008): A magyar lakosság egészségi állapota, különös tekintettel az ezredforduló utáni időszakra

- Forgács, A (2004): Egészségügyi rendszerek mai hatékonyságának történeti gyökerei. Doktori (PhD) értekezés, Budapest
- GKI Gazdaságkutató Rt. (2003): Az egészségügy makrogazdasági összefüggésrendszere. Budapest, (www.gki.hu)
- Gödény, S. (2007): A klinikai hatékonyság fejlesztése az egészségügyben (pp. 60). Budapest, Pro Die Kiadó
- Hungarian Association of Rheumatologists et al., (2011) HUNGARIAN ASSOCIATION OF RHEUMATOLOGISTS: European League Against Rheumatism – Fit for Work Europe: Joint Position and Recommendations for the Council Conclusions on the EU Disability Strategy 2010-2020, <http://www.fitforworkeurope.eu/>
- <http://fogalomtar.eski.hu/index.php/Betegs%C3%A9g;> 2015.01.02.
- Kovács, K. – Öri P. (2009): Halandósági különbségek in. Demográfiai Portré 2009. (pp. 54), Xerox Magyarország Kft. 264ISSN 2061 374
- Központi Statisztikai Hivatal (2008): Statisztikai tükör (pp. 1). II. évfolyam 176. szám. Budapest, Letöltve: 2015.01.10.
- Központi Statisztikai Hivatal (2010): Társadalmi helyzetkép (pp. 12, 14). Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): Magyarország. Budapest; ISSN: 1416-2768,
- Linz, K – Stula, S. (2010): Demographic change in Europe, Working paper no. 4 of the Observatory for Sociopolitical Developments in Europe 2010
- MEDINFO; NEMZETI CSALÁD ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZET (2004): Magyarország egészségügye és szociális rendszere (pp. 35). ISBN 963 86789 5 X
- Melzer D, Muir Gray JA, (Eds). (1998): Oxford Handbook of Public Health Practice. OUP, New York
- Pol, G. L. – Thomas, K. R: The Demography of Health and Healthcare (pp. 9). 3rd Edition, Springer Dordrecht Heidelberg New York, London,
- Poór, Gy, (2014): Áttörés az ízületi gyulladások kezelésében. A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata, 2014 (poor.gyula@orfi.hu)
- Robine, J-M. (2006) Summarizing health status (pp. 160-168). In: Pencheon D, Guest C
- Vienna Institute of Demography, OAW, ASA (2013): European Demographic Data Sheet 2012, Re-evaluating population ageing in European countries
- WHO (2003): Global action against cancer ,Geneva, ISBN 92 4 159072 6
- World Health Organization, 1997

Adatforrások

KSH: Népeség, népmozgalom (1949-), 7.2.8. Standardizált halálozási arányszám főbb halálokok szerint, 2011, 2.8.1. Egészségi állapot (2003–2013), Országos Lakossági Egészségfelmérés (OLEF 2003 és 2009), Háziiorvosi adatgyűjtésből

és az Országos Onkológiai Intézet 2014. őszi átadott állománya alapján korrigált Rákregiszterből), Európai Lakossági Egészségfelmérésből (ELEF)
Eurostat Table: Crude birth rate, Infant mortality, Natural population change adattáblák
Európai Lakossági Egészségfelmérés (ELEF)
OECD statikus táblák, StatExtracts /OECD Health Data, 2014 (OECD, Párizs)/ Health Status
WHO: Health for all adatbázis (WHO, Koppenhága);

A cikkben szereplő táblázat és ábrák – ezen adatok alapján – saját készítésűek.

Lektorálta: Dr. Tóth Zsuzsanna Eszter, egyetemi docens, BME

A SPORTTÁPLÁLKOZÁS GYAKORLATI TAPASZTALATAI A LABDARÚGÓK KÖRÉBEN

Dobák Zita¹

¹Testnevelési Egyetem Doktori Iskola, Sporttudományi Kutatóintézet, Budapest
Email: dobakzita@gmail.com

Kovács Péter², Nyakas Csaba¹

¹Testnevelési Egyetem Doktori Iskola, Sporttudományi Kutatóintézet, Budapest
²General Personal Training Kft., Budapest

Absztrakt

Bevezetés: Az élsportolók számára a maximális teljesítőképesség eléréséhez a megfelelő táplálkozásnak, célzott étrend-kiegészítésnek és folyadékpótlásnak kitüntetett szerepe van. A negatív energia-mérleg, kevés szénhidrátbevitel, nem megfelelő vitamin- és ásványi anyag ellátottság pedig zavarhatja a sportteljesítményt, ezért szükséges dietetikus által összeállított egyéni minta-étrend alkalmazása [Martin 2006, Biervliet 2011, Tihanyi 2012]. Célunk a válogatott labdarúgó játékosok táplálkozási szokásainak átfogó körű vizsgálata.

Anyag és módszer: A vizsgálatban összesen 27 fő, 18 év feletti labdarúgó játékos vett részt. A nem reprezentatív kutatásba bevont személyek minősített élsportolók voltak, a részvétel név nélküli, teljesen önkéntes volt. A sportolók adott mikro-ciklus szerinti három napos étrendi naplóját *NutriComp*® szoftver segítségével rögzítettük, valamint testösszetétel (*InBody 230*® készülék) vizsgálatot végeztünk. Az adatelemzést kétmintás t-próbával SPSS statisztikai programban elemeztük és khi-négyzet próbával ellenőriztük a kapcsolatok szignifikanciáját ($p < 0,05$).

Eredmények: A vizsgált labdarúgók átlagosan 26,0 évesek, 183,0 cm magasságúak, 77,8 kg testtömeggel rendelkeznek, akiknek a testzsír-százaléka átlagosan $11,1 \pm 0,04$ (legalacsonyabb 5,5%, legmagasabb érték 20,7%). Az edzésnapon átlagosan bevitt energia 38,5–40 kcal/ttkg/nap. A meccsnapon a táplálékkal bevitt energia 40–42 kcal/ttkg/nap (45%-a szénhidrát-, 35%-a zsír-, 19%-a fehérje- és 1%-a alkoholbevitel) volt. A háromnapos étrendi naplóból kiderült, hogy az átlagos energia-bevitel szignifikánsan ($p < 0,05$) eltérnek a javasolt legalacsonyabb 50 kcal/ttkg/nap energia-beviteli ajánlásoktól, hasonlóképpen a fehérjebevitel és az ajánlott értékek között is eltérés mutatkozott. A sportteljesítmény szempontjából kiemelkedő jelentőségű vitamin- és ásványi anyagok mennyisége a felnőtt lakosság számára ajánlott értéket (RDA) sem érte el (pl. az átlagosan bevitt kalcium 741 mg/nap, D-vitamin 3,5 µg/nap).

Következtetések: A negatív tendenciájú sporttáplálkozási tapasztalatok felhívják a figyelmet egy tudatosabb, edzésperiódusoknak megfelelő és szakember által összeállított sporttáplálkozási program alkalmazására. A makro- és mikrotápanyagok bevitelével kapcsolatos eltérések kiküszöbölése nem csupán az egyéni és célzott étrend-kiegészítés fontosságára, hanem a teljesítményrontó életmódbeli tényezők szerepére is felhívják a szakértők figyelmét.

Kulcsszavak: Labdarúgó, táplálkozás, tápanyag, energia-mérleg

1. Sporttáplálkozás az élsportban és a labdarúgók körében

1.1 Bevezetés és célkitűzés

A sportolói táplálkozás normál körülmények között nem igényel étrend-kiegészítést, változatos táplálkozással fedezhetők a szükségletek. Azonban a sportági sajátosságok, testösszetételből adódó problémák, táplálkozási hibák, speciális diéta típusok mégis indokolták a megfelelő étrend-kiegészítő készítmények alkalmazását. Versenysportban a maximális teljesítőképesség eléréséhez a megfelelő táplálkozásnak, célzott étrend-kiegészítésnek és folyadékpótlásnak kitüntetett szerepe van. Jelenleg nem található olyan hazai, sportág-specifikus táplálkozási ajánlás a labdarúgó játékosokra vonatkozóan, amely meghatározná a különböző poszton lévő játékosok tápanyagszükségletét, így időszerűnek tartjuk a sportág-specifikus dietetikai protokollok kidolgozását [Tihanyi 2012, Szabó 2007]. A hazai élsportolók táplálkozásával kapcsolatosan 2000-2004 között történtek már vizsgálatok, amelyből kiderült a lakossági és sportolói táplálkozásban hasonló hibák fordulnak elő. A versenysportolók táplálkozása sok esetben nem felelt meg a sporttáplálkozási ajánlásoknak és sportágcsoportokon belül tapasztalt eltérések az egyéni szükségletekre hívják fel a figyelmet. A nemzetközi élvonalba tartozó tornászoknál a sportági eredményességet a testösszetétel nagyban befolyásolta [Gábor 2010]. A magyar labdarúgók körében még ilyen átfogó, szakmai tanulmányt nem készítettek, mely sport-dietetikai szempontból analizálná a táplálkozási szokásokat. A nemzetközi szakirodalom többször közölt arról, hogy a labdarúgók étkezése széles határok között mozog az energia-felvételben. Továbbá a különböző poszton lévő játékosok tápanyag-beviteli különbségeivel kapcsolatos tapasztalatokról is beszámoltak [Ono 2012, Prado 2006]. A negatív energia-mérleg, kevés szénhidrátbevitel, nem megfelelő vitamin- és ásványi anyag ellátottság pedig zavarhatja a sportteljesítményt, ezért szükséges dietetikus által összeállított egyéni mintaétrend alkalmazása.

Célunk a hazai labdarúgó játékosok táplálkozási szokásainak vizsgálata adott mikro-ciklusok három napjának figyelembevétele alapján. Hogyan alakul a labdarúgók makro- és mikrotápanyag bevitel?

1.2 Alkalmazott módszerek

A vizsgálatban összesen 27 fő, 18 év feletti labdarúgó játékos vett részt. A nem reprezentatív kutatásba bevont személyek minősített élsportolók voltak, a részvétel név nélküli, teljesen önkéntes volt. A sportolók három napos, edzési ciklusok szerinti étrendi naplóját *NutriComp*® étrend-elemző szoftver segítségével rögzítettük, valamint testösszetétel (*InBody 230*® készülék) mérést végeztünk. A hazai labdarúgó játékosok tápanyagbevitelét a külföldi ajánlásban meghatározott mennyiséghez hasonlítottuk az edzések intenzitásának figyelembevételével

[Potgieter 2013]. A sportolók vitamin és ásványi anyagok napi szükséges felvételére vonatkozóan nincs egységes álláspont, ami részben az egyéni szükségletek és sportági különbségek miatt lehetséges, így az RDA (napi ajánlott bevitel) irányadó mennyiségét vettük alapul. Az adatelemzést kétmintás t-próbával SPSS statisztikai programban elemeztük és khi-négyzet próbával ellenőriztük a kapcsolatok szignifikanciáját ($p < 0,05$).

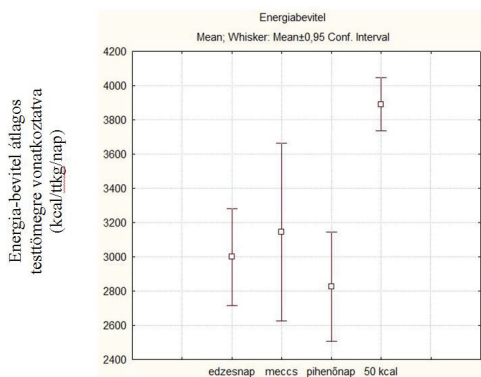
2. Kutatási eredmények

2.1 Antropometriai adatok

A vizsgálatunkba bevont labdarúgó férfiak átlagosan 26,0 évesek voltak, akik 183,0 cm magasságúak, 77,8 kg testtömeggel rendelkeznek és a testzsír-százalékuk átlagosan $11,1 \pm 0,04$ (legalacsonyabb 5,5%, legmagasabb érték 20,7%).

2.2 A labdarúgók mikro-ciklusok szerinti energia-bevitele

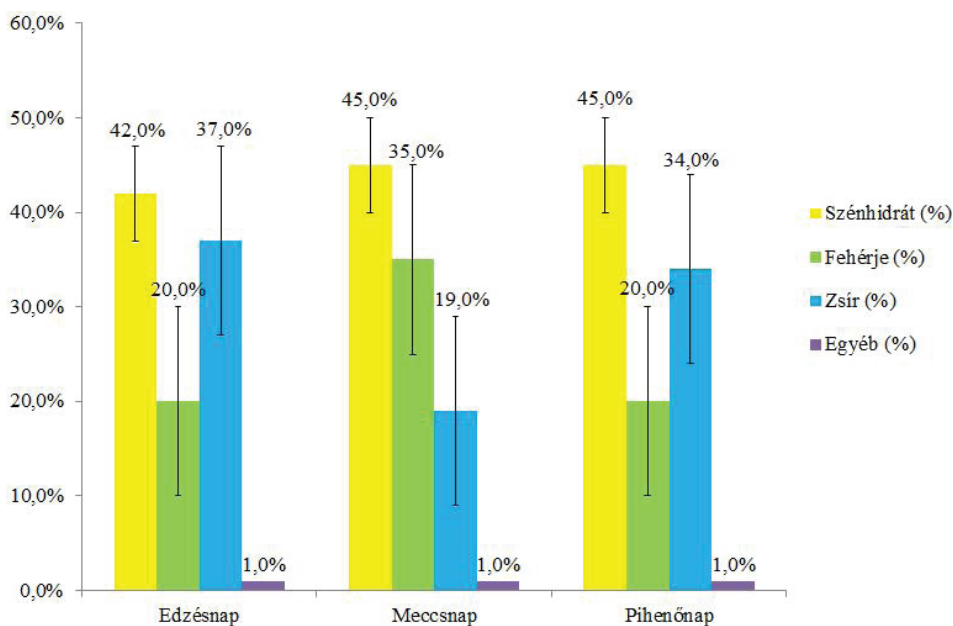
A labdarúgók táplálkozási paramétereit illetően a meccsnapon tapasztalt 3144 kcal/nap (40,3 kcal/ttkg/nap) energia-bevitel nem sokkal tért el az edzésnapon bevitt 2995 kcal/nap (38,5 kcal/ttkg/nap) energiától ugyanakkor több, mint 300 kcal különbséget tapasztaltunk a pihenőnapon bevitt energia 2826 kcal/nap (36,2 kcal/ttkg/nap) tekintetében. A háromnapos étrendi naplóból kiderült, hogy az átlagos energia-bevitelek mindegyik napon (edzésnap, meccsnap és pihenőnap) szignifikánsan ($p < 0,05$) alacsonyabb a javasolt 50 kcal/ttkg/nap energia-beviteli ajánlásnál, ugyanakkor nincs lényeges különbség mikro-ciklusok szerinti bontásban a sportolók energia-felvételét tekintve (1. ábra)

1. ábra: Energia felvétel különböző mikro-ciklusokban az ajánlott energia-értékhez (50 kcal/ttkg/nap) viszonyítva. Az energia-beviteli (kcal/ttkg/nap) értékek (edzésnap, meccsnap és pihenőnap) szignifikánsan alul maradnak az ajánlott értékhez viszonyítva ($p < 0,05$). Esetszám=27. – Forrás: saját archívum

2.3 A tápanyagbevitel változása edzés-periodusok szerint

A sportolók táplálkozását tovább vizsgáltuk az energia-beviteli arányok figyelembevételével a mikro-ciklusoknak megfelelően. Az étrendi naplók elemzéséből kiderült, hogy a játékosok az edzésnapon átlagosan bevitt energia (2995 kcal/nap) egyötödét fehérjéből és a többit közel azonos arányban zsirokból és szénhidrátokból fedezték (42%-a szénhidrát-, 37%-a zsír-, 20%-a fehérjebevitel, 1%-a egyéb). A meccsnapon nincsen lényeges eltérés a szénhidrátbevitel tekintetében (3%-kal nőtt a szénhidrát-arány egy átlagos edzésnaphoz képest). Egy verseny alkalmával legfőbb figyelmet a fehérjék bevitelének emelésére fordították a játékosok. A zsírdús étkezés jellemző volt mindegyik napon, de a meccsnapon tapasztaltuk a legkisebb arányú (19%-os) zsírbevitelt, ami az étvágy-csökkenésnek, valamint a kevesebb étkezésnek is köszönhető lehet (2. ábra).

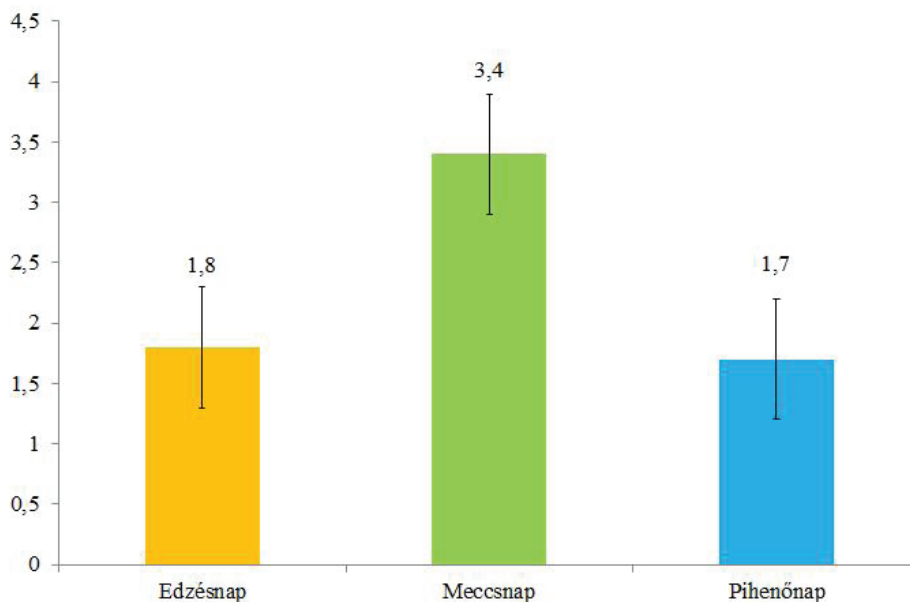

2. ábra: Makrotápanyagok aránya mikro-ciklusonként (n=27) – Forrás: saját archívum

2.4 Fehérjebevitel és a mikro-ciklus kapcsolata

A napi fehérjebevitelt tanulmányozva megállapítottuk, hogy az edzésnapon az energia-bevitelük egyötödét (20%-át) a fehérjével fedezték (1,8 g/ttkg/nap), ami pihenőnapon volt a legkevesebb (1,7 g/ttkg/nap). A kutatásunk szerint a fehérjefogyasztási szokások eltűzöttak és lényeges különbséget tapasztaltunk a meccsnapon bevitt fehérjemennyiség (3,4 g/ttkg/nap) és a külföldi ajánlás között

[Potgieter 2013]. Általában a meccsnapokon viszik be a játékosok a legnagyobb, 35%-os fehérjemennyiséget, ami a pihenőnapon 19,8%. A pihenőnap és edzésnap között viszont nem találtunk lényeges különbséget a fehérje-beviteli arányok tekintetében (19,8% vs. 20%).

3. ábra: A táplálkozással bevitt fehérje mennyiség (g/ttkg/nap) az edzés periódusoknak megfelelően (n=27) – Forrás: saját archívum

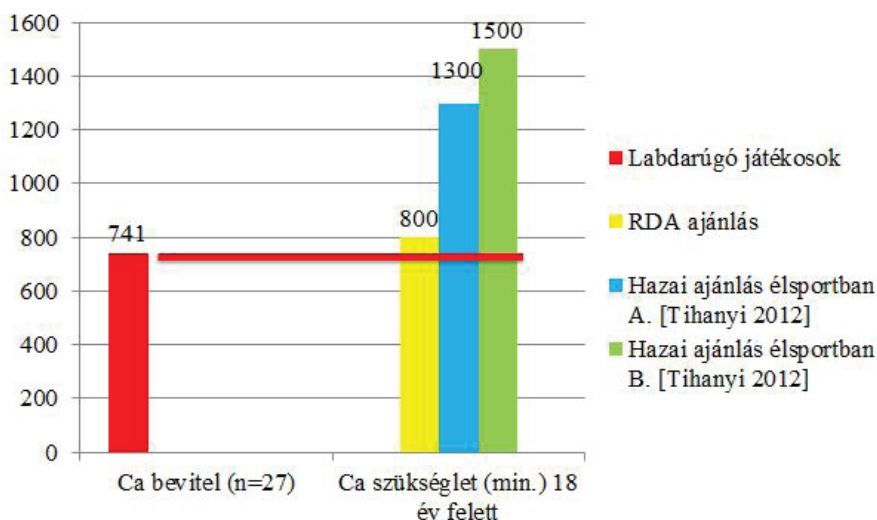
2.5 Vitaminok és ásványi anyagok a labdarúgók táplálkozásában

A sportteljesítmény szempontjából kiemelkedő jelentőségű vitaminok és ásványi anyagok mennyiségének bevitelét is vizsgáltuk. Az elemzés során kizárólag a táplálékkal felvett vitaminok és ásványi anyagokat vettük figyelembe. A táplálékfelvételben a legnagyobb hiányt a kalcium, D-vitamin bevitelben tapasztaltuk. A felnőtt lakosság számára ajánlott napi D-vitamin beviteli érték 5 µg/nap (RDA ajánlás), amit a labdarúgók egyik mikro-ciklusban sem közelítettek meg (3,5 µg/nap).

A játékosok táplálkozással bevitt kalciumfelvétele átlagosan 741 mg/nap, ami szintén kevesebb az RDA ajánlásban meghatározott értéknél (4. ábra), valamint lényegesen különbözik a sportolók számára javasolt 1200 mg kalcium-beviteli ajánlástól [Tihanyi 2012]. A hiányos kalciumbevitel a kevés tej és tejtermékek fogyasztásával van összefüggésben, amit érdemes a továbbiakban figyelemmel követni.

Az étrend-kiegészítők használatára is kitértünk a felmérés során, ahol kiderült, hogy a játékosok átlagosan öt készítményt fogyasztanak napi rendszerességgel,

ami között nem szerepelt sem a D-vitamin-, sem a kalcium.

4. ábra: A labdarúgó játékosok átlagos kalciumbevetele (741 mg/nap) a javasolt értékekhez (800mg/nap, 1300 mg/nap, 1500 mg/nap) viszonyítva (n=27). – Forrás: saját archívum

3. Összefoglaló

Az eredmények alapján kalória-deficit tapasztalható minden edzés periódusban, amelyet más külföldi tanulmányok is megerősítenek [Martin 2006, Biervliet 2011]. A hibás étkezési szokások és helytelen mikro-ciklusoknak megfelelő étkezés rontja a teljesítményt. A negatív tendenciájú sporttáplálkozási tapasztalatok felhívják a figyelmet egy tudatosabb, edzéshez igazított és szakember által összeállított sporttáplálkozási program alkalmazására.

Ezen kívül az edzők sportág-specifikus táplálkozástudományi oktatása is része a labdarúgó csapatok teljesítményjavulásának, amihez megfelelő együttműködés, kommunikáció szükséges a vezetők, edzők, csapatjátékosok, különböző szakemberek és a dietetikus között. Mindezeket egy átfogó nemzetközi tanulmány is alátámasztja, amelyben a játékosokat, szülőket már gyermekkorban sporttáplálkozással kapcsolatosan oktatták. A szerzők szerint az elmúlt évek rávilágítanak a sport-dietetika fontosságára és a táplálkozási szokások pozitív javulására [Biervliet 2011]. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy hazánkban egy markáns szemléletváltásra van szükség ahhoz, hogy minél eredményesebben szerepeljenek élsportolóink a jövőben.

A makro- és mikrotápanyagok bevitelével kapcsolatos eltérések kiküszöbölése nem csupán az egyéni és célzott étrend-kiegészítés fontosságára, hanem a

teljesítményrontó életmódbeli tényezők szerepére is felhívják a szakértők figyelmét. A későbbiekben a nem reprezentatív vizsgálatunkat szeretnénk kibővíteni és további kutatást végezni a sportág-specifikus táplálkozást illetően, aminek részét fogja képezni az étrend-kiegészítők szokásainak felmérése és elemzése.

Irodalomjegyzék

- Ebert, R. T. (2003): Nutrition for the Australian Rules football player. *Journal of Science and Medicine in Sport*. 4, 369–382.
- Gábor, A. – Kovács, V. A. – Fajcsák, Zs. – Martos, É. (2010): From guidelines to practice – nutritional habits of hungarian elite athletes compared with the data from the 3rd national dietary survey. *Acta Alimentaria*, 1, 27–34.
- Luiz do Prado, W. – Botero, J. P. – Guerra, R. L. F. – Rodrigues, C. L. – Cuvello, L. C. – Dâmaso, N. R. (2006): Anthropometric profile and macronutrient intake in professional Brazilian soccer players according to their field positioning. *Rev. Bras. Med. Esporte*. 2(12): 52–55.
- Martin, L. – Lambeth, A. – Scott, D. (2006): Nutritional practices of national female soccer players: analysis and recommendations. *J. Sports Sci. Med.* 1;5(1):130–137.
- Nikolaidis, P. T. – Theodoropoulou, E. (2014): Relationship between nutrition knowledge and physical fitness in semiprofessional soccer players. *Scientifica*. Epub 2014. Jul 21.
- Ono, M. – Kennedy, E. – Reeves, S. – Cronin, L. (2012): Nutrition and culture in professional football. A mixed method approach. *Appetite*. 58(1): 98–104.
- Potgieter, S. (2013): Sport nutrition: A review of the latest guideline for exercise and sport nutrition from the American College of Sport Nutrition, the International Olympic Committee and the International Society for Sports Nutrition. *S. Afr. J. Clin. Nutr.* 26(1):6–16.
- Rodriguez, N. R. – DiMarco, N. M. – Langley, S. (2009): Position of the American Dietetic Association, Dietitians of Canada, and the American College of Sports Medicine: Nutrition and athletic performance. *Journal of the American Dietetic Association*. 109(3): 509–527.
- Szabó, S. A. – Tolnay, P. (2007): Bevezetés a korszerű sporttáplálkozásba (2. javított kiadás). Kiadó: Fair play Sport Bt., Budapest, ISBN: 963-00-8685-9
- Tihanyi, A. (2012): Teljesítményfokozó sporttáplálkozás. Kiadó: Krea-Fitt Kft. Budapest, ISBN: 978-963-88102-3-6
- Van Biervliet, S. – Van Biervliet, J. P. – De Neve, J. – Watteyne, R. – D’Hooghe, M. (2011): Nutritional intake evolution in adolescent sporting boys over the last two decades. *Acta Clin. Belg.* 66(4):280–282.

Lektorálta: Bartusné Dr. Szmodis Márta, Testnevelési Egyetem Egészségtudományi és Sportorvosi Tanszék, egyetemi docens

MALDI-TOF TÖMEGSPEKTROMETRIÁS MÉRÉSEK OPTIMALIZÁLÁSA, KLINIKAI MINTÁKBÓL IZOLÁLT STAPHYLOCOCCUS LUGDUNENSIS TÖRZSEK AZONOSÍTÁSÁBAN

Franyó Dorottya

*Debreceni Egyetem, Orvosi Mikrobiológiai Intézet, doktorandusz hallgató,
e-mail: dorottya.franyo@gmail.com*

Zudorné Dr. Dombrádi Zsuzsanna Rita

*Debreceni Egyetem, Orvosi Mikrobiológiai Intézet, egyetemi tanársegéd,
e-mail: zsuzsanna.dombradi@gmail.com*

Absztrakt

A mikrobiológiai diagnosztikai laboratóriumokban a rutin identifikálás során a baktériumok azonosítása főként konvencionális biokémiai reakciókon alapul, és hosszabb inkubációs időket igényel. Ezzel szemben a MALDI-TOF (mátrix által segített lézer deszorpción és ionizáción alapuló repülési idő mérése) egy olyan új proteomikai módszer, amellyel a kórokozók faji szintű identifikálása néhány percen belül lehetséges. A patogének minél nagyobb találati valószínűséggel (score-érték) való azonosításában a minta előkészítési körülmények kiemelt szerepet játszanak.

A *Staphylococcus lugdunensis* a koaguláz negatív *Staphylococcus*ok közé tartozik, ennek ellenére ugyanolyan súlyos fertőzéseket okoz, mint a *Staphylococcus aureus* pl.: bőr és lágyrész fertőzéseket, endocarditist és nekrotizáló pneumoniát, ezért fontos a törzsek faji szintű azonosítása. A tanulmány célja, hogy a hagyományos bakteriológiai módszerekkel esetleg *S. aureus* törzsnek identifikálható *S. lugdunensis* törzseket a tömegspektrométerrel minél nagyobb score-értékkel azonosítsuk, ezáltal pedig bebizonyítsuk, hogy a készülék használata nagyban elősegíti a biztosabb bakteriális identifikálást. Vizsgálni akartuk a minta előkészítés körülményeit, hogy befolyásolják-e a kapott tömegspektrumot. Végül meghatároztuk a törzsek antibiotikum érzékenységét.

A Debreceni Egyetem Bakteriológiai Diagnosztikai laboratóriumában 2014. február 1. és november 30. között izolált 21 *S. lugdunensis* törzset -20°C-on tároltuk, folyékony glicerines BHI tápoldatban. Első lépésként a törzseket felnöveltük véres agar táptalajon. A törzseken ezek után elvégeztük a clumping factor tesztet (Prolex Staph Kit, Chemium) majd az exokoaguláz kimutatására a csőkoaguláz próbát (Plasma Coagulase EDTA, Mast Diagnostics). Mintáinkat MALDI-TOF Biotyper (Microflex LT) készülékkel is megvizsgáltuk. Az azonosítás a műszerben tárolt 5627 törzs spektrumának összehasonlításával történik. Három-három mérést végeztünk alfa-ciano-4-hidroxi-fahéjsav mátrixszal, illetve a mérést elvégeztük 1 µl hangyasav hozzáadásával is. Az antibiotikum érzékenységi vizsgálatokat az EUCAST érvényben lévő nemzetközi ajánlásai alapján végeztük. A vizsgálat során a Kirby-Bauer-féle korong diffúziós módszert használtuk.

Az alfa-ciano-4-hidroxi-fahéjsavval végzett direkt transzfer során a MALDI-TOF által meg-

határozott találati értékek 41,2%-a érte el a biztos genus és lehetséges species szintű azonositást, 34,9%-a a biztos genus szintűt, míg a mérések 23,8 %-a nem érte el a genus szintű azonositást sem. Az elvégzett hangyasavas extrakcióval megismételve a méréseket, a találati értékek 96,7%-a a biztos genus és lehetséges species szintű tartományba esett. Az eredményeink alapján egyértelműen látszik, hogy a minták extrakciós körülményeinek megválasztása kiemelt fontosságú, ugyanis nagyban befolyásolja a tömegspektrométer által meghatározott találati értékeket. A MALDI-TOF alkalmazásával lehetőség adódik a *Staphylococcus lugdunensis* species szintű azonositására. Az elvégzett antibiotikum vizsgálatok alapján a törzsek érzékenyek bizonyultak a legtöbb antibiotikummal szemben, mely egybevág az irodalmi adatokkal mindössze 28% volt rezisztens penicillinre, ampicillinre és amoxicillinre, 14% erythromycinre, clindamycinre, clarithromycinre és azithromycinre is. Hagyományos módszerekkel vizsgálva és a makroszkópos morfológia alapján a *S. aureus* és a *S. lugdunensis* fajok nagyon könnyen összetéveszthetőek, ezért is fontos, hogy a speciesek azonositása során lehetőség szerint egy molekuláris biológiai alapú módszert alkalmazzunk.

Kulcsszavak: MALDI-TOF, *Staphylococcus aureus*, *Staphylococcus lugdunensis*

1. Bevezetés, célok

A mikrobiológiai diagnosztikában kiemelten fontos, hogy egy patogén mikroorganizmust megfelelően karakterizáljunk és identifikáljunk, ez ugyanis a betegek megfelelő antibiotikumos kezelését teszi lehetővé, mely mielőbbi gyógyulást eredményez. A kutatásunk során a gyakran alábecsült *Staphylococcus lugdunensis*-t vizsgáltuk, mely a Gram-pozitív baktériumok, azon belül a koaguláz-negatív Staphylococcusok (CNS) csoportjába tartozik. Ennek ellenére gyakran akut kórképek okozója. A *S. lugdunensis* makroszkópos morfológiáját, illetve az általa okozott patológiai kórképeket tekintve a Staphylococcus genus legvirulensebb kórokozójához, a *Staphylococcus aureus*-hoz hasonlít. A *S. lugdunensis* ugyanis az enyhébb bőr- és lágyrész fertőzések kiváltásától kezdve a különböző véráram fertőzéseken keresztül, akár az életet veszélyeztető kórképek (pl. meningitis, pneumonia, stb.) kiváltására is képes. A laboratóriumban a rutin identifikálás során használt klasszikus mikrobiológiai módszerekkel a *S. lugdunensis* elkülönítése a *S. aureus*-tól meglehetősen nehéz, ugyanis a *S. aureus* mindig endokoaguláz azaz clump teszt pozitív, viszont *S. lugdunensis* törzsek is adhatnak pozitív eredményt a teszt során [Hellbacher, 2006]. Ezt a téves identifikálást válthatja ki a modern mikrobiológiai módszerek egyike, a mátrix által segített lézer deszorpción és ionizáción (MALDI- Matrix-Assisted Laser Desorption Ionization) alapuló tömegspektrometriai módszer, mely során a minta elemzése a lézersugárzás hatására keletkező ionok repülési idejének (TOF-time-of-flight) függvényében történik. A MALDI-TOF használata lehetőséget ad arra, hogy pontosan el tudjunk határolni még az olyan baktérium törzseket is egymástól, melyeket olykor a hagyományos módszerekkel nem lenne lehetséges.

Kutatásunk során célunk volt a Debreceni Egyetem Klinikai Központjának különböző klinikáiról az Orvosi Mikrobiológiai Intézet Bakteriológiai Diagnosztikai Laboratóriumába 2014. február 1. és 2014. november 30. között beérkező

beteganyagból izolált *Staphylococcus lugdunensis* törzsek vizsgálata. A hagyományos mikrobiológiai vizsgálatok elvégzése mellett célunk volt, hogy egy innovatív, molekuláris biológiai alapokon nyugvó spektrometriai azonosító módszert használva minél nagyobb találati értékkel azonosítsuk a törzseket.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. *A Staphylococcus* genus

A *Staphylococcus*ok az emberi szervezet leggyakoribb kórokozói közé tartoznak. Az ember bőrén megtelepedve, a bőr faggyúmirigyeiben, szőrtüszőkben, az orr és a száj nyálkahártyáján, mint a normál flóra rezidens vagy tranziens tagjaiként fordulnak elő [Pál, 2013]. A fertőzés terjedése legtöbbször emberről emberre történik. A genus tagjai nagyon gyakran szerepelnek az emberi megbetegedések között, mint kórokozó baktériumok. Tipikus gennykeltő baktériumok. Fajokra osztásuk biokémiai tulajdonságok, enzimaktivitások és genetikai tulajdonságok alapján történik. A speciestek száma állandóan növekszik, jelenleg 51 faj tartozik ide. A genusban kétféle koaguláz enzim fordul elő: a sejtfelszínhez kötött endokoaguláz (clumping faktor) illetve a baktérium sejt által a környezetbe kiválasztódó exokoaguláz.

2.2. *Staphylococcus lugdunensis* jellemzése

A *Staphylococcus lugdunensis* törzsek makroszkópos morfológiája alapján több különböző méretű és pigmentációjú telepet tudunk elkülöníteni. A telepek átmérője 1 mm és 4 mm között változik, színük a szürkésfehértől egészen az arany-sárgáig változhat [Freney, 1988]. Véres agaron β -hemolitikus aktivitás figyelhető meg, mely a telepek körül áttetsző udvarként jelenik meg.

A *S. lugdunensis* egy szokatlanul virulens koaguláz negatív *Staphylococcus* (CNS). Eltérően a többi CNS-től akut kórképek okozója lehet [Arias, 2010.] Számos betegség tudható be az invazív jelenlétének, kezdve az enyhébb bőr és lágyrész fertőzésektől egészen a súlyosabb életet veszélyeztető betegségekig. Például szívbelhártya és szívbillentyű gyulladást [Vandenesch, 1993.] és toxikus sokkot [Pareja, 1998.] is előidézhet jelenléte a szervezetben. Ezen kívül kimutatható a következő betegségek esetében is: agyhártya- és csontvelőgyulladás [Kraghsbjerg, 2000.], a veseelégtelenségben szenvedő betegek kezelésekor hashártyagyulladás esetén, mely a peritoneális dialízis következtében alakulhat ki [Ludlam, 1989.], műtét utáni seb-, és bőrfertőzéskor valamint frissen beültetett ízületi protézis esetében is [Trampuz, 2007.].

Az irodalomban közölt eredmények szerint latex agglutinációs tesztet használva a *S. lugdunensis* törzsek clumping faktor pozitivitása 13% (Staphaurex kit, Remel, Lenexa, Kanasa) és 79% (BBL Staphyloslide-dal, BD, Franklin Lakes,

NJ) közé esik [Frank, 2008] mely téves *Staphylococcus aureus* identifikálást eredményezhet. Míg az exokoaguláz kimutatására szolgáló csökoaguláz próba minden esetben negatív [Hardy Diagnostics].

3. Az alkalmazott módszerek

3.1. Vizsgált törzsek

Kutatásunk során 2014. február 1-jétől 2014. november 30-ig az Orvosi Mikrobiológiai Intézet Bakteriológiai Diagnosztikai Laboratóriumába beérkező *Staphylococcus lugdunensis* törzsekkel dolgoztunk. Mintáink a Debreceni Egyetem Klinikáiról származtak, a törzseket abscessusból, csontszövetből, fülből, hemokultúrából, mellkasból, sebből és vizeletből izolálták. A vizsgálat időszak alatt összesen 21 darab *S. lugdunensi-st* izoláltunk, mely 19 betegől származott.

3.2. A baktériumok tenyésztése

A vizsgálat ideje alatt izolált *S. lugdunensis* törzseket -20°C-on tároltuk, folyékony glicerines BHI tápoldatban. Munkánk megkezdése előtt az összegyűlt 21 *S. lugdunensis* törzset egyszer használatos műanyag oltókaccsal véres agarra oltottuk ki. A véres agaron történő tenyésztés standard körülmények között, 37°C-os inkubátorban, 5% CO₂ koncentráció mellett, 24 órán keresztül történt.

3.3. Biokémiai vizsgálatok

A *S. lugdunensis* faji azonosítását a hagyományos biokémiai vizsgálatokkal kezdtük. A kataláz teszt során 3%-os hidrogén-peroxidot cseppentettünk egy tárgylemezre, majd egy másik tárgylemez szélével belekevertük a baktérium telepet. Ha pezsgést tapasztalunk, akkor valamely *Staphylococcus* fajjal állunk szemben és a próba pozitív. Következő vizsgálatunk a sejt felszínhez kötött endokoaguláz kimutatására szolgáló clumping-faktor teszt volt. A reakciót Prolex™ Staph Latex Kittel hajtottuk végre. A vizsgálat során nem koagulált plazmát kell cseppenteni a teszt kártyán kijelölt helyre, majd ebbe a cseppbe kell szuszpendálni a baktériumot. Ha a baktériumnak van sejt felszínhez kötött koaguláz enzime a teszt pozitív, a plazmában fibrin kicsapódás figyelhető meg. A szabad koaguláz enzim kimutatására szolgál a csökoaguláz próba. Irodalmi adatok alapján a *S. lugdunensis* törzsek nem rendelkeznek ezzel az enzimmal, így a módszerrel lehetőségünk adódhat a *S. lugdunensis* faj *S. aureus*-tól való elkülönítésére. A próba során egy kémcsőbe 1 ml nyúlplazmát pipettázunk, majd ebbe 4-5 baktérium telepet szuszpendálunk. Az eredmény kb. 4 óra elteltével már látható. Amennyiben pozitív a próba eredménye, a kémcsőben a nyúlplazma megalvad, és *S. aureus*-szal van dolgunk, ha viszont nem történik semmi, a próba negatív, ekkor *S. lugdunensis* az izolált törzs

3.4. Mátrix által segített lézer deszorpció és ionizáció (MALDI-TOF)

Mintáinkat a hagyományos azonosítási módszerek mellett MALDI-TOF készülékekkel is megvizsgáltuk. Kísérleteink során a Microflex LT készüléket használtuk a MALDI Biotyper 3.0 szoftverrel (**1. ábra**). A laboratórium a műszert a rutin diagnosztikában használja a baktériumok gyors, faji szintű azonosítására.

1. ábra: MALDI-TOF MS MicroFlex készülék

Forrás: Debreceni Egyetem Bakteriológiai Diagnosztikai Laboratórium

A műszerben pulzáló lézersugár bombázza a targeten elhelyezkedő minta pontjait, így egyszeres töltésű ionok keletkeznek, melyek repülési idejét méri a gép. Az ionok összeütközését megakadályozza a gépben létrehozott magas vákuum. A repülési idő függ az ion tömegétől és az ion töltésétől. A felhasználó számára a készülék ezt a tömeg/töltés arányt ábrázolja az intenzitás függvényében. A kapott tömegspektrum egy összetett fehérje profil, mely riboszómális fehérjékből áll, ez a baktérium molekuláris „ujjlenyomatának” fogható fel. A készülék az expresszált proteinek tömegspektrumát összehasonlítja az adatbázisában tárolt törzsek referenciaspektrumával. Az adatbázisunkban jelenleg 5627 faj tömegspektruma található meg. Az általunk használt szoftver (MALDI Biotyper) az azonosított fajokat rangsorolja egy „log score”(LS) érték alapján. Ez az érték tükrözi az ismeretlen izolátum spektrumainak az egyezését és az intenzitását az adatbázisban lévő spektrumokkal, amely eredményként a szoftver egy nulla és három közé eső LS értéket generál az eredmények kiértékelésére. Amennyiben a score (találati) érték: 0,000 és 1,699 közé esik, nem lehetséges az identifikálás; 1,700 és 1,999 közé eső értékek esetében a genus szintű identifikálás jó; 2,000 és 2,299 közötti értékeknél biztos genus szintű, lehetséges species szintű az azono-

sítás, 2,3 feletti értéknél pedig magas valószínűségű a species szintű azonosítás.

A mérés lépései:

1. Mintafelvétel: A baktérium körülbelül 1 telepét közvetlenül a 96 helyes mintahordozó (target) egy körére kell felvinni, direkt transzferrel, vékony rétegben.
2. Hagyni kell száradni a felvitt mintát, majd 1 µl mátrix oldatot cseppenteni hozzá. Fontos, hogy a mátrixnak jól ionizálhatónak kell lennie, erre alkalmas a laboratóriumunkban használt alfa-ciano-4-hidroxi-fahéjsav.
3. A mátrix száradása során az oldószerek elpárolognak hátrahagyva a kikristályosodott mátrixot, miközben az analit molekulák beágyazódtak a mátrix kristályok közé.
4. A targetet a készülék target tartó helyére kell betenni.
5. Mérés: A MALDI-TOF MS a mérések eredményét továbbítja egy hozzá csatlakoztatott számítógépre, mely a rátelepített FlexControl nevű programmal kiértékeli, és közli az eredményeket.

Méréseinket, mivel vizsgálni kívántuk, hogy a minta előkészítés körülményei mennyiben változtatják meg a mérések eredményét, elvégeztük hangyasavas extrakciót alkalmazva. Ez ugyanis a sejtfalat roncsolja, így a riboszómális fehérjék könnyebben hozzáférhetővé válnak. A mérés során 1µl hangyasavat cseppentettünk a target-re felkent telepekre, a mátrix hozzáadása előtt. Minden minta esetében 3 párhuzamos mérést végeztünk.

3.4. Antibiotikum rezisztencia vizsgálat korongdiffúziós módszerrel

Az antibiotikum korongdiffúzió a rutin diagnosztika leggyakrabban használt, nemzetközileg elfogadott módszere. A vizsgálat során Mueller Hinton agar (Oxid) felhasználásával a Kirby-Bauer-féle korongdiffúziós módszert alkalmaztuk. A Kirby-Bauer-féle módszer során az elérhető vérszintnek megfelelő antibiotikum koncentrációval átitatott szűrőpapír korongokkal vizsgáltuk meg a törzsek antibiotikum érzékenységét, a gyártó által meghatározott leírás alapján. A kapott gátlási zónák átmérőjét lemértük, és a törzseket érzékeny (É) és rezisztens (R) kategóriába soroltuk. Az inkubációs hőmérséklet a hazai gyakorlatnak megfelelően 33-35°C közé eset, az inkubációs idő pedig 24 óra volt. Az antibiotikum érzékenységi vizsgálatokat az European Committee on Antimicrobial Susceptibility Testing (EUCAST) érvényben lévő nemzetközi ajánlásai alapján végeztük és interpretáltuk. A *S.lugdunensis* izolátumok érzékenységét a következő antibiotikumokra teszteltük: penicillin, cefoxitin, erythromycin, clarithromycin, clindamycin, mupirocin, vancomycin, teicoplanin, rifampicin, moxifloxacin, levofloxacin, trimethopim/sulphamethoxazol, tetracyclin, tigecyclin, gentamicin, tobramycin.

4. Kutatási eredmények

A statisztikai elemzések elkészítéséhez a MedBakter programot használtuk. 2014. február 1. és november 30. között összesen 2668 darab *Staphylococcus*-t izolált a laboratórium, melyből 32 darab *S. lugdunensis* tenyésztett ki. Vizsgálatainkba 21 *S. lugdunensis*-t vontunk be mely 19 betegtől származott. A 18432-es, a 18433-as és a 18857-es minta ugyanattól a betegtől származott. A betegek átlag életkora 50 év volt, 37%-uk férfi, míg 63%-uk nőbeteg volt. Az izolátumok 62%-át különböző sebváladékokból kaptuk (**1. táblázat**). 16 esetben a *S. lugdunensis* volt az egyedüli kórokozó, 5 beteg mintájából azonban egyéb baktérium is kitenyésztett, de ezek valószínűleg bőrflóra kontaminánsok (*Staphylococcus epidermidis*, *Staphylococcus caprae*, *Dermabacter hominis*) voltak.

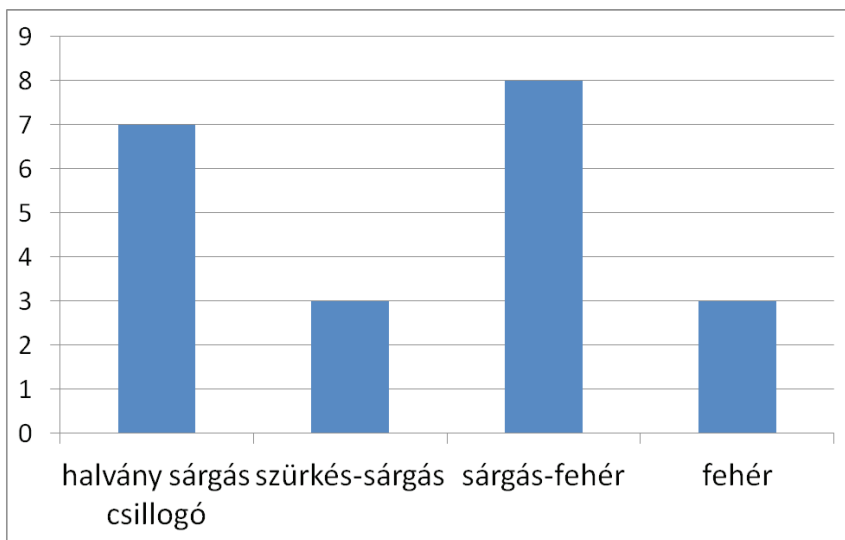
1. táblázat: Az izolált *Staphylococcus lugdunensis* törzsek

Mintaszám	Minta típus	Nem	Életkor
5731	seb	Férfi	71
5929	seb	Férfi	68
7648	seb	Nő	85
9425	seb	Nő	71
10048	abscessus	Nő	66
11447	vizelet	Nő	55
14256	seb	Nő	73
15580	seb	Férfi	62
18028	csontszövet	Nő	15
18432	seb	Férfi	90
18433	mellkas		
18441	mellkas	Férfi	57
18597	seb	Nő	63
18857	seb	Férfi	90
20803	seb	Férfi	76
22668	seb	Nő	79
27997	fül	Nő	0
27999	fül	Férfi	0
32656	abscessus	Nő	4
32853	haemokultúra	Nő	0
34187	seb	Nő	20

Forrás: MedBacter [2014]

A tenyésztés eredményeként változatos pigmentációjú és morfológiájú telepeket kaptunk (**2. ábra**) mely megegyezik az irodalmi feljegyzésekben tapasztalható

tókkal [Leung, 1998., Seifert, 2005.].

2. ábra: Véres agaron tenyésztett *S. lugdunensis* telepek pigmentációja
Forrás: Saját kutatás [2014]

A hagyományos mikrobiológiai vizsgálatokat elvégezve a kataláz teszt eredménye mind a 21 törzs esetében pozitív volt, tehát megerősítés kaptunk arról, hogy a *Staphylococcus* genus-szal van dolgunk. A clumping faktor tesztet elvégezve a minták 42,8%-nál tapasztaltunk pozitív eredményt, mely bebizonyította, hogy ezen teszt elvégzése téves identifikálást eredményezhet a rutin mikrobiológiai diagnosztika során. A csőkoaguláz próba minden esetben negatív eredményt adott, ahogy azt vártuk is.

Az antibiotikum érzékenységi vizsgálatokat elvégezve a törzsek érzékenyek bizonyultak a legtöbb antibiotikummal szemben, mely megegyezik az irodalmi adatokkal, 28% volt rezisztens penicillinre, ampicillinre és amoxicillinre, 14% erythromycinre, clindamycinre, clarithromycinre és azithromycinre is.

Vizsgálatainkat a mikrobiológiai diagnosztikában egyre nagyobb teret hódító MALDI-TOF tömegspektrométerrel is elvégezve a következő eredményeket kaptuk: Az alfa-ciano-4-hidroxi-fahéjsavval végzett direkt transzfer során a MALDI-TOF által meghatározott találati értékek 41,2%-a érte el a biztos genus és lehetséges species szintű azonosítást, 34,9%-a a biztos genus szintűt, míg a mérések 23,8 %-a nem érte el a genus szintű azonosítást sem. Az elvégzett hangyasavas extrakcióval megismételve a méréseket, a találati értékek 96,7%-a a biztos genus és lehetséges species szintű tartományba esett (**2. táblázat**).

2. táblázat: MALDI-TOF tömegspektrometriás mérések score (találati) értékei

Minta szám	Mátrix			Hangyasav + Mátrix		
	Találati érték			Találati érték		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.
5731	2,208	2,357	2,263	2,443	2,361	2,222
5929	2,044	2,087	2,361	2,375	2,494	2,525
7648	2,353	2,39	2,361	2,351	2,291	2,331
9425	2,355	2,023	2,368	2,331	2,402	2,278
10048	1,958	2,097	1,412	2,328	2,311	2,329
11447	1,367	2,209	1,143	2,197	2,324	2,208
14256	1,625	1,625	2,011	2,315	2,124	2,363
15580	2,187	2,047	1,89	2,419	2,457	2,416
18028	1,907	1,831	1,652	2,436	2,361	2,284
18432	1,803	2,031	2,054	2,366	<0	2,408
18433	2,186	2,196	2,129	2,438	<0	2,332
18441	2,235	1,849	1,394	2,253	2,404	2,389
18597	1,911	2,051	2,066	2,358	2,37	2,396
18857	1,571	1,929	1,586	2,27	2,313	2,37
20803	1,909	1,575	1,816	2,39	2,425	2,341
22668	1,538	1,503	1,851	2,322	2,25	2,318
27997	1,74	1,756	2,024	2,289	2,366	2,452
27999	1,926	1,897	1,984	2,402	2,346	2,347
32656	1,735	1,724	1,677	2,289	2,301	2,25
32853	1,854	1,628	1,628	2,291	2,279	2,18
34187	1,607	1,878	1,983	2,412	2,379	2,352

Forrás: Saját kutatás [2014]

5. Diskusszió

A *Staphylococcus*ok az ember normál flórájának tagjai, azonban gyakran okozhatnak különböző betegségeket például: bőr- és légyszervi fertőzéseket. Kezelésük során gondot okoz, hogy a laboratórium a *Staphylococcus lugdunensis*-t tévesen bőrflóra kontamináns koaguláz-negatív *Staphylococcus*-ként izolálhatja, esetleg *Staphylococcus aureus*-ként azonosítja a clumping faktor teszt elvégzésével kapott pozitív törzseket. A faj identifikálása során alkalmazott hagyományos mikrobiológiai módszerek tehát gondot okozhatnak, ugyanis a tesztek eredményeként nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy *S. lugdunensis*-szel vagy *S. aureus*-szal állunk-e szemben. A kataláz próba elvégzésével csak arról kapunk tanúbizonyságot, hogy *Staphylococcus* törzsszel van dolgunk, a clumping faktor teszt pedig, ahogy eredményeink alapján látható nem biztosít 100%-os elkülönítést a *S. aureus* és a *S. lugdunensis* esetében. A csőkoaguláz próba megbízhatónak bizonyult a két faj elkülönítésében.

nítésében, azonban ennek értékelése 4-24 órát vesz igénybe. Tehát mindenféleképpen valamilyen molekuláris biológiai módszerrel kellene a törzseket azonosítani, erre már rendelkezésre állnak különböző eszközök pl.: VITEK2 automata és a MALDI-TOF tömegspektrométer. Az általunk vizsgált 21 *S. lugdunensis* faj esetén a betegek nem szerinti megoszlása a következő volt: 37% férfi, 63% nő, mivel a törzs sokszor megtalálható a perineális régió kolonizálójaként. A betegek életkorát figyelembe véve arra a következtetésre jutottunk, hogy leginkább az idős korosztály esetében alakult ki a faj által okozott betegség, mely a lecsökkent egészségi állapotuknak és a tartós kórházi kezeléseiknek tudható be. A legtöbb mintából a *S. lugdunensis* mellett nem tenyésztett ki más baktérium. A Debreceni Egyetem Orvosi Mikrobiológiai Intézete egyike azoknak a magyarországi laboratóriumoknak ahol már lehetőség van MALDI-TOF tömegspektrométerrel használni a rutin mikrobiológiai diagnosztika során. A készülék bevezetése előtt a laboratórium nem azonosított egyetlen *S. lugdunensis*-t sem. 2012-ben 7db, 2013-ban 22db, 2014-ben pedig már 32db *S. lugdunensis*-t sikerült izolálnunk. A MALDI-TOF mérések eredményét nagyban befolyásolja a minta előkészítés körülménye, vizsgálatunkból egyértelműen látszik, hogy hangyasavas extrakciót alkalmazva a mérések találati értékének 96,7%-a a biztos genus tartományba esett. A laboratóriumok számára szükséges lenne egy standard, jelenleg még nem egységes minta előkészítési és mérési protokoll kidolgozása. A *Staphylococcus lugdunensis* megfelelő identifikálása kiemelt figyelmet érdemel, ugyanis egyre gyakrabban izolálható. Igaz, hogy jelenleg még a legtöbb antibiotikumra érzékenyek a törzsek, azonban a kórházi környezetben a fokozódó antibiotikum nyomás miatt valószínűleg ez megváltozik és várható, hogy egyre gyakrabban fogunk rezisztens törzseket izolálni.

Irodalomjegyzék

Könyvek

Pál Tibor (2013): *Az orvosi mikrobiológia tankönyve*. Budapest, Medicina kiadó.

Folyóiratcikkek

Arias M, Tena D, Apellániz M, Asensio P, M, Caballero P, Hernández C, Tejedor F, Bisquert J.(2010): Skin and soft tissue infections caused by *Staphylococcus lugdunensis*: Report of 20 cases. *Scandinavian Journal of Infectious Diseases*, 42, 879–884. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>

Frank K. L., Patel R (2008): *Staphylococcus lugdunensis* – Not the Average Coagulase-Negative *Staphylococcus* species. *Clinical Microbiology Newsletter*, 30, 55-62. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>

Freney J., Brun Y., Bes M., Meugnier H., Grimont F., Grimont P. A. D., Nervi C., Fleurette J.(1988): *Staphylococcus lugdunensis* sp. nov. and *Staphylococcus schleiferi* sp. nov., two species from human clinical specimens. *International Journal of Systematic Bacteriology* 38, 168–172. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>

- Hellbacher C., Törnqvist E., Söderquist B. (2006): Staphylococcus lugdunensis: clinical spectrum, antibiotic susceptibility, and phenotypic and genotypic patterns of 39 isolates. *Clinical Microbiology and Infection* 12, 43-49. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Kragstjerg P, Bomfim-Loogna J, Tornquist E, Soderquist B.(2000): Development of antimicrobial resistance in Staphylococcus lugdunensis during treatment report of a case of bacterial arthritis, vertebral osteomyelitis and infective endocarditis. *Clinical Microbiology Infection* 6, 496–499. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Leung, M. J., N. Nuttall, T. M. Pryce, G. W. Coombs, and J. W. Pearman. (1998): Colony variation in *Staphylococcus lugdunensis*. *Journal of Clinical Microbiology* 36, 3096–3098 Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Ludlam H, Philips I. (1989): Staphylococcus lugdunensis peritonitis. *Lancet* 1394. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Pareja J, K,Gupta, Koziel H. (1998): The toxic shock syndrome and staphylococcus lugdunensis bacteremia. *Annals of Internal Medicine* 128,603-604. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Seifert, H., D. Oltmanns, K. Becker, H. Wisplinghoff, and C. von Eiff. (2005): *Staphylococcus lugdunensis* pacemaker-related infection. *Emerging Infectious Diseases journal* 11,1283–1286. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Trampuz, A., K. E. Piper, M. J. Jacobson, A. D. Hanssen, K. K. Unni, D. R. Osmon, J. N. Mandrekar, F. R. Cockerill, J. M. Steckelberg, J. F. Greenleaf, and R. Patel.(2007): Sonication of removed hip and knee prostheses for diagnosis of infection. *The New England Journal of Medicine* 357, 654–663. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Vandenesch F, Etienne J, Reverdy ME, Eykyn SJ.(1993): Endocarditis due to Staphylococcus lugdunensis: report of 11 cases and review. *Clinical Infectious Diseases* 17, 871 – 877. Letöltve: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov>

Internetes hivatkozások

- EUCAST. European Committee on Antimicrobial Susceptibility Testing (2014): Breakpoint tables for interpretation of MICs and zone diameters Version 4.0. Letöltve 2015. május 13-án a The European Committee on Antimicrobial Susceptibility Testing – EUCAST weboldalról: <http://www.eucast.org/> weboldalról.
- Hardy J.: Staphylococcus lugdunensis A dangerous wolf in sheep’s clothing Letöltve 2015. február 21-én a Hardy Diagnostics weboldalról: <http://www.hardydiagnostics.com/articles/Staph-Lugdunensis>

Lektorálta: Dr. Szabó Judit, Debreceni Egyetem Orvosi Mikrobiológia Intézet, egyetemi docens, laborvezető

A MOZGÁSTRÉNING JELENTŐSÉGE AZ IDŐSKORI KOGNITÍV ZAVAROK PREVENCIÓJÁBAN

Téglás Tímea

*PhD hallgató, Agyélettani Kutatócsoport, Sporttudományi Kutató Intézet,
Testnevelési Egyetem, Budapest
timke0918@gmail.com*

Nyakas Csaba^{1,2}

*¹Institute of Molecular Neurobiology, University of Groningen, The Netherlands
²Agyélettani Kutatócsoport,
Sporttudományi Kutató Intézet, Testnevelési Egyetem, Budapest, nyakas@tf.hu*

Absztrakt

Az időskori kognitív zavarok egészségügyi és szociális jelentősége növekszik az átlagéletkor fokozatos kitolódásával [Kirkwood, 2008]. A kóros agyi öregedés, a vaszkuláris demencia, valamint az Alzheimer-kór megelőzésében a rendszeres mozgás az első helyen szerepel [Schlosser 2015; Cho 2015 és 2014; Koo, 2013; Lin, 2015]. A patomechanizmust illetően ismert, hogy a kolinerg agy működése központi jelentőségű [Nyakas, 2011]. Működésének kulcsa az, hogy a kolinerg neurotranszmisszió a memória és a kognitív funkciók alapjául szolgál. Időskorban a kolinerg rendszer működésének csökkenésekor az acetilkolin szint csökkenése figyelhető meg az agykérgi célstruktúrákban.

Feltételeztük, hogy a mozgástréning késlelteti az agyi kolinerg rendszer életkorból adódó működésének csökkenését. Ezért, patkánykísérletekben vizsgáltuk a kolinerg neuronok öregedését és a késői öregkor patológiai elváltozásait, köztük a zavart axonális transzport morfológiai mutációját inaktív és mozgástréningben részt vett állatokon.

A 12, 24 és 32 hónapos korú patkányok egyik csoportját megelőzően 6 hónapon keresztül futópádon edzettünk, míg a másik csoportban lévő állatok inaktívak (tehát nem vettek részt mozgástréningben) voltak. A kísérletek során magatartás tesztek alkalmaztunk: az állatok figyelmi reakcióját az új tárgy felismerés módszerével, horizontális és vertikális aktivitásukat nyílt porond (open-field) teszttel tanulmányoztuk. Immunohisztokémiai vizsgálatokkal a feláldozott állatok agyából izolált hippocampusban mértük a kolin-acetiltransferáz enzim (ChAT) pozitív rostok sűrűségét immuncitokémiai festéssel.

Az eredmények azt mutatták, hogy a 12 és 24 hónapos állatok esetében a mozgástréning jelentősen befolyásolta a figyelmet az inaktív csoporthoz képest. Az edzett állatok mortalitása a 24-től 32 hónapos korban szignifikánsan csökkent. Ugyanezen korú (32 hónapos) állatok esetében jelentősen nőtt a horizontális aktivitás új környezetben, elhanyagolható volt az életkor előrehaladásával párhuzamos jelentős mozgásaktivitás csökkenés. A 24 és 32 hónapos idős állatokban, a 12 hónapos felnőtt állatokhoz képest csökkent a ChAT pozitív axonok sűrűsége a hippocampusban. A megelőző 6 hónapos tréningek ezt a csökkenést nem módosították lényeges mértékben. A patológias axon aberrációk (elváltozások) viszont, melyek a 24 hónapos korban még alig jelentkeztek, a 32 hónapos agykori patkányokon jelentős mértékben csökkentek a 6 hónapos mozgástréning után.

Kulcsszavak: *acetilkolin, kolinerg, mozgástréning, öregedés*

1. Bevezetés

1.1 Az öregedő agy

Az öregedő agy egyes struktúráiban a szinapszisok száma csökken, vagy alakváltozást szenvednek [Luiten et al., 2013]. A frontális és temporális régiókban még ép intellektus mellett is fokozódik a kéreg alatti központokból kiinduló mielinhüvely nélküli neuronrendszerek sérülékenysége [Grady and Craik, 2000, Baquer et al., 2009]. A kor előrehaladtával csökken az agy tömege, az idegsejtek atrófiája és pusztulása figyelhető meg az agy különböző területeiben különösen, ha neurodegeneratív folyamatok is fennállnak [Tang, 1997; Simic, 1997; Nairn, 1989].

1.2 A kolinerg neurotranszmisszió

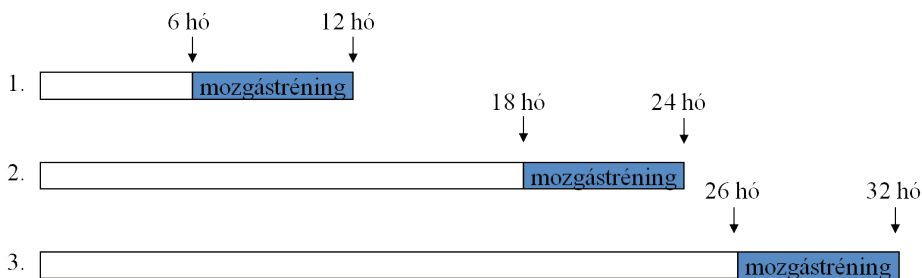
A kolinerg neurotranszmisszió a központi idegrendszer mellett a harántcsíktolt izomzatban, valamint az autonóm és paraszimpatikus idegrendszerben is fontos szerepet játszik. A transzmisszió kulcsmolekulája az acetilkolin, amely a kolinerg szinapszisokban keletkezik kolinból és acetil-KoA-ból [Vizi, 1997]. A folyamatot a kolin-acetiltranszferáz (ChAT) enzim katalizálja. A kolinerg neuronok öregedése során megváltozik az acetilkolin receptorok expressziója, így mivel a kolinerg pályák nagy szerepet játszanak a kognitív funkciókban, degenerációjuk memória- és tanulási képességek csökkenéséhez vezet [Lippa, 1980]. Neurodegeneratív betegségek esetében csökken a kolin szinapszisokból történő kiáramlása, valamint visszavétele [Picciotto és Zoli, 2002].

A fentiek alapján azt feltéteztük, hogy a kolinerg pályákban az életkor előrehaladtával csökken az acetilkolin szint, ezért egyik célunk az volt, hogy az idős patkányok hippokampális kolinerg pályáiban a feltehetően csökkenő kolinerg aktivitást mozgástréninggel befolyásoljuk.

2. Módszerek

Kísérleteinkben életkoronként 8-10 db 12-32 hónapos Wistar patkányt használtuk, amely állatok kora összehasonlítható az idős emberi életkorokkal is. A 30 hónapos állatok emberi életkorra viszonyítva körülbelül 90 évesek. Az állatokat szobahőmérsékleten (22 ± 1 °C) tartottuk 12-12 órás világos/sötét megvilágítási periódus alatt. A táplálékhoz és vízhez *ad libitum* hozzáférésük volt. A 14-32 hónapos állatokat random módon 6 kísérleti csoportra osztottuk a következő módon (1. ábra):

Három inaktív kontroll csoport (12, 24 és 32 hónapos patkányok): a csoportok állatai nem vettek részt a mozgástréningben. Három aktív csoport (12, 24 és 32 hónapos patkányok): a csoportok állatai heti 3 alkalommal, 12 méter/perc sebességgel gyalogoltak futópadon. A futópad sebessége egy enyhe, mérsékelt fokozatú testmozgásnak felel meg, igazodva ezzel az állatok életkorához.

1. ábra: *A mozgástréningben részt vett állatok csoportjai kezelési idejének és életkorának szemléltetése. – Forrás: saját archívum*

2.1 Magatartás tesztek

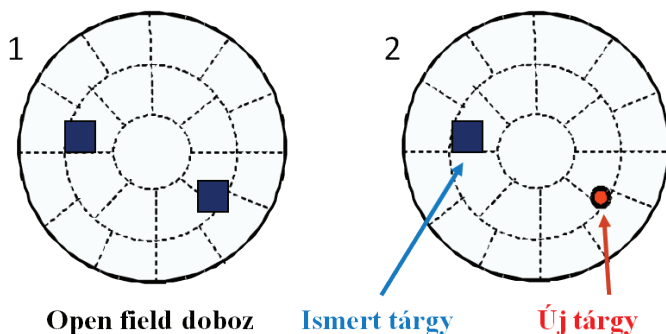
Vizsgálataink során tanulmányoztuk a térbeli mozgás és gyaloglás képességét új környezetben (nyílt porond teszt, angol rövidítéssel OF-Open Field), és a figyelmet (új tárgy felismerése teszt, angol rövidítéssel NOR-Novel Object Recognition).

A nyílt porond teszt vizsgálatban az állatok exploratív viselkedését, aktivitását, és az új környezethez való hozzászokását vizsgáltuk [Walsh és Cummins, 1976]. A teszthez egy kör alapú, 80 cm átmérőjű fából készült arénát (nyílt porond) használtunk, amit egy 35 cm magas fémhenger vett körül. Az aréna 20 szektorból állt, amelyek két kört (belső és külső) alkottak, amit felülről középen egy 40 W-os izzóval világítottunk meg. Az állatokat az aréna közepére helyeztük és 5 percig figyeltük a viselkedésüket a következő paraméterek figyelembe vételével:

1. pontoztuk az ágaskodásokat (mindkét mellső lábat felemelve), ezek gyakoriságát és idejét a fal mentén és az aréna belső részében, valamint
2. a szektorok határvonalain történő áthaladások (határvonal keresztezések) számát a külső (fal melletti) és belső szektorokat elkülönítve.

Az új tárgy felismerése teszt (NOR) a figyelmi funkcióra épülő tárgy-felismerést vizsgálja ismert környezetben, nyílt porondon [Nyakas et al., 2009]. A teszthez 80 cm átmérőjű, 35 cm magasságú 'open field' arénát használtunk (2. ábra). Az első társítás során két azonos tárgyat helyeztünk a teszt doboz arénájába a faltól egyforma távolságra, a kör közepéhez képest aszimmetrikusan. Ezután az állatokat egyenként az aréna közepére helyeztük. A tárgyakat a patkányok 5 percig szabadon vizsgálhatták az első társítás során, majd 120 perc elteltével került sor a második teszt fázisára, amely során két azonos tárgy közül az egyiket különbözőre cseréltük, amely anyagában, formájában, színében és felületi simaságban is különbözött a régi tárgytól. Az arénába behelyezett tárgyakat az állatoknak mindkét teszt fázisban ugyanabban a pozícióban helyeztük el. A második társítás szintén 5 percig tartott. Azokat az egyedeket, amelyek legalább ötször nem látogatták az egyes tárgyakat az első 5 perces időszakaszban, kizártuk a vizsgálatból (a 32 hónapos állatok olyan nagy számban estek így ki a vizsgálatból, hogy ez a kor kimaradt a NOR teszt értékelésénél). A tárgy

vizsgálataként értékeltük, ha az állat szagolgatta a tárgyat, amit a felső ajak tapintó szőreinek mozgása kísért, vagy hozzáértette az orrát a tárgyhoz; illetve ha a mellső lábaival érintette a tárgyat. A tárgyra ülést nem tekintettük a tárgy vizsgálatának. A második társítás alatt az új tárgy iránti preferenciát mértük másodpercekben az összes, mindkét tárgyra irányuló vizsgálati időnek %-ában. Ha az állat nem ismerte fel, hogy az egyik tárgy egy új tárgy, körülbelül azonos (50-50 %) gyakorisággal látogatta mindkettőt (megismert és új) a második teszt során.

2. ábra: Az open field doboz, valamint az új tárgy felismerése teszt (NOR) szemléltetése. – Forrás: saját archívum

2.2 Immunohisztokémiai vizsgálatok

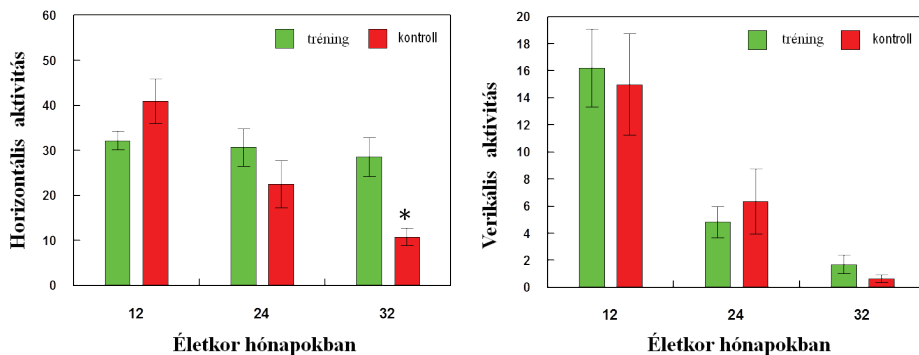
A feldolgozás napján az állatokat mély altatásban transzkardiálisan perfundáltuk 4% paraformaldehid oldattal, 0,1 M foszfát puffer jelenlétében. Az *in situ* fixált agyakat 2 napig még posztfixáltuk, majd foszfát pufferben tároltuk a szövettani vizsgálatig. Dehidráció után az agyakat kriosztát mikrotommal metszettük 20 mikron vastagságú szeleteket nyerve. Az agyseleteket immuncitokémiai módszerrel festettük a ChAT pozitív rostok felismeréséhez. A primér antitest ChAT ellenes kecske szérum volt (1:350 hígítás, Millipore AB144P, Temencula, USA). Biotinilált másodlagos antitest kezeléssel és diamino-benzidin festéssel tettük láthatóvá a ChAT enzimet [Nyakas, 2011]. A ChAT pozitív axonok denzitását értékeltük különböző agyterületekben: a hippokampusz memóriáért felelős régióiban (CA1, DG), valamint a motoros mozgásért, és a szomatoszenzoros rendszer működéséért felelős kortexekben (M1, Somatosensory cortex). A kvantitatív mérés Quantimet programmal történt (Leica, Germany).

3. Eredmények

3.1 Magatartás tesztek eredményei

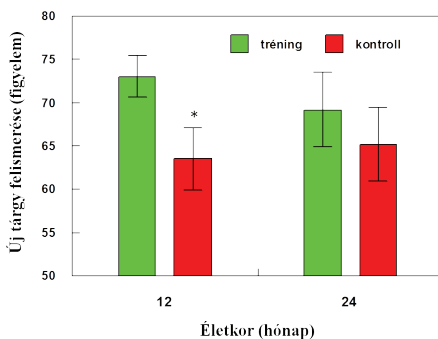
Az OF tesztek kiértékelése során szignifikáns különbséget ($p < 0,05$) mutattunk

ki a 32 hónapos állatok horizontális aktivitásában (3. ábra). A mozgástréningben részt vett 32 hónapos állatok többet érdeklődtek az új környezet iránt, aktívabban mozogtak az 'open field' dobozban a passzív, kontroll csoport állataihoz képest. A kísérletben részt vett további életkorokban a patkányok horizontális aktivitásában, valamint a vertikális aktivitásban nem találtunk korfüggő különbséget.

3. ábra: Az OF tesztek eredményei a horizontális (bal oldali ábra) és vertikális aktivitás (jobb oldali ábra) függvényében, a 12, 24 és 32 hónapos mozgástréningben részt vett állatok és a kontroll csoport állatai esetében. * $p < 0,05$ az azonos életkorú kontroll csoporthoz viszonyítva. – Forrás: saját archívum

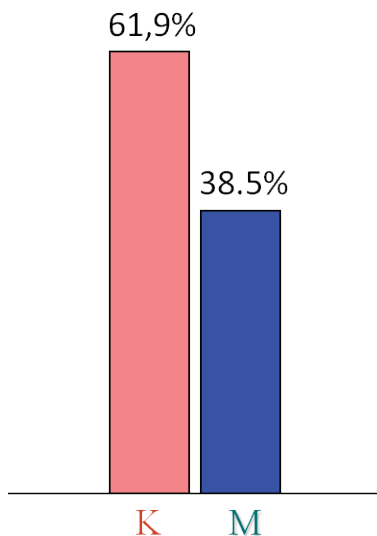
A NOR tesztek kiértékelése során jelentős különbséget ($p < 0,05$) mutattunk ki a mozgástréningben részesülő 12 hónapos állatok, valamint a kontroll csoport állatainak az új tárgy tanulmányozásával eltöltött ideje között (4. ábra). A fizikailag aktív csoport állatai több időt fordítottak az új tárgy vizsgálatára, mint a kontroll csoport állatai, tehát jobban emlékeztek a régi tárgyra. A 24 hónapos állatscsoport esetében nem tudtunk különbséget kimutatni, a 32 hónapos állatok pedig nem érték el a teszt küszöb-értékét, így kizártuk őket a vizsgálatból.

4. ábra: A NOR tesztek eredményei a 12 és 24 hónapos a mozgástréningben részt vett állatok és a kontroll csoport állatai esetében. * $p < 0,05$ a kontrollhoz viszonyítva. – Forrás: saját archívum

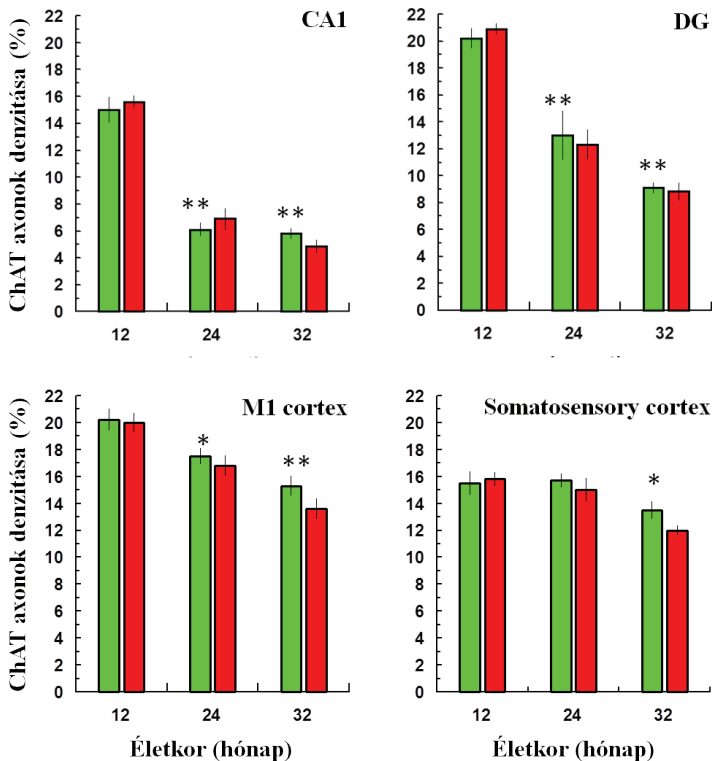
Az állatok mortalitását tekintve, szignifikáns különbséget mutattunk ki ($p < 0,01$) a mozgástréningben részt vett állatok és a passzív, mozgástréningben nem részesülő állatcsoport között (5. ábra). A mozgástréningben részt vett patkányoknál a mortalitás alacsonyabb volt, mint a kontroll csoport állatai esetében. Az elhullás követése a 24 és a 32 hónapos időszakaszban történt, tehát az idősebb állatcsoportra vonatkozik (24 hónapos korig elhullás csak elvétve következett be, mivel ezen állatok kora a középkorú populációt reprezentálja).

5. ábra: A mortalitás mértéke a 32 hónapos kor eléréséig a mozgástréningben részt vett állatok (M, kékkel) és a kontroll csoport (K, pirossal) állatainak függvényében. A különbség χ^2 teszttel szignifikáns, $p < 0,01$. – Forrás: saját archívum

3.2 Immunohisztokémiai vizsgálatok eredményei

Az immunohisztokémiai eredmények kiértékelésekor szignifikáns különbséget találtunk a hippokampusz CA1 és DG régióiban a ChAT pozitív axonok denzitásának értékeiben a 24 és a 32 hónapos állatok esetében a 12 hónapos korhoz, mint kontrollhoz viszonyítva (6. ábra). Az ábrán jól látható, hogy az életkor előrehaladtával csökken a ChAT axonok denzitásának mértéke. A 24 és a 32 hónapos állatok M1 kortexében, valamint a 32 hónapos állatok szomatoszenzoros kortexében szintén szignifikáns különbséget mutattunk ki a ChAT axonok denzitás értékeinek elemzése során (6. ábra). Az életkor függő változások statisztikai elemzése csak a nem edzett csoportokra vonatkozik és a 12 hónapos kor szolgált kontrollként. A mozgástréning azonban ezekre a változásokra nem volt hatással egyik állatcsoport esetében sem, azaz nem volt különbség az edzett és az inaktív (passzív) csoportok között.

6. ábra: A ChAT axonok denzitása a 12, a 24 és 32 hónapos állatok (mozgástréningben részt vett és kontroll csoport állatai) hippocampusz régióiban, valamint az M1, és a szomatoszenzoros kortexekben (zöld=mozgástréning csoport, piros=kontroll csoport). * $p < 0,05$ és ** $p < 0,01$ vs. 12 hónapos nem edzett kontroll csoport. – Forrás: saját archívum

4. Összefoglalás és következtetések

A mozgástréningben részt vett idős állatoknál (32 hónapos kor) csökkent a mortalitás, amely feltételezhetően a rendszeres testmozgás következtében kialakult kedvezőbb szomatikus és mentális állapot eredménye.

Összegzésként tehát elmondható, hogy a 32 hónapos állatok horizontális motilitása új környezetben nem volt alacsonyabb, mint a fiatal 12 hónapos állatoké, szemben a nem edzett, inaktív állatokkal, ahol a legidősebbek kevesebbet mozogtak. Ez a megfigyelés is erősíti a legidősebb korcsoport fokozott általános állapotát rendszeres, 6 hónapos, mérsékelt intenzitású mozgástréninget követően. A kolinerg axonok ChAT immunoreaktivitása csökken az életkorral, ami már 24 hónapos korban is detektálható. A fiatalabb állatok (12 hónapos kor) esetében nőtt a figyelem mértéke testedzés hatására, míg a 24 hónapos korban, bár volt

javulás, de ez kisebb mértékűnek bizonyult. Azt feltételezzük, hogy optimális figyelem idős korú patkányoknál csak fokozottabb hatású tréninggel érhető el. A kognitív funkciók tanulmányozása céljából elvégzett magatartás tesztek alapján megállapítottuk, hogy a rendszeres mozgástréning a figyelemre, a memóriára, valamint a vertikális aktivitásra egyaránt pozitívan hatott. A hippocampusz régióinak és a motoros mozgásért, valamint a szomatoszenzoros rendszer működésért felelős kortexek ChAT immunoreaktivitására azonban ez a mértékű és terjedelmű mozgás nem volt hatással. Feltételezhetően a fokozottabb, emelt intenzitású mozgástréning ezekre a faktorokra is pozitívan hatna, így távlati céljaink között szerepelnek olyan kísérletek, amelyek megerősíthetik ezt a hipotézist. Az eddigi magatartástesztek és immunohisztokémiai vizsgálatok eredményeinek tükrében elmondható, hogy egy hatékony és preventív mozgásterápia kidolgozásához elengedhetetlen az optimális paraméterek (időtartam, gyakoriság, intenzitás) meghatározása és kidolgozása, valamint adaptálása különböző életkorokra, beleértve az idős korokat is, továbbá szükséges a terápia hatásmechanizmusának megismerése biokémiai és molekuláris biológiai módszerek bevonásával.

Irodalomjegyzék

- Baquer NZ, Taha A, Kumar P, McLean P, Cowsik SM, Kale RK, Singh R, Sharma D (2009): A metabolic and functional overview of brain aging linked to neurological disorders. *Biogerontology*, 10:377-413.
- Choi DH, Kwon IS, Koo JH, Jang YC, Kang EB, Byun JE, Um HS, Park HS, Yeom DC, Cho IH, Cho JY (2014): The effect of treadmill exercise on inflammatory responses in rat model of streptozotocin-induced experimental dementia of Alzheimer's type. *Journal of Exercise Nutrition & Biochemistry*, 18(2):225-33.
- Cho J, Shin MK, Kim D, Lee I, Kim S, Kang H (2015): Treadmill Running Reverses Cognitive Declines due to Alzheimer's Disease. *Medical Sciences Sports Exercise*.
- Kirkwood TB. *Gerontology* (2008): Healthy old age. *Nature*. 455(7214):739740.
- Grady CL, Craik FI (2000): Changes in memory processing with age. *Current Opinion of Neurobiology* 10:224-231.
- Koo JH, Kwon IS, Kang EB, Lee CK, Lee NH, Kwon MG, Cho IH, Cho JY (2013): Neuroprotective effects of treadmill exercise on BDNF and PI3-K/Akt signaling pathway in the cortex of transgenic mice model of Alzheimer's disease. *Journal of Exercise Nutrition & Biochemistry*, 17(4):151-60.
- Lippa AS, Pelham RW, Beer B, Critchett DJ, Dean RL, Bartus RT (1980): Brain cholinergic dysfunction and memory in aged rats. *Neurobiology of Aging* 1:13-19.
- Lin TW, Shih YH, Chen SJ, Lien CH, Chang CY, Huang TY, Chen SH, Jen CJ, Kuo YM (2015): Running exercise delays neurodegeneration in amygdala and hippocampus of Alzheimer's disease (APP/PS1) transgenic mice. *Neurobiology Learning and Memory*, 118:189-97.
- Luiten P, Nyakas C, Eisel U, van der Zee E (2013): Aging of the Brain. *Neuroscience*

in the 21st Century, ed. D.W. Pfaff, Springer Science+Business Media, LLC, pp. 2239-2273.

- Nairn JG, Bedi KS, Mayhew TM, Campbell LF (1989): On the number of Purkinje cells in the human cerebellum: unbiased estimates obtained by using the „fractionator”. *Journal of Comparative Neurology* 290:527-532.
- Nyakas C, Felszeghy K, Szabó R, Keijsers JN, Luiten PG, Szombathelyi Z, Tihanyi K (2009): Neuroprotective effects of vinpocetine and its major metabolite cis-apovincaminic acid on NMDA-induced neurotoxicity in a rat entorhinal cortex lesion model. *CNS Neuroscience & Therapeutics*, 15(2):89-99.
- Nyakas C, Granic I, Halmy LG, Banerjee P, Luiten PGM (2011): The Basal Forebrain Cholinergic System in Ageing and Dementia. Rescuing Cholinergic Neurons from Neurotoxic Amyloid β 42 with Memantine. *Behavioural Brain Research* 221(2):594-603.
- Picciotto MR, Zoli M (2002): Nicotinic receptors in aging and dementia. *Journal of Neurobiology* 53:641-655.
- Schlosser Covell GE, Hoffman-Snyder CR, Wellik KE, Woodruff BK, Geda YE, Caselli RJ, Demaerschalk BM, Wingerchuk DM (2015): Physical activity level and future risk of mild cognitive impairment or dementia: a critically appraised topic. *Neurologist*. 19(3):89-91.
- Simic G, Kostovic I, Winblad B, Bogdanovic N (1997): Volume and number of neurons of the human hippocampal formation in normal aging and Alzheimer's disease. *Journal of Comparative Neurology*, 379:482-494.
- Tang Y, Nyengaard JR, Pakkenberg B, Gundersen HJ (1997): Age-induced white matter changes in the human brain: a stereological investigation. *Neurobiology of Aging*, 18:609-615.
- Vizi E. Szilveszter (1997): *Humán farmakológia*, Neurotranszmitterek és receptoraik (160. oldal), Medicina, Budapest
- Walsh RN, Cummins RA (1976): The Open-Field Test: a critical review. *Psychological Bulletin*, 83(3):482-504.

Lektorálta: Prof. Dr. Koller Ákos, tudományos rektorhelyettes, Testnevelési Egyetem

HÁROM DIMENZIÓS SZÖVETLENYÉSZTÉSI ELJÁRÁS FEJLESZTÉSE KERINGŐ TUMORSEJTEK VIZSGÁLATÁHOZ

Temesfői Viktória

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Laboratóriumi Medicina Intézet, Ph.D hallgató, vtemesfoi@gmail.com

Kurdi Csilla

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Laboratóriumi Medicina Intézet, Ph.D hallgató, kurdic@gmail.com

Dr. Kőszegi Tamás

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Laboratóriumi Medicina Intézet, egyetemi docens, koszegitam@gmail.com

Absztrakt

A malignus betegségek eredményes terápiájához kiemelten fontos a tumorok, mikrometasztázisok korai felismerése és a daganat biológiai viselkedése alapján összeállított adekvát kezelés. A tumorok áttétképzésének kiemelt lépése a tumorsejtek megjelenése a vér- és nyirokkeringésben. A tumoros masszából kiváló sejtek alapvető tulajdonságai, felszíni markerei alapján következtethetünk a kiindulási daganat malignitási fokára, a daganatos folyamat előrehaladottságára a szervezetben. A klinikai alkalmazhatóság útjában a keringő tumorsejtekről alkotott molekuláris és immunológiai ismeretek hiánya és az izolálható sejtek igen alacsony száma áll (megközelítőleg 5 sejt/7,5 ml vér). Annak érdekében, hogy megismerjük a keringő tumorsejtek metasztatikus aktivitását és viselkedését az áttét helyét képező távoli szervekben, több információt kell nyernünk az áttétképzés során lezajló genetikai, epigenetikai és immun fenotípus változásokról.

A kutatási terület fejlődésének köszönhetően egyre több tény támasztja alá, hogy a tumorokat körülvevő mikrokörnyezet aktív résztvevő a daganatokat érintő változásokban. A tumorsejtek és az őket körülvevő sztróma – asszociált sejtek, extracelluláris mátrix elemek, szolubilis faktorok – szoros kölcsönhatásban állnak egymással. Ezek alapján az áttétképzés *in vitro* vizsgálata során is fontos szerepet kap az *in vivo* szöveti környezet megfelelő modellezése. Irodalmi adatokra támaszkodva célul tűztük ki emlőrákkal diagnosztizált betegek perifériás véréből kinyerhető keringő tumorsejtekből sejtkultúra létrehozását és vizsgálatát 2 majd 3 dimenziós geometriájú szövettényeszetekben. Az izolált és tenyésztésbe vont sejtek fenotípusát sejtfelszíni markerek, a citoskeleton és az életképesség vizsgálatával kívánjuk monitorozni. Hosszú távú célunk összefüggést keresni a keringő daganatsejtek száma, a betegség stádiuma, valamint az alkalmazott terápia hatékonysága között.

A betegekből származó minták vizsgálatának előkísérleteként 3 dimenziós fibrin mátrix kialakításába és előzetes tesztelésébe kezdtünk tumoros és nem tumoros sejtkultúrákkal. Fibrin hálót humán plazmából állítottunk elő kalcium tartalmú puffer jelenlétében, thrombin hozzáadásával. A létrejövő mátrix szerkezetét a sejtenyésztéshez megfelelő körülmények előállítására érdekében

optimalizáltuk. Fluoreszcens festéssel (DAPI, Calcein-acetoxi-metil-észter, Propidium-jodid, TRITC-Phalloidin) és mikroszkópos módszerekkel vizualizáltuk a fibrin hálóba ültetett sejtek – 3T3 fibroblaszt sejtek, MDCK vese és MCF-7 emlő tumor sejtek – migrációját és elhelyezkedését a hálózatban. Az ilyen módon nyert előzetes ismeretek a fibrin hálózat struktúrájáról, pórusméretéről és a különböző sejtek mátrixban mutatott viselkedéséről nagy segítséget nyújtanak a keringő tumorsejtek későbbi tenyésztésbe vonásához annak érdekében, hogy megfelelő rendszert építhessünk ki az áttétképzés modellezésére.

Kulcsszavak: *keringő tumorsejtek, mikrokörnyezet, fibrin mátrix, 3D sejt kultúra*

1. Bevezetés

Cirkuláló tumor sejtek (CTC) a metasztatikus folyamat részeként kerülnek a keringésbe, mely általában azzal kezdődik, hogy a daganatsejtek a bazális lamina áttörését követően a primer tumor oldalán elhelyezkedő legközelebbi nyirokcsozóba vándorolnak. Innen terjednek szét a nyirok és vérerek útján a szervezetben.

Tumoros állapotban a keringésből izolálható tumorsejtek jelenléte előjelezheti a daganat metasztatikus viselkedését. A CTC-k karakterizálása és funkcionális vizsgálata jelentős segítséget nyújthat a terápia során, valamint tünetmentes állapotok monitorozásában, ugyanis molekuláris heterogenitásuk alapvetően hatással van szerepükre az áttétképzésben. [Giuliano, 2014. Pukazhendhi, 2014]

Számos tanulmány született keringő daganatsejtek flow citometriás vizsgálatáról, illetve specifikusan az izolációjukra fejlesztett eszközökről (melyek közül csupán egy módszert fogadott el hitelesként az FDA), viszont funkcionális vizsgálatokról, immun-interakcióikról, a lezajló epigenetikai változásokról viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre.

1.1 Szövettenyésztési eljárások (3D mátrixok)

Szövettenyésztési eljárásokat tekintve számos lehetőség áll előttünk. A hagyományos két dimenziós tenyésztés során a sejtek egy szintetikus, bevonattal rendelkező felülethez tapadnak ki; ez egyértelműen meghatározza a morfológiájukat, mely ilyen módon kevésbé hasonlít az *in vivo* szöveti környezetben megfigyeltre. Előnye, hogy rendkívül egyszerűen kezelhetők és izolálhatók a sejtek a felületről. Három dimenziós morfológiájú környezet kialakítására is számos módszert és alapanyagot fejlesztettek már; megkülönböztetünk természetes és szintetikus előállított anyagokat. A legfontosabb elvárások minddel szemben, hogy biokompatibilis és szövetbarát legyen, ne indukáljon immunválaszt, támogassa a sejtes és szöveti funkciókat (adhézió, differenciáció, osztódás), porózus és kontrollálható módon biodegradábilis legyen. Természetes anyagok lehetnek fehérjék (fibrin, kollagén, selyem) illetve poliszacharidok (agaróz, alginát, hyaluronsav, kitozán), szintetikus matériák között találhatunk organikus polimereket (pl. peptidek, PEG, stb.) és anorganikus anyagokat (kerámia, fém) egyaránt. [Bartis, 2011]

A három dimenziós eljárás egyértelmű előnyöket mutat a szöveti környezet modellezése kapcsán, így jól alkalmazható a sejttenyésztés mellett szöveti pótlásokhoz is [Yang, 2011]. Egy 3D morfológiára lehetőséget adó hálózat diffúziós tulajdonságai és porozitása jól modellezi a sejt közötti állomány szerkezetét és jó alapot biztosít az *in vivo* mikro környezetben lezajló folyamatokhoz hasonló interakciók kialakítására *in vitro*. Más szempontból viszont nehézségek is felmerülnek. Hátránynak tudhatjuk be, hogy az ilyen mátrixban tenyésztett sejtek meglehetősen nehezen izolálhatók egyéb vizsgálatok céljára.

1.2 Fibrin, mint mátrix

Kutatásunkban egy nem új keletű de nem is konvencionális alapanyagra fókuszáltunk; a fibrinre, mely fibrinogén molekulák polimerizációjával alakul ki. A fibrinogén egy 340 kDa-os plazma glikoprotein, melyet hepatociták állítanak elő. Normál véralvadási folyamat során a koagulációs kaszkád aktiválja a zymogén prothrombint, amely így szerin proteáz aktivitású thrombinná alakul. A thrombin az oldékony fibrinogént oldhatatlan fibrin szálakká konvertálja, melyeket a XIII-as faktor keresztkötéssel képes stabilizálni. További stabilizálás plazmin inhibitor molekulák hozzáadásával lehetséges. [Brown, 2014. Lord, 2011. Wikipedia. Whittaker, 2009]

Számos esetben alkalmazzák a fibrin hálót sebgyógyulást illetve szöveti regenerációt elősegítendő, ugyanis 100%-ban biokompatibilis és megfelelő módon képes összetartani a majdani szövetet képező sejteket. [Bartis, 2011]

Három dimenziós mátrixunk alapjául izolált fibrinogén szolgált. A fibrin hálózat struktúrája bizonyítottan hatással van a beleültetett sejtek viselkedésére, migrációjára és osztódására. Ezen struktúra befolyásolható a komponensek koncentrációinak módosításával. Magas koncentrációjú fibrinogén oldatból készült polimerizátum pórusmérete kisebb, szerkezete kevésbé homogén, mint a hígabb oldatból készült, nagyobb pórusmérettel rendelkező hálózatnak. Újabb vizsgálatok rávilágítottak, hogy 3T3 fibroblaszt és mezenchimális őssejtek migrációja, osztódása gátolt a kis pórusméretű, tömör hálózatban. [Yang, 2011] Irodalmi adatokra és saját tapasztalatokra alapozva kimondhatjuk, hogy az adott sejttípus által igényelt szöveti körülmények megfelelő modellezéséhez mindenképpen optimalizálni kell a mátrixot a hozzáadott anyagok koncentrációjának tekintetében.

1.3 Metasztatikus környezet kialakítása in vitro

Kísérleteinkben hosszú távú célként arra törekszünk, hogy a keringésből izolált tumorsejtek számára olyan három dimenziós környezetet biztosítsunk, amellyel megközelítőleg helyesen tudjuk modellezni az áttétképződés folyamatát, a mátrixunk alkalmas legyen a metastatikus niche [Psaila, 2009] szerepére. Mindezt azért tekintjük fontosnak, mert újabb kutatások egyre inkább rávilágítanak, hogy az ered-

ményes daganatterápiák érdekében nem elégséges egyedüli célpontként magukat a tumorsejteket támadás alá venni, hanem mindenképpen szükséges a daganatokat övező gyulladásoz állapot kezelése. Fontos megérteni a szolubilis faktorok, sztróma, az asszociált sejtek és a daganat kapcsolatát és ennek érdekében kialakítani egy – különböző vizsgálatok elvégzésére alkalmas – *in vitro* inváziós modellt.

Ilyen szempontból a fibrin háló jó lehetőséget kínál mind a sejtek tenyésztését tekintve, mind pedig szolubilis anyagok (citokinek, növekedési faktorok, stb.) rezervoárjaként a vizsgálatok során.

2. Célkitűzés

A fentiek alapján célunk volt a fibrin mátrix sejttenyésztésre való alkalmasságának vizsgálata, a hozzáadott anyagok koncentrációinak optimalizálása, majd pedig mikroszkóposan vizualizálni a hálózatot a beleültetett és benne tenyésztett különböző sejt típusokkal együtt. Végezetül pedig a sejtek elhelyezkedésének, életképességének, osztódásának és migrációjának vizsgálata.

3. Anyagok és módszerek

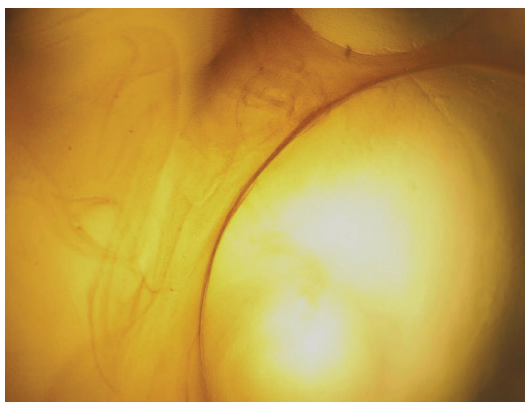
Izolált fibrinogénből (Serva, Cat.No.: 21380) thrombin és kalcium tartalmú puffer jelenlétében (Thrombin Time Reagent, HemosIL, Cat.No.: 0009758515), 3T3 fibroblaszt (ATCC CRL-1658) és MCF7 emlő tumor (ATCC HTB-22) sejt vonalat belekeverve, sterilen fibrin hálózatot készítettünk osztott, többkamrás tárgylemez rekeszeiben (Ibidi, Lot.No.: 141010/3). A kész mátrixokat 24 illetve 48 órán keresztül 37°C-os inkubátorban tartottuk 5%-os szén-dioxid koncentráció mellett.

A 24 óráig inkubált mátrixot 4%-os paraformaldehiddel (PFA) fixáltuk, majd beágyasztuk fagyasztva metszéshez Cryomount (HistoLab, Lot.No.: 2614086) médiumba. A metszést Leica CM1950 cryostattal végeztük. A tárgylemezre felvett 40µm vastagságú metszeteket Hematoxilin-Eozin festékkel festettük.

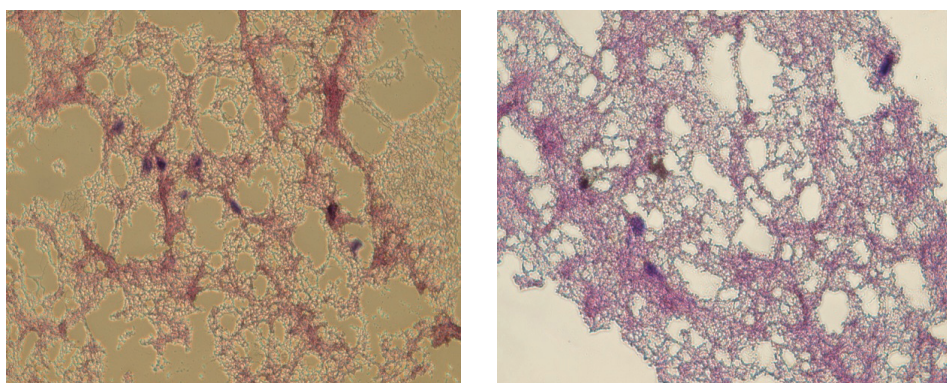
A 48 órát fixált hálózathoz fluoreszcens festékeket (Propidium-jodid: Sigma, Prod.No.: P4170; Calcein-AM: Life Technologies, Cat.No.: C3099; DAPI: Serva, Cat.No.: 18860; TRITC-Phalloidin: Sigma, Cat.No.: 018K0421) és fluoreszcensen jelölt antitestet (EpCAM-FITC: Miltenyi Biotec, Lot.No.: 5140919113) adtunk. A fluoreszcens jelet Nikon konfokális fluoreszcens mikroszkóppal vizualizáltuk, az elkészült képek és stack videók utólagos feldolgozása NIS Elements Confocal Software segítségével történt.

4. Eredmények, megbeszélés

A kísérletek során megállapítottuk, hogy a fibrin hálózat rendkívül jól formálható, ugyanis megfelelő sebességű reakció során abban a formában polimerizálódik ahogyan a thrombin reagens a fibrinogén oldattal elegyedik. Ezen tulajdonsága megkönnyítheti későbbi alkalmazhatóságát.

1. ábra: *Fibrin hálózat 4-szeres nagyítású fénymikroszkópos képe (a polimerizáció során képződött buborék)*

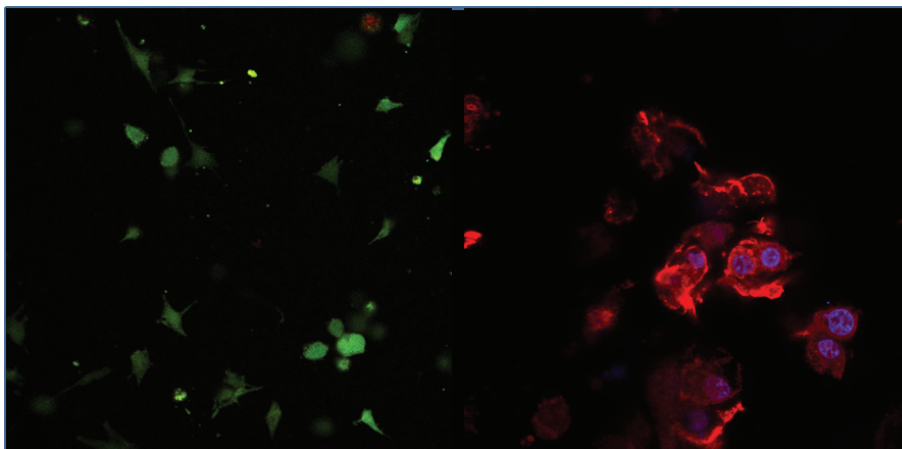
2. ábra: *Fixált, fagyasztva metszett fibrin mátrix hematoxin-eozin festéssel fibrin: áttetsző és halvány rózsaszín szálak – sejtek: lila foltok*

A fagyasztva metszést nem találtuk megfelelő eljárásnak a mátrix feltárására, a fibrin szálak 4%-os PFA-ban fixálva is igen könnyen törnek, metszést követően nem kapjuk vissza a plate-ben vagy tárgylemezen kialakított struktúra rétegmet-szeteit, a sejtek nem jól kivehetők a mintában.

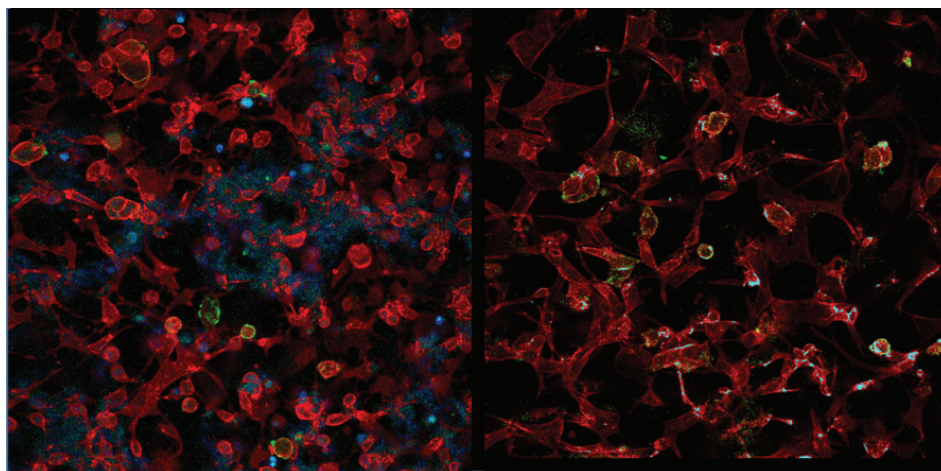
A fluoreszcens festések alapján megállapíthattuk, hogy a sejtek a fiziológiást megközelítő morfológiát vettek fel. A Calcein-acetoxi-metil-észter fluoreszcens festék citoplazmatikus észteráz aktivitást igényel a fluoreszcencia megjelenéséhez, tehát az élő sejtek mutatnak pozitivitást, míg a Propidium-jodid nukleinsavakhoz kötődik, így a felbomlott membránszerkezettel rendelkező, nem intakt, életképtelen sejteket festi. Mivel a vitális festés egyértelmű életképességet mutatott ki, a tápanyagok diffúziója minden valószínűséggel megfelelő a hálózatban.

A TRITC-Phalloidin F-aktin festéssel az MCF7 sejtek morfológiáját vizsgáltuk, DNS-hez kötődő DAPI festéssel kiegészítve.

Az MDCK sejtvonal tenyésztése fibrinben nem hozott eredményt, a hálózat 24 órás kultivációs időtartamot követően felbomlott, melynek oka minden valószínűséggel az MDCK sejtekre jellemző intenzív proteáz termelés.

3. ábra: Fluoreszcensen festett fibrin mátrix a beleültetett 3T3 fibroblaszt és MCF7 sejtekkel; A: 3T3 fibroblaszt sejtek Calcein-AM (zöld) és Propidium-jodid (piros) festéssel; B: MCF7 emlő tumor sejtek TRITC-Phalloidin (piros) és DAPI (kék) festéssel

4. ábra: 3T3 és MCF7 sejtvonal kevert tenyésztése fibrin mátrixban
kék: sejtmagok (DAPI), piros: aktin citoszkeleton (TRITC-Phalloidin), zöld: Ep-CAM pozitív MCF7 sejtek (Ep-CAM-FITC)

A kialakított mátrix láthatóan alkalmas a tumorsejtek tenyésztésére és különböző paramétereinek vizsgálatára. A későbbiekben tervezzük a fibrin mátrix további optimalizálását, egyéb alapanyagok tesztelését. A sejtek életben maradásá-

hoz szükséges diffúziós sajátságok további elemzése fontos feladat lenne, hiszen diffúzió hiányában a sejtek apoptotizálnak és ez nekrotikus szövetet eredményez. További terveink szerint megvizsgálánk a különböző kemoterápiás szerek dózis-hatás görbéjét, melyek különbséget mutathatnak 2D illetve 3D tumorsejtes modellekben.

Mindezen előzetes, sejtvonalakokkal végzett kísérletek segítségével szeretnénk a betegekből izolált keringő tumorsejtek megtapadása és tenyésztése számára alkalmassá tenni a tesztelés alatt álló fibrin mártixot és ilyen módon három dimenziós környezetben elvégezni olyan vizsgálatokat, melyek reményeink szerint közelebb juttatnak minket a keringő tumorsejtek molekuláris, immunológiai és metasztatikus tulajdonságainak megismeréséhez.

Irodalomjegyzék

- Bartis, D. – Pongrácz, J. (2011): *Three dimensional tissue cultures and tissue engineering*. Pécs: University of Pécs
- Brown, A.C., Barker, T.H. (2014): Fibrin-based biomaterials: Modulation of macroscopic properties through rational design at the molecular level. *Acta Biomaterialia* 10, 1502–1514.
- Giuliano et al. (2014): Circulating tumor cells as early predictors of metastatic spread in breast cancer patients with limited metastatic dissemination. *Breast Cancer Research* 16, 440.
- Lord, S.T. (2011): Molecular mechanisms affecting fibrin structure and stability. *Arterioscler Thromb Vasc Biol.* 31(3), 494–499.
- Psaila B., Lyden D. (2009): The Metastatic Niche: Adapting the Foreign Soil. *Nat Rev Cancer.* 9(4). 285–293.
- Pukazhendhi G., Glück S. (2014): Circulating tumor cells in breast cancer. *Journal of Carcinogenesis* 13, 8.
- Wikipedia weboldalról. Letöltve: 2015.05.04-én. <http://en.wikipedia.org/wiki/Fibrinogen>
- Whittaker, P., Przyklenk, K. (2009): Fibrin Architecture in Clots: A Quantitative Polarized Light Microscopy Analysis. *Blood Cells Mol Dis.* 42(1), 51–56.
- Yang, Y.I., Km, H.I., Shelby, J., Choi, M.Y., Jang, S.H., Kim, J.T., Jang, W.H., Choi, C.S., Cheong, S.H. (2011): Fibrin matrix-supported three-dimensional organ culture of adipose tissue for selective outgrowth, expansion, and isolation of adipose-derived stem cells. *Acta Biomaterialia* 7, 4109–4119.

Lektorálta: Dr. Kőszegi Tamás, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

Pszichológia és
neveléstudományi
szekció

TANÓRAKUTATÁS, ÚJ MÓDSZER VAGY MÁS MEGLÁTÁS?

Czók Brigitta

Eszterházy Károly Főiskola, doktorandusz hallgató, brigiczok@gmail.com

Absztrakt

Ahogy az OECD kutatási összefoglalója is megállapítja (OECD, 2005), „Teachers matter”: a 21. századi tanári munka komplexitása és annak hatásai a tanulói eredményességet befolyásoló legfontosabb tényezők egyike. Ezért a tanulói eredményességet növelő háttérmunka egyik lehetséges eleme a tanári tudás fejlesztése. Ennek pedig a tanárok közti együttműködés és tudásátadás fejlesztése az egyik lehetséges módszere. Az eredetileg több mint száz éve Japánban működő tanórákutatásra (lesson study-ra) csak a 1990-es években figyeltek fel a kutatók (Stevenson-Stigler, 1992), de mára nemzetközileg elterjedt módszer lett. (Chicago Lesson Study Group, 2008; Elliot, 2011; Lewis, 2011, Sarkar Arani, 2006)

2005-ben a széleskörű alkalmazás hatására megalakult a Nemzetközi Lesson Study Társaság (WALS) Hongkongban és egyre elfogadottabb módszer, ami összekapcsolódik az akció- és tervezésalapú (action research andesign-based) kutatásokkal is. (Brown, 1992; Elliot, 1991) A magyar szakmai közösség a tanárok csoportos kooperációját igénylő munkafejlesztési módszereként hallott róla (Gordon Győri 2007), de mind ez idáig nem voltak a tanórákutatás alkalmazásával kapcsolatos vizsgálatok, minthogy ezt még soha nem próbálták ki hazai környezetben.

Kutatásom során olyan tanítók kulcskompetenciáinak empirikus vizsgálatát végzem el, akik a tanórákutatás módszerét alkalmazzák az egri kísérletben, illetőleg Japánban. A kutatás 4 fő kérdés köré épül, hogy az eredetileg japán tanítási módszert lehet-e alkalmazni a magyar közoktatásban, illetve a tanítók milyen készségeinek és pedagógiai ismereteinek fejlődését segíti elő a metódus. Harmadrészt milyen különbségeket/hasonlóságokat mutat a magyar és japán tanárok tanítási attitűdje között; és milyen összefüggés mutatható ki a magyarországi kísérletben lefolytatott tanórákutatásban – a tanítók által választott – kutatási téma, és a tanítók interkulturális kompetenciája között?

Kutatásomat 2014 októberében kezdtem el az EKF Gyakorló Általános, Közép-, Alapfokú Művészeti Iskola és Pedagógiai Intézet tanítói között, ahol először a tanórákutatás alkalmazására való felkészítés történt meg, majd megindult maga a tanórákutatás. A feltáró munkát antropológiai résztvevő megfigyeléssel, feljegyzésekkel készítem; óraterv és hospitálási naplók elemzésével a tanítók interkulturális nézeteit vizsgálom; míg a munkafolyamatot tematikus és fókuszcsoportos interjúkkal, valamint videó felvétellel rögzítem.

A tanórákutatás a tanári identitást és önreflexiót megerősíti, stabil, alulról szerveződő szakmai közösséget hoz létre, és átalakítja a „tanár mint adminisztratív munkát végző hivatalnok” sztereotípiáját. Ezenkívül a tanórákutatás során megtartandó kutatási órára különböző iskolákból meghívott pedagógusok meglátásai manifesztálták, hogy egy adott térség iskoláinak vagy egy tantárgy oktatóinak mik a közös pontjaik és problémáik; ez pedig később megoldási javaslatok, kézikönyvek kidolgozását eredményezheti regionális vagy országos szinten, illetve segítheti az oktatási főáramba tartozó intézmények és az alternatív iskolák közötti nagyobb fokú együttműködést is.

Kulcsszavak: *tanórákutatás, tanári szakmai identitás, pedagógiai antropológia*

„Hallgatni és mindent megjegyezni, tanulni és soha meg nem unni, tanítani másokat és soha bele nem fáradni: (e három erény) közül vajon melyik van meg bennem?” Konfucius

1. A kutatás előzményei és a téma kialakulásának háttere

1.1. Szakirodalmi kiindulópontok

Tanárnak lenni a 21. században egyre nagyobb kihívást jelent, mivel a jelenlevő globális és lokális problémák okait nehezebb felderíteni egymásba fonódásuk és változékonyságuk miatt. Így előfordul, hogy megoldások is inkább a még rosszabb helyzetek elkerülésére összpontosítanak, mint a fejlődésre vagy kilábalásra. Kutatók több felől keresik ezek kiindulópontjait, amiből az egyik a pedagóguspálya presztízsének leértékelődése, alacsony kereseti lehetőségek és az a tény, hogy a tanári pályát a gyengébb teljesítményű hallgatók választják. (Boreczky–Bogáromi, 2014) Mivel egy modern tanárnak folyamatos alkalmazkodásra és rugalmasságra van szüksége, hogy szembenézzen kora kívülről (iskolai normának való megfelelés, az állam és a szülők felől érkező elvárások) és belülről (önértékelés, tanári identitás és nézetek megkérdőjelezése) jövő nyomásaival, ezért Csermely (2010) javaslata szerint azt kellene elérni, hogy a pedagógusképzés elitképzéssé váljon.

A kutatások másik fókuszpontja a „Másikhoz” (Szántó,2012) való viszony, azaz az empátia és széleskörű látásmódról való kiindulások. Napjaink világpolitikai helyzetei, a kirekesztés és a másságról¹ való gondolkodás egyre élesebb vitákat szül tudósok és laikusok körében egyaránt. Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása óta egyre erőteljesebben küzd a nemzeti és etnikai csoportok, bevándorlók és menekültek problémájának megoldásával. A rendszerellenesség és a szélsőséges politikai pártok programjainak erőteljes fellendülése, a kisebbségi csoportok háttérbe szorításával, önkifejezésük ellehetetlenítésével az erőszakos asszimilációt és az idegengyűlöletet tették kulcsszavakká a médiában. Habár Magyarországon a bevándorlási arány jelentősen kisebb Nyugat- Európához képest (1,9%)², mégis problémaként vetődik fel a migráns gyerekek helyzete az országban jelen levő nemzeti és etnikai konfliktusokkal összevetve, ami az oktatás színterén csapódik le. Annak ellenére, hogy nagyobb számban Magyarországon élő nemzetiségek rendelkeznek stabil oktatási intézménnyel, vagy kialakításuk folyamatban van (Torgyik-Karlovitz,2006), az újabb migránsok érkezésére azonban az ország jelenleg bezárja kapuit.

¹ Másság alatt nemcsak a szexuális másságot értem, hanem bármilyen mássághoz (etnikai vagy szubkulturális) való tartozást is.

² Ez az arány 1,9 % körül mozog, ha a bevándorló külföldi állampolgárok számát és Magyarország népességének 2013-as adatai alapján vizsgáljuk. (KSH felmérések adatai: http://www.ksh.hu/docs/hun/xtabla/nemzvand/tablnv09_01.html <http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> <letöltve: 2015.05.23.>)

Mivel a bevándorlók és menekültek szempontjukból nézve hazánk csak ideiglenesen tartózkodási helynek számít (általában Nyugat-Európa, vagy Észak-Amerika a cél), a pedagógusoknak a gyorsan változó osztályokban kulturális közvetítőként is helyt kell(ene) állniuk. Ez érvényes arra az esetre is, amikor hátrányos helyzetű vagy fogyatékkal élő diákok kerülnek az iskolai közösségbe. 2009-ben az ELTE kutatócsoportja elkezdte felmérni a pedagógusok interkulturális nézeteit és annak hatását az osztálytermi munkára, aminek eredményeit 2014-ben hozták nyilvánosságra. (Gordon Györi 2014a, 2014b) E kutatás rámutatott, hogy a legkisebekkel foglalkozók, a tanítók között vannak a legtöbben, akik legmesszebb állnak a multikulturális pedagógia gyakorlatától (Gordon Györi 2014a,17). Boreczky Ágnes és Bogáromi Eszter elemzése alapján ennek oka a tanítók szociális háttere és egyéb demográfiai jellemzői. Úgy találták, ha egy tanár nem tudta pontosan megmondani nagyszülei iskolai végzettségét, családján belül nem tapasztalta a heterogenitást, nincsenek más vallású vagy etnikai háttérű barátai, homogén környezetben nőttek fel (pl.: végig egy városban tanultak) és nincs több diplomájuk; akkor elutasítóak voltak a mássággal kapcsolatban. (2014,29-35) Ehhez kapcsolódóan Navarro is említi (idézi Gordon Györi 2014a,11), hogy magyar, angol és spanyol tanárjelöltek közül a magyarok rendelkeznek a legkevesebb diverzitástopasztalattal, ugyanakkor a legtöbb elutasítással és negatív előítéletekkel a bevándorlókkal kapcsolatban.

A fenti okok és az újdonságokból fakadó bizonytalanságok komplex hatással bírnak, amelynek szerteágazó elemei nem maradnak az osztályterem kívül és a tanulói eredményességen is meglátszanak. A tanulók sikere kölcsönös hatással van a tanárok sikerére, eredményességére is. Zembylas Nias-t idézve említi, hogy a tanárok önmagukat fektetik bele a munkájukba, ezért a szakmai és személyes identitásuk szorosan összefonódik. Olyan értékeket fektetnek be a tanulói közösségekbe, amelyekről azt hiszik, reprezentálja a munkájukat. Ebből következik, hogy a tanítás és az osztályterem válik az önbecsülésük és beteljesedésük fő forrásaivá, amik egyben a sebezhetőségüket is okozzák. (Zembylas 2005,468.) Ezért fordul elő Magyarországon is, hogyha vita alakul ki a tanári professzióról, azt a személyük elleni támadásnak veszik és a tanulók eredményessége alapján sokszor a tanárok személyiségét ítélik meg. Paradox módon azonban pont az osztályterem lehet az a hely, ahova a tanárok a különböző elvárások elől „elmenekülhetnek” és kialakíthatják a saját terüket. Ennek vizsgálatához járul hozzá a tanórákutató is, aminek bemutatása előtt két személyes kiindulópontot is megemlítenék, ami a téma kiválasztásához vezetett.

1.2. Tapasztalati háttér és a téma kiválasztása

Ugyan fentebb néhány pontban felvázoltam a kutatásom kiindulópontjait, de a téma megtalálásához számos más külső és személyes hatás is ért. 2011-ben az AIESEC nemzetközi diákszervezet tagjaként Indiába hívtak, hogy társadalomfejlesztési gyakornokként egy kutató csapatban segítsek a legalsóbb kasztbeli gyermekek számára tanulás módszertani fejlesztési tervet kidolgozni. 2010-ben

az indiai kormány hivatalosan felszámolta a kasztrendszeret és mint etnográfustól, tőlem azt vártá, hogy Andhra Pradesh államban a különböző etnikai csoportok között egyfajta kulturális közvetítő legyek. Ám amikor megérkeztem egy polgárháború robbant ki a muszlim és hindu városrészek között, így a program helyett egy szegénynegyed gettójában egy keresztény árvaházban kötöttem ki angol, matematika tanárrá avanzsálva a tanárok kasztja és az „érinthatetlenek” között. A két csoport között nem igazán volt együttműködés a hivatalos felkérések ellenére, mert a tanárok csak a saját kasztbeli gyerekeiket tanították színvonalas iskolákban, míg az „érinthatetleneket” különböző NGO-k által meghívott emberek oktatták a házak tetején felállított sátrakban.

A helyzet számomra teljesen váratlan volt és akkor merült fel bennem az a kérdés, hogy vajon egy tanár személyisége, jelenléte mekkora hatással van azokra a gyerekekre, akiket tanít. A rám bízott közel hatvan 3-14 éves körüli gyerekeket ugyan próbáltam a saját szociális háttérrel és prekoncepcióim alapján tanítani (pl: azonos korcsoportok egy osztályban, frontális tanítás, 45 perces „órák” stb.) teljesen sikertelenül, így szükségem volt a helyiek segítségére. A „kasztion kívülségem” miatt minden csoport között átjárhattam, így különböző kasztokban élő indiai tanárokkal spontán interjúkat készítettem és a megfigyeléseimet feljegyeztem. A legérdekesebb momentumok azok voltak, amikor a keresztény hitre áttért tanárok más kasztokba beléptek (általában az „érinthatetlenekhez”) és elkezdtek tanítani.

Hazatértem után később az Artemisszió Alapítványnál az interkulturális kompetenciafejlesztés keretén belül önkéntes tanárokkal és egy Franciaországban tíz évig bevándorlók iskoláztatását is kutató antropológussal dolgoztam együtt. A munkacsoporthoz olyan tanárok csatlakoztak, akik többségében bevándorló vagy kisebbségi, nemzetiségi iskolákban tanítanak és szerették volna a kulturális különbségekből fakadó problémákat antropológiai meglátásokkal, módszerekkel kezelni. Az együttműködés hatására látványos sikereket értek el és ekkor egy hiány fogalmazódott meg bennünk, hogy milyen akadályok hátráltatják a hétköznapokban, helyi szinten működő tanári szakmai csoportok, fórumok létrejöttét és működését. Ezért egy olyan módszert vagy megközelítést kerestem, ami az előbb említett közeget megteremti és keretet ad neki, így lett a témám a tanórákutató alkalmazása a tanítók/tanárok tevékenységére. Mivel e tanulmány kérdése, hogy a tanórákutató módszer vagy meglátás-e a válaszadásig az „eljárás” szóval élek és az alábbiakban eredetét és menetét vázolom fel.

2. A tanórákutató eredete, menete

Ahogy fentebb is utaltam rá, a tanulók és tanárok sikere, eredményessége szoros kölcsönhatásban van, ami a tanórái közös munka során épül fel és az értékelés során válik láthatóvá. A pedagógus ennek a közös háttérmunkának a légkörét és lehetőségét teremti meg a tanítás által, aminek egyik fontos eleme a tanárok közti együttműködés és tudásátadás. Arani, Keishuke és Lassegard (2010) beszá-

molójukban arra mutatnak rá, hogy a szülők, tanárok, elvek, normák és diákok mind egy kulturális kontextuson belül dolgoznak együtt, ami az oktatási tevékenység minden egyes elemére hatással van.

Japánban a modern oktatási rendszer kezdete Meidzsi-reform idejére tehető, amikor számos iskolatípus létezett egy időben, de sikertelenül. Ekkor kezdett a japán általános iskolai oktatás a fejlődés szellemében az európai és amerikai modellek felé orientálódni. (Arani és mts, 2010) A tanórákutató most ismert formája számos változtatáson ment keresztül és Gordon Győri szerint csak az 1980-as években került a nemzetközi érdeklődés központjába, amikor Japán nemcsak a gazdaság, de az oktatás területén is kimagasló eredményeket mutatott a TIMSS és PISA kutatásokban, amire az amerikai kutatók felfigyeltek. 1992-ben először Stevenson és Stiegler kötetében, később Stiegler és Hiebert (1999) munkájában lehetett leírást találni a sajátos japán oktatásról és tanulságairól, amelyek megjelenése után az Egyesült Államokban iskolák százai kísérleteztek az „eljárás” alkalmazásával. (Gordon Győri 2009). Napjainkban nemzetközileg igen elterjedt kutatásokat foglal magában és meglehetősen szabadon kezelik a fogalmat. (Chicago Lesson Study Group, 2008; Elliot, 2011; Lewis, 2011, Sarkar Arani, 2006) 2005-ben a széleskörű alkalmazás hatására megalakult a Nemzetközi Lesson Study Társaság (WALS) Hongkongban és a tanórákutató összekapcsolódik az akció- és tervezésalapú (action research and design-based) kutatásokkal is. (Pl.: Brown, 1992; Elliot, 1991)

Maga tanórákutató fogalma egy szóösszetétel (jogyokenkju), ami a tanóra + kutatás, fejlesztés szavakból tevődik össze. A magyar pedagógiai közösséget 2009-ben Gordon Győri János tájékoztatta Tanórákutató című könyvében, ahol „eljárás” menetéről és megszervezéséről részletesen beszámol, jelen tanulmányban csupán a módszer tevékenységsorának lépéseit, mint egy ciklikus folyamat lépéseiként vázolom fel a következőképpen:

1. Tanári munkacsoport létrehozása, pedagógiai célok kidolgozása
2. Egy konkrét tanítási óra eltervezése az adott pedagógiai cél jegyében (kutatási óra)
3. A kutatási óra megtartása, megfigyelése és megvitatása
4. Ha szükséges az óra újratervezése és ismételt megtartása
5. Tanulságok összegzése és rögzítése (Gordon Győri 2009,17)

A folyamat, amely körülbelül egy tanítási félév, egyfajta spirálként is leírható, melynek újabb köre a kutatásban részt vevő munkacsoport újabb pedagógiai céljainak lefektetése és megtervezése, később a kutatási órában való kivitelezése. Annak ellenére, hogy a tanórákutató számos országban elfogadott, Magyarországon mind ez ideig nem voltak a fent részletezett „eljárás” alkalmazásával kapcsolatos vizsgálatok, minthogy ezt még soha nem próbálták ki hazai környezetben, ezért a továbbiakban a kutatási kérdéseimet és hipotéziseimet tárgyalom.

3. Kutatási kérdések, hipotézisek

Kutatásom célja olyan tanárok kompetenciájának és oktatási tevékenységének empirikus vizsgálata, akik a tanórákutatókat elsőként alkalmazzák Magyarországon. A kutatás négy fő kérdés köré irányul: az eredetileg japán tanítási módszert lehet-e alkalmazni a magyar közoktatásban; a tanítók milyen készségeinek és pedagógiai ismereteinek fejlődését segíti elő a módszer; milyen különbségek/hasonlóságok azonosíthatók a magyar és a japán tanárok tanítási attitűdje között; milyen összefüggés mutatható ki a magyarországi kísérletekben lefolytatott tanórákutatókban a tanárok által választott kutatási téma és a tanárok interkulturális kompetenciája között.

Jelen kutatásban jómagam résztvevő megfigyelőként vagyok jelen. Az alkalmazott antropológia és a pedagógia kapcsolata Magyarországon eddig kevésbé kutatott terület volt, pedig az ilyen jellegű vizsgálatok hatása fontos változásokat hoz egy adott térségben.³ A pedagógusok és antropológusok együttműködéséről González és munkatársai (2005) már beszámoltak és Boreczky a kultúraazonos pedagógia egyik alapvonásaként határozza meg. A tanárok által készített interjúk és családlátogatások célja, hogy a tanár felismerje, milyen konkrét változtatásokra van szükség a tanulói kultúra illeszkedéséhez.⁴(Boreczky 2011, 31-32) Gordon Györi (2014a) egyben arra az érdekességre is rávilágít, hogy Magyarországon inkább a multikulturális pedagógia fogalma ismert, de az interkulturalitás jelenségének köztudatba való beépülése még nem történt meg.⁵Az ehhez kapcsolódó szakirodalmak többnyire a multikulturalizmus fogalmával, elméleti megalapozásával illetve a multikulturális jelenségek bemutatásával ismertetik a szakmai közösséget, ám ezen leírások hasznosítása, módszereinek számbavétele eddig a reformpedagógiában és az alternatív iskolákban jelent meg; a közoktatásba való beépülése még kialakulóban van.⁶

A kulturális különbségek/ hasonlóságok, nézetek feltárása a tanári munka folyamán abban segít, hogy a tanári identitást és önreflexiót megerősíti és egy erős, alulról szerveződő szakmai közösséget hoz létre és lerombolja a „tanár, mint adminisztratív munkát végző hivatalnok” sztereotípiáját. Mivel a pedagógusok gondolkodó értelmiségi szakemberek tanórákutatók kutatási órájának témája és a tanítók interkulturális kompetenciájának összefüggése nemcsak saját munkájukra, hanem a diákokra is hatással lesznek. Ugyanis a tanórákutatók révén a különböző csoportokhoz tartozó diákok önreprezentációja is megerősödik, így a társadalom aktív tagjává válnak, akik képesek a kritikai gondolkodásra és a társadalmi problémák felismerésére. (Halász 2005, Torgyik – Karlovitz 2006) Ezenkívül a tanórákutatók során megtartandó ku-

³ Példaként említhető Haraszti Anna pakisztáni kutatása a kalash törzs között a kalash nyelv oktatásának elősegítésére. (Haraszti 2005)

⁴ Az Egyesült Államok jelenleg is indián lakta térségeiben ilyen tantervek vannak életben. (Boreczky 2011,31)

⁵ A multikulturális és interkulturális pedagógia közti különbségekről lásd a kötetben megjelent Boreczky Á. és Cs. Czachesz E. munkáit.

⁶ A teljesség igény nélkül néhány példa: Feischmidt 1997, Barth 1996, Torgyik 2004 és 2008, Torgyik-Karlovitz 2006, Boreczky 1999, Németh- Skiera 1999

tatási órára különböző iskolákból meghívott pedagógusok meglátásai nyilvánvalóvá teszik, hogy egy adott térség iskoláinak vagy egy tantárgy oktatóinak mik a közös pontjaik és problémáik; ez pedig később megoldási javaslatok, kézikönyvek kidolgozását eredményezheti regionális vagy országos szinten, illetve segítheti az oktatási főáramba tartozó intézmények és az alternatív iskolák közötti nagyobb fokú együttműködést is. Ennek megtörténtehez a következő kutatási módszereket alkalmazom.

4. Kutatási módszerek

Ahogy az előbb is utaltam rá vizsgálatom a neveléstudomány és a kulturális antropológia határterületén helyezkedik el, ezért mindkét diszciplína mérési metódusait alkalmazom. Vizsgálatom terepmunkához kötött és viszonylag kis mintával dolgozik mélyrehatóan egy intenzív intervallumban. Az iskola, mint terepmunka értelmezése a résztvevő megfigyelés módszerével megismerhető és leírható, így kevésbé hagyatkozik másodlagos információkra, de nem hagyja figyelmen kívül. Mivel a tanórákutatás folyamata körülbelül 4-6 hónap, ezért a vizsgálatot három nagyobb szakaszra osztottam.

4.1. A tanórákutatás előtt

A munkaközösségek önkéntesen illetve, az iskolavezetés felől kiválasztva is alakulhatnak, ezért az iskola vezetésével és a kutatásban részt vevő tanárokkal egyénileg félig strukturált, majd közösen fókuszcsoporthoz interjúk készítése honnan hallottak az „eljárásról”, milyen elképzeléseik, meglátásaik, féltrejelések vannak. Mivel a tanórákutatást hazánkban még nem alkalmazott, ezért két-három felkészítő foglalkozás szükségeltetik, amiről antropológiai terepnapló feljegyzéseket írok. A kutatásban részt vevő valamennyi tanárnál állapotfelmérésként órákat látogatok és portfóliókat elemzek, hogy feltárhassam, miként jelennek meg bennük a tanítók interkulturális nézetei és később összehasonlítási alapul szolgáljon.

4.2. A tanórákutatás ideje alatt

Minden egyes munkafolyamatról hanganyagokat és feljegyzéseket készítek, úgynevezett „fekete füzet módszerével”⁷ a megjelenő tanári reakciókról. Emellett félig strukturált interjúkat készítek velük, majd fókuszcsoporthoz beszélgetéseket

---

⁷ Boglár Lajos antropológus a fent nevezett módszerrel végzett kutatásokat a dél-amerikai Amazonas mentén élő indián törzsek körében. Egy füzetben az adott törzsről írt tanulmányokat, leírásokat (szakirodalmakat) összeírta, és a terepmunkája alatt elmesélte, így hozzáilleszthette az indiánok reakcióit, és meglátásait, esetleges felháborodásait. (Bővebben lásd: Boglár Lajos (szerk.) 2004. „ÍGY KUTATUNK MI...” az antropológiai terepmunka módszereihez I. Budapest. Szimbiózis)

folytatunk. Mivel a tanórákutatók témáját és céljait ők határozzák meg, ennek folyamán azt figyelembe veszem, hogy milyen sztereotípiákat és nézeteket fogalmazznak meg a tanítók a közös munka folyamán és hogyan tudják mindezt kezelni tanításuk során. A téma kiválasztása után a tanárok korábbi hospitálás naplóit, óraterveit és portfólióit is elemezem velük együtt és a kutatási órát videó felvétellel rögzítem. Ezután a tanárokkal fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat készítek, illetve a kutatási órát tartó tanárral egyénileg is elemezem. Az iskolában tanító más tanárokat és a vezetőséget tematizáltan interjúztatom, hogy milyen változásokat vettek észre a kutatásban részt vevő tanítók munkájában, hozzáállásában, illetve részt vennének-e egy újabb tanórákutatóban.

4.3. A tanórákutató után

A kutatás után a kutatási óra felvételét antropológiai „sűrű leírással”⁸ (Geertz 2001) lejegyzetem és a tanárokkal, iskola vezetésével félig strukturált interjúkat készítek a prekoncepciókban bekövetkezett változásokról és önreflexiókról, hozzáállásokról.

Távlati céljaim között szerepel további iskolák önkéntes tanári munkaközösség tanórákutatói tevékenységének vizsgálata is hazai környezetben, valamint egy eredeti japán tanórákutató megfigyelése és dokumentálása. De hogy a tanórákutató ez a módszere-e vagy meglátás az alábbiakban néhány megközelítésben felvázolom.

5. Az „eljárás” feloldása, avagy a megközelítések és következtetések

A tanulmány eddigi felvázolásában végig az a kérdés vonult fel vajon mindezek után a módszer vagy a meglátás fogalma írja-e le jól a tanórákutatót. Gordon Győri János szakmai csoportosulást megvalósító munkafejlesztési módszerként írja le, amely egyben a tanárok kezdeményező együttműködésén nyugvó, szorosán az iskolai, órai tevékenységhez kötődő pedagógiai problémamegoldó és módszertani fejlesztő módszer is. (Gordon Győri 2009:9)

Vámos Ágnes a gyakorlat kutatása, az osztálytermi tevékenység vizsgálata, tágabban az akciókutatások közé sorolja, amelyek pedagógiai térnyerésének az a felismerés is oka, hogy összeesnek a cél, eszköz és eredmény, az egyéni és szervezeti tanulás, a kutatás, a fejlesztés és az innováció. Az akciókutatás nem választható el a társadalomtudományokhoz való viszonyától, a tudománynak és a tudomány művelőjének társadalmi szerepétől, éppannyira nem, mint a nevelés

---

⁸ Geertz ezt a fogalmat Gilbert Ryle-től kölcsönzi. A különböző kultúrák összetett fogalmi struktúrákból állnak és ezek egymásra is rétegződnek. A sűrű leírás az antropológus módszere arra, hogy ezeket a komplex jelenségeket, értelmezéseket több oldalról megközelítve minél pontosabban leírja. (Bővebben lásd: Geertz, Clifford 2001. Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. (Niedermüller Péter szerk.) Budapest. Századvég Kiadó.)

tudományos trendjeitől vagy a megismerés-tudománytól, a tudományos kutatásban bekövetkezett paradigma-változásoktól. (Vámos 2013,23)

Arani és munkatársai a tanórákutatókat a szakmai tudás hagyományos modelljeként említik beszámolójukban Brunner oktatás kultúrájával összefüggésbe hozva, hogy a tanórákutatók lényegében egy „megosztott” szakmai kultúra megteremtésével az oktatás színvonalának javításához, a tanulók tanulmányainak és az osztálytermi gyakorlatoknak gazdagításához és a pedagógiai tudás megszerzéséhez járult hozzá. (Arani és mtsi 2010)

Sok elméletet hozhatnák fel a két fogalom mellett és ellen, azonban talán inkább a kettő között foglalnék állást, ugyanis tanórákutatók módszere a fentiek és abban az értelemben, hogy logikus, könnyen átlátható struktúrája van, mégis ennek különböző kultúrákban való adaptálása megváltoztathatja metódus jellegét. A tanórákutatók, mint meglátás kissé elvontabb, filozófiai megközelítéseket hoz magához közelebb, ami jelen esetben a tanárok szakmai identitását befolyásolja és egyfajta tönnis-i közösséget hoz létre. Tönnies Közösség és társadalom című könyvében e két szociológiai kategóriát részletezi, amiben az előbbit bizalmas, valódi tartós formaként, eleven organizmusként írja le. Szerinte a közösség maga az egyetértés, amit nem lehet létrehozni, csak növekszik, amennyiben a közösség tagjai számára kedvező feltételek vannak. és a bensőséges ismeretek alapján a nyelv válik maga az eleven megértéssé. Ezt a megközelítést eddig szakmai körökre nem igazán alkalmazták, pedig Tönnies nem szabja kulturális csoportokhoz elméletét.

Ugyan a fentiekben sokoldalú problémákról, tényekről, javaslatokról és módszerekről igyekeztem rövid vázlatot adni a teljesség igénye nélkül, de remélhetőleg később e kutatás hozzájárul a maga identitásában megerősödött, a társadalom többi tagja felé megbecsült, sokféleséget felismerő és tanításába beépíteni tudó pedagóguskép megvalósításához

Irodalomjegyzék

- Arani, S.- Keisuke, F.-Lassegard, J.P. (2010): “Lesson Study” as Professional Culture in Japanese Schools: An Historical Perspective on Elementary Classroom Practices. *Japan Review*, 2010, 22: 171–200. <http://shinku.nichibun.ac.jp/jpub/pdf/jr/JN2207.pdf> (letöltve: 2015.05.27.)
- Boglár L. (szerk.) (2004): „*ÍGY KUTATUNK MI...*” az antropológiai terepmunka módszereihez. I. Budapest, Szimbiózis.
- Boreczky, Á. (2014): Multikulturalizmus- multikulturális pedagógia. In: Gordon Györi J. (szerk.) (2014a) *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. A multikulturális és interkulturális szemlélet elméleti alapjai és történeti vonatkozásai az oktatásban.* 21-37. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Boreczky,Á.-Bogáromi,E. (2014): Tanárok demográfiai és szocializációs jellemzői és multikulturális nézetei. In: Gordon Györi János szerk. (2014b) *Tanárok*

- interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. Kutatási eredmények*, 23-41. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó
- Brown, A.L. (1992): Design experiments: Theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom setting. *The Journal of The Learning Sciences*, 2 (2), 141-178.
- Csermely, P. (2010): *Hogyan lehetne újjáépíteni a magyar oktatás egész rendszerét? Avagy: Mire jutottunk a Bölcsék Tanácsában az elmúlt másfél év alatt?*. Letöltve: Csermely Péter blogjáról 2015.05.27. <http://csermelyblog.tehetsegpont.hu/node/27>
- Elliott, J. (1991) *Action Research for Educational Change*, Open University Press: Milton Keynes.
- Geertz, C. 2001. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* (Niedermüller Péter szerk.) Budapest. Századvég Kiadó.)
- Gonzalez, N.-Moll, L.C.-Amanti, C. (2005): *Funds of Knowledge: Theorizing practices in households, communities, and classrooms.* <http://www.sonoma.edu/users/f/filp/ed415/moll.pdf> (Letöltve: 2015.05.28.)
- Gordon Györi, J. (2007): *Tanórakutatás (lesson study). Egy elterjedőben lévő oktatásfejlesztési módszer magyarországi adaptációjának kérdései.* Új Pedagógiai Szemle 2007. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00111/2007-02-ta-Gordon-Tanorakutatas.html> Letöltve: 2015.05.28.
- Gordon Györi, J. (2009): *Tanórakutatás.* Gondolat Kiadó. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, Bp. 9-16.
- Gordon Györi, J. szerk. (2014a) *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. A multikulturális és interkulturális szemlélet elméleti alapjai és történeti vonatkozásai az oktatásban.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 7-21.
- Gordon Györi, J. szerk. (2014b) *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. Kutatási eredmények.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Halász Gábor (2005): *Demokráciára és aktív állampolgárságra nevelés a 21. században.* Új Pedagógiai Szemle, 7-8. 65-70.
- Lewis, C. - Hurd, J. (2011) *Lesson study step by step: How teacher learning communities improve instruction.* Portsmouth, NH: Heinemann
- OECD (2005): *Teachers Matter: Attracting, Developing and retaining effective teachers.* Elérhető: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/nemzet/oecd_publication_teachers_matter_english_061116.pdf (Letöltve: 2015.05.28)
- Shimara, N.K. (1991): *Teacher education in Japan.* In: E.R. Beauchamp (szerk.): *Windows on Japanese education.* New York, Greenwood Press. 259-280
- Stevenson, H.W. – Stiegler, J.W. (1992): *The learning gap. Why our schools are failing and what we can learn from Japanese and Chinese education.* New York, Summit Books.
- Stiegler, J.W. – Hiebert, J. (1999): *The teaching gap: Best ideas from the world's teachers for improving education in the classroom.* New York
- Torgyik J.- Karlovitz J. (2006): *Multikulturális nevelés*

<http://mek.oszk.hu/04800/04802/04802.pdf> (Letöltve: 2015.05.27.)

Tönnies, F. 2004. *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó

Vámos Á. (2013): *A gyakorlat kutatása a neveléstudományban- az akciókutatás*.

http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_2_23-42.pdf (Letöltve: 2015.05.28.)

Zembylas M. (2005). *Beyond teacher cognition and teacher beliefs: the value of the ethnography of emotions in teaching*. International Journal of Qualitative Studies in Education, 18 (4),465–487.

Lektorálta: Dr. habil Győri János, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem

A TÖRTÉNELMI KRITIKAI GONDOLKODÁS KOGNITÍV ELEMINEK AZONOSÍTÁSA EDU 2.0/ NEO TANULÁSI KÖRNYEZETBEN

Érsek Attila

EKF NTDI, doktorandusz, attilaersek@gmail.com

Absztrakt

A kutatás a gyakorlati tanári munka támogatására kíván olyan fejlesztést biztosítani, amely két területet kíván egyesíteni: elektronikus tanulási környezetben a kritikai gondolkodás tesztelésének, fejlesztésének lehetőségeit keresi a történelem tantárgyban.

A kritikai gondolkodás fejlesztése az amerikai társadalomtudományi nevelés egyik fő feladata, hazánkban az utóbbi évtizedig csak néhány munka foglalkozott ezzel. A nemzetközi szakirodalomban megjelenő kritikai gondolkodás széles körű feltárását vállalta Molnár¹ (2002) magyar nyelven, angolul szakirodalmi áttekintést Lai² (2011) készítette. Újabb eredményeket jelent a Pearson-féle RED kritikai gondolkodás modell felhasználása napjainkban (2015).³ Bárdossy⁴ (2007) alapján keresem annak lehetőségét, hogy az RWCT (Reading and Writing for Critical Thinking) modell miképpen használható a témám kapcsán.

A tanítási-tanulási folyamat rendszerszemléletei közül néhány példa segítségével elhelyezem a témám a pedagógiai rendszerben. Báthory⁵ 1997-es modellje iránymutató számomra. A bemeneti tényezők esetében a pedagógiai tervezőmunkát meghatározó dokumentumok tartalmi áttekintése, ismerete fontos a pedagógusnak. Itt a 4 évfolyamos gimnáziumi kerettanterv dokumentum-elemzését elvégezve kívánom a témát érthetővé tenni néhány példa segítségével. Az Edu 2.0-ás alkalmazás használata a tanítási-tanulási folyamat közben a tanulók személyiségének fejlődésében, önfejlesztésében (ismeret, képesség stb.) mutatkozhat meg.

A személyiségfejlesztéshez kapcsolódik a személyiség funkcionális modellje, amit Nagy⁶ (2000) dolgozott ki. Csányi Vilmos és Kampis György kutatásaira alapozva gondolta tovább a komponensrendszer-elméletet. Eszerint az ember, mint személyiség és a csoport, mint a személyiséget létrehozó szocializációs és perszonalizációs rendszer is komponensrendszer. A rendszereknek van formája, kölcsönhatása és belső működése. A rendszer módosulhat. Ennek a „módo-

¹ Molnár László (2002): *A kritikai gondolkodás*. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*, Osiris Kiadó, Budapest. 217-237.

² Lai, Emily R. (2011): *Critical Thinking and Pedagogy: Critical Thinking in Literary Studies*. <http://www.pearsonassessments.com/hai/images/tmrs/CriticalThinkingReviewFINAL.pdf>; (2015. 02. 24.)

³ Online kurzusokat indítanak e terület fejlesztésére: <http://talentlens.in/critical-thinking-university/> (2015. 02. 24.)

⁴ Bárdossy Ildikó, Dudás Margit, Pethőné Nagy Csilla és Priskinné Rizner Erika (szerk.) (2007): *A kritikai gondolkodás fejlesztése II. – az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei. Válogatás pedagógusok és pedagógusjelöltek munkáiból*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. http://pedtamop412b.pte.hu/files/tiny_mce/File/KG2.pdf; 2015. 02. 24.

⁵ Báthory Zoltán, 1997. *Tanulók, iskolák–különbségek*. Budapest: Tankönyvkiadó. 19. o.

⁶ Nagy József, 2000. *A XXI. század és nevelés*. Budapest: Osiris Kiadó. 35. o.

sulásnak” az elérése az egyik fő cél a pedagógiában. A kritikai gondolkodással kapcsolatban ezek pontos meghatározása, a fogalmi meghatározások összevetése segíti majd a kutatásom.

A kutatásom hipotézisei közül egyre fókuszálók: A történelmi ismereteket adaptívnak tekintő 11. osztályos gimnazisták szövegértelmezése hatékony. Az önértelmező komponensrendszerek hatékonyabb tudásszerzési mechanizmusai fejlettebb kritikai gondolkodást eredményeznek. Kutatom az információfeldolgozás hatékonyságának elemeit.

A tanulók számára készítendő feladatoknak a mérésmethodikai alapelvekhez, feladattipológiához, itemszerkesztési elvárásokhoz igazodnia kell. Az előadás keretei között néhány példát mutatok e területen, s a feladatok feldolgozásának empirikus adataiból levonható következtetéseket is ismertetem.

A kutatás megvalósítása fejlődést biztosít a kritikai gondolkodás kognitív elemeinek fejlesztésében történelem tantárgyi keretbe ágyazva az IKT eszközök pedagógiai célú használata segítségével. Nem az alkalmazott eszköz (Edu 2.0) a lényeges számomra az előadás keretei között, hanem a témám esetében a kritikai gondolkodás fejlesztésének lehetősége. A történelem témakörben alkalmazható kritikai gondolkodás taxonómiáját összeállítottam, az eredmények beépülése a tanítási-tanulási folyamatba növelheti a diákok tanórai és tanórán kívüli motivációját, az eredményesebb kognitív tevékenységet.

Kulcsszavak: *kritikai gondolkodás, EDU 2.0, történelem, kompetencia*

1. Bevezetés⁷

A tanulmány része egy átfogóbb témának, a kutatásom része: Edu 2.0 tanulási környezetben a kritikai gondolkodás kognitív elemeinek mérési, fejlesztési lehetőségei a 11. évfolyamos gimnáziumi tanulók körében. Kiegészítésre szorul az előadáshoz képest a kutatási cím, mert időközben az Edu 2.0 alkalmazást üzemeltető Neo nevét kapta az e-learning felület. Ezt a változást a továbbiakban így jelölöm: Edu 2.0/Neo.

A kutatás jelentőségét az adja, hogy rávilágít az eszközhasználati tevékenység mellett a nevelési és tartalmi célok megvalósításának XXI. századi képességekkel történő hatékony fejlesztésére a történelem tantárgyhoz kapcsolódóan, de a szövegértés fejlesztéséhez kapcsolódó elemei hasznosíthatóak más szakos pedagógusoknak is. A kritikai gondolkodáshoz kapcsolódó kutatásaimat röviden ismertetem. A történelem témakörben alkalmazható kritikai gondolkodás taxonómiáját összeállítottam korábbi kutatási eredményemre támaszkodva: (1) *érvelés*, (2) érvelő szövegből *lényegkiemelés*, (3) *következtetés* forrás (szöveges, képi stb.) alapján, (4) források (szöveges, képi stb.) kritikai *elemzése*, (5) fogalom *azonosítása* (képi információ, szöveg alapján), (6) ábra, szöveg, táblázat, grafikon *értelmezése*, (7) okok, célok *feltárása*.

Tanárként a tanítási-tanulási folyamatba olyan elemeket szeretnék integrálni, amely növelheti a diákok érdeklődését. Példáimat a történelemhez kapcsolom, de az eszközhasználat és a web 2.0-ás „világ” felhasználásának tantárgytól független elemei hasznosíthatóak más szakos pedagógusoknak is.

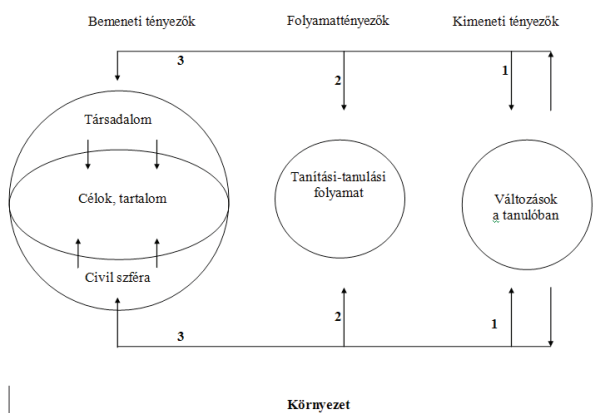
⁷ Korábbi és megjelenés alatt álló tanulmányaimat is felhasználtam.

2. A tanítási és tanulási folyamat rendszerszemléletű megközelítéseiből

A tanítási-tanulási folyamat rendszerszemléletei közül néhány példa segítségével szeretném a témám elhelyezni a pedagógiai rendszerben. Alapkérdésként felvetődik, hogy mi a célom a tanítás során tanárként? Vallom, s a szakirodalom is megerősíti, hogy az alapvető cél a tanulók személyiségének fejlesztése, vagy konstruktivista nézőpontból⁸ vizsgálva: a személyiség önfejlesztésének segítése.

Az 1. ábrán Báthory (1997) modellje látható. A bemeneti tényezők esetében a pedagógiai tervezőmunkát meghatározó dokumentumok (NAT, kerettanterv, helyi tanterv stb.) tartalmi áttekintése, ismerete fontos a pedagógusnak. A tanítási-tanulási folyamat közben a személyiség fejlesztése különböző eszközökkel és módszerekkel történik, a digitális világunk befolyásolja, befolyásolhatja a hatékonyságot. E tanulmány keretei között csupán rövid ismertetésre van lehetőség.

A web 2.0-ás alkalmazások használata a tanítási-tanulási folyamat közben a tanulók személyiségének fejlődésében (ismeret, képesség stb.) mutatkozhat meg.

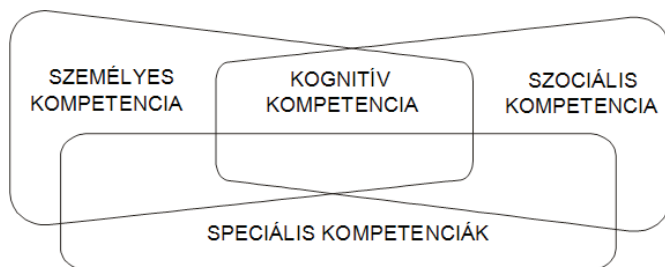

1. ábra: A tanítás-tanulás rendszerszemléletű modellje

Forrás: Báthory, 1997 p. 19.

A személyiségfejlesztéshez kapcsolódik a személyiség funkcionális modellje, amit Nagy (2000) dolgozott ki (2. ábra). Csányi Vilmos és Kampis György kutatásaira alapozva gondolta tovább a komponensrendszer-elméletet. Eszerint az ember, mint személyiség és a csoport, mint a személyiséget létrehozó szocializációs és perszonalizációs rendszer is komponensrendszer. A rendszereknek van formája, kölcsönhatása és belső működése. A rendszer módosulhat. Ennek a „módosulásnak” az elérése az egyik fő cél a pedagógiában.

⁸ Nahalka István (2013): *Konstruktivizmus és nevelés*. Neveléstudomány, Budapest. 4. szám http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_21-33.pdf (2015. 05. 25.)

2. ábra: Egzisztenciális kompetenciák – Forrás: Nagy, 2000 p. 35.

A kompetenciát meghatározott funkció teljesítésére való alkalmasságnak tekint *Nagy* (2000). Az alkalmasság döntések és kivitelezések által érvényesül, a döntések feltétele a motiváltság, a kivitelezések feltétele a képesség. A kritikai gondolkodással kapcsolatban ezek pontos meghatározása segíti majd a kutatásom. Mindezt elektronikus tanulási környezetben vizsgálom. *Komenczi*⁹ (2009) a tanítás és tanulás feltételrendszerének nevezi az elektronikus tanulási környezetet, a most vizsgált téma esetében ez a web 2.0-ás alkalmazások köre. Meghatározó tehát a rendszerben az IKT eszköz, sajátos interfész felület, ahol szervezett tudástartalom megosztása zajlik különböző instrukciók és programok segítségével. Mindez a tanulók életében is megjelenik, hat a folyamatokra (legalábbis az elmélet szintjén). A megosztáshoz kapcsolódik *Luhmann* (1987; idézi *Bangó*,¹⁰ 2011) által vizsgált szociológiai rendszerelmélet, amelyet most nem részletezek. A témához kapcsolódóan az elektronikus kommunikációnak van jelentősége.

3. Fogalmak tisztázása

Mi is a web 2.0? „A Web 2.0 egy jelenség-együttes megnevezése. Ennek a jelenség és szolgáltatás-együttesnek két közös vonása van: az interakció és a tartalommegosztás. A Web 2.0 az a változás, amikor az internethasználók az addigi fogyasztóból (tartalom)szolgáltatóvá váltak. Az addig egyirányú webes kommunikáció kétirányúvá vált – rendkívül egyszerű lett tartalmak, képek, szövegek, linkek, videók, események és kapcsolatok megosztása. Ez a változás az emberi interakciók forradalmát indította el. A Web 2.0 tehát olyan internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek elsősorban a közösségre épülnek, azaz a felhasználók közösen készítik a tartalmat vagy megosztják egymás információit.”¹¹

⁹ Komenczi Bertalan (2009): *Elektronikus tanulási környezetek*. Gondolat Kiadó, Budapest.

¹⁰ Bangó Jenő (2011): *Rendszerelmélet és pedagógia Niklas Luhmannál*. Kutatás közben, 2011. 1. sz. pp. 110-116. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00055/pdf/educatio_EPA01551_2011-01-Kutkozben2.pdf (2015. 01. 23.)

¹¹ Z. Karvalics László (szerk.) (2009): *Web 2.0 az oktatásban*. INFONIA Alapítvány, Budapest. p. 19. http://www.infonia.hu/webketto_az_oktatasban.pdf (2015. 01. 23.)

A web 2.0 szolgáltatások fajtái példákkal¹² szerepelnek a felsorolásban: blogok (WordPress, Blogspot), közösségi tartalomszerkesztés (Wiki), videómegosztók (YouTube, Videa, Indavideo), képmegosztók (Picasa, Flickr), közösségi oldalak (Facebook), online dokumentumszerkesztés (GoogleDocs, Google Drive), microblogok (Twitter), podcast (Google Hangouts), e-Portfóliók, közösségi könyvjelzők (Delicious), online játékok, környezetek (Second Life), online prezentációk (Prezi, Slideshare), online gondolattérképek (MindMeister, bubbl.us, Mindomo, VUE¹³), eLearning keretrendszer (Moodle, Edmodo, Edu 2.0/Neo) stb.

A témát szűkítve az e-learning hatásai fontosak számomra elsősorban a kutatásomban. E keretrendszerekbe ugyanis beágyazhatóak a web 2.0 egyéb alkalmazásai is. „Az e-learning olyan számítógépes hálózaton keresztül elérhető képzési forma, amely a tananyag feldolgozásához digitális médiumokat használ (DVD, CD-ROM, internet). A tanulási-tanítási folyamatot hálózaton keresztül működő szoftver – keretrendszer segítségével szervezik meg. A keretrendszerekben helyezik el a tananyagot, itt történik a kommunikáció a diáktársak és a tutor (online oktatást segítő tanár) között, itt történik a konzultáció, a számonkérés is különböző módszerek segítségével (tesztek, kooperatív, kollaboratív tanulást elősegítő kommunikációs felületek felhasználásával), illetve a tanulási folyamat menedzselése.”¹⁴

4. Az Edu 2.0/Neo keretrendszer és felhasználása a tanítási-tanulási folyamatban¹⁵

Az Edu 2.0/Neo internetes portálként (<https://www.neolms.com/> - 2015. 05. 31.) bárholnan elérhető, így a hallgatók nemcsak az iskolai környezetben tudnak tanulni. Használatához nincs szükség az átlagosnál több számítógép-használati ismeretre vagy külön szerverre. A szoftver letöltéseket sem igényel. A weblap magyar nyelvű (lehet angol nyelvű is a nyelvi kompetenciák fejlesztésére), magyar ékezetes betűkkel. 2000 tanuló regisztrációjáig ingyenes. A rendszer nem kötődik tantárgyhoz, csak egy keret, amelyet a tutor tölt ki tartalommal. A témával kapcsolatos tanári magatartást nagymértékben befolyásolják a technikai feltételek: Van-e a tanteremben tanári asztali számítógép vagy laptop? Lehetséges internetkapcsolat felhasználása? Biztosítottak-e az eszközök (tanulói laptopok, esetleg okostelefon, tablet)?

---

¹² A felsorolás összeállításához felhasznált elektronikus kérdőív: A web 2.0-ás eszközök alkalmazása (a kutatás vezetője dr. Námesztovszki Zsolt)

¹³ <http://matchsz.inf.elte.hu/TT/VUE/> (2015. 05. 22.)

¹⁴ Fülöp Hajnalka (2014): *Hol tart ma az online oktatás Magyarországon?* Modern Iskola, 2014. 2. szám <http://moderniskola.hu/cikk/hol-tart-ma-online-oktatas-magyarorszagon> (2015. 01. 23.)

¹⁵ Kárpát József (2014): *EDU2.0 tananyagtartalom szervező rendszer alkalmazása a középiskolában.* <http://goo.gl/n3AjWi> (2014. 05. 24.)

Saját tapasztalatomból kiindulva a tanórán kívüli tanítási folyamatoknál használom az Edu 2.0/Neo alkalmazást. A tanulás során sorban kell haladni a lecke tanegységein. Az elméleti tudnivalók mellett a gyakorlati tapasztalat szerzése is fontos. A témával kapcsolatban önálló tanulási tevékenység részeként önálló keresés és feldolgozás lehetséges. Mivel nem az alkalmazott eszköz (Edu 2.0/Neo) bemutatása volt a cél az előadás keretei között, hanem a témám esetében a kritikai gondolkodás fejlesztésének lehetősége, ezért a tanulmányban is rövidebben érintem a témát. Erről bővebben *Érsek* (2014b) írt.

Az Edu 2.0 egy tananyagtartalom szervező rendszer (LCMS). Segítségével „digitális” iskolát lehet létrehozni. A hallgatók osztályokba, csoportokba tudnak beiratkozni, akár többre is. A tanulócsoporthoz számára a tanár tananyagelemeket, a tantárgyhoz kapcsolódó kiegészítő információkat tud feltenni. Ezek lehetnek, szövegek, képek, animációk, videoklippek, linkek stb.

A gyakorlás, ellenőrzés a különböző típusú tesztfeladatok, kérdőívek segítségével végezhető. Az online méréssel kapcsolatban *Lengyelne* (2013) írt részletes tanulmányt: „Az online kérdőívek elterjedése a kommunikációs formák átalakulásának is köszönhető. Az e-mailben történő továbbítás, az egyszerű, néhány kattintással elérhető kitöltés a felhasználók igényeihez is jobban igazodik.”¹⁶ E tanulmány segíti az Edu 2.0/Neo felületen is a tesztek, kérdőívek szerkesztését, sőt az elemzést is.

Tanulásmenedzsment rendszerként használhatják a diákok az Edu 2.0/Neo alkalmazást, aminek tehát saját online platformja van, amely biztosítja a kommunikáció helyét és eszközeit. A felületen lehetőség van megosztani dokumentumokat (pl. szöveget, képet stb.). Munkaformaként a kooperatív munka, pármunka és egyéni munka is lehetővé válik.

Egyéb digitális eszközök is használhatóak a tanulási folyamat közben: videoszerkesztő eszközök, kollaborációs eszközként linkmegosztás, kommunikációs eszközként chat, digitális médiaeszközök (lap topok, digitális fényképezőgép, videokamera, asztali számítógép), interaktív tábla (a projekt, feladat bemutatására), mobileszközök (okostelefonok), videomegosztó oldal (You Tube), widget-ek (Google alkalmazások, eszközök pl.: Google Maps).

A tanulási folyamat során a tanulók együttműködési készsége, kreativitása, kritikai gondolkodása fejlődhet. A kollaboratív munka során digitális eszközöknek és a web2.0-ás szolgáltatásnak kiemelt szerepe lehet a tartalomfejlesztésben, együttműködésben és megvalósításban. A tanulási folyamat során az IKT olyan alkalmazásait lehet megmutatni, amelyek normál órai kereteken belül nem lehetségesek.

A következő előnyökkel járhat az Edu 2.0/Neo alkalmazása a tanár számára: elősegíti a pedagógusok szemléletváltását, bővíti a résztvevők szakmódszertani

---

¹⁶ Lengyelne Molnár Tünde (2013): *Online mérés-értékelés*. EKF, Eger. p 8. <http://lengyelne.ektf.hu/wp-content/Onlinemeres.pdf> (2015. 05. 30.)

repertoárját, gyakorlati segítséget biztosít szaktárgyi témák feldolgozásához, lehetővé válik a nevelési-tanulási környezet újszerű megoldásainak megismerése, a szakmai együttműködések színtere biztosított lesz, a tanárnak rendelkeznie kell azokkal a pedagógiai és fejlesztő, támogató módszerekkel, melyek nélkülözhetetlenek a XXI. századi készségek elsajátításához.

A következő előnyökkel járhat az Edu 2.0 alkalmazása a tanuló számára: a résztvevők kulcskompetenciái fejlődnek a következő területeken: anyanyelvi kommunikáció, idegen nyelvi kommunikáció (átállítható a nyelvi beállítás), digitális kompetencia, szociális kompetencia, kezdeményezőképeség (pl. a tudásmegosztásnál) hatékony, önálló tanulás. A 21. századi készségek fejlesztése lehetővé válik:¹⁷ tanulási és innovációs készségek (kreativitás és innováció, kritikai gondolkodás és problémamegoldás, kommunikáció és együttműködés); információs, média- és technológiai készségek (információs műveltség, médiaműveltség, információs és kommunikációs technológiai műveltség); életvezetési és karrier-készségek (rugalmasság és alkalmazkodóképesség, kezdeményezőképeség és önirányítás, társas és multikulturális készségek, teljesítmény és elszámoltathatóság, vezetői készségek és felelősségvállalás).

A fenti felsorolás alapján látható, hogy az elektronikus tanulási környezetnek számító web 2.0-ás eszköz (Edu 2.0/Neo) és a XXI. századi képességek között összefüggés van. A kritikai gondolkodás a fent említett besorolás szerint a tanulási és innovációs készségek közé tartozik.

5. A kritikai gondolkodás fogalma és szerkezete

A kritikai gondolkodás fogalmi leírása az 1960-as években megtörtént: *Ennis* (1992; idézi *Molnár*, 2002) által, e tanulmány keretei között csak röviden érintem. A szakirodalom a kritikai gondolkodás fogalmát kettős értelmezésben használja. Egy részük önálló és komplex kognitív képességnak tekinti, más részük megítélése szerint nem önálló képességről van szó, hanem egy „gondolati eszközzel”. Ez az eszköz segít abban, hogy az adott szituációban hatásosan aktiváljuk és alkalmazzuk a szükséges kognitív képességeinket.

Ennis (1962; idézi *Molnár*, 2002) kezdetben kritikán alapuló helyes állítások meghozatalának folyamataként értelmezte. Több mint húsz évvel később felülbírált korábbi elképzeléseit, és a kritikai gondolkodást ésszerű és elmélyedő gondolkodási folyamatként jellemezte.

A következőkben néhány megfogalmazást sorolok fel a kritikai gondolkodásról *Molnár* (2002) kutatásaira támaszkodva:

Tervszerű, önirányított döntést jelent, mely magába foglalja az interpretációt, az analízist, az értékelést és a következtetést is.

---

¹⁷ Intel® Teach Program Essentials Tanfolyam Alapvető 21. századi készségek anyaga alapján
Forrás: Partnership for 21st Century Skills (www.21stcenturyskills.org). A felhasználás engedélyezve.

A céltudatos és önirányított ítéletalkotás folyamata. E folyamat a jelen levő tényezők átgondolását jelenti, a bizonyítékokra, a kontextusra, a fogalmakra és a módszerekre való tekintettel.

Olyan kifinomult gondolkodás, mely következetes a sémák gyakorlati alkalmazásában; ragaszkodik a bizonyítékokhoz és a következtetések szigorú szabályaihoz.

Fejlett gondolkodás, mely elkötelezett az összes nézőpont egyenértékű bemutatása mellett, kizárja az egyoldalú, szubjektív megközelítést

Képesség, amely a probléma megértésére koncentrálnál, és a tények elemzése és hipotézisek felállítása után megoldható a probléma.

Bloom (1. táblázat) és társai számára a kritikai gondolkodás egyet jelent az „értékeléssel”. Ez náluk a legfelső fokozat az oktatás „kognitív céljainak” nevezett hat gondolkodási készség közül: ismeret, felfogás, alkalmazás, elemzés, összegzés és értékelés. Bloom három magasabb értelmi műveleti szintet jelöl meg: analízis, szintézis, értékelés. E negyedik szinten a tanítási kontextusoktól függetlenül, az élettapasztalat szintjére kellene emelkedniük a tényeknek, fogalmaknak, összefüggéseknek.

1. táblázat: A bloomi általános értékelési taxonómia¹⁸

Szint - Terület	I. Értelmi (Kognitív)	II. Motoros (Pszichomotoros)	III. Érzelmi-akarati (Affektív)
1.	A) Felidézés	A) Utánzás	A) Nyitottság
2.	B) Megértés	B) Külső vezérlés	B) Befogadás
3.	C) Alkalmazás	C) Belső vezérlés	C) Értékképzés
4.	D) Magasabb értelmi műveletek (analízis, szintézis, értékelés)	D) Interiorizáció	D) Értékrendszer kialakítása
			E) Magatartás (jellem)

Forrás: Kádárné, 1979 p. 315.

A kritikai gondolkodás szerkezetének vizsgálata fontos kutatási probléma. A szerkezet feltárása közelebb visz annak megválaszolásához, hogy e képességnek milyen a kapcsolata az általános kognitív képességgel? „A hazai didaktikai szakirodalomban a „taxonómia” néven ismert kategóriarendszerek egységes fogalmi keretként szolgálnak a tanulás különféle területeken megmutatkozó eredményeinek összevetéséhez és értelmezéséhez. Ezek a taxonómiák értékelési taxonómiák, és közös jellemzőjük, hogy a teljesítményt egy lezárt tanulási folyamat végállapotaként írják le.”¹⁹ Molnár (2002) is igyekszik a kritikai gondolkodás szerkezetének feltárására, s a külföldi szakirodalom alapján a következő megállapításokra jut:

¹⁸ Kádárné Fülöp Judit (1979): *Az értékelési taxonómia-általános pedagógiai perspektívából.* Pedagógiai Szemle, 21. 4. sz. p. 315.

¹⁹ Kádárné Fülöp Judit (1979): *Az értékelési taxonómia-általános pedagógiai perspektívából.* Pedagógiai Szemle, 21. 4. sz. p. 314.

Facione (*Facione, Facione és Giancarlo*, 1996; idézi *Molnár*, 2002) koncepciójában a kritikai gondolkodás „gondolati eszköz”, tehát nem önálló képesség. Hat kognitív képességet és hat gondolkodási jegyet sorol fel. Legbenső képességek: interpretáció, analízis, értékelés, következtetés, önszabályozás, magyarázat. Gondolkodási jegyek: nyíltság, alaposság, érettség, magabiztosság, szisztematikusság, igazságkeresés.

A „legbenső” kognitív képességek ismérveit *Paul* (1995; idézi *Molnár*, 2002) tárta fel: értelmezés (kategorizálás, mondatok dekódolása, jelentés tisztázása); elemzés (ötletek alapos feltérképezése, argumentumok /érvek, bizonyítékok/ azonosítása és elemzése); értékelés (célok meghatározása, argumentumok /érvek, bizonyítékok/ becslése); következtetés (bizonyítékok elemző „megkérdőjelezése”, lehetséges következtetések, alternatívák, következtetés levonása); magyarázat (eredmények megállapítása, az eljárások indoklása, az argumentumok /érvek, bizonyítékok/ bemutatása); önszabályozás (alapos önvizsgálat, önkorrekció).

A történelem témakörben alkalmazható kritikai gondolkodás taxonómiáját összeállítottam korábbi kutatási eredményemre támaszkodva: (1) *érvelés*, (2) érvelő szövegből *lényegkiemelés*, (3) *következtetés* forrás (szöveges, képi stb.) alapján, (4) források (szöveges, képi stb.) kritikai *elemzése*, (5) fogalom *azonosítása* (képi információ, szöveg alapján), (6) ábra, szöveg, táblázat, grafikon *értelmezése*, (7) okok, célok *feltárása*.

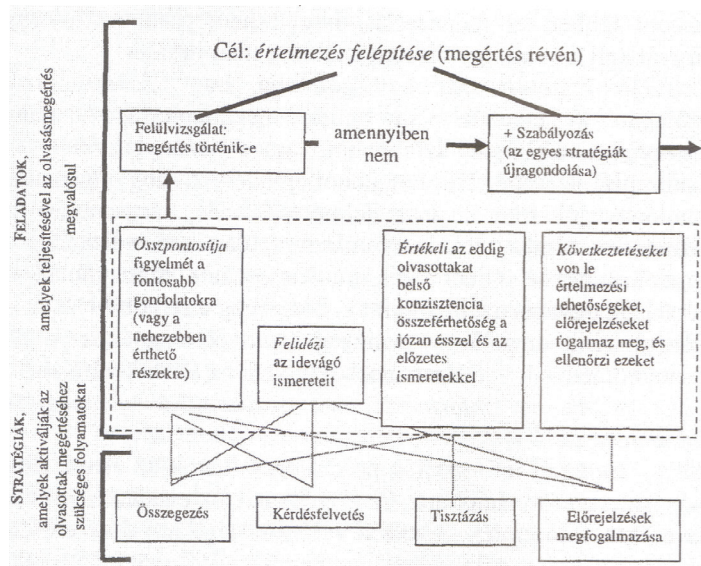
Az elektronikus tanulási környezetben megosztott források elemzésének és a kritikai gondolkodás összefüggésének lehetséges empirikus vizsgálati lehetőségei fontos kutatási témát jelentenek. A történelem tantárgyban a történelmi kritikai gondolkodás képességének a fejlettsége rendkívül fontos, s e képesség alkalmazásának nagy szerepe van a sikeres teljesítésben.

Céлом saját készítésű, elektronikus tanulási környezetben alkalmazható mérőeszközök (adatlap, történelmi ismeret és történelmi kritikai képesség) létrehozása, amelyek lehetővé teszik a mérést és az összehasonlító vizsgálatokat az összeállított taxonómia alapján. A feltárt eredményeket a tanítási gyakorlatban hasznosítani szeretném. A fenti célból kiindulva a kutatás egyik hipotézise az elektronikus tanulási környezetben vizsgált történelmi kritikai gondolkodással kapcsolatban: Az elektronikus tanulási környezet pozitívan befolyásolja az elvárt tanulói teljesítményeket.

Ennek bizonyítása vagy cáfolása további kutatásokat igényel. Felhasználható lesz a további kutatásban *Tóth* (2007) összefoglalása a témában és a *Bárdossy* (2009) által vizsgált RWCT (Reading and Writing for Critical Thinking) témaköre. A magyar nyelvű szakirodalomban *Fábián Mária* (2014) és *Kovács Zoltán* (2014) kutatásai bővítik a témát. Angolul szakirodalmi áttekintést *Lai* (2011) készített a kritikai gondolkodással kapcsolatban, az angolszász eredmények áttekintése elengedhetetlen a téma mélyebb megértése érdekében.

6. A kritikai gondolkodást befolyásoló kognitív folyamatok

Kutatásom egyik hipotézise, amit az előadás keretei érintettek: A történelmi ismereteket adaptívnak tekintő 11. osztályos gimnazisták szövegértelmezése hatékony. A hatékony szövegértelmezés kérdéskörét vizsgálva az olvasáselméleti hátteret is vizsgáltam (Csépe, 2014). Kerestem az összefüggést a kritikai gondolkodás taxonómia és a szövegértés között. Az információfeldolgozás hatékonysága (pl. a szöveg értelmezése) elképzelésem szerint függ attól, hogy adaptívnak tekintett információt dolgoz-e fel a tanuló. Hogyan lehet vizsgálni a hatékony szövegértés jellemzőit? A hatékony szövegértés interaktív (intellektuális párbeszéd a szöveggel), reflektív (érzékeny reagálások, visszajelzések az olvasottakra, hallottakra, látottakra), monitorozó (az információk nyomon követése, figyelése), prediktív (jóslás, előfeltevés a meglévő információk alapján), aktív (tevékeny jelentésteremtés, befogadás), rekurzív (a későbbi információk alapján visszatérés, újra- és újraértelmezés, ellenőrzés), tentatív (a jelentést ideiglenesnek tekintő, változtató, korrigáló megértés).²⁰ Ezt a megértési folyamatot erősíti a 3. ábra, azonosíthatók a fenti elemek.

3. ábra: A megértési folyamat kognitív szempontból
 Forrás: Palincsar-Brown, 1984; idézi Székelyné 2009 p. 68.

²⁰ Bárdossy Ildikó – Dudás Margit – Pethőné Nagy Csilla – Priskinné Rizner Erika (2002): *A kritikai gondolkodás fejlesztése – Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*. Pécsi Tudományegyetem. p. 213.

A metakognitív képességek nagy szerepet játszanak a folyamatban, de ennek kifejtésére e tanulmány keretei között nincs lehetőség. Egy item esetében azonban konkrét példát említek. A kritikai gondolkodás mérésének lehetőségére bemutatottam az előadás keretében egy feladatot is, ami a történelmi kritikai gondolkodás feladatlapban szerepelt:

Melyik a helyes érvelés? Használja a forrást a feladat megoldásához! Válasszon betűjellel a pontozott vonalra!

a) .....

„Az újítás megváltoztatja a dolgok lényegét, s az alapvető jót éppúgy eltünteti belőlük, mint a járulékos rosszat. A reform nem a lényeg átalakítása... hanem a szóban forgó sérelem orvoslása... Újjítani nem ugyanaz, mint reformálni.”

Az újítás kifejezés a nagy francia forradalomra vonatkozik.

Egy tanár érvelése:

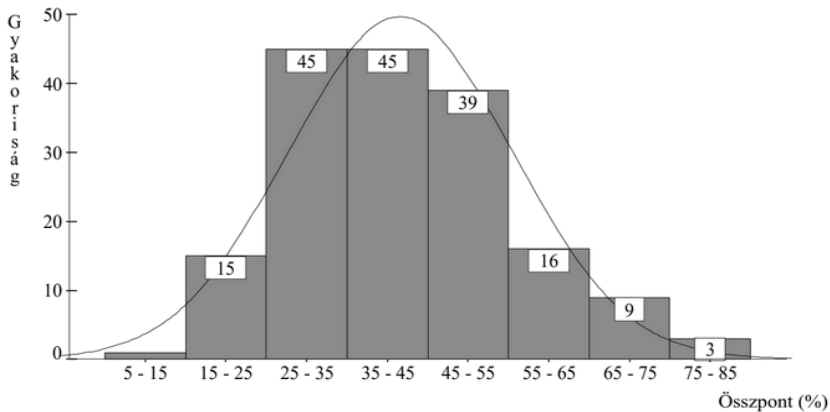
„A szerző a nagy francia forradalom lelkes híve, hisz az megváltoztatta a dolgok lényegét.”

- A) Rossz érv. A forradalom a dolgok lényegét nem változtatta meg. Ezt helyteleníti a szerző.
- B) Jó érv. A forradalom megváltoztatta a dolgok lényegét. Ezt helyesli a szerző.
- C) Jó érv. A forradalom nem változtatta meg a dolgok lényegét. Ezt helyesli a szerző.
- D) Rossz érv. A forradalom a dolgok lényegét megváltoztatta. Ezt helyteleníti a szerző.

Ez a kritikai gondolkodást mérő feladatsor 5. feladata, amely típusa szerint zárt végű többszörös feleletválasztás. A kritikai gondolkodás taxonómia alapján a kognitív elemeket vizsgálva érvelő szövegből *lényegkiemelés* történik, valamint *következtetés* szöveges forrásból. A helyes megoldáshoz a szöveg kritikai *elemzését* is el kellett végezni, ezzel válhatott magabiztos *értelmezéssé* a megoldási folyamat. Ezt egyébként segítette a történelmi ismeret: ha a tanuló *azonosította* a szöveg alapján a fogalmat, amit körülírt a szöveg: azaz a konzervativizmust. A megoldás a D, 21 százalékos volt a megoldottsága (N=173). Ez bizonyult a legnehezebb feladatnak.

Papír alapú empirikus adataim vannak tehát a történelmi ismeret és történelmi kritikai gondolkodás eredményeiről (N=173) korábbi kutatásaim alapján, ezek vizsgálata elektronikus tanulási környezetben még nem történt meg. Az 4. ábra mutatja be az eredmény egy részét. A téma részletes kifejtését már korábban megírtam: *Érsek* (2005). Ebből a témát érintő rövid összefoglalás következik az alábbiakban.

4. ábra: A kritikai gondolkodás feladatlap teljesítményének relatív gyakorisági eloszlása – Forrás: Érsek, 2005 p. 72.

A kritikai gondolkodás feladatlap esetében senki nem teljesített 85% felett. A 75-85% közötti eredményt pedig majdnem hétszer többen érték el az ismeretet mérő feladatok esetében. A módusz 25-45% között található: 37 százalékot tizenheten írtak. A medián 40%. A fenti állításokat bizonyítja a 2. táblázat is. Az eloszlás kissé balra tolódott, több a gyengébb teljesítmény.

2. táblázat: A tanulók teljesítményének százalékpontos jellemzői

Feladatlap	Min.	Max.	Átlag	Szórás
Történelem (N=150)	7	93	53	20
Kritikai gondolkodás (N=173)	11	77	42	14

Forrás: Érsek, 2005. p. 72.

Összességében az eredmények közepesek (40-59% közötti), de az ismeretjellegű feladatlap esetében a felső, míg a képességek mozgósításával elért pontok inkább az alsó határ felé közelítenek. Nagyobb különbség (16%) a maximum pontszámok között van. A tanulók közötti szórás megfelelő, a képességek esetében ennek mértéke kisebb.

A történelem tantárgy viszonylagos szeretete ellenére a teljesítmények alacsonyak, a kettő között nem tűnik szorosnak az összefüggés. Ennek az állításnak a bizonyítékát a korrelációs együtthatók meghatározásával mutattam ki. A 3. táblázat adatai bizonyítják, hogy a történelem tantárgy szeretete nem befolyásolta lényegesen az eredményeket. Az összefüggések gyenge korrelációs értékeket mutatnak a teljesítményekkel. Az összefüggés mértéke a vártnál kisebb, de szignifikáns kapcsolat létezik. Az adaptivitást úgy értelmeztem a hipotézis esetében,

hogy az a tanuló tekinti a történelmi ismereteket adaptívnek, akiknek az attitűdje megfelelő, szereti a tantárgyat és az ismeretei is a jobban teljesítők között van, hisz a szövegértelmezésre vonatkozó feladatok is részét képezték a feladat-sornak. Ezt lehet vizsgálni a továbbiakban, azaz megnézni azokat az itemeket a papíralapú teszt esetében, amelyek csak a szövegértelmezésre vonatkoznak.

3. táblázat: A korrelációs együtthatók mértéke és szignifikanciája

	OPSK	TORIJEGY	TORISZER	TORIKO
OPS	0,69**	0,57**	0,19*	0,19*
OPSK		0,52**	0,24**	0,28**
TORIJEGY			0,29**	0,05
TORISZER				0,53**

Forrás: Érsek, 2005. p. 74.

Megjegyzés: * 0,05 szinten szignifikáns; ** 0,01 szinten szignifikáns együtthatók.

Jelmagyarázat: OPS = történelem tudásszint, OPSK = történelmi kritikai gondolkodás,

TORIJEGY = történelemjegy, TORISZER = történelem iránti attitűd.

Összefüggés van azonban a történelmi témájú könyvek olvasása és a történelmi attitűd között (0,53). Láthatóan a történelem osztályzatok közepesen erős kapcsolatban állnak a teljesítményekkel, s legszorosabb a kapcsolat a történelem és kritikai gondolkodás feladatlap eredményei között. Ez erős pozitív irányú kapcsolatot jelez, eszerint a minta 69%-a esetében meghatározta a történelmi kritikai gondolkodást a történelmi ismeretek nagysága. Ezek után megvizsgáltam, hogy ez tényleges kapcsolat-e, vagy más változó hatásának (pl. a történelem iránti attitűdnek is) köszönhető. A parciális korrelációs együttható kiszámításával kiszűrhető volt a történelem szeretetének hatása (0,65). Így tehát **a történelmi kritikai gondolkodást a történelmi ismeretek nagysága 65%-ban határozza meg 99 százalékos valószínűséggel az általam mért mintában.**

A fenti kérdés igazolására más módszert is alkalmaztam, s a két eredmény erősíti egymást. A 4. táblázat tartalmazza a történelmi kritikai gondolkodás eredményével, mint függő változóval végzett regresszióanalízist. A szülői iskolai végzettségnek nincs jelentős magyarázó ereje a történelmi kritikai gondolkodás teljesítményében az általam vizsgált tanulók esetében. Sokkal inkább meghatározó a történelmi tudás: 99,9 százalékos valószínűséggel állítható, hogy majdnem 50 százalékban ez magyarázza az egyéni különbségeket. Ez a megmagyarázott variancia. Százalékban megadva kifejezi, hogy a függő változó teljes varianciájának hány százalékát tulajdonítjuk valamely független változó hatásának (Csapó, 2002a), ebben az esetben a történelmi ismereteknek. A regressziós elemzés is megerősítette, hogy a történelem tantárgy szeretete kevésbé bír meghatározó erővel (6 %) a kritikai gondolkodás teljesítmények esetében.

4. táblázat: *A történelmi kritikai gondolkodás eredményével, mint függő változóval végzett regresszióanalízis*

Független változók	β	t	$r\beta$	Szign.
Szülők iskolai végzettsége	0,11	1,31	0,01	n.s.
Történelmi feladatlap	0,69	11,37	0,48	$p < 0,001$
Történelmi attitűd	0,25	3,02	0,06	$p < 0,05$
Történelem jegy	0,52	7,19	0,27	$p < 0,001$

Forrás: Érsek, 2005. p. 74.

A továbbiakban a kerettanterv fejlesztési követelményeit vizsgáltam²¹ a gimnáziumi 4 évfolyamos kerettantervben dokumentumelemzés segítségével felderítő módszerrel. Elsőként az összesített dokumentumelemzés általánosan érvényes, a kerettantervben használt követelményeit összegeztem a NAT szerint elvárt 4 területen, majd az általánosítható elemeket az ismeretszerzés, tanulás; a kritikai gondolkodás; a kommunikáció; valamint az időben és térben való tájékozódás területén. Azt követően a történelmi kritikai gondolkodás területének általános fejlesztési területeit azonosítottam, amelyből e tanulmány keretei között néhányat említek, amelyek alátámasztják a kidolgozott taxonómiának a létjogosultságát: lényeg kiemelése írott szövegből, ismeretek problémaközpontú elrendezése; társadalmi csoportok, intézmények működésének összehasonlítása; érvek gyűjtése feltevések mellett és ellen, az érvek kritikai értékelése; kérdések önálló megfogalmazása; többféleképpen értelmezhető szövegek jelentésrétegeinek feltárása; tételmondat meghatározása, szövegömörítés.

A további feladat e területen operátori szintig feldolgozni a témát.

7. Összegzés

A tanulmány a tanulás és a teljesítmény növelésének lehetőségeire, hatásaira fókuszált az IKT technológia és az elmélet segítségével. A tanítási és tanulási folyamat rendszerszemléletű megközelítéséből indultam ki, másrészt a tanári gyakorlathoz kapcsolódó kismintás mérésekből vontam le a következtetésem, amely további kutatásokat igényel.

A kutatás megvalósítása fejlődést biztosít a kritikai gondolkodás fejlesztésében az IKT eszközök pedagógiai célú használata segítségével. Az eredmények beépülése a tanítási-tanulási folyamatba növelheti a diákok tanórai és tanórán kívüli motivációját, az eredményesebb kognitív tevékenységet.

A történelem szakos pedagógusok számára bővül a tanórai módszertani eszköztár konkrét szituációhoz, tartalomhoz kapcsolódó, kritikai gondolkodást mérő feladatokon keresztül. Tréning keretében saját élményű tanulással segíti majd a történelem szakos tanárjelöltek és tanárok szakmai kompetenciáját. Kialakul a kritikai gondolkodás és digitális kompetencia történelem területén ér-

²¹ Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet pedagógiai fejlesztőjeként.

vényes taxonómiája. Létrejön egy elektronikus feladatbank. Leírás születik az Edu 2.0/Neo tanulási környezetekhez kapcsolódó eszközök használhatóságáról, funkciójáról a kritikai gondolkodás fejlesztése területén. Különösen érdekes téma annak eldöntése a kutatást követően, hogy virtuális tanulási környezetben milyen lehetőség van a történelmi kritikai gondolkodás fejlesztésére, hatékonyan támogatja-e e képesség fejlődését. A közoktatás és kutatás területén hiánypótló eredmények megvalósítása további kutatások kiindulópontja lehet.

Irodalomjegyzék

- Bakó Balázs – Érsek Attila (2015): *Változó történelemtanítás. Új technikák és módszerek a történelemtanári munkában*. Szombathely. (Megjelenés alatt.)
- Bárdossy Ildikó – Dudás Margit – Pethőné Nagy Csilla – Priskinné Rizner Erika (2002): *A kritikai gondolkodás fejlesztése – Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*. Pécsi Tudományegyetem.
- Bárdossy Ildikó, Dudás Margit, Pethőné Nagy Csilla és Priskinné Rizner Erika (szerk.) (2007): *A kritikai gondolkodás fejlesztése II. – az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei. Válogatás pedagógusok és pedagógusjelöltek munkáiból*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. http://pedtamop412b.pte.hu/files/tiny_mce/File/KG2.pdf (2015. 05. 30.)
- Bárdossy Ildikó (2009): *A tanulók közötti különbségek és a tanulás fejlesztése*. (<http://www.ofi.hu/tudastar/tanulas-fejlesztese/tanulok-kozotti-090617>; (2015. 05. 30.)
- Bangó Jenő (2011): *Rendszerelmélet és pedagógia Niklas Luhmannál*. Kutatás közben, 2011. 1. sz. pp. 110-116. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00055/pdf/educatio_EPA01551_2011-01-Kutkozben2.pdf (2015. 05. 30.)
- Báthory Zoltán (1997): *Tanulók, iskolák–különbségek*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Csapó Benő (2002a): *Az iskolai műveltség: elméleti keretek és a vizsgálati koncepció*. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Budapest, 11-36.
- Csapó Benő és Csépe Valéria (szerk.) (2012): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (http://www.edu.u-szeged.hu/~csapo/publ/Olvasas_tartalmi_keretek.pdf) (2015. 05. 30.)
- Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér és R. Tóth Krisztina (2008): *A papír alapú tesztekől a számítógépes adaptív tesztlésig: a pedagógiai mérés-értékelés technikájának fejlődési tendenciái*. Iskolakultúra, 18. 3-4. sz. 3-16.
- Érsek Attila (2005): *A kritikai gondolkodás mérésének eredményei történelemből a II. évfolyamon*. In: Erdősne Márta Mária (szerkesztő): *Pedagógusok írták*. JNSZM Pedagógiai Intézet, Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálat, Szolnok. pp. 66-92.
- Érsek Attila (2014a): *A módszertani továbbfejlődés irányairól, avagy ami a minősítés után jön. A web 2.0 felhasználásának lehetőségei a tanítási-tanulási folyamatban*. In: Tóth László (szerk.) (2014): *Ellenőrzés a közoktatásban*. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest. F 6 pp. 1-27. (ISSN 2063-1200)
- Érsek Attila (2014b): *Megváltoztatja-e az Edu 2.0 a tanítási-tanulási folyamatokat, szo-*

- kásokat?* In: Kádár Judit – Szép Beáta – Nagy Krisztina – Zsámba Renáta (szerk.): *International Strategies in Higher Education - Conference Proceedings*. Eszterházy Károly College, Eger. (June 3-5, 2014) pp. 134-151. (ISBN 978-615-5297-24-3)
- Fábián Gyöngyi (2014): *A kritikai gondolkodás esélyei a tanteremben*. In: Szerk.: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia. *Iskola a társadalmi térben és időben 2013*. PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. pp. 159-173. (Iskola a társadalmi térben és időben; IV.) <http://goo.gl/x9aFnc> (2015. 05. 30.)
- Falus Iván (szerk.) (1998): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Falus Iván (szerk.) (2004): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Falus Iván – Ollé János (2000): *Statisztikai módszerek pedagógusok számára*. OKKER Kiadó, Budapest.
- Falus Iván – Ollé János (2008): *Az empirikus kutatások gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fisher, Robert (2002): *Hogyan tanítsuk meg gyermekeinket tanulni?* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Forgó Sándor (2009): *Az új média és az elektronikus tanulás*. Új Pedagógiai Szemle, 8-9. sz. pp. 91-96. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00135/pdf/EPA00035_upsz_200908-09_091-096.pdf (2015. 05. 30.)
- Fülöp Hajnalka (2014) *Hol tart ma az online oktatás Magyarországon?* Modern Iskola, 2014. 2. szám <http://moderniskola.hu/cikk/hol-tart-ma-online-oktatas-magyarorszagon> (2015. 05. 30.)
- Hamers, J. H. M. – Overtoom, M. Th. (2000): *A gondolkodásra nevelés európai programjai*. Új Pedagógiai Szemle, 50. 7-8. sz. 107-114.
- Kádárné Fülöp Judit (1979): *Az értékelési taxonómia-általános pedagógiai perspektívából*. Pedagógiai Szemle, 21. 4. sz. pp. 314-325.
- Kárpát József (2014): *EDU2.0 tananyagtartalom szervező rendszer alkalmazása a középiskolában*. <http://goo.gl/n3AjWi> (2015. 01. 31.)
- Komenczi Bertalan (2009): *Az információ, ember és társadalom*. EKF-Líceum Kiadó, Eger.
- Komenczi Bertalan (2009): *Elektronikus tanulási környezetek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Komenczi Bertalan (2010): *Kognitív habitus és tanulási környezet a 21. század elején*. Oktatás-Informatika. 1-2. pp. 14-23. http://www.eltereader.hu/media/2013/05/Okt_Inf_2010_1_2_opt.pdf (2015. 05. 30.)
- Kovács Zoltán (szerk.) (2009): *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Módszertani segédlet*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- Lai, Emily R. (2011): *Critical Thinking and Pedagogy: Critical Thinking in Literary Studies*. <http://www.pearsonassessments.com/hai/images/tmrs/CriticalThinkingReviewFINAL.pdf> (2015. 05. 30.)

- Lengyelne dr. Molnár Tünde (2013): *Online mérés-értékelés*. EKF, Eger. p 8.
<http://lengyelne.ektf.hu/wp-content/Onlinemeres.pdf> (2015. 05. 30.)
- Lynch, Julianne: *What can we learn from McLuhan? Electronic communication technologies and the future of schooling*. <https://deakin.academia.edu/JulianneLynch> (2015. 05. 30.)
- Nahalka István (1997): *Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron*. Iskolakultúra, Budapest. 4. szám
- Nahalka István (2013): *Konstruktivizmus és nevelés*. Neveléstudomány, Budapest. 4. szám. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_21-33.pdf (2015. 05. 30.)
- Molnár László (2002): *A kritikai gondolkodás*. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*, Osiris Kiadó, Budapest. pp. 217-237.
- Nagy József (2000): *A XXI. század és nevelés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ollé János, Lévai Dóra, Domonkos Katalin, Szabó Orsi, Papp-Danka Adrienn, Czirfusz Dóra, Habók Lilla, Tóth Renáta, Takács Anita, Dobó István (2013): *Digitális állampolgárság az információs társadalomban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. http://www.eltereader.hu/media/2014/01/Digitalis_allampolgarsag_READER.pdf (2015. 05. 30.)
- Pléh Csaba (2011): *A webvilág kognitív következményei, avagy fényesít vagy butít-e az internet?* Korunk, XXII. 8. sz. http://korunk.org/letoltlapok/Z_ZMKorunk2011augusztus.pdf (2015. 05. 30.)
- Simon Gábor (2014): *Edu 2.0 adminisztráció*. <http://www.youtube.com/watch?v=sl4tCB5OKwM> (2015. 05. 30.)
- Simon Gábor (2014): *Edu 2.0 feladatlap készítés*. <http://www.youtube.com/watch?v=LL3YsDuba2g> (2015. 05. 30.)
- Simon Gábor (2014): *Edu 2.0 foglalkozások létrehozása*. <http://www.youtube.com/watch?v=u4dXgj3ZOx0> (2015. 05. 30.)
- Simon Gábor (2014): *Regisztráció, tankörök létrehozása, tanulók hozzáadása*. <http://www.youtube.com/watch?v=pvsHTcBuXs4> (2015. 05. 30.)
- Székelyné Hencz Melinda (2009): *Metakognitív tanulás és tanulási stratégiák*. In: Kovács Zoltán (szerk.): *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Módszertani segédlet*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- Tóth László (2007): *Kritikai olvasás. Kritikai gondolkodás*. Pedellus Könyvkiadó, Debrecen.
- Z. Karvalics László (szerk.) (2009): *Web 2.0 az oktatásban*. INFONIA Alapítvány, Budapest. pp. 43-44. http://www.infonia.hu/webketto_az_oktatasban.pdf (2015. 05. 30.)

Lektorálta: Lengyelne dr. Molnár Tünde, tanszékvezető főiskolai tanár, Eszterházy Károly Főiskola

DOLGOZNI – ITT ÉS MOST

AVAGY MINDFULNESS ALAPÚ STRESSZKEZELÉSI LEHETŐSÉGEK A PÉNZÜGYI SZFÉRÁBAN DOGOZÓK KÖRÉBEN

Kis-Tamás Loránd

*ELTE-PDI, PHD hallgató, szervezetfejlesztési tanácsadó,
kistamas.lorand@cova.hu*

Absztrakt

*„Napi félóra meditáció elengedhetetlen,
Kivéve, ha nagyon elfoglalt az ember.*

Olyankor egy óra szükséges.” (Szalézi Szent Ferenc)

A köztudatban a „tudatos jelenlét”, a meditáció gyakorlata, és az „itt és most” szemlélete gyakorta kötődik a keleti hagyományokhoz, a szerzetesekhez és az ezoterikusokhoz. Azonban az elmúlt években egyre több közismert és sikeres, nyugati, nagyvállalati vezetőről és pénzügyi szakemberről derül ki, hogy sikerüket a rendszeres meditációnak tulajdonítják. Olyan sikercégek, mint a Twitter, Goldman Sachs, Facebook, Google szintén alkalmazzák vezetőik és munkatársaik teljesítményének és jóllétének fokozására.

A mindfulness alapú képzések a szervezetfejlesztő és tréningcégek közkedvelt módszerévé kezd válni, szerte a világban.

Az elképesztő sebességgel növekvő internetes rákeresések mennyisége, és a témában írt tudományos kutatások sokasága azt jelezi, hogy a mindfulness trenddé és divattá válik, nemcsak a laikus érdeklődők és a kutatók körében, de a pénzügyi világban és a vezetéstudományban is.

Előadásomban körbejárom, hogy vajon minek köszönhető ez a nagy népszerűség:

- Talán a minket napról-napra elárasztó és egyre növekvő információáradatban tudunk így rendet teremteni?
- Vagy az úgynevezett multitasking üzemmód mellékhatásainak „gyógykezelését” látjuk benne?
- Esetleg döntéseink fókuszáltabb előkészítéséhez alkalmaznánk a tudatos jelenlétet?
- Segít-e hatékonyan a munkahelyi stresszkezelésében?
- Egy hajszolt világban (pl. üzleti nagyvállalatok, bankok, brókercégek, gyárak) segít-e a tudatos jelenlét emberibb környezetet és sikeres megküzdést létrehozni?

Doktori kutatásom témája is a pénzügyi szektorban dolgozók kiegészének kezelése mindfulness alapú technikákkal. E kutatás háttérében egy korábbi, nagyszabású brókerkutatásunk áll, amelynek eredményeiből hű képet kaphattunk e terület működéséről és kiegészi tüneteiről. Az elmúlt években több nagyvállaltnál is foglalkoztunk stressz- és kiegész-kezeléssel, egészség- és lendületmegőrzéssel, reziliencia fejlesztésével.

Jelen előadásomban az elmúlt időszak nemzetközi kutatásait, kutatói csoportunk projektjeinek tapasztalatait és saját fejlesztői tapasztalataimat hívom segítségül annak bemutatására, hogy a fenti kérdések hogyan függnek össze a mindfulness alapú vezetés- és szervezetfejlesztéssel.

Kulcsszavak: *mindfulness, meditáció, vezetésfejlesztés, szervezetfejlesztés*

1. Bevezetés, célok

Talán nem túlzás azt mondani, hogy a 21. század elején, szervezeti környezetben eredményesen dolgozni – legyen az multinacionális nagyvállalat, fejlődő kisvállalkozás, vagy közhasznú alapítvány – legtöbbször egyet jelent a felfokozott munkatemppóval, a párhuzamosított munkavégzéssel (un. multi tasking), a jelentős munkahelyi stresszel és a munka-magánélet egyensúly felborulásával. Egy átlagos munkavállalónak napi szinten számos újszerű stresszorral kell megbirkóznia, például:

- a naponta feldolgozandó információ mennyiség több száz százalékkal nőtt az elmúlt évtizedekben¹,
- a gazdasági válság hatására megnőtt a verseny és a munkahelyi terhelés^{2,3}
- a 21. századi munkavégzés sajátosságai miatt a munka és a magánélet határai egyre könnyebben elmosódnak (például informatikai és telekommunikációs lehetőségek bővülésével).

Ahogy a vezetésfejlesztésben népszerű szerző és előadó, Andy Puddicombe (a BIMA díjas HeadSpace alkalmazás alapítója) fogalmazza: „az élet jelenlegi tempójánál nem kérdés, hogy az elmének új, és potenciálisan veszélyes mértékű nyomást kell megtapasztalnia”⁴

Szervezetfejlesztő szakértőként, coachként és trénerként, az elmúlt években, hazánkban is egyre növekvő ügyféligényt tapasztaltam a stresszkezelő, kiegészítő kezelő és reziliencia erősítő fejlesztések iránti, egyéni, csoportos és szervezeti szinten egyaránt.

A jelenség pedig várhatóan erősödni fog, ahogy a WHO kutatásainak összegzése alapján gyakran figyelmeztet erre: „A stressz lesz a 21. század pestise”⁵

Ebben a környezetben erősödött fel a figyelem a különböző, keleti hagyományokból eredő, relaxációs és meditációs módszerek iránt is. Ez az érdeklődés jó táptalajt nyújtott egy keleti gyökerű, de nyugaton kidolgozott módszer virágzásának, a tudatos jelenlét fontosságát hangsúlyozó (mindfulness) meditációs technikának.

Vizsgálati kérdésem tehát, hogy a tudatos jelenlét alapú meditációs technika alkalmas stresszkezelő technika-e a pénzügyi szektor munkakörnyezetében, és amennyiben igen, egy szervezeti bevezetés esetében milyen tényezőket kell figyelembe venni?

Jelen írásban bemutatom, hogy milyen lehetőségeket kínálhat a mindfulness meditációs technikán alapuló stresszkezelés a jelenkor szervezeti kihívásaira, és milyen nehézségek, illetve kockázatok rejthet magában egy ilyen képzési program bevezetése. Pilot kutatásunk tapasztalatai, ugyan a minta elemszáma miatt

---

¹ (Bohn és Short, 2009)

² (Christodoulou és Christodoulou, 2013)

³ Financial crisis and global health: report of a high-level consultation. Geneva, World Health Organization, 2009

⁴ (Orlov, 2014)

⁵ (Iyer, 2014, 41. oldal)

csak korlátozott mértékben, de rávilágítanak a mindfulness alapú program lehetséges stresszkezelő hatásaira, ugyanakkor a szervezeti bevezetés nehézségeit is körvonalazzák.

2. A mindfulness alapú stresszkezelő technika bemutatása

2.1 A Mindfulness alapú stresszredukció (MBSR)

A többnyire buddhista gyökerekkel rendelkező meditációs technikát, a „nyugati felhasználás” céljából, Dr. Prof. Jon Kabat Zinn orvos dolgozta ki, eleinte a klinikai gyógyítás kiegészítéseként. Kabat-Zinn 1979-ben alapította meg a mindfulness meditáció klinikai bázisát biztosító Stresszcsökkentő Klinikát, a Massachusett-i Egyetem Orvosi Központjában.⁶ Az először stresszkezelésre használatos, önálló módszer neve MBSR lett (Mindfulness Based Stress Reduction). Kabat-Zinn célja, egy spiritualitástól mentes (illetve, hogy a módszer használatának ne legyen feltétele a spirituális megközelítés), könnyen elsajátítható, de a meditáció élettani előnyeit hordozó módszertan kidolgozása volt, amit klinikai környezetben tesztelt.

A Kabat-Zinn által kidolgozott csoportfoglalkozás, majd később komplex oktatási csomag nem célzott terápia, hanem a konvencionális terápiát vagy orvosi kezelést kiegészítő tréning. A Massachusett-i Egyetem Stresszcsökkentő Klinikáján, A képzés és kutatás számára létrehozott Mindfulness központban (Center for Mindfulness) 1979 óta több mint 20.000 ember vett részt ilyen csoportfoglalkozáson és számos kutatás vizsgálta a képzés hatásait.⁷ Az MBSR mára már önálló kezelési programmá vált.

A jelentős empirikus kutatási háttér és a hatásvizsgálatok tanulságai igen nagy tudományos elismertséget hozott a programnak, így mára az MBSR-t világszerte több száz egészségügyi intézetben alkalmazzák, az Egyesült Államokon kívül Németországban, Hollandiában, Olaszországban és Nagy Britanniában.

A MBSR program alapján kidolgozott kognitív terápiás eljárást (MBCT, azaz Mindfulness Based Cognitive Therapy) a kognitív terápia harmadik hullámába tartozik⁸, és többek között olyan egyetemeken kutatják, oktatják és alkalmazzák, mint a Harvard, a Cambridge, az Oxford, vagy a Toronto University.⁹ Hazánkban a Semmelweis Egyetem Klinikai Pszichológia Tanszéke és a VIKOTE (Magyar Viselkedéstanulmányi és Kognitív Terápiás Egyesület) kutatja és oktatja, többek között Dr. Perczel Forintos Dóra, a Klinikai Pszichológia Tanszék tanszékvezetője és Fazekas Gábor MBSR tréner vezetésével.¹⁰

⁶ (Kabat-Zinn, 2009)

⁷ <http://www.umassmed.edu/cfm/research/publications/> (letöltés: 2015. május 29.)

⁸ (Perczel, 2011)

⁹ Az MBSR hivatalos magyarországi honlapja: <http://www.mbsr.hu/tudomanyos-elismertseg.html>

¹⁰ <http://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/oktatas/akkreditalt-tovabbkepzesek-2013/tudatos-jelenlet-mindfulness-kepzes/>

2.2 A mindfulness, avagy tudatos jelenlét fogalma, definíciója

A mindfulness, az eredeti Kabat-Zinn által megfogalmazott definíció szerint nem más, mint szándékos figyelem a jelen pillanatra, megítélés, értékelés nélkül.¹¹ Hazánkban a tudatos jelenlét mellett a *jelentudatosság* és az éber figyelem kifejezések formájában is használják.¹²

Kabat-Zinn eredeti modelljében 5 fő jellemzője van a mindful működésnek, amelyeket a klinikai használatban kialakuló módszertan szerint Shapiro és Schwartz további 5 jellemzővel egészített ki, így a mindfulness működést az alábbi 10 jellemző definiálja¹³:

1. Ítékezés mentesség (Nonjudging): azaz nem megítélő hozzáállás az éppen aktuális pillanathoz/állapothoz, címkézés és kiértékelés nélkül.
2. Igyekezetszűrés (Nonstriving): az aktuális helyzetet illetően a kimentettől és eredménytől függetlenített látásmód (a meditáló nem akar valamit elérni a jelen helyzettel, csak tudatosítani azt).
3. Elfogadás (Acceptance): nyitottság arra, hogy a meditáló lássa és elfogadja a dolgokat úgy, ahogy azok éppen itt és most vannak, ez azonban nem passzivitást, vagy rezignáltságot jelent, hanem inkább egy tisztább megértést a jelen helyzetről, így a válasz is tudatosabb lehet.
4. Türelem (Patience): türelmes, nem siettető, megengedő viszonyulás, hogy a dolgok a maguk idejében bontakozzanak ki.
5. Bizalom (Trust): bizalom a test jelzéseiben, az intuícióban, az érzelmekben és abban, hogy az élet a saját realitásában bontakozik ki.
6. Nyitottság (Openness): a meditáló kíváncsi a jelenre, mint ha először tekintene jelenségeire, lehetőségeket hoz létre azáltal, hogy figyelmet szentel a jelen pillanatból származó visszajelzéseknek.
7. Elengedés (Letting go): vagyis meditáció közben a meditáló nem „ragad bele”, nem fixálódik gondolatokban, érzésekben, tapasztalatokban, azonban ez nem a gondolatok és érzések elfojtását, vagy elnyomását jelenti, hanem inkább egyfajta megengedő áramlást.
8. Szelídség (Gentleness): lágy, figyelmes, megengedő hozzáállás, azonban ez nem fegyelmeztlenséget, vagy szétesettséget jelent.
9. Nagylelkűség (Generosity): részvét és szeretetteljes odafordulás a jelen pillanat irányába, haszonszerzés vagy a jutalom igénye nélkül.
10. Empátia (Empathy): annak minősége, ahogyan a meditáló átérzi, megérti és kommunikálja a másik ember helyzetét, érzéseit, reakcióit.

A fenti jellemzőkből is kitűnik, hogy ezek nagy része pont az ellenkezője annak, mint amit a pénzügyi szektor munkakörnyezetében a mindennapi működés megkövetel. Hiszen a 21. század üzleti életében ki gondolná jó ötletnek, hogy ne értékeljen,

¹¹ (Kabat-Zinn, 2009, 26. oldal)

¹² (Perczel, 2011)

¹³ (Shauna és mtsai, 2012)

ne viszonyítson normákhoz, amikor ez a mindennapi döntések alapját adja. Az üzleti élet kiélezett versenyében szelidnek, nagylelkűnek és bizalommal telinek lenni igen naiv megközelítésnek tűnhet.

Tehát egy ilyen képzés láthatóan nagyon mást nyújt, mint amihez a hétköznapi munkakörnyezetben a dolgozók hozzászokhattak, azonban épp az új szemlélet és a gyakorlat elsajátítása révén alternatív működést hoz létre, hasznos felületet biztosíthat a töltődésre, stresszkezelésre.

2.3 Formális és nem formális gyakorlás

A tudatos jelenlét alapú meditáció elsajátítását megkönnyíti, hogy a technikák egyszerűen gyakorolhatóak a mindennapokban, szinte bármilyen helyzetben. Hiszen a leg hétköznapiabb cselekvések és állapotok is alkalmasak a tudatos jelenlét elmélyítésére, így akár munkahelyzetekbe („ont he job”) is beépíthető a gyakorlás.

A legtöbb mindfulness képzés a Kabat-Zinn féle programot veszi alapul, amiben egyaránt vannak formális és nem formális gyakorlási lehetőségek.¹⁴

A formális részben a gyakorló dedikált időt szentel a meditációnak, amit eleinte egy oktató, vagy hanganyag instruálása mellett végez (pl. étkezésmeditáció, a testi érzetek tudatosítása, ülő meditáció, vagy lélegzésfigyelés).¹⁵

A nem formális gyakorlás során a gyakorló a hétköznapi életben végzi a meditációs technikákat, például napi rutintevékenységek meditatív, tudatos végzésével (pl. fogmosás, ételkészítés, légzés megfigyelése a legkülönbözőbb hétköznapi helyzetekben, stb.).

A következetes gyakorlatozás hatására a tudatos működésmód generalizálódik és az élet minden területén könnyen elérhetővé, előhívhatóvá válik (pl. sport, tárgyalási szituáció, töltődésre szánt idő, stb.). Így az ún. mindful működés a mindennapok részévé válik és a korábban megszokott, adott esetben szétszórt, túlhajszolt, stresszes működésmódot felváltja egy sokkal tudatosabb, önreflektív működésmóddal.¹⁶

Mivel a mindfulness meditációs technikák nagyon más irányba mutató működést kívánnak meg és hoznak létre a megszokotthoz képest, talán éppen ezért nő így a megközelítés népszerűsége az élet számos területén, mint például a médiában, a sportban, a katonaságnál, a közéleti szereplők esetében, stb.

2.4 A mindfulness meditáció egyre növekvő népszerűsége

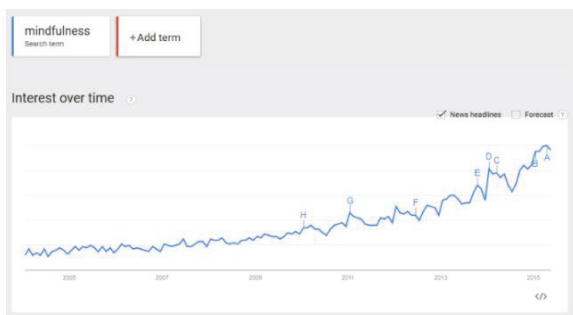
Néhány évtizeddel ezelőtt a közvélemény a meditáció gyakorlását jó eséllyel még csak a keleti szerzetesekhez, ezoterikusokhoz, vagy lelkes bölcselőkhöz kötötte. Azonban a meditáció napjaink nagyvállalati világának és az üzleti életnek is komoly trendjévé vált.

---

¹⁴ (Szondy, 2012)

¹⁵ Perczel, 2014, CME tanfolyam jegyzet

¹⁶ Perczel, 2014, CME tanfolyam jegyzet

1. ábra: Google Trends elemzés a Mindfulness szóra, 2015

A Huffington Post már 2014-et a mindfulness évének jósolta 2013-ban. Tette mindezt azért, mert például a JWT Worldwide (a világ egyik legnagyobb marketing kommunikációs brand-je), a következő évet meghatározó trendek elemzése során 2014-et a tudatos jelenlét alapú életvitel felé való karakteres elmozdulás éveként jellemezte.¹⁷

A közvélemény érdeklődését mutatja, hogy a legnevesebb internetes keresőben, ha a mindfulness kifejezés gyakoriságelemzését elvégezzük, azt látjuk, hogy a rákeresések száma évről évre igen nagy ütemben növekszik.¹⁸

A meditációs technika szervezeti környezetekben való sikeres adaptációjára utal, hogy a gazdasági élet elismert és népszerű szereplői teszik a napi rutinjuk részévé, mint például Bill Ford (ügyvezető elnök, Ford Motor Company), Evan Williams és Biz Stone (Twitter alapítók), Ray Dalio (Bridgewater Associates alapítója), Padmasree Warrior (műszaki igazgató, Cisco Systems). Sikeres nagyvállalatok vezetnek be a napi szintű, szervezeti gyakorlatba a mindfulness meditációt, mint például a Facebook, a Goldman Sachs, a Credit Suisse, az Aetna.¹⁹

A Google saját mindfulness programja (Search inside yourself²⁰ névvel) először csak a vállalaton belül lett a legnépszerűbb képzési program (átlagban 6 hónapos várólista alakult ki a bekerülésre)²¹, majd önálló munkahelyfejlesztő sikervállalkozássá nőtte ki magát²², amelyet egyre több, nagyvállalat alkalmaz.²³

Azonban nem csak vállalati környezetben, hanem a szervezeti vezetők számára gyakran analógiaként használatos professzionális sport és harcászat világában is egyre népszerűbb ez a megközelítés.

Például Pete Carroll (a Seattle Seahawks, amerikai futball csapat vezetőedzője)

¹⁷ http://www.huffingtonpost.com/2014/01/02/will-2014-be-the-year-of-_0_n_4523975.html

¹⁸ Google Trends elemzés: [http://www.google.com/trends/explore#q=mindfulness&cmpt=q&tz=\(letöltve: 2015. május 20.\)](http://www.google.com/trends/explore#q=mindfulness&cmpt=q&tz=(letöltve: 2015. május 20.))

¹⁹ (Zimmermann, 2015)

²⁰ (Iyer 2014)

²¹ (Baer, 2014)

²² A program honlapja: <https://siyli.org/>

²³ <http://www.mindful.org/mindfulness-practice/mindfulness-and-awareness/search-inside-yourself> (letöltés, 2015. május 26.)

a 2014-es Super Bowl győzelem (minden idők harmadik legnagyobb különbségű győzelme) egyik fontos tényezőjeként a csapat által rendszeresen gyakorolt meditációt nevezte meg, amit néhány éve vezetett be az edzések rutinjába, a jobb eredmények elérése céljából.²⁴

George Mumford sportpszichológus, aki többek között a 6 szoros bajnok Los Angeles Lakers kosárlabda csapat mindfulness meditáció trénera is, így nyilatkozik a meditáció szerepéről: „Ha jól megfigyeled a legprofibb sportolókat, azt látod, hogy mindegyiküknek megvan az a képessége, hogy a jelenben tudnak maradni, és le tudják lassítani az aktuális helyzetet”²⁵

Elizabeth Stanley, a Georgetown Egyetem kutatója, egykori katona és békefenntartó, saját élményeit és sok éves kutatómunkát alapul véve dolgozott ki az amerikai haditengerészet számára egy 8 hetes, 20 órás, mindfulness programot, az MMFT-t (Mindfulness-based Mind fitness Training) és megalapította az ezt kutató és oktató intézetet.²⁶

A fenti példák meggyőzőek lehetnek egy vállalati vezető számára, amikor a program bevezetését tervezi, illetve alátámasztják azon elképzelésünket, hogy a mindfulness meditációnak hasznos hatása lehet a professzionális teljesítménynövelésében, miközben lehetőséget biztosít a megterhelt időszakokban való töltődésre és a stresszkezelésre, akár még egy kemény, férfias, un. macsó szervezeti kultúrában is.

3. Empirikus bizonyítékok a mindfulness működését illetően

3.1 Bizonyítékok a mindfulness meditáció stresszkezelő, és hangulatot befolyásoló hatásaira

A JAMA Internal Medicine című folyóirat kutatás-összefoglaló cikkében 47 mindfulness kutatást elemeztek. Összesen 3515 résztvevőnél vizsgálták a meditáció hatását²⁷, depresszió, szorongás, stressz, álmatlanság, szerhasználat, cukorbetegség, szívelégtelenség, rák vagy krónikus fájdalom estében. Az átlagosan 8-10 alkalmas mindfulness meditációs programoknál a szorongásos és a depresszív tünetek, illetve a fájdalom közepes mértékű csökkenését találták. Továbbá a képzések nem csak rövidtávon hatottak, a programot követően, hat hónap elteltével is tudtak kimutatni jótékony hatást.²⁷

Több vizsgálat is igazolta, hogy a tudatos jelenlét alapú meditáció hatásos a posztraumás stressz zavar (PTSD) kezelésében, mind gyermekeknél²⁸, mind pe-

---

²⁴ (Puff, 2014)

²⁵ (Zimmermann és mtsa, 2015)

²⁶ A Mindfitness Training Institute honlapja: <http://www.mind-fitness-training.org/>

²⁷ (Goyal és mtsai, 2014)

²⁸ (Cole, 2014)

dig katonák esetében²⁹, így a nagyfokú munkahelyi stresszt átélők számára is hatásos kezelési mód lehet.

Rövid távú eredmények is igazoltak a mindfulness tréningek esetében, hiszen egy vizsgálatban a kísérleti személyek akár 3 napos (napi 20 perces) mindfulness tréning hatására is jobban bírták a fájdalmat, mint relaxációval, vagy kognitív figyelem eltereléssel.³⁰

A Harvard egyetem egyik kutatója, Matt Killingsworth, egy ötletes kutatás keretében applikációt készített, amely segítségével 15 000 résztvevőnél tudta kutatni, hogy mi teszi őket boldoggá a hétköznapok során. A 80 országot felölelő, szokatlanul nagy minta, vegyes volt szocioökonómiai státus, kereset, életkor, házassági státus és iskolázottság tekintetében is.³¹ A vizsgálat során Killingsworth azt találta, hogy az emberek akkor érzik magukat a legboldogabbnak, amikor tudatosan tudnak éppen az aktuális pillanatban jelen lenni, és akkor érzik magukat a legkevésbé boldognak, amikor szórakozottak, vagy a figyelmük elkalandozik.

Hofmann és munkatársai klinikai vizsgálataikban igen hatásosnak találták a tudatos jelenlét alapú meditáció használatát szorongásos és depressziós tünetek, és zavarok esetében is. Az MBT (azaz mindfulness based therapy) hatékonyságának meta analízise során³², kezelési előtti és utáni időszakot figyeltek vegyes klinikai mintán (N = 1 140), ahol a szorongásos és depressziós tünetek esetében, a gyógyulás tekintetében közepes hatásméretet, a szorongásos és depresszió zavar esetében pedig nagy hatásméretet állapítottak meg.

Az amerikai hadsereg számára kidolgozott, fent említett MMFT program, a bevetéseken megjelenő szélsőséges érzelmi megterhelésre készíti fel a katonákat, illetve a bevetések utáni poszttraumás stresszt (PTSD) segít kezelni, mindfulness tréning segítségével. Az MMFT a kitűzött célok tekintetében igen sikeresnek bizonyult.³³ A kutatásban résztvevő katonák arról számolnak be, hogy hatékonyabban tudnak fókuszálni arra, ami éppen a feladatuk, és a zavaró gondolatokat könnyebben kiszűrlik. Továbbá növekszik az érzelmi tudatosságuk, jobb helyzetfelismerő képesség alakul ki a kaotikus szituációkban, csapatszinten az együttműködés és kommunikáció javul, mint ahogy javul az önismeretük, különösen a vezetői önismeret. Az Irakból visszatérő meditációt gyakorló katonáknál csökkentek a poszttraumás stressz tünetek, megtanulták tudatosítani és így elengedni a romboló érzéseiket, nyugodtabbá váltak a családi életükben.³⁴

Flook a mindfulness meditációs tréning, kiegészítőre vonatkozó hatását vizsgálta pedagógusok esetében. A tudatos jelenlét alapú kurzus elvégzését követően a tanároknál az alábbi hatások voltak megfigyelhetőek:

---

²⁹ (Johnson és mtsai, 2014)

³⁰ (Zeidan és mtsai, 2010)

³¹ (Killingsworth, 2013)

³² (Hofmann és mtsai, 2010)

³³ (Johnson és mtsai, 2014)

³⁴ (Stanley és mtsai, 2011)

- évvégére csökkent a stressz-szint,
- fejlődtek a tantermi szervezői munkában,
- jobban elfogadták magukat olyannak, amilyenek.

Ezzel szemben azon tanárok esetében, akik nem vettek részt a tréningen, emelkedett stressz-szintet találtak és a tanév végére a kiégés tüneteit mutatták.³⁵

Gold és munkatársai általános iskolai tanárok esetében talált jelentős stresszszint csökkenést MBSR tréning hatására.³⁶

Számos egyéb kutatás is alátámasztja a mindfulness meditáció pozitív hatását a stresszkezelésben (Baer 2003; Brown and Ryan, 2003; Williams és mtsai, 2001).

A fenti kutatások, a legkülönbözőbb csoportok esetében is jól demonstrálják a mindfulness meditáció hatását, a hangulat javítása és a stresszkezelés vonatkozásában.

3.2 Idegrendszeri változások, avagy bizonyítékok neuronális szinten

Egy eljárást igazán meggyőzővé tesz, ha konkrét, kimutatható idegrendszeri hatást tudunk detektálni a gyakorlás eredményeképpen (pl. bizonyos agyi területek szinaptikus potenciáljának erősödése). A mindfulness meditációra vonatkozóan érdekes eredményeket találhatunk a neuroplaszticitás vonatkozásában, ami arra enged következtetni, hogy a tudatos jelenlét alapú gyakorlatozásnak kimutatható hatása van idegrendszerünk átalakulására.

A New Scientist Magazine egyik tanulmányában, a Wisconsin Egyetem kutatói meditációban jártas buddhisták agytevékenységét vizsgálták, agyi képalakító eljárással. A vizsgálat szerint a meditációs gyakorlat közben a baloldali prefrontális lebeny aktivitása nő, amely többek között a pozitív érzések és a kedélyállapot agyi területei. A kutatás azt is megmutatta, hogy a rutinos meditálóknál ez a terület általában is aktívabban működik, vagyis akkor is, amikor éppen nem meditálnak. Emiatt a vizsgálati csoport rutinosan meditáló tagjai a mindennapokban is gyakrabban élnek át pozitív érzelmeket és jobb hangulatot, az egyáltalán nem meditálókhoz képest.³⁷

Richard Davidson, a Wisconsin-i Egyetem pszichológia és pszichiátria professzora meditáló buddhista szerzetes prefrontális lebeny aktivitását vizsgálva figyelte meg a boldogság érzésével együtt jelentkező erős agyi aktivitást. A kutatás egyik tanulsága, hogy a boldogság agyi-fizikai állapota és ezzel együtt a hozzátartozó érzés, meditációval létrehozható.³⁸

Más kutatások során is sikerült igazolni, hogy a hosszú távú meditációgyakorlás nagyobb szinaptikus sűrűséget hoz létre a dorsolaterális prefrontális

³⁵ (Flook és mtsai, 2013)

³⁶ (Gold és mtsai, 2009)

³⁷ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/3047291.stm>

³⁸ (Lemonick, 2005)

kéregben, a mediális prefrontális kortextben, a jobb insulában.³⁹ Vagyis a neurális plaszticitást kihasználva, a meditációs gyakorlatok révén tényleges változás következik be az agy önmegfigyelésért, empátiáért, érzelmi stabilitásért, moralitásért, és hatékonyabb kommunikációért felelős területein.⁴⁰

Szintén a mindfulness meditáció sajátos hatását találták az amigdala működésére vonatkozóan is. 8 hetes meditációs tréninget követően, a vizsgálatban longitudinálisan (a meditációt követő időszakban, aktuálisan nem meditáló állapotban is), a jobb amigdala működésének csökkenése volt kimutatható, pozitív képek hatására, míg a jobb amigdala működésének tendencia jellegű erősödése volt megfigyelhető negatív képek hatására, ami szignifikánsan korrelált a depresszió pontértékek csökkenésével. Ez egy újabb bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a tudatos jelenlét alapú meditáció hatással van az érzelmi feldolgozásra, a nem meditatív állapotokra vonatkozóan is, vagyis a meditációs tréning hatása fennmarad a tréninget követő időszakban is.⁴¹

További eredmények születtek egy biomedikális cég alkalmazottainak a 8 hetes mindfulness képzését vizsgálva. A bal agyféltekei elülső régió aktivitásának szignifikáns növekedését találták a pozitív érzésekkel és a well-beinggel összefüggésbe hozható területeken.⁴²

Tehát a neuronális plaszticitást vizsgáló kutatások eredményei alapján is feltételezhetjük a mindfulness programok stresszkezelő és hangulatot pozitívan befolyásoló hatását.

3.3 Hatás a gének szintjén

A génexpresszió, vagyis a génkifejeződés terén is találhatunk eredményeket a mindfulness meditációs tréningekre vonatkozóan. Ez pedig az éber-tudatosság meditáció hatására létrejövő specifikus molekuláris változásokra utal.

Rutinosa meditáló kísérleti személyek éberség meditációs gyakorlatánál figyelték meg a génexpressziós folyamatok gyors változásait. A nyolc órás éberség meditáció után azokban a géneknél történt változás, amelyek a gyulladáscsökkentésért és fájdalomcsillapításért felelnek⁴³. A proinflammatorikus gének működésének csökkent szintje a stresszes helyzetekből való gyorsabb fizikai felépüléssel korrelál. Vagyis a tudatos jelenlét alapú meditáció epigenetikus változásokat, a szerzett tulajdonságok öröklődését okozhatja a genomban.

Cole (a Kalifornia Egyetem Pszichoneuroimmunológiai Központjának professzora) és munkatársai, az időskori magányossághoz kapcsolható, gyulladást előidéző gének aktivitásának csökkenését találták 8 hetes mindfulness me-

---

³⁹ (Luders és mtsai, 2012)

⁴⁰ (Hölzel és mtsai, 2011)

⁴¹ (Desbordes és mtsai, 2012)

⁴² (Tomarken, Davidson, Wheeler, és Kinney, 1992; Urry et al., 2004)

⁴³ (Kaliman és mtsai, 2013)

ditációs tréning hatására (a gyulladást jelző fehérjemarkerek, beleértve a C-reaktív fehérjét, és egy, az NF-kB transzkripciósi faktor által ellenőrzött géncsoport változását találták).⁴⁴

Az egyre növekvő szervezeti és közéleti népszerűség, illetve a tudományos kutatások bizonyítéka alapján saját kutatásunkban is szeretnénk volna vizsgálni a mindfulness stresszkezelő hatását a munka világában.

4. Saját vizsgálatunk (pilot study) bemutatása

2014-ben kutatócsoportunkkal egy online felületű mindfulness képzési program kidolgozásába kezdtünk, ami a Kabat-Zinn féle program üzleti környezetre való adaptációját jelentette. A 8 hetes program tesztelői köre 2015 első felében zajlott le, március és április során. A pilot vizsgálat 18 résztvevője a gazdasági és a tanácsadó világ képviselői közül került ki (brókerek, tanácsadók, banki vezető, projektmenedzserek, strat-up alapító vezető, informatikus), önkéntes jelentkezés alapján. Célunk ezen csoport kiválasztásával, egy tágabb körű minta összeállítása az üzleti életben tevékenykedő dolgozókból, hogy így a mindfulness, üzleti élet által keltett stressz körülményeire vonatkozó hatásokról kaphassunk információkat.

A folyamat a következőképpen valósult meg:

1. táblázat: *pilot kutatás folyamata*

1,5 órás kezdő találkozó és kérdőívek kitöltése	a folyamat, a rendszer és téma megismerése, egy sajátélményű gyakorlat megtagasztalása, „előtte mérés”
8 hetes e-mail alapú tematikus gyakorlatsorozat	minden hétköznap érkező, max. 5 perces mindfulness készséget fejlesztő gyakorlat, írásos reflexiók adásával
folyamat közben 4. hét után 1,5 órás találkozó	kérdések és elakadások megbeszélése, önreflexiók, visszajelzések
folyamatzáró találkozó, kérdőívek újbóli kitöltése	kiértékelés, visszajelzések, fejlesztői észrevételek összegzése, „utána mérés”

A résztvevők tehát 8 héten keresztül, heti 5 alkalommal kaptak rövid gyakorlatokat, amelyeket a nap folyamán végezhettek el, akár munkahelyen is. A gyakorlatokat követően önreflexiók kérdésekre adtak választ az erre kialakított online felületen. A folyamat során a résztvevőknek lehetőségük volt minden feladatról fejlesztő visszajelzést is adniuk.

A kezdő mérés egy FFMQ kérdőívet (Five Facet Mindfulness Questionnaire⁴⁵),

⁴⁴ <http://www.scn.ucla.edu/pdf/Creswell%282012%29BBI.pdf>

⁴⁵ (Baer és mtsai, 2008, illetve Perczel, 2013)

egy Rahe stressz és megküzdés kérdőívet⁴⁶ és egy kiegészi tünetek leltárt tartalmazott.

Mivel a 18 résztvevőből csak 3-man csinálták végig a 8 hetet, és a résztvevők eltérő mennyiségű gyakorlat után kapcsolódtak le a programról, ezért a kérdőívek eredményinek statisztikai elemzése nem tud megfelelően erős eredményekkel szolgálni. Ezzel együtt például a Rahe stressz-megküzdés arányszám, 10 ember adatainak elemzése esetében, a program előtthöz képest átlagosan 1,000-val növekedett és ez bár nem szignifikáns, de így is tendenciaszintű összefüggés említhető. A program előtti és utáni stressz-megküzdés közötti korreláció mértéke, szignifikáns. A 0,559-es korreláció arra enged következtetni, hogy a személyiség szerepe a változásban kevésbé meghatározó, mint valamely külső tényező, pl.: a képzési programé.

Tendencia jellegű pozitív változások a kiegészi leltár legtöbb tétele esetében is láthatóak (vagyis a 15 kiegészi tünet észlelt erőssége 12 tétel esetében csökkent).

Azonban a többhetes gyakorlás hatásáról az interjúk során adott személyes beszámolók és az önreflexiók hasznos képet mutatnak. Így a pilot kutatás tekintetében ezeket a visszajelzéseket tartjuk fontosabbnak elemzés szempontjából.

A következő mondatok az első héten születtek és jól mutatják a képzés korai hatásmechanizmusát, kezdeti eredményeit.

- Tőzsdei vezető: *„Amikor ezekre az érzetekre figyelek, a kusza és néha fárasztó gondolataim «kiszorulnak» a tudatomból, így a velük járó feszültség is megszűnik, amíg az érzeteimen tartom a figyelmemet.”*
- Tanácsadó: *„Érzések szintjén megnyugtató volt, hogy amíg a testi érzeteimre figyeltem, addig nyugodtságot éltem át, megszűntek azok a feszültségek, amiket a cikázó, szerteágazó gondolataim okoznak”*
- Szabadúszó tanácsadó: *„Imádom a rácsodálkozást az életre, kinyitja a világot”*
- Nagyvállalati projektvezető az: *„A feladatok hasznosak. Önkéntelenül is tovább élnek a mindennapi rutinban, mint a feladatra fordított 2-3 perc.”*
- Bróker: *„Hasznos a program. Önálló életre kel bennem anélkül, hogy erőfeszítést tennék érte, bármit.”*

Vagyis már az első héten érezhetőek a tudatos jelenlét alapú viselkedés első jelei, illetve ennek a fajta működésnek a napi rutinba való átültethetőségének lehetőségei, valamint a gyakorlatok pozitív élményt adó jellege.

Az első hét egyik nehéz gyakorlata, hogy egy nehéz helyzetre kell gondolni, majd tudatosan megfigyelni, a megváltoztatás szándéka nélkül. Az erre a feladatra adott válaszok jól mutatják az első hét szemléletformáló hatását és a létrejövő működésbeli változásokat:

---

⁴⁶ (Rahe és Tolles, 2002)

- *„Elsőre furá, hogy nem megoldani kellett a problémát, amit hasznosabbnak vélnék. Utána érdekes volt, hogy elkezdett átalakulni és energiát nyertem a megoldáshoz.”*
- *„Rövidebb ideig tartottak a testi tünetek, mint akkor, amikor rágódok a problémán.”*
- *„A harmadik perc vége felé arra gondoltam, hogy igazából miért nem zaklat fel jobban, mint ahogy eddig szokott? Miért könnyű kívülről megfigyelni, és csak szemlélni, miért nem idegesít fel jobban, mint ahogy szokott...”*
- *„Korábban, ha ez a gondolat eszembe jutott, akkor inkább elhessegettem, mert frusztrált. Érdekes volt „becsalogatni” a gondolatot és kibontani. Kevésbé tűnik ijesztőnek most.”*

A 3, 4. és 5. hét beszámolója a folyamat által létrehozott hatások további alakulását mutatják:

- 3 hét eleje, tanácsadó: *„A levegőre való koncentráció segített abban, hogy megnyugodjak, kizárjam a napi gondolatokat, és gondolatokat, és felkészüljek az esti pihentető alvásra.”*
- 3 hét elején egy vezető a pénzügyi szférából: *„miután magamra koncentráltam, mintha meglelt volna az agyamnak a reggeli torna. Jól tudja összpontosítani a figyelmet.”*
- 4 hét gyakorlás után, egy bróker: *„Rutinná vált a tudatos fogmosás és a tudatos főzés, a legapróbb részletekig. Élmény, ahogy a fűszereket és összetevőket érzékelem, ahogy a folyamatban benne vagyok.”*
- 4 hét gyakorlás után, egy vezető a pénzügyi szférából: *„Az édesség mennyisége lecsökken, ha figyelek rá evés közben. Tudatosan odafigyelve, izlelgetve most egy táblát eszem csak meg 3 helyett. 1 tábla után elég.”*
- 5 hét gyakorlás után egy startup alapító: *„A mindennapos reggeli rutin része lett, a kávé és a torta tudatos elfogyasztása. Érzem a legapróbb különbségeket is, még azt is, ha változtatnak valamit, pedig szinte ugyanúgy néz ki.”*
- 5 hét gyakorlás után, egy tőzsdei vezető: *„A mindful technikák hasonlóak a vallásokhoz, egy hely, ahova elmész, ha túl sok, és zavaró minden”*
- 5 hét gyakorlás után: *„nyugalom, megérkezés önmagamhoz, feszültség csökkenés”*
- 5 hét gyakorlás után: *„kevesebb stressz, pontosabb cselekvés, kevesebb elterelő gondolat, élmény gazdag élet”*

Az idézetekből kitűnik, hogy akik tovább csinálták a gyakorlatokat 3 hétnél (ahol a legtöbb elmaradozó volt) azoknál a hatások kezdenek beérni és életminőséget, illetve napi rutinokat befolyásoló jelleget öltetni.

A tesztelő csapat legkitartóbb tagjaitól a program vége felé az alábbi idézetek születtek:

- 6 hét gyakorlás után, egy multinacionális nagyvállalat dolgozója: *„Futás közben figyelem a zavaró gondolatokat, most már egyből tovább mennek, míg régen lefoglaltak és nagyon zavartak. Tudom a rossz dolgokat tárgyilagosan figyelni, kezelhetőbbek lettek.*
- 6 hét gyakorlás után szabadúszó tanácsadó: *„Fontos lett, hogy minden nap legyen néhány perc, amikor semmit nem teszek, illetve, hogy sport közben a sportra figyelek, meg munka előtt néhány percet csak a megérkezésre szánok, ilyenkor mindnet kizárok.”*
- 6 hét gyakorlás után: *„Kevésbé vagyok kritikus az érzéseimmel, hangulatokkal kapcsolatosan. Könnyebben sikerül relaxálni esténként, lefekvés előtt”*
- 7 hét gyakorlás után, egy szabadúszó tanácsadó: *„Már tudok a légzésre figyelni nehéz helyzetben. Ez a légzés egy teljesen új felfedezés nekem.”*
- 7. héten egy vezető: *„Amikor elkalandoztam akkor a gondolataim, a motivációm segített visszatérni, hogy jól végezzem el a gyakorlatot. Mintha lenne egy belső narrátorom, aki segít visszatérni.”*

A mondatokból látszik, hogy a résztvevők számára saját, tudatos jelenléteket létrehozó, vagy megőrző rendszerek és technikák jöttek létre, vagyis a hatás elkezdett generalizálódni az élet különböző területein megjelenni, testre szabott rutinok formájában berögzülni.

Arra kérdésre, hogy a mindennapokban mennyire veszi észre a változást tudatossága fokozódásában egy 1-10-ig terjedő skálán, a 6 válaszadó 7,5-ös átlagot adott, vagyis a szubjektív megélés szerint jelentősen érezhető a változás.

A programból való kiesés indoklásánál, bár minden résztvevő arról számolt be, hogy nagyon hasznosnak vélte a programot és sokat köszönhet ennek a képzésnek, mégis előbb-utóbb a gyakorlás a napi munkahelyi prioritások, vagy egy közbejövő nagyobb esemény áldozatává váltak. A hasznosság és érdekesség ellenére a 8 hetes program túl hosszúnak bizonyult és néhány kihagyott alkalom után a feladatok úgy feltorlódtak, hogy azért volt nehéz visszaszállni.

Többen a kihagyott feladatok utáni lelkiismeret furdalásról számoltak be, ami olyan feszültséget hozott létre bennük, hogy utána már a program teljes elhagyását váltotta ki belőlük.

5. Tanulságok, kritikai észrevételek és fejlesztendő területek a pilot alapján

5.1 Nehéz a programban tartani a résztvevőket

„Szeretem a programot, hasznos is, most lenne a legfontosabb, de még sem csinálom”. Így fogalmazta meg az egyik résztvevő, és az ehhez hasonló többi visszajelzés alapján is mondhatjuk, hogy jó néhány változtatást érdemes alkalmazni egy ilyen képzési program esetében, hogy szervezeti környezetben is jól használható legyen.

Ilyen változtatás például, hogy a rendszert érdemes applikáció alapúra fejleszteni, egy játékosított (gamification) felülettel és keretrendszerrel, még inkább felhasználóbarát használhatósággal.

Jelen program esetében a gyakorlatok egy harcos kerettörténet miliójében (harcművész analógia) voltak megfogalmazva, ehhez tartozó attribútumokkal és idézetekkel, ezt többen nagyon kedvelték. Férfias, versengő, vagy kemény munkahelyi kultúrában (pl. gyári, termelői, vagy pénzügyi), ez könnyebben illeszkedik a résztvevők attitűdjéhez. Ez alátámasztotta, hogy a gyakorlatokat érdemes valamilyen kerettörténetre felfűzni, és a narratív aláfestésekre külön figyelni, esetleg többféle, választható kerettörténetet kialakítani (mint pl. egyes számítógépes játékoknál).

Megfontolandó még a rövidebb, vagy több rövid sorozatban kialakítandó program (pl. 2×4 hét).

5.2 Személyes kontaktus hiányában lecsökken az aktivitás

Részben az előzővel összefüggésben, ennél a jelenségnél is a motiváció lecsökkenése figyelhető meg. A folyamat közbe iktatott többszöri személyes találkozás és megbeszélés alkalmas lehet ezen hiányosság kezelésére. A 3 személyes találkozó utáni igen pozitív visszajelzések is ezt erősítik meg.

5.3 Teljes önállóság esetén ingerszegény tud lenni a program egy erős ingerekhez szokott ember esetében

Mivel a gyakorlatok jellege sok esetben a szemlélődő és lassúbb működést hívja elő, ellensúlyozva a mindennapi munkahelyi „pörgést”, pont ezért ingerszegény élményt is tud kelteni egyes résztvevőkben. Ezt tapasztalatunk szerint a személyes találkozóval lehet feldogozni, értelmezni és adott esetben átalakítani, átke-retezni, tehát ez is alátámasztja a több személyes kontaktust a folyamat során.

6. Következtetések/Összefoglaló

A kutatási-irodalmi háttérrel egybehangzóan a pilot programunk is abba az irányba mutat, hogy a mindfulness meditációs program hatásos stresszkezelő technika lehet a pénzügyi szféra munkakörnyezetében is. A Pilot program résztvevői a szubjektív beszámolójukban, az egyes gyakorlatok reflexióiban, és a kérdőív eredmények tendencia jellegű változásaiban is ezt támasztják alá.

A Pilot program igen hasznos tanulságokkal szolgált annak körvonalazásában is, hogy egy mindfulness meditációs képzési program hazai, munkahelyi környezetben történő bevezetése esetén milyen kihívásokkal kell számolni (motiváció fenntartása, praktikus, felhasználóbarát képzési környezet, munkahelyi kultúrához illeszkedő megfogalmazás).

Irodalomjegyzék:

- Baer, R. A., Smith, G. T., Lykins, E., Button, D., Krietemeyer, J., Sauer, S., et al. (2008): Construct validity of the five facet mindfulness questionnaire in meditating and nonmeditating samples. *Assessment*, 15, 329-342.
- Baer, D. (2014): *Here's What Google Teaches Employees In Its 'Search Inside Yourself' Course*, Letöltve: 2015. május 26-án, a Business Insider weboldáról: <http://www.businessinsider.com/search-inside-yourself-googles-life-changing-mindfulness-course-2014-8>
- Bennington, E. (2013): *Get Off the Treadmill: Former Corporate VP Brings Mindful Leadership to the Business World*, Letöltve: 2015. május 26-án, a Forbes weboldáról: www.forbes.com/sites/emilybennington/2013/03/28/get-off-the-treadmill-former-corporate-vp-brings-mindful-leadership-to-the-business-world/
- Bohn, RE., Short, JE. (2009): How Much Information? 2009 - Report on American Consumers, *Global Information Industry Center, University of California, San Diego*, Letöltve: http://hmi.ucsd.edu/pdf/HMI_2009_ConsumerReport_Dec9_2009.pdf
- Brefczynski-Lewis JA, Lutz A, Schaefer HS, Levinson DB, Davidson RJ. (2007): Neural correlates of attentional expertise in long-term meditation practitioners. *Proceedings of the National Academy of Sciences.*;104:11483–11488.
- Brown, P. és Ryan, R. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 822–842. Letöltve: http://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2003_BrownRyan.pdf
- Christodoulou N.G. · Christodoulou G.N.(2013): Financial Crises: Impact on Mental Health and Suggested Responses, *Psychotherapy and Psychosomatics*, Vol. 82, No. 5, Year 2013 Letöltve: <http://www.karger.com/Article/FullText/351268>
- Cole, S. (2014): *What Our Recent Obsession With Mindfulness Really Means*, Letöltve: 2015. május 17-én, a Fast Company weboldáról: <http://www.fastcompany.com/3030601/the-future-of-work/what-our-recent-obsession-with-mindfulness-really-means>
- Desbordes, G., Negi, LT., Pace, TWW., Wallace, BA., Raison, CL., Schwartz, EL. (2012): Effects of mindful-attention and compassion meditation training on amygdala response to emotional stimuli in an ordinary, non-meditative state. *Frontiers in Human Neuroscience*. 6:292
- Deshimaru, T. (2007): *A zen és a harcművészetek*, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, 6. és 17. oldal
- Diffenderffer, B. (2005): *Samurai Leader*, Sourcebooks, Inc.
- Flook, L., Goldberg, SB., Pinger, L., Bonus, K, Davidson, RJ (2013): Mindfulness for Teachers: A Pilot Study to Assess Effects on Stress, Burnout, and Teaching Efficacy, *imoes, Mind, Brain and Education*, 7 (3): 182 DOI: 10.1111/mbe.12026

- Gold, E., Smith, A., Hopper, I., Herne, D., Tansey, G., & Hulland, C. (2010): Mindfulness-Based stress reduction (MBSR) for primary school teachers. *Journal of Child and Family Studies*, 19(2), 184-189. Letöltve: http://www.uihealthcare.org/uploadedFiles/UIHealthcare/Content/Services/Mindfulness_Programs/Mindfulness-Based%20Stress%20Reduction%20%28MBSR%29%20for%20Primary%20School%20Teachers.pdf
- Goyal, M., Singh, S., Sibinga, E.M.S., Gould, N.F., Rowland-Seymour, A., Sharma, R., Berger, Z., Sleicher, D., Maron, D.D., Shihab, H.M., Ranasinghe, P.D., Linn, S., Saha, S., Bass, E.B., Haythornthwaite, J.A. (2014): Meditation Programs for Psychological Stress and Well-being. *JAMA Internal Medicine*, 174(3), 357-368 *JAMA* Letöltve: <http://archinte.jamanetwork.com/article.aspx?articleid=1809754>
- Hofmann SG, Sawyer AT, Witt AA, Oh D. (2010): The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review. *Journal of Consulting & Clinical Psychology* 78 (2) 169-183. *oldal*
- Hölzel, BK., Carmody, J., Vangel, M., Congleton, C., Yerramsetti, SM., Gard, T., Lazar, SW.: (2011): Mindfulness practice leads to increases in regional brain gray matter density. *Psychiatry Research: Neuroimaging*,; 191 (1): 36
- Iyer, P. (2014): *A nyugalom művészete - Kalandozások egy helyben*, HVG Kiadói Rt.
- Jain, S., Shapiro, SL., Swanick, S., Roesch, SC., Mills, PJ., Bell, I., Schwartz, GE. (2007): *A randomized controlled trial of mindfulness meditation versus relaxation training: effects on distress, positive states of mind, rumination, and distraction*. Letöltve: 2015.január.14-én, Az NCBI weblapról: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17291166>
- Johnson, D.C, Thom, N.J., Stanley, E.A, Haase, L, Simmons, A.N, Shih, P.B, Thompson, W.K., Potterat, E.G., Minor, T.R., Paulus, M.P. (2014): Modifying Resilience Mechanisms in At-Risk Individuals: A Controlled Study of Mindfulness Training in Marines Preparing for Deployment. *American Journal of Psychiatry*
- Kabat-Zinn, J. (1990): *Full catastrophe living*, New York, Delacorte
- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. New York, NY: Hyperion
- Kabat-Zinn, J. (2009): *Bárhová méész, ott vagy – Éberségmeditáció a mindennapi életben*, Ursus Libris, 26. oldal
- Kaliman, P., Álvarez-López, MJ., Cosín-Tomás, M., Rosenkranz MA., Lutz, A., Davidson, RJ: (2014): Rapid changes in histone deacetylases and inflammatory gene expression in expert meditators. *Psychoneuroendocrinology*; 40: 96 DOI: 10.1016/j.psyneuen.2013.11.004
- Killingsworth, M. (2013): Does Mind-Wandering Make You Unhappy? http://greatergood.berkeley.edu/article/item/does_mind_wandering_make_you_unhappy (letöltés: 2015. május 15.)

- Lemonick, MD. (2005): Health: The Biology of Joy - Scientists know plenty about depression. Now they are starting to understand the roots of positive emotion <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1015863,00.html> (letöltés: 2015. május 26.)
- Luders, E., Kurth, F., Mayer, E.A., Toga, A.W, Narr, K., Gaser, C. (2012): The Unique Brain Anatomy of Meditation Practitioners: Alterations in Cortical Gyrification. *Frontiers in Human Neuroscience*
- Lutz, A., Slagter, H. A., Dunne, J., & Davidson, R. J. (2008). Attention regulation and monitoring in meditation. *Trends in Cognitive Sciences*, 12 (4), 163–169.
- McGreevey, S. (2011): Eight weeks to a better brain - Meditation study shows changes associated with awareness, stress, *Harvard Gazette*, <http://news.harvard.edu/gazette/story/2011/01/eight-weeks-to-a-better-brain/> (letöltés: 2015. május 25.)
- Mumford, G. (2015): *The Mindful Athlete: Secrets to Pure Performance*, Parallax Press.
- Orlov, A. (2014): Life by DailyBurn - How To Meditate (Even If You're Really Impatient), http://www.huffingtonpost.com/2014/10/31/how-to-meditate_n_6078348.html (letöltés: 2015. május 26.)
- Perczel FD. (2011): A kognitív terápia fénykora: A második és harmadik hullám, in: Perczel Forintos Dóra (szerk.) *A kognitív terápia fejlődése, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011. pp. 11-29.*
- Perczel FD (2013): Tanfolyami jegyzet - Tudatos jelenlét (mindfulness) alapú módszerek, Semmelweis Egyetem ÁOK, Klinikai Pszichológia Tanszék, Kötelezően választható CME tanfolyam, http://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/files/2013/03/Mindfulness_CME_2013m%C3%A1rc22_v%C3%A9g.pdf (letöltés, 2015. május 29)
- Perczel FD. (2014): Tanfolyami jegyzet - Tudatos jelenlét (mindfulness) alapú módszerek, Semmelweis Egyetem ÁOK, Klinikai Pszichológia Tanszék, Kötelezően választható CME tanfolyam
- Puff, R. (2014): Seattle Seahawks Coach Pete Carroll encourages his athletes to meditate, in: *Meditation for Modern Life*, <https://www.psychologytoday.com/blog/meditation-modern-life/201402/how-meditation-won-the-super-bowl> (letöltés: 2015. április 30.)
- Rahe, R. H., Tolles, R. L. (2002): The Brief Stress and Coping Inventory: A useful stress management instrument. *International Journal of Stress Management*, 9 (2): 61—70.
- Shauna L. Shapiro, Gary E. R. Schwartz, & Craig Santerre (2012): *Meditation-and-positive-psychology*
- Stanley, E.A, Schaldach, J.M, Kiyonaga, A, Jha, A.P (2011): Mindfulness-based Mind Fitness Training: A Case Study of a High-Stress Predeployment Military Cohort, *Cognitive and Behavioral Practice*, 18(4), 566-576.

- Szondy M. (2012): *Megélni a Pillanatot – Mindfulness, a tudatos jelenlét pszichológiája*, Kulcslyukkiadó, Budapest, 47-52 old.
- Williams, K., Kolar, M., Reger, B., & Pearson, J. (2001). Evaluation of a wellness-based mindfulness stress reduction intervention: A controlled trial. *American Journal of Health Promotion*, 15, 422–432.
- World Health Organization (2009): *Financial crisis and global health: report of a high-level consultation*. Geneva, Letöltve: 2015.május 25-én, a WHO weboldalról: http://www.who.int/mediacentre/events/meetings/2009_financial_crisis_report_en_.pdf, accessed 10 December 2010.
- Zeidan F, Gordon NS, Merchant J, Goolkasian P. (2010): *The effects of brief mindfulness meditation training on experimentally induced pain*. Letöltve: 2015.január.14-én, az NCBI weboldalról: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19853530>
- Zimmermann, J, Zak, L. (2015): *The Secret Weapon of CEOs and Basketball Pros to Get in the Zone*, Letöltve: 2015. május 24-én, az ABC News weboldalról: <http://abcnews.go.com/Health/secret-weapon-ceos-basketball-pros-zone/story?id=29051073>

Lektorálta: Dr. Kun Ágota, BME Ergonómia és Pszichológia Tanszék, egyetemi adjunktus

A DIGITÁLIS TÖRTÉNETMESÉLÉS MÓDSZERTANI FELHASZNÁLHATÓSÁGA – NEMZETKÖZI KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE

Lanszki Anita

*EKF NTDI doktorandusz hallgató, MTF Elméleti Tanszék tanársegéd,
lanszki.anita@gmail.com*

Absztrakt

A *digitális történetmesélés* az Egyesült Államokban 1994-ben látott napvilágot két performer jóvoltából. Dana Atchley és Joe Lambert személyes történeteik előadásához illusztrációként háttérzenét és állóképek vetítését használták fel. 1994-ben a technika már lehetővé tette, hogy digitális formában készítsék el 2-5 perces filmjeiket. A speciális digitális filmkészítési technika lényege, hogy alkotójuk személyes történetét állóképekkel illusztrálva és saját hangján narrálva egyedi hangvételű, (ön)reflektív és megvitatásra váró narratívát hoz létre.

A módszerben rejlő lehetőséget majd 10 év múlva az oktatás területén is felfedezték meglátva benne a 21. századi elektronikus tanulási környezetbe történő integrálhatóságát – a *digitális történetmesélés* megfelel az új elvárásoknak: alkalmazkodik az új korszak új kihívásaihoz a tanári szerep, a tanítási-tanulási folyamat és a kompetenciák fejlesztésének területén is. Mindezt demonstrálандó szeretném ismertetni a témában e szűk 10 év alatt napvilágot látott legfontosabb empirikus kutatásokat.

Kulcsszavak: *digitális pedagógia, IKT, multimédia, történetmesélés, mozgókép, médiaműveltség, digitális kompetencia*

1. A digitális történetmesélés fogalmi meghatározása

1.1 A digitális történetmesélés definíciója

Az eljárással kapcsolatban többféle definíció terjedt el, azonban mind megegyezik abban, hogy a *digitális történetmesélés* olyan filmkészítési és tanulás szervezési eljárás, amelyik a szóbeli történetmesélés ősi hagyományát összeköti a multimédiális számítástechnikával. Michalski, Hodges, Banister (2005: 3) szerint a *digitális történet* multimédiás technikával elmesélt történet vizuális és auditív módon értelmezhető formátumban. Reinders (2011) elnagyoltan elektronikus formában elmesélt történetnek nevezi a kisfilmeket. Robin (2011: 37) definíciója azonban kicsit részletesebb, szerinte a *digitális történetmesélés* nem más mint IKT-kompetenciák használata történetmesélésre a kép, a videó, a szöveg és a

narráció médiumainak segítségével. Meadows (2003: 109) szerint a történetmesélés ugyan nem új, de a *digitális történetmesélés* mégis újdonság, hiszen mivel egyedi multimédia-történet, több jelentésréteggel ruházódik fel. Előnyét abban látja, hogy kis költségvetésű, nem lineáris eszközökkel létrehozott és rövid, tehát fókuszált tartalmú. Meadows a *digitális történetmesélést* a hagyományos szóbeli történetmesélés 21. századi multimédiás és IKT-eszközökkel támogatott verziójának tartja, kifejti, hogy a digitális média gazdagítja az írásbeli és szóbeli történeteket. Rossiter és Garcia (2010: 37) pedig egyenesen a narratíva és a technológia dinamikus és gyönyörű házasságáról beszél.

Steinmetz (1995: 27) multimédia fogalmából kiindulva megvizsgálhatjuk, hogy a *digitális történet* mennyiben minősül multimediális közlésnek. „*A multimédia rendszert független információk számítógép-vezérelt, integrált előállítás, célorientált feldolgozása, bemutatása, tárolása és továbbítása határozza meg, melyek legalább egy folyamatos (időfüggő) és egy diszkrét (időfüggetlen) médiumban jelennek meg.*”¹ A *digitális történet* esetében valóban megvalósulnak a multimédia kritériumai, hiszen az írott szöveg és az állóképek időfüggetlen információhordozók, az animált képek, tehát végső soron a mozgókép és a felmondott, auditív formában életre keltett szöveg pedig időfüggő médiumok.

Mégis az alkotó személyes érintettsége az, ami megkülönbözteti a *digitális történetet* az egyéb vágóprogrammal előállított multimediális prezentációtól. Ahogy Meadows fogalmaz: „*a digitális történet rövid, szívből jövő, személyes multimédia-történet.*”²

1.2 A digitális történet alkotási folyamata

A *digitális történet* – mint minden film – reprezentáció, de önreprezentáció is amennyiben az alkotó saját történetét mondja fel a saját hangján és elbeszélését többnyire saját képeivel illusztrálja. A folyamat során a film készítője történetét folyamatosan újragondolja, reflektál rá nyelvileg, képileg, ezért kijelenthetjük, hogy a filmek többségében önreflexiók is. Alkotójuk a vágás során újra és újra meghallgatja/ és -nézi a munkáját, korrigálja filmjét. Ez a folyamat ahhoz is hozzájárul, hogy a film készítője újra és újra szembesüljön eddig kimondatlan gondolataival.

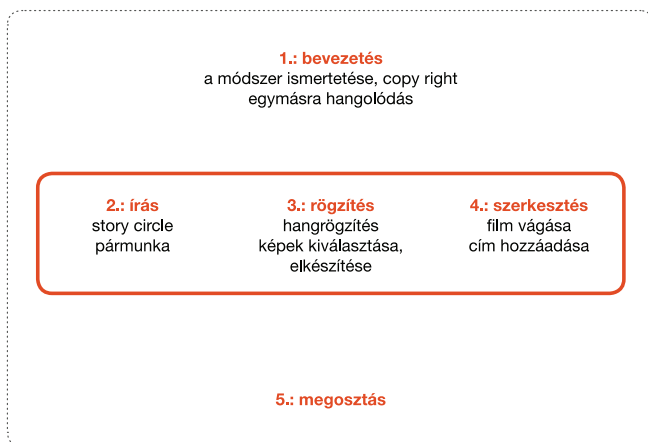
Amennyiben a *digitális történeteket* tematikusan vizsgáljuk, az alábbi témák a legnépszerűbbek: sorsfordulók, emlékek, élmények, hagyományok, szokások, társadalmi helyzet, ars poetica, de több kisfilm érint társadalmi, közegészségügyi problémát.

Ha megvizsgáljuk a *digitális történet* elkészítéséhez felvázolt folyamatábrát,

¹ Steinmetz, Ralf: *Multimédia bevezetés és alapok*, Springer Hungarica, 1995. p. 27.

² Meadows 2003, „*They are short, personal multimedia tales told from the heart.*”, p. 190.

szembeötlő, hogy az általam keretben kiemelt alkotási szakasz komplex, kreatív műveleti tevékenységet előfeltételez.

1. ábra: *A digitális történet létrehozásának fázisai*

A történet alkotójának képesnek kell lennie a koherens, dramatizált, személyes hangvételű szöveg megfogalmazására. Az állóképek összegyűjtése egyrészt saját vagy egyéb archívumban végzett kutatómunkát feltételez, másrészt a képanyag hiányzó elemeit saját képek alkotásával lehet pótolni. A vágómunka során a szöveg és a kép egymáshoz hangolása megköveteli a kompetens digitális eszközhasználatot. *Digitális történet* készítése során az alkotó az anyaggyűjtés, az elbeszélés megalkotása, a digitális részmozzanatok (hangrögzítés, vágás, szerkesztés) végrehajtása által a filmkészítési folyamat egészét egy kézben tartja, amennyiben egy személyre hárul a klasszikus értelemben vett forgatókönyvírói, vágói, rendezői, dramaturgiai feladatok sora.

Az egész folyamatot áthatja a folyamatos reflexió és önreflexió illetve az a kényszer, hogy a terjedelmi korlátok miatt – hiszen egy *digitális történet* 2-3 perc időtartamú - a lényegét kelljen kiemelni.

A folyamat lezárása a közös filmvetítés illetve egymás filmjeire adott reflexiók megbeszélése. Mivel a témák között viszonylag gyakran előfordulnak társadalmi vonatkozású elbeszélések, a digitális történetek gyakran felkerülnek az internetre és terjednek ott.

1.3 A digitális történetmesélés az oktatásban

Hamar kiderült, hogy a módszer kiaknázatlan lehetőségeket rejt magában az oktatás számára is, hiszen a sokat emlegetett digitális váltás következtében új

tanulási környezetek és a tanítási-tanulási folyamatban új szerepkörök alakultak ki, a *digitális történetmesélés* pedig egy olyan tanulásszervezési eljárást kínál, mely jól integrálható a megváltozott közegbe, ugyanakkor mint forma könnyen elsajátható és élvezetesen megtölthető tartalommal.

Elősegíti a tanulók kooperatív, aktív együttműködését, a tanár pedig facilitátorként vesz részt a tanítási-tanulási folyamatban – folyamatos visszajelzést, segítséget biztosítva tanulóinak. Az eljárás alkalmazható olyan újszerű tanulásszervezési formákkal kombinálva mint a projektmunka, amikor egy zárt időtartam alatt egy témát dolgoz fel a tanulóközösség, vagy a tükrözött osztályterem, amikor is az órai munka keretei közül kikerül a tananyag feldolgozása, a kontakt órán pedig a kreatív, diszkurzív munkaforma kerül előtérbe.

Digitális történet készítése közben érvényesül a “learning by doing” elve, ugyanis a kutatás, alkotás és bemutatás során a tanulók tevékenység közben sajátítják el a feldolgozásra szánt témát – mindeközben pedig fejlődik digitális kompetenciájuk, nyelvi kifejezőképességük.

Mindemellett több tematikus munka során célként merült fel a társadalmi érzékenyítés, mely az aktív állampolgárrá nevelés során alapvető állomás.

2. A digitális történetmesélés és az oktatás relációjában megjelent nemzetközi kutatások áttekintése

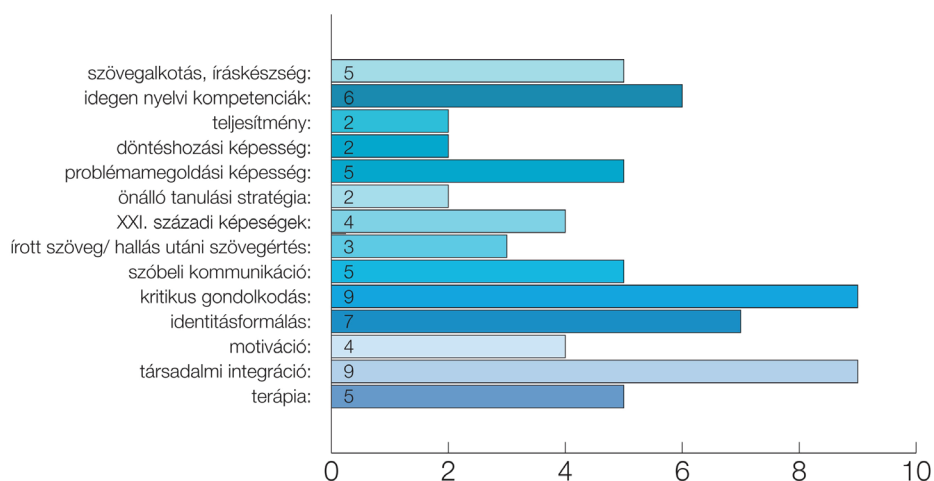
2.1 A kutatások csoportosításának különböző megközelítései

Az elmúlt 10 évben sok írás látott napvilágot a *digitális történetmesélés* oktatásban történő felhasználásáról, melyek túlnyomó többsége esettanulmány vagy az eljárás gyakorlati felhasználására vonatkozó tanácsok gyűjteménye, harmadukról mondható csak el, hogy empirikus kutatási eredményeket mutat be. Az általam vizsgált 35 cikk öt kontinens fontosabb esettanulmányait, kutatási eredményeit foglalja magába.

A sok írás csoportosítására hátfő nézőpont kínálkozott: a tanítási-tanulási folyamat milyen korú résztvevőit vizsgálták, mit vizsgáltak meg és hogy földrajzilag hogyan helyezkednek el a kutatócsoportok.

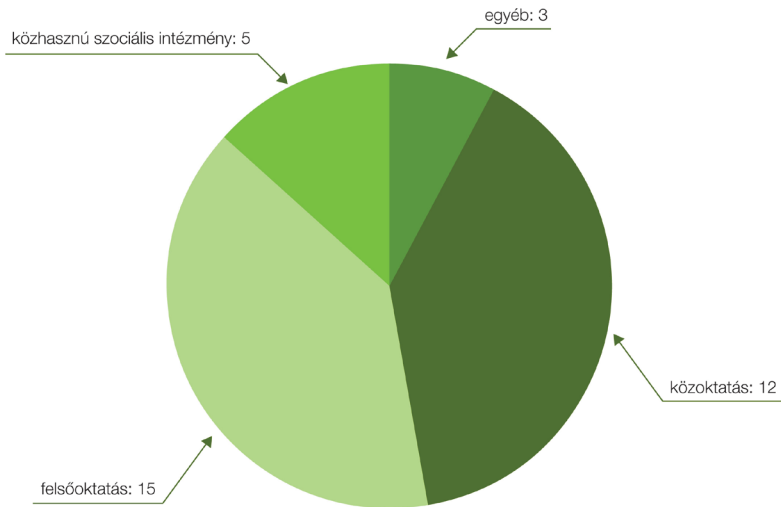
Az általam tanulmányozott 35 kutatás és esettanulmány leginkább vizsgált területei: a *digitális történetmesélés* és a kritikus gondolkodás (Abdel-Hack, Helwa 2014, Yang, Wu 2012, Clarke 2012, Kulla-Abott, Polman 2008, Chung 2007), a társadalmi integráció (Salazar 2010, De Tolly 2007) és az identitásformálás (Benick 2012, Nguyen 2011, Ross 2011, Hull, Katz 2006) viszonya. Figyelmet kapott a módszer traumafeldolgozásban játszott szerepe is (Brisbane, Hancox 2012, Sawyer, Wills 2011). Több tanulmány vette górcső alá az eljárás nyelvi (Tatum 2009) és idegennyelvi kompetenciákra gyakorolt hatását, különös tekintettel az íráskészség (Xu, Park, Baek 2011, Robison Green 2011, McElfresh 2011) fejlesztésére.

tésére, szóbeli kifejezőképességre (Somdee, Suppasetserree 2012, Abdolmanafi-Rokni, Qarajeh 2014, Kulla-Abott, Polman 2008, Normann 2011, Zaragoza Ninet, Corahán 2011) a szövegalkotási és –értési kompetenciákra (Yang, Wu 2012, Abdel-Hack, Helwa 2014.). De megfigyelhető, hogy a vizsgáldások a módszer tanulói problémamegoldó képességre (Chun-Ming, Hwang, Huang 2011) döntéshozási képességre illetve az önálló tanulási stratégia kialakításának képességre (Abdel-Hack, Helwa 2014, Robison Green 2011) terjedtek ki. A módszer által fejlesztendő területek sorában a 21. századi képességek fejlesztése is megjelent (Karakoyun, Kuzu 2013, Dogan 2007). Pár tanulmány szerzője pedig azt kutatta, hogy az eljárás általában mennyire hat jótékonyan a tanulói motivációra (Yang, Wu 2012, Abdolmanafi-Rokni, Qarajeh 2014, Dogan 2007, McElfresh 2011) a teljesítményre (Chun-Ming, Hwang, Huang 2011, Smeda, Dakich, Sharda 2014) és a tanulandók mélyebb elsajátítására (Sadik 2008).

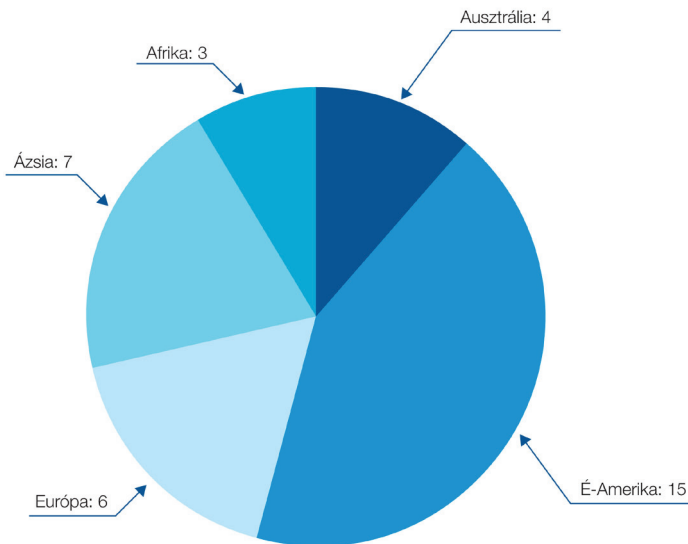
2. ábra: A digitális történetmeséléssel kapcsolatos kutatások függő változói

A kutatásokat csoportosíthatjuk aszerint is, hogy az oktatás mely szintjén próbálták ki a *digitális történetmesélést*. Látható, hogy szinte fele-fele arányban jelent meg a közoktatásban és a felsőoktatásban a módszer – bár a közoktatásban elsősorban felső tagozatos tanulók körében.

3. ábra: *A digitális történetmeséléssel kapcsolatos kutatások oktatási intézményekben történő eloszlása*

De megközelíthetjük a kutatásokat, főbb esettanulmányokat megjelenésük földrajzi koordinátái alapján is, ugyanis a vizsgálódások esetenként regionális profilt mutatnak.

4. ábra: *A digitális történetmeséléssel kapcsolatos kutatások földrajzi eloszlása*

Mint ahogyan azt az ábra is mutatja, a meglévő kutatócsoportok jelentős há-

nyada az Amerikai Egyesült Államokban található, azon belül is Texas Államban a Houstoni Egyetemen és a Texasi Egyetemen alakultak ki jelentősebb kutatások. Azonban bár számszerűleg csekélyebb eredményt mutatnak az ázsiai kutatások, tartalmilag kidolgozottabbak, cizelláltabbak.

Dolgozatom hátralévő részében ez utóbbi szempont alapján kívánom sorra venni az elmúlt 10 év, ezen belül főleg az utóbbi 5 év e témában megjelent tudományos termését.

2.2 Észak-Amerika

Mivel Dél-Amerika területéről eddig még csak projektleírásokkal találkoztam, kénytelen vagyok csak az északi régióval foglalkozni, ezen belül is elsősorban az Egyesült Államokkal, ugyanis Kanadából egy tanulmányt tudtam bevenni az általam áttekintett írások sorába.

Az e területen megjelent legtöbb kutatás középpontjában az eljárás narratív megközelítése áll. Vizsgálják a *digitális történet* által kínált narratívumot tematikus jellegzetességei alapján, de szintén fontos kutatási megközelítés a kisfilmekben kialakuló elbeszélés identitásalkotásban betöltött szerepe a narratívumok önreprezentációként történő felfogásának jegyében. A *digitális történetek* tanítási-tanulási folyamatban elfoglalt helye is fontos helyet foglal el a kutatási témák között, főleg a kognitív folyamatokra gyakorolt hatása miatt, kiemelve, milyen képességeket mozgat meg illetve fejleszt.

Houstonban a kutatások zöme a narratíva tanulási folyamatban elfoglalt helyére koncentrál. Craig (2013) kutatócsoportjával a Houstonban keletkezett *digitális történeteket* vetette alá tematikus interpretációnak illetve kifejlesztett egy úgynevezett metanarratív vizsgálódási módszert. Rudniczki (2011) hallgatói véleményét, tapasztalatait összegezte, megvizsgálta a narratívum tanulásban betöltött szerepét.

Nguyen (2011) a *digitális történetet* eredeti, új médiaműfajnak tartja, olyan multimediális szövegnek, melynek elkészítése egy komplex folyamat, ezért a *digitális történet* különböző kognitív folyamatok eredményeképpen, képességek és kompetenciaterületek felhasználásával készülhet csak el. A képek, szövegek alkotása, szerkesztése, vágása során az alkotó belső konfliktusokat old meg. A *digitális történetmesélés* ezért egy mélyen önreflektív tanulási eszköz, a tanuló identitásának lenyomata, önreprezentáció. Megjelenik bennük készítője szociokulturális háttere, készítése során a tanulók egymással társas interakciót alakítanak ki.

Dogan (2007) szerint a módszer segít az introvertáltabb tanulók véleményérvényesítésében a kooperatív munkába való bevonódás által, a csoportban fejlődik a tanulók vitakészsége. Tanárokkal készített interjúkra alapozva megállapította, hogy a kreatív alkotás motiválóan hat a tanulókra, továbbá fejlődnek 21. századi képességeik is, technikai tudásuk, prezentációs képességeik, sőt, kutatási és szövegalkotási képességeik is.

Robison Green (2011) is megvizsgálta, hogyan hat a narratíva a szövegalkotási képességekre, mi a reflexió szerepe a szövegalkotási folyamatban és hogy hogyan hat a “storyboard” használata a tanuló tervezési folyamataira. A *digitális történetmesélés* Tatum (2009) szerint segít a szövegértésben is. A nyelvi kifejezőképességet vizsgálta a nebraskai McElfresh (2011) is, aki megállapította, hogy az eljárás segítségével a nyelvhasználat gördülékenyebbé, eredetibbé válik, a szókincs gazdagabb lesz. Szintén megállapította, hogy a módszer segít az iskolai integrációban is, javul a társakhoz, tanárokhoz való viszony, a tanulók motiváltabbak a tanulási folyamatban.

A módszer viselkedésmódosító hatását mutatta ki Sawyer és Wills (2011). Külvárosi közegben végzett kutatásuk bebizonyította, ha serdülők készítenek oktatófilmet felső tagozatosoknak társadalmi veszélyekről, akkor az az alkotóra és a befogadóra is erős hatást fejt ki.

Kulla-Abbott és Polman (2008) azt vizsgálták, miként segíti elő az eljárás a kritikus gondolkodás kialakulását és a kifejezőképesség finomodását hetedikes gyerekeknél. Kutatásuk egy teljes iskolaéven keresztül három szakaszban valósult meg különböző szaktanárok bevonásával. Témák szerint vizsgálták a *digitális történeteket*, különös tekintettel a kifejezőképesség folyékonyására, a filmekben megjelenő érzelmi töltetre és az elbeszélés minőségére. Maddin (2012) pedig tanárjelöltekkel vitatta meg a módszert a Bloom taxonómia alapján, majd készítette el velük saját kisfilmjeiket. Azt vizsgálta, hogyan támogatja a kép és a zene a nyelvi üzenetet.

Chung (2006) szerint a digitális történetmesélésben sajátosan ötvöződik a művészet, az oktatás, a helyi kultúra, az IKT és a történetmondás. Fejleszti a tanuló esztétikai érzékenységét és kritikus gondolkodását.

A kanadai Benick (2012) a multikulturális Kanadában az első és másodgenerációs migránsok felsőoktatási integrációját, az interkulturális kommunikációt segítette elő a módszerrel, ami szerinte hozzájárult a résztvevők pszichoszociális integrációjához, kulturális identitásuk megfogalmazásához, emigrációs élményeik feldolgozásához. Ez utóbbiak gyakorta traumatikus események. A californiai Hull és Katz (2006) szintén az identitást vizsgálták a kisfilmekben, mégpedig különböző életkorokban készült digitális történeteket elemeztek “cross-age, cross-generation” projektjükben. Állításuk szerint narratívum megmutatja, hol helyezi el az egyén magát a közösségben, kijelöli az egyén helyét a társadalomban.

Ross (2011) szintén az elbeszélésekből von le társadalmi következtetéseket, aki a narratívumokban megjelenő női önreprezentációt vizsgálta disszertációjában narratológiai elemzés tárgyává téve a filmeket.

2.3 Európa

Ugyanígy narratívaelemzéssel és gender-témával foglalkozott a törökországi is Simsek (2012) is.

Ám Európa többi területén a módszer főleg az angol mint idegen nyelvben betöltött szerepét vizsgálták - elsősorban spanyol kutatók. A *digitális történetmesélés* az idegen nyelvi szövegértési (Ramirez-Verdugo, Belmonte 2007) és szövegalkotási képességek (Torres, Ponte, Pastor 2012) javulását eredményezte. Angol C1 típusú szóbeli nyelvvizsgán az interjúzást váltották le *digitális történetmesélésre* (Zaragoza Ninet, Corachán 2011) és megállapítható volt, hogy a vizsgastresszt csökkentette a *digitális történet* prezentációja, javult a hallgatók verbális kifejezőképessége, kiejtése, de a kooperatív folyamat elősegítette a kulturális ismeretközvetítést, a kritikus gondolkodás kialakulását és az inter-és intraperszonális képességek javulását is. A norvég Normann (2011) több éves általános iskolai tapasztalata alapján állapította meg ugyanezt, azaz hogy a módszer fejleszti a tanulók digitális kompetenciáját és idegennyelvi szövegalkotási képességét.

A brit Sanders és Murray (2009) pedig elsőéves orvostanhallgatók döntési képességeit, empatikus érzékenységét és reflektív kommunikációját javította az eljárással.

2.4 Afrika

Egyiptomban az európai kutatásokhoz hasonlóan szintén az angol mint idegen nyelv területén vizsgálódtak. Sadik (2008) a szövegalkotási képességet és a motivációt, míg Abdel-Hack és Helwa (2014) több idegennyelvi kompetenciaterületet is górcső alá vett, úgy mint a szövegstrukturálás, szókincs, folyékonyság, de vizsgálódásuk tárgyát képezte, mennyiben képesek a hallgatók önálló tanulási stratégiákat kialakítani a módszernek köszönhetően.

A Dél-afrikai Köztársaságban azonban megjelenik az eljárás társadalmi perpektívája, De Tolly (2007) a társadalom és a technológia kapcsolatát vizsgálta a *digitális történetmesélés* segítségével.

2.5 Ázsia

Thaiföldön (Somdee, Suppatsere 2012) és Iránban (Abdolmanafi-Rokni és Qarajeh 2014) az angol mint idegen nyelv tárgy körében a *digitális történetmesélés* szóbeli kifejező képességre gyakorolt hatását vizsgálták meg, utóbbi kutatás kitért a tanulási motivációra és az eljárás összefüggéseire is.

Dél-Kóréában (Xu, Park, Baek 2011) pedig a *digitális történetmesélésben* megnyilvánuló íráskészséget vizsgálták meg egy speciális virtuális tanulási környezetben, "second life"- közegben. Eddig ez volt az egyetlen kutatás, amelyik a módszer által előidézett flowra reflektált.

Két taiwani kutatás foglalkozott az eljárás tanulási motivációra gyakorolt hatásával, de Hung, Hwang és Huang (2011) kiegészítette függő változóit a tanulók problémamegoldási kompetenciájának és tanulási teljesítményének vizsgálá-

latával, míg Yang és Wu (2012) a motiváció mellett a kritikus gondolkodásra és az idegennyelvi kompetenciákra gyakorolt hatásokra is fókuszált. A singapuri Karakoyun, Koza (2013) tanulmányában pedig arról olvashatunk, miként hatott a *digitális történetmesélés* a 21. századi képességek fejlesztésére.

2.6 Ausztrália

A multikulturális Ausztráliában két tanulmányban is foglalkoztak a *digitális történetmesélés* társadalmi aspektusaival. Salazar (2010) első- és másodgenerációs migránsok identitás- és integrációs problémáit fedi fel az eljárással, kiemelve, hogy a kisfilmek elősegíthetik a társadalmi dialógus kialakulását, a migránsok traumáinak feldolgozását, gyökereik újrafelfedezését. Hancox (2012) pedig az öslakosok illetve a társadalom perifériájára szorult ausztrálok kapcsán veszi elő a módszert, a történetek rejtett társadalmi problémákra, abúzusokra világítanak rá, a narratív terápia lehetőségét nyújtva alkotóiknak.

Clarke és Adam (2012) ausztrál irodalmat hallgató egyetemistákkal készített *digitális történeteket*. Tanulmányában kiemelte, hogy a digitális narratívum elősegíti a kritikus gondolkodás kialakulását és a mélyebb ismeretelsajátítást. Smeda, Dakich és Sharda (2014) pedig konstruktivista megközelítésből vizsgálták meg az eljárás hatékonyságát és eredményességét a tanítási-tanulási folyamatban

3. Konklúzió

A digitális történetmesélést világszerte integrálják az oktatás különböző szintjein a tanítási-tanulási folyamatba. Dolgozatomban kísérletet tettem annak felvázolására, a módszer mely komponenseit kutatják az egyes kontinenseken.

A tanulmányok alapján általánosságban megállapítható, hogy Európában, Ázsiában és Afrikában az eljárás az idegennyelvi (angol mint idegen nyelv) részkompetenciákra gyakorolt hatását vizsgálják. A multikulturális országokban, mint amilyen Kanada és Ausztrália a migráns integráció, identitás és a traumafeldolgozás a kutatások fő fókusza. Olyan országokban, mint például a Dél-afrikai Köztársaság és Törökország a társadalmi egyenlőtlenségek felfedése és a csoportok közti dialógus kialakítása a cél. Míg az Egyesült Államokban a narratív elemzések állnak a kutatások középpontjában.

A legtöbb kutatás a tanítási-tanulási folyamat részmozzanatait és a különböző képesség- és kompetenciaterületekre kifejtett hatását is mérte empirikus eszközökkel.

Irodalomjegyzék

Abdel-Hack, E. M. – Helwa, H. S. - Abdel-Hamid, A. (2014): *Using digital*

- storytelling and weblogs instruction to enhance EFL narrative writing and critical thinking skills among EFL majors at faculty of education* in: *Educational Research* Vol. 5(1) January, 2014, p. 8-41.
- Abdolmanafi-Rokni, S. J. – Qarajeh, M. (2014): *Digital Storytelling in EFL classrooms: The effect on the oral performance*, in: *International Journal of Language and Linguistics* 2014, 2/4, p. 252-257.
- Benick, G. (2012): *Digital Storytelling and Diasporic Identities in Higher Education*, in: *Collected Essays in Learning and Teaching Vol. V.*, 2012, p. 147-152.
- Bull, G. – Kajder, S.: *Digital Storytelling in the Language Arts Classroom*, in: *Learning and Leading with Technology*, 2004. Vol. 32, Number 4.
- Chung, S-K.: *Digital Storytelling in Integrated Arts Education*, in: *The International Journal of Arts Education*, 2006., p. 33-50.
- Clarke R. - Adam, A. (2012): *Digital storytelling in Australia Academic perspectives and reflections*. In: *Arts Humanit High Educ* 11(1–2), p. 157–176
- Craig, C. (2013): *Opportunities and Challenges in Representing Narrative Inquiries Digitally* in: *Teachers College Record*, p. 115.
- De Tolly, K. (2007): *Digital Stories as Tools for Change: a Study of the Dynamics of Technology Use in Social Change and Activism*. (Master's dissertation, University of Pretoria)
- Dogan, B. (2007): *Implementation of digital storytelling in the classroom by teachers trained in a digital storytelling workshop*, Ed.D., UNIVERSITY OF HOUSTON, 2007, 173 pages
- Dörner, Ralf – Grimm, Paul – Abawi, Daniel F: *Synergies between interactive training simulations and digital storytelling: a component-based framework*, in: *Computers and Graphics* Vol. 26. Issue 1 2002, p. 45-55.
- Frazel , Midge: *Digital Storytelling Guide for Educators*, ISTE 2010
- Hung, C.-M., Hwang, G.-J., & Huang, I. (2012): *A Project-based Digital Storytelling Approach for Improving Students' Learning, Motivation, Problem-Solving Competence and Learning Achievement*. In: *Educational Technology & Society*, 15 (4), 368–379.
- Jonassen, D. H. - Hernandez-Serrano, J. (2002): *Case-based reasoning and instructional design using stories to support problem solving*. In: *Educational Technology Research and Development*, 50/2, p. 65–77.
- Hancox, D. (2012): *The Process of Remembering with the Forgotten Australians: Digital Storytelling and Marginalized Groups*, in: *Human Technology*, 8(1), May 2012, 65–76.
- Hull, G. A. - Katz, M. (2006): *Crafting an Agentive Self: Case Studies of Digital Storytelling*, Letöltve 2015. Április 5-én: <http://www.udel.edu/present/aaron/digitalstory/Readings/Case%20Studies%20on%20Digital%20Storytelling.pdf>
- Karakoyun, F. – Kuzu, A. (2013): *Examining Digital Storytelling In Terms of the 21st Century Skills Development*. In: *Technology-enhanced Learning*
- Kajder, S. B. (2008): *Enter Here: Personal Narrative and Digital Storytelling*,

- Letöltve 2015. március 3-án: http://www.literacyinlearningexchange.org/sites/default/files/personal-narrative-digital-storytelling_kajder_ej.pdf
- Kulla-Abbott, T., and Polman, J. (2008): *Engaging student voice and fulfilling curriculum goals with digital stories*. In: *THEN Journal: Technology Humanities Education and Narrative*, 5 (Spring).
- Lambert, Joe: *Digital Storytelling, capturing lives, creating community*, New York, 2002
- Maddin, E. (2012): *Using TPACK with Digital Storytelling to Investigate Contemporary Issues in Educational Technology* In: *Journal of Instructional Pedagogies*, Volume 7 - February, 2012.
- Matthews, N.- Sunderland, N. (2013): *Digital life-story narratives as data for policy makers and practitioners: thinking through methodologies for large-scale multimedia qualitative datasets*, in.: *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 2013/March, p. 102.
- McElfresh, M. J. (2011): *English Language Learner's Connection to School and English through the Digital Storytelling Process* in: *Open Access Theses and Dissertations from the College of Education and Human Sciences*. Paper 118.
- Meadows, Daniel: *Digital Storytelling: Research-Based Practice in New Media*, in.: *Visual Communication* June 2003, p. 189-193.
- Michalski, P. - Hodges, D. – Banister, S. (2005): *Digital Storytelling in the Middle Childhood, Special Education Classroom: A teacher's story of adaptations*, in.: *TEACHING Exceptional Children Plus* , Vol. 1, Issue: 4, March, 2005, p. 3.,
- Nguyen, A. T. (2011): *Negotiations and challenges in creating a digital story: The experience of graduate students*, UNIVERSITY OF HOUSTON, 2011, 211 pages
- Normann, Anita: *Digital Storytelling in Second Language Learning*, in Faculty of Social Sciences and Technology Management (Norwegian University of Science and Technology, 2011), p. 125.
- Ohler, J. (2006): *The world of digital storytelling*.in: *Educational Leadership*, 63/4, p. 44-47.
- Ohler, J. (2008): *Digital storytelling in the classroom, New media pathways to literacy, learning and creativity*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press 2008, p. 51.
- Paull, C. N. (2002): *Self-perceptions and social connections: Empowerment through digital storytelling in Adult Education*. Dissertation 2002
- Ramirez,Verdugo, D.– Belmonte, I. A. (2007): *Using digital stories to improve listening comprehension with spanish young learners of english*, in: *Language Learning and Technology* vol. 11, number 1., p. 87-101.
- Reinders, H. (2011): *Digital Storytelling in the Language Classroom*,in.: *ELTWO Journal*, vol. 3. , Letöltve: 2015. március 29-én: <http://blog.nus.edu.sg/eltwo/2011/04/12/digital-storytelling-in-the-foreign-language-classroom/>
- Robin, B. R. – McNeil, S. G. (2011): *What Educators Should Know about Digital Storytelling*, in.: *Digital Education Review*, (22), p. 37-51.

- Robison Green, M. (2011): *Teaching the writing process through digital storytelling in pre-service education*, Ph.D., TEXAS A&M UNIVERSITY, 2011, 159 pages.
- Ross, D B. (2011). *Digital Storytelling: Ordinary Voices, Extraordinary Stories*. Unpublished doctoral dissertation. Appalachian State University, Boone, NC.
- Rossiter, M. – Garcia, P. A. (2010): Digital Storytelling: A New Player on the Narrative Field, . in.: *New Directions for Adult and Continuing Education, Special Issue: Narrative Perspectives on Adult Education*, Summer 2010/126.
- Rudniczki , A. T. (2011): *Coming Full Circle: Exploring Story Circles, Dialogue, and Story in a Graduate Level Digital Storytelling Curriculum*, Letöltve 2015. április 12-én: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&cad=rja&uact=8&ved=0CCgQFjAAOAo&url=http%3A%2F%2Fsunhong.wikispaces.com%2Ffile%2Fview%2F09_25_Rudnicki-Dissertation.docx&ei=CFFmU7aDlculsAT39oHoBg&usg=AFQjCNFZc0KJwAExgjZZZAgtRtjFubOGUw&sig2=a08djKkUxy7Tyng9ZQ35yQ&bvm=bv.65788261,d.cWc
- Sadik, A. (2008): *Digital storytelling: a meaningful technology-integrated approach for engaged student learning*, in: *Education Tech Research Dev* 56, 2011, p. 487-506.
- Salazar, J. F. (2010): *Digital stories and emerging citizens' media practices by migrant youth in Western Sydney* Letöltve 2015. április 2-án innen: http://www.academia.edu/778829/Digital_stories_and_emerging_citizens_media_practices_by_migrant_youth_in_Western_Sydney_Australia
- Salpeter, J. (2005): *Telling tales with technology*. In.: *Technology and Learning*, 25(7), p. 18, 20, 22, 24, 2005.
- Sanders, J. – Murray, Ch. (2009): *Digital storytelling for reflection in undergraduate medical education: a pilot study*, in: *Education for Primary Care*, (2009) 20: 441–44
- Sawyer, Ch. B. –Wills, J. M. (2011): *Using Digital Storytelling to Change Behaviors of Children and Adolescents*, in.: *Journal of Creativity in Mental Health*, vol. 6. Issue 4, p. 274-283.
- Simsek, B. (2012): *Enhancing Women's Participation in Turkey through Digital Storytelling* in: *Cultural Science*, 5(2), pp. 28-46
- Smeda, N. - Dakich, E - Sharda, N. (2012): *Digital Storytelling with Web 2.0 Tools for Collaborative Learning*. In: *Collaborative Learning*, p. 145–163
- Somdee – Suppasetsee (2012): *Developing English Speaking Skills of Thai Undergraduate Students by Digital Storytelling through Websites* , Letöltve 2015. április 8-án: <http://www.litu.tu.ac.th/journal/FLLTCP/Proceeding/166.pdf>
- Steinmetz, Ralf: *Multimédia, bevezetés és alapok*, Springer Hungarica, 1995. p. 27.
- Sylvester, R. - Greenidge, W.: *Digital Storytelling: Extending the Potential for*

- Struggling Writers*. In: *The Reading Teacher*, 2009, December 63(4), p. 284–295.
- Tatum, M. E. (2009): *Digital Storytelling as a Cultural-Historical Activity: Effects on Information Text Comprehension*, Dissertation, University of Miami
- Torres, A. R. – Ponce, E. P. – Pastor, D. G. (2012): *Digital Storytelling as a Pedagogical Tool within a Didactic Sequence in Foreign Language Teaching*, in: *Digital Education Review*, 2012/22.
- Tsou, W., Wang, W., & Tzeng, Y. (2006) : *Applying a multimedia storytelling website in foreign language learning*. In: *Computers & Education*, 2006/47, p. 17–28
- Ware, P. D. (2006): *From sharing time to showtime! Valuing diverse venues for storytelling in technology-rich classrooms*. In: *Language Arts*, 84/1, 2006., p. 45-54.
- Xu, Y., Park, H., & Baek, Y. (2011). *A New Approach Toward Digital Storytelling: An Activity Focused on Writing Selfefficacy in a Virtual Learning Environment*. in: *Educational Technology & Society*, 14 (4), 181–191.
- Ya-Ting C. - Yang, Wan-Chi I. – Wu (2012): *Digital storytelling for enhancing student academic achievement, critical thinking, and learning motivation: A year-long experimental study*, in: *Computers & Education*, 2012/59, p. 339–352
- Zaragoza Ninet, Maria Goretti – Corachán, Anna Brígido: *Creative evaluation of communicative competence through digital storytelling* web-hely: http://www.academia.edu/2419794/Creative_Evaluation_of_Communicative_Competence_through_Digital_Story (Utolsó letöltés: 2015. április 10.)

Lektorálta: Bényei Judit PhD, egyetemi docens, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

ÉRTÉKESÍTÉS EREDMÉNYESSÉGÉNEK NARRATÍV PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Leukó Ferenc

PTE, pszichológia Phd hallgató

Absztrakt

A narratív megközelítésnek mély gyökerei vannak a pszichológia tudományban (Bruner 1991., Pennebaker 2000., McAdams 2013., Laszlo 2014.), és a narratív tartalomelemzés tudományos módszertana a szervezetfejlesztésben is sikeresen alkalmazható. A narratívumok elemzése hozzájárulhat a szervezetek mélyebb megértéséhez. A narratív kutatás egy hatékony eszköz lehet a szervezeti fejlesztési területek azonosításában a szervezetre jellemző kultúra, értékek, vezetési stílus, hiedelmek, kognitív konstrukciók, mentális reprezentációk elemzésén keresztül.

A kutatásunkban két értékesítő csoportot hasonlítottunk össze, akik azonos területen, azonos üzletkötői munkát végeznek. „A” csoport magas teljesítményt ér el, még „B” csoport alacsony teljesítményt ér el. A két csoport között tendenciaszerű különbségeket vizsgálatuk, és a narratív pszichológiai elemzéssel olyan nyelvi változókat azonosítottunk, amelyek a sikeresség indikátorai lehetnek. A kutatás során azonosított affektív és kognitív különbségek alapján megrajzolhatóvá vált a két csoport narratívumai közötti pszichológiai különbség. A kutatás alapján azonosítottunk három lényeges eltérést a sikeres és a kevésbé sikeres értékesítők általános profilja között, amely alapján fejlesztési ajánlások is megfogalmazhatóak voltak.

A sikeres értékesítők narratívumaiban az ügyfél szó, valamint a saját mentális tevékenységek említésének relatív gyakoriságai lényegesen magasabbak voltak, amely az értékesítési sikerek és a saját kognitív befolyásolás közötti kapcsolat jelentőségét emeli ki. E mellett a kevésbé sikeres értékesítők négyszer több negatív érzelmet említettek történeteikben, különösen sokat az általános történetekben, ami arra enged következtetni, hogy a munkájukat erős frusztráció mellett végzik, nem találva magyarázatot a nehézségeikre. Ez a mintázat a motivációvesztés, és kiegészítő kockázatait is előre jelzi, ami általánosan tapasztalható jelenség az értékesítés területén. A kutatás által feltárt tényezők alapján ebben a szervezetben a kevésbé sikeres értékesítők képzése, az értékesítést befolyásoló kommunikációs technikák elsajátítása, és az ügyfelek perspektívájának megértését erősítő tréningek lehetnek előremutatóak, amelyek közelíthetik a kevésbé sikeres értékesítők munkavégzési módszereit a sikeres kollégáik profiljához.

Kulcsszavak: *narratív pszichológia, tartalomelemzés, értékesítés, szervezetfejlesztés*

1. Identitás és jelentéskonstrukció

A narratív pszichológiai megközelítés feltételezi, hogy az élettörténeti vagy csoport-történeti epizódok nyelvi-kompozicionális minőségei összefüggésbe hozhatók az elbeszélő identitásállapotával. Személyes élettörténeteink vagy a társas közösségeink történetei nem csupán arról árulkodnak, hogy ki vagyunk, honnan jöttünk, milyen események történtek velünk, de az is kiolvasható belőlük, ahogyan a körülöttünk lévő világhoz viszonyulunk, vagyis a társas alkalmazkodásunk minőségei (László, 2012.)

Az élettörténetekhez hasonlóan a szervezetről szóló történetek vizsgálata betekintést nyújthat a szervezet önmeghatározásának konstrukcióiba, amelyek a szervezeti kultúrát alkotják. A szervezeti kultúra a szervezet történetének jelentésteli epizódjaiból áll össze, egyfajta szociális reprezentációja a szervezet társas valóságának (Moscovici, 2000.). A szociális reprezentáció egy adott csoportban adott kulturális tárgyakkal, jelenségekkel kapcsolatban kialakuló társas elképzelések, magyarázatok halmaza, amelyekre nézve a csoporttagok konszenzuális jelentést alakítanak ki.

A szociális reprezentáció nem eredmény, hanem maga a folyamat, ahogyan a csoport az ismeretlen jelenséget ismerőssé, megragadhatóvá és megoszthatóvá teszi tagjai számára. Alapvetően a csoport számára használható naiv elméletek, a hétköznapi élet jelenségeivel kapcsolatban létrejött és azokban történő eligazodásra alkalmazott elképzelések. (László, 2005.). A szociális reprezentáció elmélet szerint a valóságot az emberek alkotják meg és „Minél nagyobb mértékben osztozunk egy ilyen világ reprezentációjában más emberekkel, annál inkább tűnik úgy, hogy egy ilyen, általunk „itt és most” létrehozott világ rajtunk kívül, autonóm módon létezik” (László, 2005, 75. old.). Az azonos csoporthoz tartozó egyének a közös szociális identitásukhoz kapcsolódva osztoznak a valóság sajátos reprezentációjában (Tajfel, Turner 1986.)

Ellentétben Durkheim kollektív reprezentáció fogalmával, amely a társadalom egészére nézve érvényes reprezentációkról beszél, Moscovici megközelítésében a “szociális” jelző arra utal, hogy a társadalom különböző csoportjai eltérően alakítják át, teszik ismerőssé, használhatóvá saját maguk számára ugyanazon jelenségeket (Moscovici, 2000). A szociális reprezentációk kialakulásának folyamatában két lényeges mozzanat: a lehorgonyzás (az ismeretlen ismerős kategóriákba helyezi) és az objektifikáció (ismerős, konkrét tapasztalattá alakítás). Az eltérő csoportok eltérő módon tudják lehorgonyzni és objektifikálni a jelenségeket, vagyis ugyanazon jelenség más-más formában, konstrukcióban reprezentálódhat az egyes alcsoportokban. A szociális reprezentációk összességében az egyes alcsoportoknak a világról alkotott saját elképzelései és viselkedési gyakorlatai. A vállalatok, szervezetek a társadalom alcsoportjaiként a munkahelyi közösségek szintjén alkotják meg saját szociális reprezentációjukat a valóságról, amely sajátos valóság konstrukció a szervezet történeteinek keresztül vizsgálhatóvá válik.

2. A mentalizáció szerepe a narratívumokban

A mentális állapotok nyelvi kifejezései természetes velejárói a történeteknek. Mint arra Bruner (2001) rámutat, a mentális állapotok a történetek tudati síkjához kapcsolhatók, amelyből az olvasó információt nyerhet arról, hogy a történet szereplői vagy maga a narrator mit tud vagy mit nem tud, valamint arról, hogyan érez. A mentális állapotok nyelvi kifejezései az események mélyebb megértését teszik lehetővé azáltal, hogy nem pusztán cselekvés-szekvenciákat jelenítenek

meg, hanem a cselekvéseket megelőző megfontolásokról is számot adnak (Vincze és mtsai, 2012). A történetyszerkesztés ezen aspektusa különösen fontos a negatív életesemények vagy kudarcélmények történeteiben, hiszen saját gondolataink, hiedelmeink vagy érzelmeink megjelenítése segít feldolgozni, jobban megérteni a történeteket. Pennebaker és munkatársai (1997) a mentális kifejezések történeti funkcióját vizsgálva azt találták, hogy azok a személyek, akik a történeteiben többször hivatkoztak a saját mentális állapotaikra hamarabb túljutottak a negatív élményeik feldolgozásán. Hasonlóképpen feltételezhető, hogy a teljesítménnyel összefüggő történetekben – különös tekintettel a kudarc történetekre – a mentális állapotok megjelenítése egyfajta önreflexív tevékenységként is felfogható, amely az események alaposabb feldolgozását és megértését teszi lehetővé. Az ilyenformán átdolgozott események - amelyben a saját és mások nézőpontjai megjelennek - koherensebb történetet eredményeznek, amely elősegíti az események által kiváltott érzelmi állapotok konszolidációját is (Pennebaker, 1997).

Jelen kutatásban ezen összefüggéseket kívántuk megvizsgálni egy szervezet két munkacsoportjának összehasonlításában. Feltételeztük, hogy a munkacsoportok sikeressége közti különbség egyik lehetséges oka a mentalizáció nyelvi megjelenése vagy hiánya a történeteikben, amit a kognitív és érzelem kifejezések vizsgálatával elemezhetünk.

3. Vizsgálati minta és eszközök

Jelen vizsgálatban egyetlen szervezet két értékesítő csoportjának tagjai vettek részt (A csoport N=10, B csoport N=9) akik ugyanolyan aktív területi üzletkötői munkát végeznek, egyazon vállalatnál. A kutatásban részt vevő értékesítők erőforrásai, szervezeti és piaci lehetőségei azonosak. A különbség a két csoport között az elért teljesítmény: „A” csoport magasabb teljesítményt ér el, mint a „B” csoport: „A” csoport értékesítési teljesítménye (t) a tervhez képest $t > 120\%$, „B” csoport teljesítménye (t) a tervhez képest $t < 80\%$. A vizsgálatban résztvevő személyektől három rövid történetet kértünk a mindennapi munkájára vonatkozóan: az egyik egy általánosan jellemző napi munkatevékenységről szólt, a másik kettő egy sikerről és egy kudarcról szóló történet. A szövegek szószámát az egyes szövegtípusok esetében az alábbi táblázat tartalmazza (1. táblázat).

1. táblázat: *történetek szószáma történet típusonként a két csoportban*

Csoport	általános történet	siker	kudarc
A csoport	4520	5142	3863
B csoport	3820	3196	3671

A szövegek tartalomelmezéséhez a NarrCat elemző rendszerét használtuk (László és mtsai., 2013) a Nooj nyelvi fejlesztő környezet segítségével (Silberstein, 2005). A tartalomelemzés során két eljárást alkalmaztunk. Első lé-

pésként exploratív jelleggel a gyakran előforduló szavakat vizsgáltuk meg, majd a következő lépésben a NarrCat elemző rendszer kognitív és érzelem modulját futtattuk a szövegeken.

4. Eredmények

Az első elemzés során a szógyakoriságok alakulását vizsgáltuk a két csoport esetében (2. táblázat). . Látható, hogy mind a két csoport esetében a leggyakrabban előforduló szó az “ügyfél” volt. Azonban észrevehető, hogy az “ügyfél” kifejezés mellett –amely több mint háromszor olyan gyakran fordult elő mint a B csoport szövegeiben - a leggyakrabban előforduló szavak között az „A” csoport szövegeiben megjelentek a kognitív tevékenységre utaló kifejezések is (tudom, meggyőz, érdeklí). „B” csoport esetén ezek a kifejezések viszont nem szerepeltek. (2. táblázat)

2. táblázat: a leggyakrabban előforduló szavak A és B csoport narratívumaiban

A csoport	abszolút gyakoriság	B csoport	abszolút gyakoriság
ügyfél	27	ügyfél	8
munkám	6	kötni	5
kedvező	5	siker	4
ajánlatot	5	szolgáltatást 4	4
nap	5	mentem 4	4
tudom	4	szerződés 4	4
siker	4	nap 4	4
jött	4	termék 4	4
termék	4		
meggyőzni	4		
érdeklí	4		
beszéltem	4		

A kudarctörténetekben ugyan a B csoport szövegeiben is előfordulnak kognitív tevékenységre utaló kifejezések, azonban arányait tekintve itt is hasonló mintázatot találunk: az A csoport szövegeiben több kognitív kifejezést találunk. (3. táblázat)

3. táblázat: gyakori tartalom szavak A és B csoport kudarc történeteiben

A csoport	abszolút gyakoriság	B csoport	abszolút gyakoriság
ügyfél	7	érezem	3
kellett	3	idő	2
tudom	3	eszembe	2
érti	2	cégeket	2
kéri	2	jó	2
kedvezőbb	2	termék	2
hiszen	2	kötni	2
beszélgetés	2	ügyfél	2
megindokolni	2	sikertelennek	2
mondok	2	napi	2
érdekli	2		
sikeres	2		
hölgy	2		
fordul	2		
akarnak	2		
sikertelenségnek	2		
tudja	2		
tudok	2		

A NarrCat elemző rendszer segítségével megvizsgáltuk a negatív érzelmi és kognitív kifejezések gyakoriságát a két csoport szövegeiben. A kognitív nyelvi kifejezések összessége tekintetében nem találtunk különbséget a két csoport esetében. Azonban a negatív érzelmelek szignifikánsan gyakrabban fordultak elő a B csoport szövegeiben ($M=0,043$) mint az A csoport szövegeiben ($M=0,011$) ($F=3,279$, $p<0,05$).

5. Következtetések

Az eredményeink abban igazolták a feltételezésünket, mely szerint a sikeresebb csoport szövegeiben több olyan kognitív tevékenységre utaló kifejezést találtunk, amelyek az ügyfél megértését, és az értékesítésre gyakorolt saját befolyásolás lehetőségét fejezi ki, és így együtt járnak a negatív érzelmi állapotok csökkenésével. A szógyakoriság eredményeiből látható, hogy A csoport jobban fókuszál az ügyfélre és jobban felismeri a saját és az ügyfél mentális tevékenységének fontosságát a helyzet pontosabb megértése céljából. Noha a B csoport szövegei nem térnek el jelentősen A csoport szövegeitől az összes kognitív tevékenység

vonatkozásában, az alábbi két példa jól szemlélteti a két csoport narratívumainak főbb különbségeit.

Példa „A” csoport történeteiből: „Nehezen sikerült megértetni vele, hogy sokkal jobban járt ezzel a szerződéssel. Kiderült tévedésének oka az volt, hogy azt gondolta az előző díjat is fizetnie kell egy ideig. Miután sikerült tisztázni, örült a változtatásnak.”

Példa „B” csoport történeteiből: „Hiába próbáltam meg mindent. Elutasítóak voltak az ügyfelek, nem akartak meghallgatni sem.”

Az értékesítők „B”, kevésbé sikeres csoportja nem említi saját mentális hozzájárulását, vagyis saját kognitív befolyását a helyzetre. A szövegeikből úgy tűnik, hogy számukra az értékesítés inkább „megyünk és csináljuk” jellegűek. Kevésbé van lehetőségük, vagy motivációjuk a kölcsönös megértésre, az ügyfél nézőpontjának figyelembevételére. Esetükben inkább az aktivitás menedzsment érvényesül, és kevésbé fókuszálnak az értékesítési technikákra. Mivel nem képesek hatni a találkozó sikerére, ezért jóval több negatív érzelmet élnek át az értékesítés során. Ebből fakadóan feltételezhető, hogy ezek a helyzetek potenciálisan magasabb stresszel járnak az ő esetükben. A mindennapi munka úgy írható le, amely állandóan nehéz érzésekkel telik, egy ellenséges területen, ahol nem értik meg az ügyfelek viselkedését. A kudarcok, azok okainak megértése nélkül, elhárítva élhetőek át. A magas negatív érzelem kifejezés a mindennapi és sikertörténetekben motivációs nehézségekre, és a kiégés veszélyére is utal (Pennebaker, 2011).

A fejlesztési lehetőség egyértelműen az értékesítéssel kapcsolatos tudás fejlesztésében lehet, az értékesítést befolyásoló kommunikációs technikák elsajátítása, és az ügyfelek perspektívájának megértését erősítő tréningek lehetnek előremutatóak. A szervezetben megrajzolt sikeres értékesítő profil és kevésbé sikeres értékesítő profil közötti eltérés ezen tréningekkel lenne csökkenthető. Az értékesítési aktivitásban megélt negatív érzelmek valószínűleg csökkenthetőek, ha az értékesítők jobban megértik az ügyfelek szempontjait, és reálisan látják saját befolyásolási lehetőségeiket. A negatív érzelmek csökkenése elősegíti a megfelelő motiváció hosszú távú fenntartását, és csökkenti a fluktuációt is. Továbbá a narratívumok újbóli mérése lehetőséget adhat a változások követésére is.

6. Kitekintés

A vállalat, mint csoport rendelkezik csoportidentitással, és az azt alkotó szociális reprezentációkkal, amelyek a vállalatra sajátosan jellemzőek. Ezek a reprezentációk magyarázhatják a csoport viselkedését, valamint választ adhatnak a tagjaik attitűdjeinek alakulására. A csoport identitását képező reprezentációk a csoport történetébe ágyazódnak. Ezek a történetek biztosítják a csoport identitásának folytonosságát és egyben megoszthatóságát. A narratív pszichológiai megközelítés alapján feltételezhető, hogy minden vállalat rendelkezik az adott társadalmi, gazdasági környezetben egy rá jellemző valóság konstrukcióval, ami

magyarázatot adhat arra, hogy miért és hogyan alakul ki eltérő vállalati stratégia és szervezeti magatartás, ugyanazon környezeti tényezők mellett. Valamint választ adhat olyan további kérdésekre is, mint hogy miért értelmezi ugyanazon környezeti változást teljesen eltérően két szervezet, vagy miért ad teljesen eltérő válaszokat ugyanazon jelenségre.

A narratív elemzés a szervezetfejlesztésben egy újfajta, még kiaknázatlan terület. A tudományos narratív pszichológia módszere segítségével azonosíthatóak és mérhetővé válhatnak a szervezeti működés lényeges aspektusai. Ilyenformán a szervezeti diagnosztika hagyományos eszköztára újabb lehetőségekkel bővül, valamint új felismeréseket szerezhetünk a szervezeti valóságról, a fontos és aktuális jelenségekről (Leukó, 2014). A narratívumok ismételt vizsgálata pedig lehetőséget adhat arra, hogy mérjük az időben lejátszódó változásokat is. A narratív pszichológiai elemzés jól illeszkedik napjaink legkorszerűbb szervezeti és vezetési kutatásaihoz is, amelyek hangsúlyozzák a vezetői személyiség a szervezeti kultúra a korábnál átfogóbb megértésének és fejlesztésének szükségességét.

Irodalomjegyzék

- Bruner, J. (1991): The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry*, 18:1, 1-21.
- László, J., Ehmann, B., Péley, B., Pólya, T. (2002): Narrative psychology and narrative psychological content analysis. In: László, J., Stainton Rogers, W. (eds.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest, NewMandate, 9–25.
- László, J. (2005): Szociálisreprezentáció-elmélet. In László J.: *A történetek tudománya*, 5. Fejezet 62-93. Új Mandátum,
- László, J. (2014): *Historical Tales and National Identity: An introduction to narrative social psychology* (2014.)
- Leuko, F (2014): *National Identity and Corporate Culture*. Alps-Adria International Psychology Conference, Pécs, Hungary.
- McAdams; McLean (2013.): *Narrative Identity Current Directions in Psychological Science*. 2013;22(3):233-238.
- Moscovici, S (2000.): *Social Representations: Explorations in Social Psychology* (edited by Gerard Duveen), Polity Press,
- Pennebaker, J. W. (1997). Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*, 8, 162–166.
- Pennebaker, J. W., Mayne, T. J., & Francis, M. E. (1997). Linguistic predictors of adaptive bereavement, *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4),863-871.
- Pennebaker, J.W. (2000) : *Telling Stories: The Health Benefits of Narrative*, From: *Literature and Medicine* , Volume 19, Number 1, Spring 2000. , pp. 3-18 | 10.1353/lm.2000.0011

- Pennebaker, J.W. (2011): *The Secret Life of Pronouns*. Bloomsbury. NY.
- Silberztein M. (2005.): *NooJ: a Linguistic Annotation System for Corpus Processing*. Proceedings of HLT/EMNLP 2005, Canada:
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Vincze, O., Ilg, B., Polya, T. (2012) The role of narrative perspective in the elaboration of individual and historical traumas, PTE, Pecs.

Lektorálta: Vincze Orsolya, adjunktus

KOCKÁZATVÁLLALÁS EMPIRIKUS VIZSGÁLATA EGY SZEKVENCIÁLIS BEFEKTETÉSI SZIMULÁCIÓBAN *A SZERENCSEJÁTÉKOS TÉVEDÉSE*

Uatkán Ajna

ELTE PPK, Phd hallgató, uatkan.ajna@ppk.elte.hu

Absztrakt

Háttér és célkitűzések: A korábbi időszakok nyereségeinek és veszteségeinek hatását a következő döntés során vállalt kockázatra számos kutatás kimutatta. Azt a gyakori tévedést, ami szerint véletlen kimenetelű független eseménysorozatban hosszabb azonos kimenetelsorozat után nagyobb valószínűséggel ellenkező kimenetel következik, szerencsejátékos tévedéseként nevezték el. Vizsgálatunkban arra keresünk választ, hogy milyen esetekben és milyen mértékben érvényesül ennek hatása a kockázatvállalásra, amely eltérést jelenthet a közgazdasági modellekben feltételezett racionális döntéshozáshoz képest.

Módszer: Egy 10×10 döntésszerű kereskedési szimulációban kockázatos részvényvásárlással vizsgáljuk 102 résztvevő kockázatvállalását véletlenszerűen váltakozó 'nyerő' és 'vesztő' napokon, melyeken a részvényárfolyam emelkedésének vs. csökkenésének esélye $2/3 : 1/3$, illetve $1/3 : 2/3$. A kockázatvállalás mértékét a következő magyarázó változók figyelembe vételével vizsgáljuk: a korábbi befektetési időszakok árfolyamváltozása, az egymás után előforduló azonos kimenetek száma, valamint a 'nyerő' vagy 'vesztő' részvényt kereskedés posterior valószínűsége.

Eredmények: Eredményeink megerősítik az eddigi kutatásokat abban, hogy a korábbi időszakok kimenetelei hatással vannak a döntéshozó jövőbeli kockázatvállalási viselkedésére. Legjelentősebb eredményként azt tapasztaltuk, hogy számos résztvevőnél az aszimmetrikus nyerési valószínűség ellenére is jelentkezett a szerencsejátékos tévedése, ami ellentétes volt a domináns nyerő stratégiával. A gazdasági döntéshozásban nem elhanyagolható a múltbeli kimenetek hatása a kockázatvállalásra. Az ebből fakadó döntéshozatali torzítások, heurisztikák megismerése hasznos lehet a maladaptív kockázatvállalási magatartás okozta nem kívánatos veszteségek és elszalasztott nyereségek kiküszöbölésére.

Kulcsszavak: *szekvenciális döntéshozás, kockázat, szerencsejátékos tévedése, sorozatok*

1. Bevezetés

Képzeld el, hogy pénzérmét dobunk fel egymás után. Megelőzően már háromszor egymás után fejre esett. Mire fogadnánk a következő feldobásnál? (Biztosan tudjuk, hogy nem cinkelt az érme.) Hajlamosak vagyunk inkább az írásra fogadni, holott tudjuk, hogy egyenlő eséllyel esik fejre vagy írásra. A múltbeli események nem kellene, hogy befolyásolják a döntésünket a jövőre vonatkozóan, ha egymástól független eseményekről van szó. Márpedig a pénzfeldobás független esemény és minden egyes dobásnál 50% a valószínűsége, hogy fejre vagy írásra esik. Miért fogadnánk mégis írásra hosszabb fejsorozat után?

Talán már személyesen is előfordult az emberrel, vagy ismerősével, de legalább filmen látta, amikor a kaszinóban a szerencsejátékos egyre nagyobb és nagyobb összeget tesz fel a pirosra, miután már nyolcszor a fekete számra gurult a golyó. Ez a szerencsejátékos tévedése; amikor nem hisszük, hogy azonos kimenetelű sorozat sokáig folytatódhat és hogy minél hosszabban tart, annál nagyobb az esélye, hogy véget ér.

Ezt a logikát megfelleltethetjük a kis számok törvényének, amikor is a sorozatokat kis mintának tekintjük és elvárjuk, hogy arra a nagy számok törvényé érvényes legyen. A reprezentációs hipotézis szerint az emberek a kis mintákat túlzottan hasonlónak vélik az összpopulációhoz, amiből származnak. (Tversky és Kahneman, 1974) Valamint feltételezik, hogy a kis mintákban az átlagtól való eltérések kiegyenlítik egymást. Ez a téves feltételezés attól függetlenül fennáll, hogy az alanyok mennyi előismerete van a jelenséggel kapcsolatban. (Tversky és Kahneman, 1971)

A kis mintákra nem feltétlenül érvényes a nagy minták törvénye; a kis minták sokkal változékonyabbak. Ezért gyakran előforduló tévedés, hogy a véletlen mögött vélünk oksági kapcsolatot felfedezni. A gazdasági életben is találkozhatunk ezzel a jelenséggel. Shefrin a pénzügyi piacok áralakulását hasonlítja pénzfeldobáshoz. A tőkepiacokon is előfordulhatnak érdekes múltbeli mintázatok az árak változásában, amik azonban nem határozzák meg közvetlenül a jövőbeli árváltozásokat. (Shefrin, 2000)

2. A szerencsejátékos tévedése

A következő befektetésszimulációs kísérletben ezt a jelenséget szeretném megragadni és leírni az eltérést a közgazdasági modellekben elvárt racionális döntéshozáshoz képest. Már számos kutatás kimutatta, hogy a korábbi időszakok nyereség/vesztesége hatással van a következő döntés kockázatvállalására. (Thaler és Johnson, 1990) A realizált nyereséget követően megnövekedik a kockázatvállalás ('house money' hatás), míg realizált veszteségek után fokozott kockázatkerülés figyelhető meg. (Barberis et.al, 2001)

Nehéz megkülönböztetni azonban, hogy egy hosszabb nyerő sorozat után miért növeljük vagy épp fogjuk vissza a kockázatvállalásunkat. Azért kockáztatunk nyerő sorozat után kevesebbet, mert várjuk a kimenetek megfordulását, vagy pedig a megnövekedett vagyónunkhoz ragaszkodunk és nem szeretnénk elveszíteni? Amikor pedig növeljük kockázatvállalásunkat, azt azért tesszük, mert a sorozat folytatásában hiszünk, vagy inkább az újonnan jött nyereseményünket tesszük fel könnyedén a 'ház pénzével' játszva? Tehát megváltozott anyagi helyzetünk vagy csupán az előző időszak kimenetek objektív alakulása befolyásolja kockázatvállalásunkat?

A random vagy közel random események utáni kockázatvállalást már sokan kutatták. (Oskarsson, Van Boven, McClelland, Hastie, 2009) Az egyik egybehangzó eredmény, hogy az emberek statisztikai szempontból tévesen vélekednek a véletlen eseményekről. Általában két ellentétes irányú heurisztikát lehet kimutatni egymás utáni véletlen eseményeknél. Az egyik a sorozat folytatódásában hisz („pozitive recency”),

míg a másik épp ellenkezőleg, a sorozat megszakadásában („negative recency”). Ez utóbbit nevezzük a szerencsejátékos tévedésének. („gambler’s fallacy”)- Sorozat alatt itt az események egymás utáni azonos irányú kimenetelét értjük, függetlenül attól, hogy a döntéshozó abból előzőleg profitált-e vagy sem.¹

A befektetésszimuláció kísérleti terve a kimenetek hatására szorítkozik és nem a döntéshozó által realizált nyereség-, veszteséggel magyarázza a következő időszaki döntéshozást. Ebben a tekintetben Leopard (1978) elemzési módszerét követjük, aki kétkimenetelű ismételt döntési helyzetben vizsgálta a különböző hosszúságú sorozatok utáni kockázatvállalást. Ball (2012) továbbfejlesztette Leopard kísérletét és 250 körön keresztül vizsgálta 60 egyetemista kockázatvállalását egy randomnak vélt pénzfeladásos számítógépes szimulációban, amiben kontrollálni tudta a résztvevők szimulációban elért pénzügyi helyzetét is. Mindkét kísérletben jelentkezett a szerencsejátékos tévedése; Leopard 8 személyt azonosított a 40ből, míg Ball 7-nél talált negatív kapcsolatot a 60 résztvevőből.² Ball azonban a sorozatok hossza és kockázatot érték között megjelenő szignifikáns negatív együttmozgást nem felelteti meg azonnal a szerencsejátékos tévedésének. Megkülönböztet egyszerű lineáris és komplex magasabbrendű trendet és felhívja a figyelmet a kockázatvállalási stratégiák összetettségére.

A következő befektetési szimulációs kísérletben olyan döntéshozókkal találkozhatunk, akik valószínűleg a sorozat megszakadását várják, mert hosszabb nyerő sorozat után csökkentik kockázatvállalásukat, míg hosszabb veszítő sorozat után növelik a kockázatot értéküket. Az ő döntéshozásuk modellezi a szerencsejátékos tévedését.

3. Módszer

3.1 Résztvevők

A szimulációban 102 egyetemi hallgató illetve egyetemet végzett személy vett részt. Közülük 30 férfi és 72 nő, átlagéletkoruk 21.3 év (1.4 év szórás).

3.2 A befektetés szimuláció menete

A kísérleti modell alapötletét Kuhnen és Knutson 2011-es kísérlete adta, amiben kockázatosabb részvény és kockázatmentes kötvény között kellett választaniuk a

¹ A sorozatok folytatódásáról való gondolkosás miatt fellépő kockázatvállalás ugyanis nem feltétlenül esik egybe avval a jelenséggel, amikor a döntéseink eredményességéről vélekedünk: a sikereink folytatódásában hiszünk („hot hand effect”, szerencsés kéz effektus) vagy szerencsénk megfordulásától tartunk („stock of luck”, a szerencse forgandó). Tehát kétfajta hatást lehet megkülönböztetni egy random sorozat után: az egyik magára a véletlen események kimenetelére vonatkozik (a szerencsejátékos tévedése), a másik pedig a személy által elért abból származó eredményre, a sikersorozatokra (szerencsés kéz effektus). Ez a sikersorozat ugyanis a kimenetek váltakozásával is elérhető.

² A szerencsés kéz effektus is kimutatták; Leopard 3 személyt címkézett így, Ballnál összesen 22 mutatott pozitív együttmozgást.

résztevőknek, valamint megállapítaniuk, hogy mekkora valószínűséggel folyik jó részvénnel a kereskedés. Egy Visual Basicben megírt saját fejlesztésű programmal számítógépen vettük fel a jelentkezők döntéseit, akik 10 képzeletbeli napon keresztül naponta 10-szer döntöttek, hogy mennyit (lot³) vásárolnak egy részvényből, aminek vagy fel-, vagy lemegy az árfolyama. (1. ábra) A nap közepén (5 döntés után) és végén megtippelték, hogy aznap inkább ‘Nyerő’ vagy ‘Vesztő’ részvénnel kereskedtek, valamint hogy mennyire biztosak ebben. (tipp%) A cél az volt, hogy minél több pénzt gyűjtsenek össze a játék folyamán. Az eredmény azonban virtuális maradt, a nyeresemény nem került kifizetésre a játék végén.

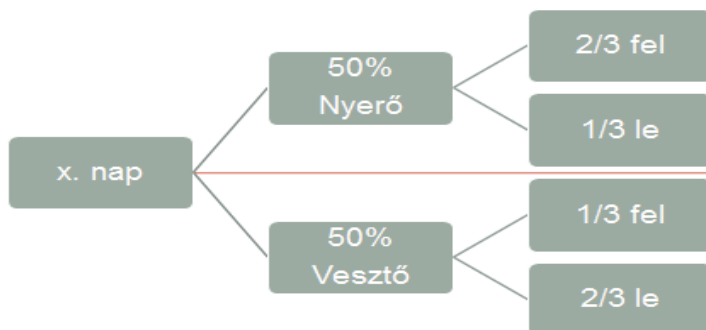

1. ábra: A befektetési szimuláció menete

A játék megismerésével együtt 60 perc állt a résztvevők rendelkezésére. A felvétel előtt lehetőség volt 10 döntésen keresztül kipróbálni a programot, aminek eredményét töröltük. A részvények árfolyamváltozásának eloszlását a kísérletvezető a leíráson túl szóban is elismételte, miközben a 2. ábrát láthatták a résztvevők a falra kivetítve: “10 véletlenszerűen váltakozó ‘nyerő’ és ‘vesztő’ napon folyik a kereskedés, melyeken a részvényárfolyam emelkedésének vs. csökkenésének esélye $2/3 : 1/3$, illetve $1/3 : 2/3$. Egy adott nap 50% eséllyel ‘Nyerő’ vagy ‘Vesztő’ részvénnel folyik majd a kereskedés. A ‘Nyerő’ részvény $2/3$ valószínűséggel nyer, azaz felmegy az árfolyama, míg a ‘Vesztő’ részvénynek $2/3$ eséllyel lemegy az árfolyama. Egy adott nap végig ugyanazzal a részvénnel

³ Tőzsdei kereskedésben használt befektetési mennyiség.

kereskednek, azaz a nyeresi illetve veszteségi valószínűség napon belül állandó: vagy $2/3 : 1/3$ vagy pedig fordítva $1/3 : 2/3$.” (2.ábra) Valójában minden résztvevő ugyanazzal az árfolyamváltozás eloszlással találkozott a szimuláció során ugyanabban a sorrendben.

2. ábra: 'Nyerő' és 'Vesztő' részvények árfolyamváltozásának eloszlása egy adott napon

Az egyes döntésekre nem volt időkorlátozás. A befektetés mértékegysége 10.000 Ft volt. A résztvevők a következő kérdésekre adtak választ:

- I. Hány lotot fektet be? (0-tól 10-ig választhat és annyiszor 10.000 Ft-ot tesz kockára)
- II. A) Ön szerint melyik részvénnel kereskedett ma?
B) Mennyire (hány százalékgig) biztos benne? (50: teljesen bizonytalan - 100: teljesen biztos)
- III. Ön szerint mennyire jól játszsa ezt a játékot? (1: egyáltalán nem jól - 10: kiválóan)

Az első kérdést minden döntés előtt feltette a program, míg a II)-at napközben 5 döntés után és nap végén a 10. döntés után, a III)-at pedig csupán napok végén, mielőtt a következő napi részvényt kisorsolja a gép.

Ha a részvény árfolyama felment, akkor evvel a befektetett összeggel (lot $\times$ 10.000Ft) nőtt a számlája, ellenkező esetben pedig ugyanennyivel csökkent. A résztvevő a játék folyamán folyamatos visszajelzést kapott befektetése eredményéről, és az előző időszaki árfolyamváltozásról. Zöld felfele nyíl jelezte a részvény áremelkedését, piros lefele mutató nyíl pedig az árcsökkenést. Külön napi számla jelezte az aznapi kereskedés eredményét és főszámla a játék során gyűjtött vagyonát. A befektető korlátlan hitellel rendelkezett, azaz mind a napiszámlája, mind a főszámlája negatívba fordulhatott, a szimuláció nem ért véget hamarabb.

4. Eredmények

A kockázatvállalás mérőszáma a kockára tett mennyiség (lot) volt. Ahhoz, hogy kimutassuk milyen irányú és erősségű kapcsolat van a kockázatvállalás és az előző kimenetek előjele között, korrelációt számítunk az 1) előző kimenettel (+1 vagy -1 : nyerő vagy vesztes) és 2) a sorozatok (egymás után előforduló azonos kimenetek napon belül) előjeles számával. A szimuláció folyamán kisebb gyakorisággal fordultak elő hosszabb sorozatok, az esetek egynegyedében haladták meg a kettőt. (1. táblázat)

1. táblázat: Sorozatok eloszlása

Sorozat napon belüli előjeles hossza	N
-8	1
-7	1
-6	1
-5	2
-4	2
-3	3
-2	6
-1	23
1	28
2	16
3	8
4	5
5	2
6	1
Total	99

A kockázatsemleges racionális döntéshozó normatív stratégiája a posteriori feltételes valószínűséget követi, ezért kiszámoltuk a tényleges kockázatvállalás 3) aktuális posteriori valószínűségekkel⁴ vett korrelációját is. Viszont az emberek általában nem kockázatsemlegesek, hanem lehetnek különböző mértékben kockázatkeresők vagy -kerülők. Ezért utóbbit modelleztük 4) egy enyhén kockázatkerülő befektető normatív kockázatvállalásának lotjaival is.

⁴ Nap elején mindig 0.5 az értéke, azt követően, ha felfele mozdul el az árfolyam:

$$P(\text{posterior}) = P(\text{prior}) * \frac{\frac{2}{3}}{\frac{2}{3} - (1 - P(\text{prior})) * (\frac{2}{3} - \frac{1}{3})}$$

ha pedig lefele megy a részvény ára, akkor

$$P(\text{posterior}) = P(\text{prior}) * \frac{\frac{2}{3}}{\frac{2}{3} - (1 - P(\text{prior})) * (\frac{2}{3} - \frac{1}{3})}$$

P(prior) mindig egyenlő az előző időszaki P(posterior) értékével.

Az első változó esetében Kendall Tau-b mutatót is számoltam, ami nagyon hasonló eredményhez vezetett, mint a Pearson féle lineáris korrelációs együttható. Mivel nem számszerű kapcsolatot szeretnék kimutatni a valós és közgazdaságilag előírt kockázatvállalás ill. a kockázatvállalás és a sorozatok között, ezért a továbbiakban mégis a Pearson együtthatót használom a csoportosításhoz.

Az előbbi négy korrelációs változóval K-központú klaszterelemzést végzek több csoportszám mentén is. Feltételezem, hogy az előző kimenetekkel mutatott együttmozgás szerint két ellentétes előjelű és egy együttjárást nem mutató csoport rajzolódik ki, ahol a pozitív korrelációnál a pozitív recency, míg a negatív korrelációnál a negative recency mutatható ki. Ez utóbbihoz tartoznak a szerencsejátékos tévedésébe esők.

2. táblázat: Kockázatvállalás 8 klasztere

Korreláció	Klaszterközepek							
	1	2	3	4	5	6	7	8
előző kimenettel	-0,09	0,31	-0,36	-0,04	0,20	-0,38	0,34	0,11
posteriori valószínűséggel	0,22	0,79	-0,06	-0,09	0,14	-0,37	0,49	0,59
sorozattal	-0,05	0,45	-0,37	-0,07	0,21	-0,45	0,37	0,23
normatív kockázatvállalással	0,17	0,68	-0,08	-0,15	0,09	-0,34	0,43	0,44

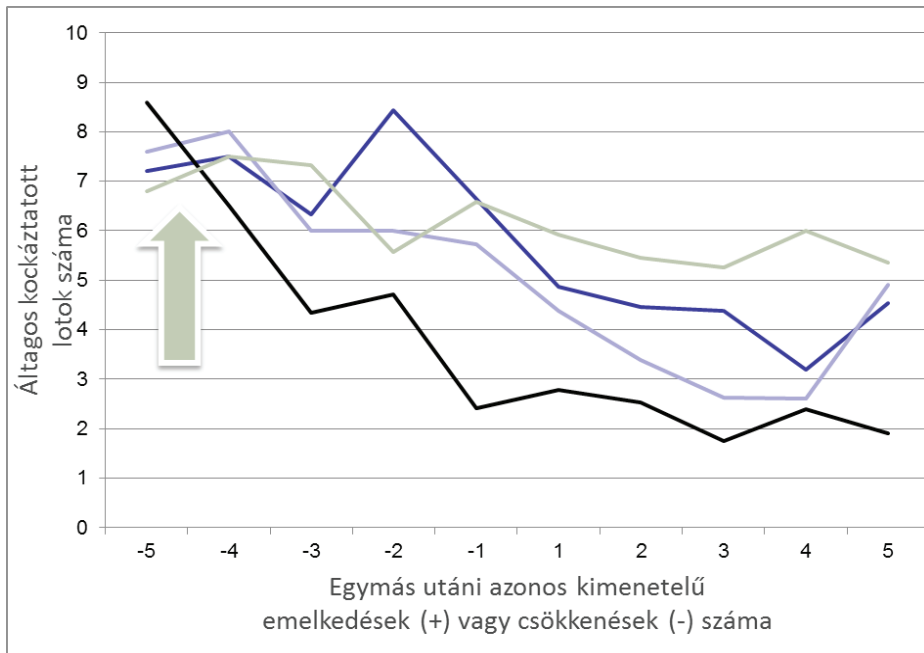
A csoportképző korrelációs változók mindegyikére szignifikáns eredményeket kaptunk, a klaszterek szignifikánsan különböznek a vizsgált változók mentén. (ANOVA $F(7,94)=63$; $F(7,94)=165$; $F(7,94)=103$; $F(7,94)=133$; $p < .001$) A nyolc klaszterből a 3. és 6. klasztert vesszük górcső alá, mivel ezek mutatják a legnagyobb negatív korrelációt a sorozatokkal és az előző kimenetel előjelével is. (2. táblázat) Ehhez a két klaszterhez 10 résztvevő tartozik, az ő kockázatvállalási stratégiájukban várjuk megjelenni a szerencsejátékos tévedését.⁵ A 6. klaszter kockázatvállalása abban különbözik a 3. klaszterétől, hogy még a posteriori valószínűséggel és kockázatkerülő döntéshozó kockázatvállalásával is negatívan korrelál. Ez az a csoport, aki a közgazdasági normatív stratégiával leginkább ellentmondóan viselkedik. Az előző klaszterekben személyenként Kruskal-Wallis próbával ellenőriztem, hogy valóban különböző mértékű-e a kockázatvállalásuk (lot) a különböző sorozatok után. (3. táblázat) Nyolc résztvevőnél 5%-os szignifikanciaszint mellett szignifikáns eredményt kaptunk, míg kettőnél tendenciaszerű a különbség ($p = .062$ és $p = .066$).

⁵ A pozitív recency-t a 2. 7. és 8. csoportból várjuk kikerülni, ahova 39-en tartoznak. Itt viszont stratégiailag indokolt a pozitív együttjárás; azaz emelni a kockázatot értéket a nyerő kimenetel ill. a sorozat után, mivel az növeli a posteriori valószínűséget, s így a közgazdaságilag indokolt normatív befektetett értéket. Mivel ez nehezen választható el a racionális viselkedéstől és így nem tekinthető anomáliának, így ebben a tanulmányban ezzel a jelenséggel nem foglalkozom.

3. táblázat: Szerencsejátékosok kockázatvállalása sorozatok után

Test Statistics										
	l3	l21	l27	l44	l49	l53	l54	l73	l94	l101
Chi-Square	39,47	34,91	21,60	21,34	32,25	29,98	28,65	24,59	22,39	37,93
df	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Asymp. Sig.	,000	,001	,062	,066	,002	,005	,007	,026	,050	,000

Miután megállapíthatjuk, hogy a résztvevők kb. 10%-ánál szignifikánsan különbözik a kockázatvállalás különböző hosszúságú sorozatok után, megvizsgáljuk a kapcsolat irányát. Ábrázoltam a befektetett lotok átlagos számát az egymás utáni azonos kimenetek számának függvényében.⁶ Sorozatos árfolyamcsökkenés után ezek a résztvevők többet kockáztatnak, mint ellenkező esetben, azaz negatív tendencia mutatható ki a 3. klaszter résztvevőinek kockázatvállalásában. (3. ábra) Az azonos kimenetek érzékelése nem feltétlenül lineárisan függ az egymás utáni előfordulások számától. (Carlson és Shu, 2007) A csúcspontját háromnál éri el, utána stagnál. Ez a tendencia látható az ábrákon is.

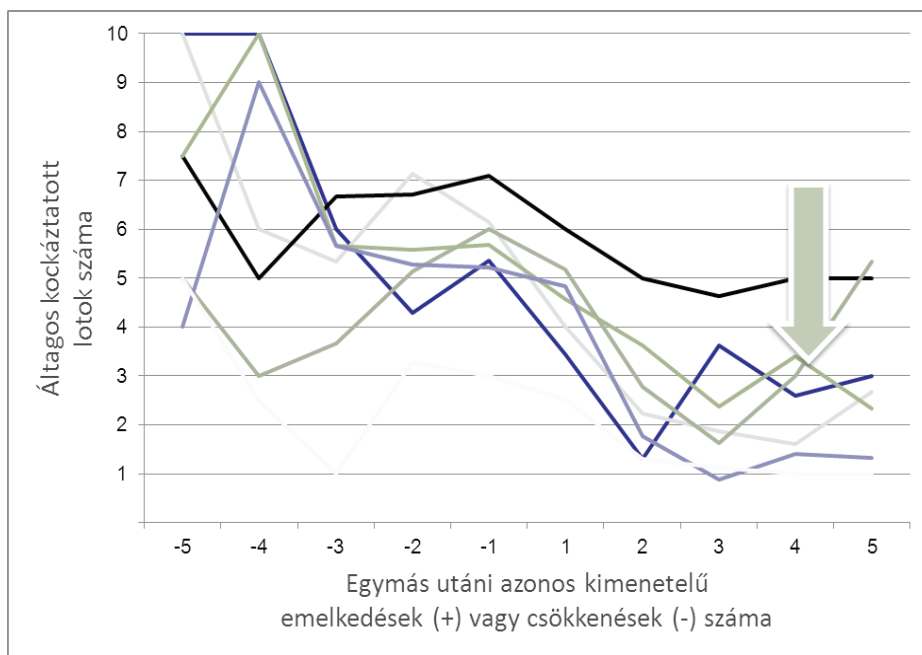
3. ábra: A 4 szerencsejátékos (3.klaszter) kockázatvállalása

Ugyanezt tapasztaljuk, ha megnézzük a 6. klasztert. Az ide tartozó hat döntéshozó kockáztatott lotjainak a száma valamivel negatívabban korrelál a sorozatok hosszával és jelentős negatív korrelációt mutat a normatív kockázatvállalással. Ők is indokolat-

⁶ A széleket 5 felett és -5 alatt összerántottam és átlagoltam, mivel ilyen előfordulásból kevés volt. (1. táblázat)

lanul alacsony összeget fektetnek be nyerő sorozat után, holott ez lenne a domináns nyerő stratégia és különösen sokat kockáztatnak veszítő sorozat után. (4. ábra)

Felmerülhet a kérdés, hogy az egyes döntéshozók egyszerűen rosszul érzékelték az előfordulásokat, vagy nem emlékeztek jól, hogy egy részvénynek napon belül hány-szor ment fel vagy le az ára. Ezért ellenőrzésképp megvizsgáltuk, hogy a résztvevők hány-szor találták el, hogy melyik típusú részvénnel folyt a kereskedés. A befektetők többsége helyesen értékelte az eloszlást, 81%-ban találták el nap végén, hogy nyerő vagy veszítő részvény volt-e forgalomban. Azok, akik a szerencsejátékos tévedését mutatták, 85%-ban válaszoltak helyesen. A két érték között nincs szignifikáns különbség, tehát a szerencsejátékosok nem észlelték kevésbé pontosan a nyerő-vesztő részvénnel történő kereskedés valószínűségét. Így az eltérő kockázatvállalási stratégiát nem lehet a valószínűségek különböző értékelésével magyarázni.

4. ábra: A 6 erős szerencsejátékos (6.klaszter) kockázatvállalása

A maradék hat klasztercsoportból kerülnek ki a kockázatvállalásukban sorozatokra kevésbé érzékeny, illetve a pozitív együttmozgást mutató személyek. Ez utóbbi azonban nem választható el egyértelműen a domináns nyerő stratégiától, így itt nem minősül heurisztikának.⁷

⁷ Megoldás lenne kiszűrni a posteriori valószínűség miatt indokolt mértékű kockázatvállalást és a megmaradó rész jelentené a pozitive recency okozta túlzott kockázatvállalást. Azonban a közgazdaságilag indokolt normatív kockázatvállalás nem csupán a posteriori valószínűségtől függ, hanem a kockázatkerülési paramétertől is,

5. Következtetések/Összefoglaló

Ball (2012), Leopard (1978) és jelen kutatás szerint is a populáció egy részénél kimutatható a szerencsejátékos tévedése. Míg Ball és Leopard pénzfeldobásos kísérlete olyan random eseményeket vizsgált, melyeknek egyenlő valószínűséggel szimmetrikus volt a kimenetele, addig a befektetésszimuláció eltérő valószínűségekkel operáló elrendezést alkalmazott, ami a visszajelzések révén a befektetési döntések előrehaladtával tanulható volt.

Jelentős eredmény, hogy 1/3 vs 2/3 valószínűségpárok (ahol az odds 1:2) esetén is számos résztvevőnél (kb. 10%) jelentkezett a szerencsejátékos tévedése. Ez annyiban jelent többet az előző kísérletekhez képest, hogy itt az eltérő nyerési és veszteségi valószínűségeknek köszönhetően létezett domináns nyerő stratégia, amire intuitíven is rá lehetett jönni. Minél több pozitív árelmozdulás történt egy adott nap, annál nagyobb eséllyel nyerő részvénnel folyt a kereskedés. Ezért az egymás utáni pozitív kimenetek után érdemes volt növelni a befektetett értéket. Ezzel szemben akadtak olyan résztvevők, akik a megnövekedett nyerési valószínűség ellenére is kevesebbet kockáztattak, amivel alacsonyabb kockázatú nyereségtől maradtak el. Ráadásul pont vesztesorozat után növelték kockázatvállalásukat, ami a veszteségi valószínűség megnövekedésének köszönhetően szükségszerűen veszteséghez vezetett.

Hogy mi ennek a jelenségnek az oka? Talán a valószínűségi számításban és statisztikában való járatlanság? Williams és Connolly (2006) szerint azok, akik tanulták ezeket a tárgyakat, szignifikánsabban jobban válaszolnak ilyen területen feltett kérdésekre, mégis amikor az alkalmazásra került a sor, nem volt szignifikáns különbség a feladat teljesítésében a két csoport között.

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy akik a szimulációban a szerencsejátékos tévedésének megfelelő kockázatvállalási stratégiát alkalmazták, a szimuláció megismétlésével is ugyanígy döntetnének-e. Vajon elég-e az egyszeri negatív visszajelzés, hogy a döntéshozó korrigálja stratégiáját? Illetve explicit módon meg lehet-e tanítani neki a helyes stratégiát úgy, hogy azt a későbbiek során valós döntéseiben alkalmazza is?

Az elemzésben kizárólag a részvények árelmozdulásait vettem figyelembe és nem az általa elérhető nyereség, veszteség hatását tekintettem magyarázó változónak. Mivel a résztvevők virtuális pénzt fektettek be és a szimulációban elért eredményük nem befolyásolta valós vagyoni helyzetüket, ezért kérdéses, hogy virtuális befektetési döntéseik mennyire tükrözik a valós pénzügyi befektetési viselkedést. Ráadásul korlátlan hitel állt a résztvevők rendelkezésére, így még az a kedvezőtlen következmény sem állt fenn, hogy a játékból idő előtti kiesnek. Ilyen hiányosságok mellett nem tartottam érdemesnek döntéshozók korábbi időszakban elért nyereségeivel illetve veszteségeivel vagy pillanatnyi virtuális pénzügyi helyzetével magyarázni a következő időszaki kockázatvállalást. A téma azonban releváns, amennyiben elérhető, hogy a döntéshozók

---

amit nem mértünk fel a résztvevőkkel, így nem tudjuk elválasztani a két hatást.

komolyan vegyék virtális vagyონukat, feltétlenül vizsgálendő tényező.

Nem mindegy továbbá, hogy egy pozitív vagy negatív sorozat milyen anyagi helyzetben ér minket. Különbözőképpen reagálhatunk nyerő vagy vesztes sorozatokra, amikor magasak vagy alacsonyak erőforrásaink. (Farágó, 2015) Jelen szimulációban hiába kapta mindenki ugyanazt a leosztást, ez nem biztosította, hogy az ugyanakkor fellépő sorozatokkal a résztvevők ugyanabban az anyagi helyzetben is találkoznak.

A gazdasági döntéshozásban nem elhanyagolható a múltbeli kimenetek hatása a kockázatvállalásra. Az ebből fakadó döntéshozatali torzítások, heurisztikák megismerése hasznos lehet a maladaptív kockázatvállalási magatartás okozta nem kívánatos veszteségek és elszalasztott nyereségek kiküszöbölésére.

Irodalomjegyzék

- Barberis N., Huang M., és Santos T. (2011). Prospect theory and asset prices. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 116, no. 1, pp. 1–53
- Carlson, K. A. és Shu, S. B. (2007). The rule of three: How the third event signals the emergence of a streak. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 104, 113–121.
- Ball, C. T. (2012). Not all streaks are the same: Individual differences in risk preferences during runs of gains and losses. *Judgment and Decision Making*, Vol. 7, No. 4, pp. 452–461
- Farágó, K. (in press) Would the rich or the poor take risks? Do people know how they would really behave? Comparison of risk taking of people with different amount of resources in a field and a laboratory experiment. Unpublished Article, ELTE PPK
- Kuhnen, C. M., Knutson B. (2011). The Influence of Affect on Beliefs, Preferences and Financial Decisions. *Journal of financial and quantitative analysis*, Vol. 46, No. 3, pp. 605–626
- Leopard, A. (1978). Risk preference in consecutive gambling. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 4, 521–578.
- Oskarsson T., Boven L., McClelland, G. H., Hastie, R. (2009). What's Next? Judging Sequences of Binary Events, *Psychological Bulletin*, Vol. 135, No. 2, 262–285
- Williams, R. J. és Connolly, D. (2006). Does learning about the mathematics of gambling change gambling behavior? *Psychology of Addictive Behaviors*, Vol 20, No. 1, 62-68.
- Shefrin, H. (2000). *Beyond greed and fear: Understanding behavioral finance and the psychology of investing*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Sundali, J., és Croson, R. (2006). Biases in casino betting: The hot hand and the gambler's fallacy. *Judgment and Decision Making*, 1, 1–12.
- Thaler, R. H., és Johnson E. J. (1990). Gambling with the house money and trying to break even: the effect of prior outcomes on risky choice. *Management Science*, vol. 36, pp. 643–660
- Tversky, A., és Kahneman, D. (1971). Belief in the Law of Small Numbers.

Psychological Bulletin, 76, 105–110.
Tversky, A., és Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. Science, 185, 1124–1131.

Lektorálta: Dr. Faragó Klára, ELTE Környezet- és Gazdaságpszichológia Tanszék, professzor emeritus

Szociológia
és multidiszciplináris
társadalomtudományi
szekció

A MIGRÁNSOKHOZ VALÓ VISZONY VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS AZ IDEGENELLENESSÉG MAGYARÁZATAI NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Bogáromi Eszter

Budapesti Corvinus Egyetem, PhD hallgató, eszter.bogaromi@uni-corvinus.hu

Absztrakt

Az elemzésben a betelepülőkkel szemben tanúsított befogadó készséget (ESS6: B29, B30, B31) kívánom nyomon követni az ESS kutatás magyar adatbázisaiban. Továbbá az idegenellenesség tényét egy változócsoporttal magyarázom, melyek szociodemográfiai hátteret mutatja be – iskolai végzettség, kor, családi háttér, gazdasági helyzet, település típus. A bemutatott dimenziónál kiemelt figyelem jut a diverzitásra, vagyis arra, hogy a családi rendszer mennyire homogén vagy heterogén a szülők iskolai végzettségét és munkáját is figyelembe véve.

A Magyarországon tapasztalt trendeket és összefüggéseket a tanulmány második felében nemzetközi terepen is tesztelem. A tanulmány választ ad arra, hogy az egyes országokban a szociodemográfiai dimenzió mely változói gyakorolnak nagyobb hatást a xenofóbiára.

Az elemzésben a B29-B34-es blokk kérdéseit használom függő változónak. A megadott változókból egy összetett skála szintű változó készül, melyet többdimenziós modellekben fogok magyarázni (többek között varianciaanalízis és regresszió analízis használatával). A modellek magyarázó változói az F1-F60-as blokkból kerülnek ki, illetve a C1-C28-as blokkból. Az elemzésben mind a hat rendelkezésre álló ESS magyar adatbázist, illetve azok nemzetközi változatait is felhasználok.

A tanulmány újszerűségét a xenofóbia területén a szubjektív és objektív dimenzió hatásának együttes vizsgálata adja, melyet térben és időben is kiterjesztek. A tíz évet felölelő ESS adatbázisok lehetővé teszik a magyarországi folyamatok feltérképezését. A magyarországi trendeket nemzetközi környezetben vizsgálom.

Kulcsszavak: *xenofóbia, ESS, regresszió analízis, varianciaanalízis, Magyarország, Európa*

1. Bevezetés

A migráció több irányú vándorlást magába foglaló fogalom. Beszélhetünk országon belüli és országhatárokat átlépő vándorlásról is. A kivándorló magyarokon kívül a másik, migránsokkal foglalkozó kérdéskör a betelepülni vágyók kérdése. A betelepülni vágyók fogadásával kapcsolatban két alapvető kérdés merül fel, az egyik a fogadtatásuk, a célországban élők kiket engednék letelepedni hazájukban, illetve a betelepülők kulturális, gazdasági hatásának észlelése. Dolgozatunkban az első kérdéskört járjuk körbe Magyarországon és további 15 európai országban, nem csak térben, hanem időben is.

2. Elméleti háttér

A migránsokkal szemben mutatott attitűd vizsgálatánál fontos tudni, hogy hányan érkeznek a befogadó országba és a beérkezők mennyire kerülnek konfliktusos helyzetbe a befogadó ország lakosaival.

A hazánkba érkező vándorlásoknak két típusa van, az egyik az önkéntes bevándorlás és a másik a kényszer vándorlás. A bevándorlók, letelepedettek és három hónapot meghaladó tartózkodók száma 2013-ról 2014-re 3,7 százalékkal csökkent, 2014-ben a három csoportba tartozók száma nem a 213.361 főt érte el. Amennyiben a bevándorlók és letelepedők egyes csoportjainak számának változását figyeljük, a menedékjog iránti kérelmeket beadók csoportjánál figyelhető meg ugrásszerű emelkedés, 2012-ben az egész évre jutó kérelmek száma nem érte el a 2200-at, addig 2014-ben összesen 42.777 kérelmet adtak be. A magyarázat okai a világpolitikai helyzetben keresendő, melyet jól bizonyít a kérelmet beadók nemzetisége. A legnagyobb nemzetiségű csoport a koszovóiak csoportja, mely 21.453 volt 2014-ben, vagyis az összes benyújtott kérvények fele koszovói bevándorlóktól származott (Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, 2015). A beérkezők száma mellett a bevándorlók és letelepedők és a befogadó ország lakosai közötti kulturális konfliktusok száma és erőssége is hozzájárul a bevándorlók érzékeléséhez és hatással van a bevándorlókkal szemben kialakult elutasításra, vagy befogadó attitűdre. A kulturális konfliktusok kialakulása függ a menekültek beilleszkedésétől, melyek típusait Berry négy csoportba sorolja [Berry, 1988]. A besorolás két dimenziója a bevándorló a befogadó kultúrához és a saját kultúrához kapcsolódó viszonya. Amennyiben a bevándorló mindkét kultúrát elfogadja és megtartja, a bevándorló beilleszkedésénél *integrációról* beszélhetünk. Amikor a saját kultúráját megőrizve és a befogadó kultúrát tagadva él a bevándorló, akkor *szegregációról* beszélhetünk. A harmadik lehetséges akkulturáció a marginalizáció, mely esetében a szegregációnál súlyosabb állapot alakul ki, egyik kultúrát sem érzi magáénak, mindkettőt elutasítja. A negyedik csoportba azok a bevándorlók tartoznak, akik asszimilálódnak, vagyis a saját kultúrájukat elvetve, a befogadó kultúrát elfogadva élnek.

3. Módszertan

A European Social Survey kutatás hat adatfelvételi hullámában készített adatbázisaik férhetőek hozzá, az első adatfelvétel 2002-ben volt, míg az utolsó tíz évre rá. A kérdőív mind a hat alkalommal megegyezett, így lehetőség nyílik az adatbázisokon idősoros elemzést készíteni. Az adatfelvételben résztvevő országok listája évről-évre változott. Magyarország minden alkalommal részt vett a kutatásban, ugyan úgy, mint 15 másik európai társa. A kutatások a 15 évnél idősebb lakosságra reprezentatívak és minden ország minimum 1500 fős mintá-

val szerepelnek. A kérdőívben szereplő témakörök széles spektrumot fednek le. Az elemzésben a bevándorlók 'beengedését' érintő kérdésekkel foglalkoztunk, a magyarázó modellekben az alap demográfiaiak mellett a munkanélküliséget, a jövedelmi helyzetet és a szülők iskolai végzettségét is szerepelnek.

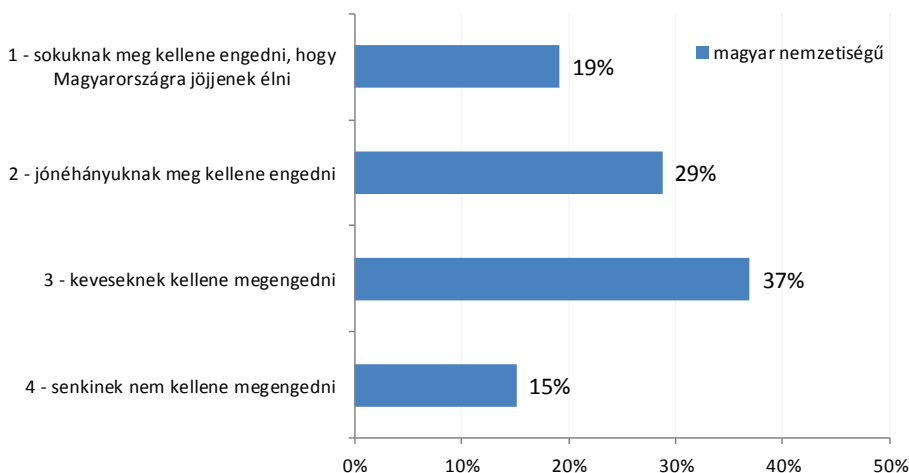
Három kérdés, három különböző csoportra fókuszálva, foglalkozott a bevándorlók fogadásával. Az első kérdés a határon túli azonos nemzetiségűekre kérdezett rá, hazánkban a magyar nemzetiségűekre: „Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést?”. A kérdésre négy lehetőségből választva lehetett válaszolni. Az első válasz a következő volt: „sokuknak meg kellene engedni, hogy Magyarországra jöjjenek élni”. A négyes választ megjelölők szerint „senkinek nem kellene megengedni, hogy betelepüljön”. A válaszlehetőségek mind a négy kérdés esetében azonos volt.

A második és harmadik betelepülő csoport, akikre a kérdőív rákérdez, az a külföldön élő nem magyar nemzetiségűek csoportja és az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek csoportja.

4. Elemzés

4.1. A bevándorlókhoz kapcsolódó attitűd

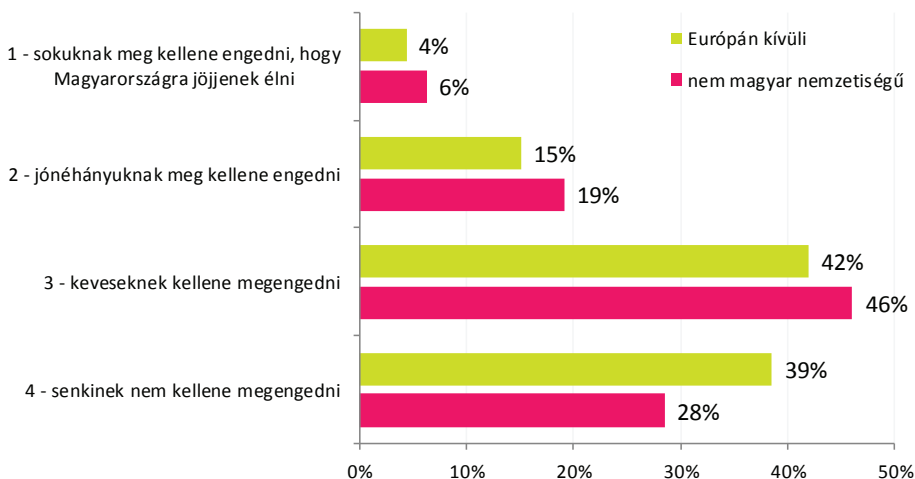
Az ESS6 adatbázisban a magyar nemzetiségű bevándorlók közül sokaknak megengednék a letelepedést az érvényesen válaszolók 19 százaléka, további 29 százaléuk úgy gondolja, hogy jónéhányuknak meg kellene engedni a letelepedést (1. ábra).

1. ábra: Magyar nemzetiségűek betelepülése („Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést?” N2012=1839; százalékos megoszlás) – Forrás: Saját szerkesztés

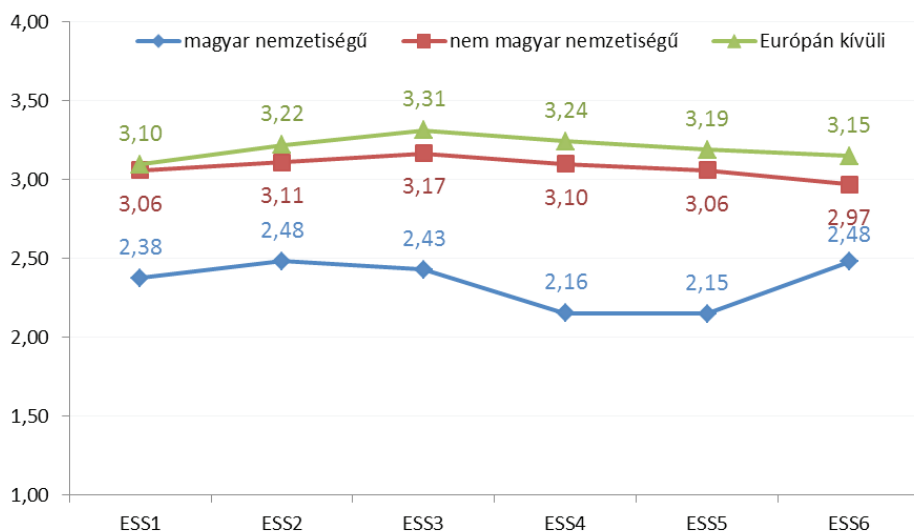
A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek és az Európán kívüli szegényebb országok polgárai betelepedésének kérdésénél az elutasítás jóval erősebb, mint a magyar nemzetiségűeknél. Azok az aránya, akik sokuknak, vagy jónéhányuknak megengedné a letelepedést, már csak összesen 25 százalék a nem magyar nemzetiségűek esetében és 19 százalék az Európán kívüli szegényebb országok polgárai esetében (2. ábra).

2. ábra: *Nem magyar nemzetiségűek és Európán kívüliek betelepülése („A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? és Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjenek élni” N2012=1832 és 1801; százalékos megoszlás) – Forrás: Saját szerkesztés*

A három kérdésnél számolt átlagos értékék közötti eltérés jelentős, a legalacsonyabb (legmegengedőbb) és a legmagasabb (legetasítób) csoportos átlag közötti eltérés 0,67. A leginkább beengedőek a magyar nemzetiségű bevándorlókkal szemben, itt az átlagos érték 2,48 volt, a leginkább elutasítóak az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberekkel szemben, az átlagos érték 3,15 volt (nem magyar nemzetiségűek: 2,97). Az elmúlt 10 évben hatszor került felvételre az ESS kérdőív hazánkban. A kérdések minden kérdőívben ugyanazok voltak, így lehetőségünk van idősorosan elemezni a bevándorlással kapcsolatos érzéseket, véleményeket. A két inkább elutasított csoporthoz tartozó átlagos értékek hasonló módon és mértékben változtak az évek során. 2004-ig emelkedett az átlagos érték, vagyis egyre inkább elutasító magatartás volt megfigyelhető, majd utána folyamatos mérséklődés figyelhető meg. Ezekről az értékektől eltérően mozog a magyar nemzetiségűekhez tartozó mutató, egyfajta hullámmozgás figyelhető meg (3. ábra). 2004-ben és 2012-ben érte el maximumát a mutató (2,48),

vagyis ezekben az években voltak leginkább elutasítóak a magyar nemzetiségű bevándorlókkal szemben. A maximumok és minimumok mögött számos ok húzódhat. A dolgozatnak nem célja az okok feltárása, viszont meg kell említenünk két jelentősebb eseményt, mely hatást gyakorolhatott az attitűdre. 2004-ben volt a népszavazás, melyen a határon túl élő, magát magyar nemzetiségűnek vallók honosításáról lehetett szavazni. Továbbá 2012-ben vezették be Magyarország új alaptörvényét és az új választójogi törvényt. Ezeknek a változásoknak köszönhetően 2012-ben újból reflektor fénybe kerültek a határon túli magyar nemzetiségűek.

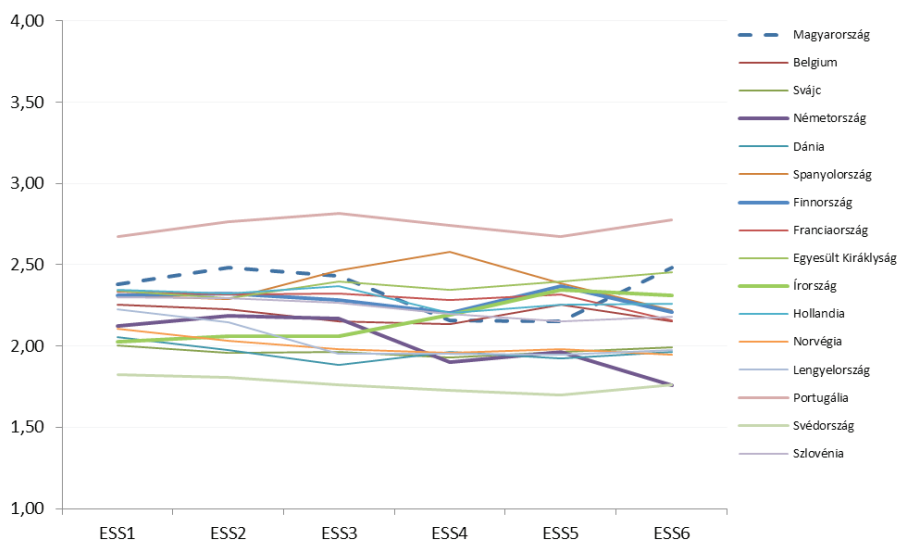
3. ábra: Más országban élők betelepülése („Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést?, A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? és Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjön élni”); átlagos értékek) – Forrás: Saját szerkesztés

Miután kitekintettünk időben, tekintsünk ki térben is! A hazánkban megfigyelt értékek vajon Európa más országaihoz képest magasak, vagy alacsonyak? Ugyanazok a trendek figyelhetőek meg minden országban?

A vizsgált tizenhat ország között Magyarország az inkább elutasító országok közé tartozik, amennyiben a saját nemzetiségű határon túli emberek letelepedését kérdezzük. Míg 2008-ban és 2010-ben a nyolcadik és kilencedik helyen szerepelt Magyarország, addig az utolsó adatfelvételnél már a második leginkább elutasító ország lett Magyarország az európai mezőnyben. Az átlagos értékek egy és négy között lehetnek, a legalacsonyabb értéket mindvégig Svédország érte

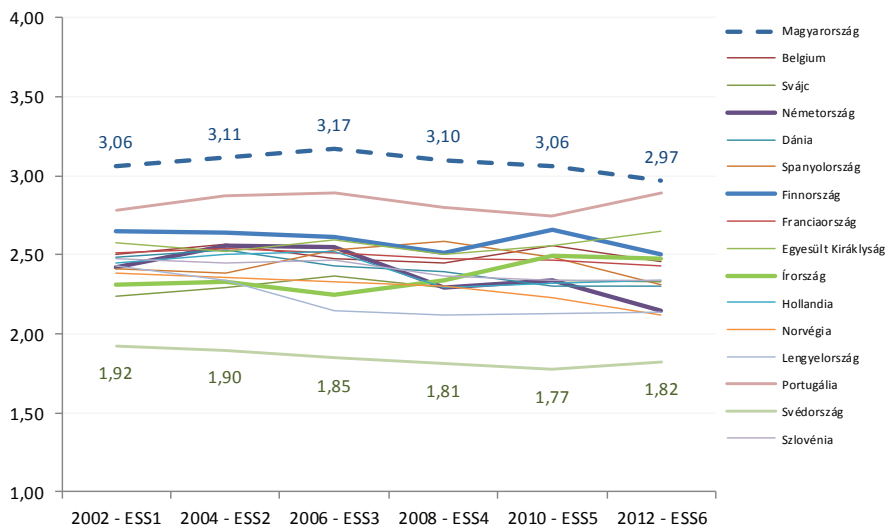
el, 2012-ben 1,76-os átlagos értékkel, a legmagasabbat Portugália (2012-ben átlagos érték 2,77). Fontos kiemelnünk Írországot és Németországot. Előbbi folyamatosan a negatív hozzáállás felé tolódik, utóbbi egyre elfogadóbbá válik a saját nemzetiségű bevándorlókkal szemben (4. ábra).

Az átlagos értékek közötti eltérések is fontos mutatói az attitűdök változásának. Magyarországot átlagos értékeinél megfigyelhető eltérések mértéke csak Németországnál figyelhető meg, ahol folyamatos javulás figyelhető meg. Így elmondható, hogy hazánknál tapasztalható a legnagyobb hullámozás az attitűdben. A második hasonlóan hullámozó ország Spanyolország.

4. ábra: Saját nemzetiségűek betelepülése („Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő, az Ön nemzetiségével megegyező emberek mekkora részének engedné meg a betelepülést?”; átlagos értékek) – Forrás: Saját szerkesztés

A másik két bevándorló csoporttal szemben tapasztalt attitűd, mint már a magyar példánál is láttuk, nagy mértékben eltérő a saját nemzetiségűeknél tapasztalttal. Nincs még egy ország Európában, ahol ilyen nagy eltérés lenne a három csoport átlagos értékei között. Ennek a sajátosságának az okai a történelemben keresendők.

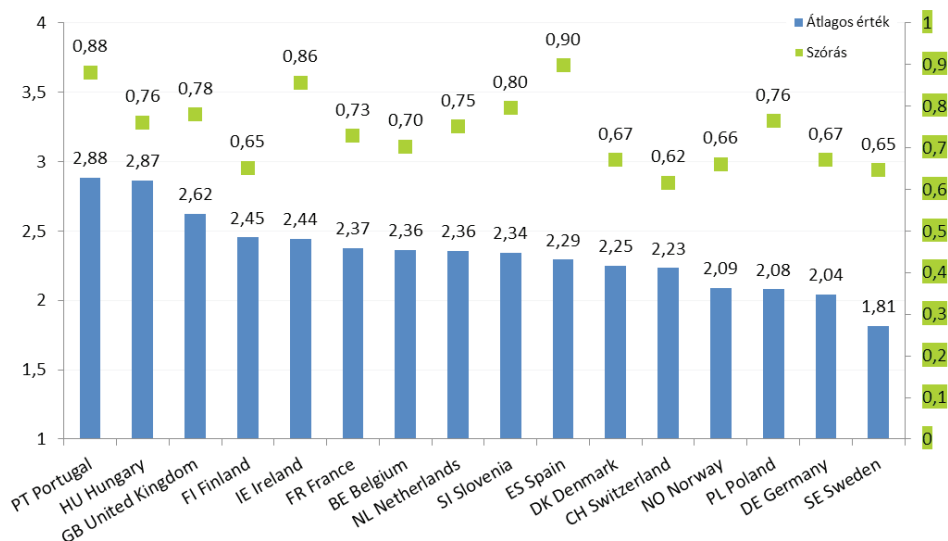
5. ábra: Más nemzetiségűek betelepülése („Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő, az Ön nemzetiségével nem megegyező emberek mekkora részének engednie meg a betelepülést?”; átlagos értékek) – Forrás: Saját szerkesztés

Mind a más nemzetiségű európaiaknál, mind az Európán kívüli szegényebb országok polgárainál Magyarország mindvégig a legmagasabb értékeket érte el, ami azt mutatja, hogy a vizsgált 16 ország között a magyarokra jellemző leginkább, hogy nem kedvelik a betelepülni vágyó nem magyar nemzetiségű embereket (5. ábra). Svédországban gondolják a leginkább úgy az emberek, hogy meg kell engedni a nem svéd, európai bevándorlóknak a letelepedést. A legalacsonyabb értéket 2010-ben érték el – ekkor volt tapasztalható a leginkább befogadó attitűd – ekkor az átlagos érték 1,77 volt. Portugália és Magyarország elutasító magatartásától és Svédország befogadó magatartásától eltekintve a 13 ország értékei egy szűkebb sávban mozognak.

Az Európán kívüliek elutasítása nem minden nemzetnél erősebb, mint a másik két csoport elutasítása. Ennek köszönhetően a Bogardus-skálába rendezés nem alkalmazható a három kérdésnél. Az időbeli és országok közötti eltéréseknek köszönhetően nem használhattunk főkomponens elemzést, vagy faktoranalízist, így a három kérdés átlagolásával alakítottuk ki az indexet, mely összefoglalva a három bevándorló csoportot, megmutatja, hogy mennyire befogadóak az emberek. A skála minimuma 1 és maximuma 4. Az index minimuma azt jelenti, hogy az adott személy mindhárom célcsoportnál úgy érzi, hogy sokuknak meg kellene engedni a betelepülést. Az index maximuma pedig azt jelenti, hogy a felsorolt csoportok mindegyikénél azt érzi a válaszoló, hogy senkinek nem kellene megengedni, hogy az országába menjen és ott éljen.

Az index értéke Magyarországon lenne a legalacsonyabb, ha a magyar nemzetiségűekkel szemben nem lennének sokkal megengedőbbek, mint más nemzetiségű társaikkal szemben. Így 2012-ben Portugália után hazánkban mutatkozott a legmagasabb index érték – legerősebb elutasító attitűd.

A legutóbbi adatfelvétel eredményei, az index átlagos értékei országonként a 6. ábrán látható.

6. ábra: *Bevándorlók beengedése index (képzett változó, hullám: 2012, átlagos értékek és szórás) – Forrás: Saját szerkesztés*

A szóráshoz tartozó értékek azt mutatják, ha az országon belül nagy véleménykülönbségek figyelhetők meg. A szórás vizsgálatánál az átlagértéket is figyelembe kell vennünk. Spanyolország emelkedik ki, az átlagos értéke csupán 2,29, amivel a hetedik leginkább elfogadó ország, mégis az index szórása 0,90, ami azt mutatja, hogy Spanyolországban figyelhetők meg a legnagyobb véleménykülönbségek. A legalacsonyabb szórás az inkább elutasító Finnországra jellemző, ahol az átlagos érték 2,45, a hozzá tartozó szórás csupán 0,65. Hazánkra inkább a vélemények egyezése jellemző. Egy későbbi elemzés témája a véleménykülönbségek vizsgálata, így most nem térünk ki az okok felfejtésére. Az utolsó hullámnál sikerült csak Portugáliának megelőznie hazánkat, a többi hullámnál mindig Magyarországra jellemző leginkább az elutasító hozzáállás.

4.2. A magas elutasítási arány magyarázata

A tapasztalt negatív hozzáállás okait kerestük, leginkább szociodemográfiai változókat használtunk a modellalkotásnál. A bevont változók, mint a megkérdezett

neme, kora, iskolai végzettsége, a szülő iskolai végzettsége, jövedelmi helyzetük (érzékelt), gyerekek száma a háztartásban, családi állapot, lakóhely, munkanélküli előélet, mindegyikét kétértékű változóvá alakítottuk, hogy a regressziós modellben szerepelhessenek (az eltérő mérési szintek kiküszöbölése végett). A modellbe vont változók mindegyike szignifikáns kapcsolatban állt az index változóval Magyarországon a 2012-es adatfelvételi hullámnál. A szignifikáns modellben a megmagyarázott hányad 7 százalék. (1. táblázat) A modellt teszteltük a többi, az elemzésben szereplő európai országnál is. Két ország volt, ahol a modell nem volt szignifikáns, Norvégia és Szlovénia. A modellben szereplő változók Dániában magyarázták a legnagyobb hányadát az index változó szóródásának, itt a modellhez tartozó R négyzet értéke 15 százalék volt.

1. táblázat: *A regressziós modellek által megmagyarázott hányadok országokként*

Ország	R²
Dánia	15%
Svájc	15%
Franciaország	14%
Egyesült Királyság	13%
Spanyolország	13%
Írország	13%
Belgium	11%
Finnország	11%
Németország	10%
Lengyelország	9%
Portugália	9%
Hollandia	7%
Magyarország	7%
Svédország	6%

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarországon a regressziós elemzésből azt láttuk, hogy a férfiak megengedőbbek a letelepedni vágyókkal szemben, mint a nők. Továbbá akiknek nincs gyermekük, azok elutasítóbbak a migránsokkal szemben, mint gyermekes társaik. A magasabb iskolai végzettségűek inkább támogatják a más nemzetiségűek betelepülését. Ez igaz mind a megkérdezett, mind a megkérdezett szüleinek iskolai végzettségénél. Az elvált és megözvegyült válaszolók inkább voltak elutasítóak és az egyedülállóak a leginkább elfogadóak. Továbbá minél magasabb az érzékelt jövedelmi helyzet, annál inkább elfogadóak. Aki volt már valaha minimum 3 hónapig munkanélküli, azok inkább elutasítóak a betelepülni vágyókkal

szemben. A kor előrehaladtával a személyek inkább vélik úgy, hogy betelepülhetnek más nemzetiségűek.

5. Összefoglalás és további tervek

Összességében elmondható, hogy a Magyarországon élők Európában a leginkább elutasítóak a bevándorlókkal szemben, amin még az sem enyhít, hogy a magyar nemzetiségűekkel szemben megengedőbbek vagyunk. Jelentős eltérés figyelhető meg a magyar nemzetiségű és a nem magyar nemzetiségű bevándorlókhoz kapcsolódó attitűdök átlagos értékei között. Továbbá hazánkban figyelhető meg a legnagyobb ingadozás a kérdések és az index értékei között, amikor az elmúlt tíz év válaszait elemezzük. A politikai, gazdasági helyzet nagy hatással van ránk és évről évre változhat meg a véleményünk. A beengedést mutató index értékének szórása hazánkban alacsony volt, így elmondható, hogy alacsonyak voltak a véleménykülönbségek 2012-ben. Legerősebb véleménykülönbségek Spanyolországban tapasztalhatóak.

A szociodemográfiai modellben szereplő változók mindegyike szignifikáns összefüggésben állt az index változóval és az együttes szereplésük a modellben egy szignifikáns modellt eredményezett. A független változók által megmagyarázott hányad alacsony volt, csupán 7 százalék, ami azt mutatja, hogy ezeken a változókon túl kell keresni az inkább befolyásoló változókat. A változók regressziós együtthatóiból kiderült, hogy azok hozzáállása pozitívabb, akiket kevesebb csapás érte, akik jobb körülmények között élnek. A jobb körülmények alatt nem csak az anyagi jólét értendő. Azok akik nem vesztették el a társukat (válás vagy megözvegyülés révén), akiknek gyermekeik vannak, magas az iskolai végzettségük (nem magában a magas iskolai végzettségben keresendő a jó körülmény, hanem az általa elérhető életmódban) inkább elfogadóbbak a bevándorlókcal szemben, mint azok, akik például hosszabb ideig voltak munkanélküliek. Ez az irány előremutatja, hogy a szubjektív változók felé kell fordulni. Elemzésünk folytatásánál a boldogság faktort kívánjuk bevonni a magyarázó modellbe.

Irodalomjegyzék

- Berry, John W., Dr. (1988): Acculturation and Psychological Adaptation among Refugees. In Miserez, Diana (ed.): Refugees – The Trauma of Exile. ICRC, Dordrecht–Boston–London.
- Gödri 2010, The Role Of Ethnicity And Social Capital In Immigration To Hungary By Irén Gödri, n.p.: Budapest KSH NKI 2010
- Green, ET 2007, 'Guarding the gates of Europe: A typological analysis of immigration attitudes across 21 countries', *International Journal Of Psychology*, 42, 6, pp. 365-379
- Melegh, Kovács, & Gödri 2010, „Azt Hittem, Célt Tévesztettem” A Bevándorló

- Nők Élettörténeti Perspektívái, Integrációja És A Bevándorlókkal Kapcsolatos Attitűdök Nyolc Európai Országban [Kész. Melegh Attila, Kovács Éva, Gödri Irén], n.p.: Budapest KSH NKI 2010
- Nyíri Pál: Kínai migránsok Magyarországon: Mai tudásunk és aktuális kérdések
In: Változó migráció – változó környezet (szerk.: Hárs Ágnes és Tóth Judit), 2010, 147-172.o
- Sik, & Nagy 2007, A Migráció Szociológiája [Vál. És Szerk. Sik Endre] [Hungarian Transl. Nagy László Ábel Et Al.], n.p.: Budapest ELTE TáTK 2007

Lektorálta: Dr. Pillók Péter, PhD, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, , egyetemi adjunktus

ADATOK EGY PARTIUMI ÉS EGY HATÁRSZÉLI TELEPÜLÉS GÖRÖG KATOLIKUSAINAK IDENTITÁSKÉRDÉSEIHEZ

Bognárné Lizák Dorina

Debreceni Egyetem, másodéves doktorandusz, lizakdorina@gmail.com

Absztrakt

Köztudott, hogy magyar görög katolikusságról Európa más vidékeihez képest később beszélhetünk. Ez a vallási felekezet Európa kontaktzónájában helyezkedik el, mezsgye kelet és nyugat között. A görög katolikus vallási felekezet többek között a mai Lengyelország, Szlovákia, Románia és Magyarország területén húzódik. Ez az az egyház ami a keleti egyház főségét elutasította (sic!) a nyugati egyház főségével szemben. Ezért is nevezik ezt a vallási csoportosulást unitusnak – egyesültnek. Laikusok számára az ortodoxia tökéletes másának tűnhet, elég csak a templomok díszítettségét, a liturgia dallamát vagy a papok ruházatát figyelembe venni.

Az, hogy milyen identitásúak voltak az idők folyamán egy-egy területen a görög katolikusok a történelmi Magyarország területén nem lehet egyszerűen meghatározni. Egy összetartó, zárt közösségről beszélhetünk ezen felekezethez tartozók körében, akik őrizték és mai napig őrzik hagyományait, a mához közeledve olykor fel is élesztve bizonyos szokásokat. Ám a magyarországi görög katolikusok megítélése, identitási kérdéseik mindig kérdőjelesek voltak. Más-más nézőpontból szemlélik magukat a felekezethez tartozók és megint más kérdés, hogy a kívülállók hogyan tekintenek rájuk. Ugyanis elég későn alakult, jobban mondva későn lett jóvá hagyva ennek a felekezetnek a léte és még ennél is később vált engedélyezetté a magyar görög katolikusok számára a magyar nyelvű liturgia és imádság. A nem magyar nyelven folytatott szertartásaik pedig igencsak sarkalatos előítéleteket eredményeztek. Tényként állítható, hogy nem tekintették magyar vallásnak ezt a felekezetet. Sokáig vita tárgyát képezte, hogy milyen nyelven is folyhasanak a liturgiák és az imádságok ezen felekezeten belül: ósláv, görög, vagy román nyelven.

A fiatal egyház a felmerülő nehézségek és viszontagságok ellenére megalakult a történelmi Magyarországon, kivívta a magyar nyelvű liturgia lehetőségét, és mind jobban megerősödött az ország leginkább keleti, északkeleti régióiban. Ugyanakkor a területi elhelyezkedés Trianon után megint problémás identitási kérdések sorát hozta magával, hiszen a határ romániai oldalán betiltották a görög katolikus vallást, és az addigi görög katolikusok az államérdek diktálta ortodox vallásba lettek beolvasztva nagyrészt. A legtöbb településen eleve román, ruszin vallásnak tekintették a görög katolikust, és a gyakorlóira is gyakran ráhúzták a román, ruszin jelzőt, ha volt alapja, ha nem. (Az estek többségében a betelepítések során volt alapja ezeknek a megállapításoknak.) A határon túlra került görög katolikus magyarságot pedig előszeretettel románították olykor az addig magyarországi testvéreik is. Mindez részben abban gyökerezik, hogy az oláh – és ruszin – népcsoportok ortodox vallásúak voltak, ami nagyon sokban hasonlít a görög katolikusra. Ráadásul a román és ruszin vidékek hamarabb saját nyelvű görög katolikussággal rendelkeztek, mint a magyarországiak, éppen ezért problémás volt egy-egy magyarlakta vidék görög katolikus településeinek etnikai megítélése. Főként akkor, ha a vallás meggyökeresedésének hátterében a betelepítések során a lakosság hozta magával vallását és később elmagyarosodott. Elég csak felütni Fényes Elek Geographiai szótárát és elolvasni az eredményt: ez vagy az a település oláh-magyar falu, ruszin település stb...Ez főként azokra a településekre vonatkozik, amelyek nagy

fokú görög katolikus vallású lakossággal rendelkeztek. Célom ezért két konkrét görög katolikus lakta település történelmi alakulásán keresztül végigvezetni azt, hogy miként és hogyan is értelmezhető a görög katolikusainak megítélése, belső és külső szemléletet tekintetbe véve, mindezt a tényanyaggal alátámasztva. A választott településeim közül az egyik egy határszéli kis település, közel a mai Romániához (Csengerújfalú), a másik település pedig a mai Románia területén helyezkedik el (Kökényesd a hozzá csatolt Csedreggel). Választásom azért erre a két településre esett, mert közelségük ellenére eltérő a megítélésük főként Trianon után, ugyanakkor identitási kérdéseikben mégiscsak hasonlóak, vallásos hagyományanyaguk pedig igencsak gazdagnak mondható.

Kulcsszavak: *identitás, görög katolikus, megítélés, betelepítések, Trianon*

1. Bevezető

Hazánk ütközőpont kelet és nyugat között és benne összetalálkoznak a két világ szellemi áramlatai. Egészen természetes, hogy hazánkban a kereszténység keleti és nyugati formái is megtalálhatóak.¹ Európa közepén húzódik ugyanis az a határvonal, ami a kontinens keleti és nyugati felét egymástól elválasztja. A Kelet- és Nyugat-Európa közötti kontaktzóna középső részén szerveződött a XVI-XVII. században a görög katolikus egyház, magában hordozva a két kultúra találkozásainak szembevető és rejtettebb jegyeit: őrzi a keleti kereszténység jellemvonásait, de emellett a nyugati kereszténységbe ágyazódott be.² Ahogy P. Liki János összefoglalójában fogalmaz, elég sokáig csodálkoztak a Kárpát-medence területén olyan kifejezésen, mint görög katolikus magyarság. Sokan követték ugyanis a kereszténység keleti szertartását a románok és oroszok, ruszinok közül, így sokáig nem is magyaroknak tartották azokat, akik a keleti kereszténységet követték, mert az ország a nyugati kereszténység mellett kötelezte el magát. Az, hogy a görög katolikus felekezetűeket nem tartották magyaroknak, annak is volt köszönhető, hogy sokáig nem szervezhettek önálló egyházközséget, csak román vagy ruszin fennhatóság alá tartozva gyakorolhatták vallásukat, nem saját anyanyelvükön. A saját egyházrendszer kialakítására csupán a XVII. század folyamán érlelődött meg a Magyarországon élő görög szertartású keresztények között a gondolat, és csupán Mária Terézia idejében kezdték meg magyar nyelvre átültetni a görög szertartás imáit és énekeit.³

A tanulmány a görög katolikusok, ezen belül is a mai Magyarország egyik, legkeletibb szegletében elhelyezkedő kis település görög katolikus vallásának időben eltérő identitáskérdéseivel foglalkozik. Ugyanakkor egy partiumi településcsoportosulást is elemez, ugyancsak ebből a szempontból. Az, hogy milyen is volt a görög katolikusok nemzetiségi megítélése évekkel ezelőtt egy-egy adott területen sok egymással összefüggő dolog függvénye. Mai viszonylatban ennek csak kicsinyke nyomait lehet felfedezni: a felekezethez tartozók válaszai a kér-

¹ P. Liki János, 1939: 323.

² Bartha Elek, 2001: 299-300.

³ P. Liki János, 1939.

désre mások, mint a kívülállóké, és a határon túli helyzet megítélése még tovább árnyalja ezt, főként, ha Románia területén beszélünk egy romának titulált vallási közösségről. A sztereotípiák és a valóság kapcsolatára kívánok rávilágítani, statisztikai adatokkal alátámasztani, a hasonlóságokat és az esetleges különbségeket egybegyűjteni két konkrét példán végigvezetve. Mindez természetesen nem csupán arról szól, hogy adott egy vélekedés, amit a történelem eseményei és korai statisztikai adatok alátámasztanak, majd mindez több évtized múlva a feledés homályába vész, esetleg itt-ott megmarad az emlékezetben. Görög katolikusság esetén ugyanis a népi vallásosság erőteljesen jelen volt a latinizáló hatás nagyarányú előretöréséig. A jelenhez közeledve pedig egyre több szokás elevenedik fel és jelenik meg akár átültetett formában újra meghonosítva adott területeken. Ahhoz, hogy ezek a jelenségek elemzésre kerülhessenek akár a későbbiek folyamán fontos tehát tudni, hogy az adott területen élő nemzetiség milyen is volt és mit honosított meg. Mindehhez természetesen a statisztikákon és megjelent írásokon kívül felhasználok a felekezeten belüli és kívüli egyének megkérdezésével (félíg strukturált interjú) létrejött anyagokat is.

2. Néhány szó a görög katolikusokról

A görög katolikusok a mai Magyarországon a harmadik legnagyobb vallásfelekezetet alkotják. Sajátos vallásos hagyományviláguk regionális típusnak is tekinthető, mivel többségük egy földrajzilag összefüggő és jól körülhatárolható vidéken él Északkelet- és Kelet-Magyarország három megyéjében, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyék területén. (Ma már nem csak erre a három megyére korlátozódik teljes egészében a görög katolikus vallású magyarság, hiszen a szórványegyházak mind kiterjedtebbek, mind több és több közösség alakul országszerte, köszönhetően a migráció jelenségének is. Mindezek mellett jelen van a görög katolikus magyarság a közigazgatási határokön túl is.) Létszámuk napjainkban mintegy háromezre tehető, de az első világháború előtt a magyarság egy kisebb hányadán kívül nemzetiségeink milliói követték ezt a vallást.⁴

A keleti és a nyugati egyház 1054-ben vallási, politikai és egyéb okból elszakadt egymástól. Idővel egyes helyeken az egység helyreállt. „Azokat a keletieket, akik Rómával az egységet helyreállították egyesülteknek, unitusoknak nevezték; azokat viszont, akik az egyesülést elutasították nem egyesülteknek, szakadároknak, skizmatikusoknak hívták. Magyarországon 1773 óta az egyesülteket görög katolikusoknak, a nem egyesülteket 1868 óta görög keletieknek nevezik. Az előbbit Mária Terézia királynő hozta be, az utóbbit pedig az 1868: IX tc. rendelte el. XI. Pius pápa 1934. december 31-én előírta, hogy a görög katolikusok vegyék fel a bizánci rítusú katolikus elnevezést. Ez az elnevezés – mely nálunk éppen

---

⁴ Bartha Elek, 1990: 425.

napjainkban kezd elterjedni – annál is inkább helyes, mert a keleti egyházban csak a görög anyanyelvűek végzik a liturgiákat görög nyelven, egyébként a temp-lomban minden nép a saját nyelvét használja, és azon végzi a Bizáncban kialakult szertartásokat. A nem egyesültek viszont élesen tiltakoztak az értelmetlennek tűnő görög keleti elnevezés ellen s ortodoxoknak – a szláv nyelvterületen pravoszlávnak – nevezik magukat. Ezt az elnevezést kezdik használni hivatalosan hazánkban is, bár a közvélemény nehezen barátkozik meg vele.”⁵

A görög katolikus magyarság történetével több jeles személy is foglalkozott már, számos munka született ebben a témakörben mind egyházi mind néprajzi szempontból. Pirigyi István írásai, Bartha Elek a Magyar Néprajz VII. kötetében írt korrekt és pontos összefoglaló munkáján kívül sok rövidebb és hosszabb terjedelmű munkája. A Magyarországi Görögkatolikus Egyház gondozásában az utóbbi időben *...minden utamat előre láttad...*című könyv is, aminek mintegy a fele része a kezdetektől sorra veszi azokat a területeket, ahol a görög katolikusok nagyobb régiói szerepelnek a XVII. századtól. Mindezek mellett tartalmazza azokat a törekvéseket, ami szerint a liturgia nyelve magyar lett. Ez összekapcsolódott (1790-91. évi országgyűlés alapján) a magyar nyelv ügyének szorgalmazásával is. A liturgia-fordítások a vallásgyakorlók körében eleinte azonban csak kézíratos formában terjedtek és terjedhettek, az első nyomtatásban megjelent Imádságos Könyvetske csupán 1825-ben jelenhetett meg, Kassán. Sok küzdelem árán lett a liturgia nyelve magyar. A törekvések, a sorozatos kérvények és egyházi, pápai és kormányrendeletek után is nagyon sok idő telt el, míg napvilágot láthatott 1962-ban Roskovits Ignác hajdúböszörményi lelkész gondozásában az Óhitű imádságos- és énekeskönyv. Az egyház elfogadtatása és az egyházmegyei szervezet kiépítése azonban megint csak fáradságos és koránt sem egyszerű feladat volt a görög katolikus felekezetűek számára. Ugyanakkor a politikai változások sem igen kedveztek egy szerveződő egyház kialakulásának és megtelepedésének. Az események, hol lendületet vettek, hol pedig visszavetődtek, ám a hívek és vezetők nem adták fel a küzdelmet. Végül engedélyt kaptak a felsőbb egyházi vezetőktől: „A pápa az alapító bulla intézkedéseinek végrehajtásával Raffaele Scapinnelli di Leguignó bécsi nunciust (1912-1916) bízta meg, aki 1912. november 17-én adta ki a Christifideles bulla végrehajtási rendeletét.”⁶ Már ez a viszontagságos kezdet, és maga a nyelvi kérdés sem kedvezett az egyházhoz tartozók megítélésének. Jobban mondva éppen az akkoriban egyházhoz tartozó magasabb iskolázott réteg próbálta lepergetni magáról a nemzetiségi kérdést, és szorgalmazni mindinkább a magyar nyelv ügyét. Rengeteg olyan munka is napvilágot látott, ahol éppen a vallás magyar jellegét kívánták kidomborítani, méghozzá olyan módon, hogy ősi még a nyugati kereszténység előtti időkre visszanyúló gyökereket és folytonosságot is sejtetni véltek a görög katolikusság és a korai keleti kereszténység megléte között. Természetesen történelmi tanulmá-

⁵ Gesztelyi Tamás, 1991: 55.

⁶ Görögkatolikusok Magyarországon, 2012: 38.

nyaiból kifolyólag mindenki tisztában van azzal, hogy a keleti kereszténység korábban jelen volt letelepedett őseink körében, mint a nyugati, de ehhez kapcsolni a magyar görög katolikuság gyökereit lehetetlenség. Több köze van a betelepítésekhez minden esetben, a vizsgált települések esetében is.

Nemcsak összefoglaló munkák születtek, hanem konkrétan a görög katolikusok identitási kérdéseivel foglalkozó írások is. Erdély görög katolikuságának Ilyés Zoltán a legnagyobb kutatóját és megszólaltatóját. Nem csak erdélyi részen, hanem Kelet-Magyarország régióiban is felmerült a betelepítések kapcsán a görög katolikus vallásúak helyzete. A Trianon utáni vallásos érzületű írásokban kicsit sem pártatlan megközelítésben lehet számba venni a görög katolikusok hovatarozását. Mindezek mellett merőben elítélik a román, ruszin és egyéb jelzöt, aminek a betelepítések tekintve ugyancsak van valóságalapja, mint ahogy azt a vizsgált településeket tekintetbe véve látni is fogjuk és ezek a legtöbb tudományos igényvel megfogalmazott munkában tényként szerepelnek. De nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a bizonyos etnikai hovatarozást megjelenítö jelzök a korábbi évtizedben más jelleggel bírtak, mint akár most, az 1920 előtti soknemzetiségű Magyarországot szem elé képzelve legalábbis. Etnikai hovatarozás és nyelv külön dolog volt olykor, főként, ha a korabeli statisztikákban szereplö nagyarányú ugrásokat figyelembe vesszük.

3. Csengerújfalu mint Szatmár vármegye része

Csengerújfalu község Magyarország északkeleti csücskében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Szatmári-síkságon, az Ecsedi-láp északkeleti részén található. Már a kezdeti idöktöl nagyszámú görög katolikus lakossággal rendelkezett, ezt mutatják írásos dokumentációk, így a népszámlálási adatok is. A mai Csengerújfalu úgy jött létre Csenger város mellett, hogy az ott élö földesurak, birtokosok betelepítettek oláh lakosságot, ami a görög katolikus szertartású keletiek számát tekintve ösztönzöleg hathatott. FÉNYES ELEK Geographiai Szótárában is Csengerújfalu mint oláh falu szerepel: „Szathmár v.-megyében, magyar-oláh falu, 5 rom, 330 gör. Kath., 396 ref., 8 zsidó lak., ref. És gör. Kath. Anyatemplommal”⁷. Késöbb az 1881-es népszámlálási adatok is azt mutatják, hogy a településen a görög katolikusok száma 330 före tehetö, de emellett a felekezeti megoszlásra vonatkozó adatok is érdekes képet mutatnak: az oláh nemzetiség számaránya 305 föt mutat.⁸ A mindössze néhány évtizeddel késöbbi népszámlálási adatok alapján a községben a magyar lakosság számaránya 1009 fö, míg az oláh lakosság száma csupán 17 fö.⁹ Elmondható ugyanakkor, hogy az 1910-es népszámlálás összesített adatai alapján a Magyarországon élö több mint két millió görög katolikus

⁷ Fényes Elek, 1851: 233

⁸ 1881-es népszámlálás, 1882: 257.

⁹ 1910-es népszámlálás, 1912: 310.

56%-a román, 23%-a rutén, 15%-a magyar, 4%-a szlovák.¹⁰

Csengerújfalú tehát a hajdani Szatmár vármegyéhez tartozott, amely a történeti Magyarország egyik legnagyobb megyéje, a táji tarkaságot árnyalva az etnikai és vallási sokszínűséggel. Kálvinisták, evangélikusok, római és görög katolikusok, izraelita vallásúak és ortodox hitűek; magyarok, ruszinok, románok, szlávok, németek és zsidók éltek a vármegyében.¹¹ Borovszky összefoglalásában ez olvasható Csengerújfalú községről: "Csengerújfalú magyar-oláh község. Van benne 147 lakóház, 975 lakossal, ebből 896 magyar, 68 oláh; közülük 121 római kath., 483 gör. kath., 310 ref., 55 izr."¹² A Szatmár megyéről készült monográfiák ugyanakkor a nemzetiségi kérdések számbavételével más-más módon bántak, volt ahol a magyarul beszélőket nem nemzetiségiként tüntették fel, így a számadatok néhol valóban pontatlanok lehetnek.

1. táblázat: *A népesség eloszlása az uralkodó nemzetiségek és vallások szerint a következő Csengeri járásban*

Magyar	Német	Oláh
25 414	41	2 272

Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus, református
2 348	7610	15 953

Forrás: Borovszky

Az első magyarországi népszámlálás adatai szerint Szatmár nagy kiterjedésű, népes vármegye volt. 298 község, 16 mezőváros, 2 szabad királyi város: Nagybánya és Szatmárnémeti, valamint Felsőbánya szabadalmas bányaváros tartozott ide. Trianon után az egykori megye területének 71,6%-a, lakóinak 69,8%-a az új határon túlra került. Településeiből is csupán 94 maradt az országban.

2. táblázat: *Szatmár megye népessége a 19. század első felében*

1785/86. év	1819. év	1827. év	1847
136 545	185 713	225 808	247 743

Forrás: Takács¹³

3. táblázat: *Szatmár megye lakóinak vallási megoszlása Fényes Elek szerint*

római katolikus	görög katolikus	református	evangélikus	izraelita
40 266	101 819	95 415	1 000	9 233

Forrás: Takács

¹⁰ Bartha Elek, 2001: 310.

¹¹ Takács Péter, 1993: 242.

¹² Borovszky Samu, 1908: 56.

¹³ Takács Péter, 1993: 243.

4. táblázat: Szatmár megye lakóinak nemzetiségi megoszlása Fényes Elek szerint

magyar	ruszin	szlovák	német	román	zsidó
145 162	4 493	1 060	15 809	71 917	9 233

Forrás: Takács (Fényes Elek adatai az 1844-45 évek tájékaról valók)

A számadatok torzulását mutatja az is, hogy az adott település monográfiája már másként számol be magáról Szatmár megyéről: „Szatmár vármegye területe a történelmi Magyarország idején 6491 négyzet km volt. A vármegyét északról Bereg, Ugocsa, és Máramaros, keletről Máramaros, délről Szolnok-Doboka, Szilágy és Bihar megyék, míg nyugatról Szabolcs vármegye határolta. Szatmár vármegye közigazgatásilag kilenc járásra (Csenger, Erdőd, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nagybánya, Nagykároly, Nagysomkút, Szatmár, Szinérváralja) volt felosztva. A vármegye területén 15 nagyközség és 288 kisközség volt. A lakóinak száma 1891-ben 323700 fő.”¹⁴

5. táblázat: Nemzetiségek megoszlása

magyar	198 500 fő
oláh	108 000 fő
német	14 000 fő
rutén	1 350 fő
tót	400 fő
egyéb	1 750 fő

6. táblázat: Vallás szerinti megoszlás

görög katolikus	138 000 fő
református	105 000 fő
római katolikus	53 000 fő
izraelita	23 000 fő

Forrás: Katona

A táblázatok alapján is jól látszik, hogy Szatmár vármegyében jelentős számú oláh/román lakosság is élt. Az oláh lakosság betelepítése a falu területére köztudott, és még ha hamar asszimilálódott is a lakosság nyelvében, vallása rányomta bélyegét, ezért is könnyelheték el oláh faluként. „Számos példa bizonyítja, hogy a vallás nem egyszer konzervatívabbnak bizonyul, jobban ellenáll a külső hatásoknak, mint az etnikai identitás, kiváltképp a nyelv. A vallás ugyanis természeténél fogva a korábbi időszakok etnikai összetételére vonatkozó információkat őriz.”¹⁵ Az elmúlt időszakban felvetették a kérdést, hogy milyen felekezetűek a magyarországi görög katolikusok. D. Molnár István is írt erről összefoglalót a *Posztbizánci közleményekben*, két hajdúváros: Hajdúdorog és Hajdúböszörmény görög katolikusainak eredetét boncolgatva.¹⁶ Mindez azért érdekes, mert interjúim során is előkerült, hogy a csengerújfalui görög katolikusokat is oláhoknak titulálták, főként más felekezetekhez tartozók. Ez olyannyira emlékezetten maradt, hogy mai napig felidézhető közelségben lehet érezni. Annyi azonban előjáróban

¹⁴ Katona Zoltán, 1998: 79-80.

¹⁵ Bartha Elek, 1992: 107.

¹⁶ Vö. D. Molnár István, 1997: 46-52.

is elmondható, hogy „akárhonnan találunk is az utóbbi évszázadokban görög katolikus telepeket, mindenütt kimutatható valamilyen mértékű ruszin, román vagy szerb jelenlét.”¹⁷

4. A Csengerújfalu Görög Katolikus Egyházközség történet

Csengerújfalu 200 éven át református község volt. A katolicizmust az új telepek s az új hitről áttért, de nagyrészt idegen községekből származott családok szaporodása válthatta ki, mivel ez időben egy jobbágytelek hozzájárulásának fő feltétele a katolikus valláshoz tartozás, vagy az ahhoz való áttérés volt. „Oláh települt a régi időkben egyáltalán nem, de még a XVIII. század második felében is csekély volt. A görög katolikus magyarok és az oláhok között rutének is telepedhettek be, mivel az 1821-től vezetett magyar, román és ósláv nyelven is vezetett anyakönyvezés erre utal. Az egyház szervezése 1777-ben veszi kezdetét, amikor még gyér számú oláh lélek lakhatott a községben.”¹⁸ A falu monográfiájában szerepelnek téves következtetések. Például az anyakönyvezés kevert nyelvűségének a háttérben nyelvi kérdések húzódnak, ellentétben azzal a feltevésével, hogy rutének is betelepülhettek a településre. Persze ez sem kizárt, de nem ez volt a mérvadó az anyakönyvezés nyelvének megítélését illetően. A magyar görög katolikus egyház csak később jöhetett létre. Az uniós törekvések az egyes népcsoport esetén viszont már hamarabb megtörténtek, így a román görög katolikusok közösségében a román nyelv volt megengedett, a gyulafehérvári uniót megelőzően viszont mindenhol egységesen az ósláv nyelv volt a hivatalos. Ezt támasztja továbbá alá, hogy rutén betelepítésre nem igazán szerepel adat.

A falu lakosságából 1777-ben 200 fő volt görög katolikus vallású, 1830-ban már 312 fő vallotta magát görög katolikusnak. A görög katolikusok száma folyamatos emelkedést (1877-ben 450 fő, 1944-ben 580 fő) mutat, főként az új betelepülők révén, akik között oláhok, vlcok, mócok és gyér számú rutének szerepelnek.¹⁹ „Bár 1868-ban a 483 fő görög katolikus között mindössze 68 fő oláh lélekszám volt, azonban az említett liturgia nyelve miatt mégis a magyarok fölött álltak.”²⁰ (Ekkor még nem volt a liturgia nyelve magyar. Lásd: előző fejezetben.)

A paróchiát Csengerújfalu községben csak 1800 körül kezdik megszervezni.²¹ Az egyház szervezésének végrehajtásáról többet nem tudunk, mert a korabeli jegyzőkönyvek az 1863. évi nagy tűzvész alkalmával a parókiában égtek. Egyedül csak az 1821-től kezdett születési anyakönyv maradt meg. Az elégett jegyzőkönyvek között voltak az első fatemplom és a parókia építésének, valamint a hitoktatás szervezésének történeti adatai.

¹⁷ Bartha Elek, 1999: 14.

¹⁸ Katona Zoltán, 1992: 12.

¹⁹ Katona Zoltán, 1992: 13.

²⁰ Katona Zoltán, 1992: 13.

²¹ P. Liki János, 1939: 335.

„A régiek elbeszéléséből tudni ugyan, hogy a magyarrá lett görög katolikus egyház bár liturgiájában teljesen kiiktatta a román nyelv használatát, továbbra is viselte bélyegét, miszerint oláh egyháznak tekintették, bizonyára tévesen.”²² – írja a település monográfiájának szerzője. Az elrománosodás súlyát a községben nem bírták elviselni, éppen ezért csatlakoztak az egyházmegye kívánalmainak tömörüléséhez, végül pedig 1914-ben a községet a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez csatolták. Az 1914-18 között tartó I. világháborúból Magyarország vesztesként került ki és az összeomlás szélére jutott. 1919 tavaszán a Budapesten kikiáltott Tanácsköztársaság leverésére felvonuló ukrán, szerb és román csapatok nemcsak átvonultak, hanem foglaltak is. 1919-ben a falu román megszállás alá jutott és mintegy 6 hónapig Romániához tartozott. A görög katolikus egyház a kezdődő elrománosítás áldozatává lett. A liturgikus nyelv ismét a román lett. A román csendőrök és katonák még a kocsmákban is magyarellenes gúnynótákat énekeltek. „Ezidőtájt éleződött ki a reformátusok és a katolikusok közötti ellentét is, ami évtizedek után is mély nyomot hagyott, s esetenként a görög katolikusokat oláhoknak tartották.”²³ A faluleírásban szerepel a református – görög katolikus ellentét, amelyre lehetett példa évtizedekkel ezelőtt, a mostani interjúk erről nem adnak tanúbizonyságot, csak említik, hogy lehetett ilyenről hallani felmenők elbeszéléseiből.

1920-ban a trianoni határvonal kiigazításával Csengerújfalu ismét Magyarországhoz tartozott és így a románoknak távozniuk kellett a faluból. Az egyház liturgiája is visszatért a magyar és ógörög nyelvre, s ezzel kezdetét vette az egyház tisztulása. Ettől fogva a görög katolikus egyház liturgikus nyelve a magyar lett. Az idetelepült oláhok elmagyarosodtak. Ennek hatására 1930-ban már csak 30 fő oláh ajkú lakos volt.

„Az egyház életében a jelentős, és mélyreható változások idejét, rövidebb, hosszabb korát a közelmúltra vonatkozóan általában nagyon nehezen lehet súlyozni. Kell, hogy több idő elteljen a rálátáshoz. Az 1989-es rendszerváltás időszakát, s az azóta eltelt nem hosszú időt, bár közel van, mégis kételkedés nélkül nagyon jelentősnek tarthatjuk, s nemcsak általános társadalmi vagy egyházi vonatkozásban, hanem saját, konkrét egyházközösségünk vonatkozásában is, jelen esetben a Magyar Görög Katolikus Egyház tekintetében. Feltételezem, hogy erről minden egyházközösség hasonlóképpen vélekedik”²⁴ – fogalmazta Soltész János az Athanasiana folyóirat egyik számában. Csengerújfalu földrajzi elhelyezkedéséből adódóan is hátrányba került az elmúlt évek gazdasági nehézségeinek köszönhetően. Az egyházközösség a keleti végen próbál lelkipásztora által kapcsolatokat kialakítani. Ennek a kapcsolatkeresésnek köszönhetően testvérkapcsolatok alakultak az utóbbi 2-3 évben a vizsgált település és a trianoni határrendezést követően Romániához csatolt települések között, köszönhetően annak, hogy a román

²² Katona Zoltán, 1992: 14.

²³ Katona Zoltán, 1992: 15.

²⁴ http://www.athanaz.hu/foisk/athanaz/atan15/ata15_06.htm 2010. 01. 23. 12: 44.

állam 1989 után újra engedélyezte az addig ortodox fennhatóság alatt lévő görög katolikus egyház újraszerveződését, valamint egy új egyházmegye megszervezését Máramarosszigeten. Csengerújfalu maga két határon túli település görög katolikus egyházközségével ápol kapcsolatot: Kőkényesd és Túrterebes községekkel, de ezeken kívül a környező települések is szoros kapcsolatban állnak egymással és Csengerújfalu településsel, újfajta, határokat nem ismerő és átívelő rendszert kialakítva egymással, ezért is ennek a két településnek a vizsgálata volt az elsődleges szempont.

5. Kőkényesd

Kőkényesd település az egykori Ugocsa vármegyéhez tartozott, amely szomszédos volt a fent már említett egykori Szatmár vármegyével. Ugocsa vármegye lakóinak száma 1870-ben 67,498 volt, 1891-ben 75,461, a sűrűbben népesített vármegyék egyike. A lakosok között 28,852 magyar (38,2%), 5447 német, 40 tót, 8830 oláh, 32,076 rutén (42,5%) és 216 egyéb nemzetiségű található. A magyarság 10 évi szaporulata 5535 lélek, vagyis 23,8%. A nem magyar ajkúak közül 8443, vagyis 18,1% beszél magyarul. Hitfelekezetek szerint megoszlás: 6201 róm. kat., 47,651 gör. kat. (63,1%), 458 ág. evang., 11,722 helv. és 9414 izr. ahogy a Pallas Lexikonban olvashatjuk a vármegyéről. Kőkényesd település Trianon után a megszűnő Ugocsa vármegye helyett Szatmár megye részeként szerepelt. Fényes Elek szótárában ezt találjuk róla: „Kőkényesd, Bereg-Ugocsa vmegyében, orosz-magyar falu, ut. p. Halmihoz 1/2 órányira: 135 római, 492 g. kath., 35 ref., 21 zsidó lak., római és gör. kath. Anyatemplommal. „²⁵ Szintén, mint Csengerújfalu település estében nem színmagyar településként említik, hanem részben orosz faluként, ez valószínűleg a ruszinnal való azonosítás eredménye. Ugocsa megyében ugyanis a történelmi időkben nagy számú ruszin népesség élt. Tehát az orosz nép igazi neve ebben az esetben: *ruszin*. A ruszin az oroszország egyik ága, mely a Kárpátok területén lakik. „Nem volt történelme folyamán államalkotó nemzet, de önálló nemzet saját nyelvvel, azonosságtudattal, és műveltséggel. Történelmileg századokkal ezelőtt Lengyelországhoz és a Habsburg-birodalomhoz kapcsolódott. Napjainkban több ország területén él, részben szétvándorlás és kivándorlás folytán. Vallása a XVI-XVII. századi uniós mozgalmak óta görög katolikus.”²⁶ Így tehát érthető, hogy a betelepített lakosság mintegy hozta magával ennek a településnek az esetében is a saját adott vallását, amely vagy meggyökerezett az adott területen, vagy a meglévő kevesebb számú éppen szerveződő görög katolikus egyházhoz csatlakozva annak számát növelte, egy idő után pedig elmagyarosodása következtében a magyar görög katolikus egyház egyik települése vált.

²⁵ <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/> 2014.10.13. 20:43

²⁶ <http://mek.oszk.hu/01600/01676/01676.htm> 2014. 12. 04.

Ma Szatmár megye északkeleti szögletében közel a hármashatárhoz helyezkedik el egyazon község két faluja, Kökényesd és Csedreg, mely ikertestvérként éli mindennapi életét. A trianoni békeszerződés után a főút amely addig rajtuk keresztülhaladt, zsákutcává vált. Északon és nyugaton a román-ukrán határ, délen a Túr folyó mint természetes választóvonal zárta le a község határát, csak kelet felé maradt nyitva az út, az addigi járási székhely, Halmi irányába. A faluban bizonyos fokú zártság uralkodik, ami alapvetően kellett ahhoz, hogy míg nem volt engedélyezve államilag a jelenléte, addig is őrizze görög katolikus hagyományait, tagjait. Így vált lehetségessé, hogy néhány évtizeddel ezelőtt újra megszerveződhetett ebben és a körülötte elhelyezkedő településeken a görög katolikus egyház. A faluközösségek összetartó ereje, a vallási közellátás nagyban hozzájárult a hit tisztaságának megőrzéséhez, a vallási és világi hagyományok továbbéléséhez.

A település nagyon sokáig református községként szerepelt. Az évszázadok vallási áramlatai ezt tájat sem kerülték el. Az 1500-as évek elején a Kárpát-medencén végigvonult, és főleg a keleti részekben teret is hódított a reformáció. A későbbiekben pedig ugyanúgy az ellenreformáció irányzatai is megjelennek,²⁷ majd ezt követően a faluban új felekezet is megjelent, annak köszönhetően, hogy az egyes fogyatkozó népességű területekre a birtokosok betelepítettek más nemzetiségű és ezáltal más vallási nézeteket valló lakosságot. Erre vezethető vissza a legtöbb településre vonatkozó korábbi állítás, miszerint a település orosz falu – a fentebb már említett ruszin betelepítések nyomán. „A falvak lakosságának XVII – XVIII. századi drasztikus csökkenése – hogy a földek ne maradjanak megműveletlenül – új munkaerő letelepítését tette szükségessé. A földbirtokosok a kárpáti övezetből az 1600-as évek végétől kezdődően fokozatosan mindkét faluba rutén és tót családokat hoztak. Ezt a folyamatot igazolja az a tény is, hogy az 1699-es dézsmajegyzékben a „predicans ruthenus”-t mint adófizető személyt tüntették fel. Ebből már nagyobb számú rutén családra következtethetünk. Ezzel együtt az új keresztes felekezet, a görög szertartású katolikus jelenik meg a községben. A földbirtokosok nemcsak letelepedésükben, de hitük gyakorlásában, anyagilag is segítették az újonnan jötteket. Mindkét faluban egy-egy fatemplom épült, melyeket Kökényesden 1831-ben, Csedregben 1910-ben kötemplom váltott fel. A lakosság és vele együtt a szertartások nyelve fokozatosan magyarra tért át. Így ma ezen településeket magyar falvaknak tartják, s lakói egy részének eredetére bizonyos neveken kívül semmi sem utal. 1948-ban állami rendelettel a görög katolikus vallást eltörlik, és ortodoxá nyilvánítják. Ha papíron ortodoxok is voltak ezek a községek, híveik és papjaik mindvégig magyarul imádkoztak. Az 1989-es romániai választások után, 1990 őszén, az újra engedélyezett és megalakult görög katolikus egyházba, ünnepélyesen visszatértek. A két keresztes felekezet híveinek és papjainak liturgiái közti különbségek sosem jelentettek

---

²⁷ Fazekas Lóránd, 2006: 10.

egymás számára válaszfalat. Tisztelték egymás ünnepeit, vallási hagyományait, nem tiltották a felekezetek közti házasságot, bizonyos alkalmakkor (templom-ünnep, Úrnapi körmenet) eljártak egymás szertartásaira is. A faluközösségek hitéletének egyedüli zavaró tényezője az eltérő egyházi időszámításból adódott. Erre következtethetünk egy 1910. június 10-i Munkácsi Egyházmegyei püspöki körlevélből, mely arra kéri a görög katolikus lelkészeket, vitassák meg a nyugati kereszténység által használatos naptár bevezetésének szükségességét, mivel már 13 nap eltérés van a kettő között. De erre csak hat év után 1916. május 4-ei egyházi rendelettel került sor, amikor is életbe léptették a Juliánus naptár helyett a Gergely-féle a görög katolikus egyházi időszámításban is. Így január 6-áról ezen felekezetenél is december 25-re tevődött át a karácsony, mely igen nagy jelentőségű volt a falu és a családok életében, mivel közelebb hozta egymáshoz a két kereszties felekezetet, egységesebbé tette a faluközösséget. Így mindkét falu egész népe egyszerre ünnepelhette az eljövételt.”²⁸

Amint látszik ennek a településnek a történetében is visszavezethető volt a betelepítések megléte. A településről szóló írások alapján az a következtetés vonható le, hogy nem volt a településen korábban görög katolikus felekezet, annak meggyökeresedése teljes egészében a telepítések következménye. Fényes Elek Gógráfiai szótárában koránt sem sztereotíp jelzőként szerepel a megnevezés, miszerint orosz település lett volna. Inkább arra emlékeztet, hogy mint több más keleti részen lévő település esetében is a fogyatkozó lakosságot pótlendő más nemzetiségű lakosság került. Ez a lakosság bekerülve a többségi nyelvi környezetébe hamar asszimilálódott, főként ha arra az esetre gondolunk, amit Ilyés Zoltán az Erdélyi részek görög katolikus felekezeteinek identitáskérdéseit vizsgálva megállapít: miszerint az együtt élő közösségek legyenek bármely etnikumú csoporthoz tartozók, beszélték mind saját, mind az államnyelvet, ami akkoriban a magyar volt. Emellett természetesen őrizték vallási hagyományait, amit meghonosítottak, ezáltal terjedt. Ugyanakkor a kétnyelvi környezetben a többségi hatás nyomására elmagyarosodtak, így a későbbi évtizedek során végzett statisztikai adatok alapján ruszin vagy „orosz” etnicitással nem találkozunk, mindenki magyarnak vallja magát. Ez persze nem azt jelenti, hogy alapvetően magyar görög katolikussággal ne találkoznánk, hiszen egy-egy vallási irányzat terjed, a határok könnyen elmosódnak. Talán nem is lenne annyira elutasított a települések történelméből egyértelműen kimutatható ruszin, román betelepítés, ha nem történik meg a határok felszabdalása. Talán akkor könnyebb lett volna megbékélni a görög katolikus magyarság létevel és más irányába terelődött volna el a hangsúly. Ám a „mi lett volna” kérdéskörét nem szerencsés taglalni sem a tudományban, sem azon kívül.

Kökényesd település esetében is a népszámlálási adatok jól bizonyítják, hogy az összeírásokban nem szerepel ruszin vagy más idegen nemzetiségű lakos már

---

²⁸ Fazekas Lóránd, 2006: 11-13.

az 1900-as évek elején sem. Mindez azt mutatja, hogy itt is, mint az előző településen az asszimiláció gyorsan végbement, de végbe is mehetett, hiszen az államnyelvet szinte mindenki beszélte a betelepítések pedig célzottan éppen a keleti régióban úgy mentek végbe, hogy esetleg a már ismert, évek óta adott településre szegődő vendégmunkások közül kerültek ki, akik számára nem is igazán volt idegen az adott település. Az Észak-Tiszántúlra való román betelepítések kapcsán minden bizonnyal így történt.²⁹ Ráadásul pedig az utánpótlás nélküli betelepítések is a nyelvi asszimilációt erősítették.

6. Összegzés

A görög katolikus települések jelentős hányadában bizonyítottan telepítettek be nem magyar nemzetiségűeket. A legtöbb esetben az elnéptelenedést megszüntető folyamatok miatt, hiszen a földbirtokos rendszerben igen fontos volt a munkaerő pótlása. A vizsgált települések esetében is ilyen világosan lejegyzett okok következményeként szerepel a betelepítés. Csengerújfalun oláh (román), Kökényesd estén pedig ruszin (orosz) volt a betelepített és asszimilálódott nemzetiség. Erről tanúbizonyságot leginkább a népszámlálási adatok nyújthatnak, hiszen a magyar görög katolikusok nagyarányú népességnövekedési ugrásai a beolvadt nemzetiségek számarányával mérhető. A betelepített lakosság ugyanis túlnyomórészt beszélte a magyar nyelvet az együttélés szabályai alapján. A nemzetiségek, amelyek hozták magukkal saját vallásukat elterjesztették is azt. A magyarul beszélők, elszakadva saját nyelvi környezetüktől hamarosan már magyarnak és nem nemzetiségnek vallották magukat, ugyanakkor a másik ága a folyamatnak, hogy a kevés számú „öslakos” magyar számára megkedvelt vallássá vált a görög katolikus. Sokszor sok helyen említik, hogy ez az egyik legszegényebb vallások közé tartozott, de a legközvetlenebb is volt nagyon sokáig: a papok a saját körükből kerültek ki, és a népi vallásosság is vonzó erővel bírt az egyszerű emberek számára. Nincs itt szó másról, minthogy áldásadás történt a beteg állatra, hogy meggyógyuljon, vagy előszeretettel üzték ki a gonosz lelket megmagyarázhatatlan betegségek esetén a görög katolikus papok segítségével, így egyfajta közvetlen és a mindennapi életet teljesen átható, a nép számára elfogadható vallásról beszélhetünk.

Mindenesetre a mai közfelfogásban az asszimiláció ténye olyannyira megerősödött, hogy az emlékezet csak halványan őrzi, hogy a görög katolikus felekezetűeket oláhnak/románnak, ruszinnak/orosznak titulálták. Megkérdezetteim közül sokan csak úgy adták meg ezzel kapcsolatban a választ, hogy valamikor hallották felmenőiktől, de a megkérdezett akár idősebb 60-70 éves korosztály sem írta le így a felekezethez tartozókat. Érdekessége, hogy a felekezethez tartozók erősen elzárkóznak ettől a kérdéstől, mintegy kényes témának számít annak

---

²⁹ Páll István, 1984: 281-289.

a feszegetése, hogy valamikor esetleg nem magyar vallásnak tekintették ezt a felekezetet. Holott nem is a vallást bélyegzi ez meg, hiszen ennek összetett a háttere: a görög katolikus magyar nyelvhasználat miatt is, ami később jöhetett létre elfogadottan, mint a román, vagy a ruszinok által ismert és jól értett ószláv. Az adott településeken évtizedek óta adott környezetben élő ott élő felmenőkkel rendelkező megkérdezettek református lakossága ad leginkább tanúságot arról, hogy a vallási megbélyegzésnek valamikor nyoma volt. Mindkét falu esetében számottevő a reformátusok száma, amely vallás méltán büszke rá, hogy mindig is anyanyelven szólt híveihez, éppen ezért is oly divatos vallás mind a mai napig a magyarlakta határon túli települések körében is. Éppen ezért döntött oly sok görög katolikus Erdélyben, hogy rítust vált, mintegy a magyarságát megerősíteni, hiszen nem annak tekintették őket, vagy a háború időszakban sokan féltek attól, hogy elrománosodnak vallásukban, de ebbe persze belejátszott az a tényező is, hogy a Román állam elfogadott vallásába tagolták be a magyar ajkú görög katolikusokat is, és ezáltal sem anyanyelvi ígahirdetés sem egyéb lehetőség nem nyílt számukra, mint vagy a római vagy a református egyház felé közeledni. Valamilyen szinten a határon túli Kőkényesd esetében is szerteágazó a megítélés, viszont ezen a településen a római katolikus valláshoz közelítettek Trianon után a görög katolikus hívek, de kitarításuk mintapéldája, hogy amint lehetséges volt (1989 után) újraszervezték az akkor már engedélyezett egyházközségüket – több hasonló településhez hasonlóan – és az utóbbi időben igencsak szoros kapcsolatokat építenek ki az anyaországi határ menti görög katolikus településekkel, így Csengerújfaluuval is. Ez a kapcsolatépítés olyannyira erőteljes, hogy 2012-ben Csengerújfaluu település görög katolikus pap híján egy évi kérvényezés után új paróchust kapott Trella Tibor személyében: a Máramarosi Görök katolikus Egyházmegye engedélyével és Kocsis Antal Fülöp magyar görög katolikus püspök közbenjárása és kérvénye által került a halmi (Kőkényesd közvetlen közelében) községből származó és addig kápláni feladatokat ellátó személy önálló paróchusként az egyik vizsgát településre. Ezzel hosszan tartó kapcsolat alakult, hiszen immáron három éve szolgál, de ugyanakkor a régi hangok is kezdenek fellevenedni: nagyon sokan, főként nem görög katolikus felekezetűek köréből úgy tekintenek rá, mint „román” papra. Ezzel valamelyest más körülmények között ugyan, de vissza is érkeztünk az eredeti kérdéskörhöz, csak más szempontból: a kívülálló álláspontjából. Újra megelevenedni látszik az összetartásban az, ami Csengerújfaluu történetében egyszer már előfordult a trianoni határrendezés előtt, amikor is a görög katolikusokat oláh/románnak nevezték a nem felekezethez tartozók. Az viszont, hogy a görög katolikusok népi vallásos hagyományvilága mennyire gazdag és mennyire sokrétű – köszönhetően a betelepítések által meggyökeresedett nemzetiségi hagyományanyagnak is – már egy más kérdéskörbe tartozik.

Irodalomjegyzék

- Bárth János (1990): *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza*. In Paládi-Kovács Attila (szerk.) *Magyar Néprajz, VII.* 331-424. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Bartha Elek (2001): *Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán*. In *Ethnographia* 112. 3-4. 299-340. Budapest.
- Bartha Elek (2001): *Kérdőív görög katolikus vallásos néphagyományok gyűjtéséhez*. KLTE, Debrecen.
- Bartha Elek (1999): *Hagyomány és identitás a magyar görögkatolikusoknál*. In *Műveltség és hagyomány* 11. 48–57.
- Bartha Elek (1999): *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. KLTE, Debrecen.
- Bartha Elek (1992): *A népi vallásosság areális tagolódása*. In *Ethnographia et Folkloristica Charpatica* 7-8. 269-284.
- Bartha Elek (1990): *A görög katolikus magyarság vallási néprajza*. In Paládi-Kovács Attila (szerk.) *Magyar Néprajz VII.* 425–442. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Borovszky Samu (1908): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szatmár-Németi*. Országos Monográfia Társaság, Budapest.
- Cserbák Antal (1986): *A magyar görög katolikus vallásosság művelődéstörténeti háttere*. In Tüskés Gábor (szerk.) „Mert ezt Isten hagyta ...” 275–311. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- D. Molnár István (1997): *Mióta magyarok a magyarországi görög katolikusok?* In *Posztbizánci Közlemények III.* 46-52.
- Fazekas Lóránd (2006): *Hit és hagyomány Kőkényesd vallási életében*. Szatmár-németi.
- Gesztelyi Tamás (szerk.) (1991): *Egyházak és vallások a mai Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Ilyés Zoltán (1999): „Magyarul beszélünk ...” *Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség körében a 19. századtól 1948-ig*. In *Változó társadalom*, 6-21. Kolozsvár.
- Ilyés Zoltán (2011): „Mentsük ki őket az oláh polip ölelő karjából” *A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspökség szervezkedése Csíkban*. In *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. *Studia Ethnologica Hungarica XIII.* 9-26. Pécs.
- Ilyés Zoltán (2008): „Kozsókos mefisztók” és „hazaszerető papok” – *A csíki görög katolikus papok igazodás-kényszerei a millenium évtizedében*. In *Mezsgyevizsgálatok: etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében* 152-167. Budapest.
- Jobbágy András (2014): *Nemzet és/vagy vallás. A magyarországi görög katolikusok identitása és liturgikus nyelve*. In *Egyháztörténeti Szemle XV/1.* 41-52.
- Katona Zoltán (1992): *Memoár Wyfalu. Csengerújfalu vallás története*. Magánkiadás.

- Katona Zoltán (1998): *Memoár Wyfalu, Csengerújfalu krónikája és monográfiája*. I. kötet. Magánkiadás.
- Katona Zoltán (2001): *Memoár Wyfalu, Csengerújfalu krónikája és monográfiája*. II. kötet. Magánkiadás.
- Maksai Ferenc (1940): *A középkori Szatmár vármegye*. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- Molnár Károly (1939): Szatmár vármegye szétszakadása In *Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. Vármegyék (1924–1938)*. 55–63. A magyar városok monográfiája kiadó, Budapest.
- Papp György (1942): A görögkatolikus magyarság helyzete Erdélyben. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság, Kolozsvár.
- Páll István (1984): Az *Észak-Tiszántúl románsága az 18-19. században*. In *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc.
- P. Liki János (1939): Görög-katolikus magyarok és a csonka-megyei gk. egyházak, In *Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. Vármegyék (1924–1938)*. 323–335. A magyar városok monográfiája kiadó, Budapest.
- Pirigy István (1991): *A görögkatolikus magyarság története*. A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Kiadványai, Nyíregyháza
- Pirigy István (1990): *A magyarországi görögkatolikusok története*. A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Kiadványai, Nyíregyháza.
- Sasvári László (1996): *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában*, Ethnicum Kiadó és Nyomda Kft. Budapest. <http://mek.oszk.hu/01600/01676/01676.htm> 2014. 12. 04.
- Simon Zoltán (2012): *Az Alsó – Nyárádmente településeinek vallási élete. A vallási közösségek viszonyrendszerének néprajzi –antropológiai vizsgálata*. Phd (doktori)- értekezés. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127074/simon_phdt.pdf;jsessionid=1BED275176509EAF11D89064B9F0C17D?sequence=7 2014. október
- Scheffler János (1942): *Az erdélyi rítusváltoztatások*. In *Magyar Szemle*. 7-13.
- Takács Péter (1993): Az urbérrendezéstől a polgári forradalomig. In Cservényák László (szerk) *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra*. Nyíregyháza.
- 1882: *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. II. kötet. Budapest.
- 1912: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Az Athéneum irodalmi és nyomdai R. társaság nyomása, Budapest.

Lektorálta: Prof. Dr. Bartha Elek, Debreceni Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár DE BTK Néprajzi Tanszék

WHAT IS THE MATTER WITH ADVERTISING: CONSUMERS' SOCIAL REPRESENTATION ABOUT COMPANY- CONSUMER COMMUNICATION

Ágnes Buvár

*Phd Student at Corvinus University of Budapest, Social Communication Doc-
toral School buvaragnes@yahoo.fr*

Abstract

Marketing communications has changed significantly due to digitalization and the web 2.0. Now, consumers are more conscious, active in the communication process and they also have significant knowledge about marketing and advertising that affects their behavior. Our hypothesis is that consumer empowerment and marketing literacy should affect consumers' beliefs on advertising, marketing and on company-consumer communication.

In our exploratory research we asked 120 university students to draw their association network related to advertising, marketing and company-consumer communication. The ranking of most frequent and most important associations were analyzed.

Economy and business related associations show the growing marketing literacy of the target group; the missing negative emotional associations suggest that they accept the place and role of advertising in the modern economy. The importance of creativity indicates that the primary role of marketing activity and advertising is amusement. No association was found to support consumer empowerment and "internet" associated to "company-consumer communication" was the only association linked to digitalization.

Keywords: *advertising, marketing, social representation, consumer research*

Introduction

In the past few years, marketing communications have gone through a lot of important changes mainly due to digitalization and the appearance of web 2.0. Consumers become more and more conscious and some of them are no longer passive subjects of the one-to-many communication via mass media, but they rather wish to engage and participate actively in the communication process. Consumers are not only available 24/7, but now they own tools such as social media where they can easily share experiences or express their opinion. (Csordás & Nyírő, 2013). Consumer empowerment means more than mere consumer feedbacks, it comprises user-generated, user-edited and user-distributed contents as well.

So the postmodern marketing era brought us the postmodern consumer who actively participates in the production of meaning, of marketing, and of consumption. The stimulus-response marketing knows less and less success as con-

sumers know they are stimulated and they develop a resistance against these stimuli (Mitchell, 2001 p. 60).

Changing environment, changing advertising

As a response to the changing environment, marketers and advertising agencies have created interactive advertising such as Burger King's Subservient Chicken where users could give direct commands to a man dressed in a chicken suit (Jenkins et al. 2013, p. 209) or the Hungarian Gifszínház (<http://www.gifszinhaz.hu/>) where the comedians of a Hungarian theater acted out situations and emotions that users asked for. Users were also encouraged to send out these little gif animations that express their feelings.

This kind of advertising hardly enters to the classical definition of advertising that is any paid form of non-personal communication about an organization, product, service or idea by an identified sponsor (Belch & Belch, 2001), because it definitively has an engaging personal side. According to Brown (Brown, 2006), contemporary advertising is something that hardly talks about the product. It's subtle, allusive, indirect, clever, often self-referential or cross-referential and it presupposes a highly sophisticated, advertising and marketing literate audience.

Changing advertising, changing consumer beliefs?

As we can see both academics and professionals have reacted to these important changes in marketing communications. Our hypothesis is that such a major transformation should affect consumers' beliefs on advertising, marketing and on company-consumer communication in general as well. On one side, due to the web 2.0 and social media, we would assume that consumers feel more empowered and in control in the company-consumer communication and they don't see it as an exclusively one-way communication. On the other side, due to the growing marketing literacy, we would also assume that consumers see advertising as influential and manipulative, but also emotional and fun to watch.

Past researches

The classical 7-factor model of Pollay & Mittal aimed to explain how consumer beliefs about advertising influence the overall attitude about advertising in general (Pollay,& Mittal, 1993). The model was composed of three personal utility attitudes: product information, social image information and hedonic amusement and four socioeconomic factors: good for economy, fostering materialism, corrupting values and falsity/no-sense. Product information concerns the role of advertising as provider of information. Social image information refers to brand image and personality and ideal consumer portrayal that other consumers can

relate to or identify with. Hedonic amusement emphasizes the funny and entertaining character of advertising. Good for economy points out the advertising's positive effects on the nation's economy. Fostering materialism refers to consumer worries about advertising promoting (over)consumption as the source of happiness. Corrupting values involve beliefs about advertising promoting socially or personally non-desirable values. Finally, falsity/no-sense concerns the misleading, not-always-fully-true character of advertising.

From our perspective a somewhat more relevant research have been completed in Hungary on a representative sample of 500 persons by NRC, Hungary's leading online marketing research agency (NRC, 2014). The Internet-based survey included an open-ended free association question: "What comes to your mind when you hear the word advertising?" Results are summarized in Table 1.

Table 1: *Top free associations to "advertising"*

		Frequency in %
1.	Irritating	14.4
2.	Sales	8.9
3.	Boring	7.7
4.	(Too) many	6.9
5.	Newness	5.9
5.	Misleading	5.9
6.	Call for attention	5.7
7.	Wheedling	5.4
8.	Product presentation, recommendation	5.2
9.	Don't like i	5.1

Source: NRC Useful or worthless? Consumer advertising research (NRC, 2014)

Three negative emotional associations (irritating, boring, don't like it) account for more than one quarter of the total associations (27.2% in total). Associations describing the supposed goal of advertising (sales, call for attention and wheedling with a somewhat negative tonality) represent 20% of the total associations. Two among the remaining top associations concern the information presented in the advertising (newness and product presentation/recommendation, 11.1% in total), the rest is linked to the perceived overflow of advertising ((too) many, 6.9%) and the falsity of advertising (misleading, 5.9%).

Compared to Pollay & Mittal's (1993) results for the USA, we can discover the product information (newness and product presentation/recommendation) and the falsity factor (misleading), however the dominance of negative emotions seems to contradict the hedonic amusement factor. This result can be partly explained by the research methodology, as free association technique

gives more opportunity for subjects to express their emotions towards the object of research.

The associations describing the supposed goal of advertising can be interpreted as an indicator of marketing literacy, but the high frequency needs further investigation to be explained.

The exploratory research

In order to gain some understanding on how web 2.0 communication and marketing literacy influenced consumers' thoughts about advertising, we designed and executed an exploratory research.

In order to measure attitudes towards advertising and company-consumer communication in general, we used a technique that is based on the social representation theory to map the consumers' association network. We agree with Brown (2006) that postmodern marketing and the study of postmodern consumers requires more qualitative and projective methodologies than standard attitude surveys. Besides, we aimed to test social representation theory if it can yield additional insights compared to a simple free association test.

The notion of social representation was introduced into social psychology by Serge Moscovici who defines it as "system of values, ideas and practices with a twofold function; first, to establish an order which will enable individuals to orient themselves in their material and social world and to master it; and secondly to enable communication to take place among the members of a community by providing them with a code for social exchange and a code for naming and classifying unambiguously the various aspects of their world and their individual and group history. " (Moscovici, 1973, p. xiii cited by Duveen&Lloyd, 1990) Our working definition is somewhat more simple: social representations are the organized ensemble of knowledge, beliefs, opinions, images and attitudes about a social subject shared by a given group (Jodelet, 1984).

We have chosen a free association test to start studying the social representation of some chosen concepts, because it is a tool that is easy to understand, it is flexible and it can be self-administered (de Rosa, 2003). Our method is somewhat similar to the method used in the NRC research (NRC, 2014) as it is also based on free associations, but drawing an association network is a more complex task providing more information, because in addition to the enumeration of the associations we also ask for the emotional relevance and the order of importance of the associations and the possible link between associations.

In our case, we chose four social objects to study. "Communication between company and consumer" refers to marketing communication that is the ensemble of the many communication tools that companies and organizations use to initiate and maintain contact with consumers and advertising is just one type of marketing communications (Arens et al. 2008). Our goal with this stimulus is to

capture consumer empowerment and the increasing communication activity of consumers.

“Marketing” is expected to give a picture about the consumers’ marketing literacy. Marketing can be viewed from different perspectives including marketing as consisting of advertising, but another popular conception is that it primarily involves sales and retailing activities (Belch & Belch, 2001), we were interested in knowing the way our subjects understand marketing.

“Advertising” represents our principal interest and it was the starting point of our research. Advertising is controversial, it stirs strong emotions, it is often criticized; it can be a subject of public debate as well as a conversation topic among friends. For many consumers, advertising represents the ultimate and often the only company-consumer communication and very importantly, advertising has changed a lot in the past years.

Finally, “persuasion” was added to the research set, as some define advertising as a process of persuasion or persuasive communication (Arens et al. 2008).

We have chosen the free association test to start studying the social representation of the stimuli, because it is a tool that is easy to understand, it is flexible and it can be self-administered (de Rosa, 2003).

Methods

Our sample was university students aged between 18-25, males as well as females, all are members of the Y generation. We chose this segment, because we assumed that they are digitally well-educated and they use modern technology as part of everyday life. Besides, they represent an important target group to many businesses, so their thoughts about company-consumer communication and advertising might interest marketing professionals who often have difficulties to reach them. We haven’t asked any socio-demographic data from them as we considered it would be irrelevant. The sample size was 120 students that resulted in 90 answers by stimulus.

The free association tests were taken at two different universities at Budapest during social psychology class. The test instruments were A4 papers with three of the four stimuli (company-consumer communication, marketing, advertising, persuasion) written in the middle. Each participant got a test composed of three stimuli out of the four as we assumed that completing a test of four stimuli would take too long and it would be tiring to the subjects as well. In order to balance a given stimulus’ influence on the other stimuli’s associations, we prepared a test material with all possible orders of the stimuli (24 different versions in total).

The test was self-administered, before students had started, we gave them the detailed instructions: first they had to list all the associations that came into their mind looking at the stimulus, then they had to indicate the order of appearance of the associations, next they had to evaluate if each word was positive, negative

or neutral for them. The last two instructions was linking the associations that have a connection and indicating the importance of associations with Roman numbers starting with the most important association. Although, we noted the five different steps of completion on the board as a reminder (associations, order of appearance, emotion, link between the associations, importance of associations), we couldn't check each subject if they fill in the test properly before the end of the session.

Next, all data was registered in a computer database. As an inconvenience of self-administration and complexity (5 different steps to accomplish), some of the tests were incomplete. We chose not to exclude incomplete tests from the analysis, so for each analysis we are going to indicate the base size separately.

At this stage of the research, associations were categorized into groups, only minor modifications were effectuated on the corpus such as changing verbs to morphologically related nouns names or using uniformly the singular version of the given word.

Results

This paper presents the results of three stimuli: “company-consumer communication” “marketing” and “advertising”. Persuasions represent a more general category, so we intend to present the results in a separate paper. Furthermore, we are going to discuss the frequency and the importance of the associations; the emotional relevance, the content of the associations and the link between the associations will be also presented in another paper.

The average number of associations is 6.6 for both “company-consumer communication” and “marketing” and 7.7 for “advertising”. For each stimulus, we calculated the frequency of the associations. We also prepared a ranking based on the importance of the associations: we selected the associations that were ranked at first place and then we calculated their frequency.

“Company-consumer communication”

Table 2: *Frequency of associations (“company-consumer communication”)*

N=89		% of total associations	% mentioned
1.	Advertising	9.7%	63.3%
2.	Marketing	3.2%	21.1%
3.	Persuasion	2.4%	15.6%
4.	Publicity	2.0%	13.3%
5.	Internet	1.9%	12.2%
5.	TV	1.9%	12.2%
6.	Influence	1.7%	11.1%

N=89		% of total associations	% mentioned
7.	Media	1.5%	10.0%
7.	Money	1.5%	10.0%
8.	Sales	1.4%	8.9%
8.	Profit	1.4%	8.9%
8.	Manipulation	1.4%	8.9%
8.	PR	1.4%	8.9%

Source: own research/calculation

Table 3: The top 3 most important association (“company-consumer communication”)

N=77		% mentioned
1.	Advertising	17.3%
2.	Marketing	6.7%
3.	Consumer service	4.0%

Source: own research/calculation

For the stimulus “Company-consumer communication”, we got 262 different associations in total. As Table 2 and 3 indicate, “advertising” was both the most often mentioned and the most important association, followed by “marketing”. In terms of communication channel, TV and Internet are both among top associations, just as “media” in general. “PR” as another tool of marketing communications also appears on the list of frequency. “Consumer service” that is not among the top 8 most frequent association is the 3rd important association accord to subjects.

“Marketing”

Table 4: Frequency of associations (“marketing”)

N=90		% of total associations	% mentioned
1.	Advertising	10.8%	71.1%
2.	Sales	4.2%	27.8%
3.	Money	3.2%	21.1%
4.	Persuasion	2.5%	16.7%
4.	Company	2.5%	16.7%
5.	Market	2.4%	15.6%
5.	Business	2.4%	15.6%
6.	Media	2.2%	14.4%
6.	Product	2.2%	14.4%
7.	Commerce	2.0%	13.3%

N=90		% of total associations	% mentioned
8.	Call for attention	1.7%	11.1%
8.	Publicity	1.7%	11.1%
8.	Creative	1.7%	11.1%
8.	PR	1.7%	11.1%

Source: own research/calculation

Table 5: *The top 3 most important association (“marketing”)*

N=73		% mentioned
1.	Advertising	24.7%
2.	Creative	6.8%
3.	Persuasion	5.5%

Source: own research/calculation

251 different associations were given to the stimulus “marketing”. As we can see, again “advertising” is both the most frequent and the most important association. “Creative” and “Persuasion” are also among top association both in terms of frequency and importance: “PR” is mentioned more often, but “creative” is assumed more important.

Among the most often mentioned associations, we find several business related expressions such as “Sales”, “Money”, “Company”, “Market”, “Business”, “Commerce”.

“Advertising”

Table 6: *Frequency of associations (“advertising”)*

N=90		% of total associations	% mentioned
1.	TV	5.7%	44.4%
2.	Media	4.2%	32.2%
3.	Influence	4.0%	31.1%
4.	Persuasion	3.9%	30.0%
5.	Marketing	3.0%	23.3%
6.	Money	2.7%	21.1%
7.	Publicity	2.0%	15.6%
7.	Sales	2.0%	15.6%
8.	Billboard	1.9%	14.4%

Source: own research/calculation

Table 7: The top 3 most important association (“advertising”)

N=78		% mentioned
1.	Media	10.3%
2.	TV	5.1%
2.	Money	5.1%
2.	Persuasion	5.1%
2.	Influence	5.1%
3.	Product	3.8%
3.	Creative	3.8%
3.	Information	3.8%
3.	Publicity	3.8%

Source: own research/calculation

301 different associations were mentioned to the stimulus “advertising”, so among the three stimuli, “advertising” owns the most diverse set of answers. “Media” and media channels such as “TV”, “Billboard” are among the most frequent associations, “Media” and TV” are also the most important associations as well. Moreover, “persuasion” and “influence” are both often mentioned and important terms. “Money” and “sales” are again often associated to “marketing”. “Product” and “information” show up only in the importance ranking, just as “creative” that was also among the most important associations linked to “marketing”.

Discussion

Overall “advertising” was ranked first among the most frequent and most important associations for both “company-consumer communication” and “marketing”. This shows that advertising is a central concept for consumers in marketing communications, and idea that is also supported by the fact that “advertising” stimulated both the most divers set of associations and the highest number of associations per person among the three stimuli analyzed. However frequency can be also elevated because “advertising” as a stimulus had a priming effect on consumers during the test. The central position of advertising needs further examination.

Compared to past advertising beliefs and attitudes researches, among the 7 factors of Pollay & Mittal (Pollay,& Mittal, 1993), we find product information (“product”, “information”) among the most important associations and economy and business related expressions (“sales”, “marketing”) among the most frequent associations. “Creative” can be at some degree linked to hedonic amusement factor as creative advertising is more amusing than a boring one and “money” might have a relation to corrupting values such as “persuasion” and “influence” can be

connected to falsity, but this hypothesis requires further investigation. Associations that can be categorized as social image or fostering materialism factors are not among the most frequent or most important associations.

Comparing our results to the NRC consumer research (NRC, 2014), the most interesting finding is that negative emotional associations such as “irritating” or “don’t like it” are missing from both the most frequent and the most important associations. “Sales” are mentioned often in both researches and “product” and “information” can be connected to “product presentation and recommendation”.

Associations that can be linked to digitalization and web 2.0 communications are not among most frequent or most important associations, in fact “internet” is the only association in context of “company-marketing communication” that is related to web 2.0. Furthermore, among the associations to “advertising” as a stimulus, still TV is the most dominant channel followed by billboard.

Finally we think that marketing literacy is definitely present among the associations: among the most frequent associations to “marketing” we find several business and economy related expressions and also “persuasion” and “influence” as most often mentioned and most important association for “advertising” shows that these young consumers are conscious of the goals of advertising, moreover they are capable to talk about it without high negative emotions such as “cheating” or “lying” and that can be a proof that they understand the function of advertising in the modern economy and they might be also well prepared to diminish their influential effect. However, these interesting theories need to be tested in future researches.

Limitations and further research

We are well aware that we only analyzed a small portion of the data acquired during the research, so we are planning to also analyze +/- evaluations of the associations and the links between associations. The fact that there is a difference among the set of most frequent and most important associations demonstrates that social representation theory and this free association test can yield interesting and fruitful results and it’s worth exploring further both the theory and other methodologies as well.

Although the free association test is capable to identify some semantic and evaluative aspects of the research topic, only a multi methodological approach can reveal the complexity and multidimensionality of social representations (de Rosa, 2003), therefore we are planning to complete this research with other researches where we would use different methodologies such as semi-structured interviews and surveys.

Bibliography

- Arens, William F., Weigold, Michael F and Arens, Christian (2008): *Contemporary advertising*. 11th Edition, New York, Irwin/McGraw-Hill.
- Belch, George E. & Belch, Michael A. (2001): *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective*. 5th Edition, New York, Irwin/McGraw-Hill.
- Brown, Stephen (2006): Recycling Postmodern Marketing. *The Marketing Review*, 2006, 6, 211-230 p.
- Csordás, Tamás & Nyíró, Nóra (2013): A reklámkörnyezet változásának fő technológiai és társadalmi trendjei in Horváth, Dóra & Bauer, András (ed): *Marketingkommunikáció: Stratégia, új media, fogyasztói részvétel* (pp. 373-381) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- de Rosa, Annamaria Silvana (2003): Le “réseau d’associations”: Une technique pour détecter la structure, les contenus, les indices de polarité, de neutralité et de stéréotypie du champ sémantique liés aux représentations sociales in Abric, Jean-Claude (ed) *Méthodes d’Étude des Représentations Sociales*, Paris, Eres.
- Jenkins, Henry, Ford, Sam & Green, Joshua: Spreadable Media (2013): *Creating value and meaning in a networked world*. New York, New York University Press.
- Jodelet D. Représentation sociale : phénomène, concept et théorie. In : Moscovici S. *Psychologie sociale*. Paris, PUF, 1984.
- Mitchell, A. (2001): *Right Side Up: Building Brands in the Age of the Organized Consumer*, London, HarperCollins.
- NRC Marketing Research and Consulting Company (2014): Useful or worthless? Consumer advertising research
- Pollay, Richard W. & Mittal, Banwari (1993): Here’s the Beef: Factors, Determinants, and Segments in Consumer Criticism of Advertising. *Journal of Marketing* Vol. 57, pp. 99-114.

Lektorálta: Horváth Dóra PhD., tanszékvezető, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem

A „VALLÁSHÁBORÚ” KÖZÖSSÉGET FORMÁLÓ JELENSÉGE PAMLÉNYBAN

Farkas Anett

Debreceni Egyetem, doktorandusz hallgató, tassza06@gmail.com

Absztrakt

Pamlény községének történelme 1930 és 1956 között élte meg virágkorát. Ezen időszakban 450 főt számlált, melyből 290 hívőt tartottak számon a katolikus vallás gyakorlójaként, s 147 főt kereszteltek reformátusnak. S bár népesítette még a falu területét két zsidó származású család, s egy Jehova tanúja, mégis a vizsgált időszak vallásszociológiai reliktum jelensége a katolikus és református szembenállásra éleződött ki.

A falubeliek által „vallásgyűlöletnek” titulált, a közösség vallási nézetkülönbségeit magában hordozó szembenállás az 1940-es évek végén robbant ki a falu határain belül. Tanulmányom elemzése tárgyál szolgál, hogy milyen, a falu társadalmi háttéréből táplálkozó okok vezettek a két fél egymás iránti gyűlöletéhez. A „harc” szociális háttérét elsősorban a két vallási fél hitbéli vezetője, a katolikus és református pap jelentette. Az ő vallásfilozófiájuk görcső alá vétele segít hozzá a „vallásháborúhoz” vezető szociológiai okok feltérképezéséhez.

Annak ellenére, hogy a falu erkölcsi kódexe a közösség tagjainak egymás felé irányuló támogatását mindenek felé helyezte, a felekezeti különbségek mégis képesek voltak átvenni az uralmat az erkölcsi rend felett. Első lépésben a két felekezet tagjainak egymás ellen irányuló, szociológiai rendet bontó megnyilvánulásaiban manifesztálódott az említett jelenség.

Az első lépések azonban pár hónap elteltével, a két lelkész generálásának hatására túlzó mértékeket kezdtek ölteni. Bár a falu hagyományrendszere csak részben követelte meg, hogy a katolikus felekezet tagjai katolikus társat válasszanak - ugyanez történt a reformátusok oldalán – 1949 esztendejére az említett jelenség már véletelménnyé duzzadt. Az újjá teremtett szociológiai háttér következményeképpen a falu szülei tiltották egymástól a katolikus és református gyermekeiket.

A közösség szociális rendje, hagyományvilágának egyensúlya megbomlott, s ez a vonal, a gyermekek egymástól történő tiltása elvezetett egészen a „vallásháború” tetőpontjáiig. Mindezen jelenségek ötvöződtek a pamlényiak élettörténetével. A személyes élettörténetek, a mindennapokban megnyilvánuló kifejeződése a vallási harcnak, átszótték a falu társadalomtörténetének ezen fejezetét. A legérdekesebb példakkal illusztrálom Pamlény történetének ezen éveit, amelyek leginkább kifejezik a „vallásháború” jellegét. A tetőpontot egy kiharangozási aktus jelképezte. Egy református lányt Pamlényban katolikus udvarlójától nem sikerült eltiltani. A lány átkeresztelkedett vőlegénye kedvéért, a katolikus vallást vette fel. Az esküvők napján Pamlényból Gagybátorba mentek át lovas szekérral a jegyzőhöz. Az említett pár házasságkötésének napján a násznap indulásakor Gagybátorba mindkét harangot meghúzatta a református pap a templomban. A harangok egészen addig szóltak, míg a násznap a falu határáig ért. Szimbolizálta mindez azt, hogy a lány, „eredeti”, református vallása számára halottá vált. A gyűlölködés dűhe odáig terjedt, hogy a falu társadalma számára is „halottá lett” a lány.

Mindezen körülmények, történések mellett szerepet játszott még a falu társadalmi rétegződésének mibenléte is. Számos, nemesi származású református tagja a közösségnek „megtalálta a számítását”, s szívesen gerjesztette tovább a harcot a két felekezet között. A településen a református vallás képviselői között szinte minden tag jelentős anyagi forrásokkal rendelkezett. A vagyon gyarapításának lehetőségét vélték felfedezni, amennyiben református reformátussal kötött házasságot.

A „vallásháború” története több mint egy teljes évtizedet ölelt fel. 1956-ban, a faluból történő kivándorlás vetett véget a háborúskodásnak. Ekkor a vallásszociológiai egyensúly visszaállt, azonban ekkorra már a falu létszáma szinte a végletekig süllyedt.

Munkámban a „vallásháború” vallásszociológiai okait, következményeit vizsgálom, melyhez aktívan felhasználom a pamlényi közösség tapasztalatait.

Kulcsszavak: vallásszociológia, erkölcsi rend, házasságkötés, vallásfilozófia, éleltapasztalatok

1.Bevezetés

1.1. Pamlény elhelyezkedése a térképen

Pamlény községe a néprajz megközelítése szerint, valamint földrajzi értelemben is az aprófalvak sorát gyarapítja. Elhelyezkedését tekintve a falu Magyarország, valamint Szlovákia határán képez színfoltot. Hazánk nagyvárosaihoz mért távolságát tekintve Miskolchoz fekszik a legközelebb. A határ túloldalán, Szlovákiában Jánok, valamint Szepsi alkotják a község szomszédjait.

A települést a falubeliek gyakran emlegetik a „*Cserehát gyöngyszemeként*”, mely megnevezés Pamlény felszíni adottságainak köszönheti létét. Az említett adatközlők, úgy is jellemzik szülőfalujukat, hogy „*Pamlény az a hely, ahol még a madár sem jár*”, vagy „*Pamlényban van a világ vége*”.

A falu határszéli elhelyezkedéséből adódóan elszeparált közösséget alkotott létének évtizedei folyamán. Ugyanakkor ez az elkülönült világ, a szeparáció jelenségének „köszönhetően” egy saját hagyományrendszert, erkölcsi kódexet alakított ki. Mind a község, mind az egyén szempontjából létfontossággal bírt, hogy megvédjék családi s közösségi értékeiket az elmúlástól, a közönytől, olykor még egymástól is.

Voltaképpen az értékek megőrzésére való törekvés vezetett el a „vallásháború” kirobbanásáig, célom e folyamat bemutatása.

1. kép: Pamlény községének földrajzi elhelyezkedése

Forrás: Abauj- Torna vármegye térképe (részlet). Letöltve: www.genealogus.hu/terkepek/megye/1910/abauj-torna.html.

1.2. A kutatás

A Pamlény falvában végzett kutatómunka indíttatása részemről két forrásból táplálkozott. Egyfelől az a törekvés vezérelt és vezérel ma is, hogy feltárjam, s megóvjam egy kihalóban lévő, ugyanakkor a vizsgálat tárgyát képező időszakban gazdag, bőséges hagyományvilág jelenségeit. Ugyanakkor a faluhoz személyes szálak fűznek. Családom generációinak szolgált otthonául a 12,43 km²-t felölelő település.

A falu történetének 1930, valamint 1956 közé eső évtizedeit választottam elemzés tárgyául. Összesen 26 esztendő, mely szám misztikus jelentést rejt magában. Pamlény hagyományai szerint ugyanis 26 évnek szükséges eltelnie, mire egy fiú férfivá érik.

A szóban forgó évtizedekre úgy tekintenek az adatközlők, s magam is, mint a falu – a szociológia, valamint a tradíciórendszer szempontjának értelmében tekintett – főnyakörára.

A szociológiai jelenségek azért vezettek e korszak virágzásához, mivel ezen időperiódus alatt a mindössze 4 utcát, 75 házat magában foglaló település életében jelentős népességyarapodás indult útjára. Ugyanakkor az emelkedő népességszám dacolt a kor gazdasági helyzetének kilátástalanságával.

A községben az említettek a következő képet mutatták: 1930-ban 426 fő, 1941-ben 448, 1949-ben 416, 1952-ben pedig 450 személy lakta a falu területét.¹

Mivel a fentiekben említésre került, hogy a községet az elnéptelenedés veszélye fenyegeti, példaként a leírtakra álljon a 2011. évi népszámlálás adata, mely szerint az adott évben az állandó lakosok száma 50 főt, a lakónépesség 45 főt tett ki.² Pamlény falvát ma 41 fő alkotja.

A község története során mind szociológiai, mind antropológiai szempontrendszer alapján, részben a közösséget erősítő, részben pedig azt bontó, de mindenképpen közösségformáló jelenség, a „vallásháború”, vagy „vallásgyűlölet” ezen évtizedek termékét jelentette.

Általános értelemben véve a fogalom a következő meghatározást foglalja magába: olyan, vallási köntösbe öltöztetett fegyveres konfliktus, melyet különböző politikai célok megvalósításának okán hívtak életre.³

A meghatározás aktualitása napjainkban is érzékelhető, elegendő felidézni a Mohamed karikatúrák megjelenése miatt bekövetkező eseményeket. Pamlény közösségében természetesen mindez más formában öltött testet.

A „vallásháború” jelenségének, ugyanúgy, ahogyan Pamlény 1930 és 1956 között húzódo évtizedeinek vizsgálata során, a faluban ma is élő, illetve onnan elszármazott adatközlők visszaemlékezését kezelem elsődleges forrásként.

¹ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos családjának tulajdonában található feljegyzés alapján.

² http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_05.pdf 149. o.

³ <http://fogalmak.blogspot.hu/2009/02/vallashaboru.html>.

1.3. A falu társadalmi rendje

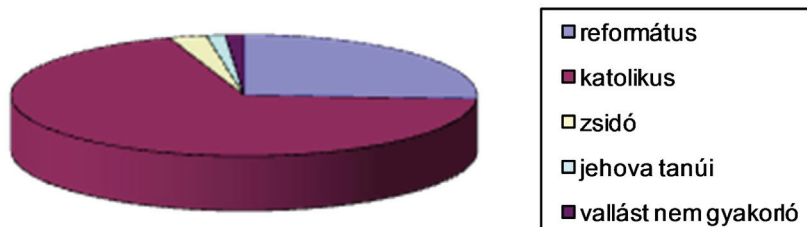
A község társadalmi megoszlásának bemutatása nélkülözhetetlen tényezőként szolgál a „vallásháború” jelenségének teljes körű feltérképezéséhez. A faluközösség lakóinak társadalmi hovatartozásával egyenértékű az egyes felekezetekhez tartozás szerint történő besorolása. A fent említettek az 1952-es évben kimutatható állapotot tükrözik, mely esztendőben tetőzött a „vallásgyűlölet” a közösség határain belül.

A határ menti település területén a következőképpen osztoztak meg a falubeliek:

A faluközösség 450 lakója közül a fent említett esztendőben 290 hívő gyakorolta a katolikus vallást, ezzel szemben 147 személyt tudott a maga felekezetének tagjaként a református lelkész.⁴

Az adatokból láthatóvá válik, hogy a két említett vallásfelekezet létszámát tekintve voltaképpen virágkorát élte Pamlényban. E két közösséghez kapcsolódtak még elenyészően kis lélekszámban két zsidó família 8 fővel, ugyanakkor egy, a Jehova tanút képviselő dinasztia 5 személlyel. A „vallást nem gyakorlók” – ahogyan Pamlényban titulálták ezt a kategóriát – körébe mindössze egyetlen család tartozott.⁵

Vallási megosztottság Pamlényban a házak számát tekintve

1. ábra: Pamlény vallási megosztottsága

A közösségben a felekezethez tartozás, valamint az egyes családok anyagi helyzete közötti párhuzam meglete nem hagyható figyelmen kívül.

E két jelenség összhangja a következő képet alkotta:

Továbbra is maradván az 1952-es esztendő jellemzésénél, ekkor 175 fő tette ki a faluban a szegény sorban élők létszámát, melyhez képest a községben 48 személyt kifejezetten vagyonos, gazdag embernek tituláltak. A két kategória között feszülő középréteg 227 személyből állt össze.⁶

⁴ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai, N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁵ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai, N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁶ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai, T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

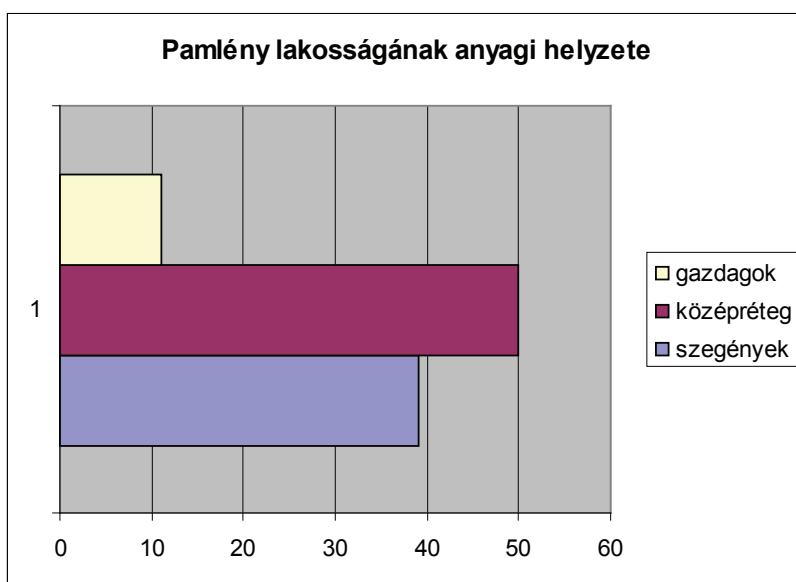
A történelem ezen esztendei alatt a „*vagyon*”, a „*tulajdon*” kifejezések a birtokkal, a földdel, a termés mennyiségével és minőségével voltak egyenértékűek, nem pedig a hagyományos, mai értelmében használt pénz fogalmával. Pamlény szociológiai szerkezetében 45 család képviselte a már jelentős földbirtokkal rendelkezők körét.⁷

A szóban forgó kör a következőképpen oszlott meg vallásfelekezeti hovatartozás szempontjából: 154 fő katolikus, 65 fő református és 8 fő az egyéb vallás képviselője.

A falu földbirtokosainak vallási megoszlása a következőképpen zajlott: 8 fő katolikus, 40 fő református. Egyúttal a falu társadalmi rendjének vizsgálata során nem elhanyagolható tény, hogy a község leggazdagabb családja a református vallást képviselte.⁸

A két véglet felekezetének tartották a katolikus és református gyülekezeteket, a megállapítás nem pusztán a hitélet, de az anyagi javak szempontjait tekintve is igazságot nyert a pamlényi közösségben.

Az 1940-es évtized végén e két felekezet között „robbant ki” a „vallásháború”.

2. ábra: A falu lakóinak anyagi helyzete

2. A „vallásháború”

2.1. Az előzmények

A „gyűlölködés időszaka” 1947-ben vette kezdetét, „azon a napon, amikor a katolikus felekezethez új pap érkezett”.⁹

⁷ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁸ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai, N.Z.-né, 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁹ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

„Az a lelkész lobbantotta fel a katolikusok ellenérzését a református felekezet tagjaival szembe. Ahogy az beszélt, meg ahogy az viselkedett.”¹⁰

Bár Pamlény lakói a „háború” kirobbantó okának az új katolikus lelkész érkezését tartják, illetve a gyűlölködés időszakának kezdetét a pap érkezésének évszámával azonosítják, mégis ezen esztendő sokkal inkább a „háború” tetőpontját jelentette, mint annak kezdetét.¹¹

Adatközlőm szavainak igazsága abban rejlik, hogy Pamlényban valóban igazi, ősi hit élt az emberekben. Szociológiai, valamint földrajzi értelemben vett elzártságuk okán, illetve a gazdasági és történelmi helyzet támasztotta nehézségekből kifolyólag, hit nélkül gyakorlatilag a reménytelenség és a kilátástalanság sodorta volna végveszélybe a falut.

A katolikus lelkész ebbe a hitbe, bizalomba vetett erőt, valamint a „*pamlényiak saját vallásfelekezetük irányában tanúsított büszkeségét*” használta fel céljainak elérése érdekében.¹²

A fent leírtak mondvacsinált ürügynek feleltek meg, mint egy, a falu szegény sorban élő lakói számára elhintett magyarázat. A „vallásháború” a település életében nem az említett évben vette kezdetét, akkor már évek óta zajlott. A katolikus pap érkezése pusztán olaj volt a tűzre, egyben a gyűlölködés nyilvános manifesztációjának időbeli határa.¹³

A „vallásháború” kirobbanásával egy időben, az 1940-es évtized utolsó éveiben a hozományvadászok „*megszaporodtak*” a faluban. Olyannyira, hogy „*Pamlényban is voltak szegények, akiknek a vagyonosok javaira fáj a foguk, de abban az esztendőben* (1947-ben) már a szomszédos településekről is csak jöttek meg jöttek a gazdag *jányok szegény kérői.*”¹⁴

Magát a jelenséget minden jómódban élő családfő felismerte, s arra törekedtek, hogy útját állják a házasság útján vagyont szerezni kívánó legényeknek. „*Valójában ekkor robbant ki a vallásháború.*”¹⁵

A hozományvadászat társadalmi jelenségének kibontakozása a következő okokban nyilvánult meg:

A nemesek, a vagyonos társadalmi réteg körében gyökeresedett meg annak szokása, hogy amennyiben egy családfőnek leánya született, annak férjhez adását követően a vő vette át a birtok felett az irányítást. Ebben az esetben a lány hozománya a meggazdagodáshoz elegendő javakat tartalmazott, s mindehhez még hozzájárult a családi birtok feletti uralom.¹⁶

Azonban, ha a családfő, a „*menyecske apja*” úgy rendelkezett, hogy a földjét

¹⁰ T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

¹¹ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

¹² N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

¹³ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai, KÓSA LÁSZLÓ – SZEMERKÉNYI ÁGNES: *Apáról fiúra. Néprajzi Kalauz.* Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest. 1973.

¹⁴ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

¹⁵ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

¹⁶ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

másra, például testvérének gyermekére hagyja, az ellen nem tehetek semmit a hozományvadászok. Az adott nemesi dinasztian belül, a község hagyományrendszerének értelmében a családfő szava szentként élt. A „sérelemzettek” ugyan fordulhattak a falu bírójához jogi segítségért, de a szóban forgó hivatalnoknak általában nem állt szándékában véteni a tradíciórendszer ellen.¹⁷

A falu hagyományainak értelmében, amennyiben a vő élt panaszával a község bírójánál, a hivatalnok rendszerint eltanácsolta városra ügyével, mondván, hogy ott majd igazságot szolgáltatnak a számára.¹⁸

„A bíró tudta, ha egy nemes szavának ellent mond, a falu hagyományainak mond ellent. Pamlényban a családfőnek minden körülmények közt igaza volt.”¹⁹

Ahogy Pamlényban utáltak rá, az „élelmesebb szegények” igyekeztek azon, hogy házasságkötés útján szerezzenek vagyont. E jelenség visszaszorítása okán, mintegy erre válaszként, a pamlényi nemesség a hagyományrendszerre támaszkodva rendezkedett be a védekezésre.

A falu vagyonosai saját, a társadalmi rétegükhöz tarozó tradíciójuk főbb elemeit arra élezték ki, hogy vagyonukat megőrizték. Mindezt pedig azon az elven kívánták véghezvinni, mely számos alapvető teóriát tekintve szinte teljes azonosítást mutatott a szegény hozományvadászok tevékenységével.

Mindez már 1930-ban is, a vizsgált időszak kezdetén része volt a közösség reliktum jelenségeinek. A vagyonos réteg törekvésének fő irányvonalát képezte, hogy igyekeztek a magukhoz hasonló társadalmi pretizzsel, anyagi javakkal bíró familia gyermekével megházasítani a maguk fiát vagy lányát.²⁰

A fiúgyermek jogi helyzete eltért a lányokétól, hiszen a családi birtok kezelése, tulajdonjoga a fiú utódot illette. Feleségének a jog nem biztosított semmilyen szerepet.

2.2. A „háború” folyamata

Pamlényban a „vallásháború” időszakának „tevékenysége” a faluközösség katolikus és református lakosságának szociológiai terében két részre oszlott. Ennek egyik megnyilvánulási formája a település lakóinak mindennapi cselekedeteiben öltött testet.²¹

A fent említett folyamat jelenségeként abban az esetben, ha egy katolikus egy református lakossal „akadt össze a faluban”, a két személy egymás vallásának hangos ócsárlásába kezdett. Ez a tényező azért kiemelkedő eleme a „háborúnak”, mivel a pamlényiak a hétköznapi életben tisztelték egymást. A község lakóinak egymás irányában nyújtott megbecsülését az erkölcsi kódex előírta, annak telje-

¹⁷ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

¹⁸ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

¹⁹ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

²⁰ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

²¹ T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

sítését elvárta. A falu erkölcsi regulájának védelme magában foglalta azt a tényt, hogy egy falubeli kizárólag büntetés terhe mellett véthetett e szabály ellen.²²

Ugyanakkor „*a vallásháború idején más időket éltünk.*”²³

Ezen időszak évei alatt megváltozott az íratlan szabályrendszer reguláinak szigorja a faluban. Hiszen az egyébként erős közösségi tudattal, összetartó erővel bíró település tagjainak saját vallásuk „*becsületét*” volt szükséges védelmükbe venni.²⁴

A falu teljes egészét körükbe vonó egyházi ceremóniák is kizárólagossá lettek a két vallásfelekezet szemében. A temetések, az esküvők alkalmával szinte kinézték egymást a két felekezet tagjai a templomból. A „vallásháború” az 1950-es évek elejére olyan méreteket öltött, melyek túlmutattak Pamlény lakóinak akár egy halottjuk felé tanúsított végső tiszteletadás kötelességén.²⁵

Ugyanez történt az esküvők alkalmával a község szociológiai terén belül. Mivel egy család tagjai ugyanahhoz a vallásfelekezethez tartoztak, így az említett ceremónián a közvetlen rokonok jelen voltak. Azonban, például a katolikus esküvők alkalmával a református barátokat, jó ismerősöket nem hívták el, s fordítva.²⁶

A katolikus felekezet tagjai a reformátusok templomába „*semmi szín alatt nem léptek volna be*”, hiszen onnan kihozták volna a „*bűnt a talpukon*”. A protestánsok templomát oly mértékben vélték bűnösnek, hogy annak belső terében még a port is vétkesnek titulálták.²⁷

Annak okaként, hogy az egymással harcoló felekezetek tagjai miért fordítottak hátat egymásnak, megtagadva akár az évekre visszanyúló barátságokat is, szolgáljon magyarázataképpen az egyik adatközlőm elbeszélése:

„*Bizony, mink akkoriban féltünk. Tartottunk attól, hogy ha nem fordítunk hátat, legalábbis mutatólag, felszínesen egymásnak, hát a papunk kiátkoz bennünket. Mer biztos, hogy megette volna, amilyen indulatos embere volt az a közösségnek. Tartottuk mink a kapcsolatot, református hívő katolikus barátjával, de csak titokban. Átjárni átjártunk a másikhoz, oszt mindig azt mondtuk a faluban, ha valaki rákérdezett, hogy tisztázni való dolgunk volt egymással. Értette azt mindenki, de mégsem vállalta senki nyilvánosan, hogy a másik felekezethez tartozó barátját vagy ismerősét megy át látogatni.*”²⁸

Egyrészt tehát a félelem vezérelte a község lakóit, ugyanakkor egy rendkívül erőteljes pszichikai ráhatás is működött a közösségen belül. A lelkészek indították útjára e folyamatot, s a faluközösség lakosainak viselkedésében élt az tovább.

²² T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

²³ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

²⁴ ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982.

²⁵ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

²⁶ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

²⁷ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

²⁸ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

Pamlény nemesi származású famíliái pedig a maguk gazdasági érdekeit tartva szem előtt erősítették, támogatták a harcot.²⁹

A fent leírtak a falu mindennapjaiban mentek végbe, ugyanakkor ennek párhuzamaként létezett egy társadalmi szférája is a vallásháború jelenségének, amit a vagyonos, nemesi réteg, a református vallás képviselői tartottak uralmuk alatt.³⁰

A társadalmi (de nevezhető akár gazdasági) területen a következőképpen mozgatták a nemesi családfők a szálakat:

A legjellemzőbb tevékenység megnyilvánulásaképpen a református, jómódban élő famíliák lakói, kihasználván a gyűlölködés nyitotta lehetőségeket, szigorúan tiltották a másik felekezet gyermekeitől fiaikat, lányaikat.³¹

Odáig tetőzött ez a folyamat, hogy „szégyenné vált” mutatkozni a másik vallás képviselőinek gyermekeivel. A fent leírtakra reagáltak a katolikus vallásfelekezet tagjai.³²

„Volt olyan falubeli, aki betartotta szülei parancsát, akadt olyan is, aki füttyült az egész háborúskodásra. Ezek a gyerekek kijártak a falu határába, az erdőbe, ott találkozgattak a szerelmesek.”³³

„Bizony, amikor a szülők gyanút fogtak, hogy a két ellenkező vallás fia és lánya találkozzat, hát bizony akkor kémeiket küldtek a fiatalok nyakára. Sok esetben az egyik szerelmes testvérét használták e célra, aki közvetített a szülők felé. Így tudtak mit tenni a kialakuló kapcsolat ellen. A testvért pedig, hát bizony a nadrágszíjjal fenyegették meg, amennyiben elárulja nővérének, bátyjának, hogy leskelődik, de akkor is ugyanezzel riogatták, ha testvérével összejártszik, s hazugságokkal vezeti félre szüleit.”³⁴

Az említett „szégyen” hatalmas erkölcsi erővel bírt a falu életében. Akit szégyen ért, az a személy szinte kirekesztődött a közösség mindennapjaiból, megbélyegzetté vált. A szülők a szóban forgó jelenséget mintegy fegyverként használták fel, hogy tilalmuknak nyomatékot adjanak.³⁵

A szégyen jelensége az elemzett szociológiai folyamat során kiterjedt a házasságkötésekre is. Valójában e jelenség kihangsúlyozása azt a célt szolgálta, hogy a katolikus, valamint a református fiataloknak „még csak eszébe se jusson egymással házasodni.”³⁶

A közösség hagyományvilágának értelmezése szerint, amennyiben valamely felekezet tagjaként egy falubeli egy másik vallásfelekezet tagjához kívánt feleségül menni, minden esetben át kellett keresztelkednie. A tradíció szerint az új asszony „vette fel” férjének vallását. A leírtakra példaként azonban pusztán rendkívül ritka esetek

²⁹ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

³⁰ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

³¹ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

³² P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

³³ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

³⁴ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

³⁵ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

³⁶ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

szolgáltak. A vizsgált periódusban az jelentette a szokásos viselkedést a Pamlényban kötött házasságkötések terén, ha minden fiatal a maga vallásfelekezetén belül keresett magának párt.³⁷

A „vallásháború” időszakában olyan mértéket öltött a felekezetek elkülönülésének szigora, hogy, amennyiben akadt olyan merész pamlényi fiatal, aki erre a lépésre szánta el magát, az mind saját vallása, mind a faluközösség életének terén egyszerűen megszűnt létezni.³⁸

Példaként pusztán egyetlen eset szolgált 1951-ben. A katolikus fiú és református lány házasságkötését megelőzően, de a híre elterjedését követően, a párra nyilvánosan, az utcán „rákiabáltak a falu lakói mindenféle szitkot.”³⁹ E pár házasságkötése nem pusztán rájuk, de a szüleikre is szégyent hozott.⁴⁰

„A pamlényiak nem csak a házasulandókat hibáztatták. Sőt, eleve a szülőket tették felelőssé, amiért engedték a fiatalok számára a házasságig süllyedni a helyzetet.”⁴¹

A pamlényi famíliák az eset példájából okulva a gyermekeiket akár bántalmazással, esetleg a szülői házból történő kitiltással fenyegették. A szóban forgó esetben a szülők kiálltak gyermekeik mellett, hiszen „végtére ők maguk is hibásnak érezték magukat a történetek miatt, a családfő nem volt elég szigorú egyik fiatal esetében sem.”⁴²

A menyasszonyjelölt a falu hagyományainak megfelelően két tanú jelenlétében íratta ki magát a református közösség papjánál a gyülekezetből.⁴³

Pamlényban az esküvők alkalmával Gagybátorba ment át a násznép, lovas szekérral. A falu ugyanis a „gagybátori jegyző” régiójának részét alkotta, ezért vált szükségessé „átmenni megesküdni”.

Mikor elérkezett a szóban forgó pár lakodalmának napja, mintegy a bosszú hevétől fűtve, a község református lelkésze utasítást adott a harangozó számára, hogy a fiatalok Gagybátorba történő indulásakor mind a két harangot húzza meg Pamlény református templomában. E tevékenység azt szimbolizálta, hogy az „eredeti” vallásfelekezete számára a menyasszony nem létezett többé. A harangok a násznép háztól történő indulásától kezdve szóltak, egészen addig, míg a házasságra lépő felek kiértek a falu határáig.⁴⁴

A fent leírtak jelenségének tartalmi lényege szerint az ifjú ara átkeresztelkedésével kilépett a község nemesi református társadalmának köréből is. Nem pusztán születésekor felvett vallása, de társadalmi rétegének is jogfosztottja lett.

³⁷ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982.

³⁸ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

³⁹ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁴⁰ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁴¹ T. L.-né 75 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁴² V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁴³ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁴⁴ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

E szociológiai tényező mutat rá, hogy milyen erőt tudott a magáénak Pamlény társadalmi és felekezeti összetartozása.⁴⁵

A vallásfelekezetek tradíciója úgy kívánta meg, hogy amennyiben egy személy elhagyja „eredeti vallását”, a vallást, amelyben felvette a keresztséget, s másik felekezetet választ magának, abban az esetben „új” vallásfelekezete köteles fogadni őt. Főként, ha házasságkötés okán változtatta meg vallási hovatartozását az adott illető. Hiszen a família, melybe beházasodott, általában minden pamlényi esetében rendelkezett tekintéllyel az adott vallásközösség életén belül. Az ebből adódó tisztelet okán a felekezet is megbecsülte annyira az adott családot, hogy befogadta annak új tagját közösségébe.⁴⁶

A református gyülekezet, melyet a menyasszony maga mögött hagyott, nem elégedett meg a lelkész által, az esküvő napján tanúsított megtorlással.⁴⁷

A felekezet tagjai felhasználták a közösségben a mindennapi élet színterét is, hogy teret engedjenek rosszallásuk manifesztációjának. Mindennek üzenete abban az elméletben nyert teret, hogy ha a lány nem tart igényt a gyülekezetére, bizony a felekezet sem tart igényt őrá.⁴⁸

A faluban a lány nyilvános megalázását, azt, hogy „*kiabáltak rá mindenfélét*”, a falubeliek még évekig gyakorolták.⁴⁹

A fentiekben elemzett lakodalom azonban veszélyt is hordozott magában. A község a különböző felekezetek közötti házasságkötésre vonatkozó regulái ellen lépett fel voltaképpen a faluközösség adott házaspárja. Ellenállásuk példaként szolgálhatott a hozzájuk hasonló helyzetben lévő fiatal párok esetében.⁵⁰

Az ifjú pár ellen indított „*hajtóvadászat*”, ahogyan Pamlényban utaltak a falu reformátusainak bosszúhadjáratára, nem pusztán a „megtorlás” szociológiai kifejező erejét valósította meg. Voltaképpen válaszreakció volt ez az ifjak cselekedetére, s a közösségi akarat erődemonstrációjának, elrettentésnek szánták a faluközösség nyílt színe előtt történő bosszú folyamatát. Nyilvánvalóan felismerte a közösség azon rétege, akinek érdekében állt a felekezetek közötti keveredés elkerülése, a két fiatal tettében rejlő veszélyeket. A bosszúhadjáratral kívánták a pamlényi fiatalság tudtára adni, milyen következményekkel számolhatnak, amennyiben követik a negatív példát.⁵¹

A bosszú, s maga a harc is pusztán a református, valamint a katolikus felekezeteket érintő társadalmi és vallási jelenségek voltak. A vizsgált időszakban a

⁴⁵ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁴⁶ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai, R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁴⁷ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁴⁸ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai, ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982.

⁴⁹ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁵⁰ P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai, KÓSA LÁSZLÓ – SZEMERKÉNYI ÁGNES: *Apáról fiúra. Néprajzi Kalauz*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest. 1973.

⁵¹ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai, P.I., 75 éves, volt pamlényi lakos szavai.

falu területén élő Jehova tanúi, valamint a zsidó közösségek a történések pusztán passzív szemlélőit alkották.⁵²

Egy, 1950-ben kötött házasság remek példaként szolgált arra, hogy a „vallás-gyűlölet” időszakában mekkora hatalommal bírt a katolikus és református felekezetek ellentéte, s hogy mennyire kimaradtak a „háborúskodásból” az egyéb vallási közösségek képviselői.

A házasságba történő belépéskor mindkét fél a református vallást gyakorolta. A faluban a vizsgált időszak alatt azonban a Jehova tanúi, mit sem törődve a falubeliek saját vallásuk iránti elkötelezettségével, s a maguk elszántsága okán, jártak házról házra, hogy „megtérítsék” a pamlényi lakosokat.⁵³

1953-ra a szóban forgó feleség elhagyta a maga vallását, s „beállt a Jehovák közé.” Az adatközlőim elbeszélése szerint, amikor a református lelkész rákérdezett a családfőnél, miért fordított hátat neje a saját gyülekezetének, a férj a következőt válaszolta: „*annak okán történt ez, mivel az a vallás igen megtetszett neki, a magáét meg mán' unta.*”⁵⁴

„*Emlékszem, az asszonyka félt, hogy mi lesz abból, hogy átkeresztelkedett.*”⁵⁵ A falu közössége azonban a szokásostól eltérő módon reagált az esetre. Elnézték a fiatalasszony tettét, mondván, hogy „*még mindig inkább Jehova legyen, mint katolikus.*”⁵⁶

Szociológiai szempontból a „vallásháború” egyik legkegyetlenebb esete egy 1953-ban kötött házassággal történt meg. A közösség egyik katolikus fia református lányt választott. A leány szülei olyannyira nem nézték jó szemmel az eseményeket, hogy azok következményeképpen kitagadták egyetlen fiukat a családi házból. Ennek hatására a fiatal pár elhagyta Pamlény községét. Évekkel később a fiú visszatért a faluba, remélve, hogy szülei haragja lecsillapodott, s elnyeri bocsánatukat. Az évek azonban hiába teltek el, a férfi szándéka teljesületlen maradt, szülei újból elzavarták, sőt, még unokájukra sem voltak kíváncsiak.⁵⁷

A gyűlölet hevessége egészen 1956-ig nem csillapodott, amikor a pamlényi ifjak egymás után hagyták el a települést. Voltaképpen a lakosok távozásával hagyta el a „vallásháború” is a községet. Mára a két felekezet egymás iránt érzett gyűlölete pusztán történelem.⁵⁸

2.3. Összefoglaló helyett, következmények

A faluközösség lakói kapcsolatrendszerüket elsősorban a maguk vallási feleke-

⁵² R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁵³ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁵⁴ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁵⁵ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁵⁶ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁵⁷ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁵⁸ V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai, R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

zetén belül alakították ki. E jelenségnek köszönhetően szociológiai mintázatok szerveződtek, melyek bázisát képezték Pamlény társadalmi struktúrájának.⁵⁹

Mind a református, mind a katolikus vallás által megfogalmazott értékrendszer teljes mértékben belsővé vált a felekezetek tagjainak esetében. E folyamat Pamlényban a felnőtt lakosság indította útjára, s az interiorizáció tényének köszönhetően gyermekeik viselkedése felnőtt korokra már belső értékrendjükből, meggyőződésükből fakadt.⁶⁰

A falu nemesi református rétegére a fent leírtak fokozottan érvénnyel bírtak. A közösség e tagjai számára rendkívüli jelentőséggel bírt, hogy társadalmi, vagyoni helyzetüket megtartsák. Ennek egyetlen módja egy szegénységgel küszködő, hazánk városaitól teljesen elzárt település esetében a „*föld a földhöz húz*” elvének megvalósításán keresztül vezetett.⁶¹

A falu „gazdag” rétege nem riadt vissza „használatba venni” a lakosok vallási meggyőződését, a gyermekeik általuk helytelennek ítélt viselkedését szigorú büntetéssel megtörni, valamint az erkölcsi kódex némiképp történő átformálására fektetni a hangsúlyt.⁶²

A nemesi réteg annyira tartott az „*elszaporodó*” hozományvadászok ténykedésétől, a gazdasági visszaeséstől, hogy minden, a kezükbe adott eszközt megragadtak társadalmi helyzetük fenntartása érdekében. Saját rendjükön kívül máshonnan érkező segítségre nem is számíthattak.

A „háborút” pusztán a felszínen, a látszat világában gerjesztő katolikus, valamint református pap – akik egyébként „*elválaszthatatlan barátságot tudtak a magukénak még a háború időszaka alatt is*” – ténykedése két okra vezethető vissza.⁶³

Egyfelől segítették a falu nemeseinek törekvéseit, hiszen az említett személyek voltak képesek mennyiségi és minőségi javakkal hozzájárulni a felekezet életéhez, s amennyiben nem támogatták volna a szóban forgó társadalmi rend törekvéseit, félő volt, hogy a gazdasági forrásuk úgy elapadt volna.⁶⁴

Elkészhez méltó viselkedésük megkérdőjelezése már az erkölcsan feladatköre.

A másik szociológiai ok pedig abban a tényben nyilvánult meg, hogy a „gyűlölködés” évei alatt a felekezet tagjainak „*megjött a kedve a vallásos élet gyakorlásához*”. Például egy katolikus hívő 1952-ben a saját kertjének fájából, saját munkájával elkészített egy padot a templomba, a maga régi, „*szüette ülőalkalmatosságának helyébe*”. Ezen felbuzdulva, még három ilyen pad látott napvilágot, más katolikus felekezeti tag munkájának köszönhetően.⁶⁵

⁵⁹ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁶⁰ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁶¹ ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982.

⁶² N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁶³ R. L. 78 éves volt pamlényi lakos szavai.

⁶⁴ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

⁶⁵ N.Z.-né 76 éves volt pamlényi lakos szavai, V.G.-né, 72 éves, jelenleg is pamlényi lakos szavai.

Érdekes szociológiai tény, hogy pont a vallást használták fel a gazdasági fellendítés biztosításának befolyásolása célján.

2.kép: *A falu egykor leggazdagabb reformátusának háza (jelen állapotában)*

Irodalomjegyzék

Központi Statisztikai Hivatal (2013) 2011. Évi Népszámlálás 3. *Területi adatok*
3.5. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*. Miskolc,

Letöltve: 2015. február 02-án, http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_05.pdf 149. o.

Fogalmak- történelem: *Vallásháború*. Letöltve: 2015. február 04-én, <http://fogalmak.blogspot.hu/2009/02/vallashaboru.html>.

Kósa L. – Szemerényi Á. (1973): *Apáról fiúra. Néprajzi Kalauz*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

Ortutay Gy. (szerk.) (1982): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest , Akadémiai Kiadó.

Lektorálta: Keményfi Róbert, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

BORSODI KILÁTÁSOK

Horváth Ádám

*Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, PhD hallgató
horvathadam1414@yahoo.com*

Absztrakt

A 2014-ben végzett kutatás négy borsodi településen valósult meg, 117 hátrányos helyzetben élő személy bevonásával. A kutatás célja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetűek élet-körülményeinek, lehetőségeinek, és elhelyezkedési esélyeinek felderítése volt.

A közvélekedéssel ellentétben a kutatás eredményei alátámasztják, hogy a hátrányos helyzetűek munkába állását nem a munkához való hozzáállásuk akadályozza, hanem az alacsony iskolai végzettségük, és a lakóhelyük környezetükben lévő munkahelyek hiánya.

A kutatásban részt vevő személyek többsége szegregált telepeken él, és alacsony iskolai végzettséggel, vagy elavult, munkaerő-piaci piaci szempontból elavult szakmával rendelkezik, amelyek miatt csak nagyon kevesen, kevesebb, mint egyharmaduk áll jelenleg alkalmazásban, és még alacsonyabb arányban rendelkeznek állandó munkával. Ez persze egyenesen következik abból, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetűek majdnem fele 8 általános iskolai végzettséget szerzett, sőt, 14,5 %-uk nem fejezte be az általános iskolát, 2,7 %-uk pedig el sem kezdte azt.

Tehát a hátrányos helyzetben élők iskolai végzettségi szintjének emelése mindenképpen szükséges lenne helyzetük javításához.

A válaszadók közül a legtöbben óvodai dajka szakmát szereztek, amely a jövőben prosperáló szerephez juthat, hiszen a nagyvállalatok által a dolgozók számára működtetett óvodák száma egyre nagyobb lesz. A legnépszerűbb munkakeresési módszer az interneten keresztül történő keresés, de sokan saját maguk járnak utána a munkának, vagyis személyesen érdeklődnek munkahelyeken, vagy telefonon keresik fel ezeket a helyeket, de önéletrajzok elküldésével is próbálnak munkához jutni.

A válaszadóknak átlagosan 3 gyermekük van, de többségük már nem szeretne több gyereket.

A válaszadók többsége helyi születésű, és átlagosan pedig 27 éve laknak jelenlegi településükön, és 15 éve élnek jelenlegi lakásukban. A lakások egynegyede vagy rossz állagú, vagy lakhatásra alkalmatlan, amelyhez hozzájárul a lakások komfortszintjének alacsony szintje. Több, mint a válaszadók fele problémásnak látja lakáshelyzetét, hiszen a lakások többsége felújításra szorul, amelybe beletartozik szigetelés javítása a nyílászárók cseréje, vagy tetőcsere, esetenként a gázfűtés, valamint a fürdőszoba és a WC kialakítása. A közművek bevezetése is sokat segítene a lakóknak, vagyis a víz, gáz, villany kiépítése jelentősen jobbá tenné a válaszadók lakáshelyzetét, hiszen a víz minőségére is panaszkodtak. Az utak állapota is felújításra szorul, főleg azok, amelyek nincsenek lebetonozva, de az aszfaltozott utakat is a víz alámossa, ezért járhatatlanok.

Majdnem minden válaszadó szeret a településén élni, akik többsége biztonságban érzi magát a lakókörnyezetében, viszont sokukban felmerült, ha lehetne, elköltözne a településről, vagy a lakókörnyezetéből. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetűek kevesebb, mint egyharmada dolgozik a közmunkaprogramban. Azon válaszadók, akik jelenleg dolgoznak a Közmunka Programban, vagy valamikor dolgoztak a program keretein belül, jelentős többségük szerint ennek köszönhetően jobb lett az anyagi helyzetük, és a Közmunka Program hozzásegíti az embereket ahhoz, hogy később állandó munkát kapjanak.

A válaszadók családjában összesen átlagosan 89.500 Ft-ból élnek havonta.

Kulcsszavak: *hátrányos helyzet, szegénység, munkanélküliség*

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltozott a szegénység jellege, amely során kialakult az újszegénységnek egy típusa. Ebbe tartoznak a tartósan munkanélküli, tartósan szegény, illetve mélyszegény, valamint tartósan leszakadt és kirekesztődött emberek. (Ladányi, 2012.)

A rendszerváltás előtti öt évben tapasztalható foglalkoztatási átrendeződés nem kedvezett az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező embereknek. Tehát a romák foglalkoztatásának csökkenése már a rendszerváltás előtt elkezdődött, hiszen 1984 és 1989 között 10 %-kal csökkent a romák alkalmazása. Ennek lényeges eleme volt a romák korai nyugdíjazása. (Kertesi, 2005.)

1993-ban a Kemény, Havas, Kertesi féle reprezentatív vizsgálat szerint 468.000 fő volt a cigányok száma, akik között 29 %-os volt a dolgozók aránya.

1994-ben a romáknak majdnem 25 %-a Észak-Magyarországon lakott, amely leginkább az erőteltett iparosításnak köszönhető, de a Vas és Győr-Moson-Sopron megyében is háromszorosára nőtt arányuk.

Ezen időszakban az általános iskolát már egyre többen végezték el, amelyhez hozzájárult a cigánytelepek fokozatos felszámolása is, hiszen 1993-1994-ben már csak 14 % volt a cigánytelepi lakások aránya.

A 2000-es években mért adatok szerint a romák aránya a teljes lakossághoz viszonyítva 5 %, viszont a település típusokban megfigyelhető különbségek szerint a nem cigányok 36 %-a, míg a cigányok 60.5 %-a lakott falvakban. A romák 40 %-a 2000 fő alatti településen lakik, ami tovább nehezíti helyzetüket. (Kemény, 2000.)

A Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke által végzett 2012 – 2013-as felmérése során a hazai cigányság létszámát 881.000 főben összesítették, amely az ország lakosságának 8,89 %-át jelenti. Becslésük alapján a legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében képviseltetik magukat, ahol a cigányság aránya meghaladja a 20 %-ot, de Nógrád megye és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye sem marad el sokkal ettől az aránytól. Jász-Nagykun-Szolnok, Heves és Baranya megye arányai 12 % és 14 % között változnak, míg a többi megye arányai 10 % alatt maradtak. A felmérés szerint országosan Győr-Moson-Sopron megyében a legalacsonyabb a cigányság aránya, ahol 2 % alatti arányt mutatott az eredmény. Tehát egyértelműen látszik, hogy Északkelet-Magyarország hat megyéje koncentrálna a hazai cigányság közel felét. (Pénzes – Pásztor, 2014.)

A Kemény István, Havas Gábor, és Kertesi Gábor által vezetett 1993-1994-es országos reprezentatív felmérés és az ELAR kutatás összehasonlítása alapján egy átlagos cigány háztartás jövedelme az alábbi tevékenységekből adódott össze:

1. Keresetek: 31,8 %
2. Vállalkozói bevételek: 1,41 %
3. Nem főállású tevékenységből eredő bevételek: 3,19 %
4. Nem munka jellegű jövedelmek: 65,58 %

Ezzel szemben országos szinten egy magyar átlagos háztartás jövedelmei az alábbiak szerint alakultak:

1. Keresetek: 54,59 %
2. Vállalkozói bevételek: 4,29 %
3. Nem főállású tevékenységből eredő bevételek: 9,15 %
4. Nem munka jellegű jövedelmek: 31,96 %

A két adatfelvétel eredményei szerint míg egy átlagos cigány háztartásban a bevételek legnagyobb arányát a nem munka jellegű jövedelmek adják, addig egy átlagos háztartás jövedelmének legnagyobb részét a keresetek jelentik.

A cigány csoportok megélhetési stratégiái az azonnali jövedelemszerzés mindent elvállaló tevékenységeitől egészen az árutermelő, kereskedő tevékenység megszervezéséig terjed. (Dupcsik, 1997.)

Tóth Pál szerint a falusi cigányság körében a túlélésnek öt lehetséges módja képzelhető el:

1. Legális gazdaságba való visszajutás.
2. Jóléti rendszer
3. Háztartás-gazdálkodás kiépítése
4. Nem piaci védekezés stratégiái
5. Informális szektorba való bekapcsolódás

Ezek közül a legfontosabb az informális szektorba való bekapcsolódás. (Tóth, 1997)

Szuhay Péter ennél szélesebb körben látja a főleg romák által végzett a nem főállású tevékenységeket, amelyek között egyaránt megtalálható a gyűjtögetés, a böngészés vagy mezgerélés, a guberálás, a kereskedés, a saját készítésű tárgyak eladása, a szolgáltatás, a bér munka, bérbeadás is. (Szuhay, 1999.)

A cigány népességben belül kisebb az aktív keresők aránya, amely egyrészt köszönhető az átlagos gyerekszám magasabb arányának, amely növeli az inaktív arányát és csökkenti a többgyerekes anyák munkavállalási hajlandóságát. (Cserti Csapó – Orsós, 2013)

Fábián Katalin szociográfiája bár a szocializmusban íródott, jól tükrözi, és egyértelműen leírja a városban, szegregáltan élő hátrányos helyzetűek mindennapjait. Az anyagi helyzet jelentős romlása után a hátrányos helyzetűek a szégyenérzet miatt nem kérnek segítséget rokonoktól, ismerősöktől, inkább megszakítják velük a kapcsolatot.

Az alkoholizmus leginkább a férfiakra jellemző, amely miatt az egészségi állapotuk fokozatosan romlik, egyre több munkalehetőségtől esnek el, így anyagi

helyzetük nehézsége tovább fokozódik. Az alkalmi munkából szerzett bevétel nagyrészt alkoholra fordítja, nem foglalkozik azzal, hogy a hónap hátralévő részében, vagy a következő bevétel érkezéséig miből fognak megélni.

Tehát a pénz beosztásának képessége nem jellemző, sőt, a pénzszerzés érdekében kisebb bűncselekmények elkövetése jellemzi a városi környezetben, szegregáltan élő hátrányos helyzetűek csoportját. (Fábián, 1977)

A vizsgálati témához kapcsolódó kutatást végzett Solt Ágnes, aki a szegregátumokban élők megélhetését, mentalitását és annak társadalmi normához viszonyított eltérését vizsgálta.

Elméleti kiindulópontja szerint a szegregátumokban élő emberek a több generáción átívelő munkanélküliségük, anyagi helyzetük, iskolázatlanságuk miatt, és szakma hiányában jelenlegi helyzetükből nem tudnak kilábalni. Jellemző körükben a többségi társadalom normáinak való megfelelés hiánya is, sőt, az ellenállás, mint érték jelenik meg szubkultúrájukban. A szegregált telepeken élők világát meghatározza egy sajátos szubkultúra, amelyben az összetartásukat jellemzi a sorsközösség, viszont az egymás iránt érzett szolidaritás minimális szerepet játszik, és a helyzetükből való kitörésre nincs lehetőség.

Mindennapjaik teljesen eltérnek a többségi társadalom hétköznapjaitól, hiszen más szabályokon és más viszonyítási pontokon alapulnak.

Solt szerint e folyamat oka a szegénységhez kapcsolódó pszichológiai állapot, és az önbecsülés leépülése, amely miatt a többi ember nyomorának látványán vesznek elégtételt. Hiszen az aluliskolázottság, a telepen tapasztalható életkörülmények, a munkalehetőségek hiánya, és az ezekből következő olyan szenvedélybetegségek, mint a játékszenvedély, vagy az alkoholfüggőség, olyan folyamatokat indítanak, amelyek több generáció számára teszik esélytelenné a helyzetükből való kitörést.

A munkalehetőségek között leggyakrabban elérhetőek a helyi alkalmi munkák, vagy az önkormányzat által biztosított lehetőségek. Ezen kívül növények termésének gyűjtéséből, és azok leadásából tudnak plusz jövedelmet szerezni, valamint a távolabbi városokban végezhető alkalmi munkákból, vagy fa és vasgyűjtésből biztosítják megélhetésüket.

Az önkormányzattal való kapcsolat a telepen élők számára kiemelkedően fontos, mivel a megélhetésükhöz szükséges pénzek nagy részét innen kapják. Az önkormányzatról alkotott véleményüket jellemzően az befolyásolja, hogy kapnak-e közmunkát, vagy gyorssegélyt. (Solt, 2009)

2. Alkalmazott módszerek

2.1. A kutatás célja

A 2014-ben végzett kutatás javarészt telepen élő emberek között zajlott. A kutatás segítségével választ kaphattam, milyen életkörülmények között élnek a

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetűek, milyen lehetőségeik, és életkilátásaik vannak a jövőre nézve.

2.2. Célcsoport

Hátrányos helyzetű településeken élő, alacsony, illetve elavult iskolai végzettséggel rendelkező, szociális és anyagi gondokkal küzdő halmozottan hátrányos helyzetű személyek.

2.3. Célterület

A kutatás Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, az alábbi településeken valósult meg:

- Cigánd
- Ózd
- Gönc
- Hernádkércs

2.4. Mérőeszköz

- Standard strukturált kérdőív

2.5. Mintanagyság

- Összesen 117 hátrányos helyzetű személy került be a vizsgálati célcsoportba.

2.6. Elemzési módszer

- gyakorisági eloszlás
- keresztábla elemzés

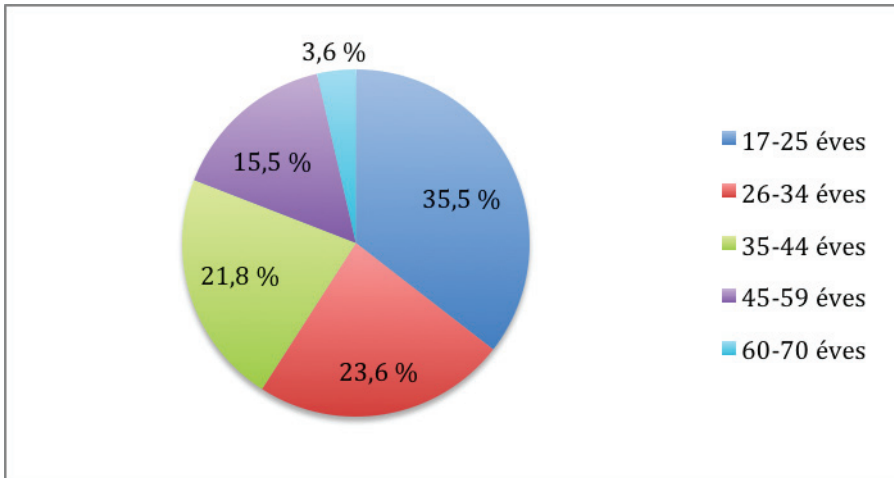
3. Kutatási eredmények

3.1 Demográfiai adatok

A válaszadók között valamivel többen voltak a nők (58,6 %), mint a férfiak (41,4 %).

Korcsoport szerint igen kiterjedt a mintába került személyek skálája, hiszen 35,5 %-a 17-25 éves, míg 23,6 %-uk 26-34 éves. A válaszadók 21,8 %-a 35-44 év közötti, 15,5 %-uk 45-59 éves, míg 60 és 70 év közötti 3,6 %-uk. A válaszadók átlagéletkora 33 év.

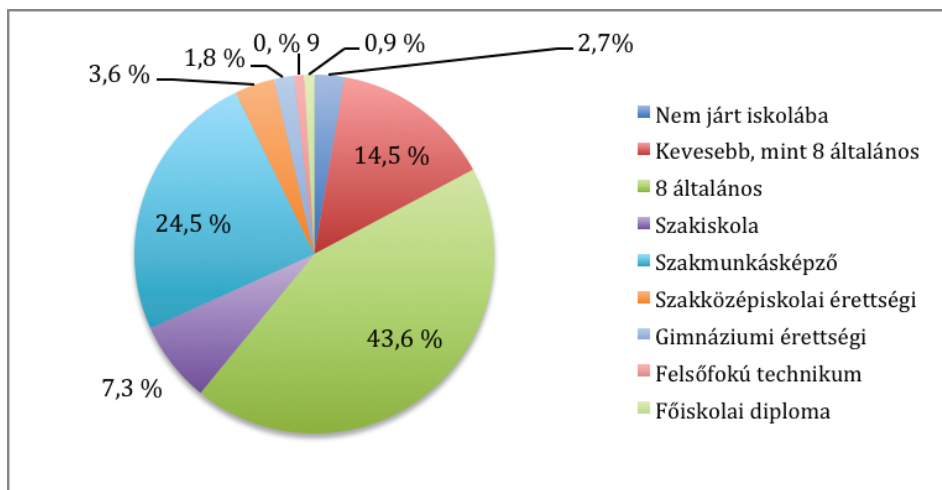
1. ábra: Hány éves Ön?
 Forrás: saját adatok, N=110 [2014]

3.2 Iskolai végzettség

A hátrányos helyzetű válaszadók 2,7 %-a nem járt iskolába, 14,5 %-uknak pedig kevesebb, mint 8 általános iskolai végzettsége van, míg a legtöbben, 43,6 %-uk fejezte be a 8 általánost, de ezután már nem tanult tovább. Csak 7,3 %-uk végzett szakiskolát, viszont 24,5 %-uk végzett szakközépiskolában, amely szerint a középfokú oktatás során majdnem egyharmaduk, pontosan 31,8 %-uk szerzett valamilyen szakmát.

A válaszadók 3,6 %-a szerzett szakközépiskolai érettségit, míg gimnáziumi tanulmányik során a válaszadók 1,8 %-a szerzett érettségi bizonyítványt, míg felsőfokú technikumot 0,9 % szerzett, főiskolai diplomát szintén 0,9 %-uk szerzett.

Tehát elmondható, hogy a legtöbben a 8 általános iskola után befejezik tanulmányaikat, vagy az elkezdett középfokú tanulmányokat abbahagyják, és csak minimálisnak mondható, 1,8 % fejezi be tanulmányait felsőfokú végzettséggel.

2. ábra: Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

Forrás: saját adatok, N=110 [2014]

A válaszadók 41,3 %-ának van szakképesítése, amelyek közül a leggyakrabban óvodai dajka, majd kőműves, hegesztő, hengerész, eladó, fodrász és varrónő szakképesítést szereztek. A válaszadók szülei közül az édesapáknak leggyakrabban 8 általános iskolai végzettsége van, hiszen a válaszadók több, mint fele, pontosan 54,1 %-a említett ezt, de több, mint a válaszadók egynegyede, pontosan 25,5 %-uk édesapja ugyan járt iskolába, de nincs meg a 8 általános iskolai végzettsége. Az édesapák 7,1 %-a nem járt iskolába, míg 5,5 %-uk szaktanulmányok intézetben, 4,1 %-uk szakiskolában, 2 %-uk pedig felsőfokú technikumban szerezte meg végzettségét. A hátrányos helyzetben élők édesapjuknak mindössze 2 %-a szerzett főiskolai diplomát.

Tehát az édesapák 11,6 %-a végzett szakmát, vagy szakképesítést nyújtó intézményben.

A válaszadók édesanyjuk közül legtöbben szintén 8 általános iskolát végeztek, hiszen 62 %-uk említette ezt, míg 20,3 %-uk ugyan járt iskolába, de nem fejezte be, vagyis kevesebb, mint 8 általános iskolai végzettsége van. A válaszadók édesanyjának 7,6 %-a nem járt iskolába, 3,8 %-a szakiskolát, 2,5 %-uk szaktanulmányok intézetet, míg szintén 2,5 %-uk gimnáziumi érettségét szerzett. A válaszadók édesanyjuk 1,3 %-a szerzett főiskolai diplomát. Tehát 7,6 %-uk járt olyan intézménybe, amelyik szakmát, vagy szakképesítést nyújt.

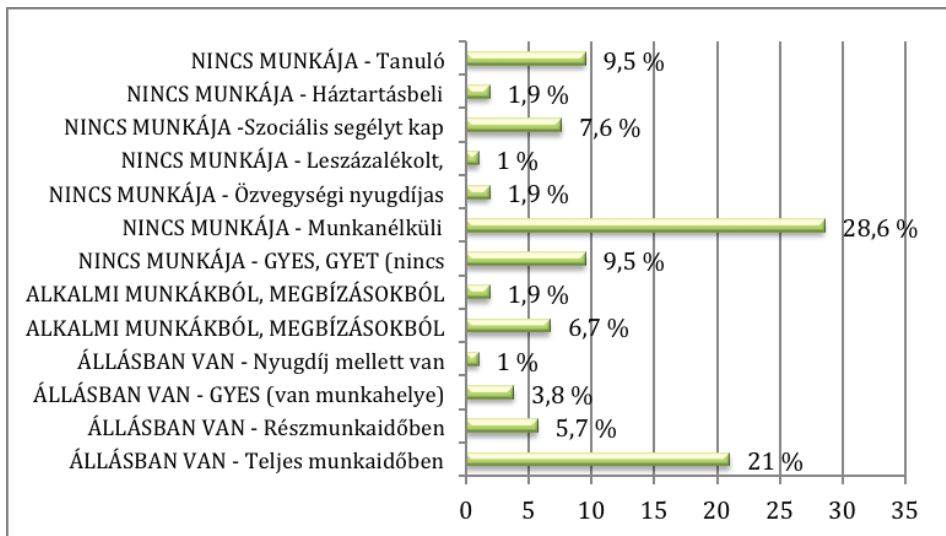
Összességében elmondható, hogy a szülők iskolai végzettsége minimálisan tér el egymástól, vagyis nincs különbség a hátrányos helyzetben élők édesapjuk és édesanyjuk iskolai végzettsége között, de a gyermekeik iskolai végzettsége sem emelkedett jelentősen egy generáció alatt.

3.3 Munkahely

A kiválasztott településeken élő válaszadók 31,5 %-a jelenleg alkalmazásban áll, akik közül 21 %-uk teljes munkaidőben, 5,7 %-uk részmunkaidőben, míg 3,8 %-uk jelenleg GYES-en van, amely mellett van munkahelye, míg 1 %-uk nyugdíj mellett dolgozik.

A hátrányos helyzetűek 8,6 %-a alkalmi munkából, megbízásokból él, akik közül 6,7 %-uknak nincs más bevételi forrása, míg 1,9 %-uk nyugdíj mellet végez megbízásokat.

A válaszadók több, mint felének, pontosan 60 %-uknak viszont nincs munkája, akik közül 9,5 % GYET-en, vagy GYES-en van, 28,6 %, vagyis több, mint a válaszadók egynegyede munkanélküli, 1,9 % özvegységi nyugdíjas, 1 %-uk leszázalékol, rokkant nyugdíjas, 7,6 % szociális segílyt kap, 1,9 % háztartásbeli, míg 9,5 %-uk tanuló.

3. ábra: Jelenleg Ön dolgozik-e?
Forrás: saját adatok, N=105 [2014]

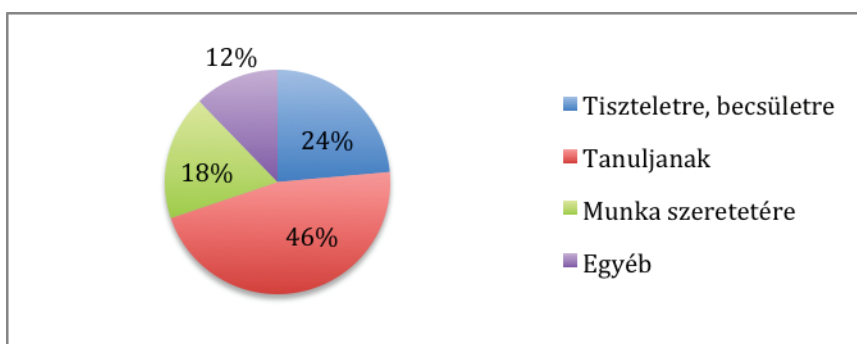
3.4 Gyermek nevelése

A válaszokból egyértelműen látszik, hogy a hátrányos helyzetben élők jelentős többsége a normák követésére szeretné megtanítani gyermekét, hiszen a válaszadók majdnem egynegyede, pontosan 24 %-a tiszteletre, és becsületre szeretné megtanítani gyermekét, amely során mindenképpen fontosnak tartják a család szeretetét és az emberek tiszteletét, valamint hogy Isten szemében illetlenül viselkedjenek. Ezen kategóriába tartoznak azok a válaszadók, akik fontosnak

tartják, hogy a szülőkkel szemben engedékenyek legyenek a gyerekek, ezen kívül segítőkészek, humánusan, udvariasan, szerényen és becsületesen viselkedjenek.

A kiválasztott településeken élő válaszadók 18 %-a szerint fontos megtanítani a gyermeket a munka szeretetére, annak érdekében, hogy munkával keresi meg a kenyerét és ne kényszerüljön lopásra, hanem tisztességesen tudjanak élni. A megkérdezett hátrányos helyzetűek 12 %-a olyan egyéb dolgokra szeretné megtanítani gyermekét, mint a civilizált viselkedés, rugalmasság, spórolás, Isten szeretete, és a kitartás. Ezen kívül fontos, hogy tudják értékelni a kis dolgokat, ismerjék fel a kis örömeket is és boldogságforrásokat, valamint legyenek élelmesek, alkalmazkodóak. A szülők fontosnak tartják, hogy a gyermekeiknek legyenek céljaik, amelyet szorgalommal, és kitartással érhetnek el.

Bár olyan válaszadó is volt, aki szerint semmire sem kell megtanítani a gyermeket, mivel majd megtanítja őket az élet.

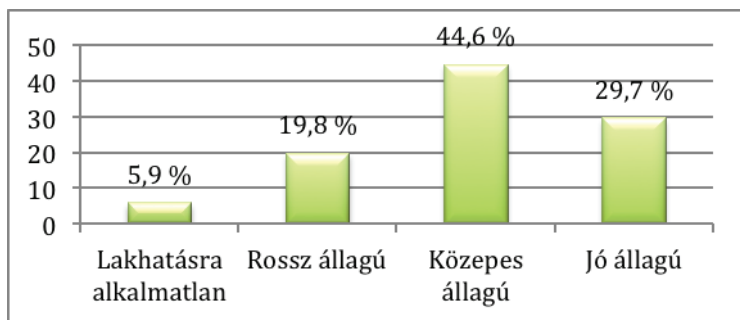

4. ábra: Mire szeretné megtanítani a gyermekét, hogy jó élete legyen?

Forrás: saját adatok, N=77 [2014]

3.5 Lakáskörülmények

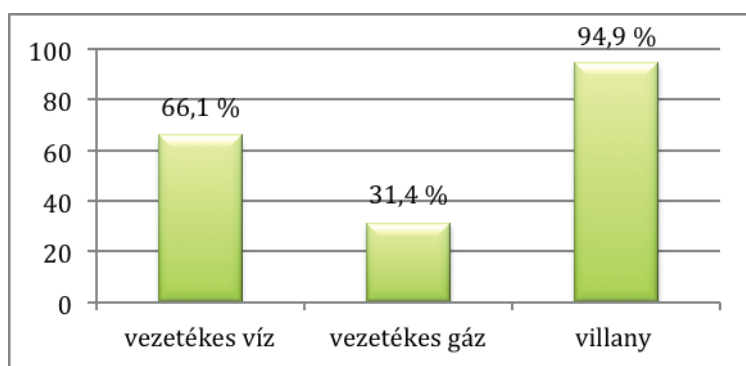
Elmondásaik, vagyis szubjektív megítélésük szerint a lakások 5,9 %-a lakhatásra alkalmatlan, 19,8 %-uk rossz állapotú, 44,6 %-a közepes állapotban van, míg 29,7 %-uk jó állapotú.

5. ábra: Milyen a lakás állaga?
 Forrás: saját adatok, N=101 [2014]

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetű válaszadók átlagosan 2 szobás lakásban laknak.

Vezetékes víz a lakások 66,1 %-ában található, viszont vezetékes gáz már csak 31,4 %-ukhoz van bevezetve, míg a villany majdnem minden lakásba be van vezetve, hiszen 94,9 %-uknál megtalálható otthon.

6. ábra: Közművesített lakások
 Forrás: saját adatok, N=109, 102, 98 [2014]

Azon válaszadónál, akiknél valamelyik közmű nincs bevezetve az alábbi módon oldják meg azok helyettesítését:

3.5.1. A vezetékes gáz helyettesítését, fűtést, főzést

A fűtést cserépkályhával, vagy kandallóval oldják meg, amelyek fatüzeléssel működnek, a főzést pedig „masinán”, másnéven „sparhelton”, vagyis fatüzeléssel működő tűzhelyen végzik, de a palackos gázzal működő tűzhelyen történő főzés sem ritka.

3.5.2. A vezetékes víz helyettesítését, tisztálkodást

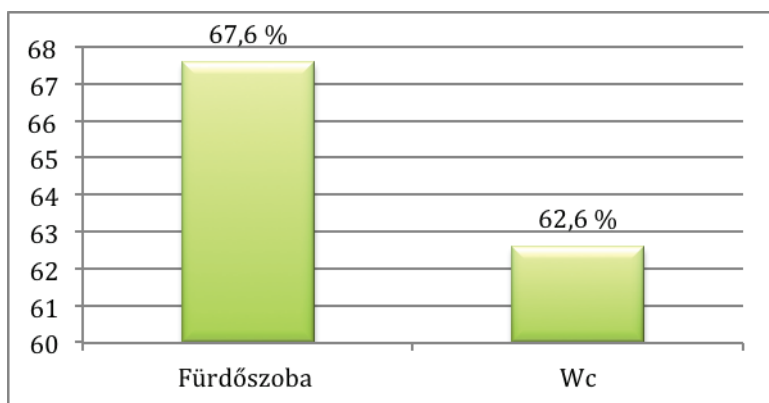
A fürdést nagy műanyag kádban, vagy gyermekkádban oldják meg, amelyhez a vizet az átlagosan 100 m-re lévő közkútról viszik. A fatüzelésű tűzhelyen, vagy gáztűzhelyen pedig felmelegítik a vizet, amellyel fürdenek.

3.5.3. Villany helyettesítése

A villanyvilágítás helyettesítésére elemmel működő lámpákat használnak.

3.5.4. Komfortszint

A lakások 67,6 %-ában van fürdőszoba, 62,6 %-ukban pedig van wc.

7. ábra: Van-e a lakásban fürdőszoba, Wc?

Forrás: saját adatok, N=111, 107 (2014)

Összességében a válaszadók 53 %-a problémásnak látja lakáshelyzetét, hiszen a válaszok alapján a lakások többsége felújításra szorul, amelybe beletartozik szigetelés javítása a nyílászárók cseréje, vagy tetőcsere, esetenként a gázfűtés, valamint a fürdőszoba és a WC kialakítása. A közművek bevezetése is sokat segítené a lakóknak, vagyis a víz, gáz, villany kiépítése jelentősen jobbá tenné a válaszadók lakáshelyzetét, hiszen a víz minőségére is panaszkodtak. Az utak állapota is felújításra szorul, főleg azok, amelyek nincsenek lebetonozva, de az aszfaltozott utakat is a víz alámossa, ezért járhatatlanok.

A környezetet illetően sok az üres telek, amelyek gázosak, ezért az allergia is megjelent.

A legfőbb gond a munkanélküliség, és az emiatt kialakult kilátástalan jövő miatt lopások is előfordulnak. A munkahelyek hiánya miatt viszont nehéz a megélhetés, az emberek pedig nagyon szegények, többségük helyzete kilátástalan.

A lakóhelyek többsége el van szigetelve, amelyet tovább nehezít a megfelelő közlekedési lehetőségek hiánya, amely főleg a falusi területeket érinti, ahonnan a nagyobb városok csak nehezen érhetőek el. Ezt tovább nehezíti a hátrányos helyzetűek számára nehezen kifizethető utazási költségek.

A házak többségének fala vízes, amely hosszútávon egészségügyi problémákhoz vezethet, hiszen asztmás tüneteket okozhat.

3.6 Szegregátum

Azon a válaszadók, akik telepen élnek, az alábbi különbségeket látják a telepen való élet és a falu, vagy város más részén való élet között:

A telepeken általában sok üres telek van, amelyek el vannak hanyagolva, elzárt, szegény, rendezetlen részei ezek a településeknek, amelyeket rossz infrastrukturális körülmények jellemeznek, míg a település többi része általában szép, és rendezett. A telepen élők közül többen kirekesztettnek érzik magukat, mivel minden információ később jut el hozzájuk.

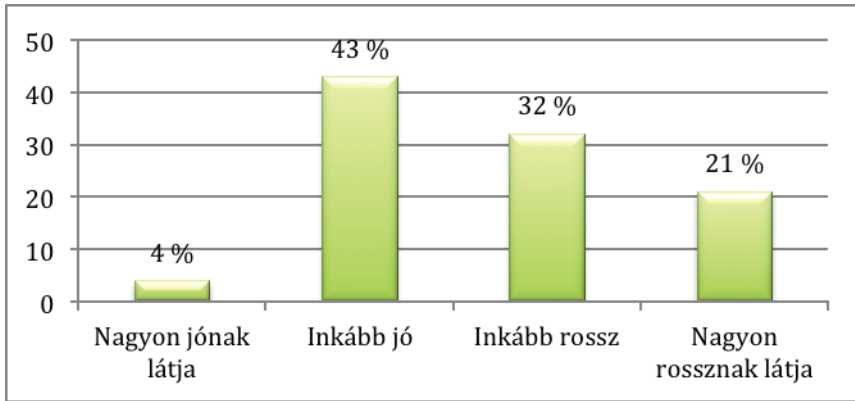
A szegregátumon kívüli területeken élőknek több lehetőségük van a megélhetésre, és a hétköznapi dolgok intézésére is, hiszen akik választékosan szeretnének bevásárolni, azoknak erre csak a központban van lehetőségük. Ez persze főleg akkor igaz, ha a telep egy városhoz kapcsolódik.

Viszont a telepeken élők ismerik egymást, ezáltal jobban törőnek egymással, és a zárt közösségnek köszönhetően egy bizalmasabb kapcsolatban tudnak élni egymás mellett. Ennek köszönhetően egy nyugodtabb, egyszerűbb közösségben tudnak élni az emberek a szegregátumban.

A falvak esetében viszont többen jelezték, hogy egyáltalán nincs különbség a két település rész életformájában, hiszen a falubeliek ismerik egymást, és segítenek egymáson.

3.7 Élethelyzet

A válaszadók 43 %-a rossznak látja jelenlegi élethelyzetét, amelyből 32 % inkább rossznak, míg 21 %-uk kifejezetten rossznak látja életkörülményeit. A válaszadók 47 %-a viszont jónak tartja élethelyzetét, amelyből 43 % inkább jónak, 4 % pedig kifejezetten jónak látja jelenlegi életét.

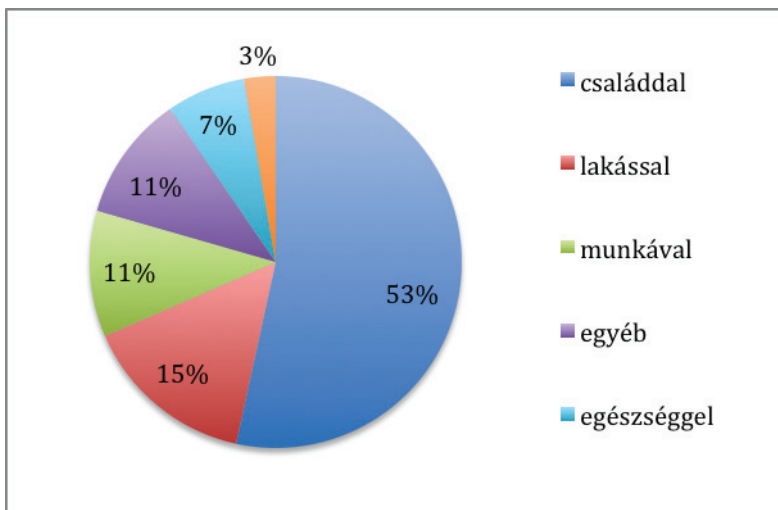
8. ábra: Milyennek látja élethelyzetét?
 Forrás: saját adatok, N=58 [2014]

A válaszadók kiemelt többsége leginkább a családjukkal elégedett az életében, hiszen 53 %-uk említette ezt, mely során gyermeküket, feleségüket és férjüket is olyan személyként említették, akikre mindig számíthatnak.

A hátrányos helyzetűek 15 %-a a lakásával elégedett a leginkább, míg 11 %-uk a munkáját helyezte az elégedettségük középpontjába, amelybe beletartoznak azok az alkalmi munkák is, amelyekre időnként hívják a válaszadókat.

A válaszadók 7 %-a az egészségi állapotával elégedett leginkább, az emberi kapcsolatokat pedig 3 %-uk emelte ki.

Az egyéb olyan dolgokkal, mint az életvitel, akaratérő, vagy például a kertművelés, és az élethez szükséges dolgok meglétével a válaszadók 11 %-a elégedett az életében.

9. ábra: Mivel elégedett leginkább az életében?
 Forrás: saját adatok, N=77 [2014]

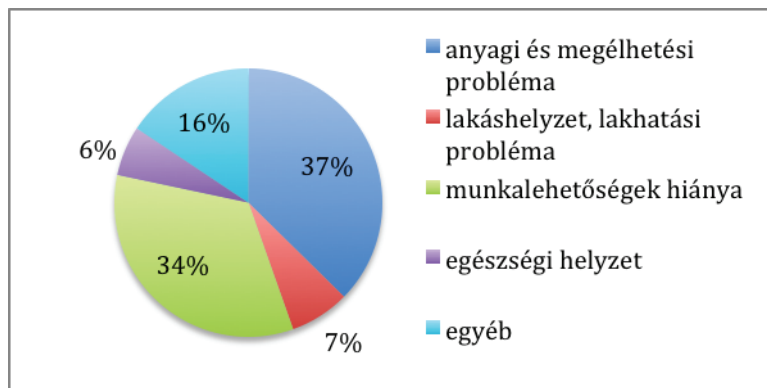

A válaszadók legjelentősebb problémája természetesen az anyagi és megélhetési gondok, amely a problémák 37 %-át teszi ki. Ezen belül a fizetés, vagy jövedelem alacsony mértékét említették, amely miatt az aktív korúak nem tudják megfelelően eltartani a családjukat, emiatt az anyagi biztonság hiányában, szegénységben, nehéz megélhetési körülmények között élik mindennapjaikat. A kilátástalan élethelyzethez hozzájárulnak a hitelek, és a rezsiköltségek, amelyek havi rendszerességű, fix költséget jelentenek a családok számára, amely főleg akkor jelent jelentős problémát, ha egyedül nevelik gyermeküket, így pedig nem tudnak kilépni a szegénységből.

Az anyagi, és megélhetési problémával szorosan összefügg a munkalehetőségek hiánya, és a munkanélküliség, amely a hátrányos helyzetben élők problémáinak 34 %-át teszi ki. Sajnos a helyzetüket nehezíti, hogy a válaszadók többsége vagy egyáltalán nem rendelkezik szakmával, vagy meglévő szakmája nem számít piacépésnek, így nem találnak megfelelő munkahelyet.

A problémák közül a harmadik legjelentősebb a lakhatási helyzet, amely 7 %-ot tesz ki, míg a negyedik problémát az egészségügyi helyzetük jelenti, amely 6 %-át alkotja a problémáknak.

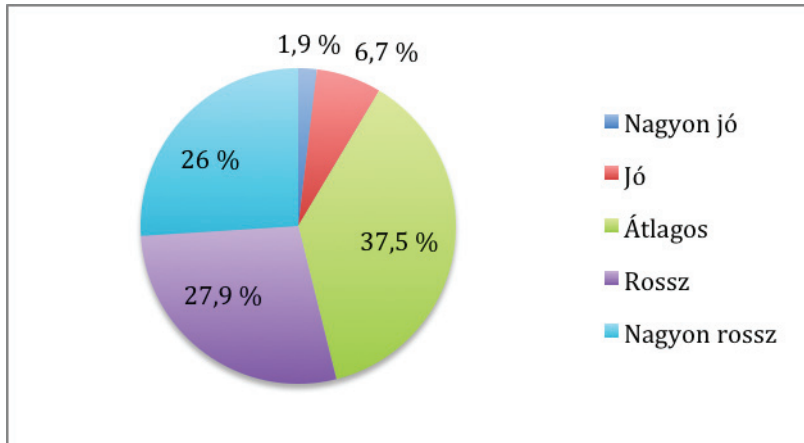
A válaszadók problémáinak 16 %-át egyéb, emberi tényezőkkel, életkörülményekkel és a tömegközlekedési lehetőségekkel kapcsolatos nehézségek alkotják.

10. ábra: Milyen problémáik vannak?

Forrás: saját adatok, N=73 [2014]

Nem meglepő módon a válaszadók 53,9 %-a rossznak tartja anyagi helyzetét, amelyből 26 % nagyon rossznak látja pénzügyi helyzetét. A válaszadók 37,5 %-a átlagosnak, míg 8,6 % jónak érzi anyagi lehetőségeit, amelyből 1,9 % nagyon jónak látja helyzetét.

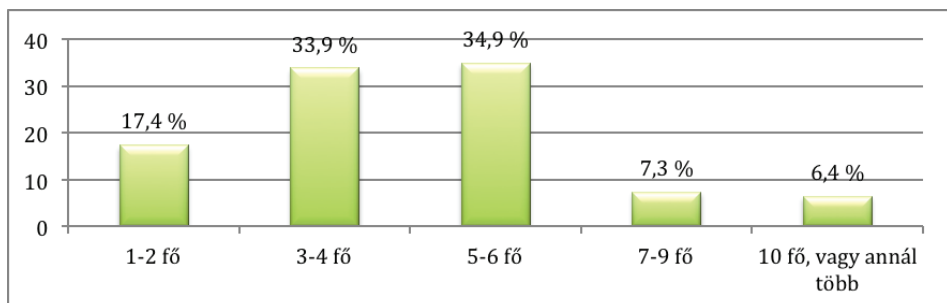

11. ábra: Milyenek látja anyagi helyzetét?
 Forrás: saját adatok, N=104 [2014]

3.8 Háztartás

A válaszadók 17,4 %-a 1-2 fős háztartásban él, amelyből 3,7 % él egyedül, míg 13,7 %-uk két fős háztartásban. A hátrányos helyzetűek 33,9 %-a él 3-4 fős háztartásban, míg 34,9 %-uk lakásában 5-6 fő él együtt. A hátrányos helyzetűek 7,3 %-a 7-9 fős háztartásban él, míg 10, vagy annál több fős háztartásban 6,4 %-uk lakik. A kiválasztott településeken élő hátrányos helyzetűek háztartásaiban átlagosan 5 fő lakik, míg a legmagasabb, egy háztartásban élő személyek száma 12 fő.

A háztartások 5,1 %-ában egyáltalán nincs kereső, 30,6 %-uknál 1 fő, 43,9 %-ban 2 fő, 13,3 %-uknál 3 fő, 3,1 %-nál 4 fő, 4,1 %-nál pedig 5 főnek van rendszeres havi jövedelme, önálló keresete, vagy nyugdíja.

12. ábra: Hányan élnek közös háztartásban?
 Forrás: saját adatok, N=109 [2014]

3.9. Munkahely

3.9.1. Közmunkaprogram

A hátrányos helyzetben élők háztartásainak 27,1 %-ában egy fő sem vesz részt a közmunkaprogramban, míg 43,8 %-uk családjában 1 fő, 24 %-nál 2 fő, míg 5,2 %-nál 3 fő dolgozik a Programban. A válaszadók családjában átlagosan 1 fő dolgozik a közmunkaprogramban.

3.9.2. Bejelentett munkahely

A hátrányos helyzetű családok több, mint egynegyedében, pontosan 26 %-ában egy személynek sincs bejelentett munkahelye, míg 31,3 %-nál 1 főnek, 35,4 %-nál pedig 2 főnek van hivatalos munkája. A háztartások 6,3 %-ában 3 főnek, míg 1 %-uknál 4 főnek van bejelentett munkahelye.

3.9.3. Szociális juttatások

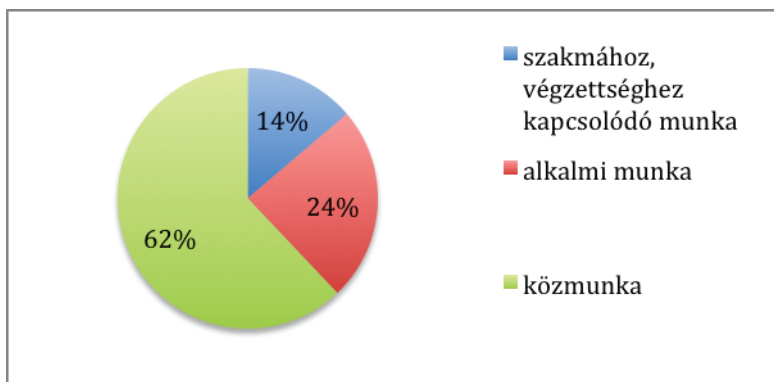
A válaszadók háztartásának 20 %-ában egy fő sem kap szociális juttatásokat, vagy segélyt, 45 %-ban 1 fő, 28,7 %-nál 2 fő, 5 %-ban 3 fő, 1,3 %-nál pedig 5 fő kap szociális juttatásokat.

3.10. Munkalehetőségek

A válaszadóknak az alábbi munkalehetőségeik vannak:

A hátrányos helyzetben élő válaszadók szerint a számukra elérhető munkalehetőségek 62 %-a közmunkához kapcsolódik, míg 24 %-át alkalmi munkák jelentik, amely általában kerti munkákat, vagy valamilyen mezőgazdasági tevékenységeket, kapálást, gyümölcszedést foglal magában. A munkalehetőségek 14 %-át alkotják a szakmához, vagy végzettséghez kötődő munkák, amelyek főleg kőműves, kereskedelemi, vagy óvodai dajka végzettséghez kapcsolódnak.

Ezen kívül említették még a képzéseken való részvételt, amely a megélhetési támogatás miatt potenciális jövedelemforrást jelent.

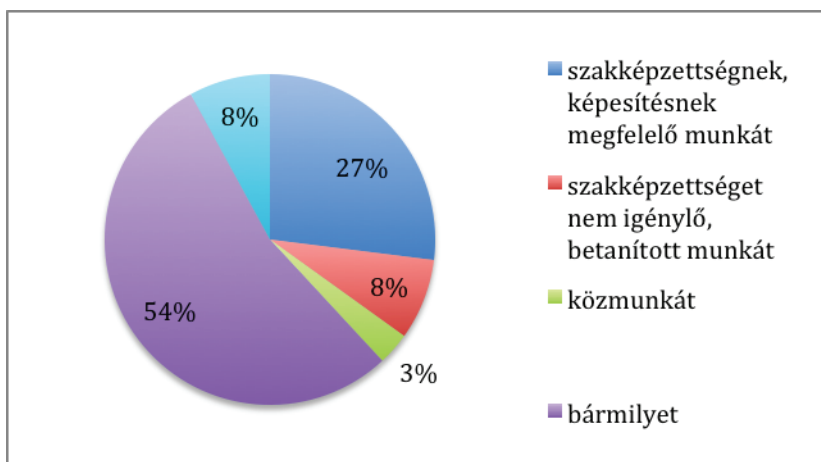

13. ábra: Milyen munkalehetőségeik vannak?
 Forrás: saját adatok, N=76 [2014]

A válaszadók az alábbi munkákat vállalnák el:

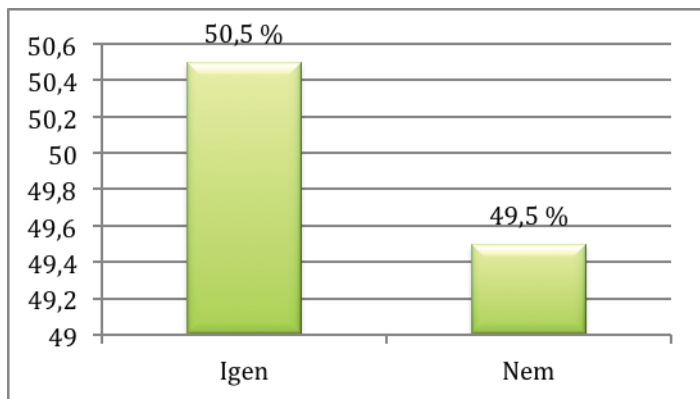
A kiválasztott településeken élő válaszadók több, mint fele, pontosan 54 %-a bármilyen munkát elvállalna, míg 27 %-uk csak szakképzettségének, képesítésének megfelelő pozícióban dolgozna, amely általában asztalos, fodrász, felszolgáló, varrónő, magas építő, óvodai dajka, vagy pék munkát jelent. A válaszadók 8 %-a szakképzettséget nem igénylő, takarító, konyhai kisegítő, mosogatás, vagy zöldségpucolást foglal magában, míg szintén 8 %-uk egyéb, általában ülő munkát vállalna el. A hátrányos helyzetben élők 3 %-a viszont a közmunkaprogramba szeretne bekerülni.

A hátrányos helyzetben élők átlagosan 117 000 forintért vállalnának munkát, viszont a válaszok során a legkevesebb havonta elvárt összeg 40 000 forint volt, míg a legmagasabb elvárt havi fizetés 250 000 forint volt.

14. ábra: Milyen munkát vállalna el?
 Forrás: saját adatok, N=80 [2014]

A válaszadók átlagosan 53 km-t lennének hajlandóak megtenni a munkába járáshoz, de többen említették, hogy nem hajlandóak utazni, viszont volt, aki 300 km-t is utazna egy munkahely miatt, és 50,5 %-uk vállalna olyan munkát, amely miatt csak hetente tudna hazajárni.

15. ábra: *Vállalna-e olyan munkát, amely miatt csak hetente tudna hazajárni?*
Forrás: saját adatok, N=109 [2014]

3.11 Utolsó kereső tevékenység és annak befejeződése

A válaszadók általában alkalmi munkákat, vagy olyan munkákat végeztek, amelyhez nem kellett képzés. Ehhez olyan feladatok kapcsolódtak, mint a szemétszedés, sepregetés, gereblyezés, vagy kézbesítés. Ezeket a feladatokat általában a közmunkaprogramon belül végezték. Akik állandó munkahelyen dolgoztak, konyhai munkát végeztek, hegesztőként, vagy lakatosként voltak alkalmazva, vagy gondnoki feladatokat láttak el, összeszerelőként dolgoztak, vagy a baromfi feldolgozóban kaptak munkalehetőséget. Ezen kívül karbantartó munkák mellett kertészeti feladatokat is elláttak, és segédmunkásként is többen dolgoztak, vagy éppen munkairányítóként tevékenykedtek, de 2.7 %-uk külföldi munkavállalást is említett, amely leginkább a fiatalabb korosztályt (25 év) érinti. Azok, akik már végeztek kereső tevékenységet, de jelenleg nem dolgoznak, átlagosan 1 éve és 3 hónapja nem kaptak munkát.

A munkavégzés vagy a munkahely megszűnése, vagy a határozott idejű szerződés lejáratja miatt, vagy leépítése, vagy betegség miatt szűnt meg.

Sajnos több olyan válaszadó is volt, aki még soha nem dolgozott, vagy nem végzett kereső tevékenységet.

3.12 Megélhetés

A válaszadók családjában összesen átlagosan 89.500 Ft-ból élnek havonta. Mivel a háztartásokban átlagosan 5 fő lakik, ezért egy főre átlagosan 17.900 Ft jut.

Akik megpróbálják beosztani a pénzüket, az alábbi módon teszik:

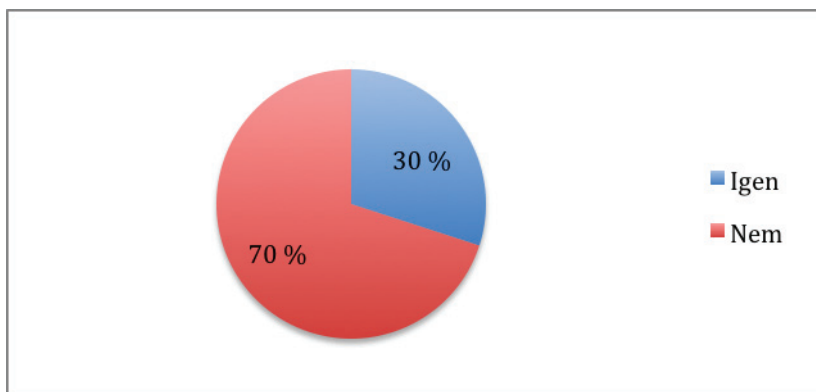
A gyerekeket általában előtérbe helyezik, és számukra megpróbálnak minden megadni. A számlák kifizetése után általában egy hónapra előre bevásárolnak, a vásárláskor pedig fontossági sorrendet állítanak, és azt vásárolják meg, ami a leginkább szükséges. A gyógyszerek és a tartós élelmiszerek általában a fontossági sorrend elejére kerülnek. Természetesen ezek vásárlásánál az ár a leginkább befolyásoló tényező. A hónap további időszakára kenyérre tesznek félre, a fennmaradó pénzt megpróbálják félretenni, de többnyire mindig akad váratlan kiadás. Tehát csak a nagyon szükséges dolgokat vásárolják meg.

A jövedelem általában a hónap közepére szokott elfogyni, vagyis körülbelül két hétig tart, utána kölcsönökből tartják fenn magukat. Elsősorban rokonoktól próbálnak kölcsönkérni. A nyári alkalmi munkákból szerzett jövedelemből tudják meg vásárolni a téli tüzelőt.

Egy másik módszer szerint pedig a számlák kifizetése után a havi jövedelmet napokra osztják.

A dohányzás mértékének csökkentésével, valamint a közüzemi fogyasztás visszafogásával is tudnak takarékoskodni, ezen kívül a megtermelt élelmiszerekkel is költségeket tudnak megtakarítani. Ennek ellenére sokaknak nem sikerül takarékoskodni, a rezsit csak csúsztatva tudják fizetni, és befizetés után nélkülözések között élnek, ruházatra pedig szinte egyáltalán nem költenek.

A válaszadók 30%-a tud valamilyen módon félretenni, takarékoskodni, míg 70%-uknak erre nincs lehetősége. Tehát pénzt csak nagyon kevesen tudnak félretenni, akiknek sikerül, azok általában 5.000 és 10.000 Ft közötti összeget tudnak megtakarítani. Takarékoskodni pedig általában az élelmiszerek megtermelésével tudnak, erre a válaszadók 11,3 %-ának van lehetősége, amely során a konyhakertben zöldségeket termesztnek, a hűtőben pedig hosszabb távra tudják tárolni ezeket. A konyhakertben általában paprikát, paradicsomot, krumplit, hagymát, répát és erős paprikát termesztnek, de gyümölcsöket is szednek, amelyeket befőttként tudnak tárolni.

17. ábra: Tud-e valamilyen módon félretenni, takarékoskodni?
Forrás: saját adatok, N=83 [2014]

3.12.1 Környékbeli munkalehetőségek

A válaszadók lakóköznyezetében élő emberek általában az alábbi munkahelyeken dolgoznak, és az alábbi jövedelemforrásokból élnek:

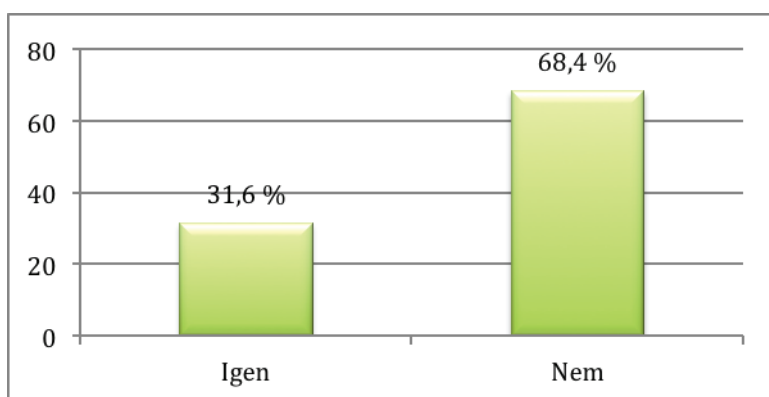
- Komszolg, Ózd
- ÉRÁK (Észak-magyarországi Regionális Képző Központ), Ózd
- V.S.I. (Város- és Sportlétesítmény Üzemeltető Intézmény), Ózd
- Település-Üzemeltetési KHT, Gönc
- Vízügy, Cigánd
- Varroda, Cigánd
- Közmunka Program, Ózd, Gönc, Cigánd

Ezen kívül az alábbi lehetőségek vannak a megélhetésre:

- mezőgazdasági munka, Ózd
- gombászás, Ózd
- kisegítőmunkák, Ózd
- tanfolyamok segítségével megélhetési támogatás, Ózd, Gönc, Cigánd
- gyümölcsösben szezonmunka, Ózd, Gönc, Cigánd
- vasazás, Ózd
- faszedés, Ózd

3.12.2 Közmunkaprogram

A válaszadók 31,6 %-a dolgozik a közmunkaprogramban.

18. ábra: Dolgozik-e a közmunkaprogramban?

Forrás: saját adatok, N=95 [2014]

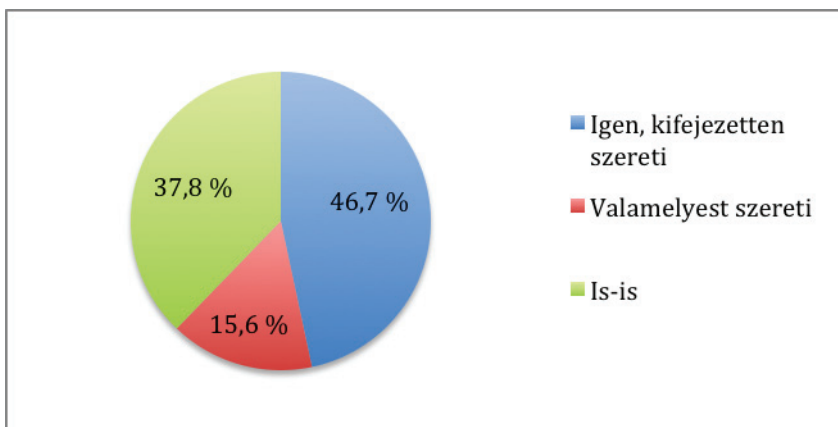
Azok, akik dolgoznak a közmunkaprogramban, 46,7 %-uk szereti a munkáját,

15,6 %-uk valamelyest szereti, 37,8 % pedig nem tudott egyértelmű választ adni, vagyis szereti is, meg nem is ezt a munkát. Tehát elmondható, hogy nem volt olyan személy, aki dolgozik a közmunkaprogramba, és nem szereti az ott végzett munkáját.

A válaszadók általában a következőkkel foglalkoznak a közmunkaprogramban:

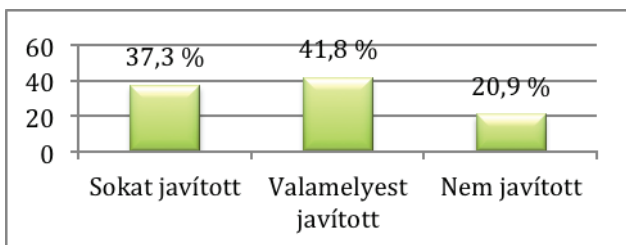
- kaszálás
- járda betonozás
- patakmeder kotrás
- rendelő takarítás
- asztalos munka
- falu gondozása
- hivatali segédmunka
- kőműves munka
- festőmunka
- házak felújítása
- parkgondozás
- erdőművelés

19. ábra: Szereti-e a közmunkaprogramban végzett munkáját?

Forrás: saját adatok, N=72 [2014]

Azon válaszadók szerint, akik dolgoznak a közmunkaprogramban, vagy korábban részt vettek benne, 20,9 %-uk szerint nem javított az anyagi helyzetükön a Programban való részvétel, viszont 79,1 %-uk szerint jobb lett az anyagi helyzetük, amelyből 41,8 % szerint valamelyest javított, 37,3 % szerint viszont sokat javított a Közmunka Programban való részvétel a család anyagi helyzetén.

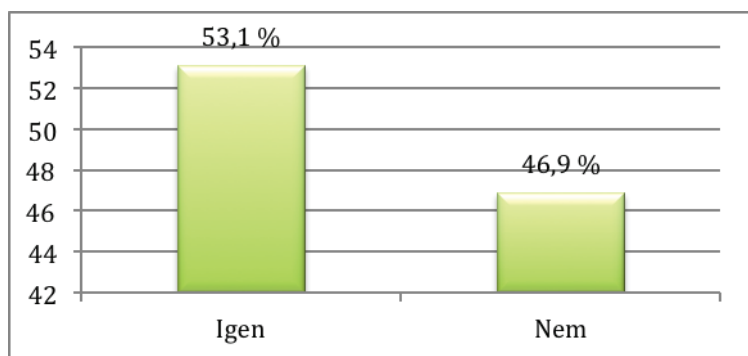

20. ábra: *Javított-e a közmunkaprogramban való részvétel az anyagi helyzetükön?*
Forrás: saját adatok, N=67 [2014]

Akik jelenleg nem vesznek részt a közmunkaprogramban, 58 %-uk dolgozott már korábban a programban. A válaszadók többsége, pontosan 64,6 %-uk szerint a közmunkaprogram hozzásegíti az embereket ahhoz, hogy később állandó munkát kapjanak.

3.13 Szegénységből való kiemelkedés

A válaszadók 53,1%-a ismer olyan személyt, akinek sikerült kiemelkednie a szegénységből.

21. ábra: *Ismer-e olyan személyt, akinek sikerült kiemelkednie a szegénységből?*
Forrás: saját adatok, N=81 [2014]

Akinek sikerült kiemelkedni a szegénységből, általában sok, szorgalmas munkával, kitartással, akaraterővel érték ezt el, persze sok esetben ezt megelőzte a Budapestre való felköltözés, ahol több munkahelyen is dolgozni kellett. Voltak, akiknek elég volt a környező városba költözni, és volt, akinek külföldre kellett ehhez költöznie.

A válaszadók szerint gyűjtögetéssel, spórolással, és sok munkával is ki lehet emelkedni a szegénységből, de egyes vélemények szerint ismeretség is szükséges hozzá. Vannak, akik szerint kamatos pénzzel, üzérkedéssel, és törvénytelen dolgokkal, vagy éppen szerencsejátékkal lehet jobb életminőséget elérni.

Többen viszont úgy gondolják, hogy sok tanulással is elérhető a szegénységből való kiemelkedés.

4. Következtetések

Solt Ágnes szerint a szegregált telepen élők körében a pozitív jövőkép hiánya, a többségi társadalom elzárkózása stabilizálja a mélyszegénységi lét és a diszkrimináció miatt kialakult szubkultúra fennmaradását. Nagy Pál szerint a cigány közösségekben az pénzügyi lehetőségek és az emberi gondolkodásnak a megváltoztatása is időigényesebb folyamat, mint a nem cigány társadalomban, amely egyrészt a munkaszervezetekben elfoglalt periférikus helyzetnek, és a saját értelmiség hiányának köszönhető. (Nagy, 1999) Tehát ezzel kapcsolatosan mindenképpen türelmet kell mutatnia a többségi társadalomnak.

Kutatásom alapján a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő hátrányos helyzetűek anyagi lehetőségeit leginkább az iskolai végzettséget, és szakképzettséget nem igénylő munkalehetőségek hiánya okozza, amely konzerválja körülményeket.

Az 1990-es években az iskolai felzárkózást célzó programokról kiderült, hogy sok esetben csak elkülönítést jelent. (Takács, 2009)

A hátrányos helyzetűek iskolázottságának eredményességében kiemelkedően fontos az állam szerepe, hiszen míg a középosztályi családok a szocializáció során, vagy az iskola által nyújtott szolgáltatások hiányosságait piaci kiegészítésével tudja kompenzálni, sőt, az iskolaválasztással el tudják érni, hogy gyerekeik a lehető legjobb szolgáltatást kapják, addig a hátrányos helyzetűek számára az iskolai szolgáltatások kiegészítésére nincs lehetőségük. (Liskó, 2002)

Tehát a hátrányos helyzetűek helyzetének alapja a jelenlegi munkaerő-piaci körülményeknek megfelelő iskolai végzettség hiánya, és az ezzel szorosan összefüggő munkahelyhiány.

Persze, a munkaerőpiacon található cégek nem tudnak annyi, szakképzetlen munkaerőt igénylő munkahelyet teremteni, amennyire jelenleg szükség lenne. Ezért mindenképpen szükséges olyan, piaci felmérésen alapuló hiányszakmák oktatása, amelyekkel legalább a lehetősége megvan, hogy a hátrányos helyzetűek a megyében elhelyezkedjenek.

Ezért a megoldást mindenképpen helyben kell keresni, amelyhez megoldást nyújthat a mezőgazdaságban lévő lehetőségek kihasználása, amelynek lehetőségei többnyire minden településen adottak. Ezen tevékenységeknek keretet adhat egy szociális üzem, amelybe olyan szociális foglalkoztató vállalkozások tartoznak, amelyek a másodlagos munkaerőpiacon működnek. A szociális üzemek ezen típusának célja, hogy hosszú távon munkanélküli embereket bevonja az elsődleges munkaerőpiacba, így pedig hosszú távú munkát kínálnak a munkaerőpiactól távol álló, hátrányos helyzetű embereknek.

Irodalomjegyzék

- Cserti Csapó T. – Orsós A. (2013): *A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége*. In: Varga Aranka (szerk.) *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, (pp. 104)
- Dupcsik Cs. (1997): *Cigány háztartások jövedelmi viszonyai*. In: Magyar Tudomány, 1997/6. (pp: 685)
- Fábián K. (1977): *A Makoldi család*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- Kemény I. (2000): *A magyarországi romák*. Változó Világ 31., Budapest: Press Publica Kiadó, (pp. 3 – 11)
- Kertesi G. (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón – A rendszerváltás maradványok sokkja. *Szociológiai Szemle*, 2, 57 – 87.
- Ladányi J. (2012): *Leselejtezettek – A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában*. Budapest: L'Harmattan
- Liskó I. (2002): A cigány tanulók oktatási esélyei. *Educatio*, 1, 49 – 62.
- Nagy P. (1999): „Kicsinségemben elszakattam” Cigány közösség, szocializáció és gyermeksors Magyarországon a 16 – 19. században. *Educatio*, 2, 291 – 306.
- Pénzes J. – Pásztor I. Z. (2014): Romák Magyarországon. *A Földgömb*, 11.
- Solt Á. (2009): *Élet a reményen túl: szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata*. Budapest: OKRI
- Szuhay P. (1999): *Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében* In: Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. (pp.139-163) Budapest: MTA
- Takács G. (2009): *Kiútkeresők – Cigányok iskolai reményei*. Budapest: Osiris Kiadó
- Tóth P. (1997): *A falusi cigányság és az informális szektor*. Magyar Tudomány, CIV. Kötet - Új folyam XLII. kötet (6) (pp. 690-697)

Lektorálta: Dr. habil Deáky Zita, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, egyetemi docens

A MAGYARORSZÁGI HULLADÉKGAZDÁLKODÁSSAL KAPCSOLATOS KOMMUNIKÁCIÓ ÚJRAGONDOLÁSA

Kaczur-Somfay Dorottya

*Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalmi kommunikáció Doktori Iskola,
Harmadéves doktorandusz hallgató*

Absztrakt

A magyar hulladékgazdálkodás az elmúlt években számos átalakuláson ment és megy folyamatosan keresztül, amely nagymértékben hat ki a különböző szakterületeinek prioritizálására és ennek következtében kommunikációjára. A különböző jogi és tulajdonosi változásokból adódó lehetséges következmények egyelőre még mindig átláthatatlanok, ugyanakkor a szakma elitjén is múlik, hogy mennyire képes befolyásolni a jelenlegi kormányzat döntéshozóit abban, hogy társadalmunk hulladékhoz való viszonya pozitívan alakuljon a jövőben és végre előre mozduljon.

Kulcsszavak: *hulladékgazdálkodás, ökológiai kommunikáció, társadalmi tudatformálás, Rep testt és Story telling kutatási módszertan, megújuló energia*

Bevezetés

A környezetvédelmen belül a hulladékgazdálkodás napjainkra kulcsfontosságú üggyé nőtte ki magát, világszerte e területhez is számos lobbitevékenység párosul és közvetlenül képes hatással lenni az emberek és vállalatok mindennapjaira. Disszertációs munkám során a téma kommunikációs aspektusait tárom fel és vizsgálom meg, hogy milyen tényezők képesek hosszú távon befolyásolni a társadalmi tudatot és ezt a különböző társadalmi színtereken a véleményformálók milyen kommunikációs eszközökkel képesek elérni. Az európai országok hulladékgazdálkodását meghatározó és irányt mutató hulladékipiramis azon területek hierarchiáját tartalmazza, amelyek a hulladékot kezelik, ártalmatlanítják és (újra) hasznosítják. Ezen területek megítélése és elfogadottsága, mind a lakosság szempontjából, mind pedig szakmai körökben óriási eltéréseket mutatnak, amelyet az általam 2014-ben végzett nem reprezentatív, ugyanakkor egy speciális hiánypótló kvalitatív kutatás is kimutatott.

A hulladékgazdálkodás jövője szempontjából szükséges megvizsgálni, hogy mikor és hogyan, mit, mi által és kiknek érdemes kommunikálni. Szükséges továbbá feltérképezni a különböző társadalmi rétegek attitűdjeit, hogy hatékony kommunikációt tudjunk eljuttatni hozzájuk. A kérdés az, hogy mindezt milyen eszközökkel érik el, pontosabban Magyarországon mely erők, társadalmi csoportok a mozgatórugók, van-e eltérés egyáltalán, vagy ezt a térséget ugyanazon

elvek és szervező erők mozgatják, mint például az európai szomszédinkat? Milyen meglévő kommunikációs eszközei vannak e területnek, hogy edukálja vagy formálja a lakosság tudatát és mikkel lenne érdemes kiegészíteni azt? Mindezekre a kérdésekre - és nagy valószínűséggel a kutató munka során még számos egyéb - szeretnék válaszokat találni. Fontosnak érzem, hogy egy olyan átfogó kép formálódjon ki, amelyből számos következtetést lehet levonni a jelenlegi társadalmi tudatformáló folyamatról, ezen belül is a kommunikációs háttérrel és a jövőt képező tendenciákkal kapcsolatban.

A tavalyi évben megkíséreltem az érdekgazda/stakeholder térképét is felvázolni a területnek, tehát azon legmeghatározóbb szereplőit, amelyek jelentős hatást gyakorolnak e szakmára. Erre alapozva és tovább gondolva, a szakma elitjét és vezető beosztású tisztségviselőit vettem górcső alá, és az ő fogalomrendszerükre támaszkodva mélyedtem bele a témába. A kutatás az ökológiai kommunikáció, ezen belül a magyar hulladékgazdálkodás számos szakmai vezetőjének és döntéshozójának a véleményét foglalja magában két speciális kutatási módszertan egyesítése által. A kutatás célja az volt, hogy felfedjen olyan rejtett összefüggéseket a hulladékgazdálkodás területén, amelyek befolyásolják a magyar társadalmi tudatot és magát a hulladékhoz való viszonyát a fogyasztóknak.

Módszertan

Fontosnak éreztem olyan kutatási módszertant választani, amely a mélyinterjúk eredményeit is meghaladhatja azáltal, hogy olyan mélységeket képes előhozni az alanyokból, amelyet a kutatást végző/kérdező fél előre felkészült kérdésfeltevések által nem tud elérni. Ennek kulcsa az, hogy a kutatásban részt vevő alany saját fogalomrendszerén keresztül vizsgáltam meg az adott területet, majd az egyes fogalmak véletlen összevetése által egy olyan gondolkodásra készítettem őket, amely felszínre hozott új szempontokat, összefüggéseket és rejtett dimenziókat. Ezáltal feltártam, hogy a tudatformálás szempontjából milyen üzenetek és témakörök kommunikálhatóak, a szakma elitje mit gondol a prioritásokról, mit lehet, és mit nem lehet elmondani/kimondani és milyen folyamatokról vannak tévképzetek a lakosság fejében.

A kutatást két módszertan egyesítése által végeztem el, ezek a Rep Teszt (szerepkonstrukció- repertoár teszt) és a Story telling kutatási módszerek. Segítségükkel a hulladékgazdálkodás témakörében a kutatás alanyaival leírtam tizenöt darab fogalmat, amelyeket az alanyok neveztek meg, majd mindezek konstruktumait és kontrasztjait tárták fel és elemezték egy-egy esettanulmány vagy történet elmesélésével kiegészítve. Az alanyokkal a kutatás Rep Teszt részét egyszerre végeztem el a Story tellinggel, mert úgy gondoltam, hogy az azonnali benyomások és gondolatok egy-egy fogalom találkozásánál hozhatják ki leginkább a téma valódi hátterét. Voltak olyan helyzetek, amikor a tesztet kitöltő fél olyan fogalmakat tudott összekapcsolni a Rep teszt segítségével, amelyekről

nem is gondolta korábban, hogy közük van egymáshoz, de látva egymás mellett őket, nemcsak rávilágított rejtett összefüggésekre, de nagyon érdekes eseteket is megfogalmaztak általa. Természetesen a teszt - alább ismertetett- véletlenszerű jellegéből adódóan számos olyan helyzet is adódott, amikor a fogalmak találkozásakor semmi különösebb megállapítást nem tudtak tenni az alanyok. Miután minden alannal elvégeztem a kutatást, a kapott eredményeket egyesítettem, összehasonlítottam és megvizsgáltam textuálisan. Összességében elmondható, hogy az interjú témáját tulajdonképpen a kutatás alanyai alakították, hiszen a Rep táblázaton kívül előre elkészített kérdőív nem készült.

Az általam készített kutatásban egyelőre tizenhét fő szerepel, így ahhoz, hogy ez a szám elérje a reprezentatív küszöböt, a következő években megkísérlem a lehető legtöbb témában érintett magyar szakmabelit és döntéshozót bevonni.

A Rep Teszt paraméterei

A George Kelly féle Repertoárrács Technika egy hasznos, széleskörűen alkalmazható kvalitatív piackutatási módszer, bár Magyarországon eddig még nem terjedt el széleskörűen. A Rep Teszt eredetileg egy olyan projektív pszichológiai teszt, amely a társas helyzetek értelmezését, egyéni megkonstruálását és fontos kategóriák feltárását célozta meg. A Rács elemzéséhez - bár Kelly felállított egy matematikai sémát-, szoftvertámogatás szükséges, éppen ezért a módszer a számítástechnika és az alkalmazott szoftverek fejlődésével került egyre inkább előtérbe. A módszer segítségével feltárhatók az egyes fogyasztók személyes konstrukciói, továbbá megrajzolhatók az észlelési és mentális térképeik. Előnye a kvalitatív eredmények számszerűvé tétele, s ezzel önmagában biztosítja a kvalitatív-kvantitatív piackutatás integrációját. (Túri, 2000, 72.) Mivel a Repertoárrács Technika nem a „mennyi”, hanem a „hogyan” kérdésre keresi a választ, így sokkal inkább segít abban, hogy nyomára bukkanjunk, hogyan gondolkodik, miként észlel egy fogyasztó, milyen tudatalatti motivációk irányítják választásait. Tulajdonképpen a kvalitatív piackutatás lényegéről van szó: nem a kutató mondja meg, hogy melyek az egyes témák lényeges tulajdonságai (konstrukciói), hanem azokat a kutatás alanyai határozták meg, mintegy az alanyokból „vonja ki” az adott téma jellemzőit. (Polya, 3-4.) Így a módszer egyik legfőbb előnye az interjúkkal szemben, hogy teljes mértékben ki lehet vele küszöbölni a kutatói befolyásolást. Ugyanis egyéb esetekben a kutató mindig a saját konstrukciós rendszeréből indulna ki, és óhatatlanul befolyásolja az interjú kimenetelét.

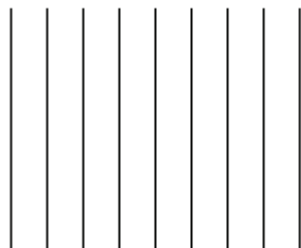
A kutatás két részből állt, először arra kértem a kutatás alanyait, hogy az adott kutatási témakörből válasszanak ki számukra fontos/releváns fogalmakat, majd hármasával vizsgálják meg az elemeket, s hasonlítsák össze a triádokat úgy, hogy megnevezik azt a tulajdonságot, amelyben a három elemből kettő hasonlít egymásra, s éppen e tulajdonság ellentétében különbözik a harmadik elemtől. Ezzel létrejött egy olyan a válaszadók által meghatározott dimenzió, amelynek egyik

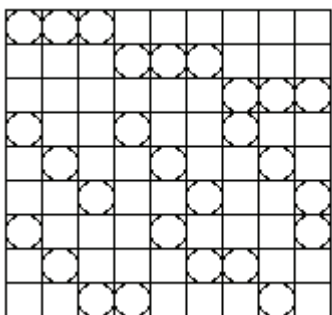
pólusán a hasonlóság helyezkedik el (két elem hasonlósága a harmadikkal szemben) a másik póluson pedig a harmadik elem különbözősége található (Lehota, 2001). A követhetőség kedvéért azt a két elemet, amelyek hasonlítanak egymásra megjelöltem (X), a harmadikat pedig, amely a különbözőség tulajdonságát hordozza, jelöletlenül hagytam (O). A teszten belül egy fogalom három alaklommal van összehasonlítva más fogalmakkal random módon, a mátrixszerűen elhelyezett pontok alapján.

Mindemellett a teszt a kommunikációs, vagy meggyőzési stratégiák megválasztásában is hasznos szerepet tölthet be, amelynek következtében a felek tisztában vannak a másik személy konstrukcióival, vagy legalábbis következtetni tudnak azokra.

ELEMENTS

CONSTRUCTS

Similarity Pole

Contrast Pole

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

1. ábra: A Rep Teszt űrlapja

Forrás: <http://webspaceship.edu/cgboer/kelly.html>

A Repertoárrács Technika űrlapja																	
ÖKOLÓGIAI KOMMUNIKÁCIÓ/ HULLADÉKGAZDÁLKODÁS																	
	politika	kultúra	non-profit szektor	jog	gazdaság	technológia	kommunikáció	tudomány	társadalom	média	fogyasztó	hulladékgazdálkodó vállalat	oktatás	korruptió	zöld mozgalmak	KONSTRUKTUM	KONTRASZT
																motivált	demotivált
																edukáció	látzat edukáció
																gazdasági érdekek	társadalmi érdekek
																cél a fejlődés	állapot
																erős befolyásolás	kommunikáció hiánya
																társadalmilag elfogadott	társadalmilag megengedett
																alarendelt, befolyásolt	1 lépéssel előtte áll mindennek
																meghatározottság	szabadság
																ember, csak egymással de nem egymásért	eszköz
																tisztításra való radikális/azonnali törekvés	hosszútávú stratégia
																pénz termelés	tájékoztatás
																szabályozott környezet	strukturálatlanabb
																figyelm felhívó, kérdések megfogalmazása	kijelentések
																folyamatos társadalmi igény	megosztottság
																spórolás/haszon, fejlődni vágyás	innováció a cél, fejlődés hiánya

2. ábra: A kutatás egyik kitöltött példánya
 Forrás: Saját kutatás és szerkesztés

A Story telling paraméterei

Az utóbbi évtizedben a jövőkutatásban olyan eljárások jelentek meg, amelyek egyrészt az egyéni kreativitásra, másrészt a csoportos gondolkodásra építenek. A story telling módszer azért terjedt el, mert a jelen és a jövő problémái nem oldhatók meg a hagyományos értékrend keretei között. (Nováky, 2005.) A story telling segítségével a hulladékgazdálkodás jelenét és jövő dimenzióit tártam fel a Rep teszt által megadott fogalomrendszerén keresztül. Így ez a kutatási módszer – megkockáztatom- mélyebb összefüggések feltárására képes a Rep Teszttel kombinálva, mint a mélyinterjú önmagában. A story telling kutatási részben így irányított – nem előre megfogalmazott- és spontán kérdésekkel tudja a kutatást végző mélyebb összefüggések keresésére sarkallni a kutatásban részt vevő alanyt. A storytelling és a narratív interjúk módszere elsősorban új információk, új világnézet feltárására hivatottak. A kutatás alanyai mind mást és másképpen mesélnek ilyen szituációban, mint akár nagyobb nyilvánosság előtt, vagy hivatalos beszélgetések, interjúk során. Ennek fontos feltétele az anonimitás, amelyet én is szem előtt tartottam, így igyekeztem olyan facilitátorrá, hiteles külső személlyé válni válaszadóim szemében, akinek titoktartásában megbízhatnak.

A kutatás alanyai

Tizenöt - a szakmában érintett jelenleg magas beosztásban lévő- szakmai vezetővel töltöttem ki a kutatást állami/kormányzati és önkormányzati oldalról, emellett pedig a nonprofit- és a civil szektorból. A kutatásban résztvevők 36-70 év közöttiek voltak, ebből négy nővel és tizenegy férfi vezetővel készítettem interjút. Kiegészítve teszt jelleggel - hogy vajon befolyásolják-e a kutatás eredményét-, plusz két fővel kitölttettem a tesztet, egy olyan fogyasztóval, aki hulladék-tudatosnak vallja magát, olvasott a témában, továbbá magammal is, mint kommunikációs szakemberrel. Végül a kiegészített válaszok semmilyen formában nem változtatták meg a kutatás eredményét.

Eredmények

A Rep Teszt által 255 darab hulladékkal kapcsolatos vagy arra asszociált fogalom született meg, erre támaszkodva 31,5 órás hanganyag story telling kiegészítéssel. Az elemzés során kiszűrtem a három, kimagaslóan legtöbbször említett fogalmat: a **szelektív hulladékgyűjtést**, az **anyagában való hasznosíthatóságot** és az **energetikai hasznosítást**, közismertebb nevén, a hulladékégetést. Az első három helyezetett sokkal többször említették az alanyok a többi megadott fogalomhoz viszonyítva, továbbá megvizsgálva ezen területek szerepét a story telling anyagban, úgy gondolom, hogy a kutatási alanyaim által legproblematisabb témák rajzolódtak ki e kiemelési módszer segítségével.

2x	3x	4x	5x	9x	10x	13x
ártalmatlanítás	politika	komposztálás	hulladék lerakás	hulladék égetés/energetikai hasznosítás	újrafelhasználhatóság/ anyagában hasznosíthatóság	szelektív hulladékgyűjtés/szelektívítás/szelektív válogatás
BAT	települési hulladék	környezettudatos építészet	veszélyes hulladék			
engedélyek		környezetvédelem				
felelősség		oktatás				
fenntarthatóság		hasznosítás				
gyűjtősziget						
hulladék						
hulladék válogatás						
hulladék hierarchia						
hulladékudvar						
og						
korruptió						
megelőzés						
OHU						
önkormányzat						
RDF üzem						
rekultiváció						
szemet						
szemléletformálás						
társadalom						

3. ábra: Rep Teszt fogalom eredményei

Forrás: Saját kutatás, szerkesztés

A **szelektivitással** kapcsolatban számos alapvető problémát tisztáztak a szakemberek, amelyek a fogyasztók fejében léteznek és ezáltal elutasító magatartást tanúsítanak. Klasszikus tévhit, hogy a szelektív-gyűjtőtartályokban lévő szelektált hulladékot a gyűjtőautóban összeöntik. Ez tulajdonképpen a lakosságban ma már nem tévhitként aposztrofálódik, hanem kifogásként. Hasonló jelenség a lakosság körében, amikor a

gyűjtőtartály 500 méternél messzebb van a lakókörnyezetüktől. Ebben az esetben feleslegesnek és időpazarlásnak élik meg az, hogy szelektíven gyűjtsék a hulladékukat. A gyűjtéssel járó szaghatások kellemetlenségekkel járhatnak és további problémának élik meg azt, ha a lakásukon belül erre alkalmas gyűjtőrészt is ki kell alakítaniuk.

A fent említett esetekben egy közös pont van: a szakma kommunikációs szempontból rosszul áll hozzá mai napig a helyzethez. Ugyanis a jelenség megcáfolásával járó kommunikációval folyamatosan a köztudatban tartják a tévhitet, miközben a kommunikációt arra kellene fókuszálni, hogy egyetlen közszolgáltatónak sem érdeke a hulladék összeöntése, hiszen csak szelektáltan tudja tovább értékesíteni az anyagot szelektív-hulladékfeldolgozó cégek felé. A proaktív kommunikáció, amelyre minden egyéb szektorban oly nagy hangsúlyt fektetnek, ebben az esetben nem indokolt a továbbiakban, sőt káros az ügy szempontjából nézve. Fontos lenne egy hatékony és nagy fogyasztói réteget elérő kommunikációs kampányt lebonyolítani, ahol végelegesen tisztáznák ezt a kérdést a közszolgáltatók, vagy maga a központ az Országos Hulladékgazdálkodási Ügynökség. Ezúttal viszont új üzenetekre és egy új szemszögből való kommunikációra lesz szükség. Lássá azt a lakosság, milyen érdekek és feldolgozó mechanizmusok húzódnak a szelektív hulladékgyűjtés mögött, így a tévképzetek terjedése is szignifikánsan csökkenhetne.

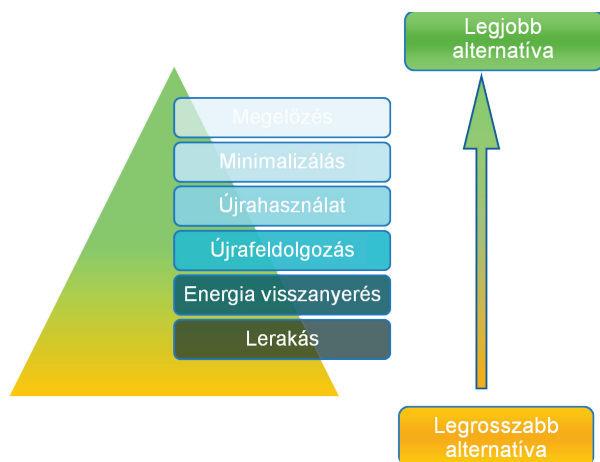
Az anyagában történő újrahasználát abban áll, hogy bizonyos tárgyak/eszközök egy egyszerű tisztítás és/vagy javítás után ugyan olyan funkciójukban használhatóvá válnak. A műanyagok kimosása a szelektív tartályba való elhelyezése előtt bizonyos országokban releváns cselekedet, a helyi közegészségügyi előírásoknak megfelelő tevékenységnek bizonyul. Magyarországon napjainkban egy ivós flakonból nem lesz ismét ivós flakon, mivel a törvényi szabályozás nem teszi lehetővé. Az anyagában történő hasznosítást egy véges folyamatként mutatták be a kutatás alanyai, időben korlátozottnak és ezt a tényt a tudatformálásban fontos véleményük szerint kihangsúlyozni. Olyan hasznosítási folyamat nincs, amely során egy anyagot örökön-örököké hasznosítani lehetne. Például a papírnál a rostok kivesznek, a műanyagnál pedig a hosszú szénláncú molekulák az újrahhasznosításnál töredeznek és a rövidebb szénláncú molekulákat már nem lehet ugyanarra a célra hasznosítani. A hatékonyság egy hasznosítási fogalom (anyagában történő vagy energetikai), amely mindig a hasznosítás határfokát mutatja meg. Minél több energiát lehet hasznosítani a hulladék energia tartalmából, annál nagyobb a hatékonysága, és így annál kevesebb maradék anyag keletkezik. A környezetre annál kisebb hatást fejt ki a rendszer, mennél magasabb a hatékonyság. Tehát összességében elmondható, hogy a kutatás alanyainak döntő többsége szerint, még nem tart ott ez a terület a magyar hulladékgazdálkodásban, hogy hatékony rendszeren keresztül be lehessen vonni a lakosokat és a szelektív hulladékgyűjtés prioritás szempontjából az anyagában való újrahhasznosítás fölé helyeződjön.

A hulladékégetés Magyarországtól nyugatabbra eső országokban elhagyhatatlan kezelési és hasznosítási mód az elérhető technológiák ismeretében. Az égetés komplex integrált rendszerekben van megoldva a hulladékgazdálkodáson belül. Az alapvető hozzáállás e tekintetben, hogy nem lehet mindent eleve válogatni, például szennyezett

a hulladékok többségét (olajos flakon, használt pizzás doboz stb.). Mindig lesz olyan, amivel nem tud a közszolgáltató mit kezdeni, így marad ez a fajta feldolgozási eljárás. Az étetés megelőzi a lerakást a hulladék hierarchiában, mivel energetikai hasznosításnak is minősülhet. Ha egy bizonyos hatékonyságot el lehet érni az ártalmatlanítással és megvalósul az energiatermelés vagy a távhő, akkor hasznosításnak minősül az eljárás.

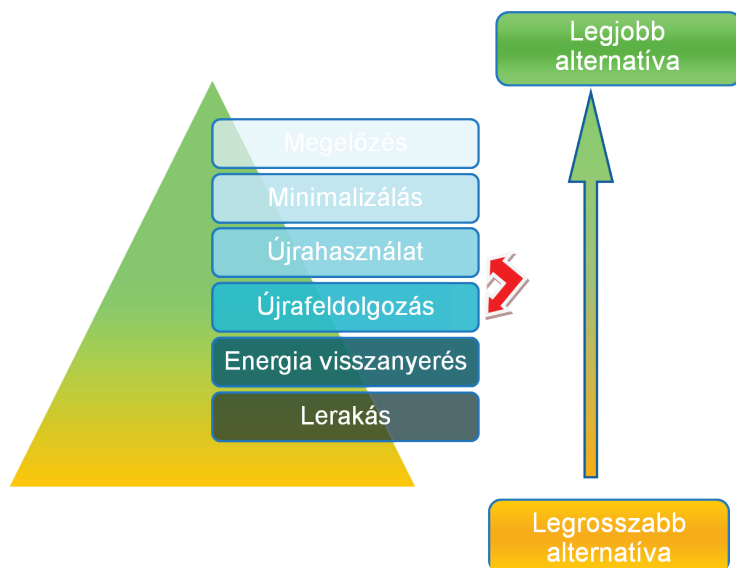
A termikus hasznosítást kizárólag megfelelő oktatással lehet elfogadtatni kellően felkészült és képzett szakemberek közreműködése által, hogy az emberekben ne a prekoncepciók jöjjenek elő a téma kapcsán (szelektív hulladékot összeöntik, Kínába szállítják, majd ott elégetik stb.), hanem azok az üzenetek rögzüljenek, és olyan kérdések merüljenek fel, amelyet a hulladékgazdálkodási szaktudással rendelkező kommunikációs szakemberek készítenek elő az oktatási anyagokban és válaszolnak meg az óvónők, pedagógusok vagy akár a média. Jelenleg Magyarországon a hulladékok **74%-a (!)** kerül lerakásra, Ausztriában ez az arány **3%(!)** – ez az alacsony szám az étetőknél köszönhető elsősorban Bécsben -, és mindemellett virágzik a szelektív hulladékgyűjtés is ebben a térségben.

Míg Magyarországon egyetlen nagy kapacitású étető működik Budapesten, addig a nyugatabbra eső országokban ez a szám a többszöröse. Kiragadva egy-egy példát, Lengyelországban egyszerre kilenc étetóművet hoznak létre, Portugáliában pedig hármat uniós támogatással, míg Franciaországban található az európai étetóművek egynegyede, ennek ellenére még újabbakat terveznek. Magyarországon jelenleg a főváros kiemelt projektjei között szerepel egy második étető beruházása. Kérdéses, hogy ezzel a döntéshozók belátták-e vajon azt a tényt, miszerint a kommunális hulladék energiatermelő szerepe elvitathatatlan és valóban megvalósul-e egy új létesítmény a közeljövőben?

4. ábra: Hulladékpiramis
Forrás: Saját szerkesztés

A kutatás legkiemelkedőbb eredménye, hogy a hulladékpiramis Magyarországra vetítve más a nyugat-európai szomszédjaihoz és a magyar Hulladék Keretirányelvhez képest is. Az újrafeldolgozás, tehát a szelektív hulladékgyűjtés megelőzi az anyagában való hasznosítást. Bár az energetikai hasznosítás csak a harmadik leggyakrabban említett Rep fogalom volt a kutatás alanyai között, a story telling részéből egyértelműen kimutatható, hogy az étetéssel kapcsolatban a szakemberek úgy gondolják, hogy sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a jelenlegi döntéshozóknak, mert Magyarország számára további ilyen jellegű beruházások és már meglévő létesítmények/rendszerek fejlesztései jelenthetik e környezetvédelmi területtel kapcsolatban a felemelkedést és a fenntartható környezettudatos fejlődést.

5. ábra: Hulladékpiramis változata a kutatás eredményeként
Forrás: Saját szerkesztés

Magyar szemmel az európai tendenciákról

Napjainkban a környezetvédelem szükségessége megkérdőjelezhetetlen tényré vált, ami viszont egyre sürgetőbb emellett, a környezeti menedzsment tevékenysége. Ennek egyik célja, hogy a társadalom tagjai számára - amely magába foglalja a magánembertől kezdve az üzleti- és magánszervezeteket-, megteremtse a környezettudatos szemléletet.

Az Európai Unióban a hulladékhierarchia jelenlegi értelmezése nem felel meg a rugalmasságnak. Általános a vélekedés arról, hogy ez egy régi rendszer, amely kizárólag alulról építkezhet felfelé, de ez így ebben a formában már nem számít hatékony modellnek. A piramis alapján egy olyan rendszert kellene kiépíteni, amely gazdaságilag, társadalmilag és környezetvédelmileg jónak talál az adott

ország. Tehát országonként ennek megengedetten eltéréseket kellene mutatnia. Magyarország számára nem az anyagában való hasznosításnak kell a piramis csúcsán állnia. Szlovéniában 2 millióan élnek, ott például nincsen súlya a szelektív hulladékgyűjtésnek, hiszen ennyi emberre ez a tevékenység nem megtérülő, mégis európai viszonylatban élen járnak az újrahasznosítás terén.

Magyarországon a szakmabeliek leginkább a német vagy az osztrák példa követéséhez ragaszkodnak, nem véletlenül. Ausztria a legnagyobb egy főre eső bio-felhasználója Európának, Stájerország pedig tárháza a megújuló energia és a környezetvédelmi technológiáknak.

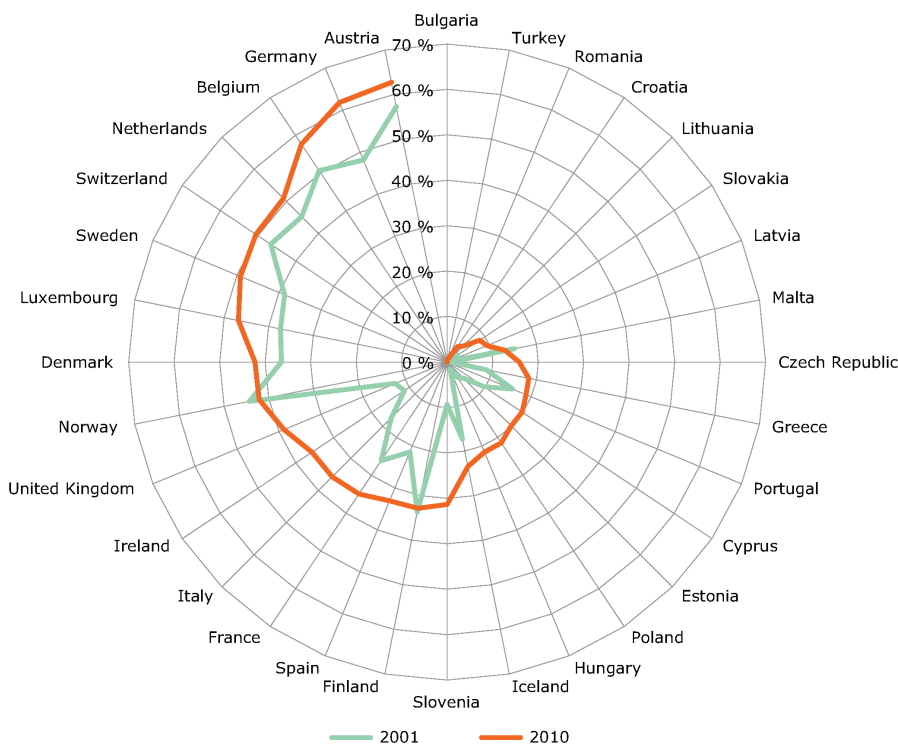
Németország és Ausztria az elsők között oldotta meg Európában a szelektív hulladékgyűjtés bevezetését. Így az osztrák technológiát és know-how-t nem csak Magyarországon, hanem a világ összes részére szükséges lenne transzparálni. Angliától - az eltérő körülmények és feltételek dacára- érdemes eltanulni azt a megközelítést és a módszert, amelyek a társadalom attitűdjének és viselkedésének a befolyásában játszanak szerepet. (Fojtik 2005) Az angolok a jövő generációt célozták meg szemléletformáló kommunikációjukkal, akárcsak Magyarország, ugyanakkor a hazai eredmények mégsem mutatják azt az átütő pozitív változást a szelektív hulladékgyűjtés terén, mint a szigetországbeliek.

A kutatás eredményeként a szakemberek felvázolták azt a problémát, miszerint Nyugat-Európában túlkapacitás van a hulladékégetés terén. Az elmúlt 30 évben annyi égető épült, hogy nincsen elég hulladék, amellyel a működésük nyereséget produkálna. A termikus hasznosítás ezzel az újrahasznosítással kerül szembe, ugyanis pont azokat a legjobb fűtőanyagokat (műanyag, papír) vitték inkább az égetőkbe a németek, amelyeket újrahasznosíthattak volna. Sok járulékos probléma van vele a zöld szervezetek képviselői szerint, zsákutcába viszi be a városokat, ugyanis a termikus hasznosítás technológia-intenzív és nem munkaerő-intenzív, tehát a gépek felváltják a munkaerőt. A legnagyobb probléma, hogy az égetők számának növelése egy örök béklyójává válik egy városnak, miszerint folyamatosan kell termelnie a szemetet ahhoz, hogy ne termeljen veszteséget az égetője.

Európa északi országaiban kevés a kibocsájtás, mert helyben feldolgozzák azokat az anyagokat, amelyek keletkeznek vagy szelektíven gyűjtik össze. Az ok, amiért ennek ellenére számos égetővel rendelkeznek az az, hogy mást jelent számukra az égetés, mint a nyugat-európai szomszédjaiknak. Náluk az égetés az anyagában való hasznosíthatóságot jelenti, míg a többi térségben a megsemmisítést, vagy termikus hasznosítást. Az észak-európai eljárás a következő: plazma állapotra hevítik az anyagot és elektromos árammal elektromágneses térben lefékezik, majd egy vegytiszta anyagot kapnak. 3200 fokos plazmacsúcson elégetik az anyagot, ennek az előállítását hőerőművel oldják meg, így a plazmában keletkezett anyagokat (például a hidrogént) újra elégetik. Mindez egy másfajta technológia és más gondolkodásmódot feltételez. Vajon ez az eljárás anyagában való hasznosításnak minősül? A svédek megítélése szerint igen, a nyugat- és kelet-európaiak számára még nem.

Nápoly kijelentette magáról a közelmúltban, hogy 'nulla hulladék város' lett Rossano Ercolini jóvoltából, akinek nevéhez fűződik a Zero Waste Europe hálózat megalakítása, amely azért dolgozik, hogy feleslegessé váljanak a szemétkosarakok és szeméttételek. ¹, Az igazsághoz azért hozzátartozik az, hogy Ercolini azzal képes kivitelezni a nulla hulladék városképet a mai napig, hogy Nápoly hulladékát a svédeknél és az osztrákoknál égettetni el, de a svédok a salakanyagot visszaküldik feladójuknak, így az összkép már hagy kívánnivalót maga után.

A salakanyag visszaküldéshez Nápolynak természetesen fűződik érdeke, ugyanis van olyan anyag tartalma az elégetett hulladéknak, amelyek másodlagos nyersanyagként működnek, így - többek között - a nem mágnesezhető fémeket érdemes visszacsatolni az égetést követően. Az északi államokban az elektromos áram jóval olcsóbb, viszont nagyon nehéz szállítani földrajzi adottságok miatt, így fontos a helyben megoldott energiatermelés. A hulladékgazdálkodás terén a svédok mellett az olaszok a legjobbak között vannak a világon, nem hiába utaztatják a hulladékokat ilyen messzire.

6. ábra: Települési hulladék újrahasznosítás aránya 32 európai országban, 2001 és 2010 – Forrás: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/municipal-waste-recycling-rates-in-2>

¹ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20130425-rossano-ercolini-aki-szemet-nelkuli-vilagrol-almodik.html>

² <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/municipal-waste-recycling-rates-in-2>

A rövid európai áttekintésből látszik, hogy valóban szükséges megvalósítani a hulladék hierarchiát minden országban, de a fentiek fényében, józan paraszti ésszel lenne érdemes. Magyarország stratégiája eddig egyértelműen a nyugati szomszédoktól való technológiák eltanulásáról és megvalósításáról szólt, amely önmagában nem lett volna gond, csak az ország specifikus tényezőket nem vették eddig figyelembe a döntéshozók és ebből adódóan a kommunikáció is valamelyest félre ment. A kutatásomra alapozva szükséges a jövőben olyan hatástanulmányokat készíteni, amelyekben felméri a szakemberek, vajon az országra specializált hulladékpiramis megállja-e a helyét és könnyebben átláthatóbbá teszi-e a lakosság számára a folyamatokat és a lényeges hulladékgazdálkodási eljárásokat.

Új szemléletmód

A kutatás átfogó eredményeként született meg az a gondolat, hogy az egészségtudatosság összefüggésben van a hulladékkal, egymásra épülnek és szorosan összefüggnek. Nem lehet ugyanis valaki önmagában hulladéktudatos anélkül, hogy ne nézné meg a vásárolt áruval kapcsolatban, hogy milyen minőségű, mibe csomagolták az adott terméket, vagy milyen hatással lehet az egészségére. Érdekes megvizsgálni azt a környezettudatos fejlődési ívet, amely kialakul egy fogyasztóban. Először megtalálják és meggyőzik olyan üzenetek, amelyek az energiafogyasztással kapcsolatos tudatosságról szólnak, hiszen az egyéni bevonódás, érdekeltség azáltal jön létre, hogy kimutathatóan pénzt takarít meg a fogyasztó az odafigyelése által. Aztán, ha ennek az elveit is (nem csak az anyagi megtérülést) beépíti a mindennapjaiba, fogékonyabbá válik olyan tevékenységekre is, mint például a szelektív hulladékgyűjtés, vagy akár a személyre szabott egészséges életmódprogramok. Ezek egymásra épülnek, egymást kiegészítve és segítve alakítják ki a környezetéért felelős magatartást tanúsító embert.

Éppen ezért a különböző környezetvédelmi témákat valójában nem szabadna külön választani és a lakosság felé egymástól elszakítva kommunikálni. Így alakul ki az a helyzet, amelyet napjainkban tapasztalhatunk: az emberek azt gondolják, hogy fontossági sorrend van az egyes témák között. Jelen van az a jelenség is, hogy egyes környezetvédelmi területek szervezetei egymástól eltérő fogalomrendszert használva más-más üzenetekkel bombázzák a lakosságot azzal kapcsolatban, hogy mit kell tenniük a felelős környezettudatosan magatartásért. A környezetvédelmi szakmát nem jellemzi a holisztikus gondolkodás, pedig ez által nem csak a saját témájukat menedzselnék hatékonyabban, hanem a rendszerszemlélet által sokkal nagyobb hatást tudnának elérni a fogyasztókban, akik a saját életükbe könnyebben és relevánsabban tudnák beépíteni a környezetet óvó és a károsítást megelőző eszközöket. A felnőttek előszeretettel hártják a felelősséget a gyermekeikre a „majd a jövő generációja megoldja” felkiáltással. Ezt a fajta hozzáállást kellene megváltoztatni. Számukra azonban nincsen

olyan hatékony platform, mint a gyermekeknek az óvoda és iskola intézménye, ahol alapvető sémákként épülnek be a hétköznapjaikba az ilyen irányú környezettudatos tevékenységek. A felnőtt munkahelyén, ha belső kommunikációs aktivitásként bevonják például egy zöldiroda programba, és „kötelezik” annak betartására, maximum látszat együttműködésre számíthat a munkaadó, sőt nagy valószínűséggel az idő elteltével ellenállást fognak tanúsítani a dolgozók. Azoknál a munkavállalóknál természetesen tökéletesen működik ez, akik már eleve környezettudatosan élték a hétköznapjaikat. Ezek a dolgozók a figyelem felhívás előtt is kikapcsolták a számítógépüket, ha fél óránál tovább nem tartózkodtak mellette, szelektíven válogatták szét az irodában keletkezett hulladékot és elzárták a csapat kézmosást követően.

Ha a profitorientált cégek kommunikációját nézzük meg, ők is szegmentálnak, maximum egy-egy témát karolnak csak fel. Vannak előirányzataik és céljaik, amelyek szolgálatába fogják állítani azt a környezetvédelmi ügyet, amely kapcsolódik a saját érdekszférájukhoz. Látszólag a közjó érdekében cselekszik a többség, de valójában a kommunikációjukban nagyrészt saját céljaik szerint fogják szegmentálni a célcsoportot és a hozzá kapcsolódó üzeneteket, eszközrendszert.

Olyan stratégiát felállítani, amelyben mindenki számára szeretnénk kommunikálni, egyrésztől lehetetlen (vagy pénz kérdése), másrésztől nem hatékony. Ugyanakkor nem a célcsoport választáson van a hangsúly, hanem azon, hogy támogassuk a fogyasztókat ezzel a holisztikus környezetvédelmi gondolkodással, amelyen belül már ki lehet emelni a cég-specifikus témát. Kötelessége lenne a cégeknek egy rendszert tenni mögé, amely segítené a megértést és a befogadást egyaránt. Ha érdemi CSR (társadalmi felelősségvállalás) folyna ma Magyarországon, minden profitorientált vállalkozás, aki nagyobb közegnek szól, beépítene fenntartható fejlődéssel kapcsolatos törekvéseket, környezetvédelmi projekteket a stratégiájába. Egyedül mindezt kivitelezni természetesen nem egyszerű, éppen ezért is működnek azon nonprofit- és civil szervezetek, amelyeknek ebben az átfogó környezetvédelmi gondolkodásban már van tapasztalatuk és tárt karokkal várják a vállaltokat, hogy becsatlakozhassanak ilyen irányú törekvéseikbe. A kormányzati szakpolitika sem segíti a helyzetet jelenleg. Az elmúlt évek tendenciája azt volt, hogy a Környezetvédelmi Minisztérium megszűnését követően napjainkban egy államtitkárság alá tartoznak a környezetvédelemmel kapcsolatos területek. A közeljövőbeli tervek szerint, mindez tovább redukálódik főosztályok alá való besorolásokkal.

A kutatás jövője

A jogász végzettségű és társadalmi rendszerelméletéről ismert Niklas Luhmann az Ökológiai kommunikáció című művében többek között arra is keresi a vá-

laszt, hogy milyen fogalmak és megkülönböztetések segítségével lehet kezelni az ökológiai veszélyeket a társadalmi kommunikációban. Könyvében azt vizsgálja, hogy a modern társadalom egyes funkcionális részrendszerei, mint a politika, az oktatás, a gazdaság, a jog, a tudomány, a művészet, a gazdaság vagy a vallás, hogyan képesek reagálni az ökológiai kihívásokra. (Luhmann, 2010)

Luhmann, az általa bevezetett fogalmakkal és funkciójukkal, olyan kommunikációs rendszer képét modellezzük, amely által világossá válhat, hogyan képezik le az ökológiai problémákkal kapcsolatos kérdéseket az egyes részrendszerek (gazdaság, jog, tudomány, politika, művészet, vallás, oktatás), és melyik milyen intenzitással képes fellépni. A szerző saját rendszerelméletére támaszkodva abban látja a témával kapcsolatban leginkább a ‚kihívást’, hogy a szociális részrendszerek az ökológiai problémákra, hogyan képesek megoldásokat nyújtani. (Luhmann, 2010)

1. táblázat: *Luhmann részrendszerek*

RÉSZRENDSZER	FUNKCIÓ	MÉDIUM	KÓD
Gazdaság	a hiány csökkenése	pénz	fizetés/nem fizetés
Jog	az elvárások teljesülésének biztosítása	jog	ítélkezés jogos/jogtalan
Tudomány	új tudás létrehozása	igazság	igaz/hamis
Politika	mindenki számára kötelező érvényű döntések meghozatala	hatalom	hatalom/hatalom-nélküliség kormányzat/ellenzék
Művészet	a világ ábrázolása	formaképzés, műalkotás	meggyőző/nem meggyőző szép/csúnya
Oktatás	szelekció a karrier számára	életpálya	dicséret/megrovás
Vallás	a kontingencia kiküszöbölése	hit	immanens/transzcendens

Forrás: Saját szerkesztés

A rendszerek eszközrendszerének nincsen jelenleg közvetlen hatása az ökológiai problémák megoldására, csupán társadalmi vetülete létezik. A részrendszerek között Luhmann a politikában látja a legnagyobb ráhatást/befolyásolási képességet a többi rendszerre vonatkoztatva. A politika semmit sem képes véghezvinni közvetlenül, ugyanakkor az ökológiai kommunikáció ezt a színteret tudja választani leginkább fórumául, mivel a politikai befolyás terjed ki leginkább az összes más részrendszerre. (Luhmann, 2010) Ezt igazolta jelen kutatásom is.

A kormányzati központosítási terv által, a téma egy kézben való tartásával és döntően egy irányból adódó kommunikációjával uralja az irányítást és megszüntet olyan szinergiákat, amelyek eddig jelen voltak a hazai piacon. Luhmann bár leszögezte, hogy művével (és annak rendszerelméleti háttérével) nem tud megoldást nyújtani a környezeti problémákra, véleményem szerint mégis nagy lépést tett azzal, hogy sikerült tisztázni modelljével, mely társadalmi részrendszer képes mégis mozgatórugójává válni. (Luhmann, 2010)

A mű az 1980-as években született, így megállapíthatjuk, hogy azóta a politikai színtér elkezdett felnőni a feladathoz, és ha csak Európát nézzük, számos olyan intézkedés született, amely a többi részrendszerrel együttműködve hozott konkrét lépéseket az ökológiai problémák megoldására. Az Európai Unió ma már számos olyan intézkedést hozott (pl.: EUM-Szerződés), amely az oktatással, tudománnyal/kutatással és joggal együttműködve reagál a környezeti problémákra.

Egyet értek vele abban, hogy a politikai színtér oly nagy hatással bír más részrendszerekre, hogy azokat befolyásolva - esetleg nyomás alá helyezve - képes előmozdítani a helyzetet. A kutatást a következő években a mostani általam készített kutatásban legtöbbször említett fogalmak kiválasztásával és Luhmann társadalmi funkcionális részrendszer fogalmainak beépítésével-, amelyek befolyással vannak és hatnak az ökológiai kommunikációra-, szeretném az alanyimmal irányítottan is kitöltetni a Rep Tesztet, de már a story tellig kiegészítés nélkül.

Az igazán fontos kérdés az, hogy milyen hatással lesz a tervezett központosított kommunikáció a társadalmi tudatformálásra - hiszen a kormány létrehozta a már működő állami kommunikációs ügynökségét-, a szinergiák eltűnése és a nonprofit- civil szektor háttérbe szorulása mekkora problémát fog eredményezni a téma kapcsán? Hiszek abban, hogy Luhmann rendszerelméletére támaszkodva és a részrendszereit ismét megvizsgálva, továbbá rájuk szabottan újabb kutatásokat elvégezve olyan eredményekre jutok, amelyekre alapozva hatékony kommunikációs stratégiát lehet alkotni a társadalmi tudatformálás eredményessége érdekében.

Irodalomjegyzék

- Bánhidi György (2002): *Hulladékgazdálkodási kézikönyv I.* Budapest, Kjk-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó.
- Bánhidi György (2004): *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása.* Budapest, Kjk-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó.
- Diamond, J. M. (2005): *Összeomlás: Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez.* Typotex, Budapest, 2007.
- Havas P. (1997): *Hogyan tanítsunk „környezeti nevelést”? - Hozzászólás Nahalka István: Tanítható-e a környezetvédelem? című tanulmányához.* Új Pedagógiai Szemle, 47. évf. 9. szám, pp 85-91.

- Havas Péter (2001): *A fenntarthatóság pedagógiája*. Körlánc Egyesület, TANSOR Bt., Budapest.
- Kelly, G. A. (1955): *The Psychology of Personal Constructs*. Norton, New York.
- Kelly, G. A. (1969): *A Mathematical Approach to Psychology*. 1961 In *Clinical Psychology and Personality: The Selected Papers of George Kelly*, Wiley, New York.
- Kovács, A. D. (2007): *A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata*. in Települési Környezet konferenciakötet, Debrecen.
- Lanham, R. A. (2006): *The Economics of Attention: Style and Substance in the Age of Information*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lehota József (szerk.) (2001): *Marketingkutató az agrárgazdaságban*. Mezőgazda kiadó, Budapest.
- Marta Jofra Sora (2013): *Hulladékégetői túlkapacitás és hulladékszállítás Európában: vége a közelség elvének? Globális Szövetség a Hulladékégetés Alternatíváiért*. Fundacio Ent. Letöltve: 2015.03.26. in: http://www.humusz.hu/sites/default/files/Dokumentumok/hulladekegetes/vege_a_kozelseg_elvenek_tanulmany_hu.pdf
- Niklas Luhmann (2010): *Ökológiai kommunikáció*. Budapest, Gondolat.
- Nováky Erzsébet (2005): *A jövő kutatás módszertani megújulása*. Magyar Internetes Agrárinformatikai Újság, Letöltve: 2015.03.26., in: <https://miau.gau.hu/miau/05/jkut.html>
- Pelle Anita, (2005): *Az Európai Unió környezeti politikája*. Nemzeti Fejlesztési Terv.
- Pólya Éva, *A Repertoárrács Technika alkalmazhatósága az egyes családtagok dominanciájának vizsgálatára a vásárlási-döntési folyamat vonatkozásában*. Letöltve: 2015.03.26., in: http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.sze.hu%2Fetk%2F_konferencia%2Fpublikacio%2FNet%2Feloadas_polya_eva.doc&ei=xgasU5CaLabhywPZxoL4Ag&usg=AFQjCNHt1XSaHb8oUjSXNuiqO1VR4su-iw&sig2=nEOerxN9exZpituu9sDFdA&bvm=bv.69837884,d.bGQ&cad=rja
- Túri Zoltán (2000/2): *A kvalitatív piackutatás nemzetközi tapasztalatai*. Marketing Menedzsment.

ÚJ KIHÍVÁSOK A NEMZETGAZDASÁGI ÁGAK ÉS A FELSŐOKTATÁS KAPCSOLATÁBAN ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON

Lőrincz Mónika

*Debreceni Egyetem, Kerpely Kálmán Doktori Iskola, PhD hallgató,
lorincz.monika@gmail.hu*

Absztrakt

Ismeretes, hogy Észak-magyarországi régió tradicionális nehézipari központtá fejlődött a múlt század második felében. A nógrádi és a borsodi szénmedencékre, a felvidéki ércbányákra alapozott bányászat és kohászat évszázadokon keresztül a térség meghatározó iparága volt. Az államszocializmus tervgazdálkodásának erőteljes iparosítási törekvései ezeket az ágazatokat tovább erősítették. Ennek eredményeként a térségben kerültek kialakításra a nehézevegypár és az energiaipar fellegvárai is. A kohászat és a bányászat világválságának hatása hazánkban néhány év késéssel - a keleti piacok elvesztésével egyidejűleg -, a nyolcvanas évek második felében jelentkezett. Az Európában is hosszú éveket és jelentős anyagi erőforrásokat igénylő válságrendezés elhúzódott a térségben. Az alapanyag- és energiaszektor leépülésének kísérő jelenségeként a feldolgozóipar is a háttérbe szorult. A primer és a szekunder szektor jelenlévő ágazatainak az összeomlása egy hátrányos, helyenként halmozottan hátrányos, depressziós területi egységet és társadalmi teret eredményezett Észak-Magyarországon [NORDA, 2006].

A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évek gazdasági átmenete meghatározó módon befolyásolta a régió gazdasági és társadalmi folyamatait. A régió endogén adottságaira épülő, meghatározó jelentőséggel bíró korábbi húzóágazatai eltűntek, illetve egyes iparágak privatizálásra kerültek. Majd lassan megindult a nemzetgazdasági ágak szerkezeti összetételének az átrendeződése. Ennek a folyamatnak a társadalmi és gazdasági mutatókban megjelenő hatásai kedvezőtlen tendenciákat vetítettek előre, amelyek – részben a régió periférikus helyzetéből is adódóan -, az azóta eltelt időszakban tovább mélyültek. A területi bontásban rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint a rendszerváltozás óta a regionális különbségek fokozódtak. A fejlettségi sorrend végén álló Észak-Magyarország hátránya nemcsak a fejlettebb régiókhoz, hanem a kevésbé fejlett régiókhoz képest mérten is növekedett.

A kedvezőtlen és nehézkes ágazati szerkezetátalakulás foglalkoztatási problémákkal párosult. A régió gazdasági szerkezetének a változása párhuzamosságot mutatott a főbb nemzetgazdasági ágak trendjeivel és a kibontakozóban lévő globalizáció tendenciáival. Figyelemre méltó hangsúlyeltolódás történt a szolgáltató szektor javára, szemben a mezőgazdasággal és a még napjainkban is jelentős súlyt képviselő ipari ágazatokkal. Mint ahogyan Európában, úgy Magyarországon is általános jellemzője a szolgáltató szektornak a centrumtérségekben tapasztalható koncentrált jelenléte, amely azt vetítheti előre, hogy a területi különbségek ebben a szektorban is várhatóan tartósan fennmaradnak.

Egy régió teljesítőképessége megkülönböztetett módon függ az adott térségben jelenlévő nemzetgazdasági ágazatok szerkezetének összetételétől. Az ágazati szerkezet jelenlétét és a helyi gazdaságban képviselt arányát – a gazdaságpolitikai irányvonalakon túlmenően - olyan további tényezők befolyásolják, mint az adott régió endogén adottságai és erőforrásai. Egy-egy regionális

erőtér szereplőinek a lokális gazdaságba való beágyazottságának és együttműködésének a mértéke, alapvetően befolyásolja az ágazati kapcsolatok preferált területeinek a főbb irányvonalait. A tanulmány keretében az Észak-magyarországi régió ágazati szerkezete összetételének vizsgálata kap kitüntetett figyelmet, amely szoros kölcsönhatásban áll a régió olyan versenyképességi tényezőivel és mutatóival, mint a foglalkoztatottság, az egy főre jutó jövedelem, a tőkekoncentráció mértéke és jelenléte, vagy a térségben lévő vállalkozások száma és profilja.

A kutatási téma aktualitását a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetének és a tényleges munkaerő-piaci igények összehangolásának szándéka adja. Ehhez elengedhetetlen az egyes ágazatok szerkezetében bekövetkezett változások tanulmányozása, a régió felsőoktatási intézményei képzési kínálatának a vizsgálata, majd ezek elemzése, értékelése. A téma feldolgozására statisztikai adatgyűjtéssel és adatelemzéssel, a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával, valamint empirikus kutatási módszerekkel kerül sor.

Kulcsszavak: *nemzetgazdasági ágak, regionális beágyazottság, felsőoktatás, Észak-magyarországi régió*

1. A nemzetgazdasági ágak összetételét befolyásoló főbb tényezők Észak-Magyarországon

Az 1990. évi rendszerváltást követő gazdasági- társadalmi folyamatok kedvezőtlenebbül érintették a magyarországi régiók egy részét, mindenekelőtt az északkeleti országrészben az Észak-magyarországi régiót is, miután a magyar gazdaság átalakulása újfent egy elmélyült területi válság körülményei között ment végbe. A területi válság alapvető jellemvonása az ország keleti részének további „leszakadása” volt [Baranyi, 2013].

A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évek gazdasági átmenete meghatározó módon befolyásolta az Észak-magyarországi régió gazdasági és társadalmi folyamatait. A régió endogén adottságaira épülő, meghatározó jelentőséggel bíró korábbi húzóágazatai eltűntek, illetve egyes iparágak privatizálásra kerültek. Majd lassan megindult a nemzetgazdasági ágak szerkezeti összetételének az átrendeződése. Ennek a folyamatnak a társadalmi és gazdasági mutatókban megjelenő hatásai kedvezőtlen tendenciákat vetítettek előre, amelyek – részben a régió periférikus helyzetéből is adódóan -, az azóta eltelt időszakban tovább mélyültek.

A területi bontásban rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint a rendszerváltás óta a regionális különbségek fokozódtak. A fejlettségi sorrend végén álló Észak-Magyarország hátránya nemcsak a fejlettebb régiókhoz, hanem a kevésbé fejlett régiókhoz képest mérten is növekedett. A határ menti, periférikus helyzetben lévő térségeink mind gazdasági, mind társadalmi értelemben saját maguknak, a belső erőforrások, illetőleg a határ mentiségből származó előnyök lehető legjobb kiaknázásával kellene a felzárkózásukhoz, fejlődésük felgyorsításához és elszigeteltségük felszámolásához vezető kiutat megtalálniuk. Am az önerőből történő kiütkeresés sikere, a periférikus helyzet jellemzőiből való kilábalás esélye külső segítség (pl. tőkebevonás) nélkül ma még hosszú távon is fölöttébb kétségesnek tűnhet [Baranyi, 1999].

A kedvezőtlen és nehézkes ágazati szerkezetátalakulás foglalkoztatási problémákkal párosult. A gazdaság visszaesése a korábbi iparvédekeket kedvezőtlenül érintette. A régió gazdasági szerkezetének a változása párhuzamosságot mutatott a főbb nemzetgazdasági ágak trendjeivel és a kibontakozóban lévő globalizáció tendenciáival. Figyelemre méltó hangsúlyeltolódás történt a szolgáltató szektor javára, szemben a mezőgazdasággal és a még napjainkban is jelentős súlyt képviselő ipari ágazatokkal. Mint ahogyan Európában, úgy Magyarországon is általános jellemzője a szolgáltató szektornak a centrumtérsegekben tapasztalható koncentrált jelenléte, amely azt vetítheti előre, hogy a területi különbségek ebben a szektorban is várhatóan tartósan fennmaradnak.

A térségi gazdaságfejlesztés a térség versenyképességének javítására irányuló programokat és akciókat jelentenek. Ennek megvalósítása mindegyik térségben egyedi, az endogén sajátosságokra épülő, alulról szerveződő, többszektorú integrált gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozását igényli [Lengyel – Fenyővári, 2010]. Egy régió teljesítőképessége megkülönböztetett módon függ az adott térségben jelenlévő nemzetgazdasági ágazatok szerkezetének összetételétől [Horváth, 2001]. Az ágazati szerkezet jelenlétét és a helyi gazdaságban képviselt arányát – a gazdaságpolitikai irányvonalakon túlmenően - olyan további tényezők befolyásolják, mint az adott régió endogén adottságai és erőforrásai. Egy-egy regionális erőter szereplőinek a lokális gazdaságba való beágyazottságának és együttműködésének a mértéke, alapvetően befolyásolja az ágazati kapcsolatok preferált területeinek a főbb irányvonalait. Az ágazati szerkezete összetételének vizsgálata azért kap kitüntetett figyelmet, mert szoros kölcsönhatásban áll egy-egy régió olyan versenyképességi tényezőivel és mutatóival, mint a foglalkoztatottság, az egy főre jutó jövedelem, a tőkekoncentráció mértéke és jelenléte, vagy a térségben lévő vállalkozások száma és profilja.

2. Az ágazati szerkezet főbb jellemzői az Észak-magyarországi régióban

A területi bontásban rendelkezésre álló GDP adatok alapján megállapítható, hogy a régiók között a különbségek növekedtek. Gazdasági mutatók, fejlettség alapján Észak-Magyarország helyzete az egyik legkedvezőtlenebb az országban. A régióban a bruttó hazai termék 2009-ben folyó áron 1606 milliárd forintot tett ki, az országos érték 7,4%-át. Észak-Magyarországon egy lakosra 1562 ezer forint bruttó hazai termék jutott, a régiók között a legalacsonyabb, mely az országos átlag 61%-a volt. A bruttó hozzáadott érték előállításában az egyes gazdasági ágak hozzájárulása területi egységenként jelentős eltéréseket mutatott. Országosan a GDP kétharmada a szolgáltatást nyújtó, egyharmada a termelő ágakból származott. Észak-Magyarországon a termelő ágak szerepe 41%, a szolgáltatásoké 59% volt [KSH, 2012].

Az ipari jellegű régiók fejlettsége figyelemre méltó eltéréseket mutat Magyarországon. A legmagasabb ipari foglalkoztatottsággal rendelkező régiók egyik

csoportját a dinamikusabb fejlődéssel jellemezhető dunántúli régiók alkotják. A másik csoportot – a korábbi ipari tengely válságtérsége – Észak-Magyarország megyéi alkotják. Míg a dunántúli régiók iparosodottsága és fejlődési üteme jelentősnek tekinthető, addig az Észak-magyarországi régió esetében az országos átlagot meghaladó visszaesés indult meg a kilencvenes években. Ebből arra következtethetünk, hogy az ipari ágazat dinamikájának alakulása már a kilencvenes években is egyértelműen szinkronban volt a vidéki régiók területi differenciálódásával [Kiss, 1998, Nemes Nagy, 1997]. A túlságosan egyoldalú ipari alapú fejlődés mindemellett strukturális jellegű problémákat is felvethet. Több nemzetközi példa is bizonyítja, hogy a hagyományos ágazatok betelepülése a fejlettebb területekről a periférikus régiókba csak átmeneti eredményeket hoz, ugyanakkor hosszú távon a gazdasági szerkezet konzerválása miatt általában nem bizonyul eredményes stratégiának [Horváth, 1994].

Az ágazati szerkezetátalakulás ellenére az ipar szerepe továbbra is meghatározó Észak-Magyarország gazdaságában. Ezt alátámasztja, hogy az ágazat részesedése a bruttó hozzáadott értékből magasabb a hazai átlagnál. A térség az ország ipari termelésének 12%-át adta. Egy lakosra 2010-ben Magyarországon 2046 ezer forint, Észak-Magyarországon 2021 ezer forint ipari termelési érték jutott. A régión belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ez a mutató 16%-kal magasabb volt az országos átlagnál. A legnagyobb foglalkoztatók a fémalapanyag és fémfeldolgozási termékgyártás, illetve a számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása ágazatok voltak. Az ipari szinte valamennyi ágazata jelen van a térségben, közülük néhány országosan is meghatározó. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legjelentősebb a vegyi anyag és termékgyártás, mely a megye ipari termelésének 42%-át adta. Az utóbbi időben a térségbe települt gépipari vállalkozások szerepe egyre meghatározóbb, teljesítményük 35%-kal gyarapodott 2009-hez képest. A gépipar másik fontos ágazata a járműgyártás, amely a termelésből 11%-ot képviselt. A régióban az ipari vállalkozások termékeik kétharmadát külföldön értékesítették. A legjelentősebb exportőr a gépipar, melynek termékei 96%-ban külföldre kerültek [KSH, 2012].

Észak-Magyarország más területi egységekhez viszonyított hátrányos gazdasági helyzetét, valamint az országos átlagtól való lemaradását a beruházások területén tapasztalt negatív tendenciák is alátámasztják. Ráadásul a külföldi befektetők a régiót kevésbé keresik, amit az is tükröz, hogy itt tízezer lakosra 6,3 külföldi érdekeltségű vállalkozás jutott, miközben a hazai átlag ennek 4,7-szerese [KSH, 2012]. A külföldi tőke tehát jelentősen kisebb mértékben van jelen a régióban, melynek okát a periférikus helyzetben térség(ek) mostoha gazdasági, társadalmi, infrastrukturális állapotában kell keresnünk. A külföldi tőke nem szívesen települ oda – de a magyar tőke sem -, ahol tartós a leszakadás, a szegregáció és konzerválódnak a periférikus területekre vonatkozó jellemzők [Baranyi, 1999].

A kutatás-fejlesztési tevékenység növelése a gazdaság fejlődésének elengedhe-

tetlen követelménye. Észak-Magyarországon 2010-ben 191 kutatóhelyen végeztek kutatási és fejlesztési tevékenységet, amely az országban található háromezer kutatóhely 6,4%-a. A kutatóhelyek 57%-a Borsod-Abaúj-Zemplén, 37%-a Heves, 6%-a Nógrád megyében működött. A kutató, fejlesztő helyek tényleges létszáma 2,8 ezer fő volt, ebből 1,9 ezer fő kutatóként dolgozott 2010-ben, akiknek 38%-a rendelkezett a tudomány doktora címmel vagy kandidátusa fokozattal.

A térségben a K+F ráfordítások legfőbb pénzügyi forrásai a vállalkozások, amelyek részesedése 2005-ben 47% volt, 2010-re 56%-ra emelkedett, ezzel szemben csökkent a központi költségvetés finanszírozó szerepe. A nonprofit szektor és a külföldi pénzügyi forrás hányada a régióban nem számottevő. A kutatóhelyek 39%-án műszaki tudományokkal, 18-18%-ban természet- és társadalomtudományokkal foglalkoztak, amelyek összefüggésbe hozhatók a régióban található főiskolai, egyetemi képzések profiljaival [KSH, 2012].

3. A működő vállalkozások ágazati szerkezete

Észak-Magyarország gazdasági szerkezetére az ipari ágazatok hangsúlyos szerepe jellemző, amelyek hozzájárulása a területi GDP-hez nem éri ugyan el a fejlettebb dunántúli régióként, de így is jóval átlag feletti [26%]. Amíg azonban az iparosodott dunántúli térségekben a járműgyártás és a gépipar szerepe a kiemelkedő, addig Észak-Magyarországon a vegyiparnak jut kitéüntetett szerep az ipari ágazaton belül [KSH, 2013].

A régiók versenyképességére nagy hatást gyakorló szerkezetváltás gyorsasága elsősorban a kis- és középvállalkozásoktól függ, a vállalatok innovációs adaptálási készségétől, az innovációs kultúrától. Ugyanakkor a kis- és középvállalkozások nagy száma sem garantálja önmagában egy-egy régió sikerét, mivel nagyon eltérő tevékenységű, jövedelmű iparágakban működhetnek. Számos elmaradott régióban a kis- és középvállalkozások nagy száma a relatíve gyenge és elavult gazdasági szerkezetre, a vonzó üzleti befektetések feltételeinek hiányára utal [Lengyel, 2003].

Az Észak-magyarországi régióban a jelentősebb ágazatok keretein belül működő vállalkozások száma 61090 volt 2008-ban, míg 2012-ben ennek már csupán a 88%-a, 54081. Az egyes ágazatokban működő vállalkozások arányának a megoszlása ugyan nem mutat szélsőséges kilengéseket 2008 és 2012 között, csekélyebb mértékű csökkenés az építőipar, a kereskedelem és gépjárműjavítás, valamint az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység területén tapasztalható [1. táblázat]. Nem számottevő, de némi növekedés figyelhető meg a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység, az oktatás, valamint a humán, egészségügyi és szociális ellátás területein.

1. táblázat: A működő vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása Észak-Magyarországon (2008-2012)

Nemzetgazdasági ág	2008	2009	2010	2011	2012
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	4%	4%	4%	4%	5%
Ipar	9%	8%	8%	8%	9%
Építőipar	11%	10%	10%	10%	9%
Kereskedelem, gépjárműjavítás	22%	22%	21%	21%	22%
Szállítás, raktározás	4%	4%	4%	4%	4%
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	6%	6%	6%	6%	6%
Információ, kommunikáció	3%	3%	3%	3%	3%
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	5%	5%	5%	5%	4%
Ingatlanügyletek	2%	3%	3%	2%	3%
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	12%	12%	12%	12%	13%
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	6%	5%	5%	5%	5%
Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	0%	0%	0%	0%	0%
Oktatás	5%	5%	5%	5%	6%
Humán, egészségügyi, szociális ellátás	5%	5%	5%	5%	6%
Művészet, szórakoztatás, szabad idő	2%	2%	2%	2%	2%
Egyéb szolgáltatás	5%	5%	5%	5%	4%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%

Forrás: KSH [2014] adatok alapján saját szerkesztés

Az ágazati szerkezet térségi dinamizáló hatásának két összetevője lehet. Az egyik, amikor az adott régió gazdaságában az országosan legdinamikusabb ágazatok részesedése növekszik a kevésbé dinamikuséval szemben. Előfordulhat azonban olyan eset is, amikor a régióba települt vállalkozások összességükben jövedelmezőbbek, mint ágazatuk országos átlaga. Az első esetben az előnyös ágazati struktúra, a másik esetben a lokálisan dinamikus szerkezet előnyét élvezheti a terület [Nemes Nagy, 1987].

Mint ahogyan arra már utalás történt, az Észak-magyarországi régióban - napjainkban is - meghatározó szerepe van az iparnak, mind a hozzáadott értékteremtés, mind pedig a foglalkoztatottság területén. Mindezek ellenére mégis az ország egyik leghátrányosabb helyzetben lévő térsége. Amennyiben a lokális és strukturális hatásokat a foglalkoztatottság arányain keresztül közelítjük meg, több kutatási eredmény is azt támasztja alá, hogy az Észak-magyarországi régió megyéi közül elsődlegesen Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyék esetében a negatív – ágazati – strukturális és lokális tényezők az országos átlagot meghaladó mértékű foglalkoztatás csökkenést eredményeztek. A visszaesésért az olyan kiterjedt ipari válságtérségekben, mint Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye, nagyobb mértékben a lokális tényezők a felelősek. Ebből arra következtethetünk, hogy a gazdasági visszaesés és elmaradottság az ipar differenciáló hatását erősítette fel [Kiss, 1998].

Az Észak-magyarországi régióban az egy főre jutó személyi jövedelemadó mértékét, az egy foglalkoztatottra jutó jövedelem nagyságrendjét vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy – figyelembe véve a foglalkoztatottság mértékét és a havi bruttó átlagjövedelmeket – a terciér és a kvaterner szektoron belül, ebben a térségben is magas a közszférában (közoktatás, felsőoktatás, egészségügy, közigazgatás) foglalkoztatottak száma.

4. A felsőoktatás és az ágazati szerkezet összefüggésének jellemzői Észak-Magyarországon

Napjainkban egyre fokozottabb igény mutatkozik arra, hogy a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenete – azaz a végzett hallgatók – és a tényleges munkaerő-piaci igények összehangolásra kerüljenek. Ehhez egyrészt elengedhetetlen az egyes nemzetgazdasági ágazatok szerkezetében bekövetkezett változások, tendenciák vizsgálata, hiszen ezek is befolyással vannak a felsőoktatás tényleges munkaerő-piaci igényeire. Másrészt a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetének feltérképezéséhez pedig szükséges az Észak-magyarországi régió felsőoktatási intézményei képzési kínálatának a vizsgálata és értékelése.

A regionális versenyképesség kialakulásában és fenntartásában ugyanis fontos tényező a munkaerő képzettsége. A sikeres régiókban a magasan kvalifikált alkalmazottak aránya kiemelkedik, amely szoros összefüggésben van a lokális gazdasági szerkezettel. A posztindusztriális korszakban elsődlegesen a terciér és a kvaterner szektor igényli a magasan kvalifikált szakembereket. A regionális sikertényezők másik jellemzője a tudásalapú termelés. A tudásigényes helyek egyre nagyobb szerepet játszanak a jövedelemtermelésben.

A gazdaság modernizálásának már a nyolcvanas években is akadályát jelentette az, hogy a vidéki kutatás-fejlesztési centrumok az ország kevésbé fejlett régióiban helyezkedtek el, miközben az olyan iparosodott térségekben, mint az Észak-magyarországi régió is, gyenge kutatási kapacitások épültek ki. Az európai gazdaságfejlesztési gyakorlatban ma már kiemelt szempont az ipar, az ahhoz kapcsolódó magas szintű üzleti és műszaki szolgáltatások, a képzés és a kutatás intézményesített partnerségi kapcsolatainak megléte [Horváth, 2013].

A felsőoktatás képzési szerkezetének átalakításához és a regionális gazdaság igényeihez való alkalmazkodásához, a felsőoktatás, az országos- és regionális gazdaságpolitikai és társadalomfejlesztési koncepciókat hosszú távon tudatosan kellene összehangolni és integrálni. A nemzetközi gyakorlatban a gazdasági élet szereplői a termékszerkezet és a termékek életciklusa és fejlődési szakasza alapján 6-8 évre előre tudják jelezni a felsőoktatás számára a munkaerő-piaci igényeiket.

Az ágazati és regionális elképzelések összehangolására még az uniós országokban sem került sor, amely nagyfokú bizonytalanságot eredményez a felsőoktatási intézmények képzési szerkezetének átalakításában. A gazdaságfejlesztési koncepciók és a versenyképes nagy- és közepes méretű vállalatok hiánya miatt a gazdaság részéről

sem fogalmazódik meg az igény a strukturális átalakításokhoz szükséges képzési irányok kialakításáról. A gazdaságfejlesztési paradigmához igazodó, korszerű képzési profilok csupán szűk keretek között alakultak ki, ezek viszont nem érik el azt a kritikus tömeget, amely a gazdasági fejlődés befolyásolásához szükséges lenne. Ahhoz, hogy egy-egy térség a fejlődőképes régiók között jelenhessen meg, a kutatás-fejlesztésnek, a felsőoktatásnak és a gazdaság strukturális átalakulásának szoros kölcsönhatásban kell megvalósulnia [Horváth, 2013].

A felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetét és a tényleges munkaerő-piaci igényeket vizsgálva és elemezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a felsőoktatás strukturális átalakításához – mind a területi dimenziókat, mind pedig a képzési szerkezetet tekintve – szükséges feltételek és információs bázisok jelenleg nem állnak rendelkezésre [Galasi – Varga, 2006].

5. A felsőoktatás és a munkaerőpiac regionális dimenziói

Az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményeinek hallgatói létszáma 30923 fő volt 2011-ben. Ebből 8458 fő az Eszterházy Károly Főiskolán, 9480 fő a Károly Róbert Főiskolán és 13024 fő a Miskolci Egyetemen folytatta tanulmányait [2. táblázat].

2. táblázat: Az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményeinek főbb statisztikai létszámadatai [2009-2012]

Eszterházy Károly Főiskola	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	660	668	671	685	104%
Oktatói létszám	157	174	181	182	116%
Hallgatói létszám	8 167	7 903	8 241	7 540	92%
Károly Róbert Főiskola	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	375	381	345	271	72%
Oktatói létszám	105	114	123	95	90%
Hallgatói létszám	11 587	9 956	9 492	8 122	70%
Miskolci Egyetem	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	1 478	1 457	1 411	1 367	92%
Oktatói létszám	593	619	559	606	102%
Hallgatói létszám	13 940	13 546	13 207	12 278	88%
Észak-Magyarország összesen	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	2 513	2 506	2 427	2 323	92%
Oktatói létszám	855	907	863	883	103%
Hallgatói létszám	33 694	31 405	30 940	27 940	83%

Forrás: Állami Számvevőszék [2014] adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: oktatói, hallgatói létszám október 15. állapot szerint, adatok: fő, %

Az egyes képzési területek regionális megoszlását vizsgálva látható, hogy ki-magaslóan magas, közel 30% a gazdaságtudományok területén tanulók aránya [3. táblázat]. A műszaki képzés aránya éppen hogy csak meghaladja a 10%-ot, amely a régióban működő vállalkozások tevékenységéhez és az ipari szektor sú-lyához képest alacsonynak mondható. A középmezőnyben, közel 7 és 9% között található az agrár, a bölcsészettudományi, a jogi és a pedagógusképzés, valamint a felsőoktatási szakképzés. Megközelítőleg 4 és 5% közötti intervallumban talál-ható a társadalom- és a természettudomány.

A közigazgatási, rendészeti és katonai, a művészet és művészetközvetítés, az orvos- és egészségügyi terület, valamint a sporttudomány aránya nem szignifikáns. A térség társadalmi és gazdasági tendenciáihoz képest alacsony az informatika, valamint az orvos- és egészségügyi aránya, figyelembe véve az ipari- és szolgáltató szektor szerepét, valamint a lakosság egészségügyi állapotát. A mezőgazdaságában – a földrajzi adottságokból kifolyólag -, az országos átlagot is meghaladó mértékű az erdőgazdálkodás szerepe. Az agrárképzés aránya jelentősnek tekinthető abból a szempontból, hogy egyetlen intézményben folyik ilyen jellegű képzés, ugyanakkor a meghirdetett alapszakok és mesterszak profilja nem illeszkedik az ágazat regionális sajátosságaihoz.

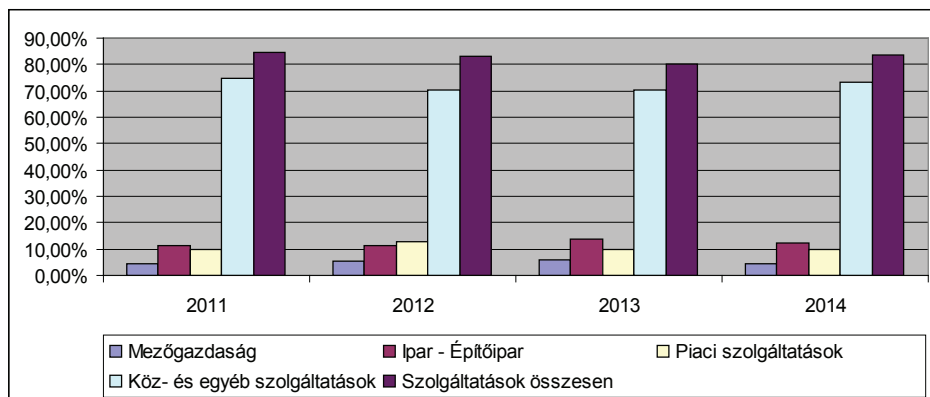
3. táblázat: *A képzési területek megoszlása az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményei között [2011]*

Képzési terület	Hallgatói létszám megoszlása (%)			
	EKF	KRF	ME	Észak-Magyarország összesen
Agrár	-	27,9%	-	8,6%
Bölcsészettudomány	15,8%	-	6,2%	6,9%
Gazdaságtudományok	9,7%	58,6%	21,3%	29,6%
Informatika	4,0%	1,2%	7,2%	4,5%
Jogi	-	-	16,1%	6,8%
Közigazgatási, rendészeti és katonai	-	0,1%	4,0%	1,7%
Műszaki	-	-	27,1%	11,4%
Művészet	0,3%	-	0,8%	0,4%
Művészetközvetítés	6,5%	-	-	1,8%
Orvos- és egészségügyi	-	-	4,0%	1,7%
Pedagógus	20,3%	-	4,3%	7,4%
Sporttudomány	6,7%	-	-	1,8%
Társadalomtudomány	11,0%	-	4,6%	4,9%
Természettudomány	12,1%	-	0,9%	3,7%
Felsőoktatási szakképzés	13,4%	12,2%	3,4%	8,8%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: FEMIP [2012] adatok alapján saját szerkesztés

Az Észak-magyarországi régió három állami fenntartású intézménye közül a

borsodi megyeszékhelyen, Miskolcon folyik egyetemi szintű képzés. A Miskolci Egyetem képzési- és kutatási tevékenységét, továbbá hallgatói létszámát tekintve meghatározóbb szerepet tölt be a munkaerő-piaci kínálat tekintetében is, mint a másik két intézmény. Erre való tekintettel a régió munkaerő-piaci keresletéből a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatok kerültek elemzésre 2011-2014 között. Az éves munkaerő-piaci keresletből számolt havi átlag adatok alapján megállapítható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a három alapvető nemzetgazdasági ágazat közül, a szolgáltató szektor súlya kiemelkedő [1. ábra].

1. ábra: Munkaerő-piaci kereslet a főbb nemzetgazdasági ágak szerinti bontásban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, [2011-2014]

Forrás: B-A-Z Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ, [2015] alapján saját szerkesztés

Egészségtelen gazdasági szerkezeti összetételre utalhat az a tény, hogy a szolgáltatásokon belül a köz- és egyéb szolgáltatások aránya jelentősen magasabb, mint a piaci szolgáltatásoké. A mezőgazdaság és az ipar- építőipar alacsony arányát tovább torzítja az a tény, hogy ezeket az ágazatokat erőteljes szezonális kilengések jellemzik. Azokban az ágazatokban, amelyekben kitüntetett szerepet kap a szezonáltság, a foglalkoztatottság időtartama általában eseti jellegű és rövid távú. Kísérletet tettem a munkaerő-piaci kereslet és a Miskolci Egyetem képzési területeinek megoszlása közötti összehasonlításra. A kísérletet torzítja az a tény, hogy a megyei munkaerő-piaci kereslet nemcsak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők iránti ágazati keresletet, hanem a teljes keresletet magában foglalja. Ennek ellenére a keresleti és kínálati oldal adatainak az összehasonlításából bizonyos összefüggéseket és következtetéseket feltételezhetünk [4. táblázat].

4. táblázat: Az Észak-magyarországi régióban lévő, állami fenntartású felsőoktatási intézmények képzési szerkezetének munkaerő-piaci illeszkedése

A Miskolci Egyetem képzési területei	A képzési területek megoszlása	Munkaerő-piaci illeszkedés
Bölcsészettudomány	6,2%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Gazdaságtudományok	21,3%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Informatika	7,2%	Piaci szolgáltatások, köz- és egyéb szolgáltatások
Jogi	16,1%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Közigazgatási, rendészeti és katonai	4,0%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Műszaki	27,1%	Ipar
Művészet	0,8%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Orvos- és egészségügytudomány	4,0%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Pedagógus	4,3%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Társadalomtudomány	4,6%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Természettudomány	0,9%	Piaci szolgáltatások, ipar

Forrás: saját szerkesztés [2015]

Az egyes képzési területek munkaerő-piaci illeszkedését megvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a szolgáltatási szektor (köz- és egyéb szolgáltatásokat és piaci szolgáltatásokat összevontan kezelve) aránya 68,5%, az ipari szektor aránya 27,1%. Agrár képzési területen nem folyik képzés a Miskolci Egyetemen, erre való tekintettel a feltételezett munkaerő-piaci illeszkedésnél a mezőgazdaság sem jelenik meg. Megállapíthatjuk, hogy a Miskolci Egyetem egyes képzési területeinek megoszlása és Borsod-Abaúj-Zemplén megye munkaerő-piaci keresletének ágazati arányai hasonló nagyságrendeket mutatnak. Az ipari szektornak a munkaerő-piaci keresletnél magasabb arányát az magyarázza, hogy műszaki képzés csak a Miskolci Egyetemen folyik az Észak-magyarországi régióban, tehát az Egyetem az egész régió munkaerő szükségletét biztosítja ezen a képzési területen is.

5. Következtetések

A tanulmány és a kutatási téma aktualitását a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetének és a tényleges munkaerő-piaci igények összehangolásának szándéka adja. Ennek keretében az Észak-magyarországi régió ágazati szerkezete összetételének és a régió felsőoktatási intézményei képzési kínálatának a vizsgálata kapott kitüntetett figyelmet. A tanulmány keretében bemutatásra került, hogy a régió életében melyek voltak azok a meghatározó tényezők, amelyek a rendszerváltozást követő időszakban a gazdasági ágak szerkezetére jelentősebb befolyást gyakoroltak.

Statisztikai adatgyűjtéssel és adatelemzéssel, valamint szakirodalmi feldolgozás segítségével bemutatásra kerültek az ágazati szerkezet jelenlegi jellemzői Észak-magyarországon, továbbá a működő vállalkozások szerkezeti megoszlása. Felvázoltam a felsőoktatás és az ágazati szerkezet összefüggéseinek jellemzőit, megjelenítve a régió felsőoktatási intézményeinek képzési szerkezete és a munkaerőpiac keresleti oldala közötti feltételezett kapcsolatokat.

Egy régió teljesítőképessége megkülönböztetett módon függ az adott térségben jelenlévő nemzetgazdasági ágazatok szerkezetének összetételétől. Az ágazati szerkezet jelenlétét és a helyi gazdaságban képviselt arányát – a gazdaságpolitikai irányvonalakon túlmenően - olyan további tényezők befolyásolják, mint az adott régió endogén adottságai és erőforrásai. A régiók versenyképességére nagy hatást gyakorló szerkezetváltás gyorsasága elsősorban a kis- és középvállalkozásoktól függ, a vállalatok innovációs adaptálási készségétől, az innovációs kultúrától.

A felsőoktatás képzési szerkezetének átalakításához és a regionális gazdaság igényeihez való alkalmazkodásához, a felsőoktatás, az országos- és regionális gazdaságpolitikai és társadalomfejlesztési koncepciókat hosszú távon tudatosan kellene összehangolni és integrálni, ugyanis ahhoz, hogy egy-egy térség a fejlődőképes régiók között jelenhessen meg, a kutatás-fejlesztésnek, a felsőoktatásnak és a gazdaság strukturális átalakulásának szoros kölcsönhatásban kell megvalósulnia.

A felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetét és a tényleges munkaerő-piaci igényeket vizsgálva és elemezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a felsőoktatás strukturális átalakításához – mind a területi dimenziókat, mind pedig a képzési szerkezetet tekintve – szükséges feltételek és információs bázisok jelenleg még nem állnak rendelkezésre maradéktalanul.

Irodalomjegyzék

ÁSZ (2014): *Jelentés az Eszterházy Károly Főiskola ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. Letöltve 2014. november 2-án, az Állami Számvevőszék weboldalról: <http://www.azsz.gov.hu>

asz.hu/jelentes/14204/jelentes-az-eszterhazy-karoly-foiskola-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14204j000.pdf

ÁSZ (2014): *Jelentés a Károly Róbert Főiskola ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. Letöltve 2014. november 2-án, az Állami Számvevőszék weboldalról: <http://www.asz.hu/jelentes/14198/jelentes-a-karoly-robert-foiskola-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14198j000.pdf>

ÁSZ (2014): *Jelentés a Miskolci Egyetem ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. Letöltve 2014. november 2-án, az Állami Számvevőszék weboldalról: <http://www.asz.hu/jelentes/14200/jelentes-a-miskolci-egyetem-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14200j000.pdf>

Baranyi B. (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom*, 13, 17-44.

Baranyi B. (2013): *Integrált területfejlesztés*. Debrecen, Debreceni Egyetem.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ (2015): *A nyilvántartásba bekerülő üres álláshelyek száma a munkaadó gazdasági főtevékenysége szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Letöltve 2015. március 02-án, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja weboldalról: http://borsod-abauj-zemplen.munka.hu/engine.aspx?page=borsod_stat_idosor

FEMIP (2012): *Intézményfejlesztési Tervek adattáblái*. Letöltve 2013. május 27-én a Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál weboldalról: <http://regi.femip.hu/web/guest/ift-adattablak>

Galasi P. – Varga J. (2006): *Hallgatói létszám és munkaerőpiac*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.

Horváth Gy. (1994): A Dél-Dunántúl nemzetközi versenyképességének előfeltétele, a technológiai megújulás. *Tér és Társadalom*, 8, 37-58.

Horváth Gy. (2001): *Európai regionális politika*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus Kiadó.

Horváth Gy. (2013): Regionális szerkezetátalakítás, újraiparosítás és felsőoktatás-fejlesztés. In Buday-Sántha A. – Dankó S. – Komlósi E. (szerk.), *Régiók fejlesztése I. kötet*, (pp. 126-136). Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

Kiss J. (1998): Az ágazati gazdaság szerkezet szerepe a regionális differenciálásban Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 12, 138-162.

KSH (2012): *Észak-Magyarország megyéinek gazdasági-társadalmi helyzete 2010*. Budapest, KSH.

KSH (2013): *A gazdasági folyamatok regionális különbségei 2012*. Budapest, KSH.

- KSH (2014): *A működő vállalkozások száma nemzetgazdasági ág szerint (2008-) Észak-Magyarország*. Letöltve 2015. február 13-án, a Központi Statisztikai Hivatal weboldalról: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd007.html
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, JATEPress.
- Lengyel I. – Fenyővári Zs. (2010): Az Észak-magyarországi és a Dél-alföldi régiók versenyképességének főbb mutatói, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7, 3-17.
- Nemes Nagy J. (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nemes Nagy J. (1997): Radikális változások a magyar ipar térszerkezetében. *Előadás a Magyar Földrajzi Társaság jubileumi konferenciáján*, Kézirat, 28.
- NORDA (2006): *Helyzetértékelés, Észak-magyarországi régió*. Miskolc, NORDA.

Lektorálta: Prof. Dr. Baranyi Béla DSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

HOGYAN TOVÁBB?

Palusek Erik

*Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola Zenta, szociológia tanár,
palusekerik@yahoo.com*

Absztrakt

A vajdasági magyarság számbeli fogyatkozása nem újkeletű jelenség, de az elmúlt néhány évben a folyamat gyorsulni látszik. A délvidéki magyarok fogyásának három fő oka van: 1. a már több mint 4 évtizede tartósan negatív természetes szaporulat, 1969-ig gyarapodott az említett populáció lélekszáma, azóta viszont csökken (Mozaik2011); 2. Az elvándorlás, amely egyre fokozódik azóta, hogy a magyar állampolgárság a határon túli magyarok számára is elérhetővé vált (2011). Egy 2008-ban készített nem reprezentatív felmérés szerint a vajdasági Magyar fiatalok közel 50 százaléka foglalkozott már az elvándorlás gondolatával és csaknem 14 százalékuk eldöntötte, hogy elhagyja szülőföldjét (Badis R. 2010). Feltételezem, hogy ezek az arányok 2011-től napjainkig növekedtek; 3. Az asszimiláció, amely leginkább a szórványmagyarságot érinti. Munkámban a zentai középiskolák negyedikes magyarajkú diákjainak középtávú és hosszabb távú terveit (továbbtanulás, elvándorlás, szülőföldön maradás) veszem górcső alá. A kutatás létjogosultságát igazolják a fent felsorolt tények, illetve a vajdasági magyarság körében egyre inkább uralkodóvá váló vélekedés, miszerint a szülőföldön felmerült problémák egy részére megoldást jelenthet az elvándorlás.

Munkám elkészítéséhez több korábbi, hasonló témájú kutatás eredményeit felhasználtam, amelyek közül Badis Róbert, Dr. Hódi Sándor és Dr. Gábrity Molnár Irén témába vágó munkáit emelném ki, mint elsődleges forrásokat. A kutatás során több adatgyűjtési technikát is alkalmaztam.

Kvantitatív adatgyűjtési technikák: a kérdőíves lekérdezés mind a négy zentai középiskola (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Egészségügyi Középsiskola Zenta, Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola Zenta, Zentai Gimnázium) mindegyik magyar tannyelvű negyedik osztályára kiterjedt. A kérdőívek segítségével vizsgáltam meg, hogy célcsoportom tagjai milyen arányban és hol (szülőföldön, Magyarországon, harmadik országban) szeretnének továbbtanulni, hol szeretnének ideiglenesen vagy tartósan letelepedni (szülőföld, külföld) illetve, hogy milyen okokra vezethető vissza a körükben tapasztalt emigrációs kedv, legyen szó akár ideiglenes, továbbtanulás céljából történő elvándorlásról, akár tartós külföldi letelepedésről. A kérdőíveket a 223 fős célcsoportom tagjai közül 192-en töltötték ki.

Kvalitatív adatgyűjtési technikák: a fókuszcsoporthoz interjúkon tovább foglalkoztunk az elvándorlási szándék motivációival, illetve megpróbáltuk feltérképezni azokat az igényeket és feltételeket, amelyek megvalósulása mérsékelhetné, esetleg megállíthatná a fiatalok körében tapasztalható magas elvándorlási kedvet. Összesen négy, egyenként másfél órás beszélgetést tartottunk, amelyeken részt vettek mind a négy említett középiskola tanulói. A legkisebb csoport három, a legnagyobb pedig hat fős volt. Az interjúk moderálását Szénási Oszkár szociális munkás, családterapeutával közösen végeztük.

Munkám hipotézise a következő állításokat foglalja magában: **1.** Célcsoportom legalább 50 százaléka szeretne továbbtanulni; **2.** A továbbtanulást tervezők legalább 50 százaléka Magyarországon szeretné folytatni tanulmányait; **3.** A megkérdezettek legalább 50 százaléka tervezi a jövőjét külföldön; **4.** Az elvándorlás okai többnyire anyagi jellegűek, illetve a szerb nyelv ismeretének hiányában és a szűkös hazai lehetőségekben keresendőek.

Kulcsszavak: *továbbtanulás, elvándorlás, lehetőségek, igények, népességfogyás*

1. Bevezetés, célok

A kutatás a vajdasági magyarság egyik legfontosabb politikai és kulturális központjában, Zenta városában vlt meg. A településen összesen négy középiskola működik, melyek a következők: Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Egészségügyi Középiskola Zenta, Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola Zenta, Zentai Gimnázium. A felsorolt intézmények magyar tannyelven tanuló negyedik osztályos (végzős) tanulóit vontam be a kutatásba. A vajdasági magyarság meglehetősen gyors tempóban fogyatkozik, amelynek egyik oka a kivándorlás. A célszágok listájára több európai és tengerentúli állam felkerülhetne, az első állomás azonban az esetek többségében Magyarország, mivel az itteni felsőoktatási intézmények nagy számban vonzzák a vajdasági (leginkább a tömbben élő) magyar fiatalokat is. A kivándorlás első lépcsője tehát a tanulmányi célú elvándorlás lehet, ami többnyire a szülőföld elhagyását jelenti (legtöbbször) az anyaország vonzásában. Munkám legfőbb célja, hogy megbízható adatokat gyűjtsek arról, hogy a zentai középiskolák magyar végzősei, hogyan és hol tervezik (rövidebb és hosszabb távú) jövőjüket; szeretnének-e továbbtanulni, ha igen hol; tervezik-e a szülőföldjük tartós elhagyását; szeretnének-e családot alapítani, ha igen hol. További fontos cél volt az elvándorlást motiváló tényezők megismerése, illetve azon igények felkutatása, amelyeknek a megvalósulása lassíthatná (megállíthatná) az elvándorlást és a szülőföldön maradást ösztönöznék. A kutatás hipotéziseként összesen négy állítást fogalmaztam meg, amelyek a következők voltak: **1.** Célcsoportom legalább 50 százaléka szeretne továbbtanulni; **2.** A továbbtanulást tervezők legalább 50 százaléka Magyarországon szeretné folytatni tanulmányait; **3.** A megkérdezettek legalább 50 százaléka tervezi a jövőjét külföldön; **4.** Az elvándorlás okai többnyire anyagi jellegűek, illetve a szerb nyelv ismeretének hiányában és a szűkös hazai lehetőségekben keresendőek.

2. A téma felvezetése

A vajdasági magyarság tagjainak külföldre vándorlása, és a közösség számbeli fogyatkozása több évtizede, kisebb-nagyobb intenzitással tartó folyamat. Szerbia magyarjú közösségének sorvadása három fő okra vezethető vissza: 1. a negatív születési arányszámokra; 2. a kivándorlásra és 3. az asszimilációs veszteségre, amely leginkább a szórványban élők körében érhető tetten. Az első és második világháborút követő időszakban, illetve a két világháború között többször is megtörtént, hogy a Jugoszláv hatalom erőszakos eszközökkel magyarokat telepített ki Vajdaságból, sokan pedig a hatalomtól való félelem miatt menekültek el szülőföldjükről. Az első világháború után 60 000 magyar menekült el, a második világháborút követően pedig 84 000 magyart toloncoltak ki Délvidékről, ugyanakkor 15- 20 000 magyarral végeztek Tito partizánjai [Mozaik, 2011]. A második világháborút követő megtorlások után a vajdasági magyarság számbelileg gyarapodott, egészen a hatvanas évek közepéig, 1961- ben 443000 főt számlált a közösség [Mozaik, 2011]. A vajdasági magyar-

ság körében 1969- ig pozitív népszaporulatról beszélhetünk, az említett évtől kezdve azonban tartósan negatív ugyanez a mutató [Mozaik, 2011]. A gazdasági- anyagi jellegű önkéntes elvándorlás a szerbiai magyarok körében 1965- ben kezdődött meg, amelynek leggyakoribb célországai a fejlett Nyugat- európai államok valamelyike [Gábrity Molnár, 2010]. A magyar lakosság Szerbia déli tartományában 1981- re 427 000 főt tett ki (1910- ben még 577 000 fő volt) [Hódi, 2010]. Egy évtizeddel később, a Jugoszlávia széthullásához vezető polgárháború kitörésének évében már csak 340 000 magyar nemzetiségű lakost számláltak Vajdaságban, amely a háborús évek alatt rohamosan fogyott tovább, becslések szerint 60- 80 000 magyar menekült el Vajdaságból ebben az időszakban [Mozaik, 2011]. A háború utáni első népszámlálást 2002-ben tartották meg, és a magyar közösség nagyjából 50 000 fővel zsugorodott az előző összeírás eredményeihez képest, 290 207- en vallották magukat magyarnak [Popis, 2002]. A legfrissebb népszámlálási adatok 2011- ből származnak, ekkor már csak 251 136 magyar élt a tartományban.

A délszláv háború alatt és után után is népszerűek voltak a magyarországi felsőoktatási intézmények a vajdasági magyar fiatalok körében, sokan az anyaországban folytatták tanulmányaikat a középiskola befejezése után. A vajdasági magyar középiskolások körében, 2010- ben végzett felmérés adatai szerint a 15- 18 évesek körében majdnem minden második diák (46,6 százalék) foglalkozik az elvándorlás gondolatával, míg a 19- 20 évesek kicsivel több, mint fele (50,3 százaléka) állította ugyanezt [Badis, 2010]. Mindkét korcsoportban a megkérdezettek kevesebb, mint egynegyede válaszolta azt, hogy fel sem merült benne az elvándorlás gondolata. A 2011- es évtől a határon túli magyarok egyszerűsített eljárással válhatnak magyar állampolgárrá, ez feltételezhetően tovább növelte azon vajdasági magyar fiatalok számát, akik a középiskola befejezése után az anyaországban tanulnak tovább. Bár pontos adataink nincsenek (a legfrissebbek a 2011- es népszámlálási adatok), a 2011 óta egyszerűsített eljárással megszerezhető magyar állampolgárság, ami egyben Európai Unió állampolgárságot is jelent, a megfelelő útlevelel együtt, megkönnyítette és érezhetően felgyorsította az vajdasági magyarok külföldre vándorlását. Ez a fajta népmozgás általában egyirányú és tartós, ami a közösség további fogyását eredményezi.

A kutatásom eredményei Vajdaság szintjén nem tekinthetők reprezentatívnak, hiszen tükrözik a zentai középiskolák végzős magyar diákjainak továbbtanulásról, elvándorlásról és a szülőföldön maradásról kilakult gondolkodásmódját, illetve iránymutatók lehetnek a Tisza- menti magyar tömb fiatalságának vonatkozásában is.

3. Alkalmazott módszerek

Az adatgyűjtés kvantitatív és kvalitatív módszerek segítségével történt.

Kvantitatív adatgyűjtési technika: kérdőíves lekérdezés. A kérdőíveket a négy zentai középiskola mindegyik magyar tannyelvű negyedik osztályában kiosztot-

tam. Mintavételre nem volt szükség, mert összesen 223 magyar ajkú negyedikes diákot tartanak nyilván a zentai középiskolákban, így a tanórákon döntő többségüket el tudtam érni. A teljes populáció 86,5 százaléka töltötte ki a kérdőíveket (192 fő), a válaszadást az erre megkértek közül mindenki vállalta, a kérdőíveket azon tanulók nem töltötték ki, akik az adott napon valamilyen okból távolmaradtak a tanítástól. A beérkezett adatok feldolgozását és elemzését Microsoft Excel táblázat segítségével végeztem.

Kvalitatív adatgyűjtési technika: fókuszcsoportos interjúk. A félig strukturált beszélgetéseket a módszertani gyakorlatban megszokottól kisebb létszámú csoportokkal folytattuk le. Az interjúkra a Bolyai TGK- ból összesen 3 (2 fiú és 1 lány), az Egészségügyi Középiskolából 5 (4 lány és 1 fiú), a Közgazdasági és Kereskedelmi Iskolából 6 (valamennyien lányok), a Zentai Gimnáziumból pedig 4 (valamennyien lányok) tanuló jött el. A beszélgetések előtt nem történt szűrés, az arra önként jelentkező diákokat vártuk. Az egyenként másfél óráig tartó beszélgetések mindegyikét diktafonnal rögzítettem, majd átírat segítségével elemeztem. Összesen négy nagyobb témakört jártunk körül a tanulókkal: 1. Mi kellene ahhoz, hogy a szülőföldjükön tanuljanak tovább?; 2. Mi kellene ahhoz, hogy tartósan a szülőföldjükön telepedjenek le?; 3. Család és karrier; 4. Az elvándorlás és a népességfogyás lassításának (esetleg visszafordításának) lehetőségei. Az interjúk moderálását Szénási Oszkár és jómagam közösen végeztük. Az adatgyűjtés és a kiértékelés 2014 októberében és novemberében történt.

4. Az eredmények ismertetése

4.1 A kérdőíves lekérdezés adatainak ismertetése

A 192 kitöltő közül legtöbben a Zentai Gimnázium tanulói voltak, összesen 60 tanuló, az intézmény 3 magyar tanyelvű negyedik osztályából. Az Egészségügyi Középiskolában 2 magyar negyedik osztály van, amelyekből 57 diák válaszolt a kérdőíveimre. A Közgazdasági és Kereskedelmi Iskolában szintén 2 osztályból 39 tanulót tudtam elérni, míg a Bolyai TGK 2 magyar negyedik osztályából 35 diák válaszolt a kérdésekre. Egy kitöltő nem jelölte meg, hogy melyik intézmény tanulója. Mind a négy középiskolában a hölgyek voltak többségben, ugyanis az adatközlők 69,3 százaléka diáklány volt, a fiúk pedig 29,7 százalékát tették ki a mintának, a fennmaradt 1 százalék nem válaszolt. A megkérdezettek döntő többsége 1996- ban született (95 százalék), míg 2- 2 százalék jelölte meg 1995- öt és 1997- et, mint születése évét, míg 1 százalékuk nem válaszolt a feltett kérdésre.

Tematikus kérdéseink sorát a továbbtanulási szándékot vizsgálókkal indítottuk. A megkérdezett tanulók 86,5 százaléka tervezi a továbbtanulást a középiskola befejezése után, 9,4 százalékuk még nem döntötte el, hogy továbbtanul-e vagy sem, 3,6 százalékuk nem tervezi a továbbtanulást, 0,5 százalékuk pedig nem jelölte meg egyik válaszlehetőséget sem. Ez önmagában egy biztató adat,

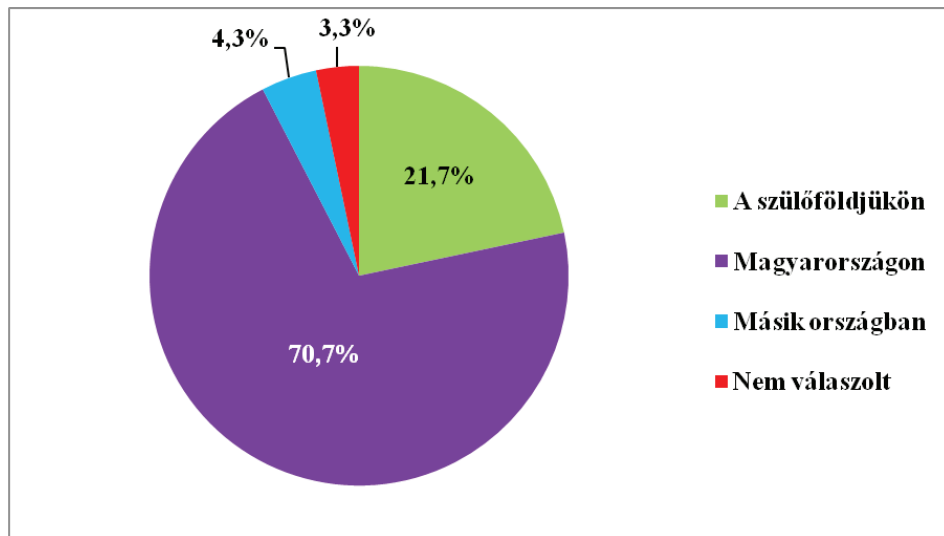
hiszen arányaiban szemlélve a vajdasági magyarság köreiből sokkal kevesebben rendelkeznek a felsőoktatásban megszerzett oklevéllel, mint a többségi nemzet tagjai. A továbbtanulási szándék tekintetében jelentősnek tekinthető különbség tapasztalható a két szakközépiskola és a két gimnázium tanulói között. A gimnazisták 96 százaléka tervezi a továbbtanulást, 4 százaléka még nem döntötte el, de közülük senki sem válaszolta azt, hogy nem tervezi a továbbtanulást. A szakközépiskolákban 77,3 százalékra csökken a továbbtanulók aránya, a bizonytalanoké pedig 14,5 százalékra nő, míg azok részesedése, akik nem szeretnének továbbtanulni az érettségi után 7,2 százalék. A különbség érthető, hiszen a szakközépiskolát végzők az érettségit követően beléphetnek a munkaerőpiacra, míg a gimnazisták szakképesítés hiányában a további képzést választják.

1. táblázat: *Továbbtanulási szándék a szakközépiskolákban és a gimnáziumokban*

	Tervezi a továbbtanulást	Nem tervezi a továbbtanulást	Még nem döntötte el	Nem válaszolt
Szakközépiskola	77,3%	7,2%	14,5%	1%
Gimnázium	96%		4%	

Forrás: Palusek [2015]

A magas továbbtanulási kedv mellett a tanulmányi célú elvándorlási kedv is magas, a továbbtanulást tervezők kereken háromnegyede folytatná külföldön a tanulmányait, többségük az anyaországban, és mindössze 21,7 százalékuk iratkozna be valamely vajdasági, illetve szerbiai egyetemre.

1. ábra: *Hol szeretnének továbbtanulni?*

A külföldi továbbtanulást tervező diákok 69,7 százaléka szerint külföldön jobb

lehetőségek várják, mind a tanulás, mind pedig a munkábaállási lehetőségek terén. Sokak számára a bizonytalan szerbiai jövőkép miatt vonzóbb külföld (51,4 százaléka) és valamivel több mint negyedük azért sem választana vajdasági, vagy szerbiai felsőoktatási intézményt, mert nem tud szerbül (25,4 százalékuk). A megkérdezettek 17,6 százaléka szerint jobb a külföldi képzések, 14,8 százalékuk szeretne világot látni, 6,3 százalék egyéb okok miatt távozna, míg 4,9 százalék azért választaná a külföldi továbbtanulást, mert a barátai is ugyanezt tervezik.

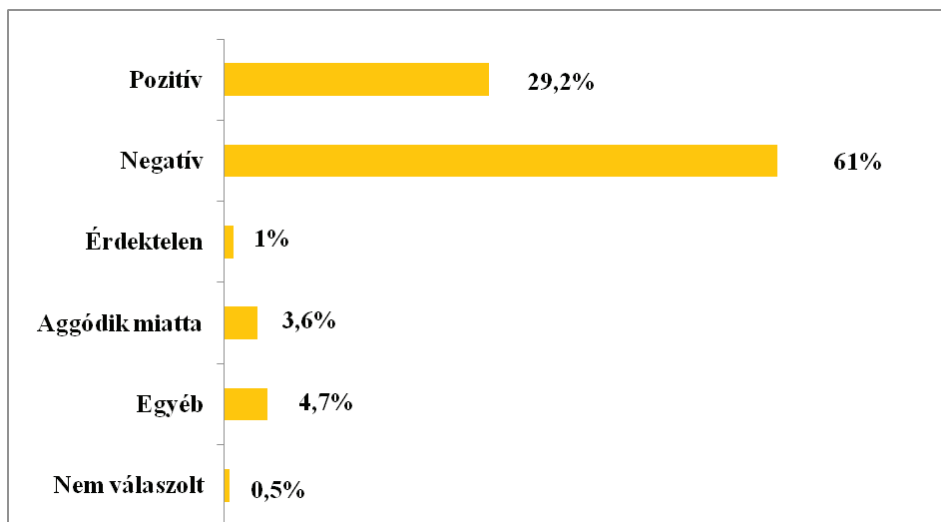
A megkérdezettek közel fele, 48,5 százaléka tervezi, hogy a jövőben tartósan külföldön fog letelepedni. Természetesen sokan vannak azok is, akik a középiskolai padból nem látják még ilyen biztosan a jövőjüket és nem tudtak határozott választ adni a kérdésre, hogy a jövőben Vajdaságban, vagy külföldön fognak-e majd élni. Arányuk 30,7 százalék. A diákok mindössze 19,8 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a jövőben nem tervez külföldre vándorolni, hanem a szülőföldjén maradna. A mintába bekerültek 1 százaléka elmulasztotta a válaszadást. Arányában szemlélve a fiúk és a lányok is nagyjából ugyanannyian élnének külföldön (50,9, illetve 48,1 százalék), ahogy a bizonytalanok száma is hasonlóan alakul (33,3 és 29,3 százalék), ugyanakkor a fiúk kevésbé ragaszkodnak a szülőföldjükhöz: 15,8 százalékuk szeretne a jövőben is Vajdaságban élni, míg a lányoknál ez az arány valamivel magasabb 21,8 százalékkal.

2. táblázat: Elvándorlási hajlandóság nemek szerinti lebontásban

	Maradna Vajdaságban	Külföldön szeretne élni	Még nem tudja	Nem választott
Fiú	15,8%	50,9%	33,3%	
Lány	21,8%	48,1%	29,3%	0,8%

A kilátásba helyezett tartós elvándorlási szándékot célcsoportom tagjai hasonló okokkal indokolták, mint a tanulmányi célú migrációt. Legtöbben a bizonytalan szerbiai jövőkép (52,6 százalék) miatt választanák külföldöt, illetve azért, mert véleményük szerint könnyebben találnak majd munkát (52,6 százalék). A jobb külföldi munkabérek is vonzóak számukra, hiszen 51 százalékuk hivatkozott erre is, mint a tervezett kivándorlás egyik okára. Kereken egynegyedük szeretne világot látni, 14,1 százalékukat a kalandvágy hajtja, 5,2 százalékuk azért (is) hagyné el a szülőföldet, mert a barátai is külföldön lesznek majd, 4,7 százalékuk egyéb választ adott, 3,6 százalékuk pedig nem szereti Vajdaságot, illetve Szerbiát. Mindössze a megkérdezettek 15,6 százaléka tette egyértelművé, hogy nem fog kivándorolni és a szülőföldjén szeretne élni a távolabbi jövőben is.

A megkérdezett diákok 61 százaléka negatív folyamatként értékeli a vajdasági magyarok tömeges kivándorlását, de közel egyharmaduk, pontosabban 29,2 százalékuk pozitívként értékelte a jelenséget. Egyéb választ 4,7 százalékuk adott és csak 3,6 százalékuk aggódik a emigráció miatt, emellett 1 százalékukat nem érdekli a dolog, 0,5 százalékuk pedig nem választott.

2. ábra: *Hogyan értékeli a vajdasági magyarok tömeges kivándorlását?*

A zentai magyar negyedikesek 89,1 százaléka szeretne a jövőben családot alapítani, 8,8 százalékuk még nem döntötte el, hogy lesz- e családja, 1,6 százalékkal elenyésző azoknak a száma, akik nem szeretnék családot, 0,5 százalékuk pedig nem nyilatkozott. A fenti biztató adatokat árnyalja a következő adatsor miszerint a családalapítást tervezők 37,8 százaléka még nem döntötte el, hogy erre szülőföldjén vagy külföldön szeretne- e sort keríteni, 36,7 százalékuk pedig már most úgy gondolja, hogy külföldön válik majd családos emberré és mindössze 25,5 százalékuk alapítana családot a szülőföldjén.

Amennyiben semmilyen külső (egzisztenciális, anyagi, gazdasági, politikai, kulturális, stb.) tényező nem befolyásolná döntésüket, 73,4 százalékuk maradna Vajdaságban és itt alapítana családot, 16,5 százalékuk azonban így is külföldön rakna fészket, míg 10,1 százalékuk nem tudott határozottan válaszolni a kérdésre.

4.2 A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk horizontális elemzése

A módszertani gyakorlattól eltérően a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseket a kérdőíves lekérdezés lefolytatása után tartottuk meg, a cél ugyanis nem hipotézisgenerálás, hanem a téma elmélyítése volt. viszonylag kis létszámú csoportokkal dolgoztunk, mert a jelentkezők közül végül nem tudott mindneki eljönni az interjúra. Az interjúkat a következő sorrendben tartottuk meg, a következő létszámokkal: Elsőként a Zentai Gimnázium 4 diáklányával beszélgettünk, utánuk a Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola hat diáklánya következett, sorrendben a harmadik az Egészségügyi Középiskola öt tanulóival (4 lány és 1 fiú) megtartott beszélgetés volt majd a Bolyai TGK három tanulóival (2 fiú, 1 lány) zártuk az

interjúk sorát. A másfél órás beszélgetéseket diktafonnal rögzítettem, majd átirat segítségével végeztem az elemzést. A moderálást Szénási Oszkárral közösen végeztük. A félig strukturált interjúkon összesen négy nagy témakört érintettünk a tanulókkal: 1. Mi kellene ahhoz, hogy a szülőföldjükön tanuljanak tovább?; 2. Mi kellene ahhoz, hogy tartósan a szülőföldjükön telepedjenek le?; 3. Család és karrier; 4. Az elvándorlás és a népességfogyás lassításának (esetleg visszafordításának) lehetőségei.

1. Mi kellene ahhoz, hogy a szülőföldjükön tanuljanak tovább?

Minden egyes csoportban a munkalehetőségeket emelték ki, mint a szülőföldön történő továbbtanulás legfontosabb feltételét. Nagyon fontos lenne számukra, hogy tudják, ha befejezik a főiskolát vagy az egyetemet, a végzettségüknek megfelelő munkahelyek várják őket, ahol el tudnak majd helyezkedni és az elvégzett munkájukat a munkaadójuk hajlandó lesz normálisan megfizetni, amiből tisztességesen megélhetnek majd. Néhányan úgy értékelték, hogy a magyarországi és a szerbiai felsőoktatás színvonala között nincs jelentős különbség, a többség azonban egyértelműen kijelentette, hogy az anyaországi egyetemeken sokkal naprakészebb tudást szerezhetnek, és a jobb felszereltség miatt kedvezőbbek a feltételek a fejlődésükhöz. A tanulók elmondása szerint az magyarországi továbbtanulás egyfajta trendnek számít köreikben és a tömeg erejét is kiemelték: „Mindneki azt látja, hogy a többiek Magyarországra mennek tanulni, ezért ők is oda mennek.” „Nálunk, amikor osztályfőnöki órán arról beszélgettünk, hogy ki hol szeretne továbbtanulni, legtöbben azt mondták, hogy Magyarországra mennek. Aki azt mondta, hogy ő itthon tervezi, arra nagyon furcsán néztek a többiek.”

Nagy szükség lenne a magyar nyelvű szakok kínálatának bővítésére és korszerűsítésére a vajdasági és szerbiai egyetemi karokon. Sokan azért mennek Magyarországra továbbtanulni, mert a hazai egyetemeken nem is létezik olyan szakirány, amely iránt érdeklődnek (ahogy annak megfelelő munkahelyi profil sincs, ahol később el tudnának helyezkedni). Emellett szeretnék, ha az anyanyelvükön tudnának továbbtanulni. Ugyanakkor nagyon erőteljesen jelent meg minden egyes csoportnál a szerb nyelv elsajátításának fontossága. Elmondták, hogy rosszul tudnak szerbül, valamennyit értenek, de a beszéd nem megy. Mivel a többen élnek nem is volt kitől megtanulni a szerb nyelvet, mivel az itteni szerbek jobban tudnak magyarul, mint a magyarok szerbül. Az általános- és középiskolákban ugyan oktatják a szerbet, mint környezetnyelvet, ennek minőségét és módszereit azonban katasztrofálisnak ítélték meg, aminek a hatékonyságán mindenképpen javítani kellene. Fontos megjegyezni, hogy magyar nyelven történő továbbtanulás és a szerb nyelv elsajátítása nem egymást kizáró, hanem egymással párhuzamos igényekként jelentek meg.

2. Mi kellene ahhoz, hogy tartósan a szülőföldjükön telepedjenek le?

Első és legfontosabb feltételként itt is a végzettségüknek megfelelő, fizetőképes munkahelyek létesítését említették. Ugyanakkor az is fontos számukra, hogy a munkaadó és a társadalom jobban megbecsülje a munkát (bármilyen munkáról is legyen szó) és az azt elvégző személyt. Nagyon nyomasztónak ítélték meg azt, hogy itthon legtöbb esetben csakis úgy lehet munkához jutni, ha tagjai vagyunk valamelyik politikai pártnak vagy jó viszonyt ápolunk valamelyik befolyásosabb személlyel az adott munkahelyen. Elkészerítőnek tartják, hogy munkábaálláskor nem a szaktudás az elsődleges szempont, hanem a fent említettek. Legtöbben hallottak a jelenleg hatalmon lévő szerb kormány nagyszabású gazdaságfejlesztési terveiről, de úgy érzik, hogy ezekből valószínűleg szinte semmi nem fog megvalósulni, ha mégis lennének pozitív hozadécai, számukra már túl későn.

3. Család és karrier

Egy kivétellel, beszélgetőpartnereink mindegyike családos emberként képzei el a jövőjét. Elmondták, hogy vonzóznak tartják a nyagcsaládossá válás gondolatát, de úgy érzik kettőnél nem vállalnak majd több gyermeket, sőt valószínűleg csak egy gyermekük lesz majd. Arra számítanak, hogy jövőbeni bevételeik nem lesznek elegendőek arra, hogy több gyereket is eltartsanak, ezért maradnának egy gyermeknél, akinek viszont mindent megadhatnak majd. A „minden” alatt leginkább a fejlődési lehetőségeket értették: sportolás, nyelvtanulás, utazás, szakkörök, megfelelő iskoláztatás, öltöztetés. Bár Szerbiában nincs ilyen gyakorlat, a lányoktól megkérdeztük, hogy a jövőben vállalnák-e a főállású anyaságot. Két diáklány válaszolt igennel, a többiek szeretnének valamilyen polgári foglalkozást is végezni, amellett, hogy családanyaként otthon megállják a helyüket.

A családot fontosabbnak tartják, mint a munkasikereket és a karriert, de a karrierépítés a családalapítás előtt kell, hogy megtörténjen, hogy a későbbiekben el tudják tartani a családjukat. „Számomra azért lenne fontos a karrier, hogy a családomat legyen miből eltartanom”.

4. Az elvándorlás és a népességfogyás lassításának (esetleg visszafordításának) lehetőségei

Úgy érzik, hogy személyesen semmit nem tehetnek a népességfogyás lassítása érdekében, azon kívül, hogy ők maguk a szülőföldjükön maradnak. meggyőződésük, hogy azok, akik el akarják hagyni Vajdaságot, meg is fogják ezt tenni. A vajdasági magyar közösség felelőssége is korlátolt, az igazi felelősök magasabb, állami szinten keresendők. Úgy gondolják, a népességfogyást megakadályozó kezdeményezéseknek állami szintről kellene indulniuk, hogy aztán a társadalom alsóbb szintjein terjedve elérjék a kívánt eredményt. Ilyen intézkedések fogana-

tosításához a politikusok rendelkeznek megfelelő hatalommal és eszköztárral, de ők nem tesznek semmit. Beszélgetőpartnereink mindegyike nyíltan bizalmatlan a politikusokkal szemben. Hazugoknak és álszenteknek tartják őket, akiket a saját hasznukon kívül más nem érdekel, így a közösség sorsa sem.

5. Összefoglaló

A begyűjtött adatok igazolják a hipotézis első, második és negyedik állítását, a harmadik állítást részben tekintem igazoltnak, hiszen azt feltételeztem, hogy a diákok legalább ötven százaléka tervezi a jövőjét külföldön, míg az adatok alapján ez csak 48,5 százalékról mondható el, amellett, hogy nagy a száma azoknak is, akik még nem tudják, hogy hol szeretnének élni a jövőben.

Az eredmények alátámasztják, hogy folytatódni fog a tanulmányi migráció Vajdaságból Magyarországra, illetve arra is számíthatunk, hogy az anyaországban tanuló vajdasági magyarok közül sokan a későbbiekben sem fognak hazatérni és gyermekeik már nem az itteni magyarság lélekszámát növelik majd. Bár az adatokból kitűnik az elvándorlás miatti aggodalom és a szülőföldre való ragaszkodás is, ezek mégsem hatnak akkora erővel, mint az elvándorlást motiváló tényezők. Ezekből az adatokból nehéz vajdasági szinten általánosítani, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a jövőben sem fog mérséklődni a népességszökkenés mértéke. A nagyszámú elvándorlás okai tehát visszavezethetőek a siralmas szerbiai (leginkább gazdasági, oktatási) állapotokra és részben talán arra is, hogy a modern globalizálódó világban a nemzeti identitás vagy a szülőföld nem jelent akkora értéket, mint a tudás, az egyén boldogulása vagy a jólét. Tudjuk, hogy Szerbiában a többségi nemzet körében is folyamatosan negatív természetes szaporulat tapasztalható, hasonló okokból, mint a vajdasági magyarok esetében. A probléma tehát nem kezelhető csak a vajdasági magyarság problémájaként. Ahhoz, hogy pozitív irányú változások történjenek erős politikai akaratra lenne szükség. A munkahelyteremtés és munkabérek emelése mindenképpen állami kompetencia. A Magyar Nemzeti Tanács ösztöndíjprogramja sok a szülőföldjén tanuló vajdasági magyar fiatalnak nyújt anyagi segítséget, úgy tűnik azonban, ennek ellenére is tömegesen választják az anyaországi képzéseket. Ennek alapján megállapítható, hogy valóban szükséges lenne egy vajdasági magyar egyetem létrehozása, amely széles szakkínálattal várná az érdeklődőket és versenyképes tudást nyújthatna hallgatóinak. Emellett szükség lenne a szerb nyelv oktatásának reformjára, illetve ennek hiányában egy intenzív nyelvi felzárkóztató programra, leginkább a tömbmagyarság fiataljainak körében. Ezt a vajdasági magyarság talán önerőből is meg tudná oldani.

Irodalomjegyzék

- Badis, R. (2010): *Menni vagy maradni?* Letöltve 2015. március 23-án a Hungarian Human Rights Foundation weboldalról: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2010_01/cikk.php?id=1827
- Gábrity Molnár, I. (2010): *A vajdasági magyarok emigrációs motívumai*. Letöltve 2015. március 21-én, Dr. Gábrity Molnár Irén honlapjáról: <http://gabritymolnariren.com/EmigraciosMotivumok2010.pdf>
- Hódi, S. (2010): *A vajdasági magyarság helyzete és kilátásai*. Letöltve Dr. Hódi sándor honlapjáról: <http://hodis.vmmi.org/hodi/konyvreszek/vmagyhelyzet.pdf>
- Szabó, Á. (2013): *Mozaik 2011 Magyar fiatalok a Kárpát medencében*. Szeged-Budapest: Belvedere Meridionale, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Szerbia Köztársaság Köztársasági Statisztikai Hivatala (2002): *A 2002-es összeírás végleges eredményei*. Letöltve a Magyarorsággkutató Tudományos Társaság weboldaláról, 2015. március 20-án: <http://www.mtt.org.rs/Srbijapopis2002.pdf>
- Szerbia Köztársaság Köztársasági Statisztikai Hivatala (2011): *Összeírás Szerbiában 2011*. Letöltve a Köztársasági statisztikai Hivatal weboldaláról, 2015. március 20-án: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

Lektorálta: Dr. Takács Zoltán, VMDOK- Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezet, alelnök. Magyarorsággkutató Tudományos Társaság, Szabadka, kutató, projektkoordinátor

AZ OSZTRÁK MUNKAERŐPIAC MIGRÁCIÓS SAJÁTOSSÁGAI

Patay Tünde

Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

PhD hallgató

tuende.patay@icloud.com

Absztrakt

Ausztriában a modern vándorlási folyamatok a konjunkturális időszak alatt, az 1960-as években indultak el. Évente 20-40 ezer munkavállalási célú bevándorló érkezett az országba, és tíz év alatt közel 300 ezer külföldi munkavállalóval nőtt Ausztria munkaerő-állománya. Európához hasonlóan a rákövetkező évek során a jogszabályi háttér szigorodott, emiatt azonban a külföldi munkaerő beáramlása csak egy-egy időre torpant meg. Évente átlagosan 120 ezer új bevándorló érkezik, az ország átlagos éves vándorlási egyenlege több mint 40 ezres szaldót mutat. Ausztriában ma 1,5 millió migráns él, 73%-uk külföldön született. Pedig ma már mind a harmadik országokból, mind az Unióból származó bevándorlók egy szigorú és bonyolult feltételrendszerrel találják szemben magukat.

Az osztrák munkaerőpiac jól kiaknázza a migrációs előnyöket. Az érkező mobil munkaerő szintén egy magasabb életszínvonal, a pozitív változás reményében indul el. A bevándorlók jövedelme azonban alacsonyabb, mint az osztrák munkavállalóké, képzettségük gyakran nem elismert. A jövedelmekülönbségek és a munkaerőpiaci diszkrimináció társadalmi feszültségekhez vezetnek, költségei pedig az államháztartást terhelik. Az államnak másrészt a jellemzően a szegregáció, szociális ellátás vagy a munkanélküliség területén jelentkező kihívásokra is megoldást kell találnia.

Az tanulmány Ausztria munkaerőpiacának migrációs tartalmait, az ebből táplálkozó gazdasági és társadalmi kihívásokat, illetve a bevándorláspolitikai eszköztárának egyes kiemelt elemeit mutatja be. Célja egyrészt az Ausztria felé irányuló vándorlások tendenciáinak, valamint szabályozásának ismertetése, másrészt részleteiben elemzi a munkaerőpiac kritikus pontjait, úgymint foglalkoztatási szerkezet, munkaerő minősége, azaz a képzettség és a képzés kérdései, a munkanélküliség jellemzői valamint a jövedelmek alakulása.

Ausztriában, ahol a népesség 12,5%-a külföldi állampolgár és közel 20%-a első vagy másodgenerációs migráns, a munkavállalási célú migrációval kapcsolatos feladatok és felelőségek köre megoszlik az állami, tartományi és települési szintek között. Az elemzés az alkalmazott megoldásokat is e három szinten veti össze.

Kulcsszavak: *jövedelem, képzettség, közigazgatás, migráció, munkaerőpiac*

1. A tanulmány célja és tudományos háttere

A következő tanulmány, mely az osztrák munkaerőpiac migrációs sajátosságait elemzi, doktori kutatásom egy szegmensét fedi le. A munkaerőpiac vizsgálatának segítségével a migráció társadalom- és gazdaságformáló szerepe több oldalról is megközelíthető. A egyes nemzetek gazdasági és társadalmi életében a migráció az utóbbi időben az egyik legjelentősebb területté vált: tudomány mellett – vagy azzal

karöltve – a politika is figyelmet fordít ezen erőhatások megértésének és befolyásolásának lehetőségeire.

A migráció rendszerint a kedvező gazdasági helyzetű régiók fel áramlik, ahol a kedvezőtlen helyzetű térségekből útnak indul munkaeerő a diszkriminatív munkafeltételek ellenére több okból is a munkaerőpiacon marad (Hárs, 2013). Motivációjuk bázisát a rendelkezésre álló munkaerőpiaci információ, azaz az elvárt jövedelem nagysága és a foglalkoztatás valószínűsége alkotják (Todaro, 1969). Általános európai jelenség, hogy a migráns munkavállalók alacsonyabb státuszt nyernek el a munkaerőpiacon vagy alacsonyabb jövedelemre tesznek szert, mint a hazai állampolgárok, akkor is, ha magasan képzettek (Sassen, 2001; Gächter, 2007). Az asszimiláció-hipotézis szerint a migráns munkavállalók jövedeleme mindig alacsonyabb marad, mint azoké az állampolgároké, akik nem rendelkeznek migrációs háttérrel, függetlenül az integrációs törekvésektől vagy az országban eltöltött időtől (Borjas, 1985, vö. Hofer et al., 2013).

A munkaeerő-kínálat másik véglete a képzettség nélküli, a nyelvet gyakran alig értő, esetleg funkcionális analfabéta réteg. Az alacsony végzettségű vagy teljesen képzetlen munkaeerő egyrészt kevésbé járul hozzá az ország jövedelmének gyarapodásához, másrészt szociális támogatásokra tartanak igényt, ami az államnak újabb kiadásokat jelent, harmadsorban nehezebben asszimilálódnak, ez pedig további társadalmi feszültségeket okoz (Borjas, 1999).

Európa munkaerőpiacainak migrációs tartalmát vizsgálva megállapítható, hogy a mobil munkaeerő a fogadó országban pótolja a hiányzó munkaeerő-állományt, adót fizet, jövedelme révén nő a fogyasztás valamint a megtakarítások összege, de tapasztalataival, kultúrájával és kapcsolatrendszerével is hozzájárul a fogadó ország vagy régió fejlődéséhez. A munkavállalási céllal bevándorlók megjelenése tehát változásokat vált ki Európa befogadó országaiban. Ezek a változások mind gazdasági, mind társadalmi aspektusból mutatják meg magukat, különösen a városi térségekben, hiszen a bevándorlók leginkább városokba és városi térségekbe költöznek (Rédei, 2007).

A nemzetközi migráció az 1980-as évektől új fejlődési irányt vett, ez pedig a női migránsok tömeges megjelenése, a migráció feminizálódása, aminek első jele már a XIX. század közepén mutatkozott (Han, 2003). Éppen ebben lát megoldást a nemzet elöregedésével kapcsolatos problémákra számos koncepció: a női bevándorlók kompetenciájára alapozva az idősgondozás, családsegítés és gyermekgondozás intézményét kellene modernizálni és fejleszteni.

A mobilitásból adódó növekvő munkaerőpiaci kínálat a munkavállalók, de a vállalkozók, illetve önfoglalkoztatók közötti konkurenciaharcot is intenzívebbé teszi. Bővül a munkaerőpiac, változnak a munkaerőpiaci feltételek, a tudás és a képzettségek iránti kereslet szerkezete is formálódik (Flügel, 2010). Esser (2004) a mobilitás és a fejlődés kapcsolatának vizsgálata alapján megállapítja, hogy a mai migrációpolitikákkal ellentétben a mobil munkaeerő egyenjogúságának biztosítása az egyetlen célravezető eszköz. A bevándorolt munkaeerő csak így képes optimálisan hozzájárulni a

gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Ugyanakkor a migrációs folyamatok mentén a munkaerőpiaci kihívások mellett a társadalmi (kulturális és értékrendbeli) bizonytalanságból eredő félelem is megfigyelhető (Angenedt, 2000).

Magyarország számára az Ausztria felé irányuló mobilitás sajátosságainak ismerete nem csupán az európai törekvések alapján időszerű. A témakör vizsgálata a határ menti térségek jobb megismerése végett is szükséges, hiszen a vándorlások okai, irányai és intenzitása, illetve a vonatkozó kapcsolatrendszerek minősége a régiók fejlettségének fontos indikátorai (Nemes Nagy, 2009). Másrésztől nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy napjainkban egyre több fiatal tervezi, hogy külföldön vállal munkát, vagy ténylegesen el is hagyja az országot. Az egyik kedvelt célállomás Ausztria, ahol 2011, azaz a munkaerőpiaci nyitás óta már az engedélyezési korlátok sem jelentenek akadályt. Ausztriában a Statistik Austria 2014. január 1-jei adatai szerint 46 ezer magyar állampolgárságú migráns él, legnagyobb számban Bécsben (14 ezer), valamint Alsó-Ausztriában (7 és fél ezer). Burgenlandban alig több mint 4 ezer magyar állampolgár telepedett le a lakcímstatisztikák szerint, rajtuk kívül itt az osztrák állampolgárságú magyar kisebbség, illetve az ingázók képviselik magukat nagy számban.

2. Módszertan

A következő oldalakon arra keresek választ, milyen képet mutat a munkaerőpiaci migrációs tartalma, hogyan jellemezhető a humán erőforrás helyzete Ausztriában, egy európai migrációs célországban, ahol annyi migráns él, mint Budapest lakossága.

A tanulmányban bemutatott kutatás alapvetően az ausztriai statisztikai hivatal (Statistik Austria) és Ausztria belügyminisztériumának (Bundesministerium für Inneres) adataira támaszkodik. Ausztria statisztikai megbízható, következetes és részletes információt nyújtanak a népesség migrációs háttéréről. Így különbséget tesznek külföldi és osztrák állampolgárságú, illetve a migrációs háttérrel rendelkező és migrációs háttérrel nem rendelkező munkavállalók, valamint az első generációs (külföldön született) és másodgenerációs (már Ausztriában született) csoportok között.

A fogalom „migrációs háttérrel rendelkező személy” (vagy szinonimaként „migráns”) alapját az ENSZ (Unstats) 2014-es ajánlása szerinti definíció adja: migrációs háttérrel beszélünk, ha mindkét szülő külföldön született. A munkaerőpiac gazdasági tevékenységek szerinti osztályozásához az Európai Unió besorolása (NACE), míg a végzettségek kiértékeléséhez a legmagasabb befejezett képzés nyújt alapot (alap vagy általános iskolai végzettség, másod- vagy középfokú végzettség érettségivel vagy anélkül, illetve felsőfokú végzettség).

Az elhangzott előadás a migránsok beilleszkedésének ausztriai gyakorlatát is bemutatta, az integrációs eszköztár összehasonlító elemzése alapján összegezve az Európa, Ausztria, a tartományok, valamint a városok törekvéseit és prioritásait.

Rámutatott a hangsúlyeltolódásokra, illetve az Ausztriában már hagyományos – és forrásigényes – eszköztár mellett megjelenő egyedi megoldásokra. A vizsgálat ezen részéhez az Európai Unió, Ausztria, valamint a tartományok integrációval kapcsolatos dokumentumai nyújtottak alapot.

Az eredményt a települési szintű vizsgálat egészítette ki, melyben 40 osztrák város integrációs koncepciója és a városfejlesztési stratégiákban megfogalmazott integrációs szempontok összevetése történt meg.

3. Migrációs tendenciák Ausztriában

Ausztria vándorlási folyamatai mindig is mozgalmas képet mutattak. Az utóbbi 50 év statisztikáit és azok gazdasági-jogi kereteit vizsgálva a migrációs hullámok 4 fázisban bontakoztak ki.

Az 1. fázis érdekessége – ez az 1960-as évek elejétől az 1973-as válságig tartott –, hogy évente átlagosan 30 ezer külföldi érkezett az országba vendégmunkásként, ezzel közel 300.000 fővel növelte az országban élő külföldi lakosok számát, ugyanakkor 90.000 osztrák állampolgár hagyta el az országot. Az első években a gazdasági növekedésnek köszönhetően Ausztria a bevándorlók és vendégmunkások kedvenc célországa volt, az osztrák lakosság egy része pedig az akkor kedvezőbb lehetőségeket nyújtó Németországba vándorolt ki. A legtöbben Jugoszláviából és Törökországból érkeztek. A politika – munkaerőpiaci megfontolásokból – gyakorlatilag semmilyen akadályt nem gördített a vándorlási folyamatok elé (Fassmann, Münz 1996).

A 2. fázis (1973-tól az 1980-as évek közepéig) 10 éve alatt a migránsok jó része hazá- vagy továbbvándorolt Ausztriából, az osztrák állampolgárok viszont hazatértek. A 2. fázis dekonjunkturális jellege azonban bevándorlási szigorításokat is hozott magával, a munkavállalás csak hosszú távú letelepedés esetén volt lehetséges.

A 3. fázis, mely az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepéig tartott, tulajdonképpen a világ migrációs tendenciáit követte, ekkor újabb vándorlási hullám vette kezdetét: jelentősen nőtt az érkezők száma, és egyúttal a kivándorló hazai lakosságszám is. Az 1980-as évek végétől a vándorlási hullám egyben a menekültügy új korszakát is jelentette, hiszen a bevándorlók száma a világpolitikai változások következtében nőtt meg drasztikusan.

A 4., jelenlegi fázisban a folyamatok alakulását a migrációs politikák törekvései erősebben befolyásolják, mint az egyéni döntések és a gazdasági feltételek. A politikák hosszú távú célkitűzését tükrözi, hogy 1995-ben ismét erősen visszaesett a bevándorlók száma, ugyanakkor a vándorlási összegyenleg azóta sem fordult negatív irányba. A külföldiek gyorsabban reagálnak a politika által szabott lehetőségekre, az osztrák állampolgárok vándorlási egyenlege azonban egyenletes képet mutat. A bevándorláspolitikai törekvések szigorú jellege az 1996-ban hozott új idegenrendészeti törvényekkel indult, mely a kvótarendszer bevezetésén túl a letelepedést számos feltételhez kötötte, az új rendszer ráadásul a migráció adminisztratív típusú megnevezését is jelentette és jelenti a mai napig is.

4. A munkaerőpiac kérdései

4.1 Migráció és demográfia

Ausztria lakosságának 19,1 %-a rendelkezik migrációs háttérrel.

Ez 1.625 ezer olyan személyt jelent, akiknek szülei külföldön születtek. A legnagyobb csoport, 73% ezen belül saját maga vándorolt be Ausztriába 1. generációs bevándorlóként. Ez az összlakosság 13,18%-át jelenti.

A migrációs háttérrel rendelkezők csoportjait az alábbi táblázat mutatja:

1. táblázat: Migrációs háttérrel rendelkezők száma Ausztriában 2014-ben

Születési hely szerint		Állampolgárság szerint	
Első generációs	Másodgenerációs	Külföldi	Osztrák
1.197.000 fő	428.000 fő	1.066.000 fő	559.000 fő

Forrás: Statistik Austria – saját szerkesztés

Külföldi állampolgársággal még mindig 1.066 ezer fő rendelkezik. A Statistik Austria adatai szerint 2014-ben 151.000 bevándorló érkezett az országba, ez 8%-kal több migránst jelent, mint az előző évben. Az Európai Gazdasági Térségből (EGT), illetve Svájcból 58 %-uk érkezett.

Az EU-14-ből (azaz a 2004-es csatlakozás előtti EU-15 országaiból, kivéve Ausztriát) érkezők száma a külföldi lakosság 21,5 %-át adják, míg az újonnan csatlakozott országokból származó lakosság a 27 %-át.

A legtöbb 3. országbeli állampolgár még mindig Jugoszlávia új államaiból, különösen Szerbiából jön, ez a csoporton belül 32,40 %-ot jelent, illetve őket követik a török állampolgárok 17,43 %-kal.

A fent bemutatott migrációs tendenciákkal párhuzamot vonva érdemes megjegyezni, hogy Ausztria népessége 1961-ben alig volt több mint 7 millió fő, és éppen ezekre évekre tehető a népvándorlások okozta legerősebb népességnövekedés. 1990-ig a népességnövekedéshez a születések számának viszonylag magas száma is hozzájárult, e korszak lezárásával azonban már főleg a bevándorásra mint demográfiai megoldásra lehetett számítani. A népesség elöregedése elleni harcban a bevándorlás tehát Ausztriában is nagy szerepet játszik. Az összlakosság átlagéletkora 2013-ban 41,1 év volt, az osztrák állampolgárságú lakosságé pedig 42,3. Az átlagon nem az összes migráns, hanem a külföldi réteg korösszetétele javított: a munkavállalók azon rétegei, akik egyrészt frissen telepedtek le Ausztriában, és még nem szerezték meg az állampolgárságot, valamint az Ausztriában született, de osztrák állampolgárságot nem szerzett fiatal munkaerő. 2013-ban minden negyedik 20 és 40 év közötti személy külföldi állampolgárságú volt.

Figyelemre méltó az utóbbi időben menekültként érkezett és /vagy nem legálisan az országban tartózkodó bevándorló réteg korösszetétele: átlagéletkoruk ugyanis 34 év. Ez az adat a népesség elöregedése elleni harc eredményére pozitívan hatna,

ugyanakkor a munkaerőpiac – a munkavállalási jogosultságok hiányában – ebből nem tud profitálni.

E folyamatokkal ellentétben a függőségi ráták már nem mutatnak optimista képet: a 65 éven felettek száma növekszik, ezzel párhuzamosan pedig csökken a születések száma. Ennek hátterében az integrációs eredmények állnak: az életminőség javulásával, az európai családmodell átvételével, illetve a nők munkába állása révén ismét csökken a születések száma, ugyanakkor a régebben bevándorolt munkaerő nagy része Ausztriában maradt és szociális ellátásra tart igényt.

4.2 A munkaerőpiacra való bekerülés feltételei

Az 1990-es évek közepétől a klasszikus migrációs célországok nem csupán az illegális bevándorlás visszaszorítása érdekében hoztak szigorúbb intézkedéseket, hanem a legális letelepedést is sok szempontból megnehezítették.

A válság miatti gazdasági visszaesés után, 2010-től újabb korlátozások léptek életbe – Ausztriában társadalmi elvárások következtében is. Az OECD 2012-es jelentése szerint európai kormányzatok a foglalkoztatási politikák szellemében a hiányszakmákban dolgozó és/vagy a magas képzettségű munkavállalók bevándorlását preferálták, ugyanakkor az ellenőrzési rendszert bonyolultabbá tették, ezzel is szigorítva a feltételeket. A vonatkozó osztrák jogszabályok vizsgálata alapján, de más európai ország politikai törekvéseit vizsgálva is ki lehet jelteni, hogy az európai célországok szigorító döntéseket hoztak a bevándorlás feltételeit illetően, így Ausztria feltételei is határozottabbak lettek: mind az uniós, mind a 3. országbeli migránsok szigorú feltételrendszerrel találják szemben magukat.

A határozott idejű tartózkodási engedéllyel rendelkezők gyakran nem tudnak, vagy csak nehézségek árán tudnak a munkaerőpiacra belépni és integrálódni. E csoport számára ebből kifolyólag a tartós letelepedési engedély (és később az állampolgárság) megszerzése, és ezzel párhuzamosan a korlátan munkaerőpiaci hozzáférés nem biztosított. A potenciális munkaerő másik nagy csoportját jogi szempontból nézve a menekültek, illetve a szezonális foglalkoztatottak alkotják. Ezek a személyek szintén csak időszakosan állhatnak a gazdasági fejlődés szolgálatában.

Korlátlan lehetőségeik révén kizárólag az uniós (azaz a szabad letelepedési jogot élvezők), a már osztrák állampolgársággal rendelkezők, illetve a huzamos letelepedési engedéllyel rendelkezők járulhatnak hozzá az ország vagy a régió fejlődéséhez.

2015-ben ismét idegenrendészeti törvénymódosításokra kerül sor (Fremdenrechtsänderungsgesetz 2015). A törvénytervezet főleg menekültügyi, idegenrendészeti, illetve bevándorláspolitikai kérdéseket érint. Munkaerőpiaci szempontból egyrészt a menekültüggyel kapcsolatos törvény (Asylgesetz 2005) módosítása adhat aggodalomra okot. Eddig azok a személyek, akik emberi jogi szempontból nem utasíthatóak ki az országból, de menekültügyi kérelmüket elutasították, letelepedési és munkavállalási engedélyt kaptak. A törvény azonban olyan további feltételeket szabna, melyek nem teljesíthetőek, így ezen (általában fiatal és munkaképes) személyek tovább-

ra sem léphetnek be a munkaerőpiacra, eltartásuk viszont jelentős többletköltséget okoz az államháztartásnak. Másrészt a legális bevándorlással (Niederlassungs- und Aufenthaltsgesetz 2006) kapcsolatos törvénymódosítások vonnak el munkaerőt az országtól: így például a fellebbezési eljárás alatt az érvényben lévő munkaerőpiaci engedély felfüggesztésre kerül, illetve a már több éve Ausztriában élő, frissen végzett hallgatók újabb, immár munkavállalási célú letelepedési engedélye az újonnan érkezők bonyolult engedélyezési eljárásával lesz egyenlő, annak minden gyakorlati és jogi következményével (feltételek, jogosultságok, tartós letelepedési kérelem, állampolgárság kérdése).

4.3 A migránsok számára fenntartott munkahelyek

A hiányszakmák betöltésére Ausztriában elsősorban a bevándorlók hivatottak – így növelhető a gazdaság teljesítménye, kockázata azonban a munkanélküliségi rizikó nagyobb foka és a szegregáció rögzülése lesz.

A fejlett gazdaságú célországokban bizonyos gazdasági ágak jövedelmezősége a bevándorlás alakulásától és kiaknázásától függ. Ilyen jól jövedelmező terület a mezőgazdaság, a vendéglátóipar, illetve maga a turizmus, de a kutatás-fejlesztés is, ahol ez a tendencia mindkét felet előnyös helyzetbe juttatja. A foglalkoztatottságot az ágazatok, illetve tevékenységek szerint vizsgálva a hiányszakmák csoportját különíthetjük el, ahol a migrációs háttérrel rendelkező munkavállalók feltűnően nagy arányban vannak jelen. Ebbe a csoportba sorolhatóak azon szakmák pozíciói is, amelyek egy évben nagy számban és/vagy hosszabb időn keresztül tendenciálisan betöltetlenek maradnak. Az ezekről a munkahelyekről hiányzó munkaerőt Ausztria – hazai munkaerő-kínálat híján – a nemzetközi munkaerőpiacról igyekszik betölteni.

Az osztrák munkaerőpiaci adatok alapján megállapítható, hogy a bevándorlók Ausztriában még mindig olcsóbban és alacsonyabb pozícióban dolgoznak, mint az osztrákok. A külföldi foglalkoztatottak adatait vizsgálva a legtöbben a gyártás (ipar / gépipar), a kereskedelem, az idegenforgalom, az építőipar területén dolgoznak. Ezen kívül az egészségügyben, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásban, a szállítás és raktározás területén, illetve a műszaki szolgáltatások területén reprezentálják magukat nagy számban.

A nemzet előregedésével kapcsolatos problémákra (idősgondozás, családsegítés) a migráció feminizálódása adhat választ, az ápolás, a gyermekgondozás- és nevelés területén foglalkoztatottak száma viszont Ausztriában éppen visszaesett. Az Ausztriában élő migráns nők nagy része diszkriminatív feltételek mellett is hajlandó dolgozni, de a nők az informális gazdaságban is szerepet vállalnak: a „klasszikusan” illegális foglalkoztatás mellett a családok a gyereknevelésben, háztartásban, beteggondozásban is támogatják egymást – igaz, ezt nem a térbeli, hanem az etnikai összetartozás tükrében.

A munkaerő egy jelentős hányada – elsősorban adminisztratív kényszer hatására – vállalkozóként tud és akar Ausztriában letelepedni. Ők azok, akik vállalkozásukat

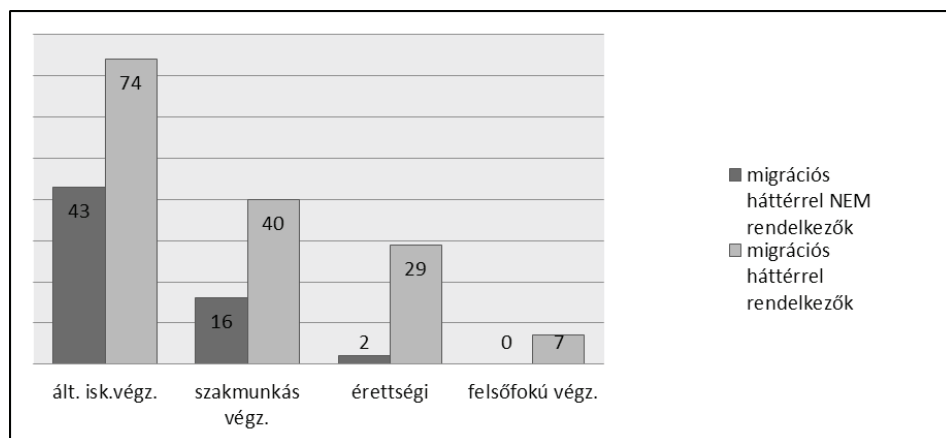

komolyan kell, hogy vegyék, hiszen ennek bevételeitől függ letelepedési engedélyük további sorsa. Az adminisztratív feltételek miatt (jövedelemigazolás, a letelepedési cél igazolása) gyakran az uniós állampolgárok is vállalkozóként nyújtják be a bevándorlási hivatalhoz regisztrációs kérvényüket, akkor is, ha később alkalmazottként szeretnének az országban maradni.

4.4 A képzettség munkaerőpiaci kérdése

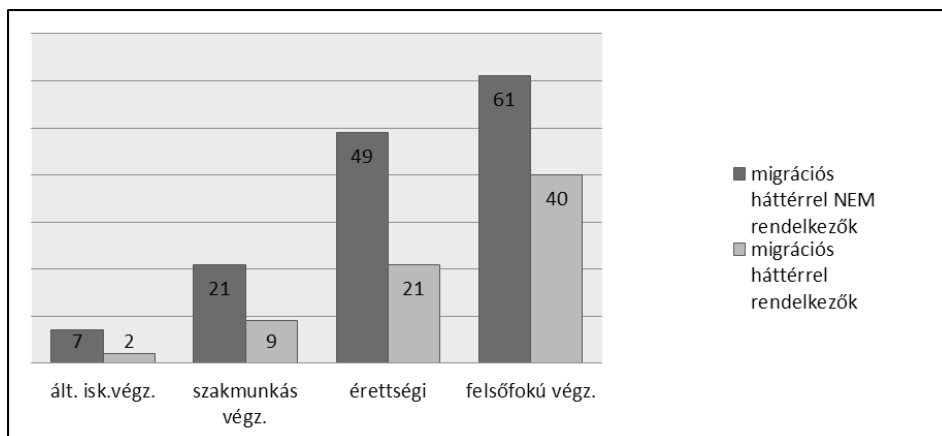
Ausztriában a bevándorlók végzettségét tekintve is kettősséget mutat a munkaerőpiac: egyrészt a magasán képzett vagy speciális tudással rendelkező munkaerő, másrészt a kevésbé képzett (nem szakképzett, alacsony iskolai végzettségű vagy funkcionális analfabéta) rétegek vannak túlsúlyban.

Az Európára vonatkozó statisztikai adatok is azt mutatják, hogy a munkaerő-álmányba frissen belépők átlagos végzettsége jóval magasabb, mint a nyugdíjba vonulók végzettsége, és ehhez a bevándorolt munkaerő végzettségi szintje is nagyban hozzájárul. A munkaerő-kereslet kvalifikációs elvárásai azonban nem merülnek ki a magas végzettségben vagy az erős specializálódásban. A külföldről érkező vagy migrációs háttérrel rendelkező munkaerő olyan egyéb tulajdonságokkal is rendelkezik, melyekkel az osztrák munkavállalóknak csak egy része veheti fel a versenyt: rugalmasság, kitartás, teherbíró-képesség, alkalmazkodókészség, tanulékonyág, nyitottság és kreativitás. Konfliktushelyzetet teremt azonban Ausztriában az ilyen munkaerő nem megfelelő szinten való foglalkoztatása, azaz a túlképzettség vagy alulfizettség jelensége. A különféle szintű végzettségek kölcsönös elismerésére való törekvés gyenge pontja Ausztriában, hogy gyakorlati megvalósítása, illetve informális alkalmazása nehézségekbe ütközik.

1. ábra: Legalacsonyabb beosztásban dolgozók végzettség és migrációs háttér szerint 2014-ben (%-ban)

Forrás: Statistik Austria - saját szerkesztés

2. ábra: Felső beosztásban dolgozók végzettség és migrációs háttér szerint 2014-ben (%-ban)

Forrás: Statistik Austria – saját szerkesztés

A Statistik Austria adatai szerint, mint ahogy a fenti két táblázat is mutatja, a migrációs háttérrel nem rendelkezők minden végzettségi szinten és beosztásban jobb helyzetben vannak. A migránsok egy jelentős hányada kénytelen érettségivel vagy felsőfokú végzettség birtokában legalacsonyabb beosztásban – tehát segédmunkásként, irodai kisegítőként, stb. – dolgozni, míg az osztrákok ugyanezen csoportja felsőbb beosztásba kerül – például felsővezetőként vagy tanácsadóként. Szektoronkénti bontásban pedig megállapítható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező migráns munkavállalók Ausztriában a mezőgazdaságban közel 7%-os, az ipari termelésben pedig 24%-os arányban vannak jelen. A fenti táblázat mellett a GFK-Austria integrációval foglalkozó 2004-2009 közötti kutatásai (Ullrich, 2009) alapján elmondható, hogy az osztrák állampolgárságú foglalkoztatottak 10%-a érzi úgy, hogy nem a megfelelő pozícióban dolgozik, hanem végzettségéhez és képességeihez képest magasabb státuszt szeretne, ugyanakkor ez az arány a bevándorlók körében majdnem eléri a 30%-ot. A migránsok munkaerőpiaci helyzetével foglalkozó tanulmányai alapján fejti ki Gächter is (2007), hogy ezen munkavállalók foglalkoztatása legtöbbször nem a végzettségük és képességeik alapján elvárható szakmában és pozícióban történik. A helyzeten az Ausztriában megszerzett végzettség viszont sokat lendíthet.

Ezzel párhuzamot vonva elmondható, hogy az egyén versenyképessége Ausztriában nem elsősorban az elvégzett tanulmányoktól függ, az ausztriai felsőoktatás diplomáinak azonban a munkaadók körében magas a presztízse. Ennek is köszönhető, hogy a felsőoktatásban részt vevő külföldi hallgatók száma folyamatosan nő, és a tendencia a 2002-ben bevezetett új tandíjrendszer ellenére folytatódik. Ebben az egyetemi hallgatók jó részmunkaidős kilátásai és a tanulási céllal történő bevándorlás kapu-funkciója (azaz az eredeti letelepedési cél munkavállalási vagy családdegysítési célra történő váltása) is nagy szerepet játszik.

4.5 A jövedelmek alakulása

A jövedelem- és képzettségbeli különbségek torzulásokat okozhatnak: a (belső vagy nemzetközi) migráció intenzivitása nő, a bevándorlók körében pedig a túlképzettség és a munkanélküliség mellett megjelenik az illegális és/vagy diszkriminatív feltételeken alapuló foglalkoztatás is. Mindennek hatására nőnek a társadalmi feszültségek is.

2014-ben a külföldi állampolgárok éves átlagos nettó jövedelme átlagosan 16,68 %-kal volt alacsonyabb az osztrák állampolgárságú munkavállalkókénál. Ezen belül az EU-14 állampolgárai 2,30 %-kal, míg az újonnan csatlakozott országokból származó munkavállalók átlagosan 18,37 %-kal keresnek kevesebbet. A 3. országból érkező munkaerő viszont már 19-22%-os különbséggel kell, hogy számoljon.

Az alacsony végzettséggel rendelkező, illetve képzetlen réteg Ausztriában is alacsonyabb bérezésű munkát végez és munkapiaci szempontból helyettesíthető. Így az általuk hozott gazdasági hasznosságukon túl fenn áll a szegénység veszélye, és ez az ország államháztartásának terheit növeli: e szint alatt 2014-ben az osztrák állampolgárok 5%-a élt, a külföldi állampolgároknak pedig a 15%-a. Ehhez az átlaghoz az EU-14 állampolgárai 4,2%-kal, a 2004 után csatlakozott országok migránsai 13,5%-kal, a volt Jugoszlávia állampolgárai 13,5%-kal, a török származású bevándorlók 18,8%-kal, az egyéb állampolgárságú migráns lakosok pedig 23,6%-kal járultak hozzá.

A jólét és személyi jövedelem mérésekor megjelenő egyenlőtlenségek migrációs tartalma az egyes faktorok összevetése után jól kirajzolódik. Az egyik faktor a külföldi foglalkoztatottak alacsonyabb jövedelme. További faktor az aktív népesség alacsonyabb foglalkoztatottsági rátája: a külföldiek foglalkoztatottsági rátája 65%, ugyanakkor az osztrák állampolgároké 76% volt. Harmadsorban az eltartott népesség aránya nagyobb az egész külföldi letelepedett népességen belül, tehát az ekvivalens jövedelem ez alapján is alacsonyabb lesz. Ez utóbbi pedig a migrációs háttérrel rendelkező lakosság körében a gyermekek, valamint további eltartottak (szülők, nagyszülők, távolabbi rokonok) magasabb számától függ.

A bevándorlók munkaerőpiaci sajátosságait a 65%-os foglalkoztatottsági ráta megoszlása is jól tükrözi: a nők az eredményhez átlagosan csupán 56%-kal járulnak hozzá, míg a férfiak 73%-kal. Az EGT-állampolgárok közül többnek van munkaviszonya, mint a 3. országból érkezőknek – például a török népességet kiemelve itt 52%-os aránnyal találkozunk.

Európában, ha az Eurostat adatait vizsgáljuk, a bevándorló munkavállalók körében nagyobb mértékben növekedett a munkanélküliségi ráta, mint a helyben születetteknél. Számuk a tartós munkanélküliség tekintetében is magasabb, illetve nagyobb ütemben nő. A gazdasági visszaesés Ausztriában szintén komolyabban érintette a migrációs háttérrel rendelkezőket. Az alacsonyan képzett, legalsóbb kereseti kategóriába tartozó migráns férfiak kerültek különösen nehéz helyzetbe, míg a magasabb képzettségűek közül többen tartották meg munkahelyüket. A bevándorló nők könnyebben jutottak munkához a válság ideje alatt, ez részben a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedésének volt köszönhető.

A munkanélküli, de az egyéb, szociális támogatásnyújtás feltételrendszere Ausztria társadalombiztosítási törvényén alapszik (ASVG), a tartományok és önkormányzaton azonban további, saját feltételrendszerhez kötött jóléti kiadásokat vállalhatnak fel. A 2014-es jóléti támogatásokat vizsgálva megállapítható, hogy a bevándorolt munkavállalók az összes járulék 10,7%-ához járultak hozzá, míg a kifizetések 6,2%-át vették csak igénybe. Az osztrákok a befizetések 89,3%-át biztosították, viszont a pénztranszferek rájuk eső része 93,8% volt.

A külföldi lakosság tehát kevesebb szociális ellátást vett igénybe, mint amennyivel hozzájárult a szociális kiadásokhoz adófizetés formájában.

5. Integrációs törekvések

A migrációhoz kapcsolódó integrációs törekvések hátterét az Európai Unió vonatkozó célkitűzései adják, a keretfeltételek állami és tartományi szinten kerülnek meghatározásra. Ausztriában azonban a városfejlesztés migrációs aspektusait, valamint a modern integrációs feladatok jelentőségét a városok maguk is felismerték. A felelőség tehát megoszlik az állami, tartományi és települési szintek között.

Az Európai Unió a 11 közös integrációs alapelv elfogadásával, az információ- és tapasztalatcserére való törekvéssel, illetve az értékelési koncepció folyamatos fejlesztésével határozott keretet tud nyújtani a nemzeti integrációs politikák koordinálásához.

Az Integrációs Kézikönyv és az Integrációs Weboldal, de a közös pénzügyi alapok is jelentősen hozzájárulnak a migrációs politikák harmonizálásához. Az Integrációs Kézikönyv első kiadása a menekültügyi kérdésekre és az integrációs politika szerepére helyezte a hangsúlyt, a 2010-es kiadás pedig már intenzíven foglalkozik a munkaerőpiac kihívásaival és az oktatás kérdésével. Az integráció mérésének európai szintű egységesítését, az harmonizált indikátorok kidolgozását a 2010-es Zaragozai Nyilatkozat szorgalmazta. Az Európai Unió integrációt támogató eszköztárába továbbá a Miniszteri Konferenciák, a Nemzeti Integrációs Kapcsolattartó Pontok, illetve a civil szervezeteknek szóló Európai Integrációs Fórum tartoznak.

Ausztriában az integrációs kiadások 2008-ban 5 millió eurót tettek ki, 2012-re viszont az uniós projekt támogatások révén a kifejezetten az integrációra fordított összegek elérték a 14 millió eurót.

Az osztrák integrációs törekvések kezdete tulajdonképpen 1925-re tehető, amikor is megszületett az „Ausländerbeschäftigungsgesetz“, a külföldiek foglalkoztatására vonatkozó törvény. A törvény kimondja, hogy az osztrák állampolgárok minden körülmények között elsőbbséget élveznek az osztrák munkaerőpiacon. A törvény, kisebb módosításokkal ugyan, de még ma is érvényben van, és szigorúan szabályozza a külföldiek munkavállalási feltételeit és lehetőségeit. A következő integrációs döntést az 1960-as évekre tehető gazdaságfejlesztési stratégia alapozta meg, amikor is évente 30 ezer külföldi vendégmunkás érkezett az országba. A számukra fenntartott munkahelyeken és a kapcsolódó adminisztratív enyhítések

kívül nem beszélhetünk integrációs törekvésekről. Egyedül Grácban hoztak létre egy integrációs irodát, melynek érdekessége az volt, hogy 2, nyugdíj előtt álló tisztviselő foglalkozott a külföldiek problémáival, majd nyugdíjbamenetelük után az iroda is bezárta kapuit.

Ausztriában a külföldiek munkaerőpiaci, illetve társadalmi integrációja sokáig nem kapott hangsúlyt a politikában és a jogalkotásban. Az első átfogó, a migránsok helyzetével foglalkozó nagy kutatás 1995-ben indult. Politikai prioritást a bevándorlási kérdés a kétezres évektől élvez. Ennek háttérében egyrészt az Európai Unió törekvései, másrészt az országban eluralkodó társadalmi nyomás állt: a civil közösségek maguk kezdeményezték, hogy a bevándorlók munkaerőpiaci, szociális, illetve társadalmi integrációja fontosabb szerepet kapjon gazdasági, jogi és politikai szinten is.

A tartományok, valamint a városi térségek központjai 2002 után kezdtek felfedezni az integráció gazdaságfejlesztő szerepét, illetve hatását a társadalmi jólétre.

Az uniós, az állami, a tartományi, valamint a városi integrációs koncepciókat összehasonlítva megállapítható, hogy tartományi szinten egyrészt a felsőbb szintek prioritásai hangsúlyosak, másrészt maguk a tartományok is kialakították saját prioritási listájukat, illetve az ehhez kapcsolódó intézkedéseket. Tartományi szinten ezek alapján a német nyelv, az oktatás, a közigazgatás, az információáramlás, a sokszínűség fontos szerepéről beszélhetünk, illetve kiemelt szerepet kap a migráns nők helyzete és szerepe a társadalomban és a munkaerőpiacon. Az állami szintű integrációs stratégia inkább a feltételek ismertetésére helyezi a hangsúlyt, a tartományokra pedig a kooperációs készség a jellemző.

Települési szinten ugyancsak nyomon követhetőek a felsőbb szintek prioritásai, ugyanakkor a települések saját integrációs stratégiájukat is kidolgozták, sőt minden település nagy hangsúlyt fektet a helyzetelemzésre és az igények felmérésére is. A települések ezen felül olyan egyedi megoldásokat dolgoznak ki, mint például migránsok foglalkoztatása a közigazgatásban, munkaadók folyamatos informálása, önkéntesek szervezése, stb.). Ezek túlmutatnak mind az európai, mind az állami eszköztáron.

6. Összegzés

A fentieket összefoglalva kijelenthető, hogy Ausztria versenyképessége erősen függ a migrációs háttérrel rendelkező munkavállalóktól.

A migrációs háttérrel rendelkező lakosság összetétele és demográfiai fejlődése, különösen a bevándorolt munkaerő egyre növekvő aránya folyamatosan alakítja a munkaerőpiac struktúráját. A népesség előregedése elleni harcban a bevándorlás Ausztriában is nagy szerepet játszik, noha a munkaerőpiacra való bekerülés feltételei szigorúak.

Az osztrák munkaerőpiac jól kiaknázza a migrációs előnyöket. Ilyenek a hiányszakmák lefedése, illetve a termelékenység terén az olcsóbb, képzetlen és ezért kompatibilis munkaerő, valamint a képzett és túlképzett, ezért minőségi munkaerő vonzása.

Ugyanakor a jogszabályi határozottságon túl adminisztratív jellegű nehézségek is hátráltatják a munkavállalási célú bevándorlást

A migráns munkaerő jövedelme alacsonyabb lesz Ausztriában, mint az osztrák munkavállalóké, képzettsége pedig gyakran nem elismert. A munkanélküliség is súlyosabban érinti a migrációs háttérrel rendelkező munkavállalókat, különösen az alacsony végzettségűeket. Ennek ellenére a jóléti támogatások elsősorban az oszták lakosság felé áramlanak, a bevándorlók nettó befizetőnek számítanak. A jövedelemkülönbségek, a képzetlenség, a munkaerőpiaci diszkrimináció társadalmi feszültségekhez és szegregációhoz vezetnek.

A bevándorlók integrációjával kapcsolatban a törekvések hátterét az Európai Unió vonatkozó célkitűzései adják. Az állami szintű integrációs stratégia a feltételek ismertetésére helyezi a hangsúlyt, a tartományokra pedig a kooperációs készség a jellemző. A települések, a felsőbb szintek prioritásai mellett, igyekeznek egyedi, megvalósítható, illetve a társadalom bevonásával járó megoldásokat találni, ami például értékű lehet más régiók és települések számára.

Irodalomjegyzék

- Angenendt, S. (2000): Globalisierung und Wanderungsbewegungen. In Butterwegge et. al. (szerk.): *Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung, Migrations-, Integration- und Minderheitenpolitik* (pp. 35-41). Opladen, VS Verlag für Sozialwissenschaften
- Borjas, G. J. (1985): Assimilation, Changes in Cohor Quality, and the Earnings of Immigrants. *Journal of Labor Economics*, 3/4, 463-489. Letöltve: 2015. február 2-án: http://sites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic803549.files/Week%20-September%2015/borjas_assimilation_1985.pdf
- Borjas, G. J. (1999): The Economic Analysis of Immigration. In Ashenfelter, O. – Card, D. (szerk.): *Handbook of Labor Economics*, 3/28. New York, Elsevier
- Esser, H. (2004): Welche Alternativen zur Assimilation gibt es eigentlich? *IMIS-Beiträge*, 23/2004, 41-46.
- Fassmann, H. – Münz, R. (1995): *Einwanderungsland Österreich? Historische Migrationsmuster, aktuelle Trends und politische Massnahmen*. Wien, J / V Verlag
- Flügel, M. (2010): Globalisierung des Arbeitsmarktes macht Stärkung der Arbeitnehmenden nötig. *Travail Suisse*, 2010.06.21-ei szám. Letöltve: 2014. december 13-án: www.travailsuisse.ch/themen/arbeit/arbeitsmarkt?page=14
- Gächter, A. (2007): Die Nutzung der beruflichen Qualifikationen von Migrantinnen und Migranten aus den Centroe-Ländern. Theoretische Analyse und erste Charakterisierung. *Wirtschaft und Management, Schriftenreihe zur wirtschaftswissenschaftlichen Forschung und Praxis*, 7. Kötet, Graz, Verlag FH BFI
- Han, P. (2003): *Frauen und Migration – Strukturelle Bedingungen, Fakten und soziale Folgen der Frauenmigration*. Stuttgart, Lucius&Lucius
- Hárs Á. (2013): Magyarok külföldön. Gondolatok a magyarok külföldi munkavállalásáról.

- lásáról. *Magyar Tudomány*, 2013. március 07-ei szám. Letöltve: 2015.február 15-én: <http://www.matud.iif.hu/2013/03/07.htm>
- Hofer, H. – Titelbach, G. – Weichselbaumer, D., – Winter-Ebmer, R. (2013): *Diskriminierung von MigrantInnen am österreichischen Arbeitsmarkt*. Wien, IHS. Letöltve: 2015. március 2-án: http://www.sozialministerium.at/cms/site/attachments/0/0/9/CH2247/CMS1318326022365/diskriminierung_migrantinnen_arbeitsmarkt.pdf
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- OECD (2012): *International Migration Outlook 2012*. OECD Publishing. Letöltve: 2014. szeptember 3-án: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2012_migr_outlook-2012-en
- Rédei M. (2007): *Mozgásban a világ – A nemzetközi migráció földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó
- Sassen, S. (2001): *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton, Princeton University Press
- Todaro, M. P. (1969): A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*. 59/1, 137-148.
- Ullrich, P. A. (2009): *Integration in Österreich – Einstellungen, Orientierungen, Erfahrungen*. Wien, GfK Austria

Lektorálta: Dr. Hardi Tamás, PhD, Magyar Tudományos Akadémia KRTK RKI, tudományos főmunkatárs

HEVES MEGYE KÉPZÉSI RENDSZERE, HIÁNSZAKMÁK A MEGYÉBEN

Pecsenyánszky Melinda
Debreceni Egyetem, PhD. hallgató
melinda.pecsenyanszky@gmail.com

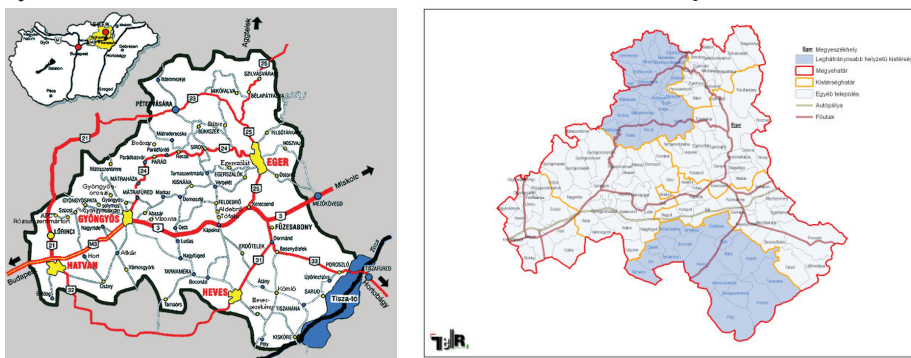
Absztrakt

A kutatás témájának aktualitását az is mutatja, hogy a diákoknak és a képzőknek, munkaerőpiacnak is kiszámítható, egyértelmű információkra van szüksége, hogy tervezni tudjanak. Ez felveti az egyik fontos kérdést – ami további kutatásra ad lehetőséget, hogy kell-e évente változtatni a hiányszakmák sorát? Változás történt a hiányszakmák számának meghatározásában 2016/2017-évre vonatkozóan. Az eddigi 10, majd 11 szakma helyett a 2016/2017-es évre már 25 szakma került meghatározásra. Szót kell ejteni a tanulószertöredésről és az ösztöndíjról. Az ösztöndíj tényleg ösztönözi-e a diákokat, hogy hiányszakmát tanuljanak? A felnőttképzés tekintetében a legbeszédesebb ábra a finanszírozás tekintetében található: mind országos, mind megyei vonatkozásban a legtöbben EU-s forrásokból finanszírozott képzéseken vesznek részt. A képzésen részt vevők iskolai végzettségét tekintve a zömmel érettségivel, illetve felsőfokú végzettséggel jelentkeznek. A szakképzés intézményei jelenleg a szakiskola, szakközépiskola. Változás a 2016-os tanévtől felmenő rendszerben történik, amikor a szakközépiskolák szakgimnáziumokká alakulnak, a szakmunkásképző intézmények szakközépiskolává. A hiányszakmákkal több hazai kutató is foglalkozott, kiemelkedik közülük Mártonfi György. Kutatási beszámolójában 3260 kérdőíves nem reprezentatív mintával dolgozott. Hiányszakma című 2011-ben írt tanulmányában definiálja a hiányszakmát.

Kulcsszavak: *Hiányszakma, szakképzés, felnőttképzés, Heves megye*

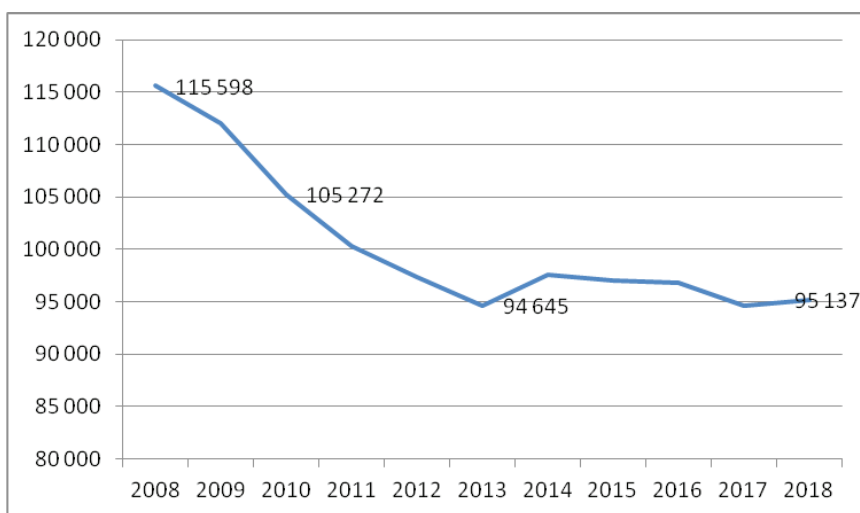
Heves megye demográfiája

Az elemzéshez elengedhetetlen Heves megye (1. ábra) demográfiai és gazdasági helyzetének bemutatása, hisz ezek hatással vannak a szakképzésre.

1. ábra: *Heves megye és kistérségei – Forrás: <https://www.google.hu/>; <http://www.terport.hu/tematikus-terkepek/leghatranyosabb-helyzetu-kistersegek-telepulesei-heves-megyeben>*

A demográfiai hullámvölgy nagymértékben érinti Heves megyét csakúgy, mint az egész országot. A régiót tekintve azonban nemcsak ez jelent gondot, hanem az is, hogy országosan a legjelentősebb elvándorlás is sújtja. A régió belül Heves megye van a legjobb helyzetben, de még így is 5% körül mozog az elvándorlás aránya 2015-ben. Növekvő a külföldre távozási szándék, a tanulók 20-40%-a külföldi munkavállalást tervez. (Heves megye szakképzés-fejlesztési koncepció, 2013) A vizsgálathoz a szakképzésbe bejutó tanulók számának várható változását elemeztem, az élve születési létszámok továbbléptetésével, vagy az elmúlt évek 7-8. osztályos tanulóinak vizsgálatával (2. ábra), valamint intézményválasztási attitűdjeik változásaival.

2. ábra: A 14 éves korosztály várható létszáma

Forrás: KSH; http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html;

A beiskolázandó tanulók létszámának drasztikus csökkenésére az elkövetkező években nem kell számolni. A környező megyékben mindenhol tapasztalható a létszámcsökkenés, de közülük Heves megyék helyzete a legkedvezőbb, mivel a szomszédos megyékből érkeznek tanulók a megyébe.

Heves megye gazdasága

Heves megyében 7 kistérséget határoltak, le, melyek között gazdasági téren erőteljes a különbség. Az egri, a hatvani és a gyöngyösi gazdasági súlya meghatározó. Ebben a három térségben lényegesen több a vállalkozás, mint a megye egyéb részein. A megye gazdaságának méretnagyság szerinti szerkezetére jellemző a tőkeszegény kisvállalkozások (azon belül a mikro vállalkozások) magas részaránya, ugyanakkor a kevés számú, de nagy teljesítményértéket realizáló nagyvállalkozás. Hiányzik egy erős középmezőny. A befektetett tőke méretnagyság szerinti eloszlást is egyenlőtlen, több

mint fele a kevés nagyvállalkozásnál található. A kisszámú nagyvállalkozás a megyei nettó árbevétel több mint felét, az export 80,5%-át produkálta, s e cégek biztosították a hozzáadott érték több mint felét is. (KSH, 2014)

A kis- és középvállalkozások szerepe a foglalkoztatás területén kiemelkedő, legnagyobb hányada (72,5%) a kis- és középvállalkozásoknál dolgozik, azonban az átlagkeresetek jóval alacsonyabban a nagyvállalkozásokénál.

A működő vállalkozásokon belül a legnagyobb részarányt a szolgáltató, majd az ipari és végül a mezőgazdasági vállalkozások képviselik.

Fontos azt is vizsgálni, hogy milyen a vállalkozások létszám-kategória szerinti összetétele. Összességében megállapítható, hogy megyére a kisebb alkalmazotti létszámmal rendelkező vállalkozások a jellemzőek. A 250 főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozások részaránya elenyésző, holott az alkalmazotti létszámukat tekintve súlyuk a munkaerő piacon jelentős, érte ez alatt a képzett munkaerő kereslet generált forrásait is.

Kiemelt figyelmet érdemel a **munkanélküliek, álláskeresők számának alakulása**. Heves megyében 2015 márciusában a KSH adatszolgáltatása alapján 17700 álláskeresőt tartottak nyilván. (2014 márciusában 4700 fővel kevesebb volt). Heves megyében a munkanélküliség 13,8%, ezzel a középmezőnyben található a megye, az országos átlagot 3,4%-kal meghaladja. Az álláskeresők aránya a hatvani, gyöngyösi és egri körzetben 9-12%, Pétervásárán és környékén 21%, Hevesen és környékén 27%. Az álláskeresők fele 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Heves, Füzesabony és Pétervására körzetében 10 munkanélküliből 5-6 főnek alacsony az iskolai végzettsége.

Heves megye területfejlesztési koncepciója és programjában (2014-2020) megfogalmazásra került Heves megye jövőképe: Magyarország harmonikusan fejlődő, élhető megyéje. A fejlesztési irányok között megtalálható az oktatás és a szakképzés fontossága is. A gazdaság versenyképességének javítása a megye gazdasági adottságaira építő munkahelyteremtő beruházások ösztönzése, a munkahelymegtartó- és gyarapító fejlesztések priorizálása, valamint a beruházás-ösztönzést támogató infrastruktúrák (infokommunikációs, közlekedési, oktatás-szakképzési stb.) fejlesztése révén. Megyén belül az észak-déli, északi területein a kelet-nyugati kapcsolatok javítása a kitűzött cél.

Heves megye szakképzés-fejlesztési koncepciójában (2013) a megyei gazdaság által igényelt szakképesítések tekintetében fogalmaznak meg javaslatokat:

- a duális szakképzési rendszer kiszélesítése (elmélet: iskola, gyakorlat: élőmunkakörnyezetben vállalkozásoknál),
- a megye gazdasági profiljához igazodó képzési kínálat, az ipari és vidékfejlesztési (agrár) jellegű képzési kínálat arányának,
- felnőttképzés és iskolai szakképzés erősebb együttműködése, ösztönzése, növelése.

A **felnőttképzés** hozzájárul a gazdasági növekedéshez, szoros kapocs az oktatás és a munkaerőpiac között. A szakképzés vizsgálata nem lehet teljes körű a felnőttképzés figyelembevételével nélkül.

Az, hogy milyen típusú felnőttképzésre van szüksége a gazdaságnak szintén hangsúlyos kérdés és alapos vizsgálatot igényel. A már említett legfejlettebb régiókban egyértelműen a piaci szolgáltatók dominálnak és például kevésbé jelentősek az iskola-rendszerű képzések, másrészt a tendencia a rugalmas képzési formák irányába mutat, illetve az képzésen kontaktóraszámainak csökkenését mutatják. A felnőttképzésnek a szakképzésben vállalt szerepe a tanuló társadalom társadalomértelmezést is erősíti, illetve az életen át tartó tanulás egyik legfontosabb pillérének tekinthető. (Erdei, 2014)

A Magyarországon folyó felnőttképzés statisztikai adatait az OSAP (Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program) 1665-rendszer segítségével mutatom be. A felnőttképzésről szóló 2013. évi LXXVII. törvény értelmében „a felnőttképzést folytató intézmény tevékenységéről az (5) bekezdésben foglalt kivétellel az OSAP szerinti statisztikai célú adatszolgáltatásra kötelezett.” (KSH OSAP 1665 adatbázis) Az adatgyűjtés napjainkra vonatkozó egységes metodika egy 2009-es Kormányrendelet (288/2009) eredménye. Egységes, idősoros vizsgálatokra 2010-től alkalmas.

Az elmúlt öt évben országosan drasztikusan megnőtt a felnőttképzésben részt vevők száma: a 2009-es 81 ezerről 2013-ra 150 ezer fölé emelkedett. Az országban 56 tanulmányterületen, 750 fölötti képzési programot érintve folyt a képzés az elmúlt öt évben. A legnagyobb számú felnőttképzési programok: targoncavezető, biztonsági őr, emelőgép-kezelő, élelmiszer-és vegyi áru eladó, mérlegképes könyvelő, pénzügyi-számviteli ügyintéző, aranykalászos gazda. (KSH OSAP 1665 adatbázis)

Heves megye szakmakínálata némileg eltér az országosan általánostól. A megyehatár nem valódi gazdasági-társadalmi-közlekedési határvonal, például Budapest viszonylagos közelsége is elszívó erőt jelenthet. Heves megye szakképzése főként iparorientált, a gépipari szakmák nagyobb szerepet játszanak, mint az országos átlag mutatja.

1. táblázat: *A felnőttképzés létszámai 2010-2013 között, a képzés befejezők száma alapján*

	2010	2011	2012	2013
Heves megye	13728	12775	13297	17738
Országos	622250	672574	598959	730791

Forrás: OSAP 1665

Az 1. táblázat adataiból látható, hogy a képzést befejezők száma emelkedő tendenciát mutat. A képzések indítását befolyásolhatja, hogy egy-egy sikeresen elvégzett tanfolyam után mennyi idővel lehet újra ugyanazt a képzést elindítani. Ha **hiányszakma képzésére irányul a tanfolyam**, annak elvégzése után már a munkavállalók betöltik az üres álláshelyeket, így nem célszerű ugyanolyan tanfolyamot indítani, mert nem lesz rá jelentkező.

Azonban léteznek olyan képzések, amelyek folyamatosan szervezhetőek. Oka lehet, hogy a hallgatók nem akarnak a végzett szakmában elhelyezkedni, illetve a munkaerőpiacon nagy a fluktuáció az adott szakmában. Szintén ható tényező, ha a végzettek

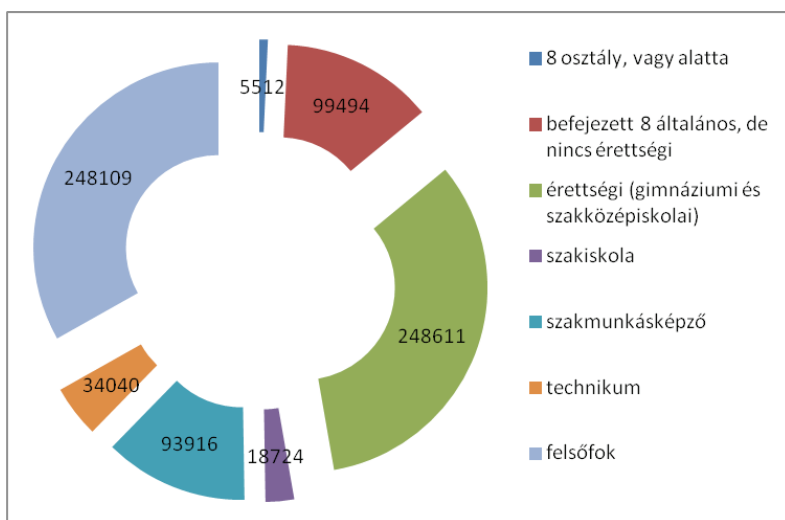
szakmai tudás és/vagy gyakorlat hiányában nem tudnak elhelyezkedni, így szükséges munkaerő képzése az adott területen. A felnőttképzésben részt vevők számát például befolyásolhatja egy országos szinten indított (jellemzően Uniós forrásból finanszírozott projekt). Ebben az esetben jelentősen megnőhet a képzésen részt vevők száma. Ilyen például a TÁMOP 2.1.1. Tudásod a jövőd elnevezésű projekt. A három város, Eger, Gyöngyös és Heves kiemelkedik tartósan magas létszámaival (2. táblázat).

2. táblázat: *A felnőttképzésbe beiratkozottak száma néhány településen az elmúlt négy évben Heves megyében*

	2010	2011	2012	2013
Atkár	367	500	411	341
Eger	5553	4948	4927	6815
Gyöngyös Gyöngyös-Mátraháza	1670	2083+258	2430+64	2597+146
Heves	625	473	279	568
Hatvan	2569	2239	2161	2698
Füzesabony	158	354	399	342
Pétervására	172	199	66	118

Forrás: OSAP 1665

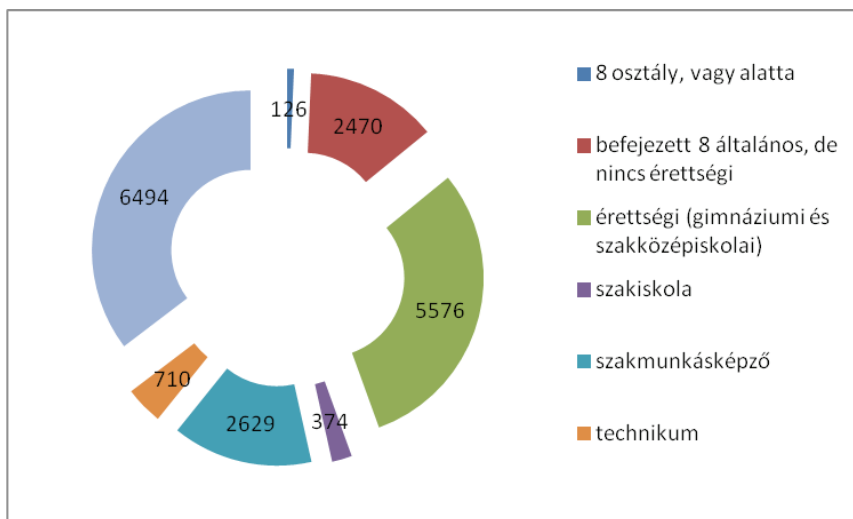
A felnőttképzésbe beiratkozottak iskolai végzettség szerinti megoszlásának (3. ábra) országos adatai alapján legtöbben érettségivel (gimnáziumi, szakközépiskolai) rendelkeznek, illetve felsőfokú végzettségűek. Legkevesebben 8 általánosnál kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezők jelentkeznek képzésre országos szinten.

3. ábra: *A felnőttképzésbe Magyarországon 2013-ban beiratkozottak száma iskolai végzettség szerint – Forrás: OSAP 1665*

A 3. ábrán látható, hogy a legnagyobb arányban a közép- és a felsőfokú végzettségűek vesznek részt továbbképzésben. A legalacsonyabb arányt 8 osztályt, vagy azt el sem érők képviselik mind országosan, mind a megyei helyzetet vizsgálva.

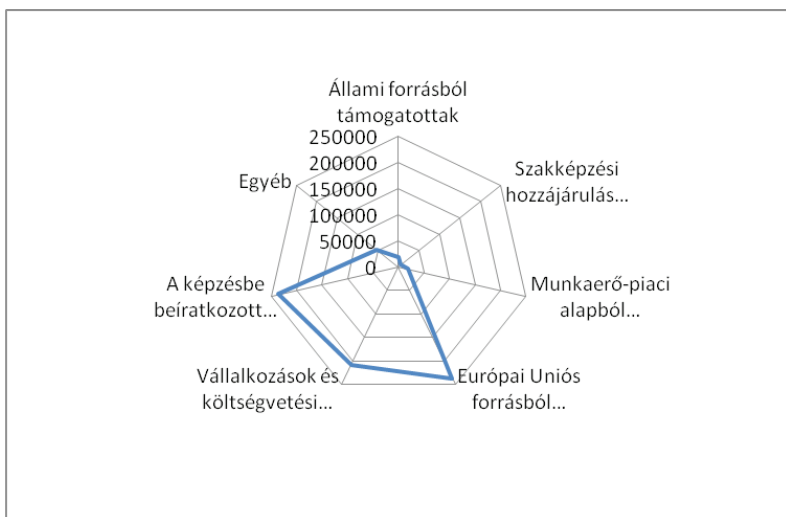
Heves megyében (4. ábra) az országos adatokhoz hasonlóan 8 osztálynál kevesebb végzettséggel jelentkeznek a legkevesebben képzésre. Azonban az országos átlagtól eltérően nem az érettségizetteknek nagyobb az aránya, hanem felsőfokú végzettséggel jelentkeznek képzésekre.

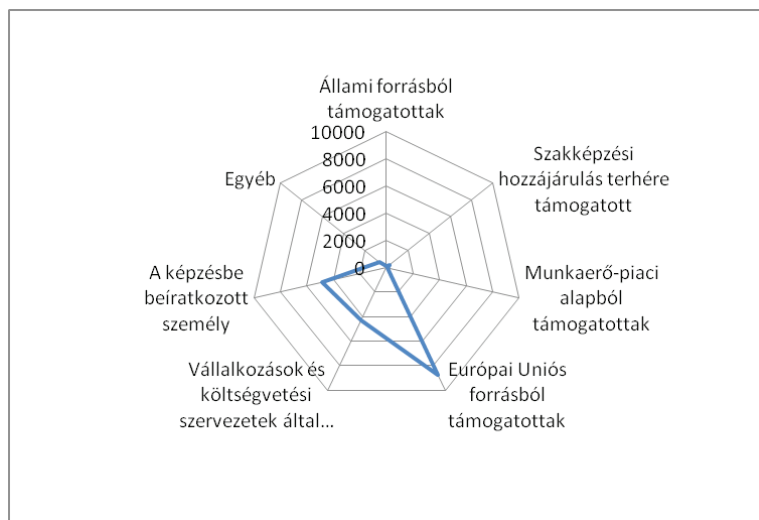
4. ábra: A felnőttképzésbe Heves megyében beiratkozottak száma iskolai végzettség szerint 2013-ban – Forrás: OSAP 1665

A felnőttképzés finanszírozása

A képzések finanszírozása több forrásból származhat. A 2013. szeptember 1-től hatályos Szakképzési törvény a szakképzési hozzájárulás felhasználásának helyi lehetőségeit erősen korlátok közé szorította. Mind országos, mind megyei vonatkozásban az uniós források dominálnak, illetve az országos adatokban nagyobb az önerős (képzésre beiratkozott) és a vállalkozások által támogatott képzések aránya. A finanszírozás tekintetében meghatározó Heves megye földrajzi elhelyezkedése is. Az észak-keleti országrészben a munkanélküliség magasabb, az embereknek kevesebb pénze jut képzést finanszírozni. Alátámasztja ezt az 5. és 6. ábra adata, jól látható az Uniós forrásokból fedezett képzés magas aránya.

5. ábra: A magyarországi felnőttképzés finanszírozásának forrásai 2013-ban
 Forrás: OSAP 2013

6. ábra: A Heves megyei felnőttképzés finanszírozásának forrásai 2013-ban
 Forrás: OSAP 2013

Szakképzés

A szakképzésbe belépők száma az elmúlt 5 évben növekedést mutat. A vendéglátás-idegenforgalom, a mezőgazdaság és a gépészet szakmacsoport az, amelyekben pozitív tendencia mutatkozik. A 3. táblázat az elmúlt öt év beiskolázásának átlagát mutatja.

3. táblázat: A húsz legnagyobb beiskolázású szakma országosan és a megyében

Országos szint		Heves megye	
Szakma	Átlagos beiskolázás	Szakma	Átlagos beiskolázás
Eladó	5696,8	Eladó	305,4
Szakács	5166,0	Szakács	119,8
Pincér	3106,6	Gépgyártás-technológiai technikus	115,2
Szociális gondozó és ápoló	3099,6	Pincér	93,8
Pénzügyi-számviteli ügyintéző	2931,6	Villanyszerelő	86,6
Logisztikai ügyintéző	2678,4	Kőműves és hidegburkoló	79,0
Kőműves és hidegburkoló	2564,2	Vendéglős	76,0
Fodrász	1926,8	Festő, mázoló, tapétázó	73,0
Hegesztő	1759,8	Pék	72,4
Marketing-és reklámügyintéző	1710,4	Logisztikai ügyintéző	70,6
Jogi asszisztens	1708,9	Általános ápoló	67,0
Cukrász	1676,2	Gépi forgácsoló	65,6
Festő, mázoló, tapétázó	1600,8	Hegesztő	64,6
Turisztikai szervező, értékesítő	1469,0	Grafikus	64,2
Idegenforgalmi szakmenedzser	1407,0	Cukrász	63,6
Gyógy- és sportmasszőr	1307,0	Vendéglátásszervező-vendéglős	62,0
Gépi forgácsoló	1301,2	Pénzügyi szakügyintéző	61,4
Villanyszerelő	1287,8	Vendéglátó eladó	60,0
Vendéglős	1236	Marketing- és reklámügyintéző	58,7
Gépgyártás-technológiai technikus	1209,4	Ipari gépész	57,0

Forrás: KIS-STAT;

Az első szakképesítés megszerzése az iskolai rendszerű szakképzésben ingyenes, a tankötelezettség 16 éves korig tart. A szakképzést úgy kell működtetni, hogy a munkaerő-piaci igényeknek megfelelhessen. Duális szakképzési rendszer működtetésével biztosítható a gazdasági szereplőknél (gazdálkodók, cégek stb.) folytatott gyakorlati képzéssel versenyképes tudás megszerzése.

A szakképzés intézményei a következők:

- Szakiskola: szakmai vizsgára történő felkészítéssel, szakképesítés megszerzésére készít fel 3 év alatt, a feltétel alapfokú végzettség.
- Szakközépiskola: szakmai érettségire, szakirányú felsőfokú iskolai továbbtanulásra, szakirányú munkakör betöltésére, érettségi végzettséghez kötött szakképesítés megszerzésére készít fel 4 év alatt. A bekerülés alapfeltétele szintén az alapfokú iskolai végzettség.
- Állami felnőttképzési intézmény: a felnőttképzésről szóló törvényben (2013. évi LXXVII. tv.) meghatározott iskolarendszeren kívüli szakmai képzést folytató intézmény. (Heves megyei Kereskedelmi és Iparkamara, 2015)

Nagy változások várhatók 2016 szeptemberétől felmenő rendszerben. A szak-

középiskolák szakgimnáziummá alakulnak át. 4 éves képzés ad érettségít, ami után egy év alatt technikus végzettség szerezhető meg. A szakmunkásképző intézmények szakközépiskolává alakulnak át. 3 év szakma után még két év alatt érettségizni tudnak a diákok.

Heves megyében az országos átlagnál jóval nagyobb szerepet játszik az elektronika, a gépészet, a kereskedelem és a vendéglátás szakmacsoport (4. táblázat)

4. táblázat: Szakmacsoportos kibocsátások a megelőző 3 év átlagában

Sorrend	Szakmacsoport	Országos arány %	Megyei arány %
1.	Egészségügy	4,7	2,9
2.	Egyéb szolgáltatások	6,4	4,9
3.	Elektrotechnika-elektronika	3,4	6,2
4.	Élelmiszeripar	2,2	3,5
5.	Építészet	6,0	5,1
6.	Faipar	2,9	2,3
7.	Gépészet	9,4	14,1
8.	Informatika	5,4	4,1
9.	Kereskedelem-marketing, üzleti adminisztráció	12,8	17,2
10.	Könnyűipar	1,3	0,7
11.	Környezetvédelem, vízgazdálkodás	0,8	
12.	Közgazdaság	4,5	3,7
13.	Közlekedés	6,1	4,4
14.	Mezőgazdaság	3,9	1,5
15.	Művészet, közművelődés, kommunikáció	4,5	5,8
16.	Nyomdaipar	0,2	1,0
17.	Oktatás	2,8	0,8
18.	Szociális szolgáltatás	4,1	1,3
19.	Ügyvitel	3,8	3,3
20.	Vegyipar	0,7	n.a.
21.	Vendéglátás-idegenforgalom	14,0	17,8

Forrás: KIR-STAT.

Néhány szakma országosan nem játszik központi szerepet, ellenben Heves megyében fontosak, mint például a grafikus és a gépi forgácsoló. A szakirodalom szerinti legfontosabbak között nem is szerepelnek. (5. táblázat)

A kibocsátás és beiskolázás adatainak összevetésével látható, hogy országos szinten 5 szakma cserélődött ki (a leggyakrabban választott húsz szakma között). Kikerült az ápoló, autószerelő, karosszerialakatos, kozmetikus, rendőr. Bekerült

a cukrász, gépi forgácsoló, gyógy- és sportmasszőr, hegesztő és a turisztikai szervező, értékesítő.

Heves megyében kikerült a szakmák közül a fodrász, kereskedő, kozmetikus, vendéglátó technikus és az autószerelő. Beiskolázásban nagyobb számmal megjelent a két új vendéglátó szakma (vendéglátó technikus, vendéglős) mellett a hegesztő, ipari gépész és a kőműves.

A Magyar Közlöny 2015. évi 13. számában megjelent a 2015/2016-os tanévre vonatkozó 562/2013 (XII.31.) szakmaszerkezeti kormányrendelet. 12-re bővült a hiányszakmának számító szakképző iskolákban szakiskolai ösztöndíjjal támogatott szakmák száma. 21 szakmára korlátozás nélkül beiskolázhatnak a szakképzős intézmények 2015 szeptemberétől a megyében. A rendelet három kategóriában határozza meg a szakiskolai képzések és a szakközépiskolai ágazatok beiskolázási arányjavaslatit, illetve megjelöli a szakiskolai tanulmányi ösztöndíjra jogosító szakiskolai szakképesítéseket.

5. táblázat: A legnagyobb számban kibocsátó szakmák felsorolása

Országos szint		Heves megye	
Szakma	Átlagos éves kibocsátás	Szakma	Átlagos éves kibocsátás
Eladó	2729,0	Eladó	123,2
Szakács	2338,2	Grafikus	67,2
Fodrász	1546,4	Szakács	63,6
Logisztikai ügyintéző	1290,4	Gépgyártás-technológiai technikus	63,2
Pincér	1260,2	Gépi forgácsoló	52,8
Szociális gondozó és ápoló	1095,2	Pincér	51,8
Marketing-és reklámügyintéző	1086,0	Vendéglős	47,4
Kőműves	1049,6	Marketing-és reklámügyintéző	42,8
Pénzügyi-számviteli ügyintéző	995,8	Logisztikai ügyintéző	41,0
Festő, mázoló, tapétázó	992,2	Pénzügyi szakügyintéző	39,6
Jogi asszisztens	983,8	Festő, mázoló, tapétázó	38,6
Ápoló	982,8	Kozmetikus	38,0
Autószerelő	959,0	Villanyszerelő	34,4
Közrendvédelmi –rendőr	907,8	Fodrász	33,2
Vendéglős	872,6	Pék	31,2
Gépgyártás-technológiai technikus	821,2	Kereskedő	31,0
Kozmetikus	810,6	Ápoló	30,2
Karosszerialakatos	778,6	Cukrász	29,4
Villanyszerelő	738,2	Autószerelő	28,8
Idegenforgalmi szakmenedzser	721,6	Vendéglátó technikus	28,0

Forrás: KIR-STAT; Az elmúlt öt év átlagos kibocsátása

A szakképesítések és szakközépiskolai ágazati képzések besorolási (irányai):

- korlátozás nélkül támogatott képzések (T),
- korlátozással támogatott képzések (K),
- nem támogatott képzések (N).

A nem támogatott kategóriába történő besorolás esetén a meghatározás nem azt jelenti, hogy az adott szakképesítés esetében nem lehet képzést folytatni azt adott megyében. Ebben az esetben a képző nem vehet igénybe állami és EU-s forrásokat a képzés folytatásához, de egyéb forrásból finanszírozhatja azt. Azonban a felnőttképzés finanszírozásánál a 6. ábrán látható, hogy az EU-s forrásokból finanszírozott képzések száma legmagasabb.

A korlátozottan támogatott szakképesítések és ágazati képesítések esetében a rendelet meghatározza a megyei beiskolázási keretszámot, ezen belül pedig, hogy mely intézmények milyen nagyságrendben oktathatják az adott képzést következő tanévben (képzési keretszámok, arányok).

A támogatott szakmák és a szakiskolai ösztöndíjjal támogatott hiányszakmák meghatározása összhangban van a gazdasági igényekkel. Ezekben a szakmákban bármely az adott szakma oktatását végző iskola indíthat képzést, ha van rá eleendő jelentkező. Azonban a rendelet 70 %-kal magasabbra emelte a szakközépiskolában, és 170 %-kal a szakiskolában korlátozottan támogatott szakmákban a beiskolázható létszámot.

Heves megye szakképzése 2015/2016 tanévre (13/2015. (II.10.) Kormányrendelet alapján korlátozás nélkül támogatott (T) 21 db képzés, mint például mentőápoló, karosszerialakatos, CNC-gépkezelő, autószerelő, asztalos, erősáramú elektrotechnikus.

Nem támogatott (N) 162 db képzés, többek között fogtechnikus, gyógypedagógiai segítő munkatárs, cipőkészítő, műbútorasztalos, sommelier.

Korlátozottan támogatott 100 db képzés, például cukrász, dietetikus szakács, fodrász, pék, szőlész-borász, szociális gondozó és ápoló, pincér.

Munkaügyi központ adatai

A Heves Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja munkaerő-piaci képzéseket 2012 óta két Európai Unió társfinanszírozású, kiemelt munkaerő-piaci program keretében valósít meg:

- Társadalmi Megújulás Operatív Program 1.1.2 intézkedés „A hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának javítása (Decentralizált programok a konvergencia régiókban.)” TÁMOP-1.1.2-11/1-2012-0001,
- Társadalmi Megújulás Operatív Program 2.1.6 intézkedés „Újra tanulok”, TÁMOP-2.1.6-12/1-2012-0001,

Utóbbi szinte teljes mértékben a közfoglalkoztatottak képzését foglalja magában, kis részben pedig a munkaviszonyban állók képzését valósítja meg.

Nyilvántartott állás keresők munkaerő-piaci képzése tehát a TÁMOP-1.1.2-11 projekt keretein belül valósul meg. Jelenleg még a korábbi években elindult képzések egy része zajlik. Tekintve, hogy ez egy idén befejezésre kerülő program, képzések ennek keretében már nem, csak a 2015. január 1-től elindult GINOP-5.2.1-14 Ifjúsági Garancia Programból, illetve a hátrányos helyzetű állás keresők munkaerő-piaci integrációját célzó új GINOP-os program keretében fognak elindulni. A 2015. évi képzési jegyzék még nem készült el, megjelenése hamarosan várható.

A legtöbb állás kereső Magyarországon olyan, szakképzettséget nem igénylő munkakörökben volt, mint a bolti eladó, az adminisztrátor, mechanikai rendszerek összeszerelését végző gyári munkás, teherautósofőr és lakatos. A 6. táblázatban a **FEOR szerint nyilvántartott állás keresők 2013-2014. évi átlagos számát mutatom be pályakezdő és nem pályakezdő bontásban. Kiemeltem a hiányszakmák, mezőgazdasági jellegű foglalkoztatások kiemelését)**

Mezőgazdasági jellegű szakképzések

A Munkaügyi Központ adatai alapján látható (7. táblázat), hogy a két év vonatkozásában mezőgazdasági jellegű szakmákban nem pályakezdő állás keresőket tartanak nyilván. Kiemelkedő a nyilvántartott állás keresők száma dísznövény-, virág- és faiskolai kertész, csemetenevelő végzettséggel. Érdekes, hogy szőlő-, gyümölcsstermesztő végzettséggel a nem pályakezdők keresnek munkát, Heves megyében, pedig két történelmi borvidék, több neves borászat is található.

6. táblázat: Nyilvántartott állás keresők 2013. és 2014. évi átlagos száma Heves megyében

Nyilvántartott állás keresők hó végi számának éves átlaga				
Megnevezés	2013		2014	
	nem pályakezdő állás kereső	pályakezdő állás kereső	nem pályakezdő állás kereső	pályakezdő állás kereső
1311 mezőgazdasági, erdészeti, halászati és vadászati tevékenységet folytató egység vezetője	7	1	5	0
2131 Mezőgazdasági mérnök	22	6	16	7
2241 Állatorvos	0		0	
2242 Nővényorvos (nővényvédelmi szakértő)		1		1
3131 Mezőgazdasági technikus	12	2	8	3
3341 Állatorvosi asszisztens	2		2	
3342 Nővényorvosi (nővényvédelmi) asszisztens	2	1	2	0
3513 Szociális gondozó, szakgondozó	98	11	64	10
6111 Szántóföldinővény-termesztő	12	1	10	1

Nyilvántartott álláskeresők hó végi számának éves átlaga				
Megnevezés	2013		2014	
	nem pályakezdő álláskereső	pályakezdő álláskereső	nem pályakezdő álláskereső	pályakezdő álláskereső
6112 Bionövény-termesztő				
6113 Zöldségtermesztő	4	2	5	1
6114 Szőlő-, gyümölcs-termesztő	14	1	9	0
6115 Dísznövény-, virág- és faiskolai kertész, csemetenevelő	165	10	105	12
6116 Gyógynövénytermesztő	2	0	2	0
6119 Egyéb növénytermesztési foglalkozású	33	2	23	1
6121 Szarvasmarha-, ló-, sertés-, juhtartó és -tenyésztő	64	3	43	3
6122 Baromfitartó és -tenyésztő	3	1	3	1
6123 Méhész	3	0	1	0
6124 Kisállattartó és -tenyésztő	2	0	2	1
6130 Vegyes profilú gazdálkodó	3	1	7	0
7111 Húsfeldolgozó	50	2	37	1
7114 Pék, édesiparitermék-gyártó	99	27	73	19
7321 Lakatos	273	23	197	20
7323 Forgácsoló	115	28	90	23
7325 Hegesztő, lángvágó	128	13	90	12
7333 Mezőgazdasági és ipari gép (motor) karbantartója, javítója	114	4	76	6
7513 Ács	68	1	46	1
7524 Épületvillamossági szerelő, villanyszerelő	104	12	78	7
8421 Mezőgazdasági, erdőgazdasági, növényvédő gép kezelője	78	4	68	4
9331 Egyszerű mezőgazdasági foglalkoztatású	97	20	90	23

Forrás: Heves megyei Munkaügyi Központ, Eger

7. táblázat: Nyilvántartott álláskeresők 2013. és 2014. évi átlagos száma FEOR szerinti és pályakezdő és nem pályakezdő bontásban, Heves megyében

Nyilvántartott álláskeresők hó végi számának éves átlaga				
Megnevezés	2013		2014	
	nem pályakezdő álláskereső	pályakezdő álláskereső	nem pályakezdő álláskereső	pályakezdő álláskereső
2131 Mezőgazdasági mérnök	22	6	16	7
6114 Szőlő-, gyümölcsstermesztő	14	1	9	0
6115 Dísznövény-, virág- és faiskolai kertész, csemetenevelő	165	10	105	12
6119 Egyéb növénytermesztési foglalkozású	33	2	23	1
6121 Szarvasmarha-, ló-, sertés-, juhtartó és –tenyésztő	64	3	43	3
7111 Húsfeldolgozó	50	2	37	1
7333 Mezőgazdasági és ipari gép (motor) karbantartója, javítója	114	4	76	6
8421 Mezőgazdasági, erdőgazdasági, növényvédő gép kezelője	78	4	68	4
9331 Egyszerű mezőgazdasági foglalkoztatású	97	20	90	23

Forrás: Heves megyei Munkaügyi Központ, Eger

Hiányszakmák

A Pedagógiai Lexikon (1997) a következőképp határozza meg a „hiányszakma” fogalmát: hiányszakma „akkor keletkezik, amikor a munkaerőpiacon bizonyos képesítésű munkaerőből kevesebb van, mint amennyire a nemzetgazdasági rendszernek szüksége lenne. E képesítések szempontjából a szakképzési rendszer kibocsátása alacsonyabb a szükségesnél”.

Beszélni kell **minőségi és mennyiségi hiányról**. A mennyiségi egyértelmű, mikor kevesebb a jelentkező, adott szakmában nincs utánpótlás, nincs munkaerő. A minőségi hiány pedig azt jelenti, hogy bár végeznek hallgatók hiányszakmákban, azonban nem tudnak elhelyezkedni, mert esetlegesen nem megfelelő a tudásuk, gyakorlatuk.

A Nemzetgazdasági Minisztérium nyilvánosságra hozta a hiányszakmák listáját megyei bontásban. Heves megyében **2014-2015 évre meghatározott hiányszakmák:** CNC gépkezelő, gépi forgácsoló, hegesztő, ipari gépész, kertész, kőműves és hidegburkoló, központifűtés- és gázhálózat-rendszerszerelő, mezőgazdasági gépész, szociális gondozó és ápoló, villanyszerelő.

Ha a szociológiai-demográfiai mutatókat nézve idősödik a népesség hazánkban, egyre öregebb a társadalom, ezért egyre nagyobb igény lesz szociális gondozó és ápoló végzettséggel rendelkező személyekre. A speciális tudással

(CNC-gépező és forgácsoló), végzettséggel rendelkező szakembereket nemcsak a hazai, hanem a külföldi munkaadók is keresik. Ehhez viszont nyelvtudás és gyakorlati tapasztalat szükséges.

A munkaadóknak a hiányszakma pótlása azt jelenti, hogy a több tízmillió gépet azonnal kezelni és azokon dolgozni tudó szakembereket vesznek fel. A képzők felelőssége a munkavállalók és munkaadók igényeinek összehangolása. **A munkaadók elvárása az, hogy a megszerzett elméleti tudás mellett és az iskolai évek alatt szerzett megfelelő szakmai gyakorlattal is rendelkezzenek a végzett hallgatók, tehát kész szakemberré váljanak rögtön a képzés után.** A hiányszakmák bár keresettek, nem valók mindenkinek. Sokan csak a végzettség megszerzése és az elhelyezkedés után szembesülnek azzal, hogy nem a megfelelő pályát választották. Ezért javaslom, hogy a beiskolázás előtti felvételi elbeszélgetés és orvosi alkalmassági vizsgálat mellett **szakmai rátermettség tesztelése is szükséges.**

A **2015/2016-os tanévre** a következő **hiányszakmákat** határozta meg a Megyei Fejlesztési és Képzési Bizottság: ács, eladó, gazda, gépi forgácsoló, hegesztő, húsipari termékgyártó, ipari gépész, kőműves és hidegburkoló, műanyag-feldolgozó, női szabó, villanyszerelő.

Heves megyére vonatkoztatva a 2015/2016-os évre 11 hiányszakmát határoztak meg: gépi forgácsoló, gyártósori gépbeállító, hegesztő, ipari gépész, kertész, kőműves és hidegburkoló, központifűtés- és gázhálózat-rendszerszerelő, mezőgazdasági gépész, szakács, vágó és villanyszerelő. A vágó hiányszakmaként történő meghatározására többeket meglep. Azonban Heves megyében reális, Egertől 30 km-re található Recsk melletti bánya kapcsán. Ha újra megnyitnák, értékesítenék – amely a fejlesztési tervek között szerepel, nem találnának olyan szakembereket, akik a bányában dolgozni tudnának.

A **2016/2017-es évre** itt is nagy változások következtek be. Az eddigi 10, majd 11 hiányszakma helyett 25 került meghatározásra: ács; elektronikai technikus; épület- és szerkezetlakatos; festő, mázoló, tapétázó; gazda; gépgyártástechnológiai technikus; gépi forgácsoló; gyakorló ápoló; gyakorló csecsemő- és gyermekápoló; gyakorló mentőápoló; gyártósori gépbeállító; hegesztő; ipari gépész; karosszérialakatos; kereskedő; kertész; kőműves- és hidegburkoló; központifűtés- és gázhálózat-rendszerszerelő; magasépítő technikus; mezőgazdasági gépész; szakács; szociális gondozó és ápoló; vágó; villanyszerelő; zöldség- és gyümölcsstermesztő.

A hiányszakmát tanulók esetében fontos megemlíteni a **tanulmányi ösztöndíjat**. A szakiskolai tanulmányi ösztöndíj célja a Kormány rendeletében meghatározott hiány-szakképesítések körébe tartozó, első szakképesítés megszerzésére irányuló, nappali rendszerű képzésben részt vevő tanulók támogatása. A megyei fejlesztési és képzési bizottság megyénként legfeljebb 25, az adott megyében szakiskolai tanulmányi ösztöndíjra jogosító hiány-szakképesítésre tesz javaslatot minden év március 31-ig. Az ösztöndíj forrása a Nemzeti Foglalkoztatási Alap képzési alaprésze.

A tanulmányi ösztöndíj **mértéke** az első szakképzési évfolyam első félévében egységesen 10 000 Ft/hó az összege. Az első szakképzési évfolyam második félévétől a tanulmányok befejezéséig, ha a tanulmányi átlageredmény függvénye, melyet a 8. táblázat tartalmaz.

8. táblázat: Tanulmányi ösztöndíj mértéke

tanulmányi átlag	ösztöndíj mértéke
2,51-3,0	10 000 Ft/hó
3,01-3,5	15 000 Ft/hó
3,51-4,0	20 000 Ft/hó
4,01-4,5	25 000 Ft/hó
4,51-5,0	30 000 Ft/hó

Forrás: Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Eger

Összefoglalás

A tanulmányomban Heves megye szakképzési rendszerét, a felnőttképzést és a hiányszakmákat vizsgáltam. Áttekintettem a témát érintő jogszabályi hátteret, a területfejlesztési koncepciót és programot, valamint a szakképzés-fejlesztési koncepciót. Bemutattam a Nemzetgazdasági Minisztérium által 2014-2015. évre meghatározott, valamint a 2017-ig tervezett és támogatott hiányszakmákat.

Javaslatot tettem, hogy a további pályaalkalmassági vizsgálatok szükségesek, különösen a kiemelt támogatású hiányszakmák, képzések esetében.

Véleményem szerint arra kell helyezni a hangsúlyt a képző szervezeteknek, hogy megtalálják a gimnáziumban érettségivel rendelkező tanulókat, hogy még a felsőoktatás előtt szerezzenek egy biztos szakmát. Ezt támasztják alá mind az országos, mind a Heves megyei adatok.

Az elemzett téma további kutatást igényelne. Így például külön kutatási témák lehetne annak vizsgálata, hogy mind az érettségi után, mint a felsőfokú végzettség megszerzése után további szakképzésre iratkozzanak be hallgatók.

A felsőoktatási váltás fontossága, vagyis a gimnáziumi beiskolázás. Érettségi után szakképzést választani? Előnyt jelentsen (pályázatoknál többletpontot) a hiányszakmában tanulni, oktatni. Ösztöndíj tényleg ösztönöz? Kell-e évente változtatni a hiányszakmákat?

A tanulmány a felnőttképzés, szakképzés, hiányszakmák témakörének egy kis szeletét érinti terjedelmi korlátok miatt. A diákok számára megéri hiányszakmát tanulni, mert hosszú távon olyan szakmát tanulnak, amiben el tudnak helyezkedni, az ösztöndíjjal és tanulószerveződéssel a minimálbér körüli összeget kaphatják meg. A folyamatos tanulás fontosságára is szerettem volna felhívni a figyelmet: a munkaerőpiacon előnyben részesül, aki megfelelő tudással, képesítéssel rendelkezik.

Irodalomjegyzék

- Erdei G. – Budinszki I. – Tar Gy. – Eperjesi T. (2014): Felnőttképzés és vidékfejlesztés. *Educatio*, 23/3. – Vidékfejlesztés és oktatás, pp. 403-414.
- Erdei G. – Teperics K. (2014): A felnőttképzés szerepe Hajdú-Bihar megye szakképzésében (Kiegészítés Hajdú-Bihar megye szakképzés-fejlesztési 2013-2020 koncepciójához), 98 p.
- Feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és köznevelés-fejlesztési terv – Heves megye – 2013-2018.
- Felnőttképzésről szóló törvény (2013. évi *LXXVII.* tv.)
- Heves megye területfejlesztési koncepciója és programja (2014-2020).
- Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara (2012): Heves megye szakképzés-fejlesztési koncepciója 2013., 129 p.
- Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Eger. 2012, 2013, 2014, 2015. évi anyagai, adatai.
- Heves Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ, Eger. 2012, 2013, 2014, 2015. évi anyagai, adatai.
- <http://mno.hu/ahirtvhirei/havi-otvenezret-erhet-a-hianyszakma-1272606>
- <http://www.heol.hu/heves/kozelet/egerben-megmaradhat-a-boraszkepzes-613018>
- <http://www.heol.hu/kozelet/tizenotezer-folott-a-munkanelkuliek-szama-612740>
- <http://www.hkik.hu/hu/heves-megyei-kereskedelmi-es-iparkamara/cikkek/valtozasok-elott-a-szakkepzes-82709>
- http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html
- <https://www.google.hu/>
- KSH adatbázis, Budapest. 2012, 2013, 2014, 2015. évi anyagai, adatai.
- Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (2015): Gyakorlati képzés tanulószervezéssel és együttműködési megállapodással a munka világában.
- Magyar Közlöny 2015. évi 13. száma: A 2015/2016-os tanévre vonatkozó 562/2013 (XII.31.) szakmaszerkezeti kormányrendelet.
- Mártonfi Gy. (2011): Hiányszakmák. *Educatio* 2011/3, pp. 374-387.
- Mártonfi Gy. (2013): Hiányszakmát tanuló végzős szakiskolások – kutatási beszámoló, Új pedagógiai szemle 63. évf. 1-2. sz.
- Oktatási Hivatal – Heves Megyei Kormányhivatal (2013): Feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és köznevelés-fejlesztési terv – Heves megye – 2013-2018, 866 p.
- OSAP adatbázis
- Nagy S. (szerk.) (1977): *Pedagógiai Lexikon II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 496 p.

Lektorálta: Dr. Nagy-Kovács Erika főiskolai docens, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGI ELEMEEK FELHASZNÁLÁSA A LÉTAVÉRTESI MÁJUSI MÁLÉ FESZTIVÁLON

Simon Krisztián

*Debreceni Egyetem – Néprajzi Tanszék, Doktorjelölt
simonk1213@gmail.com*

Absztrakt

Napjaink egyre népszerűbb települési ünnepei közé tartoznak a valamilyen tematikával rendelkező fesztiválok, amelyek a vidéki falvakban, kisvárosokban sokszor hagyományörző jelleget öltenek magukra. Ezek rendszerint a települések szórakozási alkalmait hivatottak megteremteni, valamilyen egyéb funkció (pl. turizmus) társításával, ám a lokális identitás meghatározásában és kialakításában is fontos szerepet játszanak.

Tanulmányomban egy speciális Észak-Bihari kisváros, Létavértes hagyományörző eseményét, a Májusi Málé Fesztivált elemzem, amelynek hagyományörző arculata mellett kiemelkedő célja és feladata van.

A magyar-román határtól mindössze 5 km távolságra elhelyezkedő település a XX. századi közigazgatási reformoknak köszönhetően két eltérő társadalmi rétegű, a középparaszti Nagyléta, valamint a kismemesi Vértes település egyesítésével jött létre 1970-ben. Az egyesítés következményeképp a város kétpólusú identitásával vált, amely – a településen élők szerint – napjainkban is érezteti hatását. E kettős önazonosságot magában foglaló társadalmi probléma megoldására hozta létre egy (egyébként nem helyi születésű) művelődési házban dolgozó személy a vizsgálat tárgyát képező Málé Fesztivált, amelynek alapját gyerekkori élményei képezték. Szülei szórakozási alkalmi, a tanyázások eseményei alapján indította el saját alkalmait, majd később fesztiváli keretbe szervezte. Mindehhez ideológiai alapot a két településrész egyesítésének gondolata szolgáltatott.

Tanulmányomban a hazai *hagyomány* és a nyugat-európai etnológiai *örökség* fogalmának, valamint a hagyományörzés és az örökségesítés folyamatának leképeződését vizsgálom az érintett települési ünnep kapcsán. Hipotézisem szerint a hazai szokások, ünnepek már nem csak a hagyomány és hagyományörzés, hanem a nyugat-európai *örökségesítés* folyamatoként ábrázolhatóak.

Egy települési ünnep (esetünkben fesztivál) komplex kulturális elemek felhasználásával éri el az ünnepszűrés kialakítását. Emiatt mindenképp vizsgálat tárgyává kell tenni az ünnep bizonyos kódjait, amelyekre Niedermüller Péter hívta fel a figyelmet. Tanulmányomban így a Niedermüller-féle szokáskód elemzésének módszere szerepel, amelynek segítségével az ünnep manifeszt és látens tartalmai egyaránt feltárhatóak.

Kutatásomat a néprajzi és kulturális antropológiai perspektíva felvállalásával, deduktív társadalomtudományi eljárás segítségével végeztem. Empirikus adatgyűjtéseim résztvevő megfigyelésen, félig strukturált interjúk készítésén, valamint fényképes dokumentáláson alapult. Hipotézisemet a hagyomány-örökség diskurzus, valamint az azokkal összekapcsolódó ünnepek, fesztiválok, szokáskódok alapján támasztottam alá.

Értekezésemben a néprajzi jelenkorkutatás azon alapelvét alkalmaztam, amely az adott kulturális elemeket nem reliktumként (a többé-kevésbé zárt rendszernek tekintett népi kultúrában betöltött szerepe értelmében és súlyában értelmezve), annak idegenségében, a további kulturális

elemek kontrasztjaként, hanem azokkal összefüggésben vizsgálja, azaz a jelenkor kulturális összefüggéseit – ahol ez lehetséges – a maguk történetiségében, múltjukkal együtt szemléli.

Kulcsszavak: *hagyományteremtés, szellemi kulturális örökség, Észak-Bihar, fesztivál, ünnep*

1. Bevezetés

A fesztiválok széles tematikai skálájába tartoznak a hagyományőrző fesztiválok, amelyek a helyi kulturális „értékeket” középpontba állítva igyekeznek egyfelől a település gazdasági potenciálját minél jobban kiaknázni (turizmus), másrészt pedig fontos szerepet betölteni a település önreprezentációjában, a saját hagyományát tudatosan ápoló/megőrző település képét felépítve. Önképük megalkotásában rendszerint a már letűnt paraszti, vagy az azzal nagyjából azonos társadalmi szinten élő rétegek, csoportok (pásztorok, kézművesek, kisiparosok, stb.) (Liszka 2010, 11.) helyben dokumentált tárgyi és szellemi kulturális örökségi elemei, sajátosságai, produktumai kerülnek kihangsúlyozásra (Lovas Kiss, 2014.: 1.).

A hagyományőrző fesztiváloknak nevezett települési ünnepek létrejöttéhez nagyban hozzájárult a 21. században jelentkező közösségi és társadalmi dezintegráció, úgy, mint a közösségi kapcsolatok formálissá válása, a túlzott individualizáció, az amerikanizálódás, a világméretű uniformizálódás, a bekövetkező gyors társadalmi és lokális mobilitás, etc. E folyamatok olyan szimbolikus társadalmi cselekvéseket keltettek életre, amelyek a kialakult bizonytalan helyzetet feloldani, a közösségeket, lokális társadalmakat, csoportokat újra integrálni hivatottak (Verebélyi, 2005: 18.). Egyes vidéki társadalmi csoportok így a lokális tárgyi és szellemi kulturális elemekből felépülő hagyományőrző fesztiválok rendezvényi keretét használják fel a település lakosságának összefogására, a lokális identitás megerősítésére, esetleg újratertemzésére.

A tanulmányomban szereplő Hajdú-Bihar megyei kisváros, Létavértes Májusi Málé Fesztiválját e komplex megközelítési módok teszik lehetővé. A település ugyanis két eltérő társadalmi réteg összeolvadásából jött létre 1970-ben. A paraszti társadalmi réteget képviselő Nagyléta, valamint a kismemesi helyzetű Vértes egyesítésével kétpólusú identitású várossá vált, amely társadalmi helyzet egyes vélekedések szerint napjainkig is fennáll. E megosztott szociális közeg egyesítését, a kétpólusú identitás feloldását, azaz egyfajta társadalmi problémát hivatott megoldani a Létavértesi Májusi Málé Fesztivál, így vizsgálatát komplex kutatási metódus felállítása tette szükségessé. Hipotézisem, hogy e jeles esemény már nem csak a hazai hagyomány, hanem a nyugat-európai örökség fogalmán keresztül ragadható meg, amelynek középpontjában a gazdasági, társadalmi és politikai haszonszerzésre irányuló törekvések is megjelennek (Bendix, 2000).

Néprajzi és kulturális antropológiai perspektívájú elemzésemben az ünnep szellemi kulturális örökség elemeinek feltárását tűztem ki célul, amelyet a Niedermüller Péter által meghatározott szokáskódok vizsgálatának módszere (Niedermüller, 1981) tett lehetővé. Émikus tudományos megközelítéssel végzett empirikus kutatásom alapját

a látens tartalmak feltérképezése érdekében félig strukturált-, strukturálatlan interjúk készítése, míg a manifeszt tartalmak elemzéséhez helyszíni megfigyelés képezte.

2. Szokáskód – hagyomány vagy örökség

Szokáskódok alatt olyan materiális eszközt és transzformációs szabályt értünk, amelynek segítségével egy szokásesemény megkonstruálásra kerül, azaz egyfajta kulturális szöveg jön létre, verbális és nem verbális kódok segítségével (Niedermüller 1981: 182-183.). E kódok tág és átjárható kategóriák, mint például a viselet, amely a vizualitás, a test, a jelképek, a tárgyak kategóriáját is felöleli. E keret tágassága és átjárhatósága a szellemi kulturális örökség definícióját is meghatározza,¹ így együttes vizsgálatuk relevanciát mutatnak. A szokáskódok rendezvényi keretben történő alkalmazási koncepciói emellett a hagyomány és az örökség fogalmak közötti hasonlóságok és különbségekre világíthatnak rá, hiszen e két definíció tulajdonképpen a lokális tárgyi és szellemi kulturális jelenségek felhasználásának szemléletében tér el. A két fogalom meglétét azok folyamatain, a hagyományteremtésen és az örökségesítésen keresztül egyekszem feltárni.

Széles körben ismert Eric Hobsbawm kitalált hagyományokról szóló (invented tradition) munkája. A hagyományalkotást olyan gyakorlatok együtteseként fogalmazza meg, amelyet rendszerint nyíltan vagy hallgatólag elfogadott szabályok irányítanak, rituális, vagy szimbolikus természettel van felruházva, és viselkedési normák bevézésére törekszik ismétlés által, ami automatikusan magával hozza a múltba vezető folytonosságot (Hobsbawm-Ranger, 1983.). Fontos megállapításokat tartalmaz Linnekin hagyományértelmezése is, aki szerint „*a hagyomány mint öntudattal kezelt kategória szükségszerűen megalkotott (...) A kulturális identitás megalkotásáról vagy hagyományalkotásról beszélni nem más, mint hangsúlyozni, hogy a kultúra az emberi tudat dinamikus terméke, amely az adott kontextus szerint állandóan újraalkotott.*” (Idézi Pusztai 2003: 15.) Meghatározásában a felhasznált kulturális elemek folyamatos jelenlétének fontossága látszik a hagyomány fogalmában feloldódni, és az újraalkotás állandósága, dinamikus változása az ünnepek, szokások rendszerében is alapvető mozzanat. Az örökségesítés folyamatában azonban nem a kulturális elemek formai, hanem funkcionális változására helyeződik hangsúly,² amely során az örökségelemeket nem eredetiségük, hanem jelenlegi hasznosságuk alapján mérik (Lowenthal, 2004: 60.). Regina Bendix az örökség használatában három szempontot tart fontosnak: a

¹ A szellemi kulturális örökség fogalma: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újrateemtene – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, így módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tisztelgetését. (Csonka-Takács 2007: 37-38.)

² Ennek egyik legfőbb oka, hogy az örökség fogalma eredetileg a kézzel fogható tárgyi, materiális javakkal fonódott össze.

gazdasági, politikai és társadalmi alkalmazhatóságot (Bendix, 2000.), ám ugyanezen a gondolatmeneten továbbhaladva az örökség túlzott nyugati szemléletű, kapitalista kritikáját is megfogalmazza.

Azt, hogy a néprajzba hogyan illeszthető bele az örökség fogalma, Jean Cuisinier fogalmazta meg, és járult hozzá a néprajzi örökség (*patrimoine ethnologique*) fogalmához. A néprajzi örökség kategóriájába állítása szerint azok a kulturális elemek tarthatnak, amelyeknek „*a készítőkről-előállítókról és a használókról éppúgy kell valania, mint a néprajzi tárgyakat, alkotásokat más értékminőséggé alakító társadalmi közegről.*” (Fejős, 2003: 184.). A néprajzi örökség gyakorlati felhasználása is tetten érhető, hiszen egyszerre folyik a néprajzi, etnológiai munka (kutatás, anyagfeltárás, megőrkítés, közzététel) és a vidéki, falusi, kisvárosi, ipari közösségek identitásának védelme, megerősítése, újrafogalmazása,³ azaz kutatásaikat az eredeti társadalmi kulturális közegben kívánják hasznosítani.

2.1. Szubjektumok

Minden egyes szokás alapját tehát a szubjektum képezi. Ide tartoznak azok az egyének, akik ismerik a további kódrendszerek elemeit, kapcsolódási pontjait, forgatókönyvét. A fesztivál ötletgazdája Péntes Sándorné Rozália⁴ olyan, nem létavértesi születésű személy, aki a paraszti életmódra jellemző szórakozási alkalmakat kívánta újra gyakorlatba ültetni. 2003-tól kezdte ezért szervezni a „tanyázós esték” nevű programját, amelyben a tárgyi és szellemi kultúra anyagát igyekezett egységbe fogni, és használni. A különböző használati tárgyakat – amelyeket gyűjtött – itt kiállította, hozzá pedig táncos, prózai, énekes, népi hangszeres bemutatókat szervezett helyi lakosok és csoportok előadásában, különféle „népi ételek” közös elkészítésével összekötve. A tanyázások alapját gyermekkorából származó családi és baráti összejövetelekre való visszaemlékezései képezték. A rendszerint délutántól estig tartó beszélgetést, közös evés-ivást magában foglaló közösségi alkalom felidézését szerette volna Létavértesen meghonosítani, középpontban pedig a paraszti szokások megjelenítése szerepelt, annál is inkább, mivel ő maga is e társadalmi közegeből származónak vallja magát, így a kismemesi szokások – amelyek Vértest prezentálhatnak – felelevenítése fel sem merült. A málé saját elképzeléseként került a fesztivál tematikájába, miszerint Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében mindenhol megtalálható volt a kukoricaliszt a parasztság körében. Felfogásában a parasztság a magyarság alapvető romantikus sajátosságait hordozta, és ez a 19. századi nemzeti romantika korszakát felidéző látásmód a primitív kreativitást is kiemeli, a kukoricaliszthez így egyfajta „paraszti” találékonyságot társítva.

Az esemény szubjektum kódjaihoz tartoznak a résztvevők is, akik a rendezvényt tulajdonképpen jelenlétükkel legitimálják. Nagy részük helybeli lakos, kisebb rész-

³ A néprajzi örökségről (*patrimoine ethnologie*) mélyrehatóbb és részletesebb összegzést Fejős Zoltán készített. vö: Fejős 2003: 173-199.

⁴ A vele készült interjú 2014. február 2-án készült, Létavértesen.

ben pedig a környező településekről érkeznek, akik rendszerint előadókként vannak jelen, de jönnek határon túlról is, így megfelelve a magyarság összefogásának is. A szervezés elsősorban az ötletgazda feladata volt, amely során a fesztivál képi és tárgyi eszközkészletét készítette el (meghívó, szórólap, interneten és helyi újságban, plakátokon való hirdetés) majd elküldte azokat a segítőinek, és egy héttel a rendezvény előtt ismét felkereste a résztvevőket. Később már helyi magánemberek és civil egyesületek is csatlakoztak, azaz a fesztivál kivitelezése helyiek segítségével valósul meg minden évben.

A színpadon szereplő előadók sorában nem csak helyiek, hanem a környező településekről is érkeznek néptánccsoportok (Bihardiószeg, Bagamér, Esztár, Berettyóújfalú, Nagyvárad), zenekarok (Debrecenből Szeredás, Madaras, Bakator, etc.), fellép a helyi citerakör, különféle bábcsoportok, színi társulatok. A megmérettetésekben legnagyobb részt helyiek vesznek részt, de akad példa helyből elszármazottak hazatérésére is, valamint a környékbeli települések egy-egy étel és italkészítménye is megjelenik. A partiumi Székelyhíd és Bihardiószeg falvaiból sajtókészítő és borász is érkezik, akiknek szintén lehetősége van a versenyeztetésre, és akit a helyi (fesztiváli) közönség befogad, elismer.

1. ábra: *A Máji Málé Fesztivál logója*

A versenyek során nem egyéni, hanem csoportos főzések zajlanak, így a közös munkavégzésen keresztül egyfajta közösségi érzés is megteremtésének célja áll. Ennek jelentősége, hogy lényegtelen a két településrésztől való származás, sokkal inkább az elkészítendő étel, a versenyeknek megfelelő elkészítés és zsűriztetés válik hangsúlyossá. E közösségi alkalom ugyancsak a hagyományos paraszti életmódra való utalást, hivatkozást célozza, illetve a munkához kapcsolódó – Kárpát-medencében általánosan elterjedt – közösségi alkalmak újragondolását és felelevenítését helyezi előtérbe, egyfajta egysegítő társadalmi funkciót betöltve.

2.2. Testi kódok

A szaglás, a jó illat (és az ahhoz gyakran kötődő tisztaság), azaz a testhez kapcsolódó szokáskódok egy közösség, vagy település márkájának kialakításához is hozzájárulhatnak, amelyek segítségével felidézhetővé válnak az adott település eseményei (Kádár, 2011: 54-59). Ide kapcsolódnak az eseményen megtalálható többféle ízű és

elkészítési módozatú ételek sora is. Nagy részük a kukoricaliszt alapanyag felhasználásával, házi receptek alapján készül, az egyéb tájegységre jellemző (moldvai csángó) ételektől kezdve a mexikói ízesítésen, külföldi ételek magyaros fűszerezésén keresztül a kukoricapattogatásig bezáródóan. Az ételek kóstolása, az illatok érzékelése mind-mind a testhez kapcsolódó szokáskódok vizsgálatán keresztül ragadható meg, hiszen a kellemes érzélesek a település ünnepét az oda látogatók számára megragadhatóvá teszik, az emlékezetben való rögzülés segítségével pedig Létavértes nem csak a közösségi munkák által válik híressé, hanem mint az országban egyetlen kukoricamálléhoz kapcsolható fesztivál településeként. Fontos megjegyezni, hogy helyben termelt, és feldolgozott, a város életében jelenlévő termékről, alapanyagról Létavértes esetében nem beszélhetünk, az inkább takarmányként termesztett növényhez nem fűződik semmiféle helyi hagyományos tudás, készség, gyakorlat, amelyet a helyiek magukénak, létainak, vértésinek, legfőképp létavértésinek tekinthetnének, ilyen formán a málé múltra vonatkoztatható önreprezentációs elemként nem szolgálhat. Viszonylagos semlegessége képezheti azonban az új települési ünnep attribútumát.⁵ Ehhez hozzájárul az a tény, hogy az erdélyi magyarság jellemző ételkülönlegességének, a tört pépnek (puliszka) is kukoricaliszt az alapja, így az ötletgazda egyfajta nemzeti szintű összefonódást is társíthat rendezvényéhez.

Némiképp módosíthatja a fesztivál hagyományörző jellegét a külön büfé megjelenése. A 2014-es évben e büfésátornál debreceni termékeket lehetett vásárolni, mint például házi sört, röviditalokat, valamint különféle jellegzetes vásári ételeket (hurkát, kolbászt, kenyérlángos, etc.). Önmagában egy külön büfés sátor nem kirívó jellegzetesség, hiszen minden egyes fesztivál során jelen van, ám a közös ételkészítés mellett kérdéses annak létjogosultsága. A rendezvény arculatába a szervezőség szerint – némiképp ellentmondóan – belefér, ám a vendégek erről másképpen vélekednek. A büfében dolgozók ugyanis a forgalom teljes hiányáról beszéltek, és a nyári meleg ellenére csak elenyésző mennyiségű hűtött ital fogyott. A Bihardiószegről érkező sajtókészítő szintén a vásárlás hiányáról beszélt, így azt lehet mondani, hogy a fesztivál bár felkínál egyéb gasztronómiai lehetőségeket, a rendezvény látogatóiban és versenyzőiben mégsem merül fel azokra igény.

2.3. Tárgyi kódok, növényi és állati jelképek

A fesztiválra – nem jelentős árú – belépő van, amelynek összegéből a kiadások egy részét próbálják pótolni, de a közönség szűrésére is alkalmas (másodlagos funkció), így a helyi vagy környező települések marginális társadalmi helyzetében lévő személyei kevésbé jelenhetnek meg. A belépő mellett kóstolójegyeket is lehet vásárolni (szintén nem nagy összegben), amelyek a versenyztetett ételek megízlelésére jogosít. Érzékelhetően több ember vette igénybe ezt a szolgáltatást, mint a kolbászos-hurkás stand termékeit, a fesztiválon csak kukoricás ételeket fogyasztó közönséget lehetett látni.

⁵ Ehhez hasonló a már említett pusztamérgesi esetet. (Pusztai 2003.)

A büfé- és kóstolójegyek példájával kapcsolatban tehát érzékelhető, hogy nem minden esetben biztosít egy fesztivál haszonszerzési (piaci) lehetőségeket. A fesztivál résztvevői ily módon befolyásolni tudják az ünnep szerkezetét, és jelen van a hagyománynak az a preventív közösségi cenzúrája, amely az egyes szokáskódokat elfogadni vagy kivetni képes.

A rendezvény kirakodóvásárosai között megtalálható arcfestő sátor, bazárárus, vattacukros, édességáros, fényképes ajándéktárgyakat készítő sátor is, amelyek a fesztivál arculatába kevésbé illenek bele, ám jelentős forgalommal ők sem számolhatnak.

A Málé Fesztiválon – jellegéből adódóan – nem jellemző az állatok megjelenése, vagy megjelenítése, viszont a kukorica növény képi és tárgyi megjelenítése annál inkább. Egyrészt a logó is az eseményt szimbolizálja, másrészt pedig a színpadi kép díszítését is a kukoricacsuhéból oldják meg, amely a rendezvény arculatának további alakításáért felelős. A kézműves foglalkozásoknak is része, amelyből a csuhébaba, a népi játék darab készíthető, illetve a szintén népi játékhoz kapcsolódó versenyek jellegzetes tárgya is.

2. ábra: Kukorica János viadala, 2011. (Forrás: Magángyűjtemény)

2.4. Vizuális és szövegekódok

A vizuális kódok mérsékelten vannak jelen. A színpadon felvonultatott előadások során láthatóak az eltáncolt tájegységre jellemző viseletdarabok, valamint az ételkészítéshez szükséges kellékek, ám a fesztivált látogatók, és a versenyzők tekintetében nincs egységes, meghatározó viseletkód. Jellemzőek viszont az egymással versengő csapatok által készített plakátok, jelvények, amelyek a megkülönböztetést szolgálják.

Megtalálható köztük a számítógépes programokkal elkészített és kinyomtatott plakát, de a kézzel készített, rajzolt jelvény is. Tartalmaznak e táblák népies motívumokat, ornamentikákat (pl. a Cserebingó csapatának táblája), illetve számítógépes programokban, interneten található sablonábrákat (pl. a Boszorkánykonyha nevű csapat ábrája).

Némiképp a települési ünnep szövegekódjaival is átfedésbe kerülnek a programot kihirdető plakátok, amelyek a hagyományőrzést, illetve az esemény hagyományteremtő szándékát emelik ki. A 2013-as reklámkiadványon a Városi Könyvtár és Művelődési Ház az esemény szimbolikus fészkeként jelenik meg, így illeszkedve a platánfa jelképéhez. További elemeként a népzene, néptánc, népmese, népi gasztronómia, tréfas versengés és a kézművesek színes portékái „népi hagyományunk aranytojásaiként” szerepelnek, ám pontosan nem derül ki a plakátból, hogy az említett tojások milyen birtokosokat jelentenek (létaiaké, vértésieké, egész városé, tájegységé, nemzeté, régióé etc.).⁶ A plakáton szereplő szövegek az egymást követő években közel azonosak voltak, külső megjelenésükben tértek el csupán. Rítusszövegek, valamint szerepjátáson alapuló dramatikus jellegű népszokások a fesztiválon nem hangzanak el, az ünnep középpontjában tehát egy szöveg, vagy egyáltalán a szövegekódok nem foglalnak el fontos helyet.

2.5 Kinezikus és akusztikus kódok

A kinezikus kódok első csoportját azok a gesztusok alkotják, amelyek nem testi szükségletet elégítenek ki, hanem kommunikációs folyamatban használják őket, kulturálisan elsajátíthatóak, így az egyén a szocializáció során találkozhat vele. Ezek a szokáseseményekben, ünnepekben sajátos, szituatív jelentésekkel is gyarapodnak (Niedermüller, 1981.). Mivel azonban adott cselekvés többértelmű is lehet, ezért a szokásesemény legkisebb önálló tartalommal és funkcióval rendelkező részeként a szokáselem került meghatározásra.⁷

---

⁶ A 2013-as plakátterv alapján.

⁷ „A szokásnak azt a legkisebb részét, amely még önálló tartalommal, funkcióval rendelkezik, független a szokás többi formai vagy funkcionális részétől, szokáselemnek nevezzük.” (Ujváry, 1980: 15.)

3. ábra: A *“Boszorkánykonyha”* csapat főzőterülete. 2013. (Saját felvétel)

Ilyen szokáselem a tánc, amelynek eredeti funkciója a testi igényeket kielégítéséhez kapcsolódik, mindeközben rendezett, strukturált mozgásformát eredményez, amely zenével és énekkel kapcsolódik össze. A málé fesztiválon azonban már főképp passzív nézők számára bemutatott szokáselemekről beszélhetünk, hiszen a színpadon lévő néptáncos előadások nem fókuszálnak a helyi néptáncokra, mivel jellegzetes feljegyzés a helyi tánc kultúrára vonatkozóan nem található. Vonatkozó leírás a tőle 22 km-re lévő Konyár-Sóstófürdő táncéletéről (Kavecsánszki 2008: 54-74.), vagy pedig a derecskei (már a hajdúsághoz kapcsolódó) táncokról létezik – elsősorban a verbunkról készültek archív felvételek – ám e jellegzetes tánc kincs a fesztivál színpadi előadásában nem lelhető fel. Az előadók így a néptáncmozgalomban jellemző táncokat mutatják be. A helyi Villongó Táncgyűttest Nagy Imre vezeti, a debreceni Forgórózsa Néptáncgyűttes korábbi művészeti vezetője. A táncanyagban így a hajdúsághoz, a szatmári tájegységhez, dunántúli (Mezőföld, Somogy) és az erdélyi (szilágysági táncok, kalotaszegi legényes, mezősegi páros táncok etc.) dialektus táncaihoz tud kapcsolódni.

Más értelmezést kap a néptánc hagyományok tánc házi formában történő megjelenése, amely tulajdonképpen aktív cselekvésre ösztönöz. Élő zenére (jelenlévő zenészek szolgáltatják a talp alá valót) történő együttes mozgás (tánc) szintén a közösségi érzés erősítését célozza, eltekintve attól, hogy a *táncrendben* nem a helyi táncanyag jelenik meg.

A falunapok, tematizált rendezvények (kulturális, sport-, egészségnapok, fesztiválok) népszerű elemei napjainkban a versenyek. Társadalmi szempontból a verse-

nyeknek felmutathatók egyaránt pozitív és negatív oldalai és eredményei. Egyrészt a versenyek az egyének mérését teszik lehetővé, hiszen az emberi nem önfenntartása nagymértékben épít egyedi különbözőségére, egyes tagjainak sajátos, egyedi tapasztalataira és képességeire, másrészt viszont a verseny meghatározott szempontok szerint hierarchiát állíthat fel, amely a társadalomban feszültségeket, ellentéteket és válságokat okozó egyenlőtlenségeket is kelthet. (Kapitány – Kapitány, 2011: 5.) Napjaink ünnepszervezésében mind a mentális, mind a fizikai sajátosságok összemérése fontos helyet foglalnak el, a keresztretjvénytől kezdve az ügyességi versenyeken és erőpróbákon keresztül (szekérhúzás, Trabant-toló verseny, súlycipelő, vívó, sörivó, vagy virslievő verseny etc.) a különféle termékek elkészítéséig. Így van ez a Málé Fesztivál eseményen is, ahol a málé alapanyag felhasználásával elkészített ételek versenyztetés mind a helyiek, mind a látogatók rendezvénybe való bevonását, aktív tevékenységi formákba való integrálását irányozzák elő. Funkciója a csoportéret kialakítása, amely során „*az adás-kapás-viszonzás – megjelenítésével (a közösség tagjai) részeseivé válnak a cselekvés értelemadásának.*” (Verebélyi, 2013: 422.)

A főzőversenyhez előzetes regisztrációra van szükség, amelyet egy héttel a fesztivál előtt le kell adni, a megfelelő helyszín biztosításához, elrendezéshez, a szükséges kellékek (tűzelőanyag) beszerzéséhez, míg az ételek hozzávalóit maguk a versenyzők biztosítják. Jelentkezni több kategóriában is lehet: a hagyományos kukoricamálé, kukoricás ételek, legkreatívabb természetes anyagokkal díszített főzősátrak és főzőterek. A főzések a reggeli órákban kezdődnek, azok elbírálása pedig délben történik, amelyet helyi, szakavatott zsűri végez minden évben. Maga a versenyztetés viszont nem az ellenségeskedésre, sokkal inkább a közös munkavégzés eredményének összemérésére szolgál, miközben a versenyző csapatok egymással folyamatosan érintkezésben és kommunikációban állnak.

A fesztivál akusztikus kódjai között a hangkeltést célzó különféle *nem zenei* elemek nem jellemzőek, a zenei elemek viszont annál inkább jelentkeznek, népdalok és népi tánczenei előadások formájában. Míg a versenyztetés, a zsűrizés és az étkezés folyik, addig a fesztivál területén erősítőként keresztül népdalok hallhatóak, majd a színpadi előadások főképp a szatmári, mezőföldi (vagy somogyi), békési területek anyagaihoz, illetve helyi népzenei hagyományokhoz kapcsolódnak. A színpadon a környékbéli fellépők mellett helyi csoportok is szerepelnek, így a létavértesi Villongó Táncegyüttes, a gyerekcsoportok (Irinyi János Általános Iskola alsó tagozatosai, a Csicsikoma, Csintekerentő, az Ingó-bingó, Minibingó, Cserebingó), a Létavértesi Citera együttes, a Csormolya népdalkör.

A programok tartalmukat tekintve tehát nem helyi sajátosságok be- és felmutatására irányulnak, hanem a passzív nézőközönség számára szórakoztató jelleggel vannak felvonultatva, a helyi és környező településekről érkező amatőr csoportok fellépésével. Ez azonban a helyi lakosok megmutatkozásának lehetősége is egyben, amely a hagyományörző jellegét is erősíti a fesztiválnak.

2.6. Tér és idő

A népszokások és ünnepek térhasználatai egy-egy lokális társadalom belső struktúráját, kapcsolatrendszerét, és értékrendjét is tükrözheti (Pozsony, 2006: 110.), így a málé fesztivál helyszínének vizsgálata is fontos jelentéseket tárhat fel. A helyhez kötött ünnep három szempont alapján rendeződik: a színpadi előadások (színpad és nézőtér), a főzőterületek, illetve a kirakodó vásárosok helyigényei szerint.

Az események térbeli elhelyezkedése egy körbezárt helyiségben történik, amely kört a kirakodó és főzősátrak zárják közre (a művelődési ház udvara egyébként is zárt terület), a kör közepén pedig egy nagyméretű platánfa található: ez alá kerülnek az asztalok, székek, és innen lehet a színpadot is belátni. Szabadtérben lévő, de körülzárt eseménysorról beszélünk, amely a csoportok összetartását, az ünnep kontrollálását teszi alkalmassá, hiszen a nagyobb térkihasználtság rendszerint kevésbé ellenőrizhető ünnepiséget eredményez.⁸ Így a művelődési ház udvarának elkerítettsége viszonylagos korlátozottságot eredményez, a fesztiváli események ellenőrizhetőbbé válnak, mind a szervezők, mind pedig a jelenlévők számára, továbbá a csoport összetartozás szimbolikus felmutatását (Hoppál-Niedermüller, 1983: 272.) is lehetővé teszi.

Szakrális időpontokhoz, hagyományos paraszti jeles napokhoz, ünnepekhez a fesztivál nem kapcsolódik, viszont állandó, meghatározott időpontra törekednek (a május hónap), hiszen az idő- és térszerkezet állandósága és ciklikussága – ünnep mivolta miatt – a Málé fesztivál számára is meghatározó jelentőségű. Az ötletgazda a tavaszi megújulás és a jó idő hónapja miatt választotta a májusi hónapot a rendezvény megvalósításának idejévé.

A rendezvény kezdete a főzésről szól, már reggel 8 órakor elkezdődnek annak előkészületei, miközben a gyerekek játszóházban, illetve az ügyességi és szellemi játékokból álló Serény Iluska és Kukorica János viadalokon vesznek részt.

Déli ebédet és zsűrizést követően a délutáni órákban kezdődnek el a színpadi események, amelyek nem csak kizárólag a népi kultúrához kapcsolhatóak, a népzenei és néptáncos előadások mellett színi előadások, bábjátékok is akadnak köztük. A fesztiválnak ez a fajta strukturáltsága a falunapok és – városi rangú település esetében – városnapok szerkezeti összetételét idézi.

3. Összegzés

A fesztivál elsősorú előzménye tehát a tanyázás alkalma, az ötletgazda egyéni emlékezetéből származó paraszti összejövétel személyes (szubjektív) konstrukciója. Nem egyszerűen szórakozási alkalom, hanem megalkotott szokásesemény, amelynek esszenciáját a közös munkavégzés (sütés, főzés) és a nem mindennapi mivoltából eredő ünnepszerűsége adja. Szerepe, hogy a hagyományos népi társadalom kulturális elemeit – kiscsoportos, vagy közösségi szinten – olyan módon

⁸ Az ünnepeken résztvevő tömeg és közösség különbségéről vö: Dénes, 2004.

mutassa meg, hogy a dokumentált szellemi és tárgyi produktumoknak ne feltétlenül eredeti formájuk, esztétikai minőségük jelenjen meg, hanem az azok létrehozásához szükséges tudás kerüljön elsajátításra és használatra, azaz a múltbéli tudás a jelenben kapjon önigazolást. A közös munkavégzés, azok eredményeinek versenyztetése közösségi élményt is biztosít, az együttes ünneplés (ünnepszerűség) pedig a létai és vértesi (kétpólusú) identitást köti össze, amelyet a paraszti életmódra jellemző tudás, tapasztalat történelmi emlékezetének felépítése tovább erősít (Kaschuba 2004: 147.).

A fesztiválon a hagyományalkotás belső logikája (Pusztai 2003: 16-17.), a Hobsbawm által definiált hagyományteremtés folyamata (Hofer-Niedermüller, 1987: 10.) látszik kirajzolódni. Olyan szimbolikus természettel felruházott gyakorlatok és elfogadott szabályok jelennek meg alap gondolatában, motivációiban, amelyek a paraszti életmód és viselkedésminták megjelenítését, normatív funkcióval való felruházását célozzák, miközben az ünnepi ismétlődés által azok tudatosítására és bevésésére törekszenek, ezzel a múlttal való folytonosság fenntartását lehetővé téve. Az esemény normatív jellege abban mutatkozik meg, hogy az ételkészítés közösségi munkavégzésére helyezi a hangsúlyt, nem pedig a gazdasági és piaci szempontok érvényesülését részesíti előnyben (lásd a kirakodások példáját).

A hagyományteremtő fesztivál szokáskódjaiban helyi illetőségű szellemi kulturális örökségi elem alig lelhető fel. Az esemény közösségi jellegét nem a lokális hagyományos jelenségek adják, hanem a sajátos térszerkezet, illetve a közös munkavégzés, amelynek csupán egy szelete a népi kultúra. Szöveges, akusztikus, tárgyi, állati, vizuális kódjai bármely más hasonló tematikájú rendezvényt meghatározhat. Elkülönítő jegyeként maga a málé említhető, amely meghatározza a testi (gasztronómiai), a növényi (kukorica) és kinezikus (versenyek tárgyi kellékeként) kódjait. Jól láthatóan a kinezikus kódok között az aktív cselekvések erőteljesebben mutatkoznak meg a fesztivál programkínálatában: a viadalszerű, ügyességi játékok, a máléval történő főzőverseny, az eseménysort záró táncház amely az UNESCO „Jó gyakorlatok” regiszterén is szerepel mint a szellemi kulturális örökség elemek átörökítésének hatékony magyar modellje (Csonka-Takács – Havay 2011.). E tevékenységek az ötletgazda azon elképzeléseit szolgálják, amelyek a paraszti mentalitást és kreativitást hangsúlyozzák, így nem a már előállított termékeket, hanem a kulturális elemek előállításának folyamatát, metódusát hivatottak prezentálni, így az emberi kreativitás hangsúlyozásán keresztül produktív cselekvéseket ösztönözve.

A gazdasági szintű felhasználása – amely az örökségesítés folyamatának egyik alappillére – az eseménynek e mögöttes tartalmakból adódóan kevésbé teljesül. Habár az ötletgazda a turizmusra építeni kíván, a helyieknek szóló események ennek mégis korlátot szabnak. Hiányzik a fesztivál megfelelő piaci szempontú kiépítése, promóciója, így az örökség elsőszámú haszna csak célkitűzésként jelentkezik. Annál inkább erősebb a politikai vonatkozás, amely a lokális egy-

ségesítés törekvését, az összetartozás érzésének erősítését célozza a népi hagyományok megjelenítésével.

A tudományos felhasználás ismételten nem jellemzi az eseményt, hiszen annak alapját konstruált szokás és kitalált szimbólum szolgáltatja, korábbi lokális tudományos néprajzi eredmények pedig nem kerülnek felhasználásra, így azt lehet mondani, hogy a három (gazdasági, politikai, tudományos) bendixi örökség aspektusok (Bendix, 2000.) közül csupán egy, a politikai szempont érvényesül, az identitás, mint mögöttes motiváció. Az örökségesítés tehát a Málé Fesztivál esetében egyértelműen nem mutatható ki, nem úgy, mint a hobsbawmi hagyományteremtés folyamata. A fesztivál vizsgálata során azonban a nyugat-európai örökségesítés mechanizmusa is körvonalazódni látszik, mintegy a hagyományteremtés folyamatát kiegészítve, amely során a lokális települési ünnep az identitás által felépíthetővé, a romantikus paraszti kultúra pedig alkalmazhatóvá válik.

Irodalomjegyzék

- Bendix, Regina (2000): *Heredity, hybridity and heritage from one fin de siècle to the next. Folklore, Heritage Politics and ethnic diversity.* The multicultural Centre, Botkyrka.
- Csonka-Takács Eszter (Szerk.) (2007): *UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről.* EFI Communicationes 18. Európai Folklor Intézet. Budapest.
- Csonka-Takács Eszter – Havay Viktória (2011): *A táncház módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje. Felterjesztési anyag és dokumentáció az UNESCO szellemi kulturális örökség megőrzését célzó legjobb gyakorlatok regiszterébe.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- Dénes Zoltán (2004): *Az ember és az ünnep.* Gyomaendrőd.
- Fejős Zoltán (2003): *Tárgy-fordítások.* Néprajzi Múzeumi tanulmányok. Budapest.
- Hofer Tamás-Niedermüller Péter (1987): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény. Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1.* MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest.
- Hoppál Mihály – Niedermüller Péter (1983): *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat.* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Kádár Magor (2011): *A szagjelek szerepe az értékesítésben és a márkázásban.* *Korunk* III/12. (54-59.) 2011. december.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2011): *Verseny. A verseny néhány szociokulturális aspektusáról.* *Kultúra és Közösség. Művelődéstudományi Folyóirat.* 2011/1. (5-22.)
- Kaschuba, Wolfgang (2004): *Bevezetés az európai etnológiába.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

- Kavecsánszki Máté (2008): A Konyári Sóstófürdő táncélete. Adatok a táncéletről a fürdő-narratívumok relációjában. In.: Bihari-Horváth László (szerk.): *Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről. A Bődi István Falumúzeum Közleményei 2.* (pp. 54-74.) Hosszúpályi.
- Liszka József (2010): *Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában VI. Kötet.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- Lovas Kiss Antal (2014): *A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokális kultúrákban.* (kézirat)
- Lowenthal, David (2004): Az örökség rendeltetése. In.: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* Atelier füzetek/7. (pp. 55-82.) L'Harmattan Kiadó Budapest. 55-82.
- Niedermüller Péter (1981): A szokáskutatás szemiotikai aspektusai. In.: Hoppál Mihály (szerk.): *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 9.* (pp. 177-200). Budapest.
- Pusztai Bertalan (2003): Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: Uő. (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset.* (pp. 9-21). Szeged, SzTE Néprajzi Tanszék.
- Pozsony Ferenc (2006): *Erdélyi népszokások.* KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Kolozsvár
- Verebélyi Kincső (2005): *Minden napok, jeles napok. Hétköznapok és ünnepek a népszokások tükrében.* Timp Kiadó. Budapest.
- Verebélyi Kincső (2013): Újabb fogalmak a szokások vizsgálatában. *Ethnographia* CXXIV/4. 419-437. Budapest.

Lektorálta: Viga Gyula, egyetemi tanár

A REGIONÁLIS AUTONÓMIA VISZONYAINAK VIZSGÁLATA VAJDASÁG PÉLDÁJÁN

Szügyi Éva

*Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, PhD hallgató,
eva.szugyi12@gmail.com*

Absztrakt

Szerbiában a régió, a regionális fejlesztés fogalma nem ismeretlen: a zsupánságok (Župnija), a körzetek (okrug), a járások, és a községközi regionális közösségek egykor mind a területi szerveződés középszintű modelljei voltak. Sok esetben a lakosság regionális identitása is erős, gondoljunk csak Szerbia történelmi régiójára, Vajdaságra.

Bár Jugoszláviában hagyománya volt a regionális fejlesztésnek, ez nem jelentette azt, hogy világosan megfogalmazott fejlesztési vízióval is rendelkezett az ország. A falvakat például mindig problémaként és nem erőforrásként kezelték. A fejlesztések általában csupán valamely más politika vagy program kísérőjelenéseként jelentek meg. Mindezek eredménye, hogy az országban a regionális fejlettségbeli eltérések kiéleződtek, a gazdasági és lakossági aktivitások nem lettek racionális módon elosztva a régiókban, az egyes térségek fejlettségi szintjében nagy polarizáció alakult ki, továbbá a községi és rurális központok és környezetük között szintén jelentős eltérések tapasztalhatóak.

A II. Világháború után a regionális fejlettségbeli különbségeket központi újraelosztással igyekeztek enyhíteni, aminek a lényege az volt, hogy a fejlett tagköztársaságok és Vajdaság Autonóm Tartomány társadalmi termékének egy részét a fejletlen tagállamok, illetve Koszovó és Metóhia felzárkóztatására fordították. A fejlett országrészek (Szlovénia, Horvátország és Vajdaság) tulajdonképpen a központi újraelosztás abszolút vesztesei voltak.

A fejlett tagköztársaságok nagyobb önállóságra és az újraelosztási terhek enyhítésére törekedtek, melyeknek nem volt mérhető hatása.

A nagy területi fejlettségbeli különbségek, a fejlett észak és a fejletlen dél közötti egyenlőtlen ségek, a politikai és etnikai különbségek Jugoszlávia széteséséhez vezettek és több kicsi, egymással konkuráló piacgazdaság létrejöttét eredményezték.

Az ezt követő időszakban, a 2000-es évektől Szerbia regionalizációját már az ország Európai Uniói törekvései határozták meg. Pozitív gazdasági folyamatok indultak el, átreformálták az adórendszert, a szociális szektort, a munkanélküliség csökkenő tendenciát mutatott, a dinár árfolyama stabil volt a devizatartalékok növekedése mellett, az árak és a külkereskedelem jelentős deregulációja és liberalizációja valósult meg.

A 2007-es évtől kezdve Szerbia sorra meghozta a regionális fejlesztési dokumentumait és jogszabályait. 2010-ben véglegesítette NUTS régióit, amely szerint Vajdaság önálló régióként szerepel. 2009-ben elfogadták Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát, melyet azonban 2013-ban alkotmányellenesnek neveztek és számos jogosultságától megfosztották a tartományt.

Jelen tanulmányomban Vajdaság helyzetét, a regionális autonómia viszonyait vizsgálom meg az I. Világháború utáni időszakról napjainkig. Ez az elemzés azért is lényeges, mivel a tartomány példáján számos finanszírozási, intézményi és szabályozási kérdés vizsgálatára van lehetőség. Jugoszláviában az eltérő fejlettségű területek közti kohézió erősítésére kidolgozott eszközök ismerete, a területi különbségek mérséklésének célja, szerepe, az öngazgatási rendszerben alkalmazott döntéshozatal ideológiája segíti a dél-kelet európai területfejlesztési történet megismerését.

A tanulmányban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Milyen hatása volt a titói Jugoszlávia erőltetett kiegyenlítési politikájának Vajdaság fejlődésére?
- Mi vezetett az egykori fejlett régió, Vajdaság gazdasági elerőtlenedéséhez?
- Hatékonyan valósul-e meg a mai regionális fejlesztéspolitika Szerbiában illetve Vajdaságban?
- Hol tart ma az autonómia megvalósulása Vajdaságban?

A tanulmány történelmi áttekintést ad Vajdaság helyzetéről az I. Világháború utáni időszakról napjainkig, továbbá rövid regionális összehasonlítást ad Vajdaság régió helyzetéről a többi szerbiai régióhoz képest.

A tanulmány módszertanilag szakirodalmi feldolgozásra és statisztikai adatok, továbbá a szerb jogszabályok elemzésére épül.

Kulcsszavak: *régiók, regionális fejlesztés, Vajdaság, fejlettségbeli különbségek*

1. Bevezetés

Az SzHSz Királyság megszületése után Sándor király nyolc tartományra osztotta az államot. Majd a későbbiekben Vajdaság néven ezen tartományok egyike lett a Magyarországtól elcsatolt Bácska, Bánát és Baranya. Az SzHSz Királyság megalakulásával gazdasági szempontból nagyon eltérő területek kerültek egymás mellé és a különbségeket sem a kormány, sem a király nem tudta enyhíteni. Az ország iparilag fejlett vidékei továbbra is gyorsabban fejlődtek, mint a fejletlen területek. Már az SzHSz Királyság idején kirajzolódik tehát egy észak-déli irányú fejlődési tengely. A fejlett területek Szlovénia, Horvátország, Szűkebb Szerbia és Vajdaság, míg a fejletlenek Bosznia és Hercegovina, Montenegró, Macedónia és Koszovó és Metóhia.

Mivel nem voltak bányakincsei, Vajdaság nem volt vonzó a külföldi befektetők számára, mégis különleges helyzetbe került: az SzHSz Királyság megalakulásáig ugyanis egy gazdaságilag fejlett ország peremvidékéből az új állam fejlett régiójává avanszált.

A II. Világháború után Jugoszláviának szembesülnie kellett azzal, hogy infrastruktúrája és gazdasága romokban hever. A gazdasági változások során a mezőgazdaságot kivéve minden gazdasági ágban elkezdődött a magántulajdon államosítása. Az országban jelentős regionális fejlettségbeli eltérések voltak tapasztalhatók egyrészt a tagállamok között, melyek nem azonos mennyiségű és fajtájú természeti kincsekkel rendelkeztek, eltérőek voltak a termelés, a gazdaság és a mezőgazdaság tényezői, másrészt az urbánus és a rurális térségek között.

A nagy regionális fejlettségbeli eltéréseket redisztribúcióval igyekeztek mérsékelni, ami azt jelenti, hogy a fejlett tagállamok és Vajdaság társadalmi termékük egy részét be kellett, hogy fizessék egy alapba, melyből aztán a fejletlen térségek felzárkóztatását finanszírozta az állam. Ezek a fejlesztések azonban többnyire nélkülöztek minden gazdasági elvet és főként a mezőgazdaságra koncentráld-

tak. A fejlesztési törekvéseknek azonban nem volt mérhető eredménye, a fejlett tagállamok pedig egyre kevésbé viselték el az újraelosztási terheket. Önállóságra törekedtek, ami Jugoszlávia széteséséhez vezetett.

Vajdaság „éléskamra” szerepe Jugoszlávia szétesésével nem ért véget. A milosevicsi időszakban, mint Szerbia legfejlettebb régiójának, viselnie kellett az ország költségvetési terheit. Vajdaság ennek az időszaknak a végére minden szempontból elerőtlenedett.

Az ezt követő periódusban Szerbia regionalizációhoz való viszonyát az Európai Unióhoz való tagság határozta meg és ennek nyomása alatt hozták meg az ezzel kapcsolatos döntéseket. 2007-től a kormány elfogadta a regionális fejlesztés dokumentumait, kialakították a regionális fejlesztés intézményrendszerét és ettől az évtől kezdve lassan megindult a szerbiai jogrendszer harmonizációja.

2. Az autonómia fogalmi köre

Az autonómia olyan fogalom, amely elválaszthatatlanul kapcsolódik a demokrácia és a hatalommegosztás fogalmához. Az autonómiához szorosan kapcsolódó fogalmak továbbá az önkormányzás, az öngazgatás, a belső önrendelkezés [Korhecz, 2008]. Általánosságban autonómia alatt helyi autonómiát értünk, amely egyrészt a hatalom decentralizációját jelenti, másrészt pedig a központi hatalom egyes feladatainak átruházását lokális közigazgatási egységekre.

Többféle autonómiáról beszélhetünk: etnikai, területi, lokális, pénzügyi, kulturális, stb. Számos meghatározás létezik az autonómia definiálására, melyekben a hatalommegosztás, a szubszidiaritás elvének kiteljesedése és az önkormányzás közös elemként jelentkezik. Így Hans-Joachim Heintze például az autonómiát a nemzeti kisebbség önrendelkezésének módjaként értelmezi, amely az adott kisebbséget feljogosítja arra, hogy egy adott területen saját helyi ügyeit önkormányzás alapján intézheti [Heintze, 1997]. Kovács Péter definíciója szerint az autonómia egy adott közösségnek valamilyen érdekképviselői vagy bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézménykomplexumokkal történő felruházása [Kovács, 1994]. Ruth Lapidoth az autonómiát az önrendelkezési jogon alapuló eszköznek tekinti, amely az etnikai alapú felszűlések csökkentésére szolgál [Lapidoth, 1997]. Nordquist értelmezésében a területelvű megfogalmazás kap hangsúlyt, amely szerint az autonómia olyan terület, amely az állam területén belül az önkormányzás egy magasabb fokával rendelkezik [Nordquist, 1998].

Az autonómia politikai, valamint közigazgatási értelemben azt jelenti, hogy egy adott államon belül bizonyos regionális vagy nemzeti és etnikai közösségek az őket érintő kérdésekben önállóan dönthetnek. Autonómiáról jogi értelemben akkor beszélhetünk, amennyiben bizonyos térségek vagy embercsoportok önmagukat kormányozhatják saját intézményeik révén, saját jogszabályaikkal összhangban. A kisebbségi autonómia ugyanakkor feltételezi az anyanyelvhasználat jogát, a saját oktatási rendszert, a közszolgálati jogot és a köztisztviselők viseléséhez

való jogot, az anyaországgal való kapcsolattartás jogát, a helyi politikai képviselőkhöz való jogot, valamint a természeti kincsekkel való szabad rendelkezés jogát.

Az autonómia a kisebbség számára egy állam keretein belül a lehető legmagasabb státust jelenti, a kisebbségi jogok hierarchiájának legfelsőbb szintjén helyezkedik el. Lényege az önkormányzás kulturális, gazdasági, társadalmi ügyekben, célja pedig a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzése.

Ugyanakkor az autonómia nem veszélyeztetheti az adott állam nemzetközileg elismert határait. Gross szerint az autonómia az állam keretein belül gyakorolható önrendelkezés, amely nem az elszakadás szinonimája [Gross, 2003].

Közép-Kelet Európa unitárius nemzetállamain belül Vajdaság Autonóm Tartomány nem kifejezetten etnikai alapú ugyan, de az egyetlen működő területi autonómia, amely kapcsolódik a nemzeti egyenrangúsághoz és a nemzetek közötti viszonyokhoz [Korhecz, 2008b]. Nem hagyományos területi autonómia, abban az értelemben, hogy lakosságának többségét a többségi nemzet adja. Bár a jogi háttér még ellentmondásos és a finanszírozási törvény sem biztosított, a vajdasági autonómia erősítésével Szerbia a decentralizáció irányába nyithat.

3. Vajdaság története címszavakban

Az I. Világháború lehetőséget nyújtott arra, hogy Szerbia beváltsa területi igényeit az Osztrák-Magyar-Monarchiával szemben. A háború után megszületett az SzHSz Királyság, amely megalakulásától kezdve bonyolult struktúrával rendelkezett. Nyolc tartomány alkotta, melyek minden lényeges szempontból nagyon eltérőek voltak egymástól [Gulyás, 2013]. Az SzHSz Királyság egészében az Osztrák-Magyar Monarchiára emlékeztetett, nem csupán különböző nemzetiségű és vallású lakossága miatt, hanem területegységeinek gazdasági különbözősége miatt is. Vajdaság, mint területi-közigazgatási egység 1919-ben jött létre a jugoszláv állam keretein belül [Gulyás, 2009]. Ekkor a magyar és német lakosság együttesen többséget képezett Vajdaság területén. A szerb nemzetállam-építés ennek megbontását tűzte ki céljául és ezt egyrészt közigazgatási átszervezéssel, másrészt betelepítésekkel próbálta elérni, megváltoztatva ezáltal Vajdaság etnikai összetételét.

Gazdasági fejlettség tekintetében Vajdaság az SzHSz Királyság második (Szlovénia után) legfejlettebb, leggazdagabb régiója volt, mezőgazdasági jellege ellenére. Az új államhatalom a szerbek érdekeit képviselte és a déli régiók fejlesztésére koncentrált, miközben arra törekedett, hogy a Vajdaságban élő magyarok és németek erejét megtörje. Erre számos gazdasági és egyéb eszközt alkalmazott. Ilyen volt például a korona-dinár 1:4 átváltási aránya, az északi területeken a földre és vállalkozásokra kivetett a déli területek adóterheitől négyszer magasabb adókulcs, felosztották a nagy- és középbirtokokat, továbbá a községek földterületeit és legelőit. Az 1936-os pénzügyi törvény értelmében házadót kellett fizetniük az 5 000-nél nagyobb lélekszámú településeknek, ilyenek azonban

csak Vajdaságban és Horvátországban voltak. 1921-ben Szlovénia után Vajdaság volt az ország legiparosodottabb területe. Ennek ellenére 1919 és 1938 között elkezdődött a tartomány viszonylagos lemaradása a többi országrészhez képest. A vajdasági pénzügyi intézetek szövetségének 1926-i jelentése szerint Vajdaság és Szerémség elszegényedésének oka a túladóztatás, a rossz közigazgatás és a rossz agrárreform.

Közlekedés tekintetében Vajdaság európai szinten állt, vasúthálózatának kiépítettsége tekintetében megelőzve Szlovéniát és Ausztriát is. Folyami áruszállítása szempontjából szintén első helyen állt az országban. Az SzHSz Királyságban azonban az ipar és a közlekedés fejlesztése is megrekedt, a nemzeti alapon végrehajtott földreform pedig a mezőgazdasági termelést is visszavetette. Az északi területen virágzó Szabadka további fejlődését adójának megduplázásával akadályozták meg. A bankok és pénzügyi intézetek élén zömmel magyarok és németek álltak, ami nem felelt meg az akkori politikának és ezen vezetők félreállításával, leváltásával megszüntették a bankokat és pénzügyi intézeteket, vagy szerb bankokba és pénzügyi intézetekbe történő beolvadásra kényszerítették őket.

A II. Világháború Vajdaság népének is szenvedést okozott, de nem egyformán vészelték át az egyes nemzetek a háborút és az azt követő időszakot.

A Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Tanács a háború után létrejött új délszláv államot szövetségi köztársaságok és tartományok rendszerében képzelte el, így az 1943-as jajcei határozat alapján Vajdaság autonóm tartományi státust kapott Szerbia határain belül. Vajdaság (Bánát, Bácska, Baranya) volt az új állam legfejlettebb, leggazdagabb országrésze. Itt volt legmagasabb a városlakók aránya és legsűrűbb a vasúthálózat. Vajdaság területi szerkezete ugyanakkor módosult, hiszen Dél-Baranyát Horvátországhoz csatolták és helyette Szerémség lett Vajdaság harmadik egysége. 1951-ben megkezdődött a köztársasági, tartományi és községi hatalmi központok kialakulása. Az 1974-es alkotmány kodifikálta ezt a helyzetet és bár ellentmondásosan jelölte ki a két tartomány helyét, Vajdaság és Koszovó majdnem két évtizeden át köztársasági jogállást élvezett.

Az újonnan létrejött délszláv állam folytatta nemzetépítő politikáját és továbbra is a déli, fejletlen régiók felzárkóztatását tartotta szem előtt, figyelmen kívül hagyva számos fontos kritériumot, többek között területi, környezetfejlesztési és szociális kritériumokat.

A II. Világháború után sok épen maradt üzemet leszereltek és a déli országrészbe telepítettek át, hogy ezzel is gyorsítsák ezen területek fejlődését és felzárkóztatását. 1944 és 1948 között déli telepesek között Vajdaságban és Szlavóniában 385 ezer hektár földet osztottak szét, melyeket földbirtokosoktól, a német lakosságtól, bankoktól és római katolikus papoktól sajátítottak ki.

1953-ban Vajdaság az össz beruházások 3,6 százalékát kapta, míg ugyanebben az időszakban szűkebb Szerbia az össz beruházások 25 százalékát, Horvátország és Bosznia és Hercegovina 20-20 százalékát kapta meg. Az 1960-as évektől az 1970-es évek végéig Vajdaság az össz beruházásokból 9 százalékkal részesedett

és ez az arány az 1981-84-es időszakban is mindössze 9,7 százalékra nőtt [Arday, 1997].

1948 és 1972 között Vajdaság évi össztermék növekedése jelentősen elmaradt az országos átlagtól, ez a visszaesés máig tart.

Az 1980-as évek közepétől csökkenteni kezdték a mezőgazdasági beruházások reálértékét is.

Az egész II. Világháborút követő időszakról az 1980-as évekkel bezáróan elmondható, hogy a vajdasági körzetekben az egy főre jutó nemzeti jövedelem 20 százalékkal meghaladta az országos átlagot, de a beruházások mindössze az országos átlag 60 százaléka körül mozogtak, így Vajdaság a megtermelt javak értékének csupán a felét kapta vissza.

Az 1970-es évek közepétől Vajdaságban a munkanélküliség 5,5 százalék körül alakult, ezzel meghaladta az országos átlagot. A 80-as évek közepétől a munkanélküliek száma tovább nőtt és főként a fiatal, frissen érettségizett, diplomázott fiatalokat érintette, ami újabb elvándorlási hullámot indított el.

Az 1980-as években a mezőgazdasági és agráripari termékek részesedése közel a felére zuhant a tartomány exportjának, a mezőgazdasági termékek átvételi árát mindeközben az állam irreálisan magasan tartotta. Ugyanakkor a vajdasági jövedelem egyre nagyobb hányadát vonták le a szerbiai gazdaság összeomlásának szanálására és a koszovói rendkívüli állapot finanszírozására. Ez az arány becslések szerint 1989 végére elérte a vajdasági jövedelem 25 százalékát.

4. Vajdaság általános jellemzői

Vajdaság Szerbia északi régiója. Lakosainak száma a 2011-es népszámlálási adatok szerint 1 922 004. Politika földrajzi szempontból lényeges, hogy négy országgal határos és ezek közül 2013-tól 3 uniós ország: Magyarország, Románia és Horvátország.

Vajdaság multi-etnikus régió, melynek területén több mint húsz etnikai csoport él. Az államalkotó nemzet mellett jelentős számban élnek itt magyarok, szlovákok, horvátok, montenegróiak és románok [Huszka, 2008]. Hivatalos használatban hat nyelv van: a szerb, magyar, szlovák, román, ruszin és horvát nyelvek.

Domborzati, hőmérsékleti, csapadék-viszonyai és talajadottságai a mezőgazdasági termelésnek biztosítanak kedvező feltételeket. Vízrajzi szempontból szintén előnyös helyzetben van a mezőgazdasági termelés szempontjából. Határfolyói a Duna és a Száva mellett a tartomány középső részén a Tisza a meghatározó, illetve a DTD csatorna.

Közigazgatási szempontból lényeges, hogy Vajdaság Szerbia Autonóm tartománya, saját kormányval és képviselőházzal. Az autonómia kereteiről, gazdasági, jogi tartalmáról kialakításától kezdve viták folynak. Vajdaság esetében az autonómia nem tipikus, hiszen lakosságának többsége nem valamely nemzeti kisebbségből került ki, hanem az államalkotó nemzet etnikai közössége van túlsúlyban.

Helyi területi közigazgatási szempontból községekre (45), körzetekre (7) és egy megyei jogú városra (Újvidék) tagolódnak. A községek a helyi közigazgatás alapegységei, amelyek a járásoknak felelnek meg a magyar közigazgatási felfogásban. A községek valójában több földrajzi értelemben vett települést foglalnak közigazgatási keretbe. A községeket a helyi képviselő testület irányítja, közigazgatási-közszolgáltatási funkciójuk viszonylag széleskörű.

Az autonóm tartomány települései közül funkcionális és térszerkezeti szempontból két nagyvárost kell megemlíteni. Újvidék az autonóm tartomány székhelyeként nem csak politikai, hanem demográfiai, gazdasági, kulturális, oktatási, kutatási központként is kiemelkedő szerepet játszik. Északon Szabadka bír hasonló jelentőséggel, mely sokáig az autonóm tartomány legnépesebb települése volt, de a korábbi évtizedekben folytatott település- és területfejlesztési politika eredményeként relatíve veszített pozíciójából. A két település között a verseny és az együttműködés egyaránt megjelenik.

A többi város esetében funkcionális kategóriáról beszélhetünk, ezek a vidéki területek mikro központjai. A falvak méretüket és fejlettségüket tekintve is az országos átlag felett vannak.

Vajdaság fejlett régió. A GDP-je évek óta stabilan a 26 százalék körül mozog (1. táblázat). Ezzel a második legfejlettebb régió Szerbiában Belgrád régió után.

1. táblázat: Szerbia GDP megvalósulása

Régió	GDP összesen		
	2011	2012	2013
Szerbia	100,0	100,0	100,0
Szerbia-Észak			
Belgrád	39,9	39,7	39,9
Vajdaság	25,6	27,2	27,2
Szerbia-Dél			
Sumadija és Ny-Szerbia	20,1	19,0	18,9
D-K Szerbia	14,4	14,0	13,9

Forrás: Saját szerkesztés a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai alapján

Az átlagkereset szempontjából Vajdaság szintén a második helyet foglalja el Belgrád régió után (2. táblázat). A gazdaság főként a dél-bácskai körzetben, Újvidék városában és annak agglomerációjában koncentrálódik. A bejegyzett vállalatok 53 százaléka és a bejelentett dolgozók több mint 50 százaléka ebben a térségben van, de jelentős gazdasági erővel bír Szabadka városa is.

2. táblázat: Bruttó átlagbérek a gazdasági szektorban

	2012 szeptember			2013 szeptember		
	Összesen	Nők	Férfiak	Összesen	Nők	Férfiak
Összesen	63 996	59 891	67 860	65 166	60 498	69 627
Szerbia-Észak	70 528	65 427	75 575	71 908	65 845	77 972
Belgrád	78 268	72 411	84 158	79 890	73 005	86 922
Vajdaság	61 005	56 676	65 202	62 292	57 018	67 436
Szerbia-Dél	54 751	51 547	57 558	55 538	52 409	58 336
Sumádia- és Közép Szerbia	54 170	52 689	55 500	54 938	53 326	56 416
Dél- és Kelet Szerbia	55 753	50 126	59 983	56 265	51 265	60 595

Forrás: Saját szerkesztés a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai alapján

A régió meghatározó egyetemi központja Újvidék, szabadkai kihelyezett karral, melyeknek nincs intézményi önállóságuk. Az állami alapítású intézményeken kívül Vajdaságban számos magántulajdonú egyetem működik.

A lakosság iskolai képzettsége az országos átlagnál magasabb (3. táblázat). Az átalakulás időszakában a gondot az jelentette, hogy a frissen végzett diplomások egy része nem tudott a régióban elhelyezkedni, ezért elhagyta az országot.

3. táblázat: 15 évnél idősebb lakosság iskolai végzettség szerint (2013)

	Szerb Köztársaság				
	Összesen	Szerbia Észak		Szerbia Dél	
		Belgrád régió	Vajdaság régió	Sumadia és Ny-Szerbia régió	Dél- és Kelet-Szerbia régió
Összesen	6 161 584	1 426 710	1 654 339	1 733 212	1 347 323
Iskolai végzettség nélkül	164 884	16 751	38 475	58 835	50 823
Nem befejezett általános iskola	677 499	58 259	176 738	240 810	201 692
Általános iskola	1 279 116	198 842	359 761	406 000	314 513
Középiskola	3 015 092	749 079	842 142	818 188	605 683
Főiskola	348 335	117 137	81 030	81 728	68 440
Egyetem, akadémia	652 234	279 642	151 844	121 276	99 472
Ismeretlen	24 424	7 000	4 349	6 375	6 700

Forrás: Saját szerkesztés a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai alapján

Ugyanakkor a munkanélküliség magas és főleg a fiatal populációt sújtja, ezért az utóbbi évtizedekben megnőtt a gazdasági elvándorlók száma. Ennek ellenére Vajdaság összlakosságának száma nem változott drasztikusan, hiszen a déli, fejletlenebb területekről jelentős számú betelepült érkezett az autonóm tartományba. Ezzel ugyanakkor megváltozott Vajdaság lakosságának etnikai összetétele.

5. Vajdaság közigazgatási helyzete

A hetvenes évektől kezdve Vajdaság helyzete világos és rendezett volt [Korhecz, 2008b]. A szövetségi állam alkotórészeként törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási jogkörei hasonlóak voltak a többi tagköztársasághoz. Ebben az időszakban önálló igazságügyi felépítménnyel rendelkezett a Vajdasági Legfelsőbb Bírósággal és a Vajdasági Alkotmánybírósággal az élén. A centralizmus hívei – az autonómia ellenzői azonban a tartomány jogköreinek megkurtítását követelték, többek közt arra hivatkozva, hogy míg a tartomány képviselői a szerbiai törvényhozásra elvileg kihatással lehettek, addig Szerbiának nem lehetett befolyása a vajdasági törvényhozásra.

A nacionalista erők megerősödésével Milosevics 1988-ban az ún. „joghurt forradalommal” de facto felszámolta az autonóm tartományokat [Takács, 2007]. Az 1990-es Alkotmány értelmében a tartományok jogkörei jelentősen le lettek csökkentve. Innentől kezdve a tartományi törvényhozás azt szabályozhatta, amit a szerbiai törvényhozás lehetővé tett. Így volt ez még az Alkotmány által meghatározott oktatás, kultúra, a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelv- és íráshasználat, tömegtájékoztatás, egészségügy, szociális védelem, gyermekvédelem, környezetvédelem, fenntartható fejlődés területén is. Az Alkotmány a köztársasági törvényhozás hatáskörébe helyezte a tartomány vagyonáról és önálló adóbevételeiről való rendelkezést is. Ezzel gyakorlatilag kizárólagos jogot szerzett a tartomány vagyonára.

A szerbiai kormány a 2002-es „omnibusz” törvénnyel megpróbált Vajdaság számára hatásköröket visszaszármaztatni. Ezt követően a 2006-os Alkotmány biztosította Vajdaság számára a parlamentet, de a törvényhozói hatalmat nem. Vajdaság rendelkezik saját kormánnyal és költségvetéssel – a mindenkori szerbiai állami költségvetés 7 százaléka -, de nincs eszköze annak „megfiztetésére”, továbbá a „visszautalt” összeget ahhoz kell mérni, hogy Vajdaság Szerbia költségvetéséhez 40 százalékkal járul hozzá.

A 2009-es év végén a Szerb Parlament elfogadta Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát és Vajdaság hatásköri törvényét. Az új Statútum mintegy másfélszáz jogosítványt határoz meg, melyeket a belgrádi politikai elitnek át kell (kellett volna) adnia a vajdasági döntéshozóknak. A Statútum megerősíti Vajdaság önrendelkezését és számos előnyt biztosít a Vajdaságban élő nemzeti kisebbségeknek. A Statútum nemzeti egyenrangúságot hirdet, támogatja a multikulturalizmust, a többvállalásúsgot és tiszteletben tartja az európai elveket és értékeket, mint például a szubszidiaritást, a regionalizációt és a decentralizációt. A Statútum alaprendelkezése egyéb kérdéseket is szabályoz:

- a tartomány területének hagyományos földrajzi régióit
- a tartomány fővárosát
- a termőföldek és természeti ritkaságok védelmét
- Vajdaság AT zászlaját és címerét

- a Vajdasági művészeti és tudományos akadémiát
- a régióközi együttműködést
- a tartományi autonómia alkotmánybírósági védelmét

Vajdaság Autonóm Tartomány hatalmi szervei a Képviselőház és a Kormány, melyek meghatározott jogkörökkel és feladatokkal rendelkeznek. A tartománynak azonban továbbra sincs saját jövedelme, sem törvényalkotói jogosítványa.

Vajdaság Statútuma komoly nemtetszést váltott ki a belgrádi politikai elitből, de nem csupán a politikai elit volt ellene, hanem a fővárosi jogászok, jogászprofesszorok is tiltakozásuknak adtak hangot. A 2013-as évben olyan politikai környezet és hangulat teremtődött Szerbiában, hogy a Statútum ellenzőinek sikerült komoly vitát kialakítani és a Statútumot Alkotmányellenesnek „kiáltották ki”. Ezt követően a Statútum szövegét átformálták és hatásköreit újra jelentősen megszüntették, mivel az alkotmánybíróság a statútum szövegét több ponton összeegyeztethetetlennek ítélte meg a hatályban lévő 2006-os Alkotmánnyal. Hogy valóban alkotmányellenes lett volna a Statútum, az több szempontból is erősen vitatható, főként tekintve, hogy a tartomány finanszírozásáról szóló törvény mai napig nem született meg. Az újraformált szövegnek tartalmaznia kell minden fontosabb pontot, amit az Alkotmány tartalmaz, ugyanakkor ezen felül azt is, hogy Vajdaság Szerbia elidegeníthetetlen része, amit azonban az Alkotmány nem tartalmaz. Összességében elmondható, hogy a Statútum körül kialakult vitáknak inkább centralizmus híveinek Vajdaság önállóságától való rettegés volt az alapja, mint az esetleges összeegyeztethetlenség.

6. Az autonómia megvalósulása Vajdaságban

A 2006-os Alkotmány 185. szakasza kimondja: „Az autonóm tartományok Alkotmánnyal alapított területi közösségek, melyekben a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg”. Az alkotmány nevesíti a tartományi tulajdont, az autonómiát jogként értelmezi. Meghatározza azokat a társadalmi területeket, amelyeken a tartomány önálló szabályozási joggal rendelkezik, ellenben nem rendezi a tartomány hatalmi viszonyait. Nincs világosan meghatározva, mekkora mértékben élvez autonómiát Vajdaság azon a 26 társadalmi területen, amelyek nevesítve vannak az Alkotmányban, vagyis melyik funkciókat látja el a tartomány a saját területén.

A tartományi bevételek mértékét és minőségét külön törvénnyel kellene szabályozni, ami alkotmányos kötelezettség is egyben, azonban a tartományi bevételek törvényi meghatározása mostanáig nem történt meg [Beretka, 2013]. Vajdaság tehát nem rendelkezhet a bevételei felett, nincs törvényhozói hatalma, sem saját vagyona. A tartományi Képviselőház jogszabályai hierarchiaileg alacsonyabb rendűek, mint a szerbiai törvények. Ez alól nem képez kivételt Vajdaság Statútuma sem. Leszögezhető tehát, hogy az Alkotmány nem biztosít garanciát sem kisebbségi, sem decentralizációs kérdéskörökben.

Sem az Alkotmány, sem a hatályban lévő törvények nem határozzák meg egyértelműen, hogy mely társadalmi területeken biztosítja a tartomány a polgárok jogait és szükségleteit, de a tartományi közigazgatás végrehajtási feladatai sem világosak [Korhecz, 2009a]. Ebből adódik a tartományi vagyon és a tartományi adóforrások kérdésének rendezési nehézsége, hiszen ez volna a kiinduló pont annak meghatározására, hogy milyen eszközökre illetve forrásokra van a tartománynak szüksége a közfeladatok és társadalmi szükségletek ellátásához, valamint azon jogok biztosításához, melyekért a tartomány felel. Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma szerint Vajdaság adókból, illetékekből, köz- és kereskedelmi kölcsönökből, hitelekből, vállalatokban való részesedésből, adományokból, költségvetési részesedésből, valamint a tulajdonjogok gyakorlásából valósíthatja meg bevételeit. A Statútum azonban nem tesz különbséget a forrásbevételek és az egyéb közforrások között. Erre kellene, hogy a finanszírozási törvény keretet adjon.

Vajdaság költségvetési minimuma a korábban már említett 7 százalék, vagyis a Szerb Köztársaság költségvetésének legalább 7 százaléka. Ez azonban nem garantál Vajdaság számára egy állandó nagyságot, hiszen a szerbiai költségvetést nagyon sokféleképpen lehet értelmezni a politikai érdekektől befolyásolva. Így aztán ez a 7 százalék attól függően változik, hogy a nem anyagi vagyon értékesítéséből származó bevételekből számolják ki a Vajdaságnak járó részt, vagy a szerbiai tervezett költségvetés tervezett bevételeiből, vagy csupán az adójellegű bevételeket fedező kiadásokból, esetleg az adó és nem adójellegű bevételek szolgálatják az elszámolási alapot.

A tartományi és a központi szervek egyaránt ellátnak azonos vagy nagyon hasonló közigazgatási, fejlesztési és egyéb feladatokat, vagyis gyakori a funkciók megkettőzése. Az Alkotmány és a törvények nem határozzák meg egyértelműen, hogy melyik fejlesztéseket, beruházásokat finanszírozza a tartomány és melyeket a köztársaság. Jogilag mindkettő pénzelheti ugyanazokat a fejlesztéseket és beruházásokat, de a köztársasági költségvetés a pénzügyi terheket teljességükben is a tartományra háríthatja. Mindez megnehezíti a fejlesztéspolitika megvalósítását és egy hatékonyan működő közigazgatás kialakítását.

Megállapítható, hogy Vajdaság helyzete aszimmetrikus Szerbián belül, Belgrád „gyámsága” a kilencvenes évek óta lényegében mit sem változott. A tartomány-nyal kapcsolatos törvényi keretek sok esetben tisztázatlanok, ellentmondásosak, pontatlanok és nem egyértelműek, gyakori a funkciók megkettőzése, vagyis azonos, vagy hasonló közigazgatási, fejlesztési és egyéb feladatokat elláthatnak a központi-, de ugyanakkor a tartományi szervek is. Bár látszólag a tartományi szervek önállósága kiszélesedett, látszólag alkotmányosan garantálva vannak az önálló vagyon és adóbevételek, azonban a tartomány helyzete a szerbiai államszervezeten belül továbbra sincs megoldva [Korhecz, 2009b].

Összegzés

Láthatjuk, hogy Vajdaság alárendelt helyzetben van Szerbiában az I. Világháború óta. Az azóta folytatott nagyszerb politika, a déli területek fejlesztése az északi régiók kizsákmányolása árán évtizedek óta gyengíti a tartományt. A gazdaság módszeres leépítése, a mezőgazdasági termelés visszaesése, a munkanélküliség növekedése fémjelzi az elmúlt időszakokat. A rossz gazdasági-, anyagi helyzet, az egyre növekvő munkanélküliség, a háborúkat követő megtorlások, az állandó belső migráció jelentősen megváltoztatták Vajdaság etnikai térképét.

Bár a 2000-es évektől kezdve tapasztalható egyfajta Európa-irányultság Szerbia vezetésében, a folyamatok nagyon lassan és akadozva haladnak. Az éveken át tartó unitárius, centralizált államberendezés, a nacionalista érzelmek, az autonómiát az elszakadással, elszakadni akarással azonosító centralisták decentralizációs folyamatokhoz való viszonya hátráltatja a regionalizáció és a decentralizáció megvalósulását Szerbiában.

Vajdaság helyzete az államon belül szintén nagy viharokat élt meg a történelem folyamán. Státusa és jogkörei hol relatív rendezettek voltak, hol teljesen meglettek szüntetve. A legújabb Alkotmány sem biztosít garanciát sem a decentralizáció tekintetében, sem a kisebbséget érintő kérdésekben.

Vajdaság autonómiája atipikus abban a tekintetben, hogy lakosságának többsége a többségi nemzethez tartozik. Ugyanakkor Vajdaság multietnikus jellege szintén atipikus jelleget ad a tartománynak, annak ellenére, hogy az évszázadok során, főleg a háborúban és a háborús időszakokat és az impériumváltásokat követő időszakokban jelentősen átrajzolódott a tartomány nemzetiségi térképe, egyéb európai multietnikus térségekhez képest Vajdaság ma is etnikailag igen színes és heterogén terület.

Bár az Alkotmány külön foglalkozik Vajdaság autonóm státusával, és bár létezik Vajdaság alaptörvénye, a rendezetlen törvényi háttér, a funkciók, a költségvetés, a tartomány vagyonának rendezetlen kérdései megakadályozzák a tényleges autonómia megvalósulását.

Összességében akkor lehetne az autonómia kérdéskörében pozitív irányú változásra várni, ha Szerbia egészében megindulnának a modernizációs folyamatok, és a regionalizáció nem a hatalmi harc eszközeként jutna érvényre.

Irodalomjegyzék

- Arday Lajos (1997): Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban. 1944-1989. In. *Magyar kisebbség, Magyar felsőoktatás Erdélyben*, III. évf. 3-4, 9-10 szám, Letöltve: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=lsz&lapid=7>
- Beretka Katinka (2013): A pénzügyi autonómia jogi keretei a Vajdaságban. A tartomány jogi keretei elméletben és gyakorlatban, *Dél-Kelet Európa – South-East Europe, International Relations quarterly*, 4. évf. 1. szám, pp. 11.

- Gulyás László (2009): *Az első jugoszláv állam felbomlásához vezető strukturális problémák. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok.* 2009/2., 13-33. o.
- Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941). *Közép Európai Monográfiák* 8, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, pp. 140.
- Gross, A. (2003): Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe [Az autonóm régiók pozitív tapasztalatai mint az európai konfliktusok megoldását ösztönző forrás], *Council of Europe*, Doc. 9824. (2003.06.24) http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingDetails_E.asp?DocID=10535
- Heintze, H.-J. (1997): *Autonomy and Protection of Minorities under International aw.* In: Günther Bachter (szerk.): *Federalism against Ethnicity?* Verlag Rüegger, Zürich.
- Huszka Beáta (2008): *Szerbia decentralizációja: a kisebbségi dimenzió.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest. 197.
- Korhecz Tamás (2008a): *Autonómia az ábrándok és a valóság mezsgyéjén, avagy miért jutott legmesszebb a délvidéki magyarság az autonómia kiépítésében* („Autonómiáról másképp” c. konferencián elhangzott előadásának szerkesztett változata) <http://www.balkancenter.hu/pdf/korhecztamás.pdf>
- Korhecz Tamás (2008b): A Vajdaság Autonóm Tartomány közjogi helyzete Szerbia államszervezetén belül – aktuális kihívások és kérdések az új alkotmány fényében, *Létünk*, XXXVIII, évf. 3. szám, Újvidék, pp. 7-18.
- Korhecz Tamás (2009a): A vajdasági tartományi autonómia és nemzetiségi önkormányzat, In: Szarka László (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*, pp. 172-190.
- Korhecz Tamás (2009b): A Vajdaság Közjogi Helyzete Szerbiában, hatalmi szervezete és hatáskörei a 2009. decemberétől hatályos új törvények fényében – A törvényhozói autonómia és közigazgatási decentralizáció között, In: *Jog, Állam, Politika*, 2010/3. szám, pp. 53-75.
- Kovács Péter (1994): Területi autonómiák, speciális státusok nemzetközi jogi és diplomáciatörténeti összefüggései. In: *Magyarság és Európa*, 1994/2. szám. p. 77.
- Lapidot, R. (1996) : *Autonomy – Flexible Solutions to Ethnic Conflicts.* Washington D.C., United States Institute of Peace, 1996.
- Nordquist, K. Å. (1998): *Autonomy as a Conflict-Solving Mechanism.* In: Suksi Markku (szerk.) *Autonomy, applications and Implications.* Dordrecht
- Takács Zoltán (2007): Nemzeti kisebbségi kérdések, Alkotmány, autonómia, kisebbség „vajdasági viszonylatban”, *Magyarságkutató Tudományos Társaság Ustav Republike Srbije „Sl. list Republike Srbije”*, br. 98/2006
- Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine „Sl. list AP Vojvodine”, br. 17/2009

Lektorálta: Hajdú Zoltán, tudományos tanácsadó

Történelem- és
politikatudományi
szekció

ARESTATIO: HATÉKONY FENYEGETÉS VAGY VÉGREHAJTOTT BÜNTETÉS?

*ESETTANULMÁNY A 16. SZÁZADI NAGYSZOMBATI
MISSZILISEK TÜKRÉBEN*

Bakonyi Zsuzsanna

*Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, könyvtáros,
bakonyizsuzsanna11@gmail.com*

Absztrakt

Nagyszombat város páratlanul gazdag 16. századi levélgyűjteményét olvasva újra és újra szemünk elé kerül az arestatio, azaz a letartóztatás, fogva tartás illetve az ezzel való fenyegetés kérdése. Legtöbbször adósság miatt kerül említésre, de felmerül lopással, csalással vagy testi sértéssel kapcsolatban született misszilisekben is. A levelek egy csoportjában maga a fogva tartott kér segítséget Nagyszombat város bírójától vagy tanácsától, vagy nevében kéri valaki más a városvezetés közbenjárását. Legtöbbször azonban csak utalásként jelenik meg a fogva tartás, és felvetődik a kérdés, hogy mennyiben lehetett ez foganatosított büntetés és mennyiben hatékony fenyegetés? A heterogén forrásanyagban nehéz egy adott ügyet hosszabban nyomon követni, és minden részletet, körülményt pontosan feltárni, az érintetteket azonosítani. A különböző utalások és az esetek nagy száma miatt azonban lehetséges bizonyos gyakorlatok megállapítása. Tisztán kirajzolódik, hogy az arestatio a 16. századi Nagyszombat életének mindennapjaihoz tartozott. Habár a szokásjog és az ország törvényei is szabályozták a letartóztatás körülményeit, a gyakorlat azt mutatja, hogy ezek az előírások sokszor papíron maradtak. Fogságba estek nagyszombati adós polgárok, nagykereskedők, de tartóztatásban nem érintett városbeli személyek is; férfiak és nők egyaránt. A törvények rendelkezéseinek ellenére gyakorlatilag bárkit bármilyen vétségért, kisebb tartóztatásért is letartóztatottak és fogva tartottak. A városban is őriztek más városok lakói közül elfogottakat. A fenyegetés foganatosítására kiváló alkalmat biztosítottak az évi vásárok, valamint a harmincad helyek. Az arestatált személyek kínzása, testi sértése nem volt jellemző, előfordulásukról csak néhány esetben van tudomásunk. A nagyszombati vagy Nagyszombatban fogva tartottaknak esetenként befolyásos közbenjárókat sikerült maguk mellé állítaniuk, akik a városi tanácsra nyomást gyakorolva segítették elő szabadulásukat. A legtöbb 16. századi nagyszombati misszilisben azonban leginkább fenyegetésként jelenik meg az arestatio, ezeknek az eseteknek a száma sokszorosa a foganatosított büntetések számának. Ez azt sugallja, hogy noha megvolt az esély a megvalósításra, a fogva tartás nagyjából fenyegetésnek számított.

Kulcsszavak: *Nagyszombat, 16. század, gazdaságtörténet, arestatio, adósság*

Törvények, rendelkezések

„Jollehett hogj az orzagh törwenie, Nem engedne azt hogj Imit Amot kergetnenek senkitt sem az Adost sem Mast erette, hanem füstín¹ törwenniel keresne”² – hivatkozik Szabó Miklós Debrecen város bírása 1575-ben az ország törvényére azzal kapcsolatban, hogy egy nagyszombati polgár, Kőműves Jakab többször háborgatott és tartott fogva debreceni polgárokat, míg debreceni Duskás Ferenc hatszáz forintos adósságát ki nem egyenlítette.³ Igaza volt Debrecen város bírásának, a letartóztatási eljárást a törvények részletesen szabályozták, az önkényeskedést pedig tiltották. Az arestatio jelentőségét és gyakoriságát bizonyítja, hogy az ország törvényei között több alkalommal szerepelnek letartóztatással kapcsolatos törvénycikkek, a kor szokásjoggyűjteményét összefoglaló Werbőczy István pedig az adósságrendezéssel kapcsolatban részletezi a fogva tartás körülményeit. A törvényi szabályozás megvilágítja a folyamat legtöbb problémát okozó részleteit, érdemes tehát görcső alá venni ezeket. A Magyar Törvénytár⁴ a letartóztatási eljárást szabályozza részletesen. Az 1492: 89. tc. kimondja, hogy saját birtokán senki senkit nem tartóztathat le. Közhelyen pedig úgy lehet letartóztatni, hogy ott van a hely bírása, a letartóztatónál pedig hiteles irat arról, hogy a letartóztatott lakóhelyén neki nem szolgáltattak igazságot. Ez a két kitétel a gyakorlatban szinte lehetetlenné tette a törvényes letartóztatást, ráadásul, ha valakit helytelenül tartóztattak le, akkor a letartóztatót, vagy vele egy helyen lakót fogva lehetett tartani az ügy rendezéséig. Az 1492: 91. tc. pedig arról rendelkezik, hogy a polgárok tartozások miatt más saját városukban nem tartóztathatnak le, csak közhelyeken, bíró előtt. A törvény megalkotása előtt tehát már valószínűleg bevett gyakorlatnak számított az arestatio, mint az adósságrendezés egy népszerű formája. A letartóztatásnál a bírói jelenlét alapvető feltételnek számított, kivételt csak az emberölést vagy testi sértést elkövetők elfogása jelentett. Negyed század elteltével az 1514: 64. tc. a bordézmálókról emlékezik meg elrendelve, hogy senkit se tartóztassanak le adósságért.

Werbőczy István Tripartituma harmadik részének 28. címe⁵ foglalja össze a tudnivalókat arról, hogy hogyan kell nincstelen paraszton az adósságot behajtani. Az ebben megfogalmazottaknak megfelelően, az ország szokásjoga szerint, megengedett volt az adós tizenöt napig tartó fogva tartása, kenyérral és vízzel

¹ lakóhelyén

² A misszilisek betűhív átirásait a Középkori leveleink 1541-ig [szerk. Hegedűs Attila – Papp Lajos. (Régi magyar levéltár 1.) Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.] című kiadvány bevezetőjében részletesen ismertetett átirási szabályzat szerint közlöm.

³ SAB PTr MMTr Missiles Nr. 3319. 1575. szeptember 4., Debrecen. Szabó Miklós Debrecen város bírása – Nagyszombat város tanácsának

⁴ *Magyar Törvénytár* (Corpus Juris Hungarici). Szerk.: Márkus Dezső. 1. kötet 1000-1526. Budapest: Franklin-Társulat, 1899.

⁵ Werbőczy István: *Tripartitum: A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest: Téka, 1990.

való ellátása, testi sértése azonban tiltott. A fogva tartás leteltével az adósnak esküt kellett tennie, hogy bevételei egyharmadának befizetésével törleszti adósságát; ha nem akart esküdni, vagy ígérete ellenére sem fizetett, addig fogva lehetett tartani, amíg adósságát nem rendezte. Werbőczy kiemeli, hogy nincstelen nemesekre is érvényes az adósságbehajtásnak ez a módja. A tartozásokra vonatkozó egy régebbi szabályt nem tartott követendőnek a Hármaskönyv; ha az adós határnapig nem fizet, az adósságot nem lehetett kétszeresére emelni, mint addig szokásban volt.⁶

S hogyan tükröződik a szokásjog és az ország törvényei a mindennapi élet kisebb – nagyobb problémáit tárgyaló misszilisekben? Az előírások mely pontjai váltak gyakorlattá, és melyek voltak nehezen véghezvihetőek? A heterogén forrásanyag vizsgálatához szükséges a levelek csoportosítása, így az arestatióval kapcsolatos missziliseket a levélíró szándéka szerint osztjuk három csoportra. Az esetek egy kis részében maga a letartóztatott fordul írásban a város bírójához, és kéri segítségét szabadulásához. Sok esetben valaki más jár közben egy fogva tartott ember érdekében. Túlnyomó többségben pedig szankcióként jelenik meg az arestatio; ha egy bizonyos feltétel – általában az adósság rendezése – nem teljesül, ezt a büntetést helyezik kilátásba.⁷

Saját érdekből írt segítségkérő levelek

Az első csoportba tartozó levelek közül három jellemző példa bemutatásán keresztül szeretnénk megvilágítani a fogva tartás körülményeit. Az első Szabó András 1554. március 31-én Zólyomban kelt misszilise, melyben Kalmár Imre,⁸ Nagyszombat város

⁶ Ez a régi szokás mégis sokáig tovább élt. Még hatvan évvel később, 1577-ben is találkozunk olyan esettel, amikor a ki nem fizetett egy forintos adósság fejében két forintnyi fogva tartással fenyegetett a levélíró arra hivatkozva, hogy feletteseitől erre felhatalmazást kapott. SAB PTr MMTr Missiles N. 3515. 1577., Léva. Fekete Jakab – Nagyszombat város bírójának

⁷ A csoportok természetesen önmagukban is heterogének és részben fedik egymást. Főképp az utolsó esetben, mivel szankcióként jelenhet meg az arestatio közbenjáró levelekben és saját ügyben írt misszilisekben is, valamint a fogva tartással való fenyegetés mértéke is igen különböző.

⁸ Nagyszombat város életében jelentős szerepet játszott Kalmár Imre, aki mind a városi hierarchiában, mind a kereskedelem területén szép karriert futott be. 1542-ben már a közepes forgalmú kereskedők között találjuk, főképp kivittel foglalkozott. [Ember, 1988. 511.] 1566-ban került felsorolásra a kalmár céh tagjai között. [Történelmi Tár 1883. 175.] Először 1547-ben, majd több évben a város tizenkét tagú tanácsának volt tagja, majd öt választották legtöbbször, összesen öt alkalommal – 1554 és 1575 között – bírának. (1554/1555, 1557/1558, 1560/1561, 1566/1567, 1575/1576 SAB PTr MMTr Liber protocollis fassionalis II/1-3. Érdekes, hogy bíróságai alatt az egyébként latinul vezetett városi jegyzőkönyveket magyar nyelven írták. 1564-ben a város hadnagya volt. Baráti Fábián nagykereskedő vagyonára négyszáz forintnyi tiltást tett 1560-ban. (SAB PTr MMTr Liber actorum iudicarum 1553–1576) Az általunk tanulmányozott iratok szerint az ő ingó- és ingatlan tulajdonát nem tiltották. 1568-ban Baráti Fábián testamentumosa volt. [Németh, 1995. 57]

bírja segítségét kéri.⁹ Mint leveléből kiderül, bécsi polgárokkal (Sobinger és Grobor Miklós) szemben fennálló ötven forintnyi adóssága miatt tartották fogva Nagyszombatban. Hogy hogyan tartóztatták le, és mennyi időt töltött fogságban, nem tudjuk. Levele azért érdekes, mert mint arra a keltezés helye is utal (Nagyszombat helyett Zólyom), elszökött a városból és új tartózkodási helyét megjelölve Zólyomból kéri Nagyszombat város bíróját, hogy ügyében közben járjon. Szabadulásának részleteit lépésről-lépésre feltárja,¹⁰ hogy meggyőzze Kalmár Imrét, egyedül szabadult ki, szökésében senki sem segített neki, így mentve hozzátartozóit a felelősségre vonástól. Írásában rávilágít arra a tényre, hogy fogva tartása alatt a fogoly nem tud pénzt keresni, így adósságát törleszteni sem. Kérése arra irányul, hogy a városvezetés fürkéssze ki hitelezőinek szándékát, és ha azok hajlanak a megegyezésre értesítsék, mert kész hitelezői elé állni.

A második esetben Nagyszombat város 16. századi életének egyik meghatározó személyisége, Sánta Ambrus nagykereskedő a fogva tartott. Az első esetben említett Szabó Andrással ellentétben életéről több adattal rendelkezünk, a misszilisekben gyakran éppen adósságai miatt kerül említésre.¹¹ Levele¹² az arestatio körülményeiről nem szolgál konkrét adattal, hiszen a keltezés és így a fogva tartás helye és letartóztatásának részletei sem kerülnek említésre. Áttételesen mégis érdekes információt nyerhetünk belőle, hiszen a hosszú misszilis a Baráti Fábián¹³ nagyszombati nagykereskedővel alkotott kereskedőtársaság el-

⁹ SAB PTr Missiles Nr. 1937. fol. 262-263. 1554. március 31., Zólyom. Szabó András – Kalmár Imrének Nagyszombat város bírójának.

¹⁰ Szabó András bilincsenek lakatját egy vasszög segítségével kinyitotta, a vasszöget mellékelte is a levélhez. (Sajnos ez az idők folyamán elveszett.) Nagyszombatból pedig a városkapun át távozott, mások segítségével nélkül, egyedül, korán reggel, nem sokkal kapunyitás után.

¹¹ A Sánta család több tagja foglalkozott kereskedelemmel. Az 1540-es harmincadjegyzékekben felmerül Sánta Orbán neve, aki ökrök után fizetett vámot. A városi adójegyzékekben pedig szerepel Sánta Mátyás (1538), Antal és János (1556), Pál (1548-1556), György (1579) és Ambrus neve (1536, 1538, 1546, 1548) is, mint adófizető ingatlanulajdonosoké. [Németh, 1995. 12.] Sánta Ambrus a szintén nagyszombati nagykereskedő Baráti Fábiánnal együtt a kor egyik legnagyobb forgalmat lebonyolító kompániáját alkotta. [Bessenyei, 2009. 63-73.] 1549 és 1552 között mintegy 5000 arany harmincadot fizetett ki. [Németh, 1995. 12.] 1536-tól találjuk a háztulajdonosok között Nagyszombatban, kezdetben a Kereszt utcában, míg 1546-tól a Szent János utcában birtokolt ingatlant. [Bott'ánková, 1980. 120., 144.] A város vezetésében nem játszott jelentős szerepet, mindössze annyit tudunk róla, hogy 1547-ben a száz választott férfi (centum viri electi) között szerepelt, testvérével, Sánta Pállal együtt. (SAB PTr Liber protocollum fassionalis II/1. 34.) Testamentuma 1555. augusztus 1-én íródott. A végrendeletben leírtak szerint adósságai 3000 forintot tettek ki, melyre fedezetül 1500 forint értékű nagyszombati házat hagyta. Neki 200 forint értékben tartoztak. Családja általános gondviselőjének Orbán nevű testvérét jelölte ki, aki magszakadás esetén, mint örökös is szerepelt. [Németh, 1995. 40-43.]

¹² SAB PTr Missiles Nr. 2026. fol. 473-474. 1555. március. Sánta Ambrus – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának

¹³ Baráti Fábiánnak is volt része arestatióban. 1540-ben költözött át Magyarbródból Nagyszombatba, a lakhelyváltoztatás azonban nem volt zökkenőmentes, mert amikor szándéka kitudódott, fogva tartották Magyarbródban. Érdekes módon a város bírójának Baráti Fábián ellenszenves személyisége elég okot szolgáltatott arra, hogy ne engedjék elköltözni a városból, és szabad

számolását, és a fennálló kérdéses ügyeket részletezi. Feltételezhető tehát, hogy a letartóztatás módja, illetve a fogság körülményei nem okoztak gondot a fogva tartottnak, legnagyobb problémát talán az jelenthette, hogy ügyeit nem tudta személyesen, csak írásban intézni. Ez azonban máskor is megesett, amikor munkája az ország távoli vidékeire szólította. Ebben az esetben tehát az arestatio szinte mindennapi állapotot jelenthetett, a fogva tartottat valószínűleg csak mozgásában korlátozták egy ideig; ellátásával, lakhatási körülményeivel vagy testi sértésével kapcsolatban nem született panasz.¹⁴

A harmadikként választott esetben nem egy személy, hanem kilenc fogva tartott nagyszombati „legény” kéri Linder Sebestyént, Nagyszombat város bíróját, hogy kiszabadulásukhoz segítő kezet nyújtson.¹⁵ Elfogásuk okát pontosan megismerhetjük. A lévai végvár kapitánya, Telekessy Imre¹⁶ huszonhat taligát rendelt Nagyszombat városától a vár építéséhez, és valószínűleg ki is fizette azokat. A szombatiak azonban nem küldték el a kért árut, így elfogtak kilenc városbelit, hogy a taligák átadását kikényszerítsék. A tartozás nagyságához képest (egy taliga körülbelül egy forintba kerülhetett) igen nagy a letartóztatott személyek száma, ráadásul köztük volt Kalmár Bertalan nagyszombati kereskedő, és Szabó Lőrinc szintén nagyszombati kereskedő felesége, Szabó Lőrincné is, akit nő léte-re szintén fogva tartottak a nagyszombati legények között. (A többiek: Barsi Ferenc, Korfis Pál, Szőlösi János, Forgács Péter, Páli László, Madár János és Kerekes Mihály.) A fogva tartás körülményeiről ebben az esetben sem értesülünk, de panaszt sem olvashatunk róluk. Azt is megtudjuk, hogy a levél írásától számított öt nap elteltével a rabok visszanyerték szabadságukat. Ez az eset azért érdekes, mert itt azzal a gyakori esettel szembesülünk, amikor az arestált személyeknek nem volt közvetlen közük a tartozáshoz, azért veszítették el szabadságukat, mert az adós város polgárai voltak.

---

mozgásában korlátozták, ahelyett, hogy elküldték volna. [Varsik, 1956. 115.] A nagykereskedő személyesen, szláv nyelvű levelében kérte Nagyszombat város tanácsát, hogy kiszabadítása ügyében intézkedjen. [Varsik, 1956. 114.] Valóban heves természetű ember lehetett, mert 1542. december 9-én Nagyszombat város tanácsa levelében adta tudtul, hogy Baráti Fábían nagyszombati polgár és kereskedő a város bírója előtt bocsánatot kért Anna Fenclovától, amiért őt dühében sértő szavakkal illette. [Varsik, 1956. 152.]

¹⁴ Sánta Ambrus és a bonyolult szövevényt alkotó tartozások esete nem egyedülálló a korban. 1575-ből például Révay Mihály, Túróc vármegye ispánjának Nagyszombat város tanácsának írt leveléből tudjuk, hogy nagyszombati Borsos Mihály nagykereskedőn azért nem tudták számon kérni a 133 ökör árát kitevő tartozását, mert éppen egy másik adóssága miatt tartották fogva. Révay Mihály szavai szerint: „*az mýnth hallýok borsos mýhal masthan thartoztathwa, a' wagý foghwa wagon praga fele walamý adosságok mýath*” SAB PTr MMTr Missiles N. 3346. 1575. december 12., Holics. Révay Mihály Túróc vármegye ispánja – Nagyszombat város tanácsának

¹⁵ SAB PTr Missiles Nr. 2057. fol. 275. 1555. június 26., Léva. Nagyszombati legények – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának.

¹⁶ Telekessy Imre 1549-ben veszprémi, 1555-ben, tehát a levél keletkezésekor lévai kapitány, később kassai országos főkapitány volt. 1560-ban halt meg, unokája Telekessy Mihály, akit 1600-ban hűtlenség miatt fő- és jószágvesztésre ítélték. [*Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 11. kötet 1866. 77-78. p.]

Közbenjáró levelek

Az arestatióval kapcsolatos közbenjáró leveleken azokat a missziliseket értjük, amelyek egy fogva tartott kiszabadítása ügyében születtek. Legtöbb esetben egy magasabb rangú személy kéri a városvezetést egy fogva tartott jobbágya, szolgálója, katonája kiszabadulásának érdekében. Az sem ritka azonban, hogy lefoglalt haszonállatok; szarvasmarha vagy ló visszaadása ügyében születik közbenjáró levél. Miskolc város polgáraival például több ízben kerültek összetűzésbe Nagyszombat város polgárai, mert az adósságokat mindkét részről önkényes módon intézték. Ennek egy jellemző példája Miskolc város bírása, Gombos Pál levele, melyben 1548. február 2-án arra kérte Nagyszombat város tanácsát, hogy az adóssági ügyben született ítélet nélkül ne tartson elzárva miskolci polgárok vagyonát képző szarvasmarhákat, hanem várják meg a bíró döntését az ügyben.¹⁷ A válaszlevelet sajnos nem ismerjük, de ehhez hasonló esetek gyakran fordultak elő.

Az emberek kiszabadítása ügyében született közbenjáró levelek írói leggyakrabban nem kiemelkedően magas rangú személyek, hanem a várak tisztartói, prefektusai, a vármegye jegyzői, illetve egy község porkolábja vagy tanácsa. A fogva tartott személye, pozíciója és kapcsolatrendszere határozta meg, hogy milyen státusú ember írt az érdekében. A levélíró általában a letartóztatás jogtalanságára vagy arra hivatkozik, hogy nem Nagyszombat városa, hanem ő illetékes az igazságszolgáltatásban. Néhány esetben azonban magasabb rangú, befolyásos embereket is sikerült a fogva tartottaknak maguk mellé állítani, férfiakat és nőket egyaránt. Az ismertetett példákban a nőket Bethlenfalvi Thurzó Anna és Szentpéteri Borbála képviseli, míg a férfiakat Desewffy János és Esterházy Ferenc.

Bethlenfalvi Thurzó Anna, Báthory András országbíró felesége, Thurzó Elek országbíró és Székely Magdolna lánya volt.¹⁸ Három jobbágyuk kiszabadítása érdekében ragadott tollat, akiket Nagyszombatban más ember adósságáért tartottak fogva.¹⁹ A három jobbágy munkaerejére a tavaszi munkák elkezdődésével nagy szükség volt, hiányukat megérezte a birtok igazgatása. Ráadásul embereiket törvénytelenül tartóztatták le, jogosan követelte tehát a levélíró szabadon bocsátásukat. A misszilis arra is rávilágít, hogy a Pozsony vármegyében nagybirtokos Báthory András²⁰ mellett felesége is aktívan intézte birtokaik gazdasági ügyeit, jelen esetben egy kisebb jelentőségűekhez tartozót.

¹⁷ SAB PTr Missiles Nr. 1313. 1548. február 2., Miskolc. Gombos Pál Miskolc városának bírása – Nagyszombat város tanácsának

¹⁸ Nagy Iván, 11. köt. 201.

¹⁹ SAB PTr Missiles Nr. 1717. 1552. március 9., Sempte. Bethlenfalvi Thurzó Anna, Báthory András felesége – Nagyszombat város tanácsának

²⁰ Tulajdonát képezte többek közt a dévényi (Dévény, Récse, Újfalú) és a semptei (Általsúr, Cseklész, Eperjes, Farkashida, Felsőszeli, Hegysúr, Keresztúr, Kürt, Majtény, Nagymacséd, Nyék, Pálóc, Szempe, Szentábrahám, Szered, Taksony, Varrasúr, Vezekény, Vízkelet) uradalom. [Maksay, 1990. 598]

A másik nő, Szentpéteri Borbála, Zay Ferenc²¹ anyja volt. Szentpéteri Borbála szintén egy szolgája, Szabó László szabadon bocsátása ügyében kérte két egymást követő levelében²² Nagyszombat város bíróját, Linder Sebestyént, hogy mielőbb intézkedjen. Szabó Lászlót Zay Ferenc váltotta ki tizenkét évnyi török rabság után, majd valószínűleg más ember tartozása miatt elfogták és Nagyszombatban fogva tartották annak ellenére, hogy kiváltója és annak anyja is szabadságlevelet adott neki, ami nála is volt, mégsem hittek neki. Az első misszilisből megtudjuk, hogy a rabot meg is kínozták, gyenge egészségi állapota, és az újabb elfogás megelőzése érdekében Szentpéteri Borbála arra kérte a város bíróját, hogy szolgáját kísérettel küldje a Zay családi birtokok központjába, Órvistyére.

A harmadik példa Desewffy János kamarai tanácsos személye. Desewffy János a törökök elől Pozsega megyéből menekült középnemes volt, korábban Pozsega vármegye főispánja. 1549-től a kamarai tanácsosi tisztséget töltötte be, 1554-től királyi udvarmester lett.²³ Gergely deák kiszabadításának érdekében írt, aki Muthnoky Mihály száz forintos adóssága miatt volt fogva Nagyszombatban. Saját kezű levelét barátjának, Körmendi Gáspárnak, a domonkos rend nagyszombati vikáriusának, Oláh Miklós esztergomi érsek feltétlen hívének és familiárisának címezte, aki pozíciója és kapcsolatrendszere segítségével lehetett képes az ügy megoldására.²⁴

Esterházy Ferenc²⁵ Pozsony vármegye alispáni tisztségét töltötte be 1579–1600 között. Rokonságban állt a szintén Pozsony megyei Pálffy és Illésházy családokkal. Számos gyermeke közül Miklós nevű fia vitte a legtöbbre, aki az ország nádora lett. Esterházy Ferenc részt vett a kor legnagyobb profitot termelő kereskedelmi ágazatában, a marhakereskedelemben. Emellett birkákkal és borral is üzletelt. Három misszilisében éppen adósa Nagyszombatban fogva tartott marháinak elhelyezése ügyében ír, egyeztetve a várossal az átvétel időpontját.²⁶

²¹ Zay Ferenc délvidéki családból származott, majd I. Ferdinánd pártjára állt és a szolnoki vár első kapitánya valamint Külső-Szolnok vármegye főispánja lett. Megszervezte a dunai naszádos flottát Komárom központtal. 1550-ben Eger vár várnagya volt. 1553–1557 között portai követségben vett részt többek közt Verancsics Antal esztergomi érsekkel együtt. 1560-ban az ország bárói közét emelkedett. 1560–1565 között Felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány volt. Irodalmi tevékenységet is folytatott, művei: *Lándorfejűvár elvesztése*, illetve *János király árulatlása*. Utóbbit sajtó alá rendezte.: Bessenyei József. Budapest: Balassi Kiadó, 1993. p. 7–24.

²² SAB PTr Missiles Nr. 2087. 1555. szeptember 11., Órvistye. Szentpéteri Borbála, Zay Ferenc anyja – Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 2088. 1555. szeptember 13., Órvistye. Szentpéteri Borbála, Zay Ferenc anyja – Nagyszombat város bírójának

²³ [Gecsenyi, 2003. 480]

²⁴ SAB PTr Missiles Nr. 1726. 1552. április 26., Pozsony. Desewffy János kamarai tanácsos – Körmendi Gáspárnak

²⁵ Életével kapcsolatban ld.: [Esterházy, 1901a], [Esterházy, 1901b], [Berényi, 2000. 93–96.], [Pálffy, 2009. 853–882], illetve [Pálffy, 2010. 28–32]

²⁶ SAB PTr Missiles Nr. 3934. 1584. október 4., Galánta. Esterházy Ferenc – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr Missiles Nr. 3935. 1584. október 4., Galánta. Esterházy Ferenc – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr Missiles Nr. 3937. 1584. október 6., Galánta. Esterházy Ferenc – Nagyszombat város tanácsának

Mindemellett fogva tartott emberek ügyében is közbenjárt. 1592-ben például egy Hubai Demeter nevű, Egerben szolgált katona kiszabadításának érdekében kérte Nagyszombat város tanácsát.²⁷ A katonának pártfogó levelet is írt.

A fogva tartás oka a közbenjáró misszilisekben sem derül ki minden esetben. Az azonban megállapítható, hogy – mint már említettük – leggyakrabban adósság miatt arestáltak. A tartozás összegéről a fogva tartást, mint szankciót tárgyaló részben szólunk majd részletesebben. Itt néhány, nem mindennapi esetet említünk még, amikor kisebb vétségért is letartóztattak embereket. Az első levél 1542. szeptember 2-án, Jókón kelt, és benne Mocsonoki Albert arra kéri Nagyszombat város tanácsát, hogy engedjék szabadon kátlói Stefan Vidlák feleségét, akit rossz minőségű liszt árulásáért tartóztattak le.²⁸ Egy másik esetben katonákat vetettek börtönbe, ráadásul azért, mert hagymát loptak, feltehetőleg nem nagy tételben. A misszilis 1542. június 21-én Rózsahegyen kelt, és írója, Henrich Meziricky arra kéri Nagyszombat város tanácsát, hogy engedjék szabadon a katonáit, akik Nagyszombatban egyes kertekből hagymát szedtek.²⁹ A közbenjáró levelek csoportjához soroljuk azokat az iratokat is, melyekben, mint korabeli erkölcsi bizonyítványokban, egy község tanácsa vagy bírása tanúsítja, hogy az arestalt személy becsületes, megbízható ember.³⁰ A fogva tartott feddhetetlenségére általában a „köztünk jámborul élt és jámborul szolgált” kifejezést használják, majd megadják az időtartamot is, hogy mennyi ideig, és a személyek nevét, akiknél dolgozott. A leírtak hitelessége úgy vált bizonyító erejűvé, hogy a levélvivő ismerte a személyt, akiről az írás szólt, és azonosította. A levélvivő költségét rendszerint az igazolást kérő község tanácsa fizette.

Fogva tartás, mint szankció

Szinte vég nélkül lehetne sorolni azokat a leveleket, amelyekben az arestatio, mint szankció jelenik meg. Ha kegyelmed nem fizet / nem adja vissza / nem küldi, amit ígért... embert tartok meg érte / szombatiakon megveszem / ne bántassék valaki büntelen érette – olvashatjuk a misszilisekben megannyi formában, de ugyanazzal a jelentéssel.

Az arestatiót, mint szankciót tartalmazó iratokat olyan szempontból vizsgáljuk, hogy kik és miért éltek ezzel a lehetőséggel. A levélírók névsorát végigtekintve megállapíthatjuk, hogy városi polgártól magas rangú tisztségviselőig, Nagyváti Balázs surányi porkolábtól kezdve Révay Mihályig, Túróc vármegye

²⁷ SAB PTr Missiles Nr. 4380. 1592. szeptember 17., Galánta. Esterházy Ferenc – Nagyszombat város tanácsának

²⁸ [Varsik, 1956. 146]

²⁹ [Varsik, 1956. 141]

³⁰ Például: SAB PTr Missiles Nr. 1476. 1549. október 27., Vízkelet, Vízkeleti bírák és polgárok – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr Missiles Nr. 1574. 1550. május 4., Sellye. Sellye város tanácsa – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr Missiles Nr. 1575. 1550. május 5., Vécse. Vécse község bírása – Nagyszombat város tanácsának.

ispánjaig, talán a legszegényebbeket kivéve, minden gazdasági helyzetű és társadalmi rangú ember élt a fogva tartással való fenyegetéssel. Mint az a következő esetből is kitűnik, nemcsak a magyar, hanem a török tisztviselők is használták ezt a lehetőséget. 1573 tavaszán például nagyszombati Szabó Dénes 2360 talléros tartozása ügyében először Mehmed aga és Musztafa pasa is ugyan azon a napon írt levelet Budáról Nagyszombat város bírójának, hogy polgárát fizetésre kötelezze. Később Salm Eck báró Pozsony vármegye ispánja, majd három hét elteltével ismét Mehmed aga sürgette az ügy rendezését, és helyezett kilátásba fogva tartást. Nagyszombati Szabó Dénes Fekete Mózesnek 1500 tallérral, Fekete Ábrahámnak 860 tallérral tartozott, és a kárvallottak kitűnő kapcsolatrendszerét mutatja a közbenjárók illusztris névsora.³¹

Az arestatio, mint szankció említésének oka jellemzően adósság volt, ennek mértéke azonban nagy különbségeket mutat; egy forintos adósságtól³² több mint ezer forintig³³ terjedő tartozásokra találunk példákat. Érdekes módon ebben a forráscsoportban rajzolódik ki legjobban a letartóztatás egyik lehetséges módja, mert a levélíró gyakran azt is megemlíti, hogy hol akarja letartóztatni adósát vagy a vele egy városban élt. Ezek a helyszínek jellemzően a vásárok voltak. Mivel az országban sokadalmat, azaz évi vásárt egyre többször és több helyen tartottak, adódott a lehetőség, hogy az ország minden részéből összegyűlt emberek között könnyen találhattak az adós városából származó polgárokat, akiket az adósság fejében letartóztattak, és fogva tartottak az ügy rendezéséig. A misszilisekben olvashatunk például a debreceni, nyárhídi vagy a nagysarlói sokadalomban elfogott emberekről.³⁴ A különböző időközönként megtartott vásárokon kívül az arestatio másik jellemző helyszínéül a vámhelyek szolgáltak. Noha Nagyszombat

³¹ SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3034. 1573. március 17., Buda. Mehmed aga – Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3035. 1573. március 17., Buda. Musztafa pasa az hatalmas török császárnak fő helytartója Budán és gondviselője Magyarországnak – Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3036. 1573. március 24., Győr. Salm Eck báró Pozsony vármegye ispánja – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3046. 1573. április 15., Buda. Musztafa pasa az hatalmas török császárnak fő helytartója Budán és gondviselője Magyarországnak – Nagyszombat város tanácsának

³² SAB PTr MMTTr Missiles N. 3515. 1577., Léva. Fekete Jakab – Nagyszombat város bírójának. Egy forintos adósság ügyében azzal fenyeget a levélíró, hogy ha nem adják meg a tartozást, két forintot fog fogva tartással behajtani nagyszombati polgáron. (Mint már említettük, Werbőczy is tiltja ezt az eljárást. A Hármaskönyv szerint ha az adós határnapig nem fizet, az adósságot nem lehet kétszeresére emelni, mint addig szokásban volt. Tripartitum III / 28. rész)

³³ Nagyszombati Borsos Mihály nagykereskedő 1575-ben 133 ökör árával maradt adós Révay Ferencnek, aki Révay Mihálynak, Túróc vármegye ispánjának fivére volt. Egy ökör ára körülbelül 8–10 forintra tehető a korszakban, a tartozás összege tehát jóval meghaladta az ezer forintot. SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3346. 1575. december 12., Holics. Révay, Mihály Túróc vármegye ispánja – Nagyszombat város tanácsának

³⁴ SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 1866. fol. 253. 1553. január 11., Várad, Simai Péter – Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTTr Missiles Nr. 3366. 1576. január 22., Nagysarló. Nagysarló város bírója – Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTTr Missiles N. 3344. 1575. december 10., Újvár, Vrakovith Pál – Kalmár Imrének Nagyszombat város bírójának

város polgárai menetsültek a harmincad fizetése alól,³⁵ a vámhelyeknél nekik is meg kellett állniuk áruikkal, és igazolni magukat. Így alkalom nyílt azonosítani hovatarozásukat, ami segítette a keresett ember elfogását. Ezekben a helyeken kívül természetesen bárhol letartóztathatták az adóst vagy a vele egy településen élőket.

Az arestatióval való fenyegetésnek legplasztikusabb példája debreceni Gáspár deák levele Nagyszombat város tanácsának 1573-ból,³⁶ melyben ismét a két kereskedőváros, Nagyszombat és Debrecen viszálya elevenedik meg szemünk

³⁵ A város 1336-ban lett harmincad hely, valamint kapott vám- és adómentességet Károly Róberttől. Vámmentességüket azonban a gyakorlatban nem mindig tudták érvényesíteni. 1553-ban például Kalmár Bertalan nagyszombati kereskedő Nyárhídon nem fizetett vámot vámmentességére hivatkozva, ezért fizetés nélküli távozásuk után nem sokkal öccsét, Kalmár Benedeket meglőtték, aki kis idő múlva meg is halt. Levelében a vétkesek megbüntetését kéri Linder Sebestyéntől, Nagyszombat város bírójától. SAB PTr Missiles Nr. 1898. fol. 238. 1553. március 27., Komját. Nagyszombati Kalmár Bertalan – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának

³⁶ SAB PTr Magistrat Mesta Trnavy Missiles Nr. 3169. fol. 226. 1573. október 27., Bécs. Debreceni Gáspár deák – Nagyszombat város tanácsának. Címzés: Prudenti ac Circumspecto | domino N. Judici primari | Civitatis Thýrnaviensis et | domino michi observandissimo | Thýrnaue. A levél szövege: Zolgalathomat Irom kegyelmednek, Mýnt thýžtelendeo Némés | vramnak: Thýžtelendeo vram ezt akaram, twttara adny | te .k. hoğ engemet az Debreczený Thanach vraým Ide | fel Grof Echius (Salm Eck báró Pozsony vármegye ispánja) vramhoz ew .N.hoz Debreczen varasaban | Lakozo vraýmnek sok feleol valo nyomorwsagaert es sok | helyen valo meltatlan tartasokert kewltek Mýolta Ide fel Jwttottam | azolta chýak Nagzombatýakýs ketzer meltatlanwl tartottak | meg zegen' legenýeket, kýk eg bechel (becs=kis értékű pénz) sem voltak adossok, | Egzer keonyes Jakab meltatlanwl Zegen' legenýekeon | 465flot weott Sellýen, kýreol Jollehet mýndýarast vramnak | ew N.nak panazolkodam, De mýert hoğ Immar meg wettek, es | meg fýzettek volt, akkor el halgatam, Nem akarek teobbet | Indýthanom benne, kýt Jollehet vram ew .N. sem Igen Jo | Newen venne tý .k.tewl de mýnt illyen zantalan gongia keozeott | hatra hagia. Im most wýobban Ismeg Herczeg Mýklos | Meltatlanwl seot mondom: (te k. keoweteom) hamissan, | kýt k.dis Jol ertý, Semthen (Sempte) zegen' legenýeket meg tartott, | 51 fl 10 d wett hamissan raýtok: kýert az en .k. vramat | Mosodzer kelletek Ismeg banthanom, mert Illýen Meltatlan | dolgot sem mý, sem az mý .k. vrwnek el nem zenwedhetwnk, | mert Inkab tý .k.twl Remenlenenek oltalmat, az mýkeppen | mý az tý .k. polgar tarsýwal chelekedewnk: de Nem hog | oltalmwnkra, seot Romlasýnkra sokan vannak az tý k. | polgar tharsaý, az mýnt ebben meg tertzett, Mellýet, ez | wtholbaný tartast Nehezeb kedwel halla, kýert Ennekem hatalmat ada, az Posoný vamon walamel few Embert | posonban kaphatok, fel wýtessem az varban, mýnd addýg | tharchýam mýg Nem wýsza weszeom meltan az meltatlan | tartast: Mýnd azon altal kereom te k. mýnth týžtelendeo | vramat, ez ket varas kezett walo bekesegert, hoğ te k. | Herczeg Mýklost ereoltesse Reýa, hog az 51 flot 10d | adgia wýsza, mert ha nem chelekedý, oka ne legýek | sem en, sem az karos zegen' legenýek senký meg | haborytanak, sem kar wallasanak, Mert altalan fogwa || Ez teob dolgaýmnak weget erwen addýg haza Nem megýek | mýg ez meg nem wezeom, mert zanom, meltatlanwl meg | nyomorýttatny zegenýeket, te k. meg keowetheom, Jol | twdom hog Nem k. hagyasabol wagyon, az kýt senkýt meg nem haborytanek, de thalan | ol Embereñ esýk meg, hoğ fel nem venne Anný penzen | chýak chelekedett | Heorzeg mýklos, mýnd azonaltal k. Ennekem meg | bochýasson, nehez newen k. tewllem Ne vegye, mert | senkýt Nem fenýegeoteok, chýak Igazat kewanok: | wegezetre kerem te k. mýnt Jo vramat, te k. Ennekem | Erre adgýon valazt, vgýan ezen lewel wýweo Embertewl, | mert en eoreomest fogsagatis: de cetero eandem d.ominationem v.estrarn felicissime valere | opto. viennę 27 die Mensis octobris. Anno domini 1573. Servitor Gaspar Literatus de | Debrecýno etc

előtt. A szombatiaktól elszenvedett gyakori és igazságtalan fogva tartások miatt Debrecen város tanácsa úgy döntött, hogy Gáspár deákot küldi, nem az ország új fővárosába, Pozsonyba, hanem az uralkodói székvárosba, Bécsbe, hogy az önkényes letartóztatásoknak véget vessen. Debreceni Gáspár deák Bécsben Salm Eck báróhoz, Pozsony vármegye ispánjához folyamodott, hogy a probléma megoldását befolyásos támogató segítse. A deák állítása szerint (a magyar törvényekkel szemben) a báró hatalmat adott neki arra, hogy a pozsonyi vámon nagyszombati „fő embert” tartóztasson le, és a várba vitetve addig ott tartsa, amíg a szombatiak a debrecenieikkel szemben fennálló minden tartozásukat nem rendezik. „senkýt Nem fenyegeteok, chÿak Igazat kewanok” - írja Gáspár deák, noha másról, mint fenyegetésről nem is szól a levele. Ezen kívül misszilisét Nagyszombat város tanácsának címezte, felhívva az érintettek figyelmét az újra és újra jelentkező problémára, és nem egyszerűen csak foganatosította a kieszközölt büntetést. Ez is azt támasztja alá, hogy írását egyértelműen fenyegetésnek szánta. Levele valószínűleg nagyobb hatást érhetett volna el, ha Salm Eck báró az eljárásra felhatalmazó írását is csatolja a sajátjához, amennyiben egyáltalán kapott ilyet.

A legtöbb levélben azonban nem ilyen határozott és konkrét tényeken alapuló fenyegetést olvashatunk. Debreceni Gáspár deák soraival szemben a másik végletet Lovasberényi Bársony Balázs misszilisei képviselik, melyekben a levélíró Kis Péter 132 forintnyi adósságának rendezéséhez kérte kitartóan Nagyszombat város bírójának segítségét.³⁷ A fél éven belül ugyan ebben a témában írt hét fennmaradt misszilisében az adósság létrejöttének részletes ismertetése után mindössze két esetben említi néhány szóval az aretatiót, mint szankciót olyan módon,

---

³⁷ Lovasberényi Bársony Balázs 1552 elején átadott Kis Péternek 132 darab állatbört, darabonként egy forint értékben. Kis Péter azonban ezeket nem fizette ki és a bőrt sem küldte vissza. Missziliseinek levéltári jelzete: SAB PTr Missiles Nr. 1805. fol. 159. 1552. augusztus 26., Szokolca. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 1834. fol. 158. 1552. október 28., Holics. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 1814. fol. 157. 1552. november 7., Szokolca. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 1844. fol. 175–176. 1552. november 24., Holics. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 1850. fol. 172–174. 1552. december 12., Holics. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek, Zsámboky Szabó Péternek, Pajzsgyártó Mátyásnak, Baráti Fábiánnak, SAB PTr Missiles Nr. 1862. fol. 179. 1553. január 7., Holics. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának, SAB PTr Missiles Nr. 1872. fol. 242. 1553. január 22., Holics. Lovasberényi Bársony Balázs – Linder Sebestyénnek Nagyszombat város bírójának. A Berényi Bársony család Borsa Gedeon [Borsa, 1979. 400-408] és Bónis György [Bónis, 1971] kutatásai alapján a fejér megyei Lovasberényből származott. Mohács után a család a Morva völgyében telepedett le Szokolcára és környékére. Lovasberényi Bársony Balázs talán a holicisi vár ura, vagy várparancsnoka lehetett, legalábbis erre engednek következtetni azok a sorai, melyekben a törökök ellen való védekezésre buzdít, és részletesen beszámol az általuk alkalmazott kínzásokról. Ezen kívül a harchoz anyagi és természetbeni támogatást kér, illetve információt vár a hadmozdulatokról.

mintha az a záró formula része lenne.³⁸ A levelekben a fenyegetés mértéke e két végpont között helyezkedik el, az adósság nagyságának, fennállása időtartamának, de talán leginkább a levélíró vérmérsékletének függvényében. Mindez azt mutatja, hogy noha találunk példákat a végrehajtott büntetés mindenféle módjára (néhány napos, jó körülmények közötti elzárástól a kínzással kiegészített bilincsen való raboskodásig), a fogva tartás az esetek legnagyobb részében fenyegetésnek bizonyult.

Összegzés

Az arestatio a misszilisekben való gyakori előfordulása szerint, a 16. századi Nagyszombat életének mindennapjaihoz tartozott. Habár a szokásjog és az ország törvényei is szabályozták a letartóztatás körülményeit, a gyakorlat azt mutatja, hogy ezek az előírások sokszor nem teljesültek. Fogságba estek nagyszombati adós polgárok, nagykereskedők, de tartóztatásban nem érintett városbeli személyek is; férfiak és nők egyaránt. A városban is őriztek más városok lakói közül elfogottakat. A fenyegetés foganatosítására kiváló alkalmat biztosítottak az évi vásárok, valamint a harmincad helyek. Az arestatált személyek kínzása, testi sértése nem volt jellemző, előfordulásukról csak ritka esetben van tudomásunk. A nagyszombati vagy Nagyszombatban fogva tartottaknak esetenként befolyásos közbenjárókat sikerült maguk mellé állítani, akik a városi tanácsra nyomást gyakorolva segítették elő szabadulásukat. A legtöbb 16. századi nagyszombati misszilisben azonban leginkább fenyegetésként jelenik meg az arestatio, ezeknek az eseteknek a száma sokszorosa a foganatosított büntetések számának. Ez azt sugallja, hogy noha megvolt az esély a megvalósításra, a fogva tartás nagyrészt fenyegetésnek számított. A törvények rendelkezéseinek ellenére a misszilisek tanúsága szerint gyakorlatilag bárkit bármilyen vétségért, kisebb tartozásért is letartóztathattak és fogva tarthattak.

Irodalomjegyzék

- Berényi László (2000): *Esterházy Ferenc alispán*. Turul 73. p. 93–96.
- Bessenyi József (2007): *A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. MTA Doktori Értekezés. Miskolc – Budapest.
- Bessenyei József (2009): *A nagyszombati Sánta Ambrus működése a Baráti Fábiánnal alakított kompániában és a családi kötelékben*. In: Körmendi Tamás, Thoroczky Gábor (szerk.) *Auxilium historiae: Tanulmányok a hetveneszten-*

³⁸ „ha meg nem lesen, en immaris nag karos vagok, miata, meg kewl vennem az enimet, io valast varok mint bizot vramtol, az hatalmas isten tarczon egessegben mind hazad nepewl” (Nr. 1834.)
„mert ha az enim meg nem lesen, meg kewl erte tartanom io valast varok .ke. mint vramtol” (Nr. 1814.)

- dős Bertényi Iván tiszteletére.* Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, p. 63-73.
- Bónis György (1971): *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Borsa Gedeon (1979): *Bakócz Tamás újabb, nyomtatott búcsúlevele.* In: Magyar Könyvszelme 1979/1. p. 400-408.
- Bott'ánková, Mária (1980): *K topografii mesta Trnavy v 16. storočí.* In: *Trnava, okres a mesto. Štúdie.* Zostavil Jozef Šimončič. Bratislava.
- Ember Győző (1988): *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén.* Budapest: Akadémia Kiadó.
- Eszterházy János (1901a): *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Budapest: Athenaeum Társaság Könyvnyomdája.
- Eszterházy János (1901b): *Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár.* Budapest: Athenaeum Társaság Könyvnyomdája.
- Gecsényi Lajos (2003): *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről (A magyar kamara vezetői és magyar tanácsosai a XVI. században).* In: *Magyar évszázadok: Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk.: Ormos Mária. Budapest: Osiris.
- Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* Szerk.: Maksay Ferenc (1990). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh Gábor (1995): *Nagyszombati testamentumok a XV-XVII. századból.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Pálffy Géza (2009): *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése).* In: *Századok*, 143. p. 853-882.
- Pálffy Géza (2010): *Utak a Magyar Királyság élére.* *História*, 32. p. 28–32.
- Varsik, Branislav (1956): *Slovenské Listy a Listiny z XV. A XVI. Storočia I.* Bratislava.

Lektorálta: Bessenyi József, Eszterházy Károly Főiskola, egyetemi tanár

DIANA ÁBRÁZOLÁSI TÍPUSAI A KR. U. 3. SZÁZAD RÓMAI ÉREMPROPAGANDÁJÁBAN, I.: *A DIANÁT ÁLLÓ VAGY LÉPŐ HELYZETBEN, HOLDISTENNŐI ATTRIBÚTUMOKKAL MUTATÓ KÉPTÍPUSOK*

Barna Ferenc

*Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola, doktorjelölt,
aurelianus270@gmail.com*

1. Bevezetés

Diana tisztelete régi itáliai gyökerekre nyúlik vissza¹, a későbbiekben azonban ikonográfiáját alapvetően befolyásolta az istennőnek a görög Artemisszel való azonosítása.² Szerteágazó feladatkörökkel bírt: egyaránt ő volt a vadászat (a vadászok és a vadállatok) védelmezője, a szülés segítője és a nők (egyik) oltalmazó istennője³, de emellett a római államot (sőt, akár a hadsereget) is támogathatta.⁴ Mindemellett már kezdettől fogva szorosan kapcsolódott a Holdhoz, a holdfényhez⁵, mely aspektusa a görög Artemisszel való azonosítást követően sem szorult háttérbe.⁶

¹ Lásd pl. az istennő kultuszát az ariciai ligetben, ill. legkorábbi templomát Róma városában: Latte 1960, 169-173 és Simon 1984, 792-793.

² Igaz, a görög hatás jelentőségének megítélése nem egyértelmű a kutatásban. Így pl. Simon szerint a görög hatás Diana kapcsán nem olyan általános és széles körű, mint amilyet pl. Apollónál láthatunk, a vadászistennői szerep pedig kezdettől Diana jellegzetessége volt (Simon 1984, 794). Ezzel szemben Latte kifejezetten éles különbséget lát az istennő korai, itáliai kultuszában domináns aspektusok (a holdistennőként és a nők védelmezőjeként fellépő Diana), ill. a később, a császárkorban tisztelt vadászistennő között, akit ő teljes mértékben Artemisszel azonosít (Latte 1960, 173).

³ Ezt a szerepét különösen hangsúlyosnak tekinti: Latte 1960, 173. Az éremverés kapcsán az istennő különböző aspektusait röviden áttekinti: Schmidt-Dick 2002, 41.

⁴ Már a Kr. e. 2. században M. Aemilius Lepidus egy, a ligurok ellen viselt háború során Dianának tett fogadalma alapján építtette meg az istennő Circus Flaminiusnál lévő templomát, majd Octavianus is Diana segítségének tulajdonította a Sextus Pompeius felett aratott győzelmet (Simon 1984, 793).

⁵ Latte 1960, 169. Latte az istennő nevét is ezen aspektusával kapcsolja össze (Latte 1960, 169, Anm. 2), Simon (Simon 1984, 792) azonban már jóval óvatosabb az etimológiát illetően.

⁶ Hiszen Artemis is szorosan kötődött a Holdhoz: gyakran jelent meg holdistennőként, Selenével azonosítva. Ugyanúgy kapcsolódott a kozmikus szférához, ahogyan testvére, a napistenhez közel áll Apollón is.

A holdistennői szerep Diana számos ábrázolásánál tetten érhető: legfontosabb attribútuma közül erre utal az istennő fejénél/nyakánál feltűnő holdsarló (*lunula*)⁷, a fáklya⁸, vagy éppen az a – Luna kapcsán tipikus⁹ – ábrázolási forma, melynél az istennő a holdfogaton, egy két ló vontá bigán állva jelenik meg.

Ezen attribútumok (és az általuk jelzett holdistennői szerep) számos esetben igazolhatóak a római érempropagandában is. Már a köztársaság korában is találkozhatunk velük¹⁰, de feltűnnek a császárkor első évszázadaiban, a *principatus*

⁷ A holdsarló Seléné/Luna talán legtipikusabb attribútuma a görög/római ikonográfiában, amellyel mind magának a holdistennőnek az ábrázolásain (általában a fejénél vagy a vállánál — így pl. Gury 1994, 707.1-12, 708.14-17, 709.29), mind pedig a vele azonosított istennők képein rendszeresen találkozhatunk. Így a holdsarló egyaránt adatható Artemis (pl. Kahil 1984, 689.900-690.910) és Diana kapcsán (pl. Simon 1984, 827.231 — gemma, a *lunula* az istennő homlokánál, ill. Simon 1984, 826.226 — szintén gemma, de a holdsarló ezúttal oldalt, az istennő mellett látható).

A különböző katalógusokra való hivatkozáskor azt a megoldást követem, hogy az adott kötet megnevezése után először mindig a vonatkozó oldalszámot tüntetem fel, majd ezt követően, az oldalszámtól egy ponttal elválasztva adom meg az illető veret típus/ábrázolás katalógusbeli sorszámát.

⁸ A fáklya egyaránt adatható olyan képeken, ahol a holdistennő fogaton utazva (így pl. Gury 1994, 711.61 és 711.66), ill. gyalog, állva (így pl. Gury 1994, 709.29) látható. De találkozhatunk vele Artemis (és Diana) kapcsán is, gyakran együtt az istennő más attribútumaival: íjjal, nyíllal, esetleg egy vadászskutyával. A fáklyá(ka)t tartó Artemis alakját ugyanúgy megtaláljuk a vázafestményeken (pl. Kahil 1984, 655.407-410) és a reliefeken (pl. Kahil 1984, 655.411-420 és Simon 1984, 834.310), mint a *glyptikában* (pl. Kahil 1984, 655.423 ill. Kahil 1984, 658.464-469), vagy éppen az agyaglápák ábrázolásain (így pl. Kahil 1984, 658.478-479). De Artemist többször láthatjuk fáklyával a görög éremképeken is: úgy a hellenisztikus korban (pl. Kahil 1984, 643.221 /Brettiiből/, Kahil 1984, 656.434 /Antikyarából/ vagy éppen Kahil 1984, 659.485 /Kydoniából/), miként a császárkori koloniális pénzverésben is (pl. Kahil 1984, 657.439 /Patras/, Kahil 1984, 659.492 /Thouria/).

⁹ Luna szerepéről a római vallásban: Latte 1960, 231-233, ábrázolásáról általában: Gury 1994, 706-715, a *principatus* korának érempropagandájában igazolható képtípusairól pedig: Schmidt-Dick 2002, 72.

¹⁰ A *lunulát* általában az istennő fejénél, a homlokához kapcsolódva láthatjuk. Leggyakrabban a fogatát hajtó Luna képein adatható, így pl. a Crawford 1991, 214.141/1 (den., Kr. e. 189-180, képe: Crawford 1991, Pl. XXIV — a *lunulát* ezen ábrázolás-típusnál a katalógus szövege általában nem említi, de többnyire jól azonosítható mind a kötet képtábláin, mint pedig a katalógusnak a British Museum honlapján elérhető online változatában /http://www.britishmuseum.org/research/publications/online_research_catalogues/rrc/roman_republican_coins.aspx/ között képeken), Crawford 1991, 223.156/1-2 (den., ill. quin., Kr. e. 179-170, a *lunulát* a szöveg sem most, sem a későbbi példánál nem említi), Crawford 1991, 263.230 (den., Kr. e. 139) és a Crawford 1991, 484.474/5 (den., Kr. e. 45) katalógusszámú veret típusoknál. Máskor a fogata nélkül ábrázolt Luna fejénél jelenik meg (Crawford 1991, 487.480/1, den., Kr. e. 44, képe: Pl. LVI — a katalógus szövege ez alkalommal sem említi a *lunulát*, de a képeken egyértelműen felismerhető), vagy éppen Diana büsztjén adatható (Crawford 1991, 449.426/1 előlapja, den., Kr. e. 56). De olyan is előfordul, hogy a holdsarló nem az istennő által viselve, az ő fejéhez/testéhez kapcsolódva, hanem külön, önállóan álló attribútumként szerepel. Így pl. a Crawford 1991, 260.222 (den., Kr. e. 143) típusnál, ahol a holdsarló a szarvasok vontá bigát hajtó Diana fogata előtt, önálló elemként jelenik meg.

A fáklya jóval ritkábban adatható, azonban mégis előfordul, mind Luna, mind pedig Diana

korának éremverésében is.¹¹ Jelen dolgozatomban azt tekintem át, mennyiben adatolható Diana holdistennői aspektusa, az ehhez kötődő attribútumok és megnevezések a Kr. u. 3. század¹² birodalmi éremverésében, az istennő álló/lépő helyzetű ábrázolásai között.¹³ Mekkora szerepet kap a holdistennői szerep egy olyan időszakban, amikor az érempropagandában minden korábbinál erőteljesebb a katonai/győzelmi tematika¹⁴, a fő hangsúlyt a császár hadvezéri kiválóságának és győztes hadjáratainak hirdetése kapja¹⁵, valamint az uralkodói gondoskodás és a császárt segítő, őt védelmező, támogató isteni erők¹⁶ propagálása?

ábrázolásain. Így találkozhatunk vele a fogata nélkül ábrázolt Luna kezében (Crawford 1991, 487.480/1, den., Kr. e. 44 — a katalógus szövege ugyan nem említi a fáklyát, de a képeken felismerhető Luna jobbában), de a szarvasok vontá bigát hajtó Diana esetében is: így Crawford 1991, 260.222 (den., Kr. e. 143) és Crawford 1991, 336.336 (den., Kr. e. 92). Sőt, van olyan változat is, ahol Diana állva, szemközt fordulva látható, vállán ijjal és tegezzel, mindkét kezében egy-egy hosszú fáklyát tartva, melyek alját a földre támasztja: Crawford 1991, 506.494/22-23 (au. és den., Kr. e. 42).

¹¹ Így pl. fekvő *lunula* Diana vállánál, a nyaka két oldalán: RIC III, 350.1715 (Diana jobbra fordul) és 350.1716 (Diana balra fordul) — M. Aurelius által Faustina minor emlékére veretett sestertiusok, az istennő mindkét verettípusnál hosszú fáklyát tart. A Diana által két kézzel tartott hosszú fáklya más esetekben is gyakran megjelenik (l. a 27-28. és az 52-54. lábjegyzetben), sőt, Schmidt-Dick tipológiájában olyan változatokat is számon tart, melyeknél az istennő nem is egy hosszú, hanem két rövid fáklyát tart a kezében: DIANA f1A/04 és DIANA f1B/03 (Schmidt-Dick 2002, 41-42). Igaz, ezen változatok értelmezése meglehetősen bizonytalan, a RIC minden esetben Ceresként azonosítja az ábrázolt alakot (RIC III 70.357, 163.1120, 167.1174 — Antoninus Pius veretei Faustina maior emlékére).

Szintén két rövid fáklyát láthatunk egy Dianaként azonosítható (de meg ezúttal sem nevezett!) nőalak kezében Hadrianus egyes medaillonjain. Az istennő ezúttal jobbra lép, hosszú ruhát visel, homlokánál pedig egy *lunula* is kivehető (Simon 1984, 826.231 = Gnecci II, 7.40). De a medaillonokon több más képtípus is feltűnik. Így van, amikor Diana egy szarvas hátán lovagolva látható, bal kezében fáklyát tartva (Simon 1984, 828.262 = Gnecci II, 40.16: Faustina minor medaillonja), máskor viszont egy ló hátán ül, mindkét kezével egy hosszú fáklyát fogva (Simon 1984, 828.266 = Gnecci II, 18.76: Antoninus Pius medaillonja). De arra is akad példa, hogy az istennő egy repülő griffen lovagol, mindkét karjában egy-egy fáklyával (Simon 1984, 828.265 = Gnecci II, 17.74: Antoninus Pius medaillonja). — Igaz, Diana megnevezése egyik említett medaillonon sem igazolható (a hátlapokon semmilyen felirat sem szerepel).

¹² A továbbiakban külön jelölés nélkül is minden dátum Krisztus születése után értendő, amennyiben ennek ellenkezője (Kr. e.) nem szerepel a szövegben.

¹³ A holdistennő kapcsán gyakran találkozhatunk a (lovak vagy ökrök vontá) fogatot hajtó istennő ábrázolásával is, e képtípusokkal azonban jelen dolgozatomban csupán érintőlegesen foglalkozom, a 3. fejezetben.

¹⁴ Ezt jól jelzi például, ahogy mind több isten megnevezésében – és egyre gyakrabban – bukkan fel a *victor/victrix* jelző (így Marsnál, Iuppiternél és Herculesnél, ill. emellett Venusnál és Minervánál, olykor Dianánál, sőt Iunónál is) vagy éppen a *propugnator* melléknév (Mars és Iuppiter mellett Apollónál is adatolható).

¹⁵ Az uralkodói győzelmek propagálására kiváló lehetőséget teremtett Victoria ábrázolása (gyakran az aktuális sikerekre, háborúkra utaló melléknévvel), ill. a köriratok császári titulátúrájában olykor helyet kapó győzelmi cognomenek (ezekről bővebben: Johne 2008b, 618-621). De emellett gyakran találkozhatunk az uralkodó virtusát közvetlenül hirdető köriratokkal is.

¹⁶ A császár és az őt segítő istenek közötti közvetlen kapcsolatot, az uralkodó által élvezett isteni támogatást hirdeti, hogy az érempropagandában egyes istenek a császár oltalmazóiként

Hogy választ kapjak ezen kérdésekre, áttekintem a gyalog, állva vagy lépve ábrázolt Diana (és Luna) mindazon korabeli képtípusait¹⁷, ahol holdistennői attribútumokkal találkozhatunk. Megvizsgálom, milyen előzményekre tekintenek vissza az egyes ábrázolási formák az érempropagandában és milyen párhuzamokkal rendelkeznek más művészeti ágakban, hogyan használja fel a korabeli propaganda az egyes attribútumokat. A képtípusok mellett tekintettel leszek a köriratokra, az istennő különböző megnevezéseire, mellékneveire is.

A vizsgálat időbeli keretét a 193 és 284/285 közötti időszak jelenti, vagyis a Severus-dinasztia trónra lépésétől Diocletianus hatalomátvételéig, a tetrarchia korának kezdetéig tartó szűk évszázad.¹⁸ Targyát pedig a birodalmi verdék termelésében megmutatkozó érempropaganda képezi — tehát nem térek ki sem az egyes (görög) városok lokális, coloniális pénzverésére¹⁹, sem pedig a provinciális veretekre.

A holdistennői attribútumokat mutató képtípusok két fő csoportra oszthatóak: az egyik esetben az istennő gyalogosan, álló vagy lépő helyzetben látható, fáklyát tartva (és esetleg *lunulával*), míg a másik típusnál egy (lovak vagy ökrök vontat) fogaton, azt hajtva kerül ábrázolásra. Jelen dolgozatban részletesebben csupán az első csoporttal foglalkozom, a fogatot hajtó holdistennő korabeli képtípusait csupán röviden, kitekintés jelleggel ismertetem.

(*conservator/conservatrix*), ill. kísérőiként (*comes*) jelennek meg —erről részletesebben: Berrens 2004, 206-212.

¹⁷ Dolgozatomban mindvégig különbséget teszek az egyes katalógusokban egy-egy katalógusszámmal jelölt verettípusok, ill. az ezen verettípusok hátlapi ábrázolásainak vizsgálata révén belőlük alkotott csoportok, a képtípusok között. A verettípus megjelöléssel az egy adott időben (egy-egy uralkodó alatt, esetleg egy meghatározott emisszióban), az adott verdében, adott előlap(ok)kal és meghatározott hátlappal kibocsátott pénzérmék összességét jelölöm, azt az egységet, amely az éremkatalógusokban egy-egy katalógusszám alatt található. Ez tehát mindig időhöz és helyhez kötött. Ezzel szemben a képtípus megjelölés alatt egy ábrázolási, ikonográfiai csoportot értek: az istennőt azonos testtartásban, ruházatban és attribútumokkal mutató verettípusok összességét. Egy-egy képtípus általában több, különböző katalógusszámú verettípust foglal magában, melyeket gyakran különböző időben, és helyen, eltérő anyagból, más-más előlappal készítettek. Egyes képtípusok évtizedeken, sőt, évszázadokon át is kedveltek maradtak és az idő során más-más uralkodók nevében verettípusok tucatjain találkozhatunk velük. Amennyiben a dolgozatban pusztán a típus megnevezést használom, mindig a képtípus értendő alatt.

¹⁸ A korszak történelmét röviden áttekinti: Bowman et al. 2008, 1-66, a vizsgált időszak második felének, a 235 és 284 közé eső periódusnak a részletes, sok szempontú bemutatását pedig I. Johné 2008a.

¹⁹ Egyrészt ez a hatalmas anyag szétfeszítené a dolgozat kereteit, másrészt pedig az egyes városok lokális veretein megjelenő propaganda, képtípusok gyakran az illető terület helyi hagyományaihoz, kultuszközpontjaihoz kapcsolódtak, melyek vizsgálata szintén nem témája jelen dolgozatnak.

2. Diana fáklyával, álló vagy lépő helyzetben

Ha közelebről is megvizsgáljuk azon képtípusokat, amelyeken az istennő egész alakos képe szerepel, álló vagy lépő helyzetben, kezében fáklyát tartva, akkor azt láthatjuk, hogy e képeken Diana általában hosszú, egészen a bokájáig/lábfejéig leomló tunicát visel²⁰, emellett pedig a könyökénél/vállánál olykor²¹ egy köpeny (*palla*) – ill. annak lecsüngő végei – is láthatóak. A ruházata tehát feltűnően különbözik attól a rövid *tunicától*, amelyet a vadászó (és a vadászatot patronáló) istennő szokott viselni.

A fáklya és az egyes változatoknál feltűnő *lunula* egyértelműen a holdistennői funkcióra utal, amit tovább hangsúlyoz, hogy a köriratokban rendszerint a *Diana Lucifera*, ill. a *Luna Lucifera* megnevezésekkel találkozunk.

2.1. Diana fáklyát tartva áll, fejét balra fordítja

Az elsőként tárgyalandó képtípusnál Diana (felső)teste szemből látható a képen, feje azonban balra fordul: jobb kezének irányába tekint. Hosszan leomló tunicát visel, amely felett néha nem is hord más ruhát (1. kép), máskor viszont két oldalt, Diana könyökénél egy palla aláhulló végeit is megfigyelhetjük – ilyenkor tehát a hátán átvetve viseli ezt a ruhadarabot (2. és 3. kép). A fején diadém van, kezében pedig egy hosszú fáklyát tart: bal kezével a fáklya alját fogja, nagyjából derékmagasságban, míg behajlított könyökű jobbja vállmagasságban, közvetlenül a fáklya lángoló feje alatt tartja a nyelét. E fáklyát így átlós helyzetben látjuk, ahogy az égő fejt a kép bal széle felé emeli az istennő. Mindeközben Diana hol a jobb, hol pedig a bal lábára támaszkodik: az első esetben a jobb a támasztóláb, a bal pedig (a térdet némileg behajlítva) pihenő helyzetben van, a lábfejek pedig a kép bal széle felé néznek, mintha Diana a jobb keze felé (amerre néz is) kívánna elindulni²² (1. kép). Ezzel szemben a másik változatnál a bal a támasztóláb és a jobb van pihenő helyzetben, a lábfejek pedig – ha látszanak – a kép jobb széle felé néznek, mintha az istennő balra (vagyis a mi nézőpontunkból a kép jobb szélének irányába) haladna és közben csak a fejét fordítaná a jobb kezével magasra tartott fáklya lángja felé²³ (2 és 3. kép). Persze, nem minden érmén ilyen egyértelmű a lábak helyzete (1. pl. a 4. képet), és a részletek sem mindig láthatóak tisztán – ráadásul a megmutatkozó különbségek véleményem szerint nem is elég jelentősek ahhoz, hogy önállóan kezelt képtípusok elkülönítését indokolják, ahogy azt Schmidt-Dick teszi.

Az ábrázolással a korszakban Iulia Domna és Salonina pénzein találkozha-

²⁰ Kivételt jelentenek a 2.3. és a 2.6. fejezetben tárgyalt képtípusok.

²¹ Lásd pl. a 2-4., a 10-14. és a 16-19. képeket.

²² Schmidt-Dick tipológiájában: DIANA f1A/01 (Schmidt-Dick 2002, 41).

²³ Schmidt-Dick tipológiájában ezt a változatot a DIANA f1E/01 jelöli (Schmidt-Dick 2002, 43).

tunk. Iulia Domnánál egyaránt előfordul Septimius Severus uralkodása alatt²⁴, ill. a Caracalla idejében készített veretek között.²⁵ Salonina nevében verve viszont csupán a sisciai verde antoninianusainak sorában adatható a típus.²⁶ A körirat minden esetben a DIANA LVCIFERA olvasatot adja. A vizsgált periódust megelőzően Faustina minor²⁷ és Lucilla²⁸ esetében jelenik meg az ábrázolás²⁹, szintén *Diana Luciferát* megnevező köriratokkal; más, későbbi előfordulása azonban nem ismert.³⁰ A képtípus tehát a 2. század közepétől a 3. század közepéig tartó időintervallumban igazolható a birodalmi éremanyagban, legtöbb példájával Iulia Domna pénzverésében találkozhatunk, a 3. sz. közepétől pedig teljesen eltűnik ez a változat az érem-propagandából.

2.2. A fáklyát tartó, balra tekintve álló Diana nyakánál holdsarlóval

Az előzőekben bemutatott képtípusnak ismert egy olyan változata is, ahol az istennő nyakánál egy (viszonylag nagyméretű) *lunula* látható.³¹ A holdsarló vízszintesen fekszik Diana vállán, a nyaka mögött, annak két oldalán, szélességben pedig túl is nyúlik a vállain, miközben csúcsai nagyjából az istennő szemmagasságáig emelkednek. Egyébként az ábrázolás szinte mindenben megegyezik a

²⁴ A képtípus a római verdében készített pénzek mellett felbukkan a keleti (valószínűleg Laodicea ad Maréhez köthető) veretek között is. A római verdéből aureusokon ismerjük (a RIC-ben a RIC IV/1, 167.548 típushoz lábjegyzetbeli megjegyzésben említett változat, a BMC-ben pedig a BMC V, 159.14 katalógusszám alatt), Laodicea ad Maréban pedig denariusokon találkozhatunk vele (a RIC-ben a RIC IV/1, 178.638, a BMC-ben pedig a BMC V, 277.598 és a 277.599 katalógusszámokon).

²⁵ A Róma városi verde denariusai között adatható: a RIC-ben a RIC IV/1, 272.373A verettípus, a BMC-ben pedig a BMC V, 430.1, 431.2-4 és a 467.204 katalógusszámokon..

²⁶ 1467-es sorszámmal szerepel Göbl katalógusában (Göbl 2000, Tab. 43).

²⁷ RIC III, 268.673 (au.), 268.674 (den.), 344.1628 (ses.), 344.1629 (as) és 344.1633 (as)

²⁸ RIC III, 274.762 (den.) és 352.1734 (ses.).

²⁹ Illetve Schmidt-Dick a képtípus leírásánál Pescennius Nigert is megnevezi (mindenesetre nevét egy csillaggal jelölve), mint akinek denariusain és antoninianusain(?) találkozhatunk az ábrázolással. Azonban a képtípushoz köthető RIC-katalógusszámok felsorolásánál már nem említi e császár pénzeit, összhangban azzal, hogy valóban nem tűnik fel az ábrázolás Pescennius Niger veretei között — sem a RIC, sem pedig a BMC adatai szerint.

(Meg kell jegyezni továbbá, hogy Schmidt-Dick sem a császár nevének csillaggal való jelölésére nem ad magyarázatot, sem pedig az antoninianus megnevezés használatához nem fűz semmilyen kommentárt, így Pescennius Niger említése a képtípus kapcsán mindenképp' további magyarázatot igényelne.)

³⁰ Illetve a Severus Alexander nevét viselő denariusok közt említi a RIC két olyan (hibrid) verettípust is, amelyek talán ehhez az ábrázoláshoz köthetőek. Diana mindkét esetben fáklyával kezében látható, bal felé fordulva, az egyik típusnál (RIC IV/2, 94.303) álló, a másiknál (RIC IV/2, 94.304) lépő helyzetben. (Utóbbi a BMC-ben is megtalálható, a BMC VI, 209.970 katalógusszámon, ugyancsak a hibrid veretek közé sorolva.) A körirat ezúttal is a DIANA (ill. DEANA) LVCIFERA olvasatot adja. A katalógus(ok) mindkét verettípust a hibrid érmék között említi(k), a közelebbi azonosítást lehetővé tevő képet pedig egyikről sem közöl(nek).

³¹ Schmidt-Dick katalógusában a DIANA f1A/02 jelöléssel szerepel (Schmidt-Dick 2002, 41).

fentebb bemutatott képtípussal. Diana (felső)teste szemből látható, a feje és lábai viszont balra néznek. A jobb láb a támasztóláb, a lábfej a kép (bal) széle felé néz, miközben a bal láb pihenő helyzetben van, a térd pedig enyhén behajlik. Az istennő hosszan leomló, egészen a bokájáig érő tunicát visel, fején diadémot hord, palla viszont ezúttal nem adatható. A kezeiben ezúttal is egy hosszú fáklya van: a ballal a fáklya alsó végét tartja, míg jobbával közvetlenül a fáklya lángoló, magas(abb)ra emelt feje alatt fogja a nyelet (6. és 7. kép).

A képtípussal a korszakban kizárólag Iulia Domna pénzein találkozhatunk, az ő esetében viszont mind Septimius Severus, mind pedig a Caracalla uralkodásának idején adatható. Az első esetben a Róma városi verdéből származó pénzek (aureusok³² és denariusok³³, sestertiusok³⁴, ill. dupondiusként vagy asként meghatározható veretek³⁵) mellett a keleti (Laodicea ad Maréba lokalizálható) pénzverde denariusai között³⁶ is megjelenik a most tárgyalt változat, míg Caracalla idején a Rómában gyártott sestertiusok³⁷ között adatható. A körirat minden esetben a DIANA LVCIFERA olvasatot adja. Az ábrázolás korábról csupán a M. Aurelius által az elhunyt Faustina minor emlékére veretett sestertiusok közül³⁸ ismert, Iulia Domna vereteit követően pedig nem igazolható további előfordulása: a 3. század első évtizedei után a változat eltűnik a birodalmi éremverésből.

2.3. A balra tekintő, fáklyát tartó Diana rövid tunicában, tegezszel

Egy további változat a Plautilla nevét viselő pénzek között adatható: ez alkalommal azonban a holdistennőre utaló elemek (így a fáklya) mellett olyan sajátosságok is megjelennek a képen, amelyek a Dianát a vadászat és a vadállatok pártfogójaként bemutató ábrázolásokra jellemzőek (rövid *tunica*, vállon viselt tegez).³⁹ Az istennő feje és lábai⁴⁰ ez alkalommal is balra néznek, törzse

³² A RIC-ben a RIC IV/1, 167.548 katalógusszám alatt, a BMC-ben pedig a BMC V, 159.14-hez tartozó jegyzetben szerepel a most tárgyalt képtípust képviselő aureus (a C. IV, 108.26-ra hivatkozva).

³³ A RIC-ben a RIC IV/1, 167.548 verettípus, a BMC-ben pedig a BMC V, 159.15-19 katalógusszámokon.

³⁴ A RIC-ben a RIC IV/1, 208.851 verettípus, a BMC-ben pedig a 307. oldalon, egy kereszttel jelölve olvasható a típus leírása.

³⁵ A RIC-ben a RIC IV/1, 210.871 katalógusszámon, a BMC esetében pedig BMC V, 311.782 jelzettel.

³⁶ RIC IV/1, 178.638.

³⁷ A BMC-ben a 468. oldalon, egy kereszttel jelölve találjuk a típus leírását, a RIC-ben pedig a RIC IV/1, 310.583 katalógusszámon. (Schmidt-Dick nem említi ezt a verettípust az ábrázolási forma előfordulásainak felsorolásánál.)

³⁸ Így RIC III, 350.1716, ill. jobbra néző változatban: RIC III, 350.1715 (utóbbit Schmidt-Dick önálló típusként a DIANA f1B/02 jelöléssel látja el — Schmidt-Dick 2002, 42), a körirat mindkét variánsnál a konszekrációra utal: SIDERIBVS RECEPTA.

³⁹ A típus Schmidt-Dick katalógusában a DIANA f1A/03 jelöléssel szerepel (Schmidt-Dick 2002, 41).

⁴⁰ A jobb láb (melynek lábfeje a kép bal széle felé néz) a támasztóláb, miközben a bal láb pihenő helyzetben van, a bal térd némileg behajlik.

viszont szemből látható. Lábán egy magas (lábszárközépig érő) szárú lábbeli van (9. kép), *tunicája* rövid, csupán a térdéig ér — a vadászó Diana ábrázolásain mindkettőt gyakran megfigyelhetjük máskor is.⁴¹ A *tunica* mellett az istennő derekánál, két oldalt olykor egy köpeny/*palla* szélei is láthatóak (8. kép), bal vállánál pedig egy tegez is feltűnik. Ez a háton viselt, a váll mögött/fölött látszódo tegez szintén a vadászó istennő attribútuma⁴², igaz, azt az istennő többnyire nem a bal, hanem a jobb vállánál⁴³ viseli. A vadászruha és –fegyverek ellenére azonban Diana kezében most is fáklya van: bal kezével a hosszú fáklya alsó végét tartja, míg jobbával közvetlenül a fáklya lángoló, magas(abb)ra emelt feje alatt fogja a nyelet. A kéztartás tehát megegyezik az előző típusoknál bemutatottal.

Az ábrázolással csak Plautilla *aureusain* és *denariusain*⁴⁴ találkozhatunk, a DIANA LVCIFERA körirattal kísérvé. Közvetlen párhuzamai sem korábról, sem pedig a későbbiekől nem ismertek, de a vadász-attribútumok és a fáklya együttes megjelenése korán sem példátlan jelenség. Már a köztársaságkorból ismertek olyan érmék, amelyeknél Diana vállán íjjal és tegezzel látható, miközben mindkét kezében egy-egy hosszú fáklya van⁴⁵, ill. Antoninus Pius medaillonjai közt is találkozhatunk olyan változattal, ahol a vállán íjat viselő istennő baljával egy hosszú fáklyát fog, miközben előrenyújtott jobbával *paterát* tart egy őz alakja felett.⁴⁶ De a fáklya és az íj együttes előfordulása a coloniális veretek közt is adatolható: így pl. a Salonina nevében készült ephesosi veretek között megjelenik egy olyan képtípus, amelyen az oldalnézetben látható, jobbra

⁴¹ A magas szárú csizmát és rövid (vadász)tunicát a korszak éremverésében általában az istennőt vadászfegyverekkel bemutató típusoknál láthatunk Dianán. De hasonló ruházattal más művészeti ágak esetében is találkozhatunk. Számtalan példát találunk Diana ilyen öltözékben való megjelenítésére akár a nagyszobrászat (pl. Simon 1984, 802.19a, 805.27a, 805.27d, 807.30e, 808.35, stb.), akár a kisplasztika (pl. Simon 1984, 813.73, 813.78-80, 814.82, 814.85, 814.91-92) vagy a reliefplasztika (pl. Simon 1984, 818.135, 819.144) területéről. — De szintúgy adatolható mécsesek ábrázolásain (pl. Simon 1984, 817.123a), falfestményeken (pl. Simon 1984, 820.151) vagy éppen mozaikokon (pl. Simon 1984, 820.152 és 820.154) is.

⁴² A vállon viselt tegez képe többször feltűnik a kor éremverésében a vadászó Diana ábrázolásainál (így pl. RIC V/1, 47.114-115: ant., Valerianus, ill. RIC V/1, 146.174-175: ant., Gallienus), de más művészeti ágakban is gyakran találkozhatunk vele. Már a görög művészetben is Artemis fontos jellemzője (pl. vázaképeken: Kahil 1984, 639.171-175, 704.1069 és 709.1141), de a későbbiekben is Artemis/Diana egyik legtipikusabb attribútuma marad. Egyaránt láthatjuk a nagyszobrászatban (pl. Simon 1984, 805.27a, 808.34b, 808.35h) és kisplasztikai alkotásokon (pl. Simon 1984, 813.67, 813.71a, 813.72-78, 813.80, 814.83-90, 814.92-93). De igazolható agyagmécseseken (Simon 1984, 817.122-123a), reliefeken (Simon 1984, 818.135 és 819.142), mozaikokon (Simon 1984, 812.59), vagy éppen gemmákon (pl. Simon 1984, 827.241) is.

⁴³ Az oldalak felcserélése azonban néha a gemmákon is megfigyelhető: így Simon 1984, 827.251, ill. íjat feszítve: Simon 1984, 828.255.

⁴⁴ RIC IV/1, 270.366, a Róma városi verdéből.

⁴⁵ Crawford 1991, 506.494/22-23 (au. és den., Kr. e. 42).

⁴⁶ Gnecci III, 27.130, képe: Gnecci III, Tav. 148/15, ill. némileg eltérő leírásban: Simon 1984, 824.205.

lépő, rövid tunicát viselő Diana⁴⁷ baljában íjat, jobb kezében pedig egy (némi-
leg lefelé fordított) rövid fáklyát tart.⁴⁸ Emellett pedig *glyptikában* is igazolható
hasonló ábrázolás: így pl. egy a Kr. e. 2/1. századra datálható gemmán a jobbra
lépő Diana vállán tegez, jobbjaiban íj, bal kezében viszont (felfelé tartott) rövid
fáklya figyelhető meg.⁴⁹

2.4. Diana fáklyát tartva áll, fejét jobbra fordítja

A balra néző típusok után vegyük most szemügyre azokat a változatokat, ahol
az istennő jobb felé tekintve tűnik fel a képen. Így adatható a korszakban egy
olyan típus is (A.I.3), melynél Diana (felső)teste ugyan szemből látható, feje
azonban jobbra fordul: tehát az istennő bal kezének irányába tekint (10. kép).
Ezúttal is hosszan leomló tunicát visel, előlött pedig egy pallát, a hátán lazán
keresztbe vetve, melynek aláhulló végeit két oldalt: Diana bal könyökénél, ill. a
jobb vállánál/alkarjánál⁵⁰ találjuk. A fején néha diadém van (14. és 15. kép), más-
kor azonban hiányzik ez az elem — ilyenkor haját kúposan a fejtetőre tornyozva
viseli (11. és 12. kép). Nem csupán fejét fordítja jobbra, hanem a lábai is ennek
megfelelő helyzetben vannak: a bal a támasztóláb, a jobb lábát viszont (térdet
behajlítva) enyhén megemeli, mintha éppen a kép jobb szélé felé (vagyis a bal
keze irányába) készülné lépni. Összhangban ezzel a lábfejek is kép jobb szélé
felé néznek. Diana most is két kézzel tart egy hosszú fáklyát: jobbjaival lentebb,
az alsó végét tartja, míg a baljával jóval magasabban fogja a nyelet, közvetlenül
a fáklya égő feje alatt — a fáklyát így most is átlósan láthatjuk, de a lángoló feje
ezúttal a kép jobb szélé felé néz.⁵¹

Az ábrázolás a 2. század második felében jelenik meg a birodalmi érempropa-
gandában: a császári család nőtagjainak (Faustina minornak⁵², Lucillának⁵³, ill.
Crispinának⁵⁴) pénzein találkozhatunk vele. Ezt követően a balra néző verzió mint-
egy fél évszázadra eltűnik a birodalmi éremanyagból: a Severus-korban nem ada-
tolható. A 3. században viszont ismét többször igazolható, igaz, most már nem a
császárné nevében verve, hanem magának az uralkodónak az előlapjával. Így talál-

⁴⁷ Akinek a háta mögött azonban egy ívesen szálló köpeny is látható. — A viselet párhuzamait l. a 2.5. fejezetben.

⁴⁸ Simon 1984, 827.237b.

⁴⁹ Simon 1984, 826.232.

⁵⁰ Ez utóbbi olykor hiányzik, így pl. a 14. és a 15. képen.

⁵¹ A típus Schmidt-Dick katalógusában a DIANA f1B/01 jelöléssel szerepel (Schmidt-Dick 2002, 42).

⁵² RIC III, 344.1630-1631 (ses.), 344.1632 (as). A M. Aurelius által az elhunyt Faustina minor emlékére veretett pénzek közt emellett felbukkan egy olyan ábrázolás is, melynél az istennő vállánál, a nyaka két oldalán egy fekvő holdsarló is látható, l. fentebb, a 38. lábjegyzetben.

⁵³ RIC III, 274.763 (den.) és 352.1735 (ses.).

⁵⁴ RIC III, 442.666 (ses.) és 443.676 (dup. és as).

kozhatunk vele III. Gordianus pénzein⁵⁵ (10. és 11. kép), majd pedig Valerianus⁵⁶ (12. kép), Gallienus⁵⁷ (13. kép), II. Claudius⁵⁸ (14. kép) és Quintillus⁵⁹ (15. kép) esetében is. A körirat minden esetben *Diana Luciferát* nevezi meg. A 3. század utolsó harmadában viszont újra (és immár végleg) eltűnik a képtípus a propagandából.

2.5. *Diana jobbra lép, fáklyát tart*

A fentebb bemutatott képtípus mellett azonban van egy olyan változata is a jobbra néző, mindkét kezével egy hosszú fáklyát tartó Diana ábrázolásának, melynél az istennő nem csak jobbra fordul, hanem egyértelműen jobbra lépő helyzetben van. A lábai oldalnézetben láthatóak: a bal van előrébb, ez a támasztóláb, míg a jobbat e mögött, behajlított térddel, némileg megemelve találjuk. Diana ezúttal is hosszú tunicát visel, ami hol függőlegesen omlik alá (16. kép), hol pedig széles ívben öleli körül az istennő lábait (17. és 18. kép) — utóbbi elem a mozgást, az előrelépés lendületét hangsúlyozza.⁶⁰ Felsőteste most is szemből kerül ábrázolásra, a kezében pedig egy hosszú fáklya van, amelynek lángoló fejét a kép jobb széle felé emeli Diana: jobbjával lent, a fáklya alsó végét tartja, míg baljával magasabban, közvetlenül a fáklya feje alatt fogja a nyelet.

Az istennő jobbra néz, diadémot visel, ill. emellett egy holdsarló is látható a fején: ez vízszintes helyzetben, felfele néző csúcsokkal fekszik a feje tetején. Mindemellett a legtöbb képen egy palla is azonosítható: ennek végei két oldalt könyökmagasságban vannak az istennő jobb, ill. bal karján átvetve, a kettő között pedig széles ívben repül Diana háta mögött (16-19. kép). E palla azonban olykor hiányzik az ábrázolásról (20. kép), ilyenkor Diana csak egy hosszú tunicát visel.

⁵⁵ A római verde gyártmányai között: RIC IV/3, 27.121 (au.) és 28.127 (den.).

⁵⁶ Antoninianusok, amelyeket a RIC Viminacium verdéjébe, Göbl viszont Antiochiába lokalizál: RIC V/1, 54.212, ill. Göbl 2000, Tab. 46/1560.

⁵⁷ Antoninianusok Valerianus és Gallienus társuralkodásának éveiből, amelyeket a RIC Viminacium verdéjébe, Göbl viszont Antiochiába lokalizál: RIC V/1, 90.290, ill. Göbl 2000, Tab. 46/1560.

⁵⁸ RIC V/1, 222.144 (ant. a mediolanumi verdéből).

⁵⁹ RIC V/1, 240.16 (ant., Róma) és 244.49 (ant., Mediolanum).

⁶⁰ Ennek megfelelően párhuzamait azon ábrázolások közt találhatjuk meg, ahol egy-egy istennő lépő, ill. repülő helyzetben kerül bemutatásra. Így láthatjuk pl. Aeternitasnál (Schmidt-Dick katalógusának jelöléseit használva: az AETERNITAS F3B/01 képtípusnál — Schmidt-Dick 2002, Taf. 4), Minerva kapcsán (MINERVA f2A/01, MINERVA f2B/01 és MINERVA f2E/01 — Schmidt-Dick 2002, Taf. 31), vagy éppen Nemesis (NEMESIS f1(2)B/02 — Schmidt-Dick 2002, Taf. 32), Pax (PAX f2A/01 — Schmidt-Dick 2002, Taf. 35) és Salus (SALUS f1A/02 — Schmidt-Dick 2002, Taf. 45) esetében. A leggyakrabban azonban Victoria ábrázolásainál találkozhatunk az istennő lábát széles ívben körbefogó, ívesen repülő ruházattal: így pl. a VICTORIA f1A/06, VICTORIA f1A/09, VICTORIA f2A/01-12, VICTORIA f2B/01-08, VICTORIA f2E/01-02, VICTORIA f3A/01-07 és VICTORIA f3B/01-06 képtípusoknál (Schmidt-Dick 2002, Taf. 53-58). Emellett a széles ívben szálló ruházat már a korábbiakban is adatható egy másik, (talán) Dianához köthető képtípusnál: a RIC III, 168.1183 verettípusnál (dup. és as, Faustina minor emlékére verve), amely Schmidt-Dicknél a DIANA f2A/01 jelöléssel szerepel (Schmidt-Dick 2002, 43 — az ábrázolás számos elemében Aeternitashoz kötődik).

A képtípus Valerianus családjának éremverésében adatható: Valerianus, Gallienus és Salonina pénzein. Ezt megelőzően nem találkozhatunk az ábrázolással⁶¹ és Gallienus halála után sem jelentkezik többit az éremanyagban: a változat csupán ennek a dinasztának a propagandájára jellemző.⁶² Göbl katalógusában az antiochiai verde gyártmányai közé lokalizálja képtípust, amely ott mind a 260 előtti években, mind pedig a 260-at követő időszakban igazolható. A 260 előtti periódusban a két (társ)császár, Valerianus⁶³ és Gallienus⁶⁴ antoninianusai között⁶⁵ jelentkezik, mindkettőjük esetében a *Felicitas saeculit* hirdető körirattal.⁶⁶ A 260 után vert érméken ez megváltozik: a körirat immár nem Felicitast, hanem *Luna Luciferát* nevezi meg, a képtípus pedig egyaránt megjelenik a császár (Gallienus⁶⁷) és a császárné (Salonina⁶⁸) előlapjával vert antoninianusokon is.

⁶¹ Amely így Schmidt-Dick katalógusában sem szerepel, hiszen Schmidt-Dick éppen 253-ig dolgozza fel az érem-ábrázolásokon megjelenő istenalakokat, Valerianus pénzverését már nem tárgyalja.

⁶² Azonban ha a pontos párhuzamok hiányoznak is, maga az alapforma, Diana előrelépő helyzetben történő ábrázolása nagyon is jól ismert megoldás, melyre számos művészeti ágból ismerünk példákat (így a plasztikából l. például: Kahil 1984, 645.250-646.283 és Simon 1984, 800.11-801.15 és 805.27-809.36). A balra lépő Diana alakja egyébként már Augustus és Traianus pénzein is megjelenik (bár ekkor még nem fáklját, hanem íjat és nyilat tartva: DIANA f2B/01 képtípus — Schmidt-Dick 2002, 43).

⁶³ Göbl 2000, Tab. 46/1569. A RIC-ben RIC V/1, 54.213 jelöléssel találjuk a típust, Viminaciumba lokalizálva és meglehetősen szűkszavú leírással, amely csak annyit tartalmaz, hogy Diana jobbra lépő helyzetben, fáklját tartva látható a képen. Cohen katalógusa, amelyre a RIC hivatkozik (C. V, 303.61), azonban részletesebb leírást tartalmaz az istennő fején lévő holdsarlóról, ivesen lebegő ruházatáról és a két kézzel tartott fákljáról (igaz, nem lépő, hanem álló helyzetben írja le Dianát).

⁶⁴ Göbl 2000, Tab. 46/1569. A RIC-ben RIC V/1, 90.291 jelöléssel találjuk a típust, Viminaciumba lokalizálva. A RIC leírása ezúttal is meglehetősen szűkszavú, pusztán azt közli, hogy az istennő jobbra lépő helyzetben van és fáklját tart. — Göbl katalógusának adatai és képei alapján a képtípushoz tartozó, a 260 előtti évekre datálható veretek (késüljenek akár Valerianus, akár Gallienus előlapjával) közös jellemzője, hogy a tunica alja széles ívben lobog Diana lába körül (míg a 260 után készített veretek közt megjelenik a szűken, függőlegesen leomló tunica képe is).

⁶⁵ Ill. a RIC-ben szerepel egy aureus is a jobbra lépő, fáklját tartó Diana ábrázolásával és FELICITAS SAECVLI körirattal: RIC V/1, 74.74. A RIC a verettípust a római verdéhez köti, a leírásban pedig ezúttal is Cohenre támaszkodik (C. V, 366.205) — Göbl katalógusában azonban nem szerepel a képtípus (sőt, egyáltalán a *Felicitas saeculi* megnevezés) a római verde kapcsán.

⁶⁶ A képtípus felbukkanása a Felicitast megnevező köriratok mellett is egyedi jelenségnek számít, amely csak ebben a periódusban igazolható: más uralkodóknál sem korábban, sem pedig a későbbiekben nem jelentkezik.

⁶⁷ Göbl 2000, Tab. 49/1664-1665, amely a RIC-ben a RIC V/1, 185.609 és 188.646 katalógusszámú változatokkal azonosítható. Viszont a RIC a képtípushoz sorolható veretek egy részét a római verdébe lokalizálja, RIC V/1, 151.235 katalógusszám alatt. A leírás most is minden esetben igen szűkszavú, csupán annyit tartalmaz, hogy az istennő jobbra nézve áll (vagy megy) és fáklját tart. Cohen katalógusa, amelyre a RIC mindhárom katalógusszámnál hivatkozik (C. V, 397.599-600 és 398.601-602) jóval részletesebb: alapos leírást tartalmaz a hátlapai ábrázolásokról.

⁶⁸ Göbl 2000, Tab. 48/1618 (a változat a RIC-ben nem található).

2.6. A jobbra lépő, fáklyát tartó Diana rövid tunicában, tegezettel

A jobbra forduló, egy hosszú fáklyát két kézzel tartó Diana ábrázolásának azonban ismert más változata is a korszakban. Postumus veretei közt adatolható egy képtípus, melynél az istennő jobb lába van hátrébb (ez a támasztóláb), a balt pedig ez előtt, lépő helyzetben, behajlított térdrel láthatjuk — Diana tehát határozottan előre lép, a kép jobb széle felé. Kezében egy hosszú fáklya van, melynek lángoló fejét szintén a haladási irányába, a kép jobb széle felé emeli. Jobb kezével lent, az alsó végénél fogja a fáklyát, míg baljával jóval magasabban, közvetlenül a fáklya feje alatt tartja a nyelet.

Az istennő ezúttal is jobbra néz, ruházata azonban eltér az előző képtípusoknál megfigyelhetőtől: magas szárú lábbelit visel és rövid, térd fölött végződő tunicát (21. kép) — vagyis vadászruhában látható. Ezt tovább hangsúlyozza, hogy jobb vállán gyakran feltűnik a hátán viselt, nyilakkal teli tegez vége is (igaz, ez olykor hiányozhat is a képről — így pl. a 22 képnél). Diana fejénél, a fejtetőn egy meglehetősen nehezen értelmezhető részletet találunk: három, egymás mögött lévő, függőleges vonalat. Ezeket Cohen holdsarlóként értelmezi⁶⁹, míg a RIC⁷⁰ és Schulzki⁷¹ egyáltalán nem tesz említést róla. Leginkább egy diadém (kevésbé sikerült) ábrázolásáról lehet szó. Az istennő mellett, a hátlapi kép bal szélén olykor feltűnik egy négylábú állat kicsiny, Diana előtt szaladó alakja is (23. kép) — mely állatot a kutatás⁷² rendszerint özsutaként/szarvastehénként értelmezi.

A képtípus kizárólag Postumus antoninianusain adatolható, más előfordulása sem korábról, sem pedig a későbbiekből nem ismert.⁷³ A körirat a *DIANAE LVCIFERAE* (ill. *DIANAE LVCIFERE*⁷⁴) megnevezést adja. E pénzeket Schulzki Postumus fő pénzverdéjébe – amelyet ő római egyes számmal jelöl katalógusában⁷⁵ – lokalizálja és 266-ra datálja.

⁶⁹ C. VI, 18.33.

⁷⁰ RIC V/2, 361.299.

⁷¹ Schulzki 1996, 49.11.

⁷² Így C. VI, 19.34 („biche”) és Schulzki 1996, 49.12 („Hirschkuch”), de esetleges előfordulását a RIC is adatolja (a RIC V/2, 361.299 katalógusszám kapcsán: „sometimes before her, stag”).

⁷³ Ennek megfelelően Schmidt-Dick katalógusában sem szerepel a változat.

⁷⁴ Utóbbi variánsal általában azon példányoknál találkozhatunk, ahol az istennő előtt az öz/szarvas alakja is felbukkan (de kivételként l. ehhez a Schulzki 1996, 49.12 kapcsán, ott lábjegyzetben említett példányt).

⁷⁵ A 3. század harmadik negyedében két pénzverde tevékenysége különíthető el az észak-galliai/germaniai térségben. Az elsőt Gallienus Rajna-vidéki hadjárataihoz kapcsolódva hozták létre 256/257 körül (a dátumra vonatkozó elképzeléseket áttekinti: Goltz – Hartmann 2008, 243, 110. lábjegyzet), a viminaciumi verde áttelepítésével. A verde Postumus *usurpator*ja után is tovább dolgozott: előbb Postumus, majd az ő utódai nevében is készültek itt pénzek. Emellett a 260-as évek végén/270-es évek elején azonosítható egy másik verde is, amely az elsővel párhuzamosan működött. Tetricus uralkodásának végére azonban a két verde közül az egyik elvesztette jelentőségét és megszűnt, majd Aurelianus a teljes galliai éremtermelést Lugdunumba telepítette át (König 1981, 166-181). A két verde lokalizálására (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, *Augusta Treverorum*, esetleg *Mogontiacum*?) — utóbbi lehetséges szerepéről l. König 1981, 136 és

3. A fogaton álló holdistennő

A továbbiakban röviden⁷⁶ áttekintem a holdistennő ábrázolásának másik, a kor-szak érempropagandájában alkalmazott megoldását: azokat a változatokat, ahol Diana/Luna egy fogatot hajtva látható. E képeken az istennő egy bigában állva látható, amit hol lovak, hol pedig ökrök húznak. Az ökrök vontá változatnál a fogat mindig a kép bal széle felé halad, a lovak vontá bigánál azonban mind a balra, mind pedig a jobbra tartó variáns megfigyelhető. Diana mindig hosszan leomló tunicát visel, ill. a feje körül ívesen lebegő köpenyt/csillagfátyolt, homlokánál gyakran látható *lunula*, kezében pedig hosszú fáklya.

A fogatot hajtó holdistennő ábrázolásával leggyakrabban Caracalla uralkodása alatt találkozhatunk, mikor is mind az ökrök, mind pedig a lovak vontá biga képe adatolható. Az utóbbi változat a Iulia Domna előlapjával készített veret közt figyelhető meg: aureusokon⁷⁷, denariusokon⁷⁸ és antoninianusokon⁷⁹, sestertiusokon⁸⁰, valamint dupondiusokon és asokon⁸¹ egyaránt találkozhatunk vele. A képen a holdistennő egy kétlovas fogaton állva látható, amely a kép bal széle felé tart. Hosszan leomló tunicát visel, fejét ívesen lobogó fátyla veszi körbe, homlokán pedig *lunula* van, míg kezében a lovak gyepelőjét tartja⁸² (24. kép). A köriratban a LVNA LVCIFERA megnevezést olvashatjuk.

A képtípus a holdistennő jellegzetes ábrázolási formája, a birodalmi éremvésésben azonban (ebben a változatban) korábban nem szerepelt, és Iulia Domna halála után újra el is tűnik a propagandából. A balra haladó változatnak egyetlen

---

139) több kísérlet történt, a kérdés azonban mindmáig lezáratlan. A Gallienus alatt a viminaciumi személyzet áttelepítésével létrehozott új pénzverdét többen (így pl. Göbl: Göbl 2000, 98-99, és König: König 1981, 82-83) Colonia Claudia Ara Agrippinensiummal azonosítják, Mogontiacum és Augusta Treverorum verdéjét pedig későbbi fejleményként kezelik (így König 1981, 136 és 145). De pl. Drinkwater (Drinkwater 1987, 141-147) Augusta Treverorum elsőbbsége mellett érvel, míg Colonia Claudia Ara Agrippinensiumban véleménye szerint csak Postumus uralkodásának kései szakaszából igazolható a pénzverés.

Mindezeket a hipotéziseket és a kutatás addigi eredményeit Schulzki röviden összefoglalja (Schulzki 1996, 22-26), állást foglalni viszont nem kíván a kérdésben — bár ő maga Drinkwater érveit és rekonstrukcióját (vagyis azt, hogy a Gallienus uralkodása alatt létrehozott verde Augusta Treverorumban működött) tartja meggyőzőbbnek (Schulzki 1996, 26). A lokalizáció kérdését megkerülve, a verdéket számokkal jelöli: a már Gallienus alatt működő, jelentősebb verdét eggyessel, a 260-as évek végén/270-es évek elején egy ideig tevékenykedő második verdét pedig kettes számmal.

⁷⁶ Csupán a korabeli érempropagandában adatolható példákra terjedően: a továbbiakban sem az előzményekre, sem pedig a más művészeti ágakban megjelenő párhuzamokra nem térek ki.

⁷⁷ RIC IV/1, 273.379b-c.

⁷⁸ RIC IV/1, 273.379c.

⁷⁹ RIC IV/1, 273.379a.

⁸⁰ RIC IV/1, 310.587.

⁸¹ RIC IV/1, 312.600.

⁸² A képtípust Schmidt-Dick egyaránt szerepelteti Diana és Luna ábrázolásai között: egyrészt DIANA f10A/01 (Schmidt-Dick 2002, 43), másrészt pedig LUNA f10A/02 jelöléssel (Schmidt-Dick 2002, 72).

későbbi példáját adathozhatjuk — ezt pedig Saloninának a 260 utáni időszakra datálható antoninianusai között találjuk⁸³, szintén *Luna Luciferát* megnevező körirattal (25. kép). Emellett a Maximinus Thrax által Paulina emlékére veretett konszekrációs pénzek közt van még egy olyan változat, melyen egy – ezúttal jobbra tartó – bigán álló nőalak látható, most *lunula* nélkül, de kezében hosszú fáklyát tartva⁸⁴ (26. kép). A körirat ezúttal a császárné konszekrációját hirdeti. A képtípussal korábban az Antoninus Pius által Faustina maior emlékére veretett sestertiusok között⁸⁵ találkozhatunk, és ugyan az ábrázolás számos, a holdistennőre utaló részletet mutat, de ezúttal összességében szerintem mégis szorosabban kapcsolódik Aeternitas gondolatköréhez.⁸⁶

Caracalla uralkodásának idején azonban nem csak Iulia Domna előlapjával adathozhatóak a holdistennőhöz kapcsolódó ábrázolások, hanem magának a császárnak az esetében is.⁸⁷ Igaz, az istennő kocsiját itt nem lovak, hanem egy pár ökör húzza. A kép többi részlete azonban megegyezik a fentebb bemutatott változattal: a fogat ezúttal is a kép bal szélé felé tart, az istennő kezében kantárt tart, hosszú tunicát visel, fejét körben ívesen lobogó fátyla övezi, homlokán pedig *lunula* látható⁸⁸ (27. kép). A köriratban mindig a császári titulátúra folytatódik. A képtípus a holdistennő ábrázolásának jellegzetes formája⁸⁹, a birodalmi érempropagandában azonban sem Caracalla előtt, sem pedig a későbbiekben nem találkozhatunk vele, megjelenése csupán ezekre az évekre korlátozódik.

4. Összegzés

Mindezeket áttekintve azt láthatjuk, hogy a korszak propagandájában ismételten találkozhatunk Dianát holdistennői attribútumokkal megjelenítő képtípusokkal. Legfőbb attribútumát változatlanul a fáklya és a *lunula* jelenti, de emellett esetenként láthatunk olyan, az égi szférához áttételesen kötődő elemeket is, mint a 2.5. fejezetben bemutatott, az istennő háta mögött szálló, ívesen repülő köpeny, amely megjelenésében, hatásában a holdfogaton utazó istennő fejét övező, ívesen szálló (csillag)fátyol képét idézheti fel a szemlélőben. Azonban nem csak az ábrázolások, az attribútumok utalnak a holdistennői szerepre, hanem a köriratok

⁸³ E verettípust a RIC Mediolanumba lokalizálja (RIC V/1, 198.63), Göbl viszont a sisciai verdéhez köti (Göbl 2000, Tab. 43/1469).

⁸⁴ RIC V/2, 153.4.

⁸⁵ RIC III, 164.1131, a körirat ezúttal is CONSECRATIO.

⁸⁶ Schmidt-Dick egyaránt szerepelteti DIANA f10B/01 (Schmidt-Dick 2002, 43) és AETERNITAS f10B/01 jelöléssel (Schmidt-Dick 2002, 22).

⁸⁷ Így RIC IV/1, 248.256a (au.) és 248.256b-c (ant.), továbbá RIC IV/1, 252.274a (au. és den.), 252.274b-c (ant.), 254.284a (ant.), 254.284b-c (au.) és 254.284d (den.). Valamint a bronzpénzek között: RIC IV/1, 302.540a-b (ses.), 304.550A (dup.), 304.554A és 305.558a-c (asok), ill. RIC IV/1, 306.565 (ses.) és 307.567a-b (as).

⁸⁸ A képtípust Schmidt-Dicknél a DIANA f10A/02 jelöléssel szerepel (Schmidt-Dick 2002, 43).

⁸⁹ Példáit l. Gury 1994.

is, melyekben legtöbbször a *Diana Lucifera*, ill. a *Luna Lucifera* megnevezést olvashatjuk.

A Diana különböző aspektusaihoz kötődő attribútumok azonban e korszakban sem különülnek el hermetikusan egymástól. Ennek megfelelően több olyan képtípus is van, amelynél az istennő fáklját tartva, de rövid tunicában és magas szárú vadász-csizmában, vállán tegezettel jelenik meg (így pl. Plautilla és Postumus veretein).

A megjelenő képtípusok jól illeszkednek a görög/római művészet hagyományaihoz: Diana ikonográfiájának megszokott eszközkészletét használják, a legkülönbözőbb művészeti ágakból adatolható, évszázadok óta jól ismert megoldásokkal találkozhatunk. És ez nem csak akkor igaz, ha az antik művészet egészéhez viszonyítva szemléljük a korszakban megjelenő ábrázolásokat, hanem akkor is, ha az érempropaganda szűken értelmezett területét, a római éremverés hagyományait tekintjük. Bár kétségkívül vannak olyan változatok, kombinációk, amelyek teljesen megegyező formában korábban nem igazolhatóak a birodalmi éremanyagban, de a megjelenő eltérések jelentősége lényegében elhanyagolható, a legtöbb képtípus pedig minden lényeges vonásában megegyezik a már korábban is használt előképeivel. Ezen előképek persze leggyakrabban a 2. század közepét, második felét jelentik: egyrészt az időbeli közelség okán, másrészt mivel Septimius Severus propagandájában tudatosan igyekezett hangsúlyozni/megkonstruálni a kapcsolatot saját uralkodása és a megelőző „jó császárok” időszaka között. A későbbiekben pedig immár a Severus-kor jelentette a követendő mintát, így egyáltalán nem meglepő, hogy a 3. század közepén, III. Gordianusnál és Valerianus családjánál újra felbukkannak a korábban Septimius Severus és Caracalla uralkodása alatt megfigyelhető képtípusok.⁹⁰

Mindezzel összefügg, hogy ha Diana megjelenésének időbeli eloszlását szemléljük, akkor két csúcspontot találunk: az egyiket a Severus-kor első évtizedei jelentik, Septimius Severus és Caracalla uralkodásának ideje, a másikat pedig a 3. század harmadik negyede, azon belül is leginkább Valerianus és Gallienus uralmának időszaka. E periódusokban több különböző képtípuson is adatolható a holdistennőként megjelenő Diana, más-más testhelyzetben, beállításban. Fontos különbség azonban a két periódus között, hogy míg Septimius Severus és Caracalla korának propagandájában Diana csak holdistennőként adatolható (a vadászatra utaló attribútumokkal nem – ill. alig – találkozhatunk nála), addig Valerianus és Gallienus propagandájában a vadászat védelmezőjeként betöltött szerepe is jól adatolható. Ráadásul míg a Severusoknál Diana alakja elsősorban a császárnék pénzein látható, addig a 3. század közepén már zömében a császárok előlapjával készült darabokon adatolható az istennő. Ez pedig egyben szakítást jelez azzal a (a 2. századra jellemző) tendenciával⁹¹ is, mely szerint a holdistennői attribútumok elsősorban a császárnék, míg a vadászathoz kötődő elemek a császárok pénzein jelennek meg.

⁹⁰ Erről bővebben lásd pl. Körner 2002, 328.

⁹¹ Lásd Schmidt-Dick 2002, 41.

A 270-es évekre azonban Diana eltűnik az éremverésből.⁹² Az istennő nem adatható sem a propagandájában *Sol Invictus*nak oly'nagy szerepet juttató Aurelianus pénzverésében, sem pedig a későbbiekben: a 3. század utolsó harmadára Diana kikerül a római érempropaganda üzenetei közül.

Irodalomjegyzék

Katalógusok

- BMC V Mattingly, H.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMC), vol. 5. Pertinax to Elagabalus*. London 1950.
- BMC VI Mattingly, H. – Carson R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMC), vol. 5. Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*. London 1976.
- C. IV Cohen, H.: *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, tome quatrième*. Paris 1884.
- C. V Cohen, H.: *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, tome cinquième*. Paris 1885.
- C. VI Cohen, H.: *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, tome sixième*. Paris 1886.
- CRAWFORD 1991 Crawford, M. H.: *Roman Republican Coinage*. Cambridge 1974 (reprint 1991).
- GNECCHI II Gnecci, Fr.: *I medaglioni romani. Vol. 2. Bronzo*. Milano 1912.
- GNECCHI III Gnecci, Fr.: *I medaglioni romani. Vol. 3. Bronzo*. Milano 1912.
- GÖBL 2000 Göbl, R.: *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I. / Gallienus / Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus / Quietus (260/262)*. *Moneta Imperii Romani (MIR)* 36, 43, 44. Wien 2000.
- RIC III Mattingly, H. – Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage (RIC), vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. London 1930 (reprint 1972).
- RIC IV/1 Mattingly, H. – Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage (RIC), vol. IV. 1. Pertinax to Geta*. London 1936 (reprint 1972).
- RIC IV/2 Mattingly, H. – Sydenham, E. A. – Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage (RIC), vol. IV. 2. Macrinus to Pupienus*. London 1938 (reprint 1972).
- RIC IV/3 Mattingly, H. – Sydenham, E. A. – Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage (RIC), vol. IV. 3. Gordian III — Uranian Antoninus*. London 1949 (reprint 1972).
- RIC V/1 Webb, P. H.: *The Roman Imperial Coinage (RIC), vol. V. 1*. London 1927 (reprint 1972).

⁹² Ezt most a holdistennői attribútumokkal megjelenő változatoknál tekintettük át, de hasonló tendencia figyelhető meg a Dianát vadászfégyverekkel (íjjal, nyíllal) ábrázoló képtípusoknál is.

- RIC V/2 Webb, P. H.: *The Roman Imperial Coinage (RIC)*, vol. V. 2. London 1933 (reprint 1972).
- SCHULZKI 1996 Schulzki, H.-J.: *Die Antoninianprägung der gallischen Kaiser von Postumus bis Tetricus (AGK). Typenkatalog der regulären und nachgeprägten Münzen*. Bonn 1996.

Felhasznált szakirodalom

- BERRENS 2004 Berrens, St.: Sonnenkult und Kaisertum von den Severern bis zu Constantin I. (193-337 n. Chr.). *Historia Einzelschriften* 185. Stuttgart 2004.
- DRINKWATER 1987 Drinkwater, J. F.: *The Gallic Empire: separatism and continuity in the north-western provinces of the Roman Empire A. D. 260–274*. Stuttgart 1987.
- GOLTZ - HARTMANN 2008 Goltz, A. – Hartmann, U.: Valerianus und Gallienus. In: Johne, K.-P. (Hrsg.): *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*. Berlin 2008, 297-323.
- GURY 1994 Gury, Fr.: Selene, Luna. In: Ackerman, H. Chr. – Gisler, J.-R. et al. (red.): *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), VII*. München 1994, 706-715.
- JOHNE 2008a Johne, K.-P. (Hrsg.): *Die Zeit der Soldatenkaiser: Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhunderts n. Chr. (235-284)*. Berlin 2008.
- JOHNE 2008b Johne, K.-P.: Das Kaisertum und die Herrscherwechsel. In: Johne, K.-P. (Hrsg.): *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*. Berlin 2008, 584-632.
- KAHIL 1984 Kahil, L.: Artemis. In: Ackerman, H. Chr. – Gisler, J.-R. et al. (red.): *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), II*. München 1984, 618-753.
- KÖNIG 1981 König, I.: *Die gallischen Usurpatoren von Postumus bis Tetricus*. München 1981.
- KÖRNER 2002 Körner, Chr.: *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*. Berlin – New York 2002.
- LATTE 1960 Latte, K.: *Römische Religionsgeschichte*. Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 5, Teil. 4. München 1960.

- SCHMIDT-DICK 2002 Schmidt-Dick, Fr.: *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus. Erster Band: Weibliche Darstellungen.* Wien 2002.
- SIMON 1984 Simon, E.: Artemis/Diana. In: Ackerman, H. Chr. – Gisler, J.-R. et al. (red.): *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), II.* München 1984, 792-849

A képek jegyzéke

1. kép: Iulia Domna aureusa, Róma, a RIC IV/1, 167.548 lábjegyzetbeli megjegyzésben említett változata.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=28085>, 2014. 12. 30.
2. kép: Iulia Domna denarius, Róma, RIC IV/1, 272.373A.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=236936>, 2014. 12. 30.
3. kép: Iulia Domna denarius, Róma, RIC IV/1, 272.373A.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=174112>, 2014. 12. 30.
4. kép: Iulia Domna denarius, Róma, RIC IV/1, 272.373A.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=225028>, 2014. 12. 31.
5. kép: Salonina antoninianusa, Siscia, Göbl 2000, Tab. 43/1467
Forrás: Göbl 2000, Tab. 43.
6. kép: Iulia Domna denarius, Róma, RIC IV/1, 167.548
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=113824>, 2015. 01. 06.
7. kép: Iulia Domna denarius, Róma, RIC IV/1, 167.548
Forrás: <http://www.coinproject.com/siteimages/70-14960q00.jpg>, 2015. 01. 06.
8. kép: Plautilla denarius, Róma, RIC IV/1, 270.366
Forrás: <http://www.coinproject.com/siteimages/70-02976z00.jpg>, 2015. 01. 07.
9. kép: Plautilla denarius, Róma, RIC IV/1, 270.366
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=201765>, 2015. 01. 14.
10. kép: III. Gordianus aureusa, Róma, RIC IV/3, 27.121
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=97127>, 2015. 02. 08.
11. kép: III. Gordianus denarius, Róma, RIC IV/3, 28.127
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=277417>, 2015. 02. 08.
12. kép: Valerianus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 46/1560
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=198384>, 2015. 02. 08.
13. kép: Gallienus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 46/1560
Forrás: <http://www.coinproject.com/siteimages/33-gall-0879-zzz-obv.jpg> és <http://www.coinproject.com/siteimages/33-gall-0879-zzz-rev.jpg>, 2015. 02. 08.
14. kép: II. Claudius antoninianusa, Mediolanum, RIC V/1, 222.144
Forrás: http://wildwinds.com/coins/ric/claudius_II/RIC_0144_P.jpg, 2015. 02. 08.

15. kép: Quintillus antoninianusa, Mediolanum, RIC V/1, 244.49
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=270642>, 2015. 02. 08.
16. kép: Gallienus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 49/1664g (RIC V/1, 188.646)
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=161222>, 2015. 03. 15.
17. kép: Valerianus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 46/1569a (RIC V/1, 54.213)
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=106426>, 2015. 03. 15.
18. kép: Gallienus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 46/1569d (RIC V/1, 90.291)
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=157064>, 2015. 03. 15.
19. kép: Salonina antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 48/1618
Forrás: <http://www.beastcoins.com/RomanImperial/V-I/Salonina/Z2940.jpg>, 2015. 03. 15.
20. kép: Gallienus antoninianusa, Antiochia, Göbl 2000, Tab. 49/1664f (RIC V/1, 188.646)
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=129904>, 2015. 03. 15.
21. kép: Postumus antoninianusa, Schulzki 1996, 49.11.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=105472>, 2015. 03. 30.
22. kép: Postumus antoninianusa, Schulzki 1996, 49.11.
Forrás: <http://www.coinproject.com/siteimages/97-805333.jpg>, 2015. 03. 30.
23. kép: Postumus antoninianusa, Schulzki 1996, 49.12.
Forrás: <http://www.gallic-empire.com/bilder/pant8.jpg>, 2015. 03. 31.
24. kép: Iulia Domna antoninianusa, Róma, RIC IV/1, 273.379a.
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=220316>, 2015. 05. 31.
25. kép: Salonina antoninianusa, Siscia, Göbl 2000, Tab. 43/1469 (RIC V/1, 198.63)
Forrás: Göbl 2000, Tab. 43.
26. kép: Paulina konszegrációs sestertiusa, Róma, RIC V/2, 153.4.
Forrás: http://www.coinproject.com/coin_detail.php?coin=289566, 2015. 04. 07.
27. kép: Caracalla antoninianusa, Róma, RIC VI/1, 248.256b
Forrás: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=59780>, 2015. 05. 31.

Képmelléklet

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

„MÁS FÉRFI NEM VOLT NŐ” EMLÉKEZETKONSTRUKCIÓK PIPÁS PISTA NEMVÁLTOZTATÁSÁRÓL ÉS GYILKOSSÁGAIRÓL

Bezsenyi Tamás

ELTE BTK, doktori hallgató, tamasbezsenyi@gmail.com

Absztrakt

A bűn és az emlékezet viszonyát kívánom vizsgálni Pipás Pista, egy alföldi gyilkosságsorozat elkövetőjének esete alapján. 1932-ben a Szeged melletti Átokháza tanyavilágában különös gyilkosságokra derült fény. Egy családi perpatvar alkalmával az intézkedő csendőrök egy tíz évvel korábbi látszólagos öngyilkossági ügyet¹ nyitottak meg újra. Kiderült, hogy egy férfiruhába öltöző és annak megfelelően is élő nő, aki Pipás Pistának nevezte magát akasztott fel olyan férfiakat, akiktől a saját családja kívánt megszabadulni. Az esetből azonnal botrány kerekedett, feltehetően ennek is köszönhetően a nyomozati szakaszt befejezték két gyilkosságra vonatkozó vádemelés után. Pipás esete bizonyos értelemben túlmutatott a tiszazugi mérgezéseken,² (1903: 197–210.) ugyanis azt az Osztrák-Magyar Monarchia idején a csendőrök jól ismert, úgynevezett tipikus női gyilkossági módként értékelték.³ A Földi Viktória néven született nő, aki pásztor munkákat végzett fiatalon, idős férjét hat gyermek megszülése után elhagyta, hogy olyan identitásváltáson essen át, amely példátlanak számított saját környezete és a médianyilvánosság számára is.⁴

Pierre Norának az emlékezet helyei (lieu de memoire) elméletének felhasználásával kívánom feltérképezni a bűn és az emlékezet kapcsolatát. Nora a spontánul időszerűsítő emlékezetet a történelemmel szemben olyan megközelítésként interpretálja, amely az aktualitás mulandó hártójával helyettesíti a hagyományokban gyökerező emlékezet imamens megnyilvánulásait (Nora 1999: 183). Pipás ügye alapján vajon mennyiben létezhet emlékezete a bűnnek? Az emlékezet, mint folyamatos időszerűség, a megélt kötődés az aktuális jelenhez hogyan konstruálódik ilyen esetben? A bűn emléke diszkurzív értelemben harcot folytat a különbözők szinten érintett személyek felejtésvágyával. A bűn emlékezete hozza létre a bűn megismerhetőségének problémáját. A tabusított, tiltott emlékezete és annak történeti kivételései befolyásolják a történelmi szempontból megismerni kívánt téma határait és jellegzetességeit.

A tiltott dolgok megtörténte, mint a Pipás által elkövetett bűncselekmények teremtik meg azon speciális szeletét a megismerhető világnak, amelyből viszont a racionalizáló vágy okán a definíciós törekvések pontatlanságai rekesztik ki. A bűn elkövetését az egyértelmű normatív elítélés nem feltétlenül követi, így az értelmezhetőség bizonytalanságának elkerülése, a megismeréshez fűződő bizalom fenntartása érdekében a bűn kirekesztődik a hétköznapi tapasztalat által elfogadható jelenségek világából. Ebben az értelemben a bűn, a bűnös tettek jelentékeny hasonló-

¹ Dobák Antal halála. *Délmagyarország* 1932. Július 24. 4. o.

² A politikai elit próbálta a tiszazugi mérgezéseket az első világháború sokkhatásához kötni, ám ez inkább a kormányzati szemléletből, politikai indítékokból következett, mintsem a tényekből. Remek példa erre Klebelsberg Kunó Tisza-zug című cikke, ami a Pesti Naplóban jelent meg 1929. augusztus 25-én.

³ Ismeretlen szerző: A mérgezésekről. In: *A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve*, 1903. 17. évf., Budapest: Franklin Társulat.

⁴ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista/Rieger Pálné elmeorvosi jelentése

ságot mutatnak a hősiesség, az önfeláldozás, az áldozatvállalás jelenségeivel, amelyek a szent és mágikus jelentéstartományokba kerülnek, mivel a megismerhető világból hétköznapiságra utaló minőségük hiányában szintén kikerülnek. Az emlékezet tipikus „hősei” ebben az értelemben látszólag inverz kivételései a tiltott dolog megtörténtének, amennyiben cselekményük mágikus, szent jellemvonásai a tabunak, vagy tiltottnak látatott jelenség bekövetkeztéből fakadnak, arra adott reakciójuknak köszönhető. Azonban a bűn emlékezete ennél sokkal összetettebb, mivel maga a tabusértő is válhat szentté, amennyiben pozitív jelentéstartalmat is magába szívhat a gazdasági, társadalmi közeg aktuális célok szerinti értelmezése alapján.

1. Bevezetés

Pipás többszörösen volt határsértő a normák szempontjából. Az egyedül női identifikációját elfogadó társadalmi közegbe úgy kívánt reinkorporálódni, hogy feminin jellegét megtagadva elsősorban maszkulin jegyei alapján kívánta meghatározni magát. A trianoni határon túlnyúló illegális kapcsolat a déli határ mentén a férfipapszám mellett jövedelmező állásnak bizonyult Pipás számára is. Tompa egykori cigánysorán élő id. Fliber Antal, aki Fliber Józsefnek, a szóbeszéd szerint Pipás Pista kocsis társának a fia, úgy nyilatkozott, hogy édesapja és Pipás Pista rengeteg árut csempészték át Szabadkáról a határon keresztül Szegedre.⁵ Hasonló jövedelem-kiegészítésként, vagy illegális problémamegoldásként értelmezhető Pipás azon határsértő cselekménye, hogy feleségek megbízásából férjeiket gyilkolta meg.

Pipással kapcsolatban már legendák alakultak ki a megvádolását megelőzően, valamint azt követően is. A per során már probléma tárgyát képezte, vajon milyen szexuális beállítottságú lehet az elkövető, ahogy az újságok azt is kérdésessé tették, hány áldozata lehetett valójában, és mennyire jól ismerhette saját közege a tettet. Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy Pipásról vajon mikor tudták meg, hogy nő, illetőleg milyen viszonya volt a nőkhöz már önmagában prejudikálja annak eldöntését, hogy a tabusértő gyilkos képében a felejtésre ítélni kívánt gonosztevő hektikusan visszatérő emlékezetét részesítjük előnyben. Vagy a társadalmi kényszerek magyarázóerejével bíró elgondolás szerint járunk el, amelynek részeként a tabu megsértése lényegében nem exklúziót von maga után, hanem kérdésessé téve a megismerhető világ határait, olyan szempontok inklúzióját kezdeményezi a hétköznapi tapasztalat számára, amely értelmetlenné teszi a hősiességre vagy megátalkodottságra épülő korábbi modellek létjogosultságát.

Miután az eset napvilágot látott a korabeli magyar média bulváros érdeklődéssel közelített az eset felé, amelynek köszönhetően sok konfabulált részlet és mozzanat vált a Pipás emlékezet részévé mind a mai napig. Az Est beszámolója szerint folyamatosan érkeznek a levelek a hatóságoknak is, amelyek Pipás Pista bűnös és titokzatos életének különböző részleteivel foglalkoznak.⁶

A második világháború után a szocialista korszak népszerű bűnügyi újságírója, Szabó László (1968) fedezte fel újra az esetet, aki a korábbi polgári-fasiszta időszak

⁵ Fliber Antal interjú – Készítette: Bezsenyi Tamás. Tompa – 2010. július 4.

⁶ Dessewffy Tivadar: Pipás Pista furcsa bűnös élete. *Az Est* 1932. július 31. 7. o.

neves bűnelkövetői köré sorolta Pipást is, akinek életét a korábban meglévő legendák és híresztelésekből állította össze. Olyan legenda részletek éltek tovább elbeszélésben, minthogy csupán a börtönben, egy kényszerrel lefolytatott mosdatáskor derült ki Pipásról, hogy valójában nő. Az 1970-es évek második felében Ember Judit kívánt játékfilmet rendezni az esetről, amelyre nem kapott lehetőséget, viszont az 1980-as évek elején egy televíziós szerkesztővel, Bubryák Istvánnal (2013) közösen elkészíthette az ügyről szóló dokumentumfilmjét, amelyben a valóság bemutatása céljából utazott le Átokházára, ahol Pipás született. Ember Judit volt az első, aki a Csongrád Megyei Levéltárban található Pipás Pusta ügyéről készült periratokat áttanulmányozhatta, ám sajnos csak az ítéletet használta fel saját kutatómunkájában. Ember Judit a dokumentumfilm forgatása közben több az ügyben érintett személy leszármazottjával és ott élő helyiekkel készített interjúkat annak érdekében, hogy Pipás hétköznapi életébe is bepillantást nyerhesen a néző.

A vizsgálathoz kézenfekvően adódik a diszkurzív szemlélet felhasználása. A Szabó Márton (2014: 137–139.) által felvázolt kritikai társadalomszemlélet legtöbb szempontja haszonnal bírhat, így az, hogy minden objektív valóságem jelentéssel bír, és az ezek közötti reláció annak a realitásnak a része, amelynek az előbb említett megismerhető tárgyak is a részei. A Pipás ügy esetében vizsgálendő tanyavilági mikrokozmosz egyben beszédközösség is, mivel az ott élők által képviselt értékek orális kifejtése reális téteket rejt magában. Az emlékezők szövege az igazságkereső kutatók és újságírók értelmezései alapján performatív erővel, valóságteremtő kötőerővel ruházódnak fel, éppen azért, bár sokszor öntudatlanul, hogy a megismerés vagy még inkább a nyomozás lehetővé váljon.

Empirikus kutatásom célja az volt, hogy az elsősorban a Szabó László és Ember Judit, által alkotott szövegvalóságon belüli világra vonatkozó kutatási feltevés minél megalapozottabb lehessen, mely szerint a bűn emlékezete alapvetően kettős: egyrészt makroszintű, kényszerítőeszközök elszenvetőjeként láttatja a bűnt, amely a világban tapasztalható egyenlőtlenségeknek csupán tünete. Míg a másik elgondolás szerint normatív szempontok alapján ki lehet emelni az egyén pszichikai jelentőségét, amely befolyásolja és nem szimptomája a társadalmi valóságnak. A fenti kutatási feltevésekkel azt kívánom megérteni, hogy az emlékezők miként értenek egyet, vagy válnak vitapartnerré; mennyiben sűrítik metaforikus jelentéstartományokkal saját szövegüket, és ez mit árul el az ő beszédszerepeikről (Szabó 2014: 144–145.).

2. Szabó László pitavalja

Szabó László bűnügyi történetei a magyar pitaval⁷ megteremtésére tett kísérletként értelmezhetőek. Az 1968-ban megjelent *Bűnügyi Múzeum* című kötetben

---

⁷ François Gayot de Pitaval 18. századi jogásztól eredeztethető műfaj az okulásra szolgáló, extremitása miatt tanulságosnak tűnő bűnesetek tárházát jelenti, amelyet rendszerint kötetbe szerkesztenek

szereplő Pipás Pista történet leginkább a meghökkentésre alkalmas, mivel a többi szenzációs esethez képest sokkal kevésbé szuszakolható be az egykori Horthy-kor arisztokratikus, illetve polgári devianciái közé. Vagyis az akkori Magyarországra a profithajhászó de a vagyoni egyenlőtlenségeket növelő kapitalista világ részeként, maga egy neuralgikus pont a szocialista igazságszolgáltatás és életkörművelésekkel szemben. A történetet két tárgy egymás mellé helyezése kezdte: egy pipa és egy kötél kapcsolata jelképezi az életet adó levegő meglétének egy hagyományos „*hasznosítását*”, valamint az ennek hiányát előidéző eszköz könnyörtelenségét. A Pipás Pista névre lehet úgy is tekinteni, mint aminek az első fele a pipára vonatkozik, második fele, pedig egy gyakori keresztnév becézett formája, tehát a maszkulinitás emblémájának tekinthető pipa, a névhez kapcsolódó kötél attribútum érthetőbbé teszi, hogy a pipával, kötéllal végzett munka, az azzal kifejtett erő egyértelműen a férfiaság, a maszkulin erő szinonimája, és nem gúnyos megnevezés.

A szocializmusban íródott legendaváltozatban különös hangsúly kerül a „*zárt életű tanyavilág*”-ra (Szabó 1968: 276.), amely lehetővé teszi a „*már misztikussá nőtt alak*” (Szabó 1968: 276.), Pipás Pista jelenlétét. A néprajzi kutatások szerint a szórványtanyai világként definiált dél-alföldi falusi társadalom a Szabó-féle értelmezésben is szerepet kapott. Pipás tanyáról tanyára járt, mindenhol szállást és ellátást kért, a ház körüli minden feladatát túl betegségeket is gyógyított. Az etnográfiai irodalomban jól ismert a minden feladatkört betöltő személyek munkája. Kiss Lajos *A szegény ember élete* című monográfiájában leírt megfogalmazása szerint a nehezen élők csoportjában helyet kapó minden általában „*kanásznak idős, béresnek fiatal*” (Kiss 1981: 141.). A házasság előtt álló erős, ám szegény sorsú fiatal emberek állnak mindenek (Kiss 1981: 143.). Szabó leírásában Pipás egyfajta örök ifjúként tűnik fel, aki kortalan egyrészt nőtlensége, másrészt rendkívüli ereje okán. A pipával a szájában jelképes alakja lett Átokházának, ha bárkinek szükséges volt tanácsra, akkor a szomszédokon keresztül terjedő hírláncon át kerítették elő. Fel sem merült, hogy többen tudták volna merre él, vagy a piacozási időpontokban lehetett volna vele találkozni. A legenda ezen változata szerint egyáltalán nem volt a tanyai világ nyilvános terein gyakorta megforduló személy, hiszen titkos-informális hírláncon keresztül kellett előkeríteni.

A névtelen feljelentést követő nyomozás során szinte senki nem is tudta megmondani, merre érdemes keresni. A nyomozást vezető fiatal ügyész jelenléte már önmagában hiteltelen és indokolhatatlan. Eszerint az egyik portánál történő kihallgatás során hirtelen ötlettől vezérelve házkutatást rendelt el, ekkor került elő Pipás a padlásról, ahol addig bujkált. A tanyai emberek korábbi kihallgatásai eljutottak Pipás füléhez, aki ezért hosszú ideig sikeresen tudott elrejtőzni a hatóságok szeme elől. Szabó nem tér ki erre részletesen, ám a történetéből nyilvánvalóan következik, hogy a falusi társadalom egyértelműen támogatta és segítette is Pipás rejtegetését. Az örökifjú státuszban ábrázolt személyről csak a kihallga-

tások megkezdésekor derül ki, hogy már ötven éves. Ez tovább növeli a történet rendkívüli, szinte már misztikus jelentésrétegeit: mintha nem fogna rajta az idő, a klasszikus szuperhősökhöz hasonlóan nem érzékelhető saját öregedése, csak a formális, legitim másikkal, az állammal szemben. A hivatalos közeggel történő nyílt konfliktus elengedhetetlen, hogy a történet misztikusságának és szimbolikusságának csúcspontja kifejlődhessen.

A kihallgatások késő éjszakába nyúltak a legenda szerint, amikor „*egy-egy ilyen vallatássorozat után holt fáradtan vánszorgott vissza a cellájába*” (Szabó 1968: 280). A mentális fáradtság érzékletes leírása úgy hat, mintha az állami erőszakmonopóliumot képviselő szervek semmilyen agressziót sem alkalmaznának egy brutális gyilkosság elkövetőjével szemben, aki melleleg írástudatlan.

A műveletlen, erőszakos paraszti világ nyomorúságának bemutatásakor Szabó ugyanúgy kezeli Pipás kihallgatásait, mint amikor miniszteri szintű embereket hallgatnak meg a dohányjövédéki ügyben (Szabó 1981: 334–351), vagy ahogy az újságcikkek miatt megtorlást követelő katonatisztet kéri számon (Szabó 1984: 154–166). A börtönben Pipás a fürdetésnek is ellenállt, ám ekkor sem alkalmaztak vele szemben erőszakot. A kényszerítéssel felhagytak, inkább törvényszéki orvos kirendelésével látták megoldhatónak az ügyet.

Két dolog kívánczik magyarázatul. Egyfelől, ha az államgépezetet úgy állítja be, ahogy az dr. Markója Imre szavaiból következne, akkor Pipásból rendkívül gyorsan áldozat lesz az olvasó percepciójának perspektívájából nézve. Ezzel a gesztussal Pipás kényszerűen „*egy osztályba*” kerülne a nemes eszmékért küzdő kommunistákkal. Másrészt dramaturgiai oka is van az erőszak hiányának, hiszen úgy rendkívül gyorsan kiderülne „*valódi*”, biológiai neme. A leleplező megközelítés érdekében mindenképpen fel kell áldozni a Horthy-kor igazságszolgáltatási rendszerének elítélhetőségét, működésének embertelenségét. A történet drámaisága és misztikussága érdekében muszáj volt a büntetőeljárás első felét beszuszakolni egy európai, szimpatikus képbe, amíg ki nem derül, hogy a gyanúsított férfi valójában nő.

Az orvos elmondása szerint a vizsgálat nem volt könnyű, a foglyot a cellatársai fogták le (Szabó 1968: 280). Erőszakot és kényszerítést a hivatalos közegek helyett csak saját sorstársai alkalmaztak ellene. A meglepetés erejét követően a legenda történései felgyorsultak, Szabó megfogalmazásában: „*az események most már peregtek*” (Szabó 1968: 280). Szabó innentől ellentmondásos leírást ad a Pipás elleni bizonyítási eljárásról. Először úgy állítja be, nem tudták a felmerülő utóbbi két gyilkosságon túli eseteket is kapcsolatba hozni Pipással. Mivel Pipás „*tudta, hogy a halottak nem beszélnek*” (Szabó 1968: 281). Ez visszautal a fent említett problémára, hogy valójában az exhumálások nem szolgáltattak valódi bizonyítékot az erőszakos elkövetésre. Ugyanakkor Szabó szerint Pipásra a már ismert két, Dobák és Börcsök sérelmére elkövetett gyilkosságokat rábizonyították, éppen „*a halottak beszédje*”, vagyis az exhumálásoknak köszönhetően. Az élők szintén akadályozták Pipás elítélését, korábban bújatták, a bizonyítási eljárás

rás során pedig senki sem kívánta elárulni az átokházi tanyavilág ítéletvégrehajtóját. Az áldozatok családja közösen megbeszélte a tervezett gyilkosságot, majd döntésük után értesítették a Pipást, hogy hajtsa végre. Horváth János, Dobákné, az egyik felbújtó testvére úgy vallott Pipásról, „nem volt ő ítéletvégrehajtó... A bosszú fűtötte a vérit...” (Szabó 1968: 283).

A legenda értelmezése szempontjából döntő kérdés, hogy milyen motivációkkal rendelkezett Pipás, ezért Szabó is vallomástételre hívta fel a törvényszéki épületben. Élettörténete szerint Átokházán született, majd 13 évesen a Felvidékre került cselédnek. Egy turócszentmártoni földesúrnál dolgozott belső cselédként, tehát a házon belüli teendők voltak rábízva. Két hét után a munkaadójának anynyira megtetszett a fiatal lány, hogy szexuális kapcsolatra kényszerítette. Az erőszakot követően boldog élete volt a kastélyban, ám a lány nem tudta elfelejteni az őt ért szégyent. Felnőttként ment hozzá Rieger Pálhoz, egy szintén ott dolgozó kocsihoz. A házasságból született egyetlen lányuk Kassára ment cselédnek, a háború kitörése után az ura a frontra került, Rieger Pálné pedig egyedül maradt. Férje elesett az első világháborúban, ekkor döntötte el, hogy visszajön Átokházára. Férfiruhába öltözött és megfogadta, hogy bosszút áll „minden férfin, aki iszik és veri a családját...” (Szabó 1968: 281).

Pipás fő motivációját, a férfiakon való bosszúállást a legenda más részei is alátámasztják. Amikor a bíró a tárgyaláson kihallgatja, nem tud semmilyen eseményt sem megerősíteni, noha még a vizsgálati szakban tisztán emlékezett a gyilkosság lefolyására. „Nekem ilyenkor mindig elborította az agyamat a vér, és én nem emlékszem sok dologra...” (Szabó 1968: 284) válaszolt az őt inkrimináló kérdésekre. A bosszú motívuma egyben az emlékezést is lehetetlenné tette, így Pipás motivációja teljesen időn kívüli, szinte archaikus reakció a férfiak által képviselt igazságtalansággal szemben.

A legenda a káini ősbűnhöz hasonlatos indulatcselekményként mutatja be Pipás tettét. Ám Pipás szimbolikus mivoltának egységét muszáj megteremteni, és ehhez a *modus operandi*, az elkövetési mód nem lehet ellentmondásban az elkövető motivációival. Az indulatból elkövetett bosszúálló cselekedetek természete nem hasonlít a megtervezett, félrevezetésen alapuló gyilkosságokhoz. A Szabó László-féle legenda ezért megpróbálja inkorporálni Pipás személyiségébe a megfontolt racionalizmust is. A bíró többszöri kérdésére kiderül, hogy a könnyebb megélhetés érdekében kezdett férfiruhában járni, így megkapta a „*férfinapszámot, mert a fehércseléd napszámából nem tudtam volna megélni. Ezért volt az egész*” (Szabó 1968: 286). A történet ezen pontján célracionális cselekvésként tűnik fel az addig identifikációs alapúnak tűnő társadalmi nemi azonosulás.

A legenda szerint legalább egy évtized múltán tért vissza szülőhelyére, ahol a megélhetés nehézségeit az itt maradt rokonai nem tudták, vagy nem is akarták el-
lensúlyozni. Vérségi kapcsolatról egyáltalán nem értesülünk a saját lányán kívül, aki mint később kiderült, Amerikába távozik a gazdasági válság okozta nyomor elől. A teljes mértékben konfabulált távolmaradása miatt az átöltözési hajlamával

nem bukott le a szeged környéki tanyavilágban, mindenki elfogadta férfinak. Szabó az írása vége felé a kezdetben alkalmazott narratív nagyítóként működő szövegalkotást teljesen elhagyta, és a normatív állítások is háttérbe kerültek. A bírósági tárgyalás végéhez közeledve pedig egyre több az olyan látszólagos, hivatalos eljárásoktól elvárt objektív állítás, amelyek többféleképpen értelmezhetőek. „*A férfiakkal való érintkezésben ma már nem talál semmi örömet*” (Szabó 1968: 287). Ezt egyrészt magyarázza a korábban már kifejtett undor érzet, de az az egyszerű ténymegállapítás is Szabó részéről, hogy „*ezen nincs semmi csodálkozni való, hiszen ötvenéves elmúlt*” (Szabó 1968: 287). Ehhez hasonló kétségeket boncolgató mondatokkal íródik le Pipás identitásának kérdése. A gyilkos motívációihoz, az indulat indukálta bosszúálló, vagy a tervszerű, megélhetést biztosító magatartáshoz illeszkedő magyarázatok kettősége jól tetten érhető Szabó szavain. „*Az átöltözési hajlam lehet bizonyos perverzításban szenvedő személyek szokása, akik nem nevezhetők százszázalékosan nőknek, vagy férfiakkal. Rieger Pálnénál nem találtunk anatómiailag semmiféle olyan elváltozott jelenséget, amely megmagyarázta volna átöltözési hajlamát*” (Szabó 1968: 287). A Pipás Pista átöltözésre vonatkozó érvelését rekapituluálni szándékozó bekezdés észrevétlenül, mondatról mondatra átalakul Szabó személyes monológjává, amelynek alanya távolságtartó értelmezőből a nyomozás részesévé, segítőjévé alakul.

A védő azt az álláspontot kívánta érvényesíteni, miszerint Pipás jobban szeretete a nőket, mint a férfiakat, ami egyértelműen a szexuálpszichológiai és -patológiai jelenségek körébe utalja az ügyet a büntetőjog területéről, és ebben remélte védence felmentetésének kulcsát. A vádat támogató orvosszakértők viszont csak a férfiak gyűlöletét voltak hajlandóak elfogadni, ami állításuk szerint nem jár együtt a nők iránti fokozott rokonszenvvel, amiből az következik, hogy teljesen beszámítható volt az emberölések elkövetésekor.

A tárgyalótermi dráma adok-kapok formáját imitáló legendát végül Szabó elítélő megjegyzései zárják, mely szerint a szakértők nem voltak figyelemmel a modern orvostudományra, az ügy szexuálpszichológiai vonatkozására. A gyilkosságok különös kegyetlenségét, az egyik áldozat pipájának elvételét Szabó az aberráció, a pszichopatologikus viszonyok egyértelmű jelének tekintette. Míg Pipás valódi biológiai nemének kiderülése előtt Szabó az igazságszolgáltatást pozitív fényben tüntette fel, amit dramaturgiai okok indokoltak, hogy a meglepetés minél erősebb legyen, hiszen máskülönben sokkal korábban és könnyebben kideríthették volna biológiai nemét. Miután ez adott, a per során ez már egyértelműen vesztett erejéből. Végül a legenda befejezésénél egyértelműen elítélte az akkori bírósági döntést. Egyfelől megkérdőjelezte helyességét, másrészt azzal a narratív gesztussal, hogy Pipást története szerint felakasztják, a történet zárásaként olyan talio-elvet követő intézményként ábrázolta a Horthy-kori igazságszolgáltatást, amely nem csak megtorolni, de megérteni sem képes.

3. Ember Judit filmtervei

Ember Judit Pipás Pistáról kívánt játékfilmet készíteni, amire nem kapott lehetőséget. A filmforgatókönyv megírásának előkészítéséhez komoly anyaggyűjtést végzett. Az összegyűjtött anyagot halála után Zalán Vince rendezte össze egy kötetbe. A Pipás Pistával foglalkozó fejezet a szegedi törvényszék ítéletével kezdődik, majd Ember rátér bevezetőjében arra, hogy az érintett családok leszármazottait kereste. Az áldozat és felbujtó leszármazottait az ország különböző részein találta meg, időközben bejárta a Szeged és Kishunhalas környéki tanyavilágot, ahol a Pipást ismerő személyekkel beszélgetett. Ember elmondása szerint azért tudott beszélgetni Pipást ismerő emberekkel, mert híre ment, hogy nem ítélkezni, hanem megérteni akarja a helyzetet. Hallgatta idős emberek történeteit, amelyekben visszatérően jelent meg, hogy Pipásról mindenki tudta, hogy nő.

Ember a szemtől szemben folytatott beszélgetések alatt magában hallotta „*a kórust, mely hol rimel, hol felesel az ő szövegükkel*” (Ember 2003: 147.). A Pipást ismerők emlékei már korábban is olyan egységet alkottak Ember fejében, annyira ugyanazok a momentumok ismétlődtek, hogy végül úgy érezte, „*már csak a dallamot fogom föl, a szöveget nem*” (Ember 2003: 147.). A Pipáshoz kapcsolódó legendák és emlékek Ember értelmezésében ugyanúgy irodalmi jelleget öltenek, ahogy Szabó is ekként ismerte fel a nőből férfivá váló alakot, amelyet olvasva Bubryák is hasonló következtetésre jutott. Ám az előbbi két tévés újságíróval szemben a filmrendező Pipás történetére úgy tekintett, mint görög sorstragédiára, amelyben a sorsnak, a végzetnek való teljes emberi kiszolgáltatottság jelenik meg a történeten keresztül.

Mielőtt belekezdené a tételes elemzésbe, felteszi a kérdést: „*Lehet, hogy a görög sorstragédiák kórusa is anyaggyűjtés közben lúgozódott ki? Mindenesetre én nem tudtam másként megírni*” (Ember 2003: 147.). Az igencsak talányos mondat mögött az a jelentésréteg bújhat meg, hogy ő maga is a tragikus sorsokat átlátó, hátulról rezonőr szerepben viselkedő kórushoz hasonló szerepben érzi magát, amelynek terhét éppen az anyaggyűjtés idején érezhette úgy át, hogy a későbbiekben inkább csak a szereplők, érintettek sorsának leírására, megjelenítésére törekedett.

Ember Judit értelmezése szerint a férfiruhába öltözött nő képes volt a nőtársaival ellentétben önállóan megélni. „*Rendkívülisége éppen ebben van, hogy képes volt elmenni és nem visszamenni, megállni és megélni a maga lábán*” (Ember 2003: 174.). Ember Judit is kivételesnek tartja Pipás történetét, ahogy Szabó László is. Igaz, az általa sorstragédiaként értelmezett ügy korántsem volt olyan erőszakos és kegyetlen, mint inkább az alföldi tanyavilág egy olyan vadhajtsága, ahol a meglévő nemi egyenlőtlenségek manifeszt módon megmutatkoztak. Az itt élő nők „*félnek, hogy nem tudnának megélni, s hogy uruk és parancsolójuk ügyis visszahozná őket*” (Ember 2003: 174.). Az elmenetel és későbbiekben a meghátrálás elutasítása az autonóm nő jellemzőjévé válik Ember értelmezésé-

ben. Számára rendkívül fontos, hogy egy biológiailag női személyről van szó, hiszen képes volt egyedül megélni, „*ha férfiruhába öltözött is!*” (Ember 2003: 174.). Szavaiból inkább úgy tűnik, az átöltözés nem feltétlenül járt együtt teljes identitásváltással.

Egyfelől kutatásaiból kiderül, hogy a helyiek ismerték Pipás valódi nemét. Másrészt a férje elől való menekülés után jutott oda Ember szerint, hogy tragikusan azokat a férjeket ölte meg, akik „*megtestesítői voltak a kor férfi ideáljainak*” (Ember 2003: 175.). Az autonóm nő fontosságát erősíti már maga Ember szövegének szerkezete is, ugyanis az elbeszélést Rieger Pál életével, feleségének, Pipásnak a távozása utáni időszakával kezdi. A férj jelentőségét azzal alapozza meg, hogy kiemeli, 1944-ben Rieger Pál levelet írt a márianosztrai börtönbe, hogy még halála előtt válasszák el feleségétől, Földi Viktória Rieger Pálnétól. Az ott dolgozóktól végül megtudta, hogy már két évvel korábban elhalálozott a Budapesti Gyűjtőfogházban. Szűcs Veronnal, a Pipás távozása után vele együtt élő nővel így még a halálos ágyán össze tudott házasodni az idős férfi. Ember a férjen keresztül vezeti be Pipás sorsát, a férfivá válás ténye helyett arra helyezi a hangsúlyt, hogy sohasem váltak el egymástól. A tradicionális, heteronormatív világ kötőerejét emeli ki egy rendkívül pregnánsan normasértő, a maskulinitás létjogosultságát megkérdőjelező ügyben.

A gyilkosságokba torkolló történet drámai felütése helyett Ember a Rieger Pál halála utáni örökségi ügyek boncolgatásába kezd. Az idős férfi után maradó tíz kataszteri holdat 11 részre kellett osztani. Az első feleségétől hat gyermek maradt utána, Pipástól csupán egyetlen lány, Mária, a hosszú törvénytelen együttélés után vele házasságra lépő asszonytól pedig kettő. A kilenc gyermek mellett a harmadik feleség kapta a tizedik részt, majd megjelent egy Rieger Irén nevű nő, akiről nem lehetett eldönteni, hogy Pipás vagy az ő lányának gyermeke. A föld kímérése az egyik Rieger lány férjének elmondása alapján sokkal inkább magának a családnak a mentális felosztását szolgálta. A különböző érdekek és személyes ellentétek miatt szegmentálódott család viszonyait egyértelműsítő örökösödés céltalanná vált azzal, hogy „*jött a demokrácia, és nem lett senkié sem*” (Ember 2003: 149.). Farkas Imre, a Rieger családba beházasodó férfi nem tette egyértelművé, hogy az 1945-ös földosztásra vagy a későbbi tézesítésre gondolt. Feltehetően az utóbbira, hiszen a Nagy Imre által kiadott miniszteri rendelet érinthette a családot is, de a tulajdonnélküliség érzése a kollektivizálást valószínűsíti.

Ember a fentebb idézett szövegrésszel zárja le a család vagyoni helyzetének megváltozását, valamint a tulajdon feletti hatalom megszerzésére tett erőfeszítéseiknek feleslegességét. Pipás távozásának történetét éppen azért kutatta a család, mert egy törvénytelen gyermek megjelent, aki a névleg bejegyzett apa halála után követelte az örökségből ráeső részt. Az egykor Földi Viktóriaként megszületett, később Rieger Pálné néven asszonyként élő személy azzal, hogy felvette a Pipás Pista nevet és a férfi identitást, megnehezítette, sőt szinte tételesen meg

is szakította a korábbi vagyoni és örökösödési jogaival kapcsolatos lehetőségeit. A Rieger család és más érintett személyek számára a legendák összegyűjtése és értelmezése rendkívül fontosnak bizonyulhatott. A mendemondák mögött feltételezhető valóság Pipás elfogása előtt a bosszú elkerülése miatt számított kulcskérdésnek. Rieger egyik lánya, Farkas Imréné úgy emlékezett, Pipás meg akarta ölni az egykori férjét, amikor „*beüzent... a pribékjeivel, hogy jöjjön ki a tata, beszélni akar vele*” (Ember 2003: 149.). Az asszony emlékeiben a bosszú és az örökösödés kérdése összekapcsolódott, mert Pipás „*szerezett valahun egy gyereket*” (Ember 2003: 150.), és azt akarta, hogy férje vállalja el a gyámságot. Elmondása szerint akkor ők, gyerekek még nem tudták, hogy Pipás milyen erőszakot akar tenni az apjukon, habár az asszony emlékei szerint az édesapja is csak sejtette, mit is szándékozik tenni Pipás. „*Kukoricások voltak a ház mögött, gondolhatta, hogy mit akar véle a Pipás...*” (Ember 2003: 150.). Tehát nem az út, a ház nyilvánosabb része felől érkezett Pipás, hanem bujkálva a földek irányából. Lehet ennek fenyegető szándék is az oka, habár Farkas Imréné szerint Pipás elfogása előtt nem tudtak az általa elkövetett gyilkosságokról. Ezek alapján nem vethető biztosan el, hogy Pipás nem inkább saját törvénytelen gyermekének a helyzetét kívánta rendezni. Saját vállalt maszkulin identitásának alapvető megkérdőjelezését jelenthette a vele együtt élő gyerek léte. Ez alapján sokkal érthetőbbé válik, miért is nem akart nyilvánosan, az úton együtt menni vele. A véletlenek furcsa együttállásaként értékelték az emlékezők, hogy miután Rieger nem vállalta a gyerek gondozását, Pipás Szücs Veronhoz, Rieger későbbi feleségéhez vitte a gyereket, hogy „*vigyázzon rá, amíg ő a dolgait intézi*” (Ember 2003: 150.).

Ember Judit kutatásai szerint a tanyavilágban szinte mindenki tudta, hogy Pipás népi hóhéreként működött, ezért kicsit meglepőnek tűnik, hogy Riegerék ezzel nem voltak tisztában. Valamint a Szücs Verontól született lány, a későbbi Farkas Imréné miként emlékezhet arra, hogy apja nem kívánja befogadni Pipás gyermekét, miközben a máshol élő anyja mégis hajlandó volt ellátni? Minden valószínűség szerint ekkor a korszakban használt terminus szerint úgynevezett vadházasságban élhetett Szücs Riegerrel, ám ennek normasértő jellegét a lányuk emlékezete megpróbálta kirekeszteni, ugyanakkor az elbeszélendő történet logikai egysége kitermelte az ellentmondásokat.

Az egész Pipás történetet körbelengik az ilyen és ehhez hasonló történetmorszák, amelyekből világosan kiderül, hogy az itt élők folyamatosan reflektálnak saját vagyoni helyzetükre, vallásosságukra, az emberi hiúság megnyilvánulásaira, amelyek semmilyen logikus összefüggésben sem állnak a megbecsültséggel. A sors igazságtalanságát több esetben megemlítő emlékezők saját keserű élethelyzeteiket részben vagy egészében a vagyoni helyzettel kapcsolják össze, amelyet Pipás léte még komolyabb módon nehezített. Jakab Vincéné, aki Földi Viktória és Rieger Pál egyetlen életben maradt gyermekének lánya, korán árvaságra jutott, mert édesanyja elhalálozott, amikor ő tizennégy hónapos volt. Nagymamája, Pipás nem fogadta magához, inkább menhelybe akarta vinni, mi-

vel neki dolgoznia kellett. A szomszédok támogatásának köszönhetően a pap prédikációjában megemlíttette a lányt, akit így későbbi családja örökbe fogadott. A nevelőanyjának nem lehetett gyermeke, ezért fogadták örökbe. Saját elmondása szerint nagyanyját sosem látta, „*illetve biztos láttam, hisz Tompán laktunk mi is, ő is, de nem tudtam, hogy az a nagyanyám. Nevelőszüleim nem akarták, hogy tudjak róla, és én nem tudtam*” (Ember 2003: 154.).

A leszármazott sorsa is igazolja, hogy Ember Judit görög sorstragédia metaforája több esetben is visszaköszön a szereplők elbeszélésében. A gyermektelen család, aki vállalja egy katasztrofált felnevelését, zsidó-keresztény európai kultúrkörnek. Az a momentum pedig, hogy egy településen nőtt fel és élt az általa nem ismert valódi anyjával, az Oidipusz mítoszban szereplő kutató, kíváncsi ember szövegvilágának a bezárása az alföldi tanyák közé. „*Nem, nem irattak a nevükre, hát ugye szegény emberek voltak, minnek*” (Ember 2003: 154.). Habár Ember teljes bekezdésekbe rendezte interjúalanyainak szövegét, mégis mintha monologizálás lenne, ám a fentebb idézett mondat szerkezete elárulja, hogy ez egy konkrét kérdésre adott válasz lehetett. Mikor a városi, értelmiségi nő találkozott a tanyavilágban egy görög tragédiákban szereplő sorssal, szinte kibukkant belőle kérdés, vajon a nevét is megváltoztatták-e, hogy biztosan senki ne sejtse, mint a jóslat miatt máshoz kerülő Oidipusz esetében, hogy kinek a gyerekéről van szó. A választ még ebben az esetben is a vagyoni helyzet determinálta. Így az egész tanyavilág volt a nézőközönsége annak az alföldi sorstragédiának, melynek az érintettjei társadalmi emlékezetkiesésre kényszerültek.

4. Pipás szimbolikus emlékezete

A történész (BA) szakos diplomamunkám (2010) megírásakor úgy véltem a leghelyesebb, ha felkutatom az összes számomra elérhető forrást Pipásról, majd ezek összeolvasásából, időrendbe állításával meg tudom konstruálni a múlt úgynevezett valóságát. Másszóval detektív módjára próbáltam kiolvasni a forrásokból, hogyan is követhette el és miért Pipás a gyilkosságokat. Az akkori munkámban a forrásokat úgy próbáltam puzzle-ként kirakni, hogy azt a logikai rendet építsem fel a forrásokból, amely a szélesebb társadalmi kontextus alapján leginkább plauzibilisnak tekinthető. Mostani munkámban viszont miután a Kriminológia (MA) szakhoz kapcsolódóan a rendőrségen végezhettem a szakmai gyakorlatom, illetve a levéltárakban több bűnügyi aktát nyálaztam már át a Pipás ügy újraolvasásával a korábban neutrális puzzle darabok már sajátos célokat beteljesíteni kívánó egységeknek tűntek fel. Michel Foucault az *Én, Pierre Rivière*, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet című forrásközlése elé szűrt bevezetőjében leszögezi, hogy a bűncselekményről szóló források látszólag mind ugyanarról beszélnek, de egészében nem állnak össze egységgé, „*hanem egy érdekes harcot, összeütközést, hatalmi kapcsolatokat, szövegcsatát ábrázolnak szövegeken keresztül*” (Foucault 1999: 10.). A bűnesetre vonatkozó iratok, visz-

számlékezések és interpretációk különböző célracionálist vélnek felfedezni az érintettek tetteiben, eltérő emlékezetpolitikai célokat szolgálnak ezek a magyarázatok.

A Pipás-ügy aktáját keletkeztető nyomozók a tiszazugi mérgezéses ügy 1929-es kirobbanása után nem akarhatták, hogy egy újabb vidéki deviáns szokásjogról értesüljön a nyilvánosság, ami később akár botrányra is dagadhat. Ebből a szempontból érhető, hogy miért nem vizsgálták részletesen a két áldozaton felüli egyéb lehetséges emberöléseket. Noha *Az Est*⁸ és a *Délmagyarország*⁹ is beszámolt más esetleges gyilkosságokról, azonban ezt dokumentáló nyomozási szándékról semmiféle találat nem található a anyagok között. A nyomozás idején a detektívek, a tárgyalás során a bíró az ügyéssel egyetértésben inkább beszámíthatónak tartották a vádlottat és nem kívántak annak szexuális szokásaival foglalkozni. Mindez azt a feltételezést erősítette, hogy nem az ügy részletes felderítése volt cél, nem feltétlenül Pipás személyiségének és motivációnak megértése, hanem egy jogerős ítélet meghozatalához elegendő áldozat valamint szükséges beszámíthatósági feltételek bizonyíthatósága.

Szabó László bűnügyi újságíró pitavaljában szereplő Pipás ügy az egyik példa a polgári időszakban tapasztalható gazdasági és társadalmi ellentétekre, amelyek miatt a vidék fejletlensége fennmaradt és az elnyomorodása fokozódott. Szabó interpretációja alkalmas annak bemutatására, hogy a Horthy-kor igazságszolgáltatási rendszere mennyire nem volt képes felismerni az olyan patológikus deviáns viselkedést, amihez a modern szocialista rendszer már korszerű orvosi eszközökkel nyúlt volna a restriktív, az osztályellentéteket növelő keresztény középosztály érdekeit védő büntetőpolitikával szemben.

A szocialista időszak másik interpretációs sémája a Pipás ügyben felfedezhető devianciát inkább tekintette ürügynek a tanyai világ normakövető rendszerének feltérképezéséhez, a magyar társadalom maskulin értékeinek megértéséhez. A Szabó által felvetett patológikusságot inkább tekintette normális következménynek, amit a tanyai szokásjog és a férfi társadalom által képviselt normatívitás képviselt.

Lizzie Seal a különféle biológiailag nőként születő gyilkosok médiareprezentációjával foglalkozó műve alapján Pipást egyértelműen a „maskulin gyilkos” típusába tartozóként lehetne definiálni, ám ez a gyilkosságok intenciójára még nem ad definitív választ. A feminista kriminológia egyik úttörő képviselőjeként számon tartott Lizzie Seal a női sorozatgyilkosok média reprezentációit vizsgáló kutatásában rendszerezte a társadalmi megjelenítés alapján a gyilkos nőkkel kapcsolatos tipológiát, amelynek részeként a maskulin gyilkos (Seal 2011: 24–25.) tipikus példaként Aileen Wuornos michigani prostituáltat jelölte meg,

⁸ Pipás Pistát újabb gyilkosságokkal és gyújtogatással vádolják. *Az Est* 1932. október 12. 10. o.

⁹ Tovább nyomoznak Pipás Pista előéletének tisztázása érdekében. *Délmagyarország* 1932. október 12. 4. o.

aki egy év leforgása alatt hét kuncaftját lőtte le. Homoszexuális párkapcsolatának másik, femininebb magatartást tanúsító tagját látta el az áldozatok pénzéből, habár többször védekezett önvédelemre a hatóságoknál a gyilkosságok elkövetésével kapcsolatban (Newton 1993: 185–189.). Tehát a nyilvánosság előtt hajlandó volt visszatérni saját utált női identitásához, csak azért, hogy sikeresen fenntartsa autonóm személyiségének alapját képező maszkulinitását. Ehhez hasonló trükkökre esetleg Pipás is hajlandó lehetett amikor orosz foglyokkal (Ember 2003: 152), mint a férfiak hierarchiában legalsónak tekintett csoport tagjaival hajlandó volt szexuális kapcsolatot létesíteni. A prostituálódását mesélő férfiből undort az orosz foglyokkal való kapcsolat váltott ki, ám Pipás testének nőiségét és esztétikumát teljes mértékben elismerte. Az emlékezet szempontjából megválaszolhatatlan kérdés, hogy az egymásnak ellentmondani látszó idézetekből fakadó viszonyulás Pipás iránt vajon magyarázható-e pusztán a férfiak merészségével vagy bátorságával. Az előbbi idézetet mesélő férfi az egyes szám harmadik személyű személyes névmás használatával nem tett nyelvi értelemben különbséget Pipás és a férfiak között, sőt olyan hatalmas ellenfélként hivatkozik rá, aki képes felvenni a harcot az egész férfi társadalommal. Az utóbbi szöveget elmondó férfi viszont bátrabbnak kívánt mutatkozni a férfiakra leselkedő szimbolikus személlyel szemben, ezért hangsúlyozhatta a gusztustalannak tartott orosz katonákkal való szexuális kapcsolat ellenére Pipás szépségét. A normatív beállítottságú bosszúálló szerep és a lealacsonyító szerepben leledző prostituált figurája között húzódo diszcrepanciát talán maga a férfi társadalom saját heteronormatív öntudatának megkérdőjelezésére adott eltérő reakciók teremtették meg.

A bosszúálló angyal toposz megkonstruálásával Szabó nyomán lehet Pipást sorozatgyilkosnak tekinteni, azonban lehetséges Ember Judit szempontjai szerint a tanyavilág elnyomott hősének, egy alföldi sorstragédia főszereplőjeként is értékelni. Ebben az esetben a bérgyilkosi státusznak van nagyobb magyarázóereje. Nem tudjuk biztosan, hogy a megállapítható szexuális traumatizáltságot vajon a férjétől elszenvedett bántalmazások okozhatták, vagy már maga az, hogy belekényszerítették egy házasságba a korábbi szabadabb juhász életmódja után. Természetesen ezeket a kérdéseket messzemenően meghatározták a gazdasági problémák is, családja szegénysége és férje átal képviselt férfiuralom.

Pipás legendája emlékezhelyé vált, amennyiben tágan értelmezzük Pierre Nora (2010: 27) definícióját. Állítása szerint úgy kell analizálni az emlékezhelyeket, ahogy korábban a történeti kritika megkülönböztette a direkt és az indirekt forrásokat. Az előbbi szándékosan, a későbbi reprodukálás érdekében létrehozott dokumentumokra utal, míg az utóbbi lehet tárgyi emlék, de állításum szerint akár olyan emlékek halmaza is, amelyek az adott kor emberében megkonstruálódtak, anélkül, hogy sejtették volna, hogy valamilyen történésznek szüksége lesz majd rá. Szabó legendája olyan direkt forrás, amely konkrét politikai célokat szolgál azzal, hogy a szocialista társadalom dicséretét a Horthy-kor elnyomorodott vidékén élt sorozatgyilkos brutális világával igazolja. Ember vi-

szont olyan forrásokat és töredezett emlékezetet rak össze mozaikablakszerűen, amelyekben az anómiikus paraszti világ, az agresszív heteronormatív magyar társadalom kritikája rajzolódik ki az emlékezők által elmondottakból.

A tiltott cselekedet, a gyilkosság a megismerhető világ egy speciális szeletét teremti meg, amelyből viszont a létrejöttét követő definíciós törekvések pontatlanságai rekesztik ki, az értelmezés bizonytalanságának elkerülése, a megismeréshez fűződő bizalom fenntartása érdekében. A bűn, a bűnös tettek hasonlóságot mutatnak a hősiesség, az önfeláldozás, az áldozatvállalás jelenségeivel, amelyek a szent és mágikus jelentéstartományokba kerülnek, mivel a megismerhető világból hétköznapi minőségük hiányában kirekesztődnek. Az emlékezet tipikus „hősei”, mint a forradalmárok, látszólag inverz kivételései a tiltott dolog megtörténtének, amennyiben cselekményük mágikus, szent vonásai a tabunak, az erőszakosnak vagy tiltottnak láttatott jelenség bekövetkeztéből fakadnak, arra adott reakciójuknak köszönhetőek. Az ilyen típusú normasértők szabályt nélkülöző tettei a későbbiekben legitimációt nyerhetnek azáltal, hogy az új norma kijelölőjévé válnak. Azonban a bűn emlékezete ennél sokkal összetettebb, mivel a tabusértő által elkövetett cselekmény sohasem legitimálódik, elkövetője mégis szentté válhat, amennyiben makroszinten, különböző társadalmi vagy gazdasági szempontok beemelésével érthetővé próbálják tenni a legitimálhatatlan cselekmény okát.

A Pipásról való gondolkodás alapvetően két irányt követ az elbeszélések és ábrázolásmódok alapján. Létezik a Szabó László által képviselt irányzat, ahol bosszúálló angyalként, a férfiak ősellenségeként való bemutatás alapján a tabusértő gyilkos képében ismerjük fel, akinek élete és halála a politikai rezsim szociális érzéketlenségéről és igazságszolgáltatásának abnormalitásáról rántja le a leplet. Ez a fajta megközelítés Pipás férfi-identifikációját elsősorban pszichikai azonosulásként képzelel el. A körülmények, a mikrokozmosz befolyásolására alkalmas, hatalmat képviselő „*démonként*”.

A másik, Ember Judit-féle reprezentációk nyomán a tanyavilág elszegényedett világában működő normasértő szokások áldozataként és gyakorlójaként is láthatjuk, akit a felejtésre ítélt érintettek kizártak emlékezetükből, de sorstratégiájuk elmondása által visszaírják az általuk belakott, heteronormativitást képviselő tanyavilág elnyomást rejtő viszonyai közé azáltal, hogy saját családjukról, vagyoni és egyéb örökségükről beszéltek. Ebben az esetben Pipás férfi-identifikációjának praktikus szempontjai domborodnak ki, az öröklés, a vagyon mindennapi kényszerítő erejű realitásán van a hangsúly, ahol a körülmények determinálják az egyének döntését, Pipás így válik saját helyzetének foglyává.

Pipás esetében a valóság és az azzal szorosán összenövő társadalmi reprezentációk alapján kiemelkedik a gonosztevő hektikusan visszatérő emlékezete és a társadalmi kényszerek magyarázóereje, mint enyhítő körülmény. Ha a két változatot összeolvassuk, akkor magának a tabunak a megsértése nem az emlékezeten belül nem a bűn exklúzióját vonja maga után, hanem kérdésessé teszi a megis-

merhető világ határait. Ezzel az autonómia, a jogos ellenállás képzetét közvetíti a hétköznapi tapasztalat számára, amely megkérdőjelezi az áldozatiságra vagy megátalkodottságra épülő korábbi modellek létjogosultságát.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Szeged Alsóközpont jelentés 1932. Június 7. (Sáringer Ignác, Gálik István)
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista/Rieger Pálné elmeorvosi jelentése
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Börcsök István haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista folytatólagos vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Vecsernyés János vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Börcsök Istvánné vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Császár József vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Bende István vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Rendőrségi jelentés Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Szegedi M. Kir. Rendőrség jelentése Börcsök István haláláról.

Interjú:

Fliber Antal interjú – Készítette: Bezsényi Tamás. Tompa – 2010. július 4.

Felhasznált irodalom:

- Bezsényi T. (2010) *Pipás Pista. Egy hírhedt sorozatgyilkos társadalomtörténeti elemzése* (2010) BA szakdolgozat.
- Bodó B. (2002) *Tiszazug. A Social History of a Murder Epidemic*. New York: Boulder, 2002.
- Dessewffy T. (1932) Pipás Pista furcsa bűnös élete. *Az Est* július 31. 7. o.
- Dobák Antal halála. *Délmagyarország* 1932. Július 24. 4. o.
- Ember J. (2003) Pipás Pista – Filmnovella, 1980. In: Zalán Vince (szerk.): *Emberlépték. Ember Judit prótréja*. Budapest: Osiris.
- Erdei F. (1976) *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Foucault, M. (1999) Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és

- öcsémet. Egy XIX. századi szülőgyilkosság. Józsoveg Műhely Kiadó, Budapest, 1999.
- Ismeretlen szerző (1903) A mérgezésekről. In: *A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve*. 17. évf., Budapest: Franklin Társulat. 197–210.
- Juhász A. (2008) Tanyai életmód és társadalom. In: Arany János (szerk.): *Ásotthalom krónikája*. Ásotthalom: Ásotthalom Község Önkormányzata.
- Kiss L. (1981) *A szegény ember élete*. I. kötet, Budapest: Gondolat.
- Megdöböntő tanuvallomások a borzalmak éjszakáiról a Pipás Pistáék mai tárgyalásán. *Az Est* 1933. január 12. 4. o.
- Nora, P. (2010) *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó: Budapest, 2010.
- Nora, P. (1999) *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. Aetas Történettudományi folyóirat. 3. szám
- „Pipás Pista” tudja, hogy akasztófa vár rá. *Az Est* 1932. szeptember 11. 3. o.
- Pipás Pista a felbújtóival és büntársaival a törvényszék előtt. *Az Est* 1933. január 11. 1–3.
- Pipás Pistát újabb gyilkosságokkal és gyújtogatással vádolják. *Az Est* 1932. október 12. 10. o.
- Seal, L. (2011) *Women, Murder and Femininity. Gender Representations of Women Who Kill*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Szabó L. (1968) Pipás Pista, a tanyavilág hóhéra. In: Szabó László (szerk.): *Bűnügyi Múzeum*. Budapest: Minerva.
- Szabó L. (1981) *Bűnügyi panoptikum (bűnügyi történetek)*. Budapest: Táncsics Kiadó.
- Szabó L. (1984) *Bűnügyi múzeum. Válogatás az 1945 előtti nagy bűnesetekből*. Budapest: Népszava.
- Szabó M. (2014) A diszkurzív szemlélet, módszer és kutatás. In: Szabó Márton (szerk.): *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közéletéről*. Budapest: L'Harmattan.
- Tovább nyomoznak Pipás Pista előéletének tisztázása érdekében. *Délmagyarország* 1932. október 12. 4. o.

Lektorálta: Dr. Mátyás Mónika, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem

AZ ASZÓDI EVANGÉLIKUSOK KERESZTSZÜLŐI KAPCSOLATHÁLÓJA A 19. SZÁZADBAN

Bozó-Szűcs Diána

Phd hallgató, Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Dealunae86@gmail.com

Absztakt

Kutatásom egy, az aszódi evangélikus gyülekezetben 1847-62 között zajló konfliktusra koncentrál. Disszertáciomban ezt az eseménysort igyekszem a mikrotörténetírás módszertanával feldolgozni. A lelkészválasztás során kialakult, majd egyre nagyobb teret nyerő és egyre mélyülő ellentétek a források alapján ketté szakították az evangélikus többségű mezőváros társadalmát. A viták során nyelvi csoportok illetve foglalkozáscsoportok ellentétei rajzolódnak ki, azonban ezek hátterének alapos megismeréséhez a helyi közösség intenzív társadalomtörténeti vizsgálata szükséges. Így a társadalomtörténeti várostörténetírás hagyományaihoz nyúlva igyekszem felvázolni a mezőváros társadalmát. Ennek a kutatásnak a keretei között vizsgálom meg a város evangélikusainak komasági kapcsolatait, annak változásait, három generáción keresztül.

A város társadalmának vizsgálata nem csak a társadalom rétegződésére, vagy demográfiai folyamatok feltárására korlátozódik. Az ilyen jellegű kutatások célja a társadalom magatartásának vizsgálata, annak megértése, az ezzel kapcsolatos összefüggések feltárása. Ehhez kapcsolódik a kapcsolati hálók, illetve azok változásainak vizsgálata, mely segít mélyebben megismerni a közösséget, a közösség szerveződésének mechanizmusát. A komasági viszonyrendszer vizsgálata már nem csak antropológiai, néprajzi kérdés. Az ilyen jellegű kutatások még viszonylag újnak számítanak. A keresztszülői hálókat vizsgáló történeti munkák Benda Gyula: *Patrónusok vagy komák? Keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen, 1740-1849* című munkája, valamint Tóth Árpád 2014-ben megjelent tanulmánya, melynek címe *Patronátus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében*. Ezek mellett a munkák mellett az ilyen jellegű vizsgálattal foglalkozó történész a néprajztudomány szakirodalmához nyúlhat, ilyen például Vidacs Bea 1985-ben *Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen* címmel megjelent dolgozata, vagy Nagy Varga Vera: *Múrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság* című munkája. Benda Gyula a Keszthely társadalmával foglalkozó kutatása során a komasági viszonytal kapcsolatan két hipotetikus kérdést vizsgált. Az egyik, hogy ezek a kapcsolatok vajon egyoldalúak, patrónus-kliens azaz alá- és felérendelő viszonynak számítanak, vagy esetleg a kölcsönösség is jellemzi ezt a viszonyrendszert? Arra a megállapításra jutott, hogy mindkét kapcsolattípus jelen lehet egy közösségben. A másik általa feltett kérdés, hogy vajon a komasági keresztszülői viszony egy folyamatosan változó kapcsolatrendszer, tehát bizonyos időszakokban mást és mást jelentett a közösség számára? A vizsgálatom egyik célja az, hogy a Benda Gyula által feltett kérdésekre is igyekezzek választ keresni Aszód példáján keresztül, hiszen az ilyen jellegű mikrotörténeti vizsgálatok során a más, hasonló munkákkal való összehasonlítás, azaz a hasonló és az egyedi motívumok felismerése a cél. Emellett azonban azért is nagyon fontos ez a vizsgálat, mert a kapcsolati hálók változásának feltárása megmutatja a disszertációm központjá-

ban lévő konfliktussal kapcsolatos társadalmi ellentétek mélységét, hiszen leellenőrizhető, hogy milyen mértékben változtak meg a komasági kapcsolatok a konfliktus ideje alatt. Megállapítható, hogy egy-egy családnak esetleg beszűkült-e a kapcsolati hálója a konfliktus során, vagy éppen ellenkezőleg. Egy közösség ilyen jellegű és mélységű megismerése közelebb visz minket a 19. század mindennapi emberének gondolkodásmódjának, mindennapi életének, stratégiáinak megismeréséhez.

Kulcsszavak: *keresztszülő, kapcsolatrendszer, mikrotörténet, mezőváros*

Bevezető

Célom az absztraktban már felvázoltak szerint a 19. századi Aszód evangélikus lakóinak keresztszülői kapcsolatainak megismerése, működésének felvázolása. Kiindulópontom az a megközelítés, miszerint a helyi társadalom annak interakciós viszonyai alapján, az egyes csoportok kialakulása és változásai, tehát a kapcsolatok alapján mélyebben leírható és megismerhető. ¹Benda Gyula a patrónus-kliens viszony vizsgálatára nagy hangsúlyt helyez, tehát az alá és mellérendelő kapcsolatok megkülönböztetése a célja. Vizsgálatom természetesen erre a kérdésre is koncentrálok, azonban feltételezem, hogy eredményeim nem feltétlenül fognak hasonlítani Benda Gyula Keszthelyvel, vagy Tóth Árpád Pozsonnyal kapcsolatos eredményeire. Fő célom a helyi evangélikusok viszonyrendszerének felvázolása, azonban jelen tanulmányban főképpen a legnépszerűbb keresztszülők megismerésére koncentrálok. Feltételezem, hogy a legnépszerűbb keresztszülők, a legnépszerűbb családok a helyi közösség legnagyobb presztízzsel bíró családjai, rajtuk keresztül kapunk rálátást a társadalom belső hierarchiájára, mely vagyonnal, ranggal, renddel összefüggésben lehet, de nem feltétlenül ezek a kritériumok voltak a döntőek. A helyi közösség véleményem szerint a tőle túl „távol” lévő földesúr vagy gazdatiszt helyett a saját közösségéből választotta ki ezeket a személyeket.

A keresztszülői kapcsolat a Magyar Néprajzi Lexikon szerint egy kötelezettségekkel járó kapcsolat, mely felkérésen, a felkérés elfogadásán, és az egyházi szertartáson való megjelenéssel kezdődik. A kötelezettségek mind komája, mind keresztgyermeké irányába életbe lépnek ekkor. Ezek közé a kötelezettségek közé tartozik a gyámkodás a gyermek felett, annak elárvulása esetén. A keresztszülői kapcsolat lehet kölcsönös is, egy gyermeknek lehet sok keresztszülője is, ez vidékenként változó. A keresztszülők sokszor házaspárok vagy jegyespárok. ²A vallás szerint a keresztelés a gyermek megváltása az ördögtől, „lélekváltás”, mindenesetre ekkor válik a keresztény közösség teljes értékű tagjává a gyermek, akinek erkölcsi neveléséért is felelős a keresztszülője. A római katolikusoknak

¹ Benda Gyula: Patrónusok vagy komák? A keresztszülői kapcsolatok Keszthelyen 1740-1848 Tabula, 2002 I. 4.o

² Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémia Kiadó, 1977-1982. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html>

1720-tól tiltva volt, hogy egyedülállók kereszteljék a gyermeket, vagy több keresztülője legyen, de a protestánsoknál ezek a szokások a 20. századig jellemzőek voltak. A keresztülői kötelességek sokszor a keresztgyermek esküvőjéig tartottak, azonban a protestánsoknál csak a konfirmációig.³A keresztülői kapcsolat jellemzői területenként, néprajzi tájanként változtak, de ami nagyon fontos számunkra, hogy ez egy műrokonsági kapcsolat, tehát választott kapcsolat, ezért tudja számunkra híven tükrözni a társadalom tudatos választással alakított viszonyrendszerét.

Aszód a Gödöllői-dombság tövében, a Galga-mentén helyezkedik el, annak piaci központját képezte. A Vác és a Kassa felé vezető, a korszakban fontos országutak is keresztül szeltek. 1761-ben kapott mezővárosi rangot. Fényes Elek 1851-ben azt írta róla, hogy az évi három országos vásárt tartó településen található sörfőzőház, tügyár és gyógyszerház és 98 mesterember lakja.⁸ Galgóczi Károly több mint 20 évvel később, 1877-ben mindezt kiegészítette az időközben felépített vasút említésével; a város a Pest–Hatvani vasútvonal mentén helyezkedik el. A török uralom utáni betelepítések során jelentek meg az ausztriából és különböző német tartományokból származó német anyanyelvű lakosok, mellettük a város birtokosai, a Podmaniczkyak az északi megyékből telepítettek be szláv nyelvű földműveseket uradalmi központjukba. Fényes Elek már idézett leírása szerint Aszódon 1851-ben 1000 evangélikus, 220 katolikus és 330 zsidó vallású, valamint 10 református élt. Galgóczy Károlynál 1877-ben a felekezetek létszáma a következőképpen alakult: 1148 evangélikus, 1044 katolikus, 390 zsidó, 58 református.¹⁸ Az 1869-es népszámlálás adatai szerint az ekkor 2553 lakosú városban 1028 katolikus, 1107 evangélikus, 37 református és 380 zsidó lakott.

Az aszódi keresztülői viszonyok statisztikai bemutatása

Fő forrásaim az aszódi evangélikus gyülekezet anyakönyvei, melyeket 1813-1863-ig rögzítettem adatbázisba. Jelenleg 4602 fő szerepel az adatbázisban, közülük 1850-en vállaltak keresztülői szerepet, vizsgálatom rájuk koncentrál. A Microsoft Access adatbázis lehetőséget ad a táblák összekötésével adatokat összekapcsolva szűrések végzésére, így egy táblázatkezelő programmal szemben összetettebb kérdésekre is képes választ adni. Az egyes egyének külön táblával rendelkeznek, melyhez személyes adataik tartoznak. Az egyének kapcsolatuk típusai szerint vannak összekötve, így könnyíti meg az adatbázis az egyének és családok szintjén megvalósuló mikojellegű vizsgálatokat.

Adatbázisban a vizsgált időszakban 1813-63 között 2290 születés, és 1850 keresztülő szerepel. Ha a megkeresztelt gyermekek számát nézzük, akkor 837 olyan keresztülőt találunk, aki egy gyermeket keresztel összesen a vizsgált időszakban. 1545 olyan keresztülő van, akik legalább öt gyereket kereszteltek.

³ Paládi Kovács Attila szerk. : Magyar Néprajz nyolc kötetben, Akadémia Kiadó 1988-2002.<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/240.html>

5-10 közötti megkeresztelt gyereke 201 szülőnek van, 10-nél több keresztgyereke pedig 195 keresztszülőnek van. Azonban, ahogy Tóth Árpád rávilágít, érdemes a megkeresztelt gyerekek száma mellett a családok számát is figyelembe venni az arányok vizsgálatánál, de ami még fontosabb, a népszerű keresztszülők kiválasztásánál. Ennek az az oka, hogy a gyermekek száma félrevezető lehet, hiszen emögött demográfiai okok rejlenek, kevés, de sokgyerekes családnak keresztelő keresztszülő hasonló számokat mutathat ilyen tekintetben, mint az, aki sok, de átlagos vagy kevesebb gyerekkel rendelkező családnak jár vissza keresztelni. 1813-1863 között, Átlagban 2,6 családnak keresztelt egy keresztszülő. 1850-ből 968-an azonban csak egy családból rendelkeznek keresztgyerekkel, illetve keresztgyerekekkel. 321 olyan keresztszülőt találtunk Aszódon, aki legalább öt családnak keresztelte a gyerekeit, vagy gyerekeit. 252 keresztszülő keresztel 5-10 közötti családnak.

1. Táblázat

	Családnál keresztszülő	arány	Gyermeknél keresztszülő	arány
10 felett	69	3,7%	195	10,5%
5-10 között	252	13,6%	201	10,9%
5 alatt	321	17,4%	1545	83,5%
1	968	52,3%	837	45,2%

Látható, hogy a keresztszülők 45%-a egyszer keresztel, illetve több mint a fele csak egy családnál keresztszülő, akkor is, ha esetleg egynél több keresztgyereke is van. Ők csak alkalmanként, sokszor csak az aktuális keresztelő kapcsán jelennek meg az anyakönyvekben, ezért feltételezhető, hogy vagy nem helybéliek, vagy csak rövidebb ideig tartózkodnak a városban. Kiugró azoknak a száma, akik 2-5 gyermek keresztzülei, azonban láthatjuk, hogy ők nem feltétlenül ennyi családnál voltak keresztszülők. Sokan közülük feltételezhetően ahhoz a 968 személyhez tartoznak, akiket egy családnak hívtak keresztelni. Egy családba átlagosan 2,75 gyerek született, azonban ez az adat félrevezető lehet, mivel az adatbázisba csak a helyben keresztelt gyerekek kerültek bele, így sok, átmenetileg helyben élő család ronthatja az átlagot. Az 5-10 közötti családdal komasági kapcsolatban állók, és az ilyen létszámú gyermek keresztzüleiként szereplők már kevesebben vannak, és arányuk is közel áll egymáshoz, azonban ez nem jelenti azt, hogy megfeleltethetők egymásnak. A 10 feletti családhoz komaként kötődők aránya már a közösség egy igen kis részét jelenti, sokkal kevesebben vannak mint azok, akik ennyi gyermek keresztzülei. A látható különbség megerősített minket abban, hogy a családok száma alapján érdemes a keresztzülöket vizsgálni az aszódi evangélikusok esetében.

A vizsgált időszakban az aszódi evangélikus gyermekek keresztzüleinek 67,7%-a nő, és 32,3%-a férfi. Úgy tűnik, hogy nem volt jellemző, hogy házas-

társakat hívtak keresztszülőnek, inkább úgy tűnik, hogy elsősorban nőket volt szokás hívni. Keresztszülőnek jellemzően egyedülállókat is hívtak. A nők esetében az özvegyek és a hajadonok is jellemzőek, ám a férfi keresztszülők esetében ha nem házasság emberről beszélünk, akkor özvegy gyakrabban fordul elő, mint a hajadon.

A népszerű keresztszülők

Benda Gyula a legnépszerűbb keresztszülőket a keresztelt gyermekek száma alapján határozza meg. Az ő Keszthellyel kapcsolatos vizsgálatában jellemző, hogy ezek az emberek több mint 100 keresztgyermekkel rendelkeznek, de egy esetben egy egész életpálya eredményeképpen 267 keresztgyermekkel büszkélkedhet egy igen népszerű keresztszülőpár, egy pék és a felesége.⁴ Tóth Árpád Pozsonnyal kapcsolatos vizsgálata mást mutat. Az általa vizsgált város evangélikusainál a 40-50 keresztgyermek már soknak számít, ő a kapcsolatok jellege miatt javasolja, hogy azt érdemes vizsgálni, hogy az adott keresztszülő hány családdal ápol ilyen jellegű kapcsolatot?⁵ Mint már a korábbiakban felvezettem, Aszódon demográfiai okokból érdekesebb a családokat vizsgálni, azonban a legtöbb családdal kapcsolatban álló keresztszülők logikusan több gyermeknek lehetnek keresztszülei, tehát bizonyos szintű átfedésre is számíthatunk. Aszód esetében, mint láthattuk, a legtöbb családdal kapcsolatban álló keresztszülők esetében 10-15 család már soknak számít. 46-an vannak, akik 11-15 közötti család gyermekeinek a keresztszülei, 12-en vannak, akik 16-20 családtól kaptak és fogadtak el ilyen jellegű felkérést, és 10-en vannak 20 feletti létszámú családdal keresztszülői viszonyban, ebből is csak hárman kereszteltek 25-nél több családnak. A legtöbb keresztgyermekkel, 75-el Spröfser Pál rendelkezik, akik kézműves, és a legtöbb esetben céltársai gyermekeinek volt a keresztapja, ez az ő esetében 23 család. A keresztszülők száma alapján történő rangsorolásban a második helyen azonban Dobayné Nagy Judit van, ő az, aki a legtöbb családnak keresztelt, 30 ilyen család van. A harmadik azonban Dudasné Kaszay Anna kézműves feleség, aki azonban már csak 17 családdal ápolt ilyen jellegű kapcsolatot. Az összehasonlítás azonban nehézkes, hiszen Pozsony az általam vizsgált időszakban 21-43.000 közötti népességszámmal rendelkezett, és a vizsgált időszak alatt nagy létszámnövekedés is jellemezte⁶, míg Keszthely becsült népessége pedig az 1840-es években 5140-6425

---

⁴ Benda. 5.o

⁵ Tóth Árpád: Patronátus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében in Gyulay Éva szerk. : *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok*. In Memoriam Vári András (1953–2011) Miskolc 2014 81.o

⁶ Tóth Árpád: Polgári Stratégiák, Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780-1848 között, Kalligram 2009. 27.o

között volt,⁷ Aszód pedig 2560 fős 1851-ben Fényes Elek leírása szerint.⁸ Tehát a kapcsolatépítési lehetőségek mindenképpen máshogy alakulhattak, egy 2500 fős településen más számít széles kapcsolati hálónak mint egy 6000 fős, vagy egy négyszer akkora településen. Például 267 gyermek megkeresztelése, még ha egy egész életpálya alatt történik is, közel áll az 1851-es aszódi lakosság 10%-ához. Ennek ellenére célom a legnépszerűbb keresztszülők bemutatása, valamint az őket jellemző viselkedési és kapcsolatépítési mechanizmusaik megismerése.

Az 1813-1853 között 10-nél több családnál keresztszülőséget vállaló aszódi evangélikusok számukat tekintve 68-an voltak. Közöttük 17, azaz 25% a férfi, és 51, azaz 75% a nő, tehát a legnépszerűbb keresztszülőkre is jellemző a már megállapított tendencia, miszerint nem volt szokás házaspárokat felkérni keresztszülőnek, a házaspárok tagjait külön is felkérték, valamint a nők népszerűbb keresztszülők voltak. Azonban feltételezhető, hogyha házaspárok külön tagjait kérték fel, a házaspár egészét keresztszülőnek tekinthették.

A 68 legnépszerűbb keresztszülő között 7 párt találunk. Azonban ők sem minden esetben keresztelnek párban. Fabri János kézműves összesen 40 alkalommal keresztapa, 19 családnál, felesége, Mária 19 alkalommal keresztel 11 családnak. Ők 16 gyermeket tartottak közösen keresztvíz alá. Drozsik Dániel szabó és felesége 43 alkalommal keresztelt, de csak 27 alkalommal voltak keresztszülőpár. Buzalka János kézműves és felesége, Csesznok Terézia is 27-szer keresztelt közösen, János 41 keresztgyermekkel, Terézia 39-el rendelkezett. Faska Sámuel kézműves és felesége, Terézia csak hat alkalommal alkotott keresztszülőpárt, pedig a férj 23 alkalommal, a feleség pedig 25 alkalommal keresztelt aszódi evangélikus gyereket. Jankovits Pál csizmadia 29 alkalommal keresztelt, azonban csak 19 esetben tette ezt feleségével párban. Jankovitsné Fabri Julianna 23 alkalommal vált keresztszülővé, ő tehát csak négy esetben keresztelt a férje nélkül. Mindketten 12 család gyermekeit keresztelték. Láthatjuk, hogy a népszerű keresztszülők között a kézművesekre jobban jellemző a párban keresztelés, hiszen a 68 népszerűbb keresztszülő között csak ők kereszteltek több alkalommal együtt, illetve csak ebből a foglalkozáscsoportból találtunk példát arra, hogy a férj és a feleség is bekerült a legnépszerűbbek közé.

A 68 ember között 51 földművest és 18 kézművest találunk. Nem található közöttük szellemi foglalkozású vagy birtokos. Sem a város birtokosait, sem a tanítót, lelkészt, tanárt nem volt szokás felkérni keresztszülőnek, legalábbis az ilyen alkalmak száma nem kimagasló.

Azonban Koren Istvánnak, az aszódi latin iskola tanárának a feleségét megtalálhatjuk a népszerű keresztszülők között. Neumann Julianna helyi kézműves családból származott, férjhezmenetele előtt évekkal meghalt az édesapja, így

⁷ Benda Gyula: Zsellérből polgár, társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban L'Harmattan, Budapest, 2008 106. oldal

⁸ Fényes Elek: Magyarország Geogrphiai szótára 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyес/2015.5.14>

családfő nélkül a család kapcsolatai is megváltozhattak, ám ennek ellenére népszerű keresztszülősége valószínűleg nem csak férje státuszából ered. Neumann Julianna 1843-ban született helyben. Férje, Koren István latiniskolai tanár 1805-ben született Domonyban. Selmecebányán, majd Pozsonyban tanult, 1832-ben Besztercebányán volt segédtanító, majd 1833-ban hívták meg szülőfaluja közelébe Aszódra a latin iskolába tanítani. 1836-ban vette feleségül Neumann Julianát. Az életrajzi adatokból tudjuk, hogy 5 gyermeke született Koren Istvánnak és feleségének. 1837-ben Emília, majd 1839-ben István, 1841-ben Lujza, 1845-ben Pál, majd 1847-ben Julianna. Ám az aszódi anyakönyvekben Pált nem találtam meg, talán máshol keresztelték, valamint kiderült, hogy 1843-ban született a tanárnak és a feleségének egy, az anyja után elnevezett Julianna nevű lánya, aki valószínűleg meghalhatott, ezért kapta a később született másik lány ugyanezt a nevet. A Koren gyerekeket Szokol Pál, Weisz István és felesége, Jozefa, valamint egy alkalommal Cancrinyi Terézia és Spröfser Pál keresztelik. Ők mind helyi kereskedők és kézművesek, tehát feltételezhetően Julianna régi kapcsolatai, esetleg a családok hagyományai indokolták a választást. Korenné Neumann Julianna 1826-tól 1852-ig fogadta el a keresztszülőségre vonatkozó felkéréseket. A család egyébként négy évvel a feleség utolsó keresztelése után, egy helyi konfliktusnak és az iskola ideiglenes ellehetetlenülésének köszönhetően elhagyta a várost. Az évszámokból kitűnik, hogy Neumann Juliannát házassága előtt is hívták keresztszülőnek. Sőt, 13 olyan keresztelőt találunk, ahol férjhezmenetele előtt volt keresztanya. Házassága után ugyanazok az emberek hívták meg keresztelni, mint előtte, tehát kizárhatjuk, hogy férje státusza hatott volna a komasági kapcsolataira. A Straub János szabó, Elinger János cipész, Lang Henrik kereskedő, Weisz Jakab kereskedő, Könger Sámuel, Schellhorn Lajos, Portier Lajos hívják meg a leggyarabban keresztanyának. Tehát ebből megállapíthatjuk, hogy keresztszülői kapcsolati hálója egy régi, megszokott mechanizmus szerint működött, függetlenül házasságától.

2. táblázat

Koren Istvánné Neumann Julianna keresztszülősegei		
Keresztelés időpontja	Gyermek neve	Apja neve
1826.11.1	Straub Zsuzsanna	Straub János
1827.8.2	Elinger Mária Magdaléna	Elinger Sámuel
1829.10.31	Elinger János	Elinger Sámuel
1829.7.31	Lang Julianna	Lang Henrik
1830.2.11	Hugyecz Terézia	Hugyecz János 3
1831.1.29	Lang Károly Ferenc	Lang Henrik
1831.12.7	Lang Frigyes Ágoston	Lang Henrik
1832.6.30	Hugyecz Sámuel	Hugyecz János 3
1833.10.2	Lang Júlia Sára	Lang Henrik
1833.5.27	Weisz Pál	Weisz Jakab
1834.10.13	Kőniger Barbara Anna	Kőniger Sámuel
1835.4.11	Pfahl Frigyes Augustus	Pfahl Ágoston
1837.11.16	Kőniger Emília Friderika	Kőniger Sámuel
1837.3.4	Pfahl Eduard	Pfahl Ágoston
1838.8.24	Graner Károly	Graner János
1839.5.9	Kőniger Lajos	Kőniger Sámuel
1843.2.23	Kőniger Sámuel ifj	Kőniger Sámuel
1844.7.3	Schellhorn Ludovica Francisca	Schellhorn Lajos
1847.10.7	Weisz Sándor	Weisz István
1847.8.27	Kőniger Anna Zsuzsanna	Kőniger Sámuel
1852.12.30	Portier Gyula (Julius)	Portier Lajos
1852.7.8	Kőniger Vilmos István	Kőniger Sámuel

Kermek Anna földművelő is igen népszerű keresztszülő volt. Kétszer házassodott, Benkó Márton, majd Datsi Márton felesége, utóbbihoz 1843-ban, 53 éves korában ment hozzá. 1829-ben hívták meg először keresztanyának a városban, összesen 41 alkalommal keresztelt, 27 házaspár gyerekének a keresztanyja. 1838-ig szinte minden évben hívják őt keresztelni, egy alkalommal Chudjik Márton bíró is. Második házassága után két alkalommal keresztelt még, 53 illetve 60 éves korában. Az, hogy 53 évesen is hívják keresztelni, illetve hogy kimagasló a keresztgyerekeinek a száma, valamint a birónak is keresztel, magas társadalmi presztízst sejtet a földművesek körében. Ez valószínűleg összeköthető az első férje személyével, hiszen az ő feleségként volt aktív keresztszülő. Benkó Mártonról, az eső férjéről csak annyit tudunk jelenleg, hogy egytelkes gazda volt, ami viszonylagos jómódra utalhat a földművesek között, ha figyelembe vesszük,

hogy a legtöbb földműves vagy fél és negyedtelkesként, vagy zsellérként van feltüntetve a forrásokban. Második férjének már nem szült gyereket. Az ő vagyonának halálozás kori, 1859-es állapotáról hagyatéki leltár tanúskodik, eszerint egy 150 koronát érő parasztháza és fél telke volt, emellett szőlője és haszonállatai voltak, összesen 1057 koronányi vagyona volt halálakor. Kermek Anna gyermekei keresztszülőjének egy kézműves feleségét, Sziller Mihályné Erzsébetet és Nagy Györgyöt kérte fel. Tehát a népszerű keresztszülő nem hívta vissza az őt komának felkérő szülőket gyermekei keresztelésére.

Dobayné Nagy Judit Dobay János féltelkes gazda felesége. A férje és az ő családja is szerepel az 1790-es években szereplő aszódi evangélikus anyakönyvekben. Gyermekei 1821-26 között születtek. Őt már 1815-től hívták keresztszülőnek, egészen 1843-ig. Ő 30 családnak kereszteli a gyermekét, összesen 49 gyereket. Mindannyian földművesek. Akik több alkalommal kérik fel keresztszülőnek, azok Balázs István, Chudjik András és János, Dobay János, aki feltehetően férje rokona, Harajka Márton, Matus András, Szikora Mátyás, Michaliczky András. Ezek a családok az anyakönyvek tanulsága szerint az elmúlt évtizedben is a városban éltek. Ő azonban a Kuzma és a Kermek, valamint a Paschkó családot hívta meg gyermekeihez keresztelni.

Blázy Mátyás szabó, és felesége, Blázy Kellér Zsuzsanna már a kézművesek csoportját képviselik. A Blázy család az 1760-as években telepedett le Aszódon. Gyermekeik 1806-1807-ben, majd 1820-ban és 1822-ben születnek. Blázy Mátyás 1821-24 között a Szabókat és Szűcsöket tömörtő céh céhmestere volt. Egyik lányukat Szombathy János nevű Szatmár-megyei nemeshez adták feleségül. Mátyást 1814-1848 között kérték fel keresztszülőnek, 29 alkalommal, folyamatosan, szinte minden évben, évente többször is. Ugyanez a helyzet a feleségével, aki azonban csak 1844-ig volt aktív ilyen tekintetben. A családok, akik keresztelni hívták őket kézműves családok. Prém János kézműves 6 gyermekéhez hívta meg a szabót 1826-1838 között, Jungmann János szabó, aki 1843-ban céhmester, 2 alkalommal, 1843-ban és 1844-ben kérte fel keresztszülőnek elődjét. A varga foglalkozású Fábri János, az Intiby János és Sipka János nevű szűcsök is több alkalommal kérték fel keresztszülőnek a szabót. A két gyerekes Blázy család azonban gyermekei keresztelőjére nem hívta vissza keresztszülőnek az őt meghívó kézművestársait. Gyermekei keresztszülői minden alkalommal a Krieg János kézműves, aki szintén a népszerű keresztszülők között szerepel, 25 gyermeket keresztelt 11 családból. Krieg János pontos foglalkozását nem tudjuk, az anyakönyvek csak annyit árulnak el róla, hogy kézműves volt, és a fennmaradt szabó és szűcs kézműves céh névsoraiban nem található meg a neve. A családok, akik keresztelni hívták Krieg Jánost, egy kivételével kézműves családok, azonban Krieg János egy korosztállyal idősebb a vizsgált családoknál, az ő aktív életszakasa a korábbi anyakönyvekben található, melynek tanulsága szerint 1796-1804 között született gyermekeihez a Hintermann és a Rauch házaspárt kérte fel keresztszülőnek. Ezek a családok az általam jelenleg vizsgált

időszakra elvándoroltak a városból, azonban az adatokból megállapíthatjuk, hogy a Krieg házaspár részéről sem volt kölcsönös a komaság a Blázy családdal.

A már említett Drozsik Dániel szabó, 1834-39 között volt céhmester. Első felesége Drozsikné Javornyik Mária 1813-1843 között, míg férje 1815-1856 között vállalt keresztszülőséget. Ekkor Valent György földműves, Jankovits Pál és Szelecsény János csizmadiák, valamint Kuzma Márton kovács és Csepela János azok a családfejek, akik több alkalommal is hívják keresztelni a párt. Ők azonban 1811-től, első gyermekük, Julianna születésétől folyamatosan a rézműves Weisz Jakobot, Kuras Mihály kalapost és Kermetzky János szücsöt kérték fel keresztelni. Azonban 1847-től ismét megváltozott Drozsik Dániel kapcsolati hálója. Valószínűleg ekkoriban nősült újra, az esküvő pontos dátumát nem találtam meg az anyakönyvekben. Második felesége, Drozsikné Kovács Mária 1848-ban szült először. Ekkor már Kovács Katalin, Schramko János csizmadia, Sipka János szücs, Szúdy József és Heitmann András szabók azok a személyek, akik keresztszülőnek hívják a szabót és új feleségét, és ezek a keresztszülői kapcsolatok már kölcsönösek lesznek, ugyanis Drozsik Dániel és Kovács Mária gyermekei neve mellett szintén ezeket a neveket találhatjuk meg az anyakönyvekben. Fiuk Sámuel a városban maradt, egy asztalos lányát vette feleségül, Némedy Viktóriát. Őt csak 9 alkalommal hívták keresztelni a vizsgált időszakban, 1831-ben kérték fel először és 1850-ben hívták utoljára keresztapának. Keresztszülőnek kézművesek kérték fel őt, a Kaderják, Seitleben, Závodny és Kuzma család. Ő és felesége pedig a Machats és a Jozeffy, valamint a Blázy család tagjait hívták meg komának, ők szintén kézművesek. Tehát a keresztszülők visszahívása tehát sem az apa, sem a fia esetében nem volt jellemző magatartás.

A népszerű keresztszülők vizsgálatánál feltűnő, hogy a keresztszülői meghívás viszonzása nem volt jellemző. Koren István felesége, a volt kékfestő lánya, Neumann Julianna esetében tűnik ki, hogy házassága sem befolyásolta kapcsolati hálóját, mely úgy tűnik, a kézművesek által valamilyen szabályszerűség mentén kialakított rendszer mentén alakult ki. Ezért néhány aszodi kézműves család keresztszülői kapcsolatait táblázatba foglaltam, hogy szemléltessem, hogyan alakultak ezek a viszonyok. Fényes Elek szerint 1851-ben 98 kézműves (családfő) élt a városban. Ezért én 10 olyan családfőt választottam ki, akikről biztosan tudom, hogy kézművesek. Vannak köztük népszerű keresztszülők, de átlagos méretű kapcsolatrendszerrel bírók is. A táblázatban a követhetőség kedvéért a családfejek neveit tüntettem fel, de valójában több esetben a feleséget, vagy magát a házaspárt kérték fel keresztelni.

3. táblázat

Aszódi kézművesek		
Családfő	Akiket felkér kereszt- szülőnek	Akik felkéri kereszt- szülőnek
Buzalka János	Horváth Antal, Krieg János, Sziller Mihály, Blázy Mátyás és Márton	Bentsok András, Csepela János, Dusek János, Kuzma Márton
Bentsok András	Horváth Antal, Krieg János, Buzalka János	Kuzma Márton
Elephant József	Kaszay Márton, Machats János, Olasz István Javornyik János	Machats János, Kaszay Márton, Pataky István
Lang Henrik	Koren István (tanár), Ode Vilmos	Némedy János, Biller Ferdinánd, Valent János, Staub Frigyes
Czechmeister Frigyes	Mikljan Pál, Paraszka János, Intíby György,	Holkó János, Mikljan Pál
Sziller András	Kermetzky János, Königer Sámuel, Faska Samu, Szúdy József	Dér Márton
Jankovits Pál	Némedy János, Drozsik Sámuel Dudás János, Kaszay Pál	Némedy Sándor, Straub János, Farkas János, Pokorny Jonatán
Hegedús Zsigmond	Mikljan János, Kaderják Mihály, Schramkó Mihály	Kaderják Mihály
Sipka János	Mikulás Dániel (lelkész), Takács Pál (tanító), Paraszka Mihály	Némedy Sándor, Drozsik Dániel, Paraszka János, Czechmeister Frigyes
Urbán Elek	Holkó János, Faska Sámuel, Kermetzky János,	Dedinszky Sámuel, Seitleben Dániel

A táblázat szemlélteti számunkra, hogy a keresztszülő visszahívása nem volt jellemző az aszódi evangélikus kézművesek körében. Csúpan Czechmeister Frigyes és Jankovits Pál esetében van 1-1 keresztszülő, akivel kölcsönös a viszony. Feltételezhető, hogy nem beszélhetünk patrónus-kliens viszonyról ebben az

esetben, bár a kézművesek csoportján belül is jellemző egyfajta hierarchia. Az eredmények szerint úgy tűnik, hogy az aszódi evangélikusoknál kialakult egyfajta sajátos rendszer az ilyen jellegű viszonyok működésére, mely a szűk családbok helyett egy szélesebb kört eredményez, anélkül, hogy mindenki közvetlen kapcsolatban állna egymással, a kézművesek és kereskedők inkább „körbe” keresztelnek, egy nagyobb közösséget alkotva.

Összegzés

Az aszódi evangélikusok kapcsolatainak elemzése jelen tanulmányban a választott rokon kapcsolatnak, műrokonságnak minősülő keresztszülői kapcsolatokat vizsgálat a népszerű keresztszülők aspektusából. A feltételezés az volt, hogy a népszerű keresztszülők rendelkeztek a közösségen belül a legnagyobb társadalmi presztizzsel. A kérdést továbbgondolva egyfajta patrónus-kliens viszonyt is feltételezhetünk. A legnépszerűbb keresztszülőkről statisztikákat mutattunk, majd néhány családot külön megismerhettünk, ez a mikrotörténeti kontextus megmutatja a körülményeket, melyek hatással lehettek ezekre a kapcsolatokra. A bemutatott néhány család példája felhívta a figyelmet egy jelenségre, miszerint a kapcsolatokra nem jellemző a kölcsönösség, emellett bevett szokásnak tűnik a keresztelések nagy részénél a házaspárokból a feleségre korlátozni a meghívást. A kölcsönösség kérdésénél felmerült problematika folytán kiválasztottam egy behatárolható kört, a kézműveseket, és az ő csoportjukat vizsgálva kiderült számunkra, hogy ezek a kapcsolatok feltehetően nem alá és mellérendelő viszonyok, hanem a helyi evangélikus közösség azzal a módszerrel próbál minél nagyobb kapcsolati köröket alkotni, hogy a komasági kapcsolatokat mintegy vetésforgóként alakítja. Így a patrónus-kliens viszonyt ki is zárjuk. A kapcsolatok vizsgálatánál az is kiderült számunkra, hogy a földművesek és a kézművesek, valamint a szellemi munkások foglalkozáscsoportonként elkülönültek egymástól. A kapcsolatok vizsgálata még árnyalásra szorul, a házassági kapcsolatokat, adott esetben a tanukat is érdemes bevonni a vizsgálatba ahhoz, hogy komplexebb képet kapjunk az aszódi evangélikusok kapcsolati hálójáról, és az azt alakító stratégiákról.

Irodalomjegyzék

- Aszódi evangélikus születési anyakönyvek 1813-63
Aszódi evangélikus házassági anyakönyvek 1824-63
Aszódi evangélikus halotti anyakönyvek 1813-63
Aszódi evangélikus hármass anyakönyv 1788-1813
Magyar Néprajzi Lexikon
Fényes Elek: Magyarország Geographiai szótára 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/> 2015.5.14

- Benda Gyula: Patrónusok vagy komák? A keresztszülői kapcsolatok Keszthelyen 1740-1848 Tabula, 2002 I.
- Benda Gyula: Zsellérből polgár, társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban L'Harmattan, Budapest, 2008
- Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémia Kiadó, 1977-1982. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html>
- Paládi Kovács Attila szerk : Magyar Néprajz nyolc kötetben, Akadémia Kiadó 1988-2002.<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/240.html>
- Tóth Árpád: Patronátus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében in Gyulay Éva szerk. : *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok*. In Memoriam Vári András (1953–2011) Miskolc, 2014
- Tóth Árpád: Polgári Stratégiák, Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780-1848 között, Kalligram, 2009

Lektorálta: Dr. habil. Pap József, intézetigazgató főiskolai tanár, Eszterházy Károly Főiskola

ERCOLE DURINI DI MONZA BUDAPESTI OLASZ KÖVET JELENTÉSEI¹

Császár Ildikó

*Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, doktorandusz,
egyetem1988@gmail.com*

Absztrakt:

Doktori témában a két világháború közötti Magyarországon és Olaszországban kiépült magyar és olasz diplomáciai apparátust vizsgálom. A szakirodalomban a magyar-olasz kapcsolatokról olvashatunk diplomáciatörténeti (Alessandro Vagnini, Andreides Gábor, Francesco Guida, Horváth Jenő, Jászay Magda, Kis Aladár, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária, Pietro Pasterolli, Pritz Pál, Réti György), kultúrtörténeti (Csorba László, Fried Ilona, Marco Dogo) és hadtörténeti (Juhász Balázs) munkákat, azonban a diplomáciai kar személyi állományáról még nem készült összefoglaló. A két világháború közötti Budapesti Olasz Követségen és Római Magyar Követségen szolgálatot teljesítő diplomaták kapcsolati-hálózati rendszerének feltérképezésével a követségek működéséről, a két ország közötti kapcsolattartás intenzitásáról, illetve a magyar és az olasz jelenlét fontosságáról kaphatunk még árnyaltabb képet. A témához szükséges levéltári anyagok feltérképezése mellett (elsősorban a magyar-olasz levelezések, a diplomáciai személyekről fennmaradt iratok, a két ország közötti ügyekről szóló dokumentumok) a korabeli magyar és olasz sajtó felhasználásával a követei reprezentatív tevékenységeit vizsgálom, emellett a kortárs naplókat (például Fulvio Suvich, Raffaele Guariglia, Pompeo Aloisi) is igénybe veszem.

Jelenlegi tanulmányomban az 1924-1929 között budapesti olasz követként működő Ercole Durini di Monza jelentéseivel foglalkoztam. A római Külügyminisztérium Levéltár anyagai alapján Durini diplomáciai beszámolóit vizsgáltam meg. Az *Annuario Diplomatico del Regno d'Italia* című kiadványsorozatban az olasz Külügyminisztérium szolgálatában álló személyek névsorát lehet megtekinteni, és 1926-tól kezdve kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de mind a mai napig kiadják Olaszországban. Tanulmányomhoz az 1931-ben publikált változatot használtam fel, egyrészt ez alapján állítottam össze a Budapesti Olasz Követség dolgozók névsorát, másrészt a magasabb tisztségben lévő személyek diplomata pályafutásának rövid összefoglalóját tekintetem meg. Írásomban elsősorban azokkal a magyar bel-és külpolitikai ügyekkel foglalkoztam, amelyek a leggyakrabban fordultak elő a budapesti olasz követ jelentéseiben. Tanulmányom célja az volt, hogy Durini diplomáciai beszámolóinak elemzésével újabb adalékot nyújtsak a két világháború közötti magyar-olasz kapcsolatok történetéhez.

Kulcsszavak: *olasz, magyar, diplomácia, Durini, követ*

1. Bevezetés

Kutatásom során Durini budapesti tevékenységét három periódusra osztottam fel, az időhatárok kijelölésekor a magyar-olasz kapcsolatok aktuális helyzete és

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001 program ösztöndíjának támogatásával készült.

Olaszország külpolitikai céljai domináltak. Durini 1924. március 30-án kezdte meg működését a Budapesti Olasz Követségen és az előbb felsorolt vizsgálati szempontok szerint az első periódust 1925 nyarával zártam le. Egyrészt azért, mert ekkortól vált egyre intenzívebbé a magyar-jugoszláv közeledés,² ami igencsak felkeltette Olaszország érdeklődését, másrészt az 1925. október 15-én aláírt locarno-i egyezmények miatt egy olasz vezetésű „közép-európai Locarno” vagy más néven „Balkán-Locarno” terv is felmerült, ami miatt Magyarország felértékelődött az olasz külpolitika számára.³ Mindezek mellett Durini diplomáciai jelentései alapján úgy tűnt, hogy 1925 tavaszára sikerült egy személyi-kapcsolati rendszert kialakítania, nem utolsósorban pedig ekkora vált rutinosabbá a magyar ügyeket illetően. A második periódust az 1927. áprilisi 5-én megkötött magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírásával zártam le, mivel Durini az egyezséget elősegítő diplomáciai manőverezésekben fontos szerepet töltött be, ennek köszönhetően a magyar külpolitika szempontjából is jelentős személlyé vált. A harmadik időszak budapesti olasz követként működés végéig tartott, és azért szükséges külön vizsgálni ezt a periódust, mert a magyar-olasz barátsági szerződés megkötésével Magyarország már szövetségesként működhetett együtt Olaszországgal, ennek eredményeként Durini követi feladatai is kibővültek.

Tanulmányomban Durini életpályájának rövid ismertetése után az 1924. március-1925. július közötti időszak diplomáciai beszámolóit mutatom be, és ezek közül is leginkább azokra a témákra összpontosítok, amelyekről a legtöbb alkalommal írt. Kiemelt figyelmet fordítok arra, hogy a jelentéseiben milyen arányban foglalkozott a magyar bel-és külpolitika eseményeivel és hogyan ítélte meg azokat. Mindemellett azt is vizsgálom, hogy a jelentések szerint mennyire volt intenzív a magyar-olasz kapcsolat ebben az időszakban.

2. Ercole Durini di Monza pályafutása

Ercole Durini di Monza 1871. július 12-én született az észak-olaszországi Gorla Minore városában. A nagy múltú Durini családban többen is fontos szerepet tölthettek be Milánó gazdasági és vallási életében, például Angelo Maria Durini a 17-18. században egészen a bíborosi rangig jutott el, míg Giuseppe Angelo Durini di Monza az 1848. március 18-22. közötti milánói „Ötnapos felkelés”

² A két világháború közötti magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásáról lásd: Hornyák Árpád (2004): *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927*. Fórum, Újvidék. ; Massimo Bucarelli (2006): *Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939)*. B.A. Graphis, Bari.

³ A „közép-európai Locarno”, „Balkán-Locarno” terv megszületéséről és annak meg nem valósulásáról bővebben lásd: Walcz Amarylisz (2000): *A magyar kérdés az olasz külpolitika tükrében: Olaszország és Magyarország diplomáciai kapcsolatai (1918-1927)*. ELTE, Doktori disszertáció. (Kézirat) 176-191.; Massimo Bucarelli (2006): *Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939)*. B.A. Graphis, Bari. 35-46.

alatti kormány egyik meghatározó személyisége volt.⁴ Ercole Durini 1901-ben szerezte meg diplomáját a firenzei Regio Instituto di scienze sociali intézményben, ahol többek között diplomataképzés is folyt. Nem sokkal később a Külügyminisztérium szolgálatába állt, és 1906-ban már a Berlini Olasz Nagykövetségen volt követségi attasé.⁵ Rövidebb ideig Szentpéterváron, Szófiában és Konstantinápolyban is szolgált, majd az I. világháború alatt Londonban volt első titkár. Az európai fővárosok mellett Addisz Abebaban is töltött be pozíciót, ráadásul két alkalommal is megfordult az Etióp fővárosban, először 1914-1916-ig, másodszer pedig 1923. november 28-tól 1924. februárig. Ennek köszönhetően 1924. január 1-én megkapta a „Cavaliere dell’Ordine Coloniale della Stella d’Italia” kitüntetést.⁶ Magyarországra 2. osztályú rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként érkezett, de 1926-ban megkapta az 1. osztályú kinevezést is. Durini a Budapesti Olasz Követségen olyan személyekkel dolgozott együtt 1924-1925-ben,⁷ akik közül legalább ketten a későbbi időszakban fontos szerepet töltek be a magyar-olasz kapcsolatok alakulásában. Luigi Vinci Orazio Gigliucci gróf 1920. augusztus 22-én érkezett Budapestre, itt tartózkodása alatt lett első titkár, majd 1924. novemberben visszahívták az olasz Külügyminisztériumba. Vinci később visszatért Magyarországra, ugyanis 1936 végétől egészen 1940 márciusáig a budapesti olasz követ pozícióját töltötte be.⁸ Hasonló karriert tudhatott magáénak Giuseppe Talamo Atenolfi, aki 1921. április 18-tól 1924 júliusáig dolgozott Budapesten. Vinci gróf után, 1940. március 16-tól 1941. decemberig szintén budapesti olasz követ volt.⁹ Durini munkatársai közül érdemes kiemelni még Pasquale Dianat, aki 1924 júliusában másodtitkárként kezdte meg munkáját a követségen és 1926 áprilisától első titkárnak nevezték ki.¹⁰ A megvizsgált levéltári anyagok alapján úgy tűnik, hogy Diana hamar kiismerte a magyar belpolitikai viszonyokat, emellett több alkalommal is alapos elemzést adott Magyarországnak a külpolitikájáról. Miután tanulmányom Durini jelentéseivel foglalkozik,

⁴ *I Durini*. <http://www.storiadimilano.it/Personaggi/Milanesi%20illustri/durini.htm> Letöltve: 2015. május 21.

⁵ A két világháború közötti időszakban a diplomáciai beosztottak rangsora a következő volt az olasz követségeken: önkéntes, követségi attasé, követségi helyettes-titkár, harmad titkár, másodtitkár, első titkár, 2. osztályú követségi tanácsadó, 1. osztályú követségi titkár, 2. osztályú rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, 1. osztályú rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, nagykövet. In: *Annuario diplomatico del regno d’Italia: 1931* (1931). Tip. Del Ministero degli Affari Esteri, Roma. 11.

⁶ Az 1911-1912-ben lezajlott olasz-török háború után, 1914. január 8-án hozták létre ezt a rendet, amellyel a sikeres olasz gyarmatosításra kívántak megemlékezni. Olyan személyeket tüntettek ki ezzel, akik dicsőséget hoztak Olaszországnak, elsősorban a gyarmatokon szolgálatot teljesítő olasz diplomaták, kormányzati és hadsereg tisztviselők kaphatták meg.

⁷ Lásd a Melléklet 1. táblázatot.

⁸ *Annuario diplomatico del regno d’Italia: 1931* (1931). Tip. Del Ministero degli Affari Esteri, Roma. 462.

⁹ Uo. 444.

¹⁰ Uo. 320.

így Diana diplomata tevékenységére nem térek ki. Érdemes megjegyezni, hogy az akkori Budapesti Olasz Követség viszonyai között Durini a legmagasabb pozíciót töltötte be, ugyanis a második világháború végéig nagykövetségek csak nagyhatalmak fővárosaiban voltak. 1945 után már bármelyik országban lehetett nagykövetség, a kapcsolatban álló államok határozták meg a szintet. A budapesti olasz követség csak 1964-ben emelkedett nagyköveti szintre.¹¹ Ennek következtében Durini csak 1930-ban, diplomata pályafutásának utolsó állomásán, Madridban lett nagykövet.¹² Ezt követően Durinit 1933-ban olasz felsőházi taggá választották, emellett több testület munkájában is részt vett, például az afrikai olasz gyarmatokkal foglalkozó bizottság („Commissione degli affari dell’Africa italiana”) tagja lett. 1945 után visszavonult a politikától és 1968. november 26-án halt meg Milánóban.

3. Ercole Durini di Monza jelenti...

Az első budapesti olasz követ, Gaetano Caracciolo di Castagneto 1920-tól 1923. december 12-ig, haláláig töltött be posztját. Az olasz Külügyminisztériumnak hamar találnia kellett egy új követet, végül Durinit nevezték ki a budapesti követség élére. Nemes Albert római magyar követ egyik jelentésében leírta, hogy Salvatore Contarini, külügyminiszter-helyettes nem tartotta túl intelligensnek Durinit, illetve a választás csak azért esett rá, mert más megfelelőbb személy nem állt a rendelkezésükre. Nemes azonban hozzátette még, hogy „*a jelenlegi budapesti olasz követet, mint embert igen nagyra becsüli (Contarini) és úgy nyilatkozott előttem, hogy a nevezett oly férfit, ki érdemes a teljes bizalomra; ezt úgy Mussolininál, mint nála teljes mértékben élvezi is.*”¹³

Mielőtt Durini 1924. március és 1925. július közötti jelentéseit elemzem, érdekesnek tartom röviden összefoglalni az I. világháború utáni magyar külpolitika főbb jellemzőit, mivel ezek az előzmények hatással lehettek a Budapestre küldött beszámolókra. Magyarország a vesztes Központi Hatalmak oldalán zárta az I. világháborút, ennek következtében a trianoni békeszerződés súlyos rendelkezései mellett azzal is szembe kellett néznie, hogy az ország külpolitikai mozgásteret lecsökkent. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a háború utáni nemzetközi légkör nem teszi lehetővé a szomszédos államokkal vagy éppen a nagyhatalmakkal a szövetségi kapcsolat kialakítását,¹⁴ Magyarország számára egy járható út maradt, mégpedig a versailles-i rendszerbe történő beilleszkedés. Ennek köszönhetően

¹¹ Pritz Pál (2005): Magyarország helye a 20. század Európában- a magyar külpolitika esélyei. In: Pritz Pál (szerk.): *Az a „rövid” 20. század.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 116.

¹² *Annuario diplomatico del regno d’Italia:* 1931 (1931). Tip. Del Ministero degli Affari Esteri, Roma. 322-323.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai osztály rezervált iratai. 10. csomó 23. tétel 179. res.pol. 1924. április 30.

¹⁴ Magyarország kiütkeresési akcióit lásd: Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája I.* Attraktor. Máriabesnyő. 27-85.

1922-ben az ország felvételt nyert a Népszövetségbe, 1924. március 14-én pedig eldőlt, hogy az előbb említett szervezettől a szükséges kölcsönt is megkaphatja a magyar állam. A magyar-olasz kapcsolatok tekintetében is fontos 1924 eleje, ugyanis ez év március 27-én a két ország között az I. világháború előtti és utáni pénzügyi tartozásokra vonatkozó megállapodást írtak alá.¹⁵

Durini ilyen külpolitikai előzmények után kezdte meg diplomata tevékenységét Budapesten 1924. március 30-án. Az 1924. március és 1925. július közötti időszakban írt jelentéseiben túlnyomó részt a magyar belpolitikai eseményekkel foglalkozott. Élénk figyelemmel követte a Nemzetgyűlésen elhangzott felszólalásokat és rendszeresen beszámolt a képviselők közötti vitákról, az ülések összes napirendi pontját azonban nem jegyezte le. Az erről szóló jelentéseiben azt érzékeltette, hogy a magyar parlamentben nagyon nehezen működött a közös munka, mivel az üléseken a különböző pártok rendszeresen támadták a kormánypártot. 1924. május 5-i beszámolója is erről tanúskodott, amelyben a nyomdászok sztrájkja¹⁶ miatt kialakult zűrzavar megoldásának érdekében összehívott május 2-i Nemzetgyűlésről írt bővebben. Durini a teljes ülés ismertetése helyett három beszédet részletezett, mégpedig Peidl Gyula szociáldemokrata vezető, Eckhardt Tibor fajvédőpárti politikus és Bethlen István miniszterelnök felszólalásait. Peidl a kormányt hibáztatta a kialakult helyzetért, véleménye szerint a tömegek csak az elnyomó politika ellen szólaltak fel, emellett nehezítette a kormány által elrendelt május elsejei ünneplések korlátozását. Durini megjegyezte, hogy Peidl beszéde James Ramsay MacDonald, angol munkáspárti miniszterelnök programjának pontjaira emlékeztette, akivel a szociáldemokrata vezető pár héttel azelőtt találkozott Londonban. Mindezek mellett Peidl visszautasította azokat a vádakat, miszerint a Szociáldemokrata Párt és a Fajvédő Párt között megegyezés jött volna létre a lapbetiltásokkal kapcsolatban, illetve azt is, hogy pártja támogatta volna a nyomdászok sztrájkját. Durini hozzátette, habár ezt az állítást a fajvédők is cáfolták és valószínűleg tényleg nincs egy valós egyezmény közöttük, mégis úgy gondolta, hogy egy jelentősebb együttműködés fennállhat ez ügyben. Végül Peidl arra szólította fel a Bethlen-kormányt, hogy *„dobja el a maskarát és nyíltan mondja ki a diktatúrát.”* Eckhardt Tibor tovább folytatta a támadást és egyenesen azzal vádolta meg a kormányt, hogy együttműködött a *„tüntetést előidéző”* Miklós Andor sajtómágnással, aki a fővárosi kiadók vállalatának 68%-át birtokolta és a liberális lapok kvázi teljes egészét is magáénak tudhatta. A jelentést Bethlen István felszólalásával fejezte be, aki *„viszonylagosan könnyen védte meg”* a kormány munkáját. A miniszterelnök leszögezte, hogy a május elsejei felvonulások akár tüntetésbe is átcsaphattak volna, ahogyan egyébként a szocialisták ígérték is, ezért volt szükség a szigorításokra, másrészt kijelentette, hogy

¹⁵ 1924. évi XXIII. törvénycikk. Online: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7606>
Letöltve: 2015. május 21.

¹⁶ 1924 áprilisában a nyomdatulajdonosok és a hírlapművészek közötti ellentétek miatt, több újság is szüneteltette a lapkiadást.

a kormány az újságokat és a közvéleményt próbálja védeni a szélsőbal és szélsőjobboldali pártok terrorjától és visszaéléseitől.¹⁷ A szocialisták és a kormánypárt közti feszültségről árulkodott az 1924. szeptember 9-i jelentése is. Ebben leírta, hogy 1924. szeptember 5-én Peyer Károly szociáldemokrata vezető kérésére összehívták a Nemzetgyűlést, ahol hosszasan esetelte a magyar munkanélküliség problémáját. Ezt követően pedig az Eskütt-perben¹⁸ meggyanúsított Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter védelmében szólalt fel és kifogásolta, hogy Bethlen István szolidaritást vállalt a megvádolt miniszterrel, mivel véleménye szerint erre semmi szükség nem lett volna. Durini úgy vélte, hogy a szocialisták támadásának célja ezzel az volt, hogy megpróbálják elszakítani a földművelésügyi minisztert az Egységes Párttól.¹⁹ A budapesti olasz követ az 1925. évi választójogi törvény elfogadásával kapcsolatos összetűzésekről is beszámolt. Véleménye szerint a Nemzetgyűlésen belül a reformtervezettel kapcsolatban a legélesebb viták folytak. A törvényjavaslatot Rakovszky Iván belügyminiszter „briliáns” beszéddel védte meg, az ellenzék azonban felszólalásaiban továbbra is élesen bírálta azt. A demokratikus ellenzék hevesen támadta a javaslatot, ugyanis azt tartották, hogy a megszorító intézkedésekkel sokakat megfosztottak a szavazás lehetőségétől. Durini szerint a választójogi reformtervezetet azért sikerült elfogadtatni a Nemzetgyűlésen, mert Bethlenék szilárd többséget alkottak a pártok között, és kizárták a szélsőbal és szélsőjobboldalt.²⁰

A budapesti olasz követ a Nemzetgyűlésen belüli állandó politikai csatározásokat negatívnak ítélte meg, véleménye szerint „*A magyar parlament jelenleg a legnagyobb szabadságnak örvend, ami gyakran zűrzavarrá és erőszakossá fajul. Magyarország parlamenti évkönyvei megőrzik a viharos üléseknek és az erőszaknak az emlékeit, sőt, még a fegyveresekét is, amik Európa legnyughatatlanabb parlamentjeiben is ismeretlenek.*”²¹

1924. december 12-én döntés született a Nemzetgyűlés működésének szigorításáról, erről is beszámolt az olasz Külügyminisztériumnak, majd hozzátette „...*a képviselők őrült beszédei és a végtelen személyes vitáik alapján úgy gondolom, hogy ezért vált kevésbé fegyelmezetté Magyarország és a parlamenti világ aktuális helyzete, és ezek az okok késztették Bethlen arra, hogy elfogadjon egy*

¹⁷ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (továbbiakban: ASDMAE), Affari Politici (továbbiakban: AP) 1919-1930, Ungheria, busta (továbbiakban: b.) 1751, fascicolo (továbbiakban: f.) 8093. numeri (továbbiakban: n.) 1080/385. Budapest, 1924. május 5. (Kiemelések tölem- Cs. I.)

¹⁸ Eskütt Lajos a Földművelésügyi Minisztériumban Nagyatádi Szabó István titkára volt. Eskütt pénzért árulta a közéleti cikkek exportját lehetővé tevő miniszteri engedélyeket. A botrányba Nagyatádit is belekeverték, aki az 1924. október 31-én bekövetkező halála miatt nem tudta tisztázni magát a vádak alól.

¹⁹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1751, f. 8098. n. 2023/718. 1924. szeptember 9.

²⁰ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1751, f. 8093. n. 3418/917. Budapest, 1924. december 7. (Kiemelés tölem- Cs. I.)

²¹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1751, f. 8093. n. 3447/925. Budapest, 1924. december 12.

rendelet, amely lehetővé tenné összehívni, amikor szükséges, a nemzet képviselőit, hogy magasztos kötelességüket nagyobb egyetértésben egy komoly és gyümölcsöző munka érdekében végezzék."²²

Durini veszélyesnek látta az ellenzék erejét, ezt az 1925. április 21-én Bethlen Istvánnal folytatott beszélgetéséről szóló jelentésében írta le. Úgy látta, hogy a magyar miniszterelnök a legerősebb és az egyetlen olyan személy, aki abban a pillanatban képes irányítani az országot. Durini viszont nem volt biztos abban, hogy a következő törvényhatósági választások kedvezőek lesznek a kormánypárt számára, illetve azon sem csodálkozott volna, hogyha a jobboldali és a baloldali pártok szereznek majd meg a többséget.²³

A parlamenti csatározásokon túl foglalkozott a Magyarországon jelenlévő mozgalmakkal is, kifejezett figyelmet fordított a legitimistákra és a német nacionalista elemek tevékenységeire.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után, főként IV. Károly két sikertelen visszatérési kísérleteit követően világossá vált, hogy mind a kisantant államok, mind a nagyhatalmak ellenzik a Habsburg-restaurációt. A kedvezőtlen nemzetközi légkör és a meddő próbálkozások következtében a legitimista tábor szétforgácsolódott, néhány arisztokrata politikus igyekezett fenntartani a közvéleményben a királyság visszaállításának lehetőségét.²⁴ Durini figyelemmel kísérte a legitimisták tevékenységeit és több beszámoló is írt erről. A budapesti olasz követ úgy vélte, hogy a királypártiak a korabeli magyar lapokon keresztül próbálják a köztudatban tartani magukat, például számos cikket és fotót jelentettek meg Zita királyné és Ottó trónörökös mindennapjairól.²⁵ 1925. elején írt jelentésében pedig részletes leírást ad a legitimista mozgalom vezetőiről, gróf Apponyi Albertről és gróf Andrássy Gyuláról, illetve az 1924. decemberi aktív propagandájukról, amelyben a Habsburg-restauráció szükségességére hívták fel a figyelmet. Durini szerint a Fajvédő Párt és a legitimisták között ekkoriban közeledés volt megfigyelhető, ezen felül olyan újságok, amelyek távol álltak a királypártiaktól vagy éppen semlegesek voltak, mint például a liberális Pester Lloyd is elégedett hangvételű írásokat tettek közzé a mozgalommal kapcsolatban. Durini úgy tudta, hogy Bethlen 1924 végén a Felsőház visszaállítására vonatkozó javaslatot tervezett a Nemzetgyűlés elé terjeszteni. Véleménye szerint a közvélemény jól fogadná az erre irányuló törekvéseket, amely meglátása szerint egy új lépés lenne a Monarchia visszaállításához.²⁶ A budapesti olasz követ úgy tartotta, hogy abban az időszakban a Habsburg-restaurációt sem a nemzetközi körülmények, sem az ország pénzügyi helyzete nem teszi lehetővé.²⁷

---

²² Uo.

²³ Ruggero Moscati (szerk.) (1959): *I Documenti Diplomatici Italiani*. Settima serie, Volume 3. 814. dokumentum. 529-530.

²⁴ Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest. 230.

²⁵ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1753, f. 8108. n. 1752/634. Budapest, 1924. augusztus 9.

²⁶ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1751, f. 8093. n. 3418/917. Budapest, 1924. december 7.

²⁷ ASDMAE, AP 191-1930, Ungheria, b. 1753, f. 8108. n. 32/19. Budapest, 1925. január 10.

Az I. világháború után a német nacionalista erők hamar szövetségesekre táltak Magyarországon. A magyar kormány hivatalosan nem működött együtt ezekkel a szélsőséges német elemekkel, habár a titkos tárgyalásokról mindig értesítették az államfőt.²⁸ Akadtak azonban olyan személyek és szervezetek, amelyek fenntartották a kapcsolatot a német nacionalistákkal, ezt bizonyította Matthias Erzberger gyilkosainak ügye is. A Centrum-párti politikus volt a vezetője annak a német delegációnak, amely aláírta 1918. november 11-én a Compiègne-i fegyverszünetet. 1921. augusztus 29-én két szélsőjobboldali nacionalista megölte Erzbergert, és a gyilkosoknak sikerült hamis útlevelemmel Magyarországra szökniük. Miután fény derült erre, Németország kérte a kiadatásukat, a magyar kormány azonban csak a kölcsönösség elvén lett volna hajlandó elfogadni a kérelmet, tehát Tisza István gyilkosának, Csernyák Imre kiadatásáért cserében.²⁹ Durini ezzel az esettel részletesen is foglalkozott, ugyanis 1924. augusztus 19-én újra középpontba került az ügy. Első alkalommal a liberális „Esti Kurír” értesüléseire támaszkodva írta meg a jelentését, mely szerint a két gyilkos (Heinrich Tillessen és Heinrich Schultz) Gömbös Gyula nagytétényi villájában vendégeskedtek, akiket az újságírók megpróbáltak szóra bírni, interjú helyet azonban csak botverést kaptak.³⁰ A német hatóságok azonosították a két személyt, Bethlen viszont kijelentette Durininek, hogy a két gyanúsítottat nem fogják átadni a német kormánynak.³¹ A budapesti olasz követ 1924. szeptember 16-i jelentésében az Erzberger-üggyel kapcsolatban foglalkozott a Magyarországon tevékenykedő német nacionalista társaságokkal. Durini meglátása szerint szoros kapcsolat állt fent a bajor nacionalista és a magyar ultranacionalista elemek között, ráadásul számos német menekült és emigráns élt az országban. Bizalmas információt is kapott egy illetőtől, aki szerint a Honvédelmi Minisztériumban nagy számban alkalmaztak németeket hírszerzőként és ügynökként, akik közül korábban többen is katonai hivatalnokként szolgáltak Németországban. Jelentésében beszámolt Hugo Vavrecka, budapesti csehszlovák követtel folytatott beszélgetéséről. Vavrecka elmondta, hogy az utóbbi időben több tucat bajor nacionalista érkezett Magyarországra, akiknek figyelniük kellett Johannes von Welczek budapesti német követ tevékenységeit, a Szövetségekői Katonai Ellenőrző Bizottság mozgásait és nem utolsósorban a csehszlovák követség alkalmazottainak lépését. Vavrecka teljesen biztosnak tartotta kém- és felügyelőhálózatának értesüléseit, amelynek egyébként ő maga is tagja volt. Durini ezt úgy konstataálta, hogy miután ezek az információk nagyon részletesek és pontosak voltak, ebből követke-

²⁸ Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája I.* Attraktor. Máriabesnyő. 41-46.

²⁹ Németh István (2012): A magyar-német politikai kapcsolatok történetéből: Kun Béla Ausztriában és Németországban (1919-1921). In: *Acta Academiae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. Sectio Historie.* Esterházy Károly Főiskola, Eger. 259.

³⁰ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1752, f. 8103. n. 1891/674. Budapest, 1924. augusztus 19.

³¹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1752, f.8103. n. 271. Budapest, 1924. augusztus 30.

zöleg Csehszlovákia rengeteg pénzt és energiát fordíthatott ennek a hálózatnak a fenntartására.³²

Durini jelentéseiben kulturális eseményekről szóló beszámolókat is lehetett találni. A vizsgált időszakban kiemelten foglalkozott Türr István³³ születésének centenáriumával és a Korvin Mátyás Magyar-Olasz Egyesület működésével.

1924. augusztus 20-án Gonda Béla, „A Tenger” című szaklap szerkesztője levelet intézett Mussolinihez, amelyben leírta, hogy ő az egyetlen élő személy, aki kapcsolatban állt Türr Istvánnal és születésének 100. évfordulójának alkalmából szeretne kiadni róla egy életrajzi könyvet. Mindemellett 1925 augusztusában egy nagyszabású rendezvénysorozatot tervez rendezni és ennek keretén belül szobrot szeretne emelni Türr Istvánról Baján. A levél végén pénzügyi adományt, Türr nápolyi domborművéről fényképet és a készülő biográfiához levéltári anyagokat szeretett volna kérni Mussolinitól.³⁴ Durini azonban 1924. október 17-i jelentésében leírta, hogy Gonda „A Tenger” lapban olaszellenes megnyilvánulásokat tett, például azt tartotta, hogy Magyarországnak joga volt Fiuméhez. A budapesti olasz követ úgy vélte, hogy emiatt nem kellene az olasz haditengerészet egy kiadványát elküldeni Gondának, emellett szükséges lenne arra ösztönözni, hogy a készülő biográfiában szimpátiával írjon Olaszországról.³⁵

Durini a Korvin Mátyás Olasz-Magyar Egyesületen³⁶ keresztül is igyekezett részt venni a magyar kulturális életben. 1924. május 4-én feleségével együtt a szervezet alelnökévé választották. Az egyesület olasz nyelvű „Corvina” lapját több példányban is elküldte az olasz Külügyminisztériumnak, emellett a tagok kéréseit közvetítette Mussolini felé. Erre példa a két modenai Corvin-kódex esete, melyeket 1847-ben V. Habsburg Ferenc adományozott Magyarországnak számára. A Nemzeti Múzeumba csak 1891-ben kerültek, ahol egészen 1919-ig őrizték, ugyanis ekkor vissza kellett adni ezeket Olaszországnak.³⁷ A két modenai kódex visszaszerzéséről folyamatosan tárgyaltak, és Durini a Korvin Mátyás Olasz-Magyar Egyesület elnökének, Berzeviczy Albertnek ebben az ügyben íródott

³² ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1752, f. 8103. n. 2073/740. Budapest, 1924. szeptember 16.

³³ Türr István (1825-1908) magyar katonatisztként vett részt az 1848-as küzdelmekben, ahol a Habsburgok ellen harcolt, majd az olasz egységesítő harcokban Giuseppe Garibaldi mellett szolgált. Türr István megkapta az olasz királyi altábornagy kinevezést, és mind a mai napig nagy tiszteletnek örvend egész Olaszország szerte.

³⁴ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1752, f. 8101. n. 207644/50. Gonda Béla levele Mussolininak. Budapest, 1924. augusztus 20.

³⁵ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1752, f. 8101. n. 3107/794. Budapest, 1924. október 17.

³⁶ 1921-ben Berzeviczy Albert elnökletével alakult meg Budapesten. Az egyesület a magyar-olasz kulturális kapcsolatok ápolását tűzte ki célul. „Corvina” címmel egy olasz nyelvű folyóiratot is megjelentettek, amit 1944-ig adtak ki.

³⁷ Szeckó László (1995): Egre adalékok az úgynevezett modenai kódexek visszaszerzéséhez. *Magyar Könyvszemle*, 4, 438. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00363/pdf/MKSZ_EPA00021_1995_111_04_427-440.pdf#page=12 Letöltve: 2015. május 21.

levelét továbbította Mussolinihoz.³⁸ Hosszas huzavona után végül 1927-ben kerültek vissza a kódexek Magyarországra.

Durini ritkán írt magyar külpolitikára vonatkozó jelentéseket a vizsgált időszakban. A magyar-olasz kapcsolatok tekintetében alkalom adtán a trianoni békeszerződés 258. cikkének³⁹ végrehajtására kialakított nemzetközi bizottság munkálatairól tájékoztatott. Olaszországot Aristide Zengarine, míg a Budapesti Olasz Követséget Paolo Mosettig képviselte a tárgyalásokon, és elsősorban a Fiumevel kapcsolatos intézkedéseket kellett figyelembe venniük. Durini inkább rövid összefoglalókat írt a folyamatban levő tárgyalások eredményeiről és a két delegált készített részletesebb beszámolókat.⁴⁰

Magyarország külkapcsolatainak alakulásáról kevés alkalommal írt jelentésében, a legtöbbször azokról az esetekről számolt be, amelyek az akkori olasz külpolitikai célok számára relevánsak voltak. Az I. világháborút Olaszország kevesebb területi nyereséggel zárta le, mint amit ígértek számára. A háború után továbbra is a Mediterráneum és a balkáni térség maradt a fő külpolitikai törekvések célpontja. Ebből kifolyólag 1924. január 24-én az Adriai-paktum aláírásával Olaszország megszerezte Fiume városát. Ezen felül Anglia és Franciaország mellett egyenrangú partnerként szeretett volna fellépni a nemzetközi diplomáciában, ezzel is a nagyhatalmiság szerepét kívánta fenntartani. Ennek egyik példája, hogy 1924. február 7-én aláírták az olasz-szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló egyezményt.⁴¹ Magyarország 1924 augusztusától kezdte meg az erre vonatkozó egyezkedéseket a Szovjetunióval, amelyek végül sikertelenek voltak. A folyamatban levő magyar-szovjet tárgyalások alakulásáról Durini tájékoztatta az olasz Külügyminisztériumot. Az 1925. április 15-i jelentésében a Horthy Miklóssal folytatott beszélgetéséről számolt be, ebben pedig leírta, hogy „*A kormányzó, akit ma láttam, azt mondta nekem, hogy amíg ő hatalmon lesz, nem fogja engedni a formális megegyezést a szovjetekkel.*”⁴²

A magyar külpolitikáról szóló összefoglalókat túlnyomó többségben a Budapesti Olasz Követség másodtitkára, Pasquale Diana fogalmazta meg, Durini elvértve írt ilyen jellegű beszámolókat. Egyik jelentése szerint 1925 elején egyes újságok azzal támadták Bethlen Istvánt, hogy a magyar külpolitikának nincs egy meghatározott irányvonala. A miniszterelnök szerint Magyarország egy vesztes

³⁸ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1753, f. 8112. n. Budapest, 1925. június 30.

³⁹ A 258. cikkely szerint az Osztrák-Magyar Monarchia területén működő nyilvános és magánszervezetek által felhalmozott tartalékoknak azt a részét, ami a társadalmi és az állami biztosítások céljaira voltak szánva, át kellett adni azoknak az országoknak, amelyek részeseültek a Monarchia feldarabolásából. In: *1000 év törvényei*. Online: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7489> Letöltve: 2015. május 21.

⁴⁰ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1752, f. 8099. n. 17979. Róma, 1924. december 23.

⁴¹ Horváth Jenő (2006): *Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. Grotius E-Könyvtár, Budapest. 13-18. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf Letöltve: 2015. május 21.

⁴² ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1753, f. 8108. n. 1552. Budapest, 1925. április 15.

és megcsönkített ország, és ebben a helyzetben nem tud elfogadni egy meghatározott direktívát, emellett az európai állapotoknak is konszolidálódniuk kell, hogy az ország arra tudjon orientálódni, ahol a hasznát megtalálja.⁴³

Durini a magyar diplomaták külföldi követségekre történő kiküldéseit is figyelemmel követte, illetve részletesen beszámolt a Nemzetgyűlésen elhangzott olaszbarát megnyilvánulásokról is. Érdekes megemlíteni még azt az esetet, amikor a magyar Külügyminisztérium hivatalos lapjának vezetője 1924 novemberében arra kérte Durinit, hogy küldjön olasz újságírókat, akik az újonnan kinevezett Scitovszky Tibor külügyminiszterrel beszélgethetnek a magyar-olasz kapcsolatokról. A budapesti olasz követ eleget is akart tenni a felkérésnek, de „*Sajnos mivel nem lévén itt semmiféle olasz tudósító-, ahogyan ezt több alkalommal is panasztam- felkértem Widmar urat* (értsd: Antonio Vidmar- Cs. I.), *a Követség hivatalos lapjának új kinevezettjét, hogy válaszoljon a Külügyminisztériumnak.*”⁴⁴

4.Összegzés

Tanulmányomban Ercole Durini di Monza 1924. március és 1925. július közötti jelentéseinek leggyakrabban előforduló témáit ismerttettem. Durini túlnyomórészt a magyar belpolitikai eseményekről írt, ezen belül is a Nemzetgyűlés munkájáról és az ezzel kapcsolatos felszólalásokról számolt be a legtöbb alkalommal. Jelentései szerint állandóan feszült légkör uralkodott az üléseken, amely elsősorban a pártok közötti harcoknak volt köszönhető. Durini nem látta szilárdnak a kormánypárt helyzetét, Bethlen Istvánt azonban alkalmasnak tartotta az ország vezetésére. Többször is beszámolt a legitimisták tevékenységeiről, amely azt az érzést keltette, hogy a Habsburg-restauráció lehetőségének igénye továbbra is fennállt Magyarországon. A jelentések alapján megállapítható, hogy 1925 elejére már rutinosabbá vált a magyar ügyeket illetően, például egyre több alkalommal írt arról, hogy a politikai élet prominensebb személyeivel folytatott beszélgetéseket. A belpolitikára vonatkozó beszámolóinak száma lényegesen több volt, mint a külpolitikára irányulóak. Durini jelentései híven tükrözték az akkori magyar politika működését, ugyanis a vizsgált időszakban az aktívabb belpolitikai helyzettel foglalkozott szemben az ekkoriban kevésbé intenzív külügyi mozgásokkal. Olaszország külpolitikai érdeklődése Magyarország felé a jóvátétel fizetése és a trianoni békeszerződés rá vonatkozó pontjai esetében volt érzékelhető. Durini azokkal a magyar külkapcsolati témákkal foglalkozott, amelyek érintették az aktuális olasz külpolitikai irányvonalat. Összességében elmondható, hogy a Durini első periódusában íródott jelentések szerint a magyar-olasz diplomáciai és állami közötti kapcsolatok fejlődése csak a későbbi időszakban vált intenzívebbé.

⁴³ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1753, f.8108. n. 299. Budapest, 1925. január 17.

⁴⁴ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1751, f. 8093. n.3372/895. Budapest, 1924. november 30.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri

Affari Politici 1919-1930

busta 1751

fascicolo 8093: Rapporti politici

busta 1752

fascicolo 8099: Liquidazione sudditi stati ex nemici

fascicolo 8101: Onoranze funebri

fascicolo 8103: Propaganda bolsevica

busta 1753

fascicolo 8108: Rapporti politici

fascicolo 8112: Onoranze

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár

K 64 Politikai osztály rezervált iratai

1924-10.csomó-23. tétel: Olasz-magyar viszony

Kiadott források

Annuario diplomatico del regno d'Italia:1931 (1931): Tip. Del Ministero degli Affari Esteri, Roma.

Ruggero Moscati (szerk.) (1959): *I Documenti Diplomatici Italiani*. Settima Serie. Volume 3. La Libreria dello Stato, Roma.

Könyvek

Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája I*. Máriabesnyő, Attraktor.

Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.

Horváth Jenő (2006): *Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. Grotius E-Könyvtár, Budapest. Letöltve: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf

Könyvfejezetek

Pritz Pál (2005): Magyarország helye a 20. század Európában- a magyar külpolitika esélyei. In: Pritz Pál (szerk.): *Az a „rövid” 20. század*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 116-150.

Folyóiratcikkek

Szecsó László (1995): Egri adalékok az úgynevezett modenai kódexek visszاسzerzéséhez. *Magyar Könyvszemle*, 4, 438-440. Letöltve: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00363/pdf/MKSZ_EPA00021_1995_111_04_427-440.pdf

Németh István (2012): A magyar-német politikai kapcsolatok történetéből: Kun

Béla Ausztriában és Németországban (1919-1921). In: Gebei Sándor (szerk.), *Acta Academiae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. Sectio Historie*. Eger, Esterházy Károly Főiskola. 193-212. Letöltve: <http://tortenelem.ektf.hu/acta/A2012.pdf>

Internetes hivatkozások

1000 év törvényei. Letöltve 2015. május 21-én, az Ezer év törvényei weboldalról: <http://www.1000ev.hu/>

I Durini. Letöltve 2015. május 21-én, a Storia di Milano weboldalról: <http://www.storiadimilano.it/>

Melléklet

1. táblázat: A budapesti olasz követség munkatársai 1924-1925-ben

1924	1925
ERCOLE DURINI DI MONZA II. oszt. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter	ERCOLE DURINI DI MONZA II. oszt. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter
LUIGI ORAZIO VINCI GIGLIUCCI Első titkár	PASQUALE DIANA Másodtitkár
PASQUALE DIANA Másodtitkár	GIOVANNI DE ASTIS Attasé
GIUSEPPE TALAMO ATENOLFI Titkárhelyettes	RICCARDO MOSCATI Konzuli attasé
GIOVANNI DE ASTIS Attasé	CARLO DI NOLA Kereskedelmi attasé
RICCARDO MOSCATI Konzuli attasé	OSCARRE DI FRANCO Követségi irodaigazgató
CARLO DI NOLA Kereskedelmi attasé	
OSCARRE DI FRANCO Követségi irodaigazgató	

Forrás: Annuario diplomatico del regno d'Italia:1931 (1931): Tip. Del Ministero degli Affari Esteri, Roma.

Lektorálta: Dr. Barta Róbert, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet

A VASÚTI TISZTKÉPZŐ TANFOLYAM ELVÉGZÉSE ÉS AZ EGYKORI HALLGATÓK ELHELYEZKEDÉSÉNEK KÉRDÉSE 1887-1896 KÖZÖTT

Cserhádi Katalin

Eszterházy Károly Főiskola, PhD-hallgató, cserhati1227@gmail.com

Absztrakt

A MÁV társadalomtörténeti szegmense a kevésbé kutatott témák közé tartozott és tartozik jelenleg is, holott a társaság a 19. század legnagyobb és legtöbb embert foglalkoztató magyarországi vállalata volt, melynek gazdag iratanyagainak kutatását külön irattár teszi lehetővé. Írásunkban a vállalat elit rétegéhez tartozó, a MÁV felsőoktatási intézményét, a tisztképző tanfolyamot, elvégzett alkalmazottakkal foglalkozunk, kiknek életútjainak feldolgozását tűztük ki célul. Emellett a későbbiekben átfogó képet szeretnénk rajzolni a MÁV 1887 és 1920 között szolgálatban álló hivatalnokrétegéről. Írásunkban az előképzettséget, az életpályáknak a tanfolyamra eső szakaszát és az azt követő évtizedet vizsgáljuk meg. Fontos szempont többek között annak áttekintése is, hogy az alkalmazottak milyen szolgálati címmel, fizetéssel, egyéb más juttatásokkal rendelkeztek, milyen szolgálati helyen kerültek beosztásba. A vasutasok élete változásokkal volt teli. Ha a születés- és az oktatás helye meg is egyezett, - legalábbis a nem budapestiek esetében mindenképpen- ideiglenes mobilitást követelt meg a hallgatótól, valamint a 3 hónapos gyakorlat elvégzése is más állomásokon történt. A térbeli mellett a társadalmi mobilitást is vizsgáljuk. Erre a szempontra már Gonda Béla (1851-1933) miniszteri tanácsos kijelentése is felhívta a figyelmünket, felvetve azt a gondolatot, miszerint a kereskedelmi iskolát végzett egykori hallgatók előképzettség, teljesítmény, kötelezettségtudat tekintetében hátrányba kerültek a reáliskolát, gimnáziumot vagy egyéb más középiskolát végzett személyekkel szemben. Úgy látta, tehát hogy a középiskola típusa befolyásolta az elhelyezkedést, beosztást és magát a munkavégzést is. Írásunkban a térbeli mobilitás ismertetése mellett, bemutatjuk a tisztképző tanfolyam utáni elhelyezkedés körülményeit. Az eredményeket összevetjük Gonda egy másik kijelentésével: „ezen a pályán az előmenetel elég kedvező s a szolgálat úgy a javadalmas, mint a működési kör s a társadalmi állás tekintetében is előnyösnek mondható”.¹ Távlati célunk a nominális (és nem nominális) források alapján a vasúti tiszték társadalomtörténetének bemutatása, amelyben rekonstruáljuk az életterületüket, származásukat, iskolázottságukat, családi és rokon viszonyukat, foglalkozás és jövedelemviszonyukat, mobilitásukat és az ezeket befolyásoló eseményeket.²

Kulcsszavak: *vasúttörténet, társadalomtörténet, tisztképzés, mobilitás*

1. A tisztképző tanfolyam szakirodalma, forrásai, a kutatás módszere

A tisztképzés történetével kapcsolatban ugyan több munka is íródott, ezek azonban nem vagy csak érintőlegesen foglalkoztak a választott témával, a tanfolyam

¹ Czére 1987. 98.

² Kövér 2014. 39.

nyújtotta tényezők áttekintésével a képesítő vizsgát tett alkalmazottak körében. Példaként említeném a téma szakirodalmából: A Közlekedésügyi Magyar Királyi Tanfolyamok 50 éves fennállásának története. Közreadja: Közlekedésügyi M. Kir. Tanfolyamok (1938), Udvarhelyi Dénes- Pallaga Pál: A vasúti tisztképzés története: 1887-1962 (1962), A vasúti tisztképzés száz éve 1887-1987. Szerkesztette: Czére Béla (1987), 125 éves a vasúti tisztképzés 1887-2012. Szerkesztette: Bujna Kálmán et al. Frisnyák Zsuzsa Horváth Lajos et al. (2012), etc. A kutatás kiindulópontját a Magyar Nemzeti Levéltár állományában megtalálható Vasúti Tisztképző Tanfolyam feldolgozatlan anyakönyvei és képesítő vizsgajegyzőkönyvei jelentik, melyeket a MÁV Központi Irattárában fellelhető rangsortáblázatok³, szolgálati táblázatok, közlekedési almanachok és sematizmusok, illetve a MÁV sajtóanyagának vizsgálatával, köztük a Hivatalos Lappal, amely tartalmazta az alkalmazottakkal kapcsolatos fontos információkat, egészítünk ki. Az iratanyagok által tartalmazott információkat Microsoft Excel, táblázatkezelő és Microsoft Access adatbázis-kezelő szoftverek segítségével rendszereztük, szűréseket végeztünk, illetve a kapott adatokat, az SPSS statisztikai elemzőprogram segítségével vizsgáltuk és állapítottuk meg. Az információk segítségével írásunkban az 1887-1893 tanév között végzett tanfolyam hallgatóinak alkalmazási körülményeit vizsgáljuk meg, áttekintve a tisztképző tanfolyam végzett hallgatóinak első tíz éves periódusát, az 1896-os évvel bezárólag.

2. A tisztképzés folyamata

A vasút hálózatának növekedésével egyre nagyobb igény mutatkozott a végrehajtó szolgálatot végző alkalmazottak magasabb szintű iskolázottságára. (Ekkor a MÁV még nem rendelkezett felsőfokú oktatási intézménnyel.) Ennek eredményeképpen szerveződött meg az 1870. évi 5865. számú 2323. VI. körövény által a gyakornokok kiképzése, amelynek előnye a gyakorlatban szerzett tapasztalati tudás lett volna. A kezdeményezés azonban sikertelen maradt az állomásfőnökök közönyössége miatt, az 1873. évi válság ideiglenesen véget vetett a vasúti tisztképzésnek.⁴ A tisztképző intézet újjáéledése Baross Gábor vasút-államosítási politikájának sikereként értékelhető. Az államosítás révén a vállalat 9,7 millió forint tiszta jövedelemre tett szert, a tőkeakkumuláció révén lehetővé vált - fő- és szakiskola hiányában- a tisztképző tanfolyam újjászervezése, 1887. szeptember harmadikán vette hivatalosan kezdetét az oktatás.⁵ Az 1887., illetve 1896. évi

³ 1887 és 1896 között kiadott rangsortáblázatoknak az évtizedek folyamán nyomuk veszett vagy megsemmisültek, 1896. évtől azonban visszakutathatóak. Az iratanyagban fel volt jegyezve az alkalmazott neve mellett a születési ideje, szolgálati címe, beosztásának helye, a szolgálatba lépés ideje, kinevezése, utolsó előrelépésének ideje, nyugdíjjogosultsága, és nem utolsó sorban fizetése is. A rangsortáblázatok a MÁV Központi Irattára őrzi.

⁴ Czére 1987. 17-33.

⁵ A tisztképző tanfolyam ideiglenes tantervét, a tervezett órák részletes ismertetését március 31-én erősítette meg Baross. - Magyarországi rendeletek tára 1887. 1275–1282.

szabályzat⁶ szerint: A hallgatók tíz hónapon keresztül vesznek részt a tanfolyamon, melynek keretében a gyakorlati és elméleti tantárgyakat is elsajátítanak. Az intézmény célja, - a 8050. számú jegyzőkönyv 1. §-a alapján- olyan egyének képzése, akik a későbbiekben kereskedelmi és forgalmi hivatalnoki beosztásban teljesíthetik szolgálatukat az egyes vasúttársaságoknál. A 9. § rögzítette, a tanév befejezésével, azaz a 10 hónap leteltével a nyilvános, rendes hallgatók⁷, - az elméleti ismeretek elsajátítása után- próbaszolgálatra oszthatók be a felügyelő bizottság által, amelyet saját költségükön végeztek 3 hónapon keresztül, a magántanulóktól⁸ 13 hónapos tényleges szolgálat teljesítését követelték meg. A próbaszolgálat elvégzése nélkül nem teheték le a képesítő vizsgát, azaz a tanfolyam elvégzését sikertelennek minősítették volna. Az 1889. évi október elsejei rendelet alapján azonban, hivatalnokként csak olyan egyének nevezhetők ki, akik teljesítették a tisztképző tanfolyam által előírt követelményeket.

3. A próbaszolgálat és a beosztás helyszínei 1887 és 1896 között

A tanfolyam igazgatási ügyrendjének 15.§-a rögzítette a tanfolyam befejezésére vonatkozó teendőket. Eszerint a nyilvános rendes hallgató részére távozási, a nyilvános rendkívülinek⁹ pedig látogatási bizonyítványt kellett kiadni, amely által jogosult volt próbaszolgálatot végezni, a beoszthatóságról a tanári értekezlet döntött.¹⁰ Az 1887. évi A közmunka- és közlekedésügyi m. kir. minister által 13.371. szám alatt megerősített jegyzőkönyv, igazgatási szabályzat a vasúti tisztképző tanfolyam felügyelő- bizottsága számára című rendelet első bekezdésének 10. pontja említi, a próbaszolgálatra történő beosztás feladatát, amely a tanfolyam felügyelőségének hatáskörébe tartozott.¹¹ A gyakorlat helyszíneit az 1884-ben újjászervezett MÁV¹² szervezeti feloszlása szerint csoportosítottuk, az

⁶ 1896. 10.17-én kiadott 62206/896. számú szabályzat – MÁV Központi Irattár- Jelzet nélkül

⁷ Az 1887. évi A közmunka- és közlekedésügyi m. kir. minister által 8050. szám alatt helybenhagyott jegyzőkönyv a vasúti tisztképző tanfolyam megállapításának tárgyában leírtak alapján: Nyilvános rendes hallgató valamely vasútállalat által ajánlott alkalmazott, illetve az önként beiratkozott hallgató, aki egész évben látogatja a tanfolyamot. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1887. 106. szám

⁸ A magántanulók tényleges vasúti szolgálatban álltak valamelyik vasúti vállalatnál, üzletgyakornoki vagy díjnoki beosztásban, a tanfolyam tárgyaiból záróvizsgára jelentkeztek. A tanfolyam ideje alatt beosztási helyükön maradhattak, csak vizsgázni utaztak Budapestre. — MÁV Hivatalos Lapja. 1887. évfolyam. 277.

⁹ Nyilvános rendkívüli hallgató tényleges vasúti szolgálatban áll, csak egy-egy szükséges, kiválasztott tárgyat teljesítenek a tanfolyamon. 1888. év augusztusától csak véglegesített vasúti alkalmazottakat sorolhattak ebbe a státuszba. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1887. 106. szám

¹⁰ Czére 1987. 51.

¹¹ Magyarországi rendeletek tára 1887. 1270.

¹² Az átszerveződésről szóló rendelet Ordódy Pál közmunka- és közlekedésügyi miniszter idején jött létre. Miklós 1937. 317-321.

Igazgatóság és az üzletvezetőségek szerint.¹³ Az üzletvezetőségek a vasúthálózat külszolgálati csoportjainak élén helyezkedtek el, közvetlenül az Igazgatóság alá rendelve. Ekkor nyolc üzletvezetőséget tudunk elkülöníteni, melynek határa a vasútépítések és az államosítások folytán folyamatosan változott.¹⁴ A próbaszolgálat visszakutatásában nehézséget jelentett és jelenleg is jelent, hogy ritkán jegyezték be a próbaszolgálatot a szolgálati táblázatokba, illetve a megmaradt képesítő-vizsgajegyzőkönyvek kitöltésének formulái is változtak az évek folyamán.

Az alábbiakban ismertetett kutatási nehézség után megállapíthatjuk, hogy a legtöbb hallgató a Budapesti Üzletvezetőség csoportjába sorolható (34%), akik díjnoki, illetve üzletgyakornoki beosztásban töltötték gyakorlati idejüket, 71%-uk Budapesten teljesített próbaszolgálatot. A Kolozsvári Üzletvezetőséghez 17% volt beosztva üzletgyakornokként vagy hivatalgyakornokként, 50 %-uk Kolozsváron teljesített szolgálatot. A Losonci, illetve a Szabadkai Üzletvezetőség egyaránt 11-11%-ban foglalkoztatott díjnokokat, üzlet-, illetve hivatalnokgyakornokot. A Szabadkai Üzletvezetőségen belül Szegedre volt beosztva a legtöbb díjnok, hivatalnok-, üzletgyakornok (88%), a Losonci Üzletvezetőségen jelentős volt a szóródás, így nem emelhetünk ki jelentősebb állomást, pályaudvart. A Miskolci Üzletvezetőségen (aránya: 9%) belül Debrecenben teljesítették szolgálatukat a hallgatók, a legtöbb díjnoki vagy hivatalnokgyakornoki (83%) státuszban. A leendő alkalmazottak 8%-a a Zágrábi Üzletvezetőségnél töltötte gyakorlati idejét, díjnokként vagy üzletgyakornokként, 66%-uk Zágrábban hivatalgyakornokként szolgált. Az Aradi Üzletvezetőség 7%-kal rendelkezett, 60%-uk Aradon teljesítette gyakorlatát, a többi a miskolcihoz hasonlóan szóródott. A legkevesebb gyakornok a Szolnoki Üzletvezetőséghez lett besorolva, 3%-kal, akik Mezőtúr, illetve Szarvas állomáson teljesítettek szolgálatot, díjnok beosztásban.

Az alkalmazás helyének megállapítását a szolgálati táblázatokon kívül többek között, az 1896. évi rangsortáblázat, a MÁV Hivatalos Lapja, illetve a vasúti almanach és sematizmusok teszik lehetővé. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy beosztási helyként 26,4% tüntette fel- az 1896. évi rangsortáblázat és a feldolgozott szolgálati táblázatok alapján- a Budapesti Üzletvezetőséget, második legjelentősebb üzletvezetőségnek a vizsgálat alapján a zágrábi tekinthető, de 10 % feletti foglalkoztatottsággal rendelkezett a kolozsvári, és a miskolci is, 1% alá esik az aradi üzletvezetőség. A szolnoki, illetve a losonci üzletvezetőség nem szerepel a beosztási hely statisztikájában. Jelentős próbaszolgálati helynek számított Pécs állomása, amely 12,8%-ot tett ki az egykori hallgatók körében, azonban az 1884. évi besorolás alapján ekkor még a Magyar Nyugati Vasút részét képezte.¹⁵

¹³ Az első fennmaradt próbaszolgálatot végző hallgatók névsorát és gyakorlathelyeiknek megoszlását a MÁV Hivatalos Lap 1887. 48. száma közli.

¹⁴ Az üzletvezetőségekhez tartozó vasútvonalak részletes leírását lásd többek között: Miklós 1937. 320-321.

¹⁵ A magánvállalat államosítása 1888. december 22-én következik be. - Almanach 1914. Az államosításról szóló törvény 1889. évben jelent meg, melynek XV. törvénycikke rögzíti

A megfelelőbb szemléltetés és összehasonlíthatóság érdekében a gyakorlati és a beosztási helyek besorolásán az egyes üzletvezetőségekbe, nem változtattunk.¹⁶ A statisztikai elemzés alapján nem mutatható ki kapcsolat a próbagyakorlat és az alkalmazás helyszíne között, mind a két tényezőt vizsgálva jelentős szóródást állapíthatunk meg a történelmi Magyarország területén. Ritkán fordult elő (5 fő esetében) a két helyszín azonossága az alkalmazottak körében, például a Budapesti és a Miskolci Üzletvezetőséget említhetjük. Az elemzés alapján mind a próbagyakorlat mind a beosztás helyeként a Budapesti Üzletvezetőség foglalkoztatta a legtöbb alkalmazottat, azonban a beosztás helyeként már jóval kevesebben helyezkedtek el. Hasonló csökkenést figyelhetünk meg a szolgálati és próbaszolgálat helyszíneinek összehasonlításában a Kolozsvári, Aradi Üzletvezetőség esetében is, a Losonci és a Szolnoki Üzletvezetőség esetében a csökkenés drámai mértékű, nem alkalmaztak tisztvégzetteket ebben az időszakban. Néhány esetben azonban pont ellentétes folyamatot állapíthatunk meg, ilyen például a Szabadkai, Miskolci és a Zágrábi Üzletvezetőség, ahol a próbaszolgálat és az alkalmazás helyszíne közötti különbség a 10%-ot is meghaladta. A próbagyakorlatok és az alkalmazási helyek közötti szóródás mértéke jelentős volt a hallgatók körében, a két helyszín közötti távolság érzékeltetése érdekében szeretnék néhány példát említeni Turczer Henriket az 1887/1888-as évfolyamból, aki három hónapos próbaszolgálatát Körmöcbányán, de alkalmazásának kezdeti időszakát már Zágrábban töltötte.

1. táblázat: *A próbagyakorlat és az alkalmazás helyszíneinek megoszlása az üzletvezetőségek között (1887-1896)*

Üzletvezetőségek	Arad	Budapest	Kolozsvár	Losonc	Miskolc	Szabadka	Szolnok	Zágráb
Próbaszolgálat (%)	7	34	17	11	9	11	3	8
Alkalmazás (%)	0,4	26,4	11	0	16,1	15,3	0	18

4. Az alkalmazás és körülményei

4.1. Az alkalmazás és az iskolai végzettség közötti kapcsolat

A Vasúti Tisztképző Tanfolyam 8. § rögzítette a felvételi kritériumokat, melyeknek meg kellett felelnie a leendő nyilvános, rendes hallgatóknak, illetve magán-

a Budapest-Pécs vasútvonal megváltását. – 1000 év törvényei weboldalról Letöltés ideje: 2015.05.11-én <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6330>

¹⁶ Mind a gyakorlati mind a beosztási helyként az 1884. évi besorolást alkalmaztuk. Az ezt követően megépített vagy államosított vonalak üzletvezetőségekbe történő besorolásáról lásd például: MÁV Hivatalos Lap 1895.év. 54. számát

tanulóknak¹⁷⁻¹⁸ 18. életév betöltése, testi alkalmasság, melyet valamely vasúti vállalat orvosának bizonyítványával kellett igazolni, vasúti hivatalnokokra előírt iskolai végzettség, felvételi vizsgán való megfelelés (amennyiben nem nyerne felmentést a vizsga alól). Ha összehasonlítjuk az 1887. évi 6830. szám alatt kiadott szolgálati rendtartást a Magyar Királyi Államvasúti alkalmazottak számára kiadott rendelettel, akkor a rendeletben a 6. §-a rögzíti az alkalmazás kritériumait: magyar honpolgárság (a magyar nyelv tökéletes ismerete), 18. életév betöltése (de nem lehet 35. életévnél idősebb), tényleges katonai szolgálat teljesítése vagy az alól való mentesség, ép, egészséges testalkat, erkölcsileg feddhetetlen előélet, rendezett vagyoni háttér, az elvárt szellemi képességgel, előkészültséggel való rendelkezés.¹⁹ Megállapíthatjuk, az alkalmazáshoz szigorúbb feltételek teljesítése volt meghatározva, mint a tisztképző tanfolyam szabályzatában.²⁰ Ugyan a tanfolyam felvételi kritériumai között nincsen megemlítve a magyar nyelvtudás, azonban a 6. §-ban rögzítették, az oktatás nyelve a magyar és a vizsgákat is csak magyarul tehették le.²¹ A tanfolyam elvégzése után a MÁV-nál való alkalmazáshoz is elengedhetetlen feltétel volt.²²

Az alkalmazás egyik kritériuma a munkakör betöltéséhez szükséges iskolai végzettség volt, mely már a tanfolyamra való jelentkezés feltétele is volt. Téves Udvarhelyi megállapítása, aki a következőket írta a tanfolyam megalakításának századik évfordulójára kiadott emlékkönyvben, idézem: „az első tanévben 260-an jelentkeztek felvételre, akik közül 110-en jutottak felvettek közé. Mindannyi-

¹⁷ 13 hónap tényleges vasúti szolgálati időt kellett teljesíteniük, melyből 3 hónapot tett ki az állomási szolgálat. – Vasúti és Közlekedési Közlöny 1888. évfolyam 73. szám Üzletgyakornoki vagy díjnoki beosztásban (szolgái státuszuknak minősültek) voltak alkalmazva, fizetésük 420-700 forint, amihez hozzájárult a lakbérpótlék (Budapesten 360-, vidéken 240 forint). – Majdán J. (2013): Bérek és dolgozói juttatások a magyarországi vasúttársaságoknál az 1904. évi első vasúti sztrájk előtt. Korall 52, 83.

¹⁸ Magyarországi Rendeletk Tára 1887., illetve Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1887. évfolyam. 132.

¹⁹ Lásd: Magyarországi Rendeletk Tára 1887. 6830. szám alatt kiadott szolgálati rendtartás a m. kir. államvasuti alkalmazottak számára.

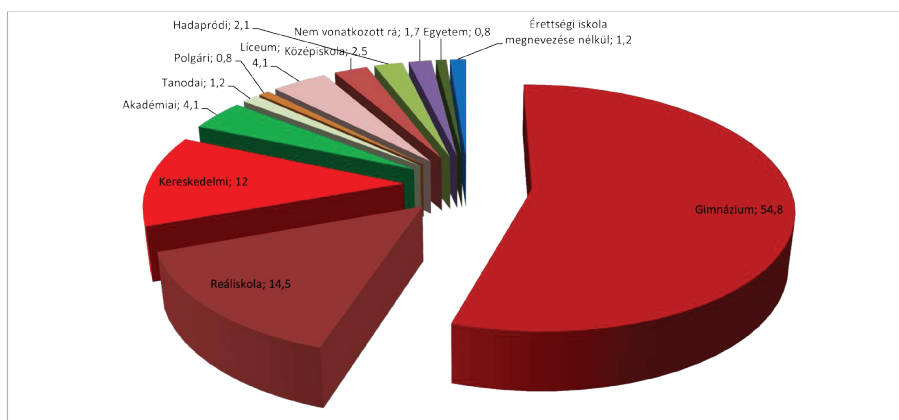
²⁰ A leendő alkalmazottak felvételi kritériumai, az 1884. évi szolgálati rendtartás előírásaihoz képest, a katonai szolgálatnak való elégtétel vizsgálatával bővültek. 1884. évi 21952. számú Szolgálati rendtartás a m. kir. államvasúti alkalmazottak számára — Magyar Rendeletk Tára 1884. 355.

²¹ Magyarországi Rendeletk Tára 1887., illetve Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1887. évfolyam 132.

²² Új szolgálati rendtartás az 1887. évi után, csak 1907-ben módosult, az 1907. évi XLIX. törvénycikk alapján. 1000 év törvényei weboldról letöltve: 2015.05.16-án <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6988>

1914-re a vasúti szolgálati rendtartás törvényi szintre emelkedve, precízen meghatározta az alkalmazás feltételeit, köztük a képesítés kérdését is. A feltételek közül megszűnt a katonaságnak való tényleges elégtétel vagy mentesség kritériuma. 1914. évi XVII. törvénycikk — 1000 év törvényei weboldról letöltve: 2015.05.16-án <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6988>
<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7273>

an középiskolát végzetek és érettségizettek voltak.”²³ Pukánszky Béla – Németh András *Neveléstörténet* című munkája alapján három kategóriába soroltuk az iskolatípusokat:²⁴ alapfokú iskola: polgári, közép fokú: gimnázium, reáliskola, líceum, kereskedelmi, középiskola, felsőfokú: akadémia, tanoda, hadapród-iskolák. Ha elemezzük a tanfolyam 1887 és 1893 között végzett hallgatóinak iskolai végzettségét, akkor a 335 fő hallgató közül (figyelmesen kívül hagyva a hiányzó adatokat, ami 22% volt) 54,8% gimnáziumi, 14,5% reáliskolai, 12% kereskedelmi, 4,1% líceumi, 2,5% középiskolai tanulmányokat folytatott érettségit tett, de nem jelölte meg az iskolát a hallgatók 1,2%, azaz a közép fokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya összesen 89,1% (piros árnyalataival kiemelve). Felsőfokú tanulmányokat akadémián 4,1%, ipartanodában 1,2%, hadapródiskolán 2,1%, egyetemen 0,8% hallgató folytatott, azaz 8,2%-a a hallgatóknak (zöld árnyalataival megkülönböztetve). Alapfokú oktatási végzettséggel, polgárral²⁵ 0,8% (2 fő) rendelkezett (narancssárgával kiemelve), akik másodlagos felvétellel kerültek a tanfolyam hallgatói közé, tanulmányaikat azonban külön évfolyamon végezték, egyikük Pozdech Gyula az első 1887 és 1888 közötti évfolyam tanulója volt, így Udvarhelyi Dénes megállapítása téves volt.

1. ábra: Az egykori hallgatók iskolai végzettség szerinti megoszlása

Gonda Béla miniszteri tanácsos - egykori tanfolyam igazgató 1907 és 1913 között- 1909. szeptember 11-én elmondott beszédében ismertette a közlekedési tanfolyamok feladatait, melyben kiemelte az iskolai végzettség fontosságát, firtatva a hallgatók előképzettségét az 1907/1908-as évfolyamra vonatkozóan:-

²³ Czére 1987. 71.

²⁴ Pukánszky Béla- Németh András. 1996. —Letöltve: <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm#Heading7> Letöltés ideje: 2015.05.16.

²⁵ A polgári iskola közép fokú oktatási intézménnyé csak az 1927. évi 12. törvénycikk által emelkedett. 1000 év törvényei weboldalról letöltve: 2015.05.17-én <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7696>

53% gimnáziumi, 9% reáliskolai, 38% kereskedelmi végzettséggel rendelkezett-, hangsúlyozva „a tapasztalás szerint a kereskedelmi iskolát végzettek képzettsége általában alacsonyabb színvonalon áll, mint a többieké. [...] A vasúti forgalmi tisztí pályára túlnyomóan gyengébb előképzettségű ifjak jönnek, [...] kevesebb kötelességérzetet s lazább fegyelmettséget hoznak magukkal.”²⁶ A kereskedelmi iskolát végzettek aránya valóban megháromszorozódott a tanfolyam kezdetétől számított 20 éves periódusban, a kérdés az, valójában megmutatkozott az alkalmazásban az iskolatípusok közötti különbség?

Ha megvizsgáljuk a leendő hivatalnokok alkalmazásának körülményeit, - az 1887-1893 között végzett hallgatók közül 335-nek kereshető vissza a szolgálati táblázata (melynek feldolgozása jelenleg is folyamatban van), az 1896. évi rangsортáblázatba 257 fő volt bejegyezve,²⁷ az egykori hallgatók szolgálatba lépésének az ideje 1879 és 1896 között szóródik. A vizsgálat alapján a vasutasok 82,4%-a (248 fő) állomás felvételi-gyakornokként, 10% (30 fő) hivatalnokként, 3,6% (11 fő) felmondott vagy elbocsátották, 1,7% (5 fő) hivatalnok-gyakornokként volt alkalmazva (nem véglegesített beosztás), 1,3 % (4 fő) állomásfőnöként 0,7% (2 fő) elhalálozott, 0,3% (1 fő) állomás előjáróként volt alkalmazásban. Az iskolai végzettségüket elemezve²⁸ arra a következtetésre jutottunk, hogy az iskolai végzettség már kevésbé dominált, inkább a munkavégzés morálja, illetve a vasútnál eltöltött évek száma válik fontossá, illetve ha szerencséje van az illető egyénnek, akkor üresedés esetén még könnyebb volt az előrelépés. ²⁹ Ahogy Majdán egy másik munkájában megfogalmazza: „A hivatalnokok esetében látszik, hogy sem a vasút építésének ideje, sem a pályák hossza, sem a vonalak földrajzi elhelyezkedése nem befolyásolta az éves bérüket. Az egységesítést nem megbeszélések, hanem a gyakorlat alakította ki. Az akkoriban kevés szakember megbecsülése fontos szempont volt a bérezésnél.”³⁰

²⁶ Czére 1987. 98.

²⁷ A rangsортáblázatból kimaradt alkalmazottakat: az 1905-ig német nyelvű almanachokból és sematizmusokból,- amely a más vasúttársaságoknál elhelyezkedett alkalmazottakat is tartalmazta-, illetve a MÁV Hivatalos Lapjából lehetett visszakutatni, a szolgálati táblázatok vizsgálata mellett.

²⁸ Az állomásfelvételi-gyakornokok 56%-a gimnáziumi, 16%-a reáliskolai, 12%-a pedig kereskedelmi iskolai végzettséggel rendelkezett, az egyéb középiskolai típusokkal az eredmény a 91%, ugyanezzel a szolgálati címmel rendelkező felsőfokúak aránya 7%-ot is elérte. A tisztí rangot jelentő szolgálati címmel rendelkező állomásfőnökök vagy hivatalnokok 100%-ban középiskolai végzettséggel rendelkeztek- hasonlóan az állomás-előjárói címhez-, többségük (50%) gimnáziumi érettségít tett, a további 50% a reál-, kereskedelmi, és líceumi iskolát végzők között szóródik.

²⁹ A kezdeti időszakban a belépéskor a meglévő iskolai végzettségnek és a munkában eltöltött időnek megfelelően döntöttek, hogy az adott alkalmazott milyen munkakörben teljesítsen szolgálatot, a folyamat 1889-ig tartott. Majdán J. (2014): Vasutak szolgálatmunkatársai Magyarországon. Úr és szolgál a történelemtudomány egységében. Társadalomtörténeti tanulmányok. Gyulai Éva (Szerk.). (157. 163.) Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc.

³⁰ Majdán 2013. 70.

4.2. A tisztképzőt végzett alkalmazottak fizetése és illetményei

A tisztképző tanfolyam elvégzését a képesítő vizsga sikeres letétele jelentette.³¹ Az első évfolyamon hét ember kapott jutalmat 5 darab 10 frankos aranyat a tanfolyamon nyújtott teljesítménye alapján.³² A vasutak működésének kezdeti időszakában –a külföldi gyakorlatot átültetve- két alapvető munkavállalói kört tudunk elkülöníteni, a hivatalnokit és a szolgait,³³ mely az első magánvasút megszerveződésekor életbe lépett, ehhez nyugati mintájú fizetés és illetményrendszer³⁴ is párosult.³⁵ 1872. augusztus elsejétől lépett életbe a MÁV illetmény szabályzata, amely az évi fizetéssel bírók címét és illetményét is szabályozta. A hivatalnokokat hat rangfokozatba és tizennyolc fizetési osztályba sorolta (VI/3-tól egészen I/I-ig.), azaz a 600 forinttól egészen 4000 forintig terjedt évi fizetésük, amely természetbeni lakással vagy lakbérrel egészült ki.³⁶ Az 1887. április elsejével életbe léptetett rendelet tartalmazta az alkalmazottakat megillető címeket és illetményeket. Az illetmény-táblázat külön határozta meg a szolgák, az altisztek és a hivatalnokok állandó (fizetés és természetbeni lakás vagy lakbér³⁷) és esetleges illetményeit (utazási átalány,³⁸ építési pótlék,³⁹ költözési átalány,⁴⁰ napidíjat), a rangfokozatok és a fizetési osztályok megoszlása nem változott, ahogy az éves fizetés összege sem az 1872. évi illetmény-táblázathoz képest. A tisztek presztízse a külsőségekben is megmutatkozott, a vasút kötelezte őket, hogy rangfokozatuknak megfelelő, saját költségükön elkészítetett egyenruhában jelenjenek meg szol-

³¹ A vizsga időszaka október 10 és december 23 között volt. A vasúti szakoktatás története. 125 éves a vasúti tisztképzés 1887-2012. (2012) MÁV Zrt. Baross Gábor Oktatási Központ. Budapest. 103.

³² Vasúti és Közlekedési Közlöny 1889. évi 19. szám 227.

³³ Az altiszti rangot 1884-ben vezették be, mint átvezető rangfokozatot, céljuk a szolgák és a hivatalnokok közötti éles különbségek csökkentése volt. Majdán 2013. 81.

³⁴ A tisztképzőt végzett hallgatók is állandó illetményeiket a fizető tisztek által kapták meg. 7. számú utasítás a m.kir. államvasutaknál alkalmazott hivatalnokok, altisztek és szolgák illetményei, a nyugdíjasok nyugdíjai és a munkások béreinek kifizetése tárgyában II. kiadás 5.

³⁵ Majdán 2014. 158.

³⁶ Gadanez B. (1981): A vasutasok létszáma, megoszlása, gazdasági és szociális helyzete. (559-587.) Történelmi Szemle. (14.)

³⁷ Az évi fizetéssel bíró alkalmazottak voltak jogosultak az illetményre, ha természetbeni lakást kaptak, akkor azt kötelesek voltak elfogadni. A hivatalnokoknál külön rangfokozatok szerint volt megosztva hány szobás lakásra voltak jogosultak, illetve külön összegekben határozták meg, ha a szobák száma nem volt a rendeletben előírtaknak megfelelő. Magyarországi Rendelet Tára 1887. 396-397.

³⁸ A külső szolgálatnál alkalmazott hivatalnokoknak fizették, kiknek munkavégzésükhöz szükséges volt bizonyos vasútvonalak beutazása. Magyarországi Rendelet Tára 1887. 407-408.

³⁹ Csak azok a hivatalnokok kaphatták meg, akik valamilyen vasútvonal építéséhez vannak kirendelve, a pótlékra való jogosultságot külön okmánnyal vagy rendelettel kellett bizonyítani. Magyarországi Rendelet Tára 1887. 394.

⁴⁰ Áthelyezés vagy költözés okán, a felmerülő költségek, kiadások fedezetére szolgált, összege az alábbi illetménynek is a rangfokozatok szerint változott, tartalmazta a csomagolást, a fuvarköltséget és egyéb, más felmerülő kiadást. Magyarországi Rendelet Tára 1887. 408-409.

gálatban. Az irodai munkát végző alkalmazottak a munkavégzésükhöz szükséges irodaszerek finanszírozására külön irodai illetményre voltak jogosultak, melynek összege 80 krajcár volt. Az éves fizetést és az illetményeket évente négy részletben folyósították: január 31., április 30., július és október 31-én. Betegség esetén a véglegesített, évi fizetéssel bíró vasutasok számára egy évig folyósítják az őket megillető állandó illetményeket, ellenben az ideiglenesen alkalmazottak számára maximum hat hónap volt az engedélyezett időszak, ha a betegség elhúzódott elbocsátásra kerültek. Le- vagy felmondás esetén az összes illetmény kifizetésér felfüggesztette a vasúttársaság, még halál esetén az özvegynek vagy a gyermekeinek kifizették a korábban az alkalmazottat megillető illetményt.⁴¹

A hivatalnoki 1889. október elsejétől a hivatalnoki kinevezéshez - a király által 1887. január 15-én kelt legfelsőbb elhatározása alapján- csak olyan egyén alkalmazható, forgalmi, kereskedelmi, távirdai hivatalnokként, aki a tisztképző tanfolyam befejezését jelentő képesítő vizsgát sikeresen teljesítette.⁴² Fizetésük a korona bevezetése és az illetményrendszer átalakítása után évi 1200 koronától 8000 koronáig terjedt, mely lakbérrel is kiegészült lakóhelyük függvényében. (Budapesten 400 és 1600, vidéken 300 és 800 korona közötti illetményre számíthattak.) Fizetésük a vasúti költségvetés 22%-át tette ki, arányuk pedig 8,7% volt (6519 fő).⁴³ Tudunk azonban olyan visszaélésekről, amelyekről maga Baross 1890. február 17-én tájékoztatta a magyar és a közös vasúti igazgatóságokat, hogy a közforgalmú vasutaknál takarékosági szempontból az altiszteket és a szolgálkat olyan állások betöltésére alkalmazzák, melyhez a vasúti tisztképző tanfolyam elvégzése lenne szükséges. Az alkalmazottakat ugyan nem akarja kizárni, viszont forgalmi és távirdai vizsgára küldené őket, ha nem felelnek meg, akkor ismétlő vizsgát tehetnek ugyan, de önálló forgalmi szolgálatot a sikeres vizsga letételéig nem teljesíthetnek.⁴⁴

Arányuk a vonalhosszak növekedésével egyre jelentősebb volt, a kereskedelmiügyi magyar királyi minisztérium 1890. évi költségvetésében, például az Igazgatóságnál dolgozó hivatalnokok létszámát 16-tal növelte, még a gyakornokként szolgáló tisztképzett növendékeknek külön helyeket tartottak fenn a MÁV, napidíjuk - központi gyakornokként- 1 forint 50 krajcár, ami az üzletgyakornokokkal egyenlő összegű volt, még az Igazgatóság költségvetésének éves összege 1 561 805forint volt. Az üzletvezetőségek és forgalmi főnökségek esetében 44 hivatalnokkal alkalmaztak többet, a gyakornoki állások számát 2-vel növelték. Éves költségvetésüket összege nem haladta meg az Igazgatóságét, 1 421 380 forint volt. Az üzletvezetőségek és forgalmi főnökségek üzlethossza 4767 km volt ekkor, még a központi létszám 632 fő volt. A fizetésekre és a lakberekre 6 072 380 forintot különítettek el, a hivatalnokok számát 82 fővel növelték, az

⁴¹ Magyarországi Rendeletek Tára 1887. 393-423.

⁴² Vasúti és Közlekedési Közlöny 1888. év 87. szám 904.

⁴³ Gadanez 1985. 586-587.

⁴⁴ Vasúti és Közlekedési Közlöny 1890. 23. szám 261.

előírányzott üzletgyakornoki állások száma pedig nem pótolta a kialakuló hivatalnokhiányt. Az alkalmazottakat megillette a kilométer és órapénz (1 030 000 forint), a természetbeni adományok⁴⁵, a jutalmak, segélyek (12 372 forint) volt.⁴⁶

Az 1887 és 1893 között végzett hallgatók fizetése 600 és 1000 forint között szóródik.⁴⁷ A legmagasabb és a legalacsonyabb fizetéssel is - a rangsorszámában rögzített adatok alapján- az állomás-felvételi gyakornokok rendelkeztek, 600 (3%), illetve 1000 forinttal (3%), a legtöbbjük 800 forintos fizetést (48%), 900 forintosat (29%), illetve 700 forintosat (18%) bírt. A hivatalnokok között is jelentős mértékű volt a szóródás, fizetésük 600 (12,5%) és 900 (12,5%) forint közé tehető, 40-40% 800, illetve 700 forintos fizetést vihetett haza. Állomásfőnök és állomáselőjáróként, csak 1-1 egykori hallgató került alkalmazásba, fizetésük egyaránt 900 forint volt. Az alkalmazás helye és a fizetés között nem állapítható meg korreláció, a lakbér összegét két kategóriába sorolták: vidék és központ szerint ekkor még nem dolgozták ki precízen a vidéki települések közötti lakbérkülönbségeket.⁴⁸

5. Összegzés

Az 1887 és 1893 között tisztképzőt végzett alkalmazottak próbaszolgálati és beosztási helye között jelentős szóródás figyelhető meg, a két helyszín azonossága ritka volt, csak a Budapesti és a Miskolci Üzletvezetőségen állapítható meg a statisztika alapján. Az 1890. évi költségvetés alapján a legtöbb hivatalnokot az Igazgatóság alkalmazná, azonban a statisztikában nem mutatható ki Budapest és az üzletvezetőségek között jelentős eltérés. Az alkalmazás elnyeréséhez több kritériumnak is meg kellett felelni, melyek nem voltak olyan szigorúak, mint a tisztképző tanfolyam által előírtak. Az egyik kritérium a munkakör betöltéséhez szükséges iskolai előképzettség volt. Az egykori hallgatók iskolai végzettségének dominanciája kevésbé jelentős, mint korábban, egyre fontosabbá válik a munkavégzés morálja. A tíz éves periódus vizsgálata alapján, tévesnek mondható Gonda kijelentése, miszerint a kereskedelmi iskolai végzettséggel rendelkezők rosszabban teljesítették szolgálatukat, mint az egyéb iskolai végzettséggel rendelkezők, az elbocsátások, büntetések vizsgálata alapján ez tekinthető jellemzőnek. A fel- vagy lemondottak közül minden egykori alkalmazott gimnáziumi végzettséggel rendelkezett. A hivatalnokok illetménytáblázata 1872 és 1896 között nem változott, fizetésük 600 és 4000 között volt adható, a tisztképzettek fi-

⁴⁵ A cikk nem fejti ki részletesen mit is értettek pontosan ez alatt.

⁴⁶ Vasúti és Közlekedési Közlöny 1890 136. szám 1360-1361.

⁴⁷ A könnyebb érthetőség kedvéért a pécsi piacon például 1 kg kenyeret 1896-ban 0,20 forintért lehetett megvásárolni. Majdán 2013. 87.

⁴⁸ 1907 után öt különböző lakbér osztályt különböztettek meg, mely Budapesttől és az egyéb, a felsoroltakon kívüli községekig volt csoportosítva, összege 180 koronától (360 forint) 800 koronáig (1600 forint) terjedt. Vasúti almanach és sematizmus 1914. 80.

zetése 600 és 1000 forint között szóródott, ami függött attól, mióta álltak a MÁV szolgálatában. Viszonylag magas fizetésüket próbáltuk érzékeltetni az 1890. évi részletes költségvetés mellett a sajtó révén megjelentetett ügy által is. Beosztási címük állomáselőjáró, állomásfőnök, hivatalnok volt, mint szolgálatot nyertek, a legtöbben állomás-felvételi gyakornokként. Az alkalmazottakat megillető illetmények kapcsán a rangsortáblázatok csak a lakbér illetményt tartalmazták, ezért ennek komplexebb vizsgálatát a szolgálati táblázatok teljes feldolgozása teszi a jövőben lehetővé.

Irodalomjegyzék

Források:

7.sz. Utasítás a m. kir. államvasutaknál alkalmazott hivatalnokok, altisztek és szolgálók illetményei, a nyugdíjasok nyugdíjai és a munkások béreinek kifizetése tárgyában. II. kiadás (1898) Budapest, Légrády Testvérek

1896. 10.17-én kiadott 62206/896. számú szabályzata. MÁV Központi Irattár. Jelzet nélkül irat

1914 Magyar vasúti szaknaptár. Közlekedési almanach és sematizmus. Szerkesztette: Wodiáner Béla Antal. - Budapest: Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdájában.

A magyar királyi államvasutak 1896. évi hivatalnoki összesített rangsora - MÁV Központi Irattár- Jelzet nélkül

Magyarországi Rendeleték Tára 1884. Pest Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1884.

Magyarországi Rendeleték Tára 1887. Pest Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1887.

MÁV Hivatalos Lapja, 1887, 1895,

MNL Z1666 Közlekedési Tanintézet Vasúti Tisztképző jegyzőkönyvek és anyakönyvek 1887-1892

Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1887, 1888, 1889, 1890

Hivatkozott irodalom:

Czére Béla (1987): A vasúti tisztképzés száz éve 1887-1987. Budapest. Közlekedési Dokumentációs Vállalat

Gadanecz Béla. (1981): A vasutasok létszáma, megoszlása, gazdasági és szociális helyzete. Történelmi Szemle. 14. 559-587.

Kövér György (2014): Biográfia és társadalomtörténet. Budapest. Osiris Kiadó

Majdán János (2013): Bérek és dolgozói juttatások a magyarországi vasúttársaságoknál az 1904. évi első vasúti sztrájk előtt. Korall, 52. 70-88.

Majdán János (2014): Vasutak szolgaszemélyzete Magyarországon. In. Gyulai Éva (Szerk.) Úr és szolga a történelemtudomány egységében. Társadalomtörténeti tanulmányok. (pp. 157. 163.) Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc.

Miklós Imre (1937): A magyar vasutasság oknyomozó történelme. Vác. Kapisztrán Nyomda

Pukánszky Béla- Németh András 1996: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. (<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm#Heading13> Letöltés ideje: 2015.05.16.

A vasúti szakoktatás története. 125 éves a vasúti tisztképzés 1887-2012. (2012) MÁV Zrt. Baross Gábor Oktatási Központ. Budapest.

Internetes hivatkozások:

1000 év törvényei weboldalról Letöltés ideje: 2015.05.11-én <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6330>

Lektorálta: Dr. habil. Pap József, intézetigazgató főiskolai tanár, Eszterházy Károly Főiskola

AZ ÓKORI ALEXANDRIAI KÖNYVTÁR MODELLJE A VIRTUÁLIS TÉRBEN

Csont István

Doktorandusz, Informatika PhD, Debrecen, Magyarország

Absztrakt

Tanulmányomban betekintés nyújtok az ókor könyvtár és könyvkiadás kultúrájába. Bemutatom az ókori görög könyvtárak keletkezését egészen Peisisztratos athéni tyrannos könyvtár-alapításától kezdve. Szó esik az ókori római könyvtárakról, valamint az ókor híresebb magán, iskolai és egyéb könyvtárainról is. A projekt fő célkitűzése az alexandriai Museion könyvtár bemutatása, ami vitathatatlanul az antik világ leghíresebb könyvtára. A könyvtár fizikailag ugyan már nem létezik, azonban híre a későbbi korokban is fennmaradt. Mindmáig jelképes erőt képvisel, mintegy a könyvtár-eszmény megtestesítője. A könyvtárban gyűjtött görög irodalmi művek örök értékek az emberi kultúra és művelődés számára. Ez adta jelen kutatás ötletét is, mely alapja az ókori Alexandriai Könyvtár háromdimenziós virtuális könyvtári modelljének megvalósítása, amely a VIRCA (Virtual Collaboration Arena) rendszer prezentációs és navigációs lehetőségeit aknázza ki. A projekt keretén belül Kallimachos osztályozási rendszerét alapul véve az i.e. 3. század görög költészetének és drámairodalmának néhány jeles alkotóját, valamint egyes műveiket választottuk ki a virtuális könyvtárban hozzáférhetővé tett tartalom számára így ezek az ókori művek új formátumban és környezetben kerülnek bemutatásra.

Kulcsszavak: *Könyvtár, Museion, Alexandriai Könyvtár, Kallimachos, Online*

Bevezetés

Az első görög könyvtárak – valószínűleg egyiptomi hatásra – templomi gyűjteményekből nőttek ki magukat. A könyvtár és a mai értelemben is alapfunkciónak tekintett szolgáltatásai a görög világban elsőként Athénban jelentek meg. Aulus Gellius (Kr. u. 2. sz.), egy ókori történeteket összegyűjtő író *Attikai éjszakák* (*Noctes Atticae*) c. gyűjteményében számos gondolatot jegyezett fel a könyvgyűjtés illetve közreadás kezdeteiről.

Tőle tudhatjuk meg, hogy először Peisistratos athéni tyrannos alapított könyvtárat valamint az ő nevéhez fűződik Homéros két eposzának, az Iliasnak és az Odyszeiának az írásba foglalása (addig az énekmondók szabadon adták elő az egyes történeteket, történetfüzéreket) – látható, hogy már itt megjelenik a dokumentumok közreadása is. A Peisistratos által alapított könyvtár gyűjteményét Athén elfoglalása után Xerxés Perzsiába vitette (Kr. e. 480), majd ezt a gyűjteményt Seleukos Nikatör visszaszerezte és visszavitette Athénba (Kr. e. 3. sz.). Egyiptomban a Ptolemaios fáraók 700.000 tekeresből álló gyűjteményt hoztak létre, amelynek nagy része – többek között – Iulius Caesar alexandriai háborújában a tűz martalékává lett (Kr. e. 43).¹

¹ Grüll Tibor: Könyvtárak és könyvkiadás az ókorban. In: *Bevezetés az ókortudományba I.* (Szerk. Havas László – Tegye Imre). Debrecen, 1998. p. 223.

Hellénisztikus könyvtárak

A hellénisztikus korszakban a két legjelentősebb tudományos központ az alexandriai Museion és a pergamoni könyvtár voltak. Az alexandriai Museion, magyarul a Múzsák temploma nem csupán könyvtár volt, hanem egyszerre kutatóbázis is, többek között volt benne állatkert, botanikus kert és csillagvizsgáló is. Alapítója I. Ptolemaios Sótér nevéhez fűződik. Első könyvtárosa Démétrios, további, név szerint ismert könyvtárosai a következők voltak: az ephesosi Zénodotos, a kyrénéi Kallimachos, a rhodosi Apollónios, a szintén kyrénéi Eratosthenés és a byzantioni Aristophanés. A pergamoni könyvtár a hellénisztikus görög világ másik legnagyobb gyűjteményével rendelkezett. I. Attalos alapította majd II. Eumenés fejlesztette tovább és az egyetlen hellénisztikus könyvtár, amelynek a régészeti feltárása is megtörtént Athéna Polias szentélykörzetében.²

A Museion

Érdemesebb jobban megvizsgálni az alexandriai könyvtárat, hiszen bár semmi nem maradt belőle az antik (görög-római) világ leghíresebb könyvtára. Híre a későbbi korokban is fennmaradt és napjainkig jelképes erőt képvisel, mint a könyvtár-eszmény megtestesítője. A Museion esetében I. Ptolemaios Sótér eredeti célja az volt, hogy áttelepíti Aristotelés peripatetikus iskoláját Athénből Alexandriába. Az iskola végül nem költözött, azonban mégis nagy hatással volt a Museionra és annak könyvtárára. Nevét a kilenc múzsáról kapta, melyek mindegyike valamilyen szinten az emlékezetet testesítették meg az egyes tudományokon belül.³

1. Kalliopé: az epikus költészet, a filozófia és a tudományok
2. Terpsichoré: a tánc
3. Thalia: a komédia, a színház
4. Melpomené: a tragédia, a dráma és a gyászének
5. Polyhymnia: a himnikus költészet
6. Euterpé: a lírai verselés és a zene
7. Erató: a szerelmi költészet és a dalok
8. Klió: a történetírás
9. Urania: a csillagászat és az asztrológia múzsája.⁴

A nagy ókortörténeti összefoglalás találóan fogalmazza meg, hogy amíg a klasszikus kori Hellasban a múzsák a szent hegyeken (Olimpos, Helikón, Parnassos) éltek, addig a hellénisztikus korban a makedón eredetű Ptolemaiosok alatt a Ní-

---

² Grüll 1998, p. 224.

³ Collins, William P.: *The International Bahá'í Library and the Library of Alexandria*. (1996) http://bahai-library.com/collins_library_alexandria [Letöltve: 2015.05.13]

⁴ Erskine, Andrew: *Culture and Power in Ptolemaic Egypt. The Museum and Library of Alexandria*. Cambridge, 199. p. 40.

lus deltájába költöztek, a korábbi szentélyek helyett a könyvtár lett az otthonuk.⁵ A Museion tudosaival és könyvtárával együtt sokkal inkább egyetemként működött, egy hely volt, amely a zenének és a költészetnek is otthont adott. Eredetileg a múzsáknak szentelt pogány templomot jelentette tehát abban az egyiptomi templomkönyvtárak hagyománya összekapcsolódott a görög vallási és intellektuális hagyományokkal. A királyi kincstárból fenntartott Museion egyik legfontosabb részét alkotta a könyvtár. Feladata a görög nyelven írt valamennyi dokumentum összegyűjtése, a görög írásbeliség területén a teljességre törekedtek. Állománya virágkorában 490 000 papirusztekercsből állt, duplumokkal együtt nagysága 700 000 tekercsre volt becsülhető.⁶ Minden műből a legjobb, legeredetibb és leghitelesebb példányt kívánták megszerezni az egyiptomi uralkodók vásárlással, kölcsönzéssel vagy elkobzással. A tekercsek gyűjtésénél teljességre törekedtek, ennek egyik példája, hogy az Alexandriai kikötőbe érkező hajókat átkutatták és lefoglalták a könyvrakományukat. A művekről másolatot készítettek az alexandriai könyvtárban. A phaléroni Démétrios az alexandriai könyvtár eredeti elrendezésén dolgozott Kr. e. 290 és 282 között. Ő fakultásokba szervezte mind a Museiont, mind a könyvtárat, amelyeknek élére egy-egy főpapot nevezett ki.⁷ A Ptolemaios uralkodók ingyenes ellátást, bentlakást, szolgálkat, adómentességet és magas jövedelmet kínáltak a tudósoknak, hogy a Museionba való bent tartózkodásra csábítsák őket. A Museion mellett Kr. e. 235-ben III. Ptolemaios Euergetés fáraó egy másik könyvtárat alapított Alexandriában, a Serapis (vagy Sarapis) templomban. Ez volt a Serapeion (vagy Sarapeion). A későbbi időszakban feltételezhető, hogy a Serapeion könyvtár olyan irodalmi műveket foglalt magába, amelyeket a Museion könyvtárához hozzá nem férő olvasók általános használatára szántak tehát egy, a mai értelemben vett közkönyvtár lehetett a művelt alexandriai lakosok számára.⁸ Az Alexandriai Könyvtár és Serapeion létrehozása hozzájárult ahhoz, hogy Alexandria intellektuális és kulturális központtá válhasson Egyiptomban.

Az Alexandriai könyvtár pusztulásáról számos történet maradt fenn, amelyek különféle mítoszokban követhetők nyomon. Kr. e. 48-ban Iulius Caesar felégette Alexandriát, ezáltal a könyvtár nagy része a tűzvész martalékává vált. Ezt követően az Augustus Kr. e. 30-as alexandriai bevonulását követő pusztítás tovább csonkította a könyvtár állományát. A teljes pusztulást azonban az arab hódítás hozta el, amikor felgyújtották a könyvtár maradék állományát is – mondván, minden, ami fontos azt a Korán tartalmazza.⁹

⁵ Turner, Eric: Ptolemaic Egypt. Religion, literature, art. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. VII. Pt. 1. The Hellenistic World.* Cambridge University Press, 2006. p. 170-171.

⁶ Philips, Heather: *The Great Library of Alexandria.* San Diego, 2010. p. 4.

⁷ Wiegand, Wayne E. et alii: *Encyclopedia of Library History.* New York, 1994. p. 23

⁸ Blum, Rudolf: *Kallimachos. The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography.* Wisconsin, 1991. p. 106.

⁹ Philips 2010, p. 6.

Ókori osztályozási rendszerek

Már az ókorban sem csupán a dokumentumok összegyűjtését értettük a könyvtár fogalom alatt. Az állomány gyarapítása mellett megjelent a közreadás is. Ezeknek a könyvtári feladatoknak pedig alapfeltétele a művek feldolgozása. Ezt bizonyítják a fennmaradt ókori osztályozási rendszerek is, melyek segítségével nem csupán kategorizálták a műveket, hanem segítségével könyvtári rendet is felállítottak.

Az ókori keleten Agade városában Sarrukin király létesített könyvgyűjteményt, Ninive városában pedig Assurbanipal asszír király¹⁰. A könyvtár anyagát felsoroló katalógus szerint a könyvek témakörönként voltak elhelyezve: történelem, matematika, jog, stb. Az egyiptomi Edfu templom könyvtárában a könyvek tartalom szerinti csoportosításával találkozunk vagyis a kézirattekercseket két nagy osztályban sorolták és azon belül 37 csoportot alakítottak ki.¹¹ Az ókori görög rendszerek alatt a kor legrészletesebb osztályozási rendszereit értjük. Több neves tudós nevéhez is köthető egy-egy osztályozási rendszer. Platón (Kr. e. 427-347) osztályozási rendszere a hármas tudományfelosztása alapul és hosszú időn át hatással volt a tudományok osztályozására: dialektika (értelem); fizika (érzékelés); etika (érzelem és akarat).¹² Egy másik nagy osztályozási rendszer Aristotelés nevéhez köthető (Kr. e. 384-322) és Platón rendszerén alapszik, de gazdagabban csoportosítja a tudományokat: elméleti tudományok (matematika, fizika, lélektan stb.); gyakorlati tudományok (etika, politika stb.) valamint teremtésre irányuló tudományok (retorika, poétika). Egy harmadik típusú tudományfelosztás Philón nevéhez köthető (Kr. e. 3. század), melynek fő jellemzője, hogy hat szabad művészetet ölel fel: grammatika, dialektika, rhétorika, zene, logika, geometria. Később, a középkorban ez a felosztás egészült ki a hetedik szabad művészettel, az asztrológiával.¹³ Meg kell említeni egy egyedi osztályozási rendszert is, amelyet Plinius dolgozott ki (Kr. u. 1. század). Plinius harminchét kötetből álló enciklopédikus művében (*Naturalis historia*) újszerű szemléletet jelenített meg, miszerint a tudományokat tárgyuk szerint ragadta meg és az általánostól a különös felé haladva sorolta fel azokat (pl. világ-légkör-víz-országok-népek-ember-állatok-növények-fémek-közetek). Az egyes csoportokon belül logikus kapcsolatokat alakított ki, pl. a szőlő után következik a szőlő művelése, a bor készítése, a részegség stb.¹⁴

¹⁰ Wiegand 1994, p. 28-29.

¹¹ http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/institutions/house_of_books.htm#rem9
[Letöltve: 2015.05.13]

¹² Kramer, Hans Joachim: *Plato and the Foundations of Metaphysics*. New York, 1990. p. 22-23.

¹³ Davidson, Thomas: *Aristotle and the Ancient Educational Ideals*. New York, 1905. p. 239-243.

¹⁴ Pliny's Natural history. In thirty-seven books. London, 1847.

Az alexandriai könyvtár osztályozási rendszere

Az fent leírtak alapján jól látható, hogy az ókori görög osztályozási rendszerek mennyire részletes kategorizálást tettek lehetővé. Azonban fontos kiemelni az alexandriai könyvtár rendkívül részletes katalógusát és annak sajátosságait. Osztályozási rendszerének előzményeként tudni kell, hogy az ephesosi Zénodotos¹⁵ a nagyobbik könyvtár egyik vezetője (Kr. e. 284-től), grammatikus, irodalomkritikus bevezette a görög művek téma/helyiség és szerzői betűrend szerinti rendezését.¹⁶ Leltárjegyzéket készített, amelyben a műveket három csoportba sorolta.¹⁷ Először használt metaadatokat (mű szerzője, címe, témája)¹⁸ a tekercek alján, amelyek elősegítették, hogy a művek gyorsan visszakerüljenek a besorolt témakategóriának megfelelő helyre. Állományát a könyvtár harmadik vezetője, Kallimachos rendezte Kr. e. 260-240 között. Az ő irányításával készült el a gyűjtemény katalógusa, a *Pinakes (Fatáblák)*.¹⁹ A katalógus teljes címe: „*Mindazok táblázatai, akik az irodalom valamely területén jelentőset alkottak.*”²⁰ A szerzői megközelítést alkalmazva minden névhez rövid életrajzot illesztett, továbbá jellemezte az egyes írások eredetiségét. Mivel a cím (ha létezett egyáltalán) ritkán volt egyértelmű, mindig hozzáfűzte a mű első sorát katalógusához, és közölte, hány sorból áll a mű. Ezen kívül rövid tartalmi ismertetést nyújtott a művekről.²¹ Katalógusa 120 könyvből állt, kb. 200 000 papirusztekerceset regisztrált vele.²² Teljessége miatt a görög irodalom bibliográfiája és a tudománytörténet őse is. Napjainkban ugyan már nem létezik, a bizánci időszakban a görög irodalom elfogadott tájékoztatóeszközeként használták. A *Pinakes* szerkezete a korabeli tudósok és irodalmárok gondolarendszerét követve két szintre tagolódott. Az egyik (a felső) az írók csoportosítása – ez adta a felosztás vázát – a másik az egyes csoportokon belüli szerzői betűrend.²³ Mindkettőben hat-hat csoportot alakított ki. A költők a csoportján belül kaptak helyet az epikusok, elégikusok, szatirikusok, lírikusok, tragédiaírók és komédiaírók. A prózaírók csoportján pedig a történetírók, szónokok, filozófusok, orvosok, természettudósok és a vegyes csoportok (itt voltak a szakácskönyvek is „vacsorázó írók” alcímmel).²⁴

¹⁵ Blum 1991. p. 127.

¹⁶ Casson, Lionel: *Libraries in the Ancient World*. Yale University, 2001. p. 37.

¹⁷ Casson i.h.

¹⁸ Wrigth, Alex: *Glut. The Deep History of Information Science: Mastering Information Through the Ages*. Washington, 2007. p. 73.

¹⁹ El-Abbadí, Mostafa: *The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria*. Mayenne, 1990. p. 101.; vö. Turner i.m. 171.

²⁰ Wrigth 2007. p. 73.

²¹ Staikos, Konstantinos: *The Great Libraries. From Antiquity to the Renaissance*. Newcastle, 2000. p. 68.

²² Bagnall, Roger S.: *Alexandria. Library of Dreams*. New York, 2002. p. 365.

²³ Staikos 2000. p. 68.

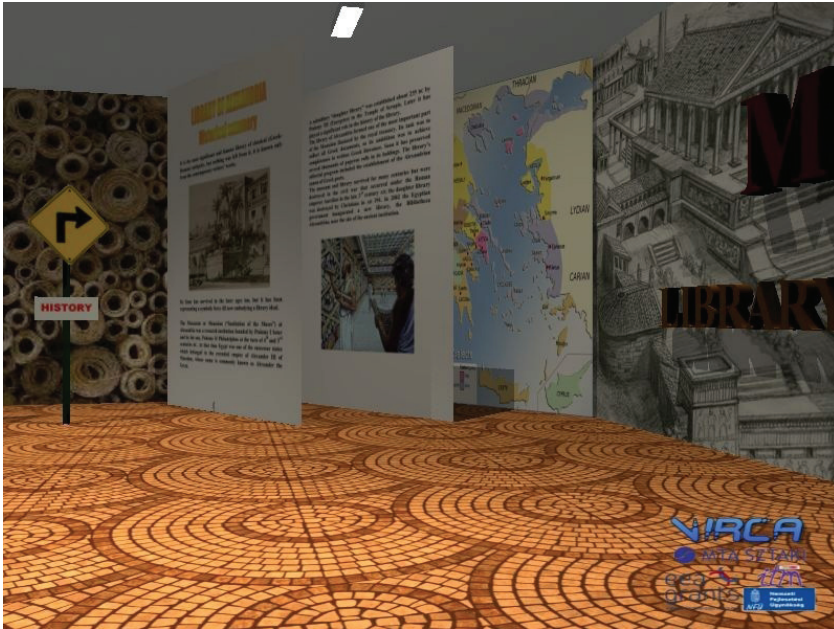
²⁴ Bényei Miklós: A művelődéstörténet könyvtári vonatkozásai II. A hellenisztikus birodalmak könyvtárai, az alexandriai könyvtár. Eger, 2001. p. 24.

A 3D környezet bemutatása

Az ókori Alexandriai Könyvtár háromdimenziós virtuális könyvtári modelljének megvalósítása, a VIRCA (Virtual Collaboration Arena) rendszer prezentációs és navigációs lehetőségeit aknázza ki.²⁵ Kallimachos osztályozási rendszerét alapul véve a Kr. e. 3. század görög költészet és drámairodalom néhány jeles alkotójának, valamint egyes műveinek a virtuális könyvtárban történő megjelenítését tűztük ki célul. Döntő indok volt, hogy a görög költői-irodalmi művek alapvető kulturális értékeket képviselnek az ókortól napjainkig, a mai kultúra szerves részét alkotják. A kutatás keretein belül ezeket az ókori műveket új formátumban és környezetben kívántuk bemutatni. Jelenleg az eredeti görög irodalmi szövegek angol és magyar fordításaival dolgozunk és annak érdekében, hogy a megjelenített tartalom a 3D-s virtuális térben visszakereshető legyen a felhasználók számára, meghatározott metaadatokat kapcsoltunk a kiválasztott ókori görög szövegekhez (pl.: szerzői adatok, kategóriák). A 3D-s térben a virtuális szoba hátsó falán jelenítjük meg a szoba „főcímét”: Museion (a múzsák otthona vagy szentélye). A háttérkép az egykori Alexandriai Könyvtár rekonstruált képét mutatja, attól balra és jobbra tájékoztató posztereket helyeztünk el, amelyek bemutatják az ókori Alexandriai Könyvtár rövid történetét, továbbá megjelenítünk egy térképet a könyvtár akkori környezetéről és ismertetjük a könyvtár Kallimachostól származó osztályozási rendszerét.²⁶

²⁵ <http://virca.hu/> [Letöltve: 2015.05.13]; ld. még P. Galambos and P. Baranyi, “VirCA as Virtual Intelligent Space for RT-Middleware,” in AIM 2011. Proceedings of the 2011 IEEE/ASME International Conference on Advanced Intelligent Mechatronics, (Budapest, Hungary, July 3-7 2011,) 140–145.

²⁶ Boda, I. – Bényei, M. – Tóth, E.: New dimensions of an ancient library: the Library of Alexandria. In: Baranyi P. et alii (eds.): Proceedings of the 4th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications. CogInfoCom 2013. (Budapest, Hungary, December 2-5. 2013.) Budapest: IEEE Hungary Section, 2013. 537-542.

A falakat papiruszok ismétlődő képei dekorálják, a padlót pedig ókori mintázatok díszítik. A szemközti falon maximum 18 kabinet helyezkedik el két sorban.

A kabinetek koncepciója alapvető a virtuális könyvtári modell szempontjából, mivel kiválasztott könyvtári tartalmakat ezekben jelenítjük meg. A kabinetek tetején egy felirat mutatja a kabinethez tartozó kategóriát vagy a szerző nevét. A kabinetek elejét egy „függönyként” megjelenített kép díszíti, amely a kabinetben levő szöveg címét vagy pedig a szerző képét mutatja. A kabinetek „mennyezetén” egy „lámpát” helyeztünk el, hogy megvilágítsuk a kabinetben megjelenített szöveget. A kabinetekhez kétoldalt egy maximum 4 képből álló képfolysót kapcsolunk.²⁷

²⁷ Boda István – Tóth Erzsébet – Bényei Miklós – Csont István: Kulturális örökség és virtuális valóság – az ókori Alexandriai Könyvtár. In: Kunkli Roland – Papp Ildikó – Rutkovszky Edéné (szerk.): Informatika a felsőoktatásban 2014. Konferencia kiadvány. Debrecen: Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2014. 384-390.

Technikai információk

A virtuális szobát és a szoba tartalmát egy jól dokumentált XML fájl írja le. Egy PHP-MySQL alapú alkalmazás segítségével interaktívan konvertáljuk a kiválasztott könyvtári tartalmakat VirCA alapú XML reprezentációra ahol a bemenet a különböző szempontok alapján kiválasztott könyvtári tartalom, a kimenet pedig maga a virtuális szoba 3D objektumait (pl. kabineteket, képeket, szöveges tartalmakat stb.) leíró XML fájl. A virtuális könyvtárunkban hozzáférhető könyvtári tartalmakat adatbázisba szerveztük, amihez egy interaktív kereső felületet készítettünk a releváns információ megkeresésére. A keresési eredmények a virtuális szoba elrendezését és struktúráját követő weblapon is megjelennek, más szóval a weblap a 3D virtuális könyvtári modell hipertext reprezentációját („2D projekcióját”) jeleníti meg. Ezen kívül a fejlesztésünk a keresési eredmények Hypergraph-ban történő megjelenítésére,²⁸ illetve az XML látványosabb megjelenítését szolgáló XSL reprezentációra is képes.²⁹

A 3D környezet előnyei:

Speciális megjelenítési és navigációs lehetőségek állnak rendelkezésre, melyek segítségével bármilyen irányban mozoghatunk, körbejárhatjuk és megvizsgálhatjuk az objektumokat. Lehetővé teszi az objektumok közötti kapcsolatok egészben történő, „holisztikus” áttekintését, ami a virtuális valóságban erős érzelmi hatást, „qualia”-t eredményezhet, mint például a számítógépes játékok esetében is. A 3D környezet egyes tulajdonságai akadálymentességi szempontból is előnyösek, ilyen például a nagyítás funkciója.

További fejlesztések

A 3D virtuális könyvtári modell felhasználható az oktatásban. Segítségével hatékony tartalomszolgáltatás valósítható meg, valamint keressük a modell további alkalmazási lehetőségeit (például a nyelvoktatásban, műelemzésben, könyvtári repozitóriumok virtuális megjelenítésében stb.). Segítségével alapvető kulturális értékeket tehetünk közzé, mint például az Alexandriai Könyvtár, az ókori kultúra vagy a mitológia esetében. Továbbá az általunk már kialakított 3D virtuális könyvtári modellt reményeink szerint felhasználhatjuk majd egyes könyvtári rendszerekben vagy könyvtári jellegű weblapokon is.

²⁸ <http://hypergraph.sourceforge.net/docs.html> [Letöltve: 2015.05.13]

²⁹ Boda István –Tóth Erzsébet –Bényei Miklós –Csont István: A three-dimensional virtual library model of the ancient Library of Alexandria. In: Proceedings of the 9th International Conference on Applied Informatics. ICAI 2014. (Eger, Hungary, January 29-February 1, 2014.) Volume 1. 103-111.

Irodalomjegyzék

- Grüll Tibor: Könyvtárak és könyvkiadás az ókorban. In: *Bevezetés az ókortudományba I.* (Szerk. Havas László – Tegye Imre) Debrecen, 1998.
- Erskine, Andrew: *Culture and Power in Ptolemaic Egypt. The Museum and Library of Alexandria.* Cambridge, 1995.
- Philips, Heather: *The Great Library of Alexandria?* San Diego, 2010.
- Wiegand, Wayne E.: *Encyclopedia of Library History.* New York, 1994.
- Blum, Rudolf: *Kallimachos. The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography.* Wisconsin, 1991.
- Kramer, Hans Joachim: *Plato and the Foundations of Metaphysics.* New York, 1990.
- Davidson, Thomas: *Aristotle and the Ancient Educational Ideals.* New York, 1905.
- Pliny's *Natural history.* In thirty-seven books. London, 1847.
- Casson, Lionel: *Libraries in the Ancient World.* Yale University, 2001.
- Wright, Alex: *Glut. The Deep History of Information Science: Mastering Information Through the Ages.* Washington, 2007.
- El-Abbadi, Mostafa: *The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria.* Mayenne, 1990.
- Staikos, Konstantinos: *The Great Libraries. From Antiquity to the Renaissance.* Newcastle, 2000.
- Bagnall, Roger S.: *Alexandria. Library of Dreams.* New York, 2002.
- Bényei Miklós: A hellenisztikus birodalmak könyvtárai, az alexandriai könyvtár. In: A művelődéstörténet könyvtári vonatkozásai II. Eger, 2001.
- Boda, I. –Bényei M. and Tóth, E.: New dimensions of an ancient library. The Library of Alexandria. In: Baranyi, P. et al. (eds.): *Proceedings of the 4th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications.* CogInfoCom 2013.
- Boda István, Tóth Erzsébet, Bényei Miklós, Csont István: Kulturális örökség és virtuális valóság – az ókori Alexandriai Könyvtár. In: Kunkli Roland, Papp Ildikó, Rutkovszky Edéné (szerk.): *Informatika a felsőoktatásban 2014.* Konferencia kiadvány. Debreceni Egyetem Informatikai Kar, Debrecen, 2014.
- Boda, István –Tóth, Erzsébet –Bényei, Miklós – Csont, István: A three-dimensional virtual library model of the ancient Library of Alexandria. In: *Proceedings of the 9th International Conference on Applied Informatics. ICAI 2014.* (Eger, Hungary, January 29-February 1, 2014.) Volume 1.
- Turner, Eric: Ptolemaic Egypt. Religion, literature, art. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. VII. Pt. 1. The Hellenistic World.* Cambridge University Press, 2006.
- Internetes források:
The International Bahá'í Library and the Library of Alexandria / William P. Collins – United States, 1996 - http://bahai-library.com/collins_library_alexandria [Letöltve: 2015.05.13]

http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/institutions/house_of_books.htm#rem9

[Letöltve: 2015.05.13]

www.virca.com[Letöltve: 2015.05.13]

<http://hypergraph.sourceforge.net/docs.html> [Letöltve: 2015.05.13]

Lektorálta: Forisek Péter PhD, tanszékvezető, egyetemi docens, DE BTK Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék

A PARLAMENTÁRIS RENDSZEREK PREZIDENCIALIZÁLÓDÁSA

Dobos Arnold

Budapesti Corvinus Egyetem, PhD-hallgató, dobosarnold@gmail.com

Absztrakt

Tanulmányom középpontjában az angolszász irodalomban egyre népszerűbbé váló elmélet áll, a prezidencializálás (elnöksödés) elmélete. Az elnöksödésnek több definíciója is létezik, ezek közül a Thomas Poguntke és Paul Webb szerzőpáros fogalom meghatározása számít a legelfogadottabbnak és a leggyakrabban hivatkozottnak. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a prezidencializálás három területen mehet végbe, jellemzően parlamentáris rendszerekben, a következőképpen. A végrehajtó hatalmon belüli elnöksödés azt jelenti, hogy erőátrendezés történik a kormányon belül a miniszterelnök javára. A párton belüli prezidencializálás alatt azt értjük, hogy a pártvezérek szerepe növekszik, s itt is erőátrendezés megy végbe a pártvezérek javára. Végül, a választási elnöksödés három folyamat egyidejű felerősödését jelenti: különös hangsúly helyeződik a vezetői vonzerőre a választási kampányokban; a médiatudósítások közép-pontjába a pártvezérek, mindenek előtt a miniszterelnök kerül; a pártvezérek választói magatartásra gyakorolt hatása jelentőssé válik.

Az elméletet azért kívánom részletesen bemutatni, mert úgy gondolom, a rendszerváltozás utáni Magyarország politikai rendszerének legfontosabb aspektusainak magyarázatához megfelelő szempontrendszer tud adni a prezidencializálás tézis. Gondolhatunk itt a kormányfő végrehajtó hatalmon belüli megerősödésére. Emellett a választási folyamat átalakulásának iránya és a pártvezérek kiemelkedése is olyan folyamat, mely azt mutatja, hogy az elmúlt huszonöt évben, de érezhetően főleg az első Orbán-kormány óta Magyarországon kialakult egy olyan trend, amely bár nem töretlen, mégis kimondható, hogy észlelhetően a prezidencializálás tézisben leírtakhoz hasonlatossá vált a legtöbb magyar miniszterelnök.

Először meghatározom magát a fogalmat. Majd a legfontosabb szerzőkre hivatkozva bemutatom, hogy miképp is lehet az elnöksödés elméletét operacionalizálni, vagyis hogy melyek a legfontosabb kérdések, amelyek alapvető fontosságúak azt illetően, hogy egy országban beszélhetünk-e erről a jelenségről. A különböző politikai és intézményi kontextusban elvégzett kutatások segíthetnek az elmélet alkalmazhatóságát illető tanulságok levonásában. Ezután pedig ismertetem a témában elhangzott legfontosabb kritikákat. Tanulmányon célja nem csak a bőséges, főként nyugat-európai szakirodalmon ismertetése, hanem részben az esettanulmányok megvizsgálásán keresztül az elmélettel kapcsolatos legfőbb kritikák megfogalmazása, és a konklúziók levonása.

Kulcsszavak: *prezidencializálás, politikai elmélet*

1. Az elnöksödés fogalma

A prezidencializálás elméletének leginkább rendszerezett fogalmi meghatározását Thomas Poguntke és Paul Webb adják. Ők ketten 2005-ben szerkesztettek egy tanulmánykötetet (2005a), amelyben különböző szerzők egyes országokról írtak tanulmányokat, hogy megnézzék, mennyire jellemzi azokat a prezidencializálás jelensége. A kötet elején Poguntke és Webb elméleti mun-

kája található (2005b), melyben lefektetik azt a szerkezeti keretet, melyet mind-egyik szerző alapnak vett tanulmánya írásakor, így az jó összegzését adja a jelenségnek.

Oleg Zaznaev, Webb és Poguntke munkáira hivatkozva egy tanulmányában (2008: 30) azt írja, hogy a prezidencializálódás két fajtája különíthető el egymástól: a jogi (de jure) és a tényleges (de facto) (Poguntke és Webb, 2005).

Poguntke és Webb szerint a de facto prezidencializálódás olyan folyamat, melyet két dolog jellemez a leginkább. A végrehajtó hatalmon belül a kormányfő javára végbemegy egy erőátrendeződs. A kormányfő számára elérhető erőforrások ennek eredményeképp növekednek, továbbá az autonómiája is jelentősebbé válik. Emellett, mint pártvezér, a párton belül is megnövekedik a hatalma. Fontos megjegyezni, hogy a politika prezidencializálódása olyan folyamatot ír le, ahol az összes párton belül érvényes ez a jelenség. A másik fontos változás pedig az, hogy a választási kampányok növekvő mértékben vezetőközpontúvá válnak. Ez utóbbit perszonalizációnak nevezzük, ami nemcsak azt jelenti, hogy a választási kampányokban a vezetők szerepe megnő, hanem egyben azt is, hogy a mindenkori pártvezérek nagy hatást gyakorolnak a választói magatartásra (2005a: 5-11).

Poguntke és Webb írásaikban kifejtik, hogy az elnökösdést nem alkotmányjogi dimenzióban értik, hanem politikai értelemben (2005a: 7). A fogalmat illetően ebben meg is egyeznek Michael Foley-val, aki szintúgy nem jogi értelemben, mint inkább analógiaként beszél prezidencializációról. A két elmélet közötti különbség a következőben áll. Foley szerint a prezidencializálódás azt a folyamatot jelenti, amelynek hatására a parlamentáris rendszerek tényleges politikai vezetői, vagyis a miniszterelnökök, Foley esetében elsősorban az Egyesült Királyság miniszterelnöke, működésüket tekintve egyre hasonlóbbá válnak az amerikai elnökhöz, maguk is elnökké válnak, bár nem ugyanolyanná mint az amerikai elnök. Mivel az elmélet valamennyi képviselője egyetért abban, hogy a prezidencializálódás, ebben a formában, nem eredményezi a parlamentáris rendszerek prezidencialissá válását rendszerszinten, így Foley meghatározása számottevő kritikában részesült.

Dowding (2013) kritikájára reagálva Foley megvédte korábbi álláspontját. Foley azt írja, hogy ő sohasem állította, hogy az elnöki analógia azt jelentené, hogy a brit miniszterelnök teljesen hasonul az amerikai elnökhöz. Célja az volt, hogy egy szélesebb perspektívába helyezze a brit miniszterelnökről való gondolkodást, nem törekedett az egyenértékűség, valamifajta konvergencia-folyamat demonstrálására, számára az analógia eszköz volt arra, hogy meghaladja a korábbi zárt és statikus elemzési keretet. A két vezető hasonló utat járt be Foley szerint. Célja volt azt kihangsúlyozni, hogy ami létrejött az nem az amerikai elnökség brit verziója, hanem egy hiteles brit elnökség, amely a brit politikai struktúrából fejlődött ki, a brit politikai feltételekre és hagyományokra adott válaszul. Az elnöki analógia Foley szerint olyan értelmezési tér felé nyit ablakot, amely által megragadhatóvá válik a végrehajtó leadership multidimenzionális és

transzcendens karaktere, mely korunk komplex politikai világában a kormányfőt jellemzi (2013: 661).

Poguntke és Webb sem az amerikai elnökkel való hasonlóságról beszél. A két szerző közös írásaikban többször is, legszemléletesebben 2013-as tanulmányukban, kifejtették már, hogy ők ideáltípusokból indulnak ki (2013: 647-650). Meghatározzák azt, hogy pontosan mit is értenek parlamentáris és prezidenciális rendszer alatt. Az általuk megalkotott ideáltipikus elnöki rendszert leginkább két dolog jellemzi. Egyrészt az, hogy a végrehajtó hatalom fejt a nép választja, másrészt pedig a hatalmak szétválasztása (2013: 647). Ezt véve alapul Poguntke és Webb azt mondja, hogy ebből logikusan következik, hogy a miniszterelnök nagyobb hatalommal rendelkezik egy ilyen rendszerben, mint amilyennel bírna a kabinetkormányzás esetén. A párttal szemben a vezérnek nagyobb az autonómiája, mint amilyen a parlamentáris rendszerekben általában. A választási folyamatok pedig jobban koncentrálnak a vezérre, mint a parlamentáris rendszerekben. Ezek egymással össze is függnék. Könnyű belátni, hogy az elnöki rendszerekben az elnök rendkívül nagy hatalmát a végrehajtó hatalmon belül a vezérközpontú választási kampány magyarázza részben. Közvetlen, visszavonhatatlan személyi mandátumot szerez, amely így különleges autoritást biztosít számára a kormányon belül. Továbbá, a hatalmak elválasztása azt jelenti, hogy a kabinettagok a törvényhozó hatalmon belüli támogatóikkal nem mozdíthatják el az elnököt. Fordítva is ugyanez mondható el (2013: 648).

Ezeket az érveket Poguntke és Webb a Parliamentary Affairs 2013. évi harmadik számában Keith Dowdinggal lezajlott vitában hozták fel. Dowding ugyanis azt állította, hogy minél erősebbé válik a miniszterelnök annál jobban eltávolodik az elnöktől működésében, hiszen a miniszterelnök, különösen a brit, a kezdetektől nagyobb belföldi hatalommal rendelkezik Dowding szerint mint az amerikai elnök. Dowding úgy fogalmazott, hogy a centralizáció a végrehajtó hatalmon belül még inkább messze viszi a miniszterelnököt a prezidencializmustól (Dowding, 2013: 618).

Poguntke és Webb fent bemutatott érvelése rávilágít Dowding kritikájának gyengeségére. Az ugyanis igaz, hogy az elnök törvényhozás felett gyakorolt hatalma gyengébb a miniszterelnökénél, azonban a fent említett okok miatt a végrehajtó hatalmon belüli autonómiája a kormányon belül, egyszersmind a hatalma a végrehajtó hatalmon belül egészen biztosan nagyobb. Fontos látni, hogy elméleti ideáltípusról van szó. A formális autoritás az elnök személyében lakozik. A prezidencializálódás tehát azt jelenti, hogy a (1) végrehajtó hatalmon belül nagyobb hatalomra tesz szert a miniszterelnök, (2) a párton belüli autonómiája növekedik, a (3) választási folyamat pedig egyre vezérközpontúbbá válik. A szerzőpáros szerint ezek fémjelzik az ideáltipikus elnöki rendszert. Tehát miközben az adott parlamentáris rendszer továbbra is ugyanabba a rezsimtípusba tartozik, a tényleges működési módjában válhat hasonlatossá az elnöki rendszerhez (prezidencializálódás), amennyiben ezek a folyamatok nyilvánvalóvá válnak.

Ahol tehát ez megtörténik, ott láthatunk egy elmozdulást a kollektív pártosodott politikától (tipikusan a parlamentáris rezsimek ideáltípusa) az individuálisabb vezérközpontú politika felé (tipikusan az ideáltipikus prezidencializált rezsím) (2013: 649). Ezt értik a szerzők prezidencializálódás alatt.

Szó szerint a prezidencializálódás az elnöki rendszerek egy vagy több formális-alkotmányos jellegzetességének az átvételét jelenti. Elnökivé azonban csak az összes kritérium teljesülése esetén válna, úgymint az elnök közvetlen választásának bevezetése, a hatalmi ágak elválasztása, az egyéni végrehajtó hatalom kialakulása és a kollektív kormányzati felelősség hiányának esetében. Webb azt állítja, hogy azon rendszerek, amelyek egyes elnöki jellegzetességeket meghonosítanak, azok bár nem válnak elnöki rendszerré, de a prezidencializálódás jellemzi őket (Zaznaev, 2008: 30). A prezidencializálódás már korábban megemlített vonásai mellett a leggyakrabban előforduló sajátosságoknak (1) a miniszterelnök erőforrások feletti növekvő kontrollja és (2) a miniszterelnök növekvő autonómiája tekinthetőek.

A nyugati szakirodalomból az látható, hogy a legtöbben a Poguntke-Webb szerzőpáros fogalmi készletét használják, amikor a prezidencializálódást elemzik. Azonban, azt is meg kell említeni, hogy Foley mellett még van néhány szerző, aki másképp definiálta az elnökösödést. Helms (2013) kiemeli tanulmányában, hogy James (2009) például prezidencializálódásnak az (amerikai) elnökség történeti felemelkedésének leírását érti. Samuels és Shugart (2010) közös tanulmányukban pedig a prezidencializálódást a következőképp határozzák meg: a hatalmak elválasztása alapvetően alakítja a pártok szervezeti és magatartási jellegzetességét, mégpedig olyan módon, ami nagyon távol áll a parlamentáris rendszerekben tapasztaltaktól.

2. Az elnökösödés operacionalizálása

A fogalmak tisztázása után először tehát a Poguntke és Webb szerzőpáros által definiált jelenség jellegzetességeit fogom részletezni. Igyekszem átfogó képet adni arról, hogy szerintük mely feltételek esetén beszélhetünk prezidencializálódásról. Ezután pedig Michael Foley elnöki analógiájának konkrét jegyeiről fogok beszélni.

A szerzőpáros szerint az elnökösödés a következő kérdések feltevése által ragadható meg leginkább. A végrehajtó hatalmon belül végbemenő elnökösödés vizsgálatakor arra keresik a választ, hogy a kormányfő jogköre megváltozott-e. Továbbá fontos annak feltérképezése, hogy ezen jogok informális alkalmazása változott-e. Valamint azt is figyelembe kell venni, hogy a miniszterelnök rendelkezésére álló pénzügyi források és a személyzete nagyobb lett-e. Illetőleg a nem alkotmányos tényezők, mint például a pártrendszeren belüli, vagy a kormányfő saját pártján belüli változásokat is lényeges megnézni, pontosabban azt, hogy ezek az esetleges változások hatottak-e a vezér kormányon belüli hatalmára.

Ezek együtt már jó képet nyújtanak arról, hogy végbement-e erőátrendeződés a kormányfő javára a végrehajtó hatalmon belül. Ezen kívül még Poguntke és Webb a következő konkrét dolgok vizsgálatát tartja fontosnak: (1) A kormányfő rendelkezésére álló források növekedését, ez alatt bármiféle erőforrást értenek, nemcsak pénzügyi. (2) Milyen mértékben ellenőrzi a kormányfő a kormány kommunikációját, meghatározza-e a politikai alternatívákat? (3) Találunk-e bizonyítékot arra, hogy a miniszterelnök hivatala a közpolitikasínálás folyamatának koordinálásában és ellenőrzésében egyre nagyobb szerepre törekszik? (4) Igazolható-e, hogy a miniszterelnöki hivatal rendszeresen monitorozza a vezetők személyes népszerűségét és a szavazók szakpolitikai preferenciáit? (5) Jellemzővé válik-e az, hogy a kormányfő pártháttérrel nem rendelkező technokratákat, vagy pártos, azonban számottevő párton belüli hatalommal nem bíró politikusokat jelöl miniszternek? (6) Érzékelhetővé válik-e az a trend, hogy több kormányátalakítás történik, miközben a miniszterelnök hivatalban marad? (7) A választók egyre inkább személyre szavaznak-e, a *leader effect* érvényesül-e a választásokon (2005b: 19)?

A párton belüli elnöksődés vizsgálatakor azt kell többek között megnézni, hogy megváltozik-e a pártszabályzat, melynek következtében több formális hatalom koncentrálódik majd a pártvezér kezében. Továbbá, meg kell nézni, hogy a vezető hivatalának növekedése végbemegy-e, tehát a pénzügyi lehetőségek jobbak lesznek-e, valamint a személyzet bővül-e. A prezidencializálódás következő ismérve, hogy a vezetők a körülmények és a lezajló folyamatok együttes eredményeképpen képessé válnak arra, hogy a pártjuktól függetlenül írjanak pártprogramokat. Mivel hazánkban is az írott pártprogramok jelentőségének csökkenését érzékelhetjük, ezt értelmezhető szimbolikusan is, a lényeg tehát az, hogy a vezető önmaga választja meg az irányvonalat a pártja számára, az pedig követi őt. Az elnöksődés jele az is, ha a pártvezér a politikai kommunikáció és mobilizáció plebiszcitárius módjait használja. Ez lényegében azt jelenti, hogy nem a pártstruktúrában alatta elhelyezkedőkön és az aktivista rétegen keresztül, hanem őket megkerülve közvetlenül kommunikál a széles néprétegekkel a programról és a stratégiai kérdésekről. Ezenkívül a vizsgálatoknak a perszonalizált mandátumra is keresniük kell a bizonyítékokat, valamint azt is fontos megnézni, hogy intézményesülnek-e a közvetlen választások a vezetők esetében (2005b: 20).

A választási folyamat prezidencializálódása kapcsán három fontos tényező megvizsgálása lényeges. Egyrészt, azt kell megnézni, hogy különös hangsúly helyeződik-e a választási kampányokban a vezetői vonzerőre. Másrészt, meg kell vizsgálni, hogy a médiatudósításokban a pártvezérek még inkább a középontba kerülnek-e mint korábban. Végül, azt kell igazolni, hogy a vezetői hatás (*leader effects*) nagyobb-e mint korábban volt a választói magatartás befolyásolását illetően. Amennyiben ezek mindegyike fennáll, akkor a választási folyamat prezidencializálódása megállapíthatóvá válik (2005c: 345).

Amennyiben ezek így érvényesülnek és kimutathatóvá válnak, akkor a politika

prezidencializálódásáról beszélhetünk. Ezek a folyamatok egymással párhuzamosan és egymásra hatva mennek végbe, azonban adott esetben nem elképzelhetetlen, hogy az elnökösdés nemcsak, hogy nem ugyanolyan mértékben, de lehet, hogy nem is mindhárom felületen megy végbe. Poguntke és Webb írásaival ellentétben Karvonen például csak a végrehajtó hatalmon belül lezajló erőátrendeződést tartja kellő mértékben alátámasztottnak.

Poguntkével és Webb-bel összehasonlítva, Michael Foley közel sem állított fel szisztematikusként nevezhető, a politika legtöbb szintjére kiterjedő elméleti keretet, amellyel a prezidencializálódás vizsgálhatóvá válhat. Az, hogy mit ért elnökösdés, az ő fogalmát használva, elnöki analógia vagy elnöki dimenzió alatt, az világosan kiolvasható írásaiból. Azonban az általa írt esettanulmányok körülmények vizsgálata szükségeltetik, méghozzá elméleti szempontból, annak megértéséhez, hogy Foley milyen feltételekhez köti az elnöki analógiát, vagyis, hogy szerinte, mikor is válik egy konkrét politikai rendszer integráns részévé a prezidenciális dimenzió. Foley kizárólag a brit politikai rendszerre alkalmazta ezt a fajta konceptualizációt, tehát az esettanulmányaiban implicite megjelenő szerkezeti váznak más országokra való alkalmazhatósága még legalábbis kérdéses.

Foley tanulmányában (Foley, 2008) Tony Blair példáján keresztül arról ír, hogy miképp vált az Egyesült Királyságban az elnöki dimenzió a rendszer szerves jellegzetességévé. Szerinte ez a brit rendszer saját alkotmányos és intézményi struktúrájában gyökeredzik. Az elnöki analógiának Foley szerint analitikus és magyarázó értéke van; strukturális elem, ami alakítja és kondicionálja a leadership politikát. Foley pontosan tudja, hogy az elnöki és parlamentáris rendszerek jelentősen különböznek egymástól, ellenben ez nem teszi őket immunissá arra, hogy több jelenségre hasonlóképpen reagáljanak, bizonyos szinten így az összehasonlítás is lehetővé válik. Ezt szolgálja Foley szerint az elnöki analógia. Foley szerint azért fontos a pontos definíció, mert szerinte egyes kutatók azért tekintik az elnöki analógiát múltó vagy fenntarthatatlan jellegzetességnek, mert azt a politikai vezetők rendellenes fejlődésével, kiemelkedésével azonosítják (Foley, 2008: 65) Foley szerint az elnöki dimenzió azonban összekapcsolható a politikai vezető pozíciójának hanyatlásával is. Erre szemléletes példa Foley szerint Blair esete. Blair kivételes szintű kormányzati befolyásra tett szert miniszterelnöksége idején. Blair esetében világossá vált, hogy adott esetben a leadership szerepe inkonzisztens tud lenni a demokratikus kormányzás normáival és logikájával, ezenfelül kihívást is jelent, például a legitimitás szempontjából. Blairt kezdetől fogva kritizálták az intézményekkel, konvenciókkal és a hagyományokkal szembeni közömbössége miatt. Politikai dominanciája mellett későbbi bukása is következik az elnöki analógiából. Foley szerint a britek tolerálták a demokratikus sztenderdtől való elhajlást, amíg a kormányzati teljesítmény meggyőző volt. A kormányon belüli dominanciája, valamint a pártbéli konfliktusok azonban idővel elszigetelték Blair-t, aki az erőforrások csökkenésekor hasonló szkeptikus táma-

dásokkal nézett szembe, mint ami az amerikai elnökök bukását is kísérni szokta (Foley, 2008: 62). Bár a kritika eredete más és más okra vezethető vissza, mindkét esetben a demokratikus legitimitás hiánya a főprobléma. Az is látható, hogy ez csak akkor lesz probléma, ha az erőforrások csökkenésének következtében a miniszterelnök vagy az elnök tehetetlenné válik.

Úgy vélem, hogy a fentiekben leírtak ragadják meg leginkább a főbb különbséget a Poguntke-Webb páros és Foley értelmezése között. Mindkét felfogás kiemeli a miniszterelnök végrehajtó hatalmon és a párton belüli prominens szerepét, és a választási folyamatban játszott fontos szerepét, és megegyeznek abban, hogy az elnökösdés nem egy ideiglenes rendszerdeviancia, sokkal inkább a politika integráns része egyre több parlamentáris rendszerben. A különbség, hogy Foley szerint a miniszterelnök hatalmának csökkenése és tehetetlenné válása is része a folyamatnak, ami olykor szükségszerű következménye a korábbi felemelkedésnek.

3. Kritikák

A nyugat-európai szerzők tollából származó bírálatokra és észrevételekre, amelyek az elnökösdés konkrét elemeit kérdőjelezik meg, már az elnökösdés fogalmának bemutatása közben kitértem. Ebben a részben az elnökösdést elméleti keretként használó szerzők esettanulmányainak vizsgálata alapján fogalmazok meg észrevételeket a prezidencializálódás alkalmazhatóságára vonatkozóan. Ez utóbbival a másik céлом annak megállapítása, hogy a három felület (végrehajtó hatalom, párt, választások) elnökösdése szempontjából, melyek a legfontosabb tényezők. Itt arra kell gondolni, hogy egyes – például Poguntke és Webb szerint fontos – adatok nem mindig elérhetőek a kutatók számára, s az esettanulmányok vizsgálatából kiderül, hogy kevesebb változó megfigyelése esetén is mérhető-e az elnökösdés.

Az alábbiakban nem törekszem az egyes tanulmányok bemutatására. Céлом az, hogy világossá tegyem, hogy az egyes szerzők cikkeikben milyen, az elnökösdés elméletére vonatkozó megállapításokat tettek.

Elméleti és kritikai szempontból az egyik legérdekesebb tanulmány Kolltveit írása (Kolltveit, 2012) a norvég kormányok prezidencializálódásáról. Kolltveit Poguntke és Webb elméleti keretére alapoz, azonban két megszorítással is élt. Csak a végrehajtó hatalmat tanulmányozta a három javasolt felület közül, valamint az elnökösdés bizonyítékául szolgáló kormányzati tényezők közül, magyarázattal indokolva, kiválasztott hármat, és ezektől tette függővé annak igazolását vagy cáfolását, hogy jellemzi-e az elnökösdés Norvégiát (2012: 374). Három dolgot nézett meg: (1) a kinevezett miniszterek háttérét, (2) a kormányát szervezéseket, (3) és a miniszterelnök számára elérhető előforrásokat. Konklúziójában arra jut Kolltveit, hogy nem állapítható meg tiszta trend a prezidencializálódás felé, jóllehet az elmúlt 25 évben - korábban nem jellemző módon - több erős

norvég miniszterelnök is volt, úgymint Willoch és Brundtland (2012: 384). A tanulmány úgy tűnik alátámasztja Poguntke és Webb feltevését, vagyis hogy prezidencializálódás esetén megfigyelhető, hogy a miniszterelnök gyenge minisztereket, vagyis pártháttérrel nem rendelkező technokratákat vagy erős pártbázissal nem bíró képviselőket jelöl miniszternek. Norvégia kormányai erősek maradtak Kolltveit szerint, a miniszterelnök arra törekszik, hogy erős minisztereket nevezzen ki. Kolltveit tanulmánya tehát - negatív módon bár, de - alátámasztja, hogy az elnökösdés vizsgálatának egyik legfontosabb tényezője a miniszterek rekrutációja. Azonban Kolltveit tagadja, hogy a miniszterek háttere sokat elárulna a kormányon belüli döntéshozatalról. Úgy véli, az, hogy egy miniszter gyenge vagy kontrollálható nem szükségszerűen következik a háttérből, ebben más tényezők is szerepet játszanak.

A másik két tényező szignifikanciája viszont kétséges maradt. A tanulmány alapján azt állíthatjuk, hogy a kormányátszervezések az elnökösdés bírálható részét képezik. A norvég eset is mutatja, hogy nem minden esetben van ok-okozati kapcsolat az átlagosnál több kormányátszervezés és az elnökösdés között. Norvégiában például az a jellemző, hogy a bizonyos kritériumok alapján gyengének tartott miniszterek kerülnek ki a kabinetből (2012: 389), de ez logikus módon semmiképpen sem segíti elő a miniszterelnök megerősödését, elnökösdését. Kolltveit szerint például ez adott esetben a kabinetet erősítheti. A harmadik vizsgált tényező a miniszterelnök számára elérhető források voltak. A tanulmányból kiderül, hogy az elmúlt 25 évben folyamatosan növekedett a miniszterelnök hivatala (2012: 385). Az is világossá válik, hogy a hivatal nagyobb válása sem kizárólag a miniszterelnököt erősítette, hanem a többi minisztert is, minthogy a hivatal megkönnyítette a kabinetüléseket, valamint a miniszterek közötti konfliktusok elsimításában is szerepet játszott (2012: 387). A tanulmány ezáltal cáfolja, hogy a miniszterelnöki hivatal megnagyobbodásának szükségszerű következménye lenne minden esetben a miniszterelnök hatalmának növekedése. Úgy tűnik, hogy ez inkább csak olyan kormányok esetén van így, amelyben a miniszterelnök már más tényezők következtében anélkül is erősnek számít, és a hivatal kontrollálása egyszerű. Azonban egy erősen kollegiális típusú kormány, mint a norvég, esetében nem válik egyszerűen a kormányfő kizárólagos hivatalává a miniszterelnöki hivatal, valamint - legalábbis a norvég esetben - nem is feltétlenül törekszik rá a kormányfő.

Kolltveithez hasonlóan, Glenn Kefford (Kefford, 2013) is a Poguntke és Webb által felállított elméleti keretet használta Kevin Rudd, a korábbi ausztrál miniszterelnök elemzéséhez. Ő a prezidencializálódás mindhárom arénáját vizsgálta. Kefford tanulmányában dicséri Poguntke és Webb modelljét, amelyet rendkívül hasznosnak talált az összehasonlító esettanulmányok szempontjából, valamint alkalmasnak tiszta, hosszú távú trendek és ellenfolyamatok azonosítására (Kefford, 2013: 15). A modell alkalmasnak bizonyult továbbá arra, hogy az ausztrál miniszterelnök esetében Kefford igazolni tudja a végrehajtó hatalmon és

párton belüli elnökösdést. Ausztrál esettanulmánya kapcsán az elnökösdés két területen látszik bírálhatónak.

A végrehajtó hatalmon belül egyértelmű a folyamat. Az erőforrások folyamatos koncentrálódása a miniszterelnök köré megfigyelhetővé vált. A kormány marginalizálódik. A Miniszterelnöki Hivatal válik a kormány összes döntésének színhelyévé. Több szerzőre hivatkozva jelenti ki Kefford, hogy Rudd és a Stratégiai Prioritások és Költségvetési Bizottság (SPBC) dönt kormányzati kérdésekben és a kormány teljesen súlytalanak számít (2013: 6). Azonban a tanulmányból jó képet kaphatunk az ausztrál végrehajtó hatalom döntéshozatali mechanizmusáról. Ebből kiderül, hogy a fentiek sokat nem árulnak el Rudd kormányzásáról, mivel az ausztrál miniszterelnök olyan intézményi előnyökkel rendelkezett mindig is, amelyről például a brit miniszterelnök nem is álmodhat (Kefford, 2013: 15). Ez abban az esetben nem von le a kutatás értékéből, ha figyelembe vesszük, hogy Poguntke és Webb azt is a prezidencializálódás jeleként értelmezi, ha egy alapvetően erős pozíció még erősebbé válik. Annyi mindenesetre látható, hogy az ilyen országok miniszterelnökeinek összehasonlítása egyéb országok kormányfőivel félrevezető lehet az intézményrendszeri sajátosságok miatt.

A másik terület pedig a választási folyamattal kapcsolatos. Az esettanulmányból vegyes kép rajzolódik ki a választási prezidencializálódásról. Egyértelmű bizonyítékok támasztják alá azt, hogy a választási kampány középpontjába Rudd került és a média is személyekre összpontosított. Azonban a választási elnökösdés harmadik kritériuma, a leader effect nagyon csekély maradt. Világossá vált, hogy az ausztrálok inkább ügyekre, és nem személyekre szavaznak. Az esettanulmány jól szemlélteti, hogy a választási kampány nagymértékben perszonalizálttá vált, de az is látható, hogy a pártok stratégiája és a szavazók közötti kapcsolat gyenge (2013: 12). Az elnökösdés szimmetrikus viszonyt feltételezne a választási kampány perszonalizációja és a politikai vezetők választói magatartásra gyakorolt hatása között.

Az ausztrál esettanulmányban leírtaknak némiképp ellentmond, amit Japán kapcsán Nyblade és Krauss (2005) megállapítottak. A japán miniszterelnökök tradicionálisan gyengének számítottak (2005: 357). Japán centralizált parlamenti demokrácia, ahol gyakorlatilag a domináns párt az egyetlen vétójátékos (2005: 358). A kormányt évente átszervezték, így a miniszterelnök lehetőségei igencsak csekélyek voltak a miniszterek feletti kontrollt illetően, valamint a párt egyéni jelöltjei a saját szavazóköriükben önálló támogatókörrel bírtak, így a választást a pártvezértől függetlenül képesek voltak megnyerni. Fontos látni, hogy a választópolgárok szemében a miniszterelnök nem számított a párt vagy a kormány egyedüli képviselőjének (2005: 359).

A választási rendszer 1993-as reformja jelentősen változtatott az addigi helyzeten. Először rendeztek olyan választást Japánban, amelyben - legalábbis részlegesen - állást kellett a japánoknak foglalniuk egy párt mellett (2005: 360). A Liberális Demokrata Párt (LDP) szavazataránya egyre csökkent, magas volt az

egyetlen politikai pártot sem támogatók aránya, így előtérbe került a miniszterelnök nyilvános imágója. A 80-as évektől kezdődően a japán miniszterelnök médiaszereplései sokkal gyakoribbá váltak (2005: 363). Az utóbbi időszakban kimutathatóvá vált, hogy a miniszterelnök hatása a szavazói magatartásra jelentősen növekedett (Krauss - Nyblade, 2005: 367). Itt tehát a vezérközpontú kampány és a politikai vezetőre összpontosuló média, valamint a leader effect között szimmetrikus viszony látható. Ez éppen ellentétes eredmény, mint amit Kevin Rudd esetében láthattunk Ausztráliában.

Ez alátámasztja azt a feltevésemet, hogy a prezidencializálódás választási felületének három fontos tényezője közötti kapcsolat felülvizsgálata szükséges lehet. Ugyanis úgy tűnik, hogy ezek egymással nem szükségszerűen függnek össze. Érdekes módon könnyen kialakulhat egy olyan helyzet, melyben a politikai vezetőkre, például a miniszterelnökre összpontosít a média és a párt választási kampánya, de ezzel együtt semmi ráhatása nincs a választási eredmény kimenetelére. Elméleti szempontból fontos lenne annak eldöntése, hogy ilyen esetben beszélhetünk-e prezidencializálódásról. Perszonalizációról kétségtelenül igen, azonban ha a politikai vezető hatása konvergál a nulla felé, vagy legalábbis nagyon alacsonynak mondható, nehéz elképzelni, hogy ott elnöki kormányzásról beszélhetünk. Azért is érdekes ez a kérdés, mert például Ausztrália esetében nagyon meggyőző elnökösödés irányába mutató trendet láthattunk egyébként.

Ludger Helms írása minden bizonnyal hasonlóképp fontos a prezidencializálódás megítélése szempontjából, ugyanis ez az első tanulmány, amely az Egyesült Államokat elemzi ilyen megközelítésből. Írása kifejezetten azzal a céllal íródott, hogy igazolja, az elnökösödés tézis hiteles elméleti keret a transzatlanti összehasonlító tanulmányokhoz, ezzel együtt elemzési hasznossága a parlamentáris demokráciákon túlra is kiterjed (2013: 1). Poguntke és Webb elméleti keretéből indult ki Helms, azonban a választási felületet kihagyta az elemzésből, ugyanis az elnök központi helye ott megkérdőjelezhetetlen.

Helms úgy állapítja meg, hogy a tézis gond nélkül alkalmazható az Egyesült Államokra is. Egyértelmű bizonyítékokat talált a prezidencializálódásra a végrehajtó hatalmon belül. Növekvő hatalomkoncentráció és centralizáció jellemzi trendszerűen a végrehajtó hatalmat (2013: 11). A miniszterek rekrutációjáról elmondható, hogy egyre több üzletember és kívülálló került a kormányba (2013: 6). De az is látható, hogy egyre kevesebb kormányátszervezés volt az utolsó három elnök esetében, ami viszont a de-prezidencializálódás jele.

A párton belüli elnökösödés vizsgálata nehéz. Az amerikai elnök nem rendelkezik az agenda setting hatalmával. Az elnök törvényhozási arénán belüli befolyásoló erejének jó mutatója lehetne az elnöki törvények jóváhagyási rátája. Helms több szerzőre hivatkozva állítja, hogy új kutatások szerint kapcsolat van az elnök nyilvánosság előtti elfogadása és a törvényhozói hatalmon belüli sikerei között (Cohen, 2012; Lebo és O'Green, 2011). Azonban az a probléma, hogy hiányoznak az ezt mérni tudó indikátorok (2013: 9). Az önmagában nem sokat árul

el, hogy mennyi elnöki javaslat megy át a törvényhozáson, valamint, hogy hány törvényjavaslatot támogatott az elnök, mert a megszülető törvény jelentősen eltérhet attól, amit az elnök benyújtott, valamint attól a törvényjavaslattól, amelyet ő kezdetben támogatott.

Helms Dowding korábban ismertetett kritikáját, miszerint a brit végrehajtó hatalmon belüli további centralizáció még inkább eltávolítja egymástól a brit és amerikai rendszert, csak félig tartja igaznak. Tanulmányából ugyanis kiderül, hogy erős prezidencializálódás jellemzi az amerikai végrehajtó hatalmat, azonban de-prezidencializálódásra mutató jelek mindkét rendszerben vannak (2013: 11).

Helms tanulmányával bevallottan hozzá kívánt járulni a nyugati demokráciák konvergenciájának és divergenciájának dinamikájának megértéséhez. Szemléltetni kívánta azt, hogy mindkettő rendszer hat egymásra, tehát nemcsak Európa országait jellemzi az amerikanizáció, hanem az Egyesült Államokat is valamiféle endogén európaizálódás (2013: 13).

Meglátásom szerint hibát követ el, amikor elnöki rendszerre alkalmazza a tézist. Az elnökösödés a miniszterelnökök, valamint az egyes parlamentáris pártok vezéreinek erejét hivatott demonstrálni. Az amerikai rendszer nem prezidencializálódik. A választási kampányokat nem véletlenül hagyta ki az elemzésből Helms, ugyanis az elnök központi jelentősége annyira nyilvánvaló, hogy csak triviális megállapításokat tudott volna tenni. A végrehajtó hatalmon belüli központi szerepe az elnöknek szintén evidens. Az elnök párton belüli pozícióját pedig szándékoltan összekötötte az elnök törvényhozás működésére gyakorolt hatásával, ami viszont nem része a prezidencializálódás elméletének. A pártok közötti antagonisztikus viszony miatt az elnök hatalmát itt pedig az határozza meg egyedül, hogy az őt támogató párt rendelkezik-e többséggel a kongresszusban. Helms tanulmánya bővíteni szándékozta azon országok körét, amelyek vizsgálatára az elnökösödés tézis használható, de nem vette figyelembe, hogy a parlamentáris és prezidenciális rendszerek közötti nyilvánvaló intézményrendszeri különbségek ezt eleve kizárják. Foley (2008) is világossá tette, hogy az elnöki analógia nem azt jelenti, hogy a brit rendszer egyenértékűvé válik az amerikaival, de kijelentette, hogy ez nem jelenti azt, hogy a két rendszer ne reagálhatna hasonlóképpen bizonyos folyamatokra. Ezáltal némely szempontból hasonlóvá válhatnak egymáshoz a tényleges működési módjukat illetően. Az elmélet modifikációja annak érdekében, hogy az amerikai politikai rendszerre is alkalmazhatóvá tegyük egy további szempontból is veszélyes. Azt a benyomást keltheti, hogy az elnökösödést alkotmányjogi dimenzióban vizsgáljuk, valamint azt, hogy az elnök pozíciójával áll összefüggésben. Ez pedig nincs összhangban a tézis céljával, s csak egy lépés választja el attól, hogy prezidencializálódásnak nevezzük azt a folyamatot, amelyben a (köztársasági) elnök tényleges hatalma növekedni látszik a parlamentáris vagy félelnöki rendszerekben. Dan Korn tanulmánya valami ehhez hasonló elméleti vakvágányra jut, amikor a „lopódzó”

prezidencializmus (korábban a prezidencializálódás terminust is használta) jelének tartja, hogy az izraeli államfő egyfajta alternatív külügyminiszterként időközönként beleszól a politikába (2010: 16). Korn leginkább Netanyahu miniszterelnökségéről ír tanulmányában, amelyben elfelejti definiálni, hogy mit ért prezidencializálódás alatt, nem is teszi világossá, hogy Netanyahu kormányzására ez áll-e, valamint az államfő belekeverése a fogalmak még homályosabbá válását eredményezi.

Ebből is láthatóvá válik, hogy a prezidencializálódás tézisnek miniszterelnökökre és parlamentáris pártok vezetőire kell összpontosítaniuk, máskülönben több olyan jelenség leírásával keveredik össze, amely inkább árt akadémiai elismertségének, miközben homályossá és átláthatatlanná teszi, hogy miről is szól ez az elmélet voltaképpen.

A fenti kritikák úgy vélem, jó képet adnak arról, hogy melyek a legfontosabb kérdések, amelyekkel a prezidencializálódás tézisnek szembe kell néznie. Valamint az sem elhanyagolható szempont, hogy egyes kutatók (Karvonen, 2007; Karvonen ugyanitt idézi: Holmberg & Oscarsson, 2004: 175) szerint a perszonalizáció csak mítosz, nagyjából marginális szerepe van a leader effect-nek. Karvonen arra a következtetésre jut tanulmányában, hogy a parlamentáris demokráciákban a választási eredmény kimenetele szempontjából nincs a fő meghatározók között a pártvezetők személyisége (Karvonen, 2007: 9). Karvonen szerint az országtanulmányok jobban kedveznek a prezidencializálódás tézisnek mint a kemény tények. Szerinte több rendszerszintű bizonyítékra lenne szükség a parlamentáris rendszerek prezidencializálódásának megfogalmazásához (2007: 10). Karvonen világossá teszi, hogy nincs a tézis ellen, azonban úgy érzi, hogy több téma egyszerűen nem kutatható, mivel rendszerezett empirikus adat nehezen található néhány fontos helyen (2007: 10). Holmberg és Oscarsson átfogó, komparatív munkájára hivatkozva úgy véli, hogy a leader effect-nél sokkal fontosabb a pártidentitás és a társadalmi-gazdasági tényezők szerepe a választási eredmények szempontjából (2007: 10). Nem véletlen, hogy ez utóbbi már más szerzőknél is előkerült. Érdekes kérdésnek tűnik annak megvizsgálása, hogy a politikai vezetők egyértelműen középpontba helyeződése miért nem jár szükségzerűen együtt a vezetők választói magatartásra gyakorolt hatásának kiemelkedővé válásával. Annyit mindenképp meg kell említeni, hogy Karvonen és idézett szerzői kissé sarkosan fogalmazzak: a Poguntke és Webb által szerkesztett tanulmánykötet esettanulmányai nem támasztják alá maradéktalanul ezt az érvelést, de látható, hogy ok-okozati kapcsolat nem állítható fel a két jelenség között.

4. Összegzés

Tanulmányomban az elnökösdés tézis bemutatására törekedtem. A releváns szakirodalom alapján az elmélet fogalmának és legfőbb ismérveinek összegzésére. Emellett igyekeztem a bemutatás mellett az eddig született esettanulmányok

közül a legfontosabb problémákra is felhívni a figyelmet. Meglátásom szerint az elnökösdés hasznos elméleti keret a rendszerváltozás utáni magyar politika megértése szempontjából. Úgy gondoltam, érdemes megvizsgálni mélységeiben is az elméletet, hogy a meglévő hibákat orvosolni tudjuk, és következő alkalommal az összegyűjtött és a saját magunk által megfogalmazott kritikák alapján hozzá tudunk járulni az elmélet csiszolásához, ezzel együtt pedig Magyarország kormányzati és pártpolitikájának, valamint a választási kampányok elmúlt két és fél évtizedének jobb megértéséhez.

Irodalomjegyzék

- Dowding, K. (2013): Editor's choice: The Prime Ministerialisation of the British Prime Minister. *Parliamentary Affairs*, 3, 617-635.
- Foley, M. (2008): The presidential dynamics of leadership decline in contemporary British politics: The illustrative case of Tony Blair. *Contemporary Politics*, 1, 53-69.
- Foley, M. (2013): Prime Ministerialisation and Presidential Analogies: A Certain Difference in Interpretive Evolution. *Parliamentary Affairs*, 3, 655-662.
- Helms, L. (2015): Is there a presidentialization of US presidential leadership? A European perspective on Washington. *Acta Politica*, 1, 1-19.
- Karvonen, L. (2007): The Personalization of Politics: What Does Research Tell Us So Far, and What Further Research is in Order? *Paper presented at ECPR Conference*, Pisa, 6-8 September).
- Kefford, G. (2013): The presidentialisation of Australian politics? Kevin Rudd's leadership of the Australian Labor Party. *The Australian Journal of Political Science*, 2, 135-146.
- Kolltveit, K. (2012): Presidentialisation in the executive sphere? Evidence from Norwegian cabinets. *Scandinavian Political Studies*, 4, 372-392.
- Korn, D. (2010): The Presidentialization of Politics: The power and constraints of the Israeli prime minister. *Institute of Israel Studies*, Research Paper 2.
- Krauss, E. S. – Nyblade, B. (2005): Presidentialization' in Japan? The Prime Minister, Media and Elections in Japan. *British Journal of Political Science*, 2, 357-368.
- Poguntke, T. – Webb, P. (2005a): The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies. *Oxford University Press*.
- Poguntke, T. – Webb, P. (2005b): The presidentialization of politics in democratic societies: A framework for analysis. In: Poguntke T. – Webb, P.: *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford University Press.
- Poguntke, T. – Webb, P. (2005c): The presidentialization of contemporary democratic politics: Evidence, causes and consequences. In: Poguntke T. – Webb, P.: *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern*

Democracies. Oxford University Press.

Webb, P. – Poguntke, T. (2013): The Presidentialisation of Politics Thesis Defended. *Parliamentary Affairs*, 3, 646-654.

Zaznaev, Oleg (2008): The Presidentialization of a semi-presidential regime: the case of Russia. In S. White. (szerk.), *Politics and the ruling group in Putin's Russia*, Palgrave Macmillan.

Lektorálta: Gallai Sándor, Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi docens

NŐI SZEREPEK. MOZGÁSTÉR ÉS KORLÁTOK EGY PERIFÉRIKUS ÉLETÚT FÉNYÉBEN A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL

Grexa Izabella

*MTA Titkársága, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola,
grexaiza@gmail.com*

Absztrakt

A kutatásaimban a női szerepeket, lehetőségeket, korlátokat, a nőkép, a női eszménykép változásait is vizsgálom a 20. század második felének magyar társadalmára vonatkozóan. A tanulmányban elsősorban egy pesti atipikusnak mondható munkásasszony életén keresztül elemzem azt, hogy a férfi–női kapcsolatok, munkahelyek, szórakozás terén mennyire sokféle-fajta lehetőség állt az egyén rendelkezésére. Előfeltevés az, hogy a Kádár-korban az előző időszakhoz képest az egyének nagy függetlenséget élveztek mind a férfi–női, mind a szórakozási, de még a munkahely választás–válogatás terén is, amely korábban elképzelhetetlen volt. Mintegy a politikai korlátok ellenpontozásaként a hétköznapi „kisemberek” meglehetősen nagy szabadságot kaptak a privátszféra terén.

1945-től jelentős társadalmi változások mentek végbe, a magántulajdon felszámolásával, a foglalkoztatás-szerkezet átalakításával és az iskolázottság fejlődésével. Az 1950-es években intenzívebb társadalom-átalakító folyamatok játszódtak le, majd az 1970-es évektől egyfajta társadalmi visszarendeződésnek lehetünk tanúi. A társadalmi folyamatokat nagyfokú urbanizáció, a kisközösségek megbomlása, a normák és az erkölcsök változása is követte. A II. világháborút követően a nők társadalmon belüli helyzete és ezzel összefüggésben a század második felének női- önképe, eszményképe, szerepfelfogások és a nők identitása is jelentős átalakuláson esett át: „...megvalósult az az állapot, amikor a nők tömegesen elsajátították a történelmi kialakultság tekintve férfikulturnát, és ebben az értelemben bizonyos férfias tulajdonságokat is kialakítottak, amely a sikeres munkával járt.” [Joó 2005:47]

Kulcsszavak: *női szerepek, női foglalkoztatottság, esettanulmány, Király Erzsébet*

1. Női egyenjogúsítás

A női lét és ezen keresztül a női szerepek, a nők helyzetének 20. századbeli változásának számos aspektusa, vizsgálandó területe van: a nők jogi emancipációja, a foglalkoztatás, oktatás terén végbement nőket érintő változások, feleség–anya–dolgozó nő ideájának megjelenése a politikai propagandától a korabeli médiáig. A tanulmány első felében a női emancipációt első lépésben megteremtő választó- és családjogi változásokra térek ki, érintve a marxista alapú nőpolitikát, propagandát majd a női foglalkoztatás terén végmenet változásokat mutatom be, Budapestre koncentrálva. A tanulmány második részében egy esettanul-

mányon keresztül vázolom fel a női szerepeket. A forrást egy munkásasszony, vendéglátóipari alkalmazott sorstörténete és sokrétű hagyatéka – visszaemlékezése, naplótöredékei, levelei, fotói – adja. A visszaemlékezés írója őszintén vall magánéltéről, férfiakkal való kapcsolatairól, érzéseiről. Először a budapesti munkaerő-piaci elhelyezkedését, választási stratégiát veszem szemügyre, majd férfi–női társas kapcsolatait érintem röviden. Király Erzsébet nem egy megszkót női életutat járt be, férjjel és gyerekekkel, hanem a napjainkban egyre inkább terjedő „szingli”, szabad és kötöttségektől mentes sajátos életet.

A II. világháborút követően a nők társadalmon belüli helyzete is, a politikai, gazdasági, társadalmi változások függvényében átalakult, és ezzel összefüggésben a század második felének női- önképe, eszményképe, szerepfelfogások és a nők identitása is jelentősen módosult. Melyek voltak a női egyenjogúsítás hosszú folyamatának legfőbb államosai? Fontos lépésnek tekinthető a férfiak és nők közötti jogegyenlőség megteremtése. A háború után közvetlenül, 1945-ben – egy hosszú modernizációs folyamat eredményeként – általános választójogot vezettek be. Az általános választójog bevezetése mellett a nők jogait a művelődés, az oktatás, a munkavállalás terén is a férfiakéval azonos módon határozták meg. A nők számára elvileg megteremtődtek a munka világában a férfiak pályaválasztási és munkavállalási jogaival azonos lehetőségek [Schadt 2005a]. A közélet mellett a privátszférában is hasonló egyenlősítő intézkedések történetek. Az új családjogi törvény megteremtette a házaspárok közötti jogegyenlőséget. Az 1953-ban elfogadott családjogi törvény kimondta, hogy „*a szocialista házasság két szabad és egyenlő ember kölcsönös vonzalmára alapított közösség*”, tehát a házasság felbomlása esetén, illetve gyermekelhelyezés kérdésében a nőket a férfiakkal azonos jogok illetik meg. A házasságkötéshez kapcsolódóan, szimbolikusan igen fontos változásnak tekinthető, hogy a nő házasság utáni névválasztás a feleség privilégiuma lett, ugyanis szakított azzal az előírással, hogy a férjzett nő csak asszonynevet viselheti [Schadt 2005a]. Azonban, ezzel az új névválasztási lehetőséggel a feleségek csak elvétve éltek. Az általam vizsgált élettörténet során is szembesültem a jogi lehetőségek és a gyakorlat között húzódo ambivalenciával, pedig ebben az esetben a válás utáni névhasználatról volt szó, ugyanakkor az itt idézett rész jól tükrözi az asszonynevének státuszszimbólumát is. Király Erzsébet a válás után nem volt hajlandó a férje nevét viselni, pedig még anyósa is kérte, hogy ne mondjon le a név viseléséről: „*A tárgyalás végére nem kívántam viselni tovább a férjem nevét, mire az anyósom odaszaladt hozzám térdén állva könyörgött, hogy viseljem csak tovább. Úgy látszik elfelejtette, hogy számtalanszor a fejemhez vágta, hogy én csak a név viseléséért mentem a fiához. Mivel tudtam azt is, hogy a csajt el kell vennie, nem akartam osztozni a név viselésén, büszkén háritottam el. Végül a bíróság szólt rá, hogy hagyjon békén a nevével.*” Király Erzsébetnek a válás utáni leánykori névvisszavétele a későbbiekben több kellemetlenséget okozott: egyrészt az új igazolvány-igénylésnél faggatták válása okairól, majd pedig a gyárban jelentett problémát az, hogy nem a férjzett néven szerepelt. Sztálinváros társadalmi viszonyainak vizsgálata során is kiderült, hogy a válás után a nők asszonynevéket több-

nyire megtartották, így az sem volt ritka, hogy az új élettársi kapcsolatból született gyermek az előző férj nevét kapta. [Horváth 2004]

Tehát állampolgári és családjogi téren elméletileg megvalósult a férfiak és nők közötti egyenlőség, ugyanakkor a családi munkamegosztás, a fizetések, bérek, munkahelyi pozíciók tekintetében messzemenőlegesen nem ez volt a helyzet. Vajon ezt a korszakot mindvégig jellemző felemás emancipáció mivel magyarázható? Az államszocialista országok esetében elsődlegesen a marxizmus női emancipációhoz való viszonyát érdemes szemügyre vennünk. A marxista fel fogás szerint a nő termelői tevékenysége által egyenrangú tagja a társadalomnak.¹ Ebből az is következik, hogy a nők munkavállalása nem csak lehetőség, hanem kötelesség is egyben: „*Nép demokráciánk kormánya által nyújtott lehetőségekkel élni nemcsak jog, hanem kötelessége minden nőnek. Így mutatja meg, hogy helytáll szabad hazánkat, békénket építő öt éves tervünkért.*”² A dolgozó nő egyben anya is, a szocialista család összetartó ereje, azonban az anyaságot és a gyermekek gondozását a nők identitásának csupán második elemének tekintették. Kizárólag a gyerekek ellátása, a háztartás rendezése nem jelentett elegendő alapot a társadalmi elismeréshez, ugyanakkor ezeket a feladatokat biológiailag determináltan, női feladatnak tekintették, amely hozzájárult a hagyományos családi munkamegosztás további fenntartásához [Joó 2005]. A marxizmus a női munkavállalás által meggyarapodott női terhek könnyítését nem a családon belüli kiegyensúlyozottabb munkamegosztásban látta, hanem a szociális intézményhálózat kiépítésében, a közösségiség, a közösségi nevelés jegyében.

2. Női foglalkoztatottság

A nők helyzetének vizsgálatához elengedhetetlen a női munkaerő-piaci, -szerkezeti változások elemzése. Mielőtt erre rátérnék, a nők iskolai végzettségét nézem meg, ugyanis a nők foglalkoztatottsága mellett a nők oktatása tekintetében jelentős mennyiségi és minőségi változás történt az előző korszakhoz képest. 1960 és 1980 között országos viszonylatban kevesebb, mint felére csökkent a 8 osztállyal nem rendelkező nők száma, és ennek is a jelentős részét az idősebb korosztály tette ki. 1980-ra az adott női népesség 61%-a 8 évfolyamot, 22,4%-a 12 évfolyamot végzett. Az egyetemmel, főiskolával rendelkezők számaránya 1,1%-ról, 4,4%-ra emelkedett 1960-1980 közötti időszakban. Tehát 1980-ra az adott női népességből 941.629 fő érettségivel és 170.032 fő egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkezett. A 8 osztályt végzett nők száma még mindig igen magas, 2.700.871 fő volt, csupán 70.079 nő nem végezte el a 8 osztályt.³

¹ Valójában a marxizmusban a nőkérdés csupán úgy jelent meg, mint az általános társadalmi egyenlőség része, amely a magántulajdon és a patriarchális családintézmény megtörésével a nők elnyomása is magától megszűnik és megvalósul a női egyenjogúság.

² PII. 895. F. 8. ö.e. MND SZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...Idézi: Farkas 2003. 76.

³ Forrás: www.ksh.hu

A vonatkozó szakirodalomból jól ismert, hogy az 1940-es évek végétől jelentősen megemelkedett a női dolgozók létszáma, amely részben az erőltetett iparosítással, részben az egzisztenciális kényszerrel magyarázható. A tanulmányban röviden áttekintem a női munka számbeli változását, illetve a munkaerő-szerkezeti módosulását, azonban a munkaerő-piaci dinamika bemutatása érdekében a 20. század elejétől vizsgálom szétbontva az országos és a fővárosi adatokra.

1.táblázat :Aktív női keresők számának alakulása 1910-1990 között

	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Országos	675.151	1.061.754	976.684	1.145.207	1.192.859	1.691.127	2.055.192	2.202.046	2.013.498
Budapest	176.038	194.653	242.900	315.042	282.597	447.688	522.847	483.678	-

Forrás: 1990. évi népszámlálás 25. Foglalkozási adatok. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1993., 1980. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok II. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1981.

Ha a dolgozó nők számát hasonlítjuk össze országos és fővárosi viszonylatban, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy addig, amíg tartott a növekedési trend közel négyszeresére gyarapodott a dolgozó nők száma. A legintenzívebb időszak 1949 és 1960 közé tehető, 1949-ben a teljes fővárosi női lakosság 32,8%-a dolgozott, 1960-ban már 46,1%-a. 1970-ben az összes budapesti aktív kereső 47,1%-a nő volt, azaz a nők 49,6%-a dolgozott. Az 1970/80-as évek fordulóján megfordult a trend és csökkenő tendenciát mutat, ugyanakkor ezzel párhuzamosan 1970-hez képest jelentősen megemelkedett – nyugdíj, gyermekgondozási díjban részesülő – az inaktív nők aránya, 1960 és 1980 között háromszorosára nőtt, amely nagyrészt a gyermekgondozási segély és a gyermekgondozási díj bevezetéséből adódott. A következő táblázat azt mutatja, hogy 1910 és 1980 között hogyan alakult az aktív, az inaktív budapesti női népesség létszáma.

2.táblázat

Év	Összes	Aktív kereső	Inaktív kereső	Eltartott
1910	562.996	176.038	13.900	373.058
1920	655.917	194.653	20.037	441.127
1930	772.243	242.900	31.005	498.338
1941	908.434	315.042	38.229	555.163
1949	862.915	282.597	48.423	531.895
1960	970.036	447.688	92.886	429.462
1970	1.054.253	522.847	228.537	302.869
1980	1.092.747	483.678	335.992	273.077

Forrás: 1980. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok II. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1981.

A női munkaerő-szerkezetváltozás terén 1930 és 1980 között nagy kiugrás nem figyelhető meg a fővárosra vonatkozóan, a legszembetűnőbb a női ipari munkás-

ság csökkenése, míg 1960-ban a nők 40,1%-a dolgozott az iparban, 1980-ra ez a szám majdnem a felére csökkent. Az építőiparban dolgozó nők létszáma – a politikai hatalom erőltetett munkaerő-politikájának köszönhetően – szinte duplájára, 49.768 főre nőtt 1949 és 1960 között. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, szállítás és hírközlés valamint vízgazdálkodás terén minimális ingadozás figyelhető meg 1930 és 1980 közötti időszakban. A vizsgált években az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás terén – e szektor bővülésével egyetemben – duplájára emelkedett a női alkalmazottak száma, viszont a személyi és gazdasági szolgáltatás terén közel az egyharmadára csökkent a női alkalmazottak létszáma.

Az országos és a fővárosi női-munkaerőszerkezeti változásokat összehasonlítva egy fontos tényezőt kell kiemelni, azt, hogy Budapest szintjén a legtöbb szektorban a növekedés, és a csökkenés is kiegyensúlyozott képet mutat, azonban a vidék szintjén vannak olyan ágazatok, amelyek nagy kiugrást mutatnak: az iparban dolgozó nők száma négyszeresére nőtt 1949 és 1970 között. Az építőipar esetében még látványosabb ez a szám a vizsgált periódusban, 3 393 főről 571 118 főre emelkedett, 168 szorosára nőtt a női foglalkoztatottak létszáma. Azonban 1990-ben már csak 55 497 nő dolgozott ebben a szektorban.

3.táblázat

Év	1930	1949	1960	1970	1980
Ipar	33,5	37,5	40,1	32,5	22,2
Építőipar	2,8	2,7	5,1	4,4	4,9
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	1,6	1,4	1,4	1,3	2,2
Szállítás és hírközlés	7,3	7,4	6,9	5,3	5,5
kereskedelem	14	11,6	10,7	10,2	9,6
Vízgazdál-kodás	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4
Személyi és gazdasági szolgáltatás	15,6	8,8	5,4	4,2	4,3
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	5,8	7,3	9,2	9	11,2
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások	8,4	11,4	6,6	5,6	4,8

Forrás: 1980. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok II. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1981.

A statisztikai adatokból jól látható, hogy a fővárosi női népesség jelentős részének, 1950-60-as évekbeli tapasztalata a nehéz gyári munkához kapcsolódott, amelyet a korabeli szociografikus irodalom is árnyaltan mutat be: „*Dolgozóink kilencvenöt százaléka nő – mondta a több mint háromezer embert foglalkoztató szövögyár szb-titkára. – Férfiak a szerelők, a javítók, a beállítók, az anyagmozgatók és a közép-műszaki gárda. A többi tehát lány és fiatalasszony. Inkább persze lány. Úgy hatvanhatvanöt százalékban. Szorgalmasak, pontosak, megbízhatóak, én csak jót tudok mondani rájuk. Elvégzik a nyolcadikat, utána szakmát tanulnak, és néhányan még*

középiskolába is eljutnak. Jól dolgozik a KISZ-szervezet is. Mozgósítja a lányokat, amire csak kell: bölcsöde-óvoda építkezésre, parkosításra, mindent örömmel vállalnak. Egészen addig mindenre kaphatók, amíg férjhez nem mennek. Akkor egyszerűen elmaradnak. Szerencsére, nem kapósak a lányaink (...) A három műszak erősen hozzájárul. Ha meg is ismerkednek valahol egy fúival, nehéz időpontot egyeztetni. És, köztünk maradjon, a munka is nehéz. A szövődében is, a fonodában is meleg van, a nagy pára, a meleg kiszívja az embert. Kilométereket gyalognak a műszak alatt, munkaidő után nincs kedvük szórakozni menni. Itt pedig, a munkahelyen nem tudnak ismerkedni.” [Sulyok 1976:36]

A nemi szerepek továbbra is kötöttek voltak olyan értelemben, hogy a nők többsége a gyári munka mellett, gondoskodott a gyerekekről és ellátta a háztartási, ház-körüli munkákat, amelyet az 1950-es években az áruhiány, a szegényes kínálat, a sorban állás nehezített meg [Pittaway 2008]. Az amúgy, emancipált politikát hirdető propaganda is ezt erősítette meg, igen idillikusan mutatja be Keresztesné Pataki Mária könyve a dolgozó- és háziasszony hétköznapi teendőit az 1950-es évek elejéről: „Reggel, mielőtt munkába megy takarít. Az ágyazást egyetlen reggelen sem mulasztja el, bármilyen kevés az ideje [...] A lakás (két szoba) takarításán egy órát szán, tehát minden nap fél hatkor kel. [...] Amíg az ágynemű szellőzik, Szabóné megmosdik, felöltözik, elkészíti a reggelit és a tízórait. Munkába [...] legkésőbb 20 perccel 7 óra előtt indul el hazulról. [...] Hazafelé jövet bevásárol, [...] legtöbbször 5-6 óra körül ér haza és akár rendben van a lakás, akár hátra van még a takarítás egy része, először a konyhában lát munkához. Közben a rádiót is bekapcsolja. [...] Ha vendége érkezik, barátnő vagy munkatárs, leülteti ott, ahol éppen dolga van, a konyhában, vagy a szobában. Ő főz, mos, mosogat, közben beszélgetnek. Ha más dolga nincs, Szabóné ilyenkor a varrnivalóját veszi elő és így takarít meg magának időt. [...] Közben beszélgethet, rádiót hallgathat, férje felolvashatja az újság érdekesebb cikkeit...” (Keresztesné 1950:9-12: idézi Horváth 2004.)

A dolgozó családanya és háztartási feladatok ellátása gondos szervezést és időbeosztást igényelt az asszonyoktól. Az 1950-es években még gyermekek ellátását biztosító intézményhálózat sem épült ki, a háztartások gépesítési foka is igen alacsony szinten volt. E téren az 1960-as évek hoztak változást, fokozatosan javult a háztartások felszereltsége és a gyermekellátást, gyermeknevelést biztosító infrastruktúra. [Belényi 2009] A nők munkavállalásával összefüggő nehézségeket már a kortársak is megfogalmazták: „...a nők ilyen nagyarányú bevonása az aktív keresők közé bizonyos mértékig túlzott volt, nem egy vonatkozásban – elsősorban az ifjúság családi nevelést illetően – kedvezőtlen körülményekkel járt. A nők munkába állásának folyamata túlságosan gyors volt, s így már eleve sem lehetett minden oldalról, sem gazdasági, sem társadalmi vonatkozásában kellően megalapozott. A bölcsődék, a napközi otthonok, a közétkeztetés (...) szükségesebnél lényegesen kisebb mértékű fejlesztése, a háztartások alacsony színvonalú gépesítése nem vette le a dolgozó nő válláról a háztartási és gyermeknevelési gondokat.” [Lengyel 1958:765 idézi Schadt 2005:69].

3. Női szerepek – Király Erzsébet

Az általam vizsgált női élettörténet nem egy, a korszakban tipikus, feleség–anyadolgozó nő hármasszerepről, hanem ezekben az években még ritkán előforduló független női sorsról vall. Feltételezésem szerint, ehhez a fajta életmódhoz hozzájárult az, hogy a Kádár-korban az egyének nagy függetlenséget élveztek mind a férfi–női, mind a szórakozási, de még a munkahely választás–válogatás terén is, amely korábban elképzelhetetlen volt. Mintegy a politikai korlátok ellenpontozásaként a hétköznapi „kisemberek” meglehetősen nagy szabadságot kaptak a magánélet terén. Ezt a folyamatot jól nyomon követhetjük Király Erzsébet életében. Az esettanulmány egy nagyon speciális, születésétől fogva egy szegregált, és ezt a társadalmi hátrányt élete végéig cipelő női sorsot mutat be. Király Erzsébet, egy gyáli házicseléd törvénytelen gyerekeként, volt gyermekotthonok lakójaként és különféle nevelőszülők fogadott gyermekeként nőtt fel. Örök nyugtalan lélekként vándorolt munkahelyről-munkahelyre, kapcsolatból-kapcsolatba és albérletből-albérletbe. Mindenfajta családi-köteléki beágyazottság nélkül, ez a típusú személy volt leginkább kitéve a nagyméretű társadalompolitikai változásokból fakadó folyamatoknak. Annak a metamorfózisnak, amelyet Kemény István szemléletesen mutat be: *„a mai magyar munkásság nem zárt társadalmi réteg, kifejeződött szokásokkal, egyértelmű összefüggésszerrel, hanem inkább úton levők hatalmas tábora. A munkásság egyik fele nemrég vált vagy most válik parasztból munkássá, s átmeneti életformában él falu és város, paraszti és munkásélet között.”* [Kemény 1972:39]

Király Erzsébet hátrányos, kilátástalan helyzetéből gyakori, sikertelen öngyilkosságba menekült és alkoholproblémákkal küzdött. Az általa hátrahagyott visszaemlékezés, naplórészletek és fotógyűjtemény egy olyan társadalmi réteg életébe enged betekinteni, amely a levéltári források, de még az interjúk segítségével sem ismerhető meg mélységeiben, és ez az a közeg, amelynek tagjai szubjektív iratokat sem hagyott hátra az utókornak. Nyilvánvaló, hogy Király Erzsébet élete nem tekinthető reprezentatívnak, már csak sajátos, többszörösen hátrányos helyzete miatt sem, azonban mindennek ellenére társadalmi közegének normakövetésére életvezetési mintáira nagyvonalakban következtethetünk.

Az itt vizsgált téma szempontjából, Király Erzsébetet, a nőt és a dolgozót próbálom bemutatni.⁴ Király Erzsébet visszaemlékezése alapvetően három fő tematika köré szerveződik: férfi–női kapcsolata; munkahelyével, foglalkozásával,

⁴ Király Erzsébet egy gyáli házicseléd törvénytelen gyermekeként néhány napon került 1942 márciusában előbb a budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre, majd a nagyváradai gyermekintézetbe. Gyermekeiket nagyváradai és – a II. világháborút követően – derecskei nevelőszülőknél töltötte. Kiskamaszként került a hajdúnánási leányotthonba, később a szegedi Kállai Éva Nevelőotthonba. Az 1950-es évek végén a szegedi szövőipari iskola elvégzését követően barátnőivel kezdett új életet a fővárosban.

munkahelyváltással összefüggő történetei és a korszakban nagy tömegeket érintő lakáskérdés problémája.⁵

Király Erzsébet életében is igen fontos volt, hogy a nagyvárosi női szépségideálnak megfelelően, ez jól nyomon követhető a hagyatékban megmarad fotókon, míg az 1950-60-as évek fordulóján szinte egy fiús arc tekint ránk, addig néhány év múlva már egy divatos és kihívó nő. A visszaemlékezés szövegében is többször és részletesen kitér arra, hogy milyen ruhákat viselt és hogy milyen divatos és csinos „cuccokat” sikerült beszereznie. Ez a külső női megfelelési vágy idős koráig elkísérte, ez jól látható a fennmaradt fényképeken is.

A külső nőies jegyeknek – öltözködésben, hajban, sminkben – való megfelelés vágy rendszerint fontos volt a nagyvárosba került lányok életében, a sikeres városi társadalomban való beilleszkedés egyik lényeges része volt [Tóth 2008]. A korabeli szociografikus irodalom is felhívja a jelenségre a figyelmet: „–Tegnap műszakváltáskor a gyárkapuban álltam. Csupa-csupa elegáns, jó öltözött nőt láttam. Sőt: a legújabb divat szerint öltözködnek. Hajuk rendben, arcuk kikészítve. Nem tudtam volna megmondani, közülük melyik a pesti és ki a vidéki.

Ó...hát persze, hogy nem...A szemkihúzást, a divatos festéket, fizurát már az első héten megtanulják. Az a legkönnyebb. Külsőre ők nagyvárosiak. De belül... „ [Sulyok 1976. 36.]

Király Erzsébetnek nem voltak gyermekei, a visszaemlékezésben a nőiségével összefüggésben egyszerűen, mindenfajta érzelmi terjengősségtől mentesen, de nagyon is megrázóan fejezi ki – az identitás egyik központi elemének – az anyai érzés átélésének hiányát: „Többet az életem során nem került kezembe semmilyen baba.” Talán épp ez a hiány járult hozzá ahhoz, hogy Király Erzsébet visszaemlékezésében számtalanszor hangsúlyozza női mivoltát, nőies idomait: „Egyszer csak elmaradt, de előtte Ilivel bevittük a kis szobánkba és a Kornél elemlámpával

⁵ Király (2015)

gyönyörködött a melleimbe, és azt suttogta, hogy ilyen gyönyörű körte melleket még életébe nem látott.”

Király Erzsébet visszaemlékezésének talán a leghangsúlyosabb eleme a férfiakkal való kapcsolata, gyakorlatilag a visszaemlékezés nagy részében a férfiakkal való kapcsolatainak leírása adja a szöveg gerincét.⁶ Kezdetben a férfiakkal való viselkedését alapvetően a vidékről hozott minták határozták meg, a fiúkkal való kapcsolat, intimitás természetesen módon egész gyermekkorától jelen volt, ezekre az epizódokra részletesen kitér a visszaemlékezésében. Ezeket a kapcsolatokat alapvetően – ahogy a paraszti közösségekben – bizonyos tiltások [Balázs 2009] határozták meg és korlátok övezték: „*Nekem meg, ha egy fiú megfogta a kezem és simogatott, ami nem tetszett, másnap írtam neki, hogy ennyi volt. Célt nem ért el nálam senki. Igaz, Laci meg is csókolt Szegeden, de nem simogatott.*” – írta. A házasság előtti szexuális élet tabunak minősült, és fontos volt a szüzesség megőrzése, erre egyértelműen utal a visszaemlékezés szövege. Azonban dacból, dühből fakadóan és a környezet hatására, az egyik alkalommal maga kezdeményezte az első szexuális kapcsolatát: „*Elhatároztam, hogy a Kioszkban, aki a legjobban táncol, azzal éjjel elmegyek. Felkért egy vörösés hajú György nevezetű fiú. Megittam egy Bonbonmeggy likőrt, aztán közöltem vele, hogy az övé akarok lenni, de rögtön meg is bántam, mert úgy rám tapadt, mint egy pióca. Mikor mentünk az utcán közöltem vele, hogy meggondoltam magam, de sajnos nem engedett el. Bevitt a sötét szobájába és nekem rontott. Jajgattam, de nem sokat törődött vele. Iszonyú undorral hagytam ott, de másnap jött és sokáig zaklatott, hogy menjünk a Gellért-hegyre.*” Ezt követően egyre sűrűbbek lettek Király Erzsébet életében a férfiakkal való kapcsolatai.

A tömegesen Budapestre került lányok sikeres városi beilleszkedésének egyik fontos csomópontja a házasságkötés volt, amely a korabeli szociográfiákban is megjelent. Király Erzsébet a korábbi számos kalandja ellenére igyekezett a kor norma-elvárásainak megfelelni és 22 évesen férjhez ment, azonban házassága nem sikerült. A házassága során kétszer esett teherbe, de nem vállalta a szülést. Döntését saját árva sorsából adódó félelem motiválta és egy gyerekkel járó kötelességeket sem vállalta: „*Két hónapos terhességem miatt állandóan hányingerem volt. Elmentem a gondozóba és kértem a terhesség megszakítását. Anyósom letérdelt elém és mondta, hogy ez az első unokája csak hagyjam meg a gyereket és ők felnevelik. Ez betette a kaput. Azt hiszem, hogy ezért megütöttem, azt gondolta, ha engem eldobtak, akkor én is képes vagyok ilyenre. Emiatt, a viselkedés miatt határozottabbá vált bennem a döntés, hogy inkább a terhesség megszakítása, mint, hogy elvegyék tőlem.*” A válást Király Erzsébet kezdeményezte, amit a férje kicsapongó életmódjával magyarázta, ugyanakkor válaszreakcióként ő is ezt a viselkedést folytatta a házasságban.

Első válása után egyik jómódú házas szeretőjétől is teherbe esett, aki támoga-

⁶ Erről lásd bővebben: Grexa Izabella: Egy pesti munkásasszony társadalmi közege visszaemlékezése és a levéltári források tükrében. In: Valóság, 7.

tásáról biztosította, már csak azért is, mert a feleségének nem lehetett gyermeke: „Pár hét elteltével közölte velem, hogy van egy maszek orvos és elvisz hozzám. Szemrehányó szavakat vágott hozzám, hogy mitől félek, talán attól, hogy elveszi tőlem, vagy nem bírom felnevelni, pedig ő hajlandó volna támogatni. Nem érdekelt mit mond, csak mihamarabb meg akartam szabadulni a babától. Már két hónapos terhes voltam mikor látta idegállapotomat és elvitt dr. B. György szülész-nőgyógyász szakorvos lakására, aki a VIII. kerületben lakott.”

Az 1970-es évektől a vendéglátóiparban helyezkedett el, e munkahelyi környezet következtében nőtt férfi ismerőseinek köre és még inkább zilált életet folytatott. Második házasságát ténylegesen az egzisztenciális kényszer szülte, a második férjéhez csupán azért ment hozzá, mert korábban egy súlyos műtéten esett át, részegeskedése miatt nem volt munkahelye és lakása sem.

Király Erzsébet foglalkozási és munkahelyi döntéseire térve: Király Erzsébet árva gyerekként lett a szegedi szövőipari iskola tanulója. Választás nem volt, tekintettel rossz tanulmányi eredményeire, ahogy ő maga vall erről: „Szegeden többféle tanuló lány volt, görögök és macedónok. Görög menekültek voltak, [...] Az igazgatónő elmondta a házirendet és azt, hogy hétvégén mettől meddig van kimenő stb. Nagyon örültem a kimenőnek. Aztán ki-ki szakmai választása szerint tanult: voltak cipő-felső tanulók, szűcsök, szövők, fodrászok, könyvtárosok. Nagy

választék nemigen volt, különösen nekem, mivel kettes tanuló voltam. Szövőipari technikumba jártam, ha valaki négyesre vagy ötösre vizsgázott, az azt jelentette, mint ipari tanuló, mehet továbbtanulni technikumba.” A szegedi Kállai Éva Nevelőotthonban lakott, amely az 1950-es évek végétől vált az ipari tanuló lányok otthonává. Ipari tanuló barátnőivel a szegedi szövőipari iskolából Budapestre kerülve 1959-ben, a Csillaghegyi Lenáruban kezdett el dolgozni szövőnőként. A fővárosba készülő lányok munkahelyi elhelyezkedését a szegedi iskola igazgatónője segítette: „Nemsokára következett a leányotthoni búcsú. Volt, aki ott maradt, mert férjhez ment. A Laci nagyon szerette volna, ha maradok, de alig vártam, hogy szabad legyek, alig vártam, hogy vonatra tegyenek, persze az igazgatónő is intézkedett további sorsunkról, mint levizsgázott szövőnőkről. A csapat: H. Éva, K. Ilona, K. Fotika (görög), A. Paszkelini (makedón), P. Szultána (görög), B. Marika, – aki szüleihez utazott – és én, mentünk együtt.” Egy-két évet dolgozott ebben a gyárban, 1961-től már a Goldberger Textilnyomó és Kikészítő Nemzeti Vállalatánál dolgozott, mint áruelesztő. Ebben az üzemben sem maradt sokáig, hamarosan a Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárában helyezkedett el ismételt szövőnőként, a gyári munkáról így mesélt: „Már eltelt kb. egy fél év is, még mindig az asszony mellett kellett dolgoznom, de én szerettem volna többet keresni, így a művezetőnek szoltam, hogy rakjanak át már másik hat gépre, hisz már elég jól begyakoroltam. Kaptam is hat szövőgépet. Három műszakban dolgoztunk, a végébe jártunk cigizni, sokat marháskodtunk, és sok barátnőm és haverom volt a gyárban.” Azonban az alacsony fizetés miatt, ebből a gyárból is kimaradt és magánúton, – egy hirdetés alapján és a könnyebb adminisztráció munka reményében – elment gépírást tanulni, azonban néhány óra tanulás nem volt elegendő a kellő gyakorlathoz, így ismételt állást keresett, de terhességi rosszulletei miatt több helyről is elküldték: „Közben próbálkoztam elhelyezkedni, azt hiszem három helyen is voltam, de elküldtek, mert mindig rosszul voltam. Végül sikerült most is a Fehérvári úti SZTK-ban a bizottságot meggyőzőnöm, hogy nincs hova megszülni a gyereket.” Végül otthagya a textilipart segéd- és betanított munkásként, lemezsajtólóként, lemezpréselőként kezdett dolgozni a Budapesti Rádiótechnikai Gyárban, a Budapesti Híradástechnikai Vállalatnál, majd a Hajtóművek és Festőberendezések Gyárában. Így mesél a gyári élményeiről: „Később elhelyezkedtem a Budapesti Rádiótechnikai Gyárban, ami Óbudán, a Polgár utcában volt. Ott, mint segédmunkást betanítottak lemezt préselni. Nagyon érdekes volt, mert mindig másfajta alkatrészeket kellett préselni. Három műszak volt. Éjjel, ha álmosak voltunk, bekaptunk egy koffein tablettát és ettől frissen dolgoztunk tovább.” Egyik barátja beszélt rá, hogy menjen át a Hajtóművek és Festőberendezések Gyárába, ahol előbb irodában dolgozott, majd átkerült a raktárba kezelőnek, végül azonban megrovásban részesült, és lekerült a műhelybe, ahol nehéz fizikai munkát végzett: „Kedves naplóm, ezután történt, hogy Raki Rushi pálinkát kezdtem „behordani”, és úgy látszik, nemcsak a fejembe, de a lábamba is jutott belőle, mert úgy elkezdtek fájni, hogy langyos vízbe

áztattam a lábaimat, amivel aztán lebuktam. Bevittek egy műhelybe, betanítottak esztergályosnak, ez külön szám volt, mert a húsz kilogrammos tengelyeket soha nem bírtam a gépre fölhelyezni. Jókat röhögtek rajtam a fiúk, mire megtanítottak. Közben kijártam Budaörsre kiszolgálni a vendégeket, és éjjel jártam haza, így holtfáradtan kezdtem reggel 6 órakor dolgozni. Ezt a műhelyvezető később észrevette, és félt, hogy valami baleset ér, ezért inkább lerakott a gépről darukezelőnek, melynek kezeléséről tanfolyam után vizsgáznom kellett. Az esztergályosok a hosszú tengelyre vagy fogaskerékre kötelet kötöttek, és a megmunkálandó anyagot daruval kellett fölhelyezni a gépre.”

Király Erzsébet kezdetben „mellékesként” végzett felszolgáloi munkát, aztán az 1970-es évek elejétől véglegesen a vendéglátóiparban helyezkedett el, annak ellenére, hogy az ilyenfajta munkától korábban ódzkodott: *„Még a Flórián preszszóba jártunk, ami minden nap reggelig volt nyitva, és egy rózsaszín ruhás nő énekelt. Egy alkalomkor nekem nem akartak hozni Bonbonmeggy likőrt, mert túl fiatalnak találtak, pedig akkor már húszéves voltam. A pincér csaj elvette a személyimet, és elvitte. Mikor visszahozta azt mondta, hogy a vezető beszélni szeretne velem, arra kért legyenek ott kávéfőzőnő, majd betanítanak és, hogy a pénzem is meglesz. Én kinevettem őket, mondván, én nem leszek cseléd sehol.”* Választását az egyik munkatársának ösztönzése befolyásolta, de a gyári munkásnők esetében nem volt ritka, hogy a nehéz gyári munkát a szolgáltató szektor könnyebb munkájára cserélték az 1970-es években.

Első vendéglátóipari munkahelye egy jó hírű, a kor művészei által is kedvelt XI. kerületi Park nevezetű vendéglő volt, ahol olyan művészek fordultak meg, mint Bilicsi Tivadar, Mensáros László, Tolnai Klári, Garas Dezső és sokan mások a kortársak közül. Kedvesen idézi fel Garas Dezsővel kapcsolatos élményét: *„Kellemes emlékem maradt a Garas Dezső művészlől. Egy jó gulyáslevest rendelt, közölte, hogy siet, mert fellépése van a „Fekete tulipán” című darabban, itt a szomszéd Sport színpadon. Igyekeztem hát, már csak azért is, mert nagyon bírtam őt. Kért még egy szelet kenyeret. Mondtam neki, hogy a húsz fillért nekem kell fizetnie, mire ő egy tíz forintost adott. Majdnem sikítottam örömben, persze eldugtam. A régi jó művészek közül ma is sokan élnek még, szeretettel gondolok rájuk, különösen Garas Dezsőre.”* A fizetésük nem volt nagy, viszont minden este borraivalót kaptak, amelyet a főpincér osztott szét, de nem volt megelégedve, ahogy erre az évek távlatából emlékezik: *„Meg is kérdezték, mennyi a havi fizetése, mire zavartan válaszoltam, hogy hatszáz forint és a borraivaló. Ez viszont a munkánk után itélve nagyon kevés volt. Éjjel mikor „simogattuk” a pénzt, hogy egy csomóban legyen, hetven-nyolcvan forintnál többet nem osztott a főpincér, pedig én mindég többet adtam le, mert sajnós, amit kaptunk azt le kellett adnunk.”* Ez alapján havi jövedelme borraivalóval együtt 2000-2500 forint között mozgott 1970-ben. Egy gyári adminisztrációs dolgozó bére – a ledolgozott évektől függően – 1200-2000 forint között mozgott, de egy szövödei művezető fizetése is 2000 és 3000 forint között alakult.

Király Erzsébet a Park étteremben egy évet dolgozott, ugyanis hashártyagyulladás miatt komoly műtéten esett át. Ezt követően, egyedül – betegen, biztos lakás és munkahely nélkül – igen kiszolgáltatottá vált, ez motiválta második házasságkötését is. Azonban a házasságkötés utáni folyamatos konfliktusok, a férj iszákossága, durvasága és féltékenysége miatt titokban elszökve költözött Ecser egyik koszos albérletébe. Továbbra is felszolgálóként dolgozott különféle VII., VIII. és XIV. kerületi kocsmák, eszpresszók alkalmazottjaként. A lump munkahelyek, munkatársak következtében magánélete is egyre ziláltabbá vált, számtalan öngyilkossági kísérlete után, alkohol problémák és egyik házasszeretőjének sikeres öngyilkosságát követően beutalták pszichiátriai gyógykezelésre is. Sikerült valamelyest felépülnie, viszont a munkája, a lakásproblémáinak megoldatlansága s ebből fakadó kényszereket továbbra is nehezen viselte: „*Mikor már nem volt olyan kocsmá, ahol ne dolgoztam volna, a Fogarasi úton kellett egy konyhában dolgoznom, ami nem volt könnyű. Mint újjal, minden szar melót velem csináltattak meg, például hat-nyolcszáz literes lábasokat kellett telerakni tojással a pincében, ahol majd megfagytam télen. Vagy nagy...⁷ kellett hordanom, amibe a kész szendvicseket raktuk. Később bécsi szeletből hat-hétszázat kellett megsütnöm. Majd megfulladtam, mert nem volt elszívó berendezés. Még az is nagyon szar volt, amikor nyolc-tízezer darab húst kellett klopfolni, és közben azokat a csípős nyelvű asszonyokat is el kellett viselnem, akik ott dolgoztak, de azután mikor megelégedtem, én is kinyitottam a számat, végül is aztán megszoktak és megkedveltek. Hajnal 3 órakor keltem, hogy elérjem az első vonatot, de rendszeresen olyan sokan voltak, hogy mindég állva utaztam, mint a lovak. 6 órától 16 óráig, de ha a munka úgy kívánta volt úgy, hogy 17-18 óráig is dolgoztunk, a fizetésünk persze változatlan volt. Ha jól emlékszem, háromezer-hatszáz forint volt a fizetésem. Az elvégzett munkához képest nagyon kevésnek tartottam, ezért megreklamáltam, de kb. csak két év múlva kaptam négyezer-ötszáz forintot. Ez sem volt nagy szám, de azzal engeszteltek ki bennünket, hogy hétvégén kaptunk egy-egy kiló körüli húst. Többen loptak sonkát, szalámit stb., de lebuktak. Én egyszer egy csirkecombot loptam, de lebuktam a táskavizitnél. Arra hívatkoztam, hogy leesett a földre, így megúsztam. Ami macskáknak való volt, azért sosem szóltak. Azonban a főnök rengeteg rendelést vett fel, amiről a központ nem tudott, így bőven volt nekik mit tejbe aprítani. Sőt, még arra is képesek voltak, hogy a táppénzes papírokat eltüntették és szabadságot írtak be helyette, amin nagyon meglepődtem, mikor megkérdeztem, hogy miért van ilyen kevés szabadságom. Nyáron, szabadnapjaimon nagyon élveztem az egyedüllétet, de idegeimet igen kimerítette a hetente egyszer-kétszer tanácshoz járás a Lenin körút 6. számba, ahol mindég nagyon sokan voltunk, és mindég volt magyarázat arra, hogy még miért kell várnom. Bizony kilenc év múltán már nagyon türelmetlen voltam, mert belefáradtam az utazásba, a hajnali kelésekre.”*

---

⁷ Olvashatatlan szó.

A helyzetét az rendezte, hogy végül 1988-ban számos beadvány, megkeresés után Király Erzsébet részére a VII. kerület Lakásügyi Osztály kiutalt egy a Wesselényi utcában lévő szükséglakást. Ez már akkor történt, mikor az állam egyre inkább kivonult a lakáselosztás rendszeréből. Majd újabb megkeresések után 10 év várakozás után, Király Erzsébet 48 évesen hozzájutott egy komfortos, egyszobás tanácsi lakáshoz.

Ami a munkahelyét érinti, alighogy betöltötte az ötvenedik életévét, 1992 nyarán elküldték az Észak-pesti Vendéglátóipari Vállalattól, próbált elhelyezkedni mindhiába, így végül kénytelen volt munkanélküli segélyért folyamodni, amelyet igen megalázónak tartott. Ebben a helyzetben – a munkába állás esélye nélkül, egyre csökkenő munkanélküli segély, sőt a segély kimerítése láttán – egyetlen megoldást a rokkantsági nyugellátásban látott, amit ugyan megkapott, de az 50%-os rokkantsági nyugdíj összegéből nem tudta fenntartani magát. E kényszerpályát nem csak a történetem főszereplője választotta ebben az időszakban. A statisztikai felmérések alapján a rokkantsági nyugellátásban részesülők kétharmada az 1990-es évek elejétől részesül ilyesfajta juttatásban. Ezekben az években a munkanélküliségből való kimenekülés másik lehetősége az előrehozott nyugdíj volt. 1993 közepén Király Erzsébet részére is lehetővé vált, hogy öregségi nyugdíjban részesüljön.

A tanulmányban elsősorban a női foglalkoztatottság változását vizsgáltam. A nők munkaerő-piaci elhelyezkedése csupán egyik, de talán leghangsúlyosabb dimenziója a női szerepek 20. századbeli változásának. Megpróbáltam a női munkahelyi elhelyezkedést, helyzetet, vándorlást egy esettanulmányon keresztül bemutatni. Király Erzsébet kapcsolatait, viselkedéseit, válaszreakciót munkahelyi és lakókörnyezete, az embertelen lakásviszonyokból fakadó körülmények és a család hiánya alapvetően determinálták. Magánélete semmiképpen sem tekinthető tipikusnak, ugyanakkor a budapesti női ipari munkáslét az 1960-as évek tömeges tapasztalat volt. Ezért tapasztalataiból, élményeiből a fővárosba vándorolt fiatal lányok választásaira, döntéseire, sodródásaira, nagyvárosi beilleszkedésükre, megéléseikre is következtethetünk. A női szerepek vizsgálatának azonban még számos olyan szegmense van, amit érdemes elemezni és komplex módon vizsgálni, ide tartoznak a családi viszonyok átrendeződése, a házassági és a válási számok alakulásának elemzése, a női szexualitás változása, de a gyermekneveléssel és a háztartási munkákkal összefüggő kérdések mélyebb elemzése is.

Irodalomjegyzék

- Belényi Gy. (2009) Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945-1965. Szeged: Belvedere.
- Balázs L. (2009) Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. Csíkszereda: Pallas Akadémia.
- Farkas Gy. (2003) „Gyertek lányok traktorra!”: női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. Korall 13. 65-86.

- Horváth S. (2004) A kapu és a határ. A mindennapi Sztálinváros. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Joó M. (2005) Simone de Beauvoir és a posztoszocialista helyzet. In: Palasik M – Sipos B. (szerk.), Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. (pp. 39–54). Budapest: Napvilág.
- Kemény I. (1972) A magyar munkásosztály rétegződése. Szociológia 1972. 1. 36-48.
- Király E. (2015): Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei. (A tanulmányt írta és a szöveget gondozta Grexa Izabella.) Budapest: Corvina.
- Mátyus A. (1978) „Végtelen óta folynak a percek...” Lányok a munkásszállón. In: Pelle J. (szerk.) Írószemmel 1977 (pp. 149-175) Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Moldova Gy. (1986) A szent tehén: riport a textiliparról. Budapest: Magvető.
- Palasik M, (2005) A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején In: Palasik M – Sipos B. (szerk.) Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon (pp. 57-78) Budapest: Napvilág.
- Pittway, M. (2008) Visszavonulás a kollektív tiltakozástól – Háztartás, nemek, munka és népi tiltakozás a sztálinista Magyarországon. Eszmélet, 77. 26–49.
- Schadt M. (2005a) Feltörekvő dolgozó nő. Pécs: Pro Pannonia.
- Schadt M. (2005b) Ellentmondásos szerepelvárások, nők az államszocializmusban. Acta Sociologica, 1. 61-75.
- Sulyok K. (1976) Messzi lát a falu szeme. Forrás, 9. 34–41.
- Tóth E. Zs. (2009): A traktoroslánytól a buszvezetőnőig. Nők férfifoglalkozásokban a szocializmus kori Magyarországon. Rubicon 4. Letöltve: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_traktoroslanytol_a_buszvezetonoig_nok_ferfifoglalkozasokban_a_szocializmus_kori_magyarorszagon/
- Tóth E. Zs. (2007) „Puszi Kádár Jánosnak” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Tóth E. Zs – Murai (2014) Szex és szocializmus. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- Tóth Eszter Zsófia: (2008) „Juli–Dzsuli–Júlia”. Korunk 12. 61-66. Letöltve: <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00144/tothezs.html>
- Valuch T. (2009) Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után. Rubicon 4. Letöltve: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/csalad_haztartas_a_noi_tevékenységszerkezet_es_a_szerepfelfogás_valtozasai_1945_után/
- Valuch T. (2005) Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest: Osiris Kiadó.
- Valuch T. (2013) Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig. Budapest: Napvilág Kiadó.

Lektorálta: Dr. Schadt Mária, Pécsi Tudományegyetem, címzetes egyetemi tanár

AZ EGRÍ ÉRSEKI JOGAKADÉMIA SZEREPE A HEVES VÁRMEGYEI HIVATALNOKRÉTEG KÉPZÉSÉBEN

Hadobás Eszter

*Eszterházy Károly Főiskola, másodéves doktorandusz,
e-mail elérhetőség: szter4@gmail.com*

Absztrakt

Előadásom témája annak a kérdésnek a felvetése, hogy az Egri Érseki Jogakadémián végzett diákok milyen hivatali pozíciókat töltöttek be Heves vármegyén belül és ez kapcsolatban volt-e vallási hovatartozásukkal. A tanulóknak ezt a sajátos és a korszakban rendkívül lényeges jellemzőjét vizsgálva azt szeretném bemutatni, hogy Heves vármegye járásain belül hogyan változott a vizsgált időszakban a hivatalnoki réteg összetétele felekezeti szempontból. A kutatás az 1874 és 1914 közötti időszakban Egerben végzett diákokkal foglalkozik. Ezen az időszakon belül az 1883. évet határvonalnak tekintem, mert ekkor született meg az a törvénycikk, amely a köztisztviselők minősítéséről szól, és ebben határozták meg, hogy bizonyítvánnyal igazolt tudás szükséges a köztisztviselői pozíciók betöltéséhez.

A témaválasztás háttérében eredetileg az áll, hogy szerettem volna megvizsgálni, az egri jogakadémián végzettek közül hányan dolgoztak később tényleges hivatalnokként. Az egri jogi képzés célja ugyanis több mint száz évig az állam irányából érkező szakképzett jogászok iránti igény kielégítése volt. A hallgatók társadalomtörténeti vizsgálatához fontosnak tartom a vallási jellemzőiket is, ezért ezt a két vizsgálati szempontot szeretném összekötni és Heves vármegye esetében alkalmazni.

A kutatás során fontos források jelenleg is a Heves megyei Levéltárban megtalálható *Tisztviselők Könyve*, az *Egri Érseki Jogakadémia államtudományi és jogtudományi államvizsgáinak jegyzőkönyvei* és a *Heves megye történeti archontológiája* című monográfia, de szükség van a korabeli népszámlálások helyi vonatkozású felekezeti adataira. A szakirodalom (pl.: Glósz József) néhány esetben foglalkozott már a nemesi származású értelmiség és a dzsentri réteg szerepvállalásával a megyei tisztségviselők körében, dr. Pap József, az EKF tanára is több tanulmányában mutatta be részletesen Heves vármegye 1849 utáni tisztikarát.

A forrásokban található adatokat adatbázis-kezelő program segítségével dolgozom fel. Először azokat a köztisztviselőket gyűjtöm össze, akik Heves vármegyében tisztségviselőként dolgoztak és a jogakadémián szerezték az ehhez szükséges végzettségüket. Ezeket a személyeket felekezeti összetételük alapján is megvizsgálom, majd hogy a jogakadémiai képzési rendszerben bekövetkezett változások valamint a vizsgált időszakban Heves vármegyét érintő járási beosztásra vonatkozó változások hogyan érintették a felekezeti megoszlásukat.

Reményeim szerint a kutatás segítségével sikerül bemutatni, hogy az Egri Érseki Jogakadémián végzettek közül hányan dolgoztak köztisztviselőként Heves vármegyében és körükben hogyan tükröződik a vármegye felekezeti összetétele. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy még jobban megismerjük ezt a hivatalnoki réteget és a római katolikus jogakadémia szerepét a tisztviselő-képzésben Heves vármegyén belül.

Kulcsszavak: *Egri Érseki Jogakadémia, felekezeti összetétel, tisztviselők, államvizsga*

Bevezetés

Előadásom témája annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy az Egri Érseki Jogakadémián végzett diákok milyen hivatali pozíciókat töltöttek be Heves vármegyén belül és ez kapcsolatban volt-e vallási hovatartozásukkal. Ennek a kérdésnek a vizsgálata több szempontból is fontos. Először is azért, mert az állami jogakadémiák létrejöttében az állam irányából érkező azon igény állt, hogy szakképzett hivatalnokokra volt szükség, másrészt pedig, hogy az Egri Jogakadémián szerzett ismereteket milyen mértékben tudták alkalmazni Heves vármegye működtetésében. Fontos kérdés az is, hogy egy olyan jogakadémián, amit a római katolikus egyház működtetett mennyire volt felekezetiileg meghatározott. Ennek a kérdésnek a vizsgálatához több forrást használtam fel. Ezek a következők: az iskolai anyakönyvek és az állam és jogtudományi államvizsga jegyzőkönyvek valamint a Heves vármegyei tisztikar törzskönyvét. Ezeken kívül fontos munka volt az egykori jogakadémiai diákok beazonosításához a 2011-ben megjelent Heves megye történeti archontológiája. Ezeknek a hivatalnokoknak a vallási szempontból történő vizsgálatát az iskolai anyakönyvek és az államvizsga jegyzőkönyvek tették lehetővé, mert ezekben ezzel kapcsolatban rendszeres volt az adatfelvétel, amely azt igazolja, hogy a jogakadémián belül a felekezeti hovatartozás fontos szempont volt. Az, hogy csak az Egri Érseki Jogakadémián végzett diákokkal foglalkozom, leszűkíti a hivatalnok réteg vizsgálatát, kizárva azokat, akik olyan pozíciókat töltöttek be megyei szinten, amelyekhez, elegendő volt alacsonyabb iskolai végzettség vagy pedig egyetemen vagy más jogakadémiákon szerezték meg a végzettségüket igazoló bizonyítványt. Ezért a felekezeti összetételre vonatkozó vizsgálat csak azokat érintette, akik az egri jogakadémiát elvégezték és később a vármegyén belül lettek hivatalnokok. A vizsgált időszak 1862-től 1914-ig az Egri Érseki Jogakadémián végzett Heves vármegyei hivatalnokokat érinti. A forrásokból származó adatokat adatbázis segítségével dolgoztam fel. A vizsgálat során figyelembe vettem az ez alatt a hosszú időszak alatt történt a tisztviselőkre, a vármegyére és a jogakadémiai képzés esetében bekövetkezett legfontosabb változásokat.

1.A tisztviselők vallási összetételének vizsgálata

A vizsgált időszak alatt összesen 40 olyan személyt találtam, aki a jogakadémiát elvégezte és Heves vármegyén belül megyei szintű hivatalnoki pozíciót töltött be. Természetesen egy személy több tisztségviselői pozíciót is ellátott hivatali pályafutása során. Úgy gondolom, ezért először átfogóan kell megvizsgálni ennek a 40 főnek a felekezeti megoszlását mielőtt még más szempontok alapján tenném meg ugyan ezt. A felekezet 4 főnél (10%-nál) nem volt megadva sem az iskolai anyakönyvben sem az államvizsga jegyzőkönyvben, 34 római katolikus (85%) és 2 református (5%) volt.

1. táblázat: *Az Egri Jogakadémiát végzett tisztviselők felekezeti megoszlása*

Vallás	Fő	%
Római katolikus	34	85%
Református	2	5%
Nincs megadva	4	10%
Összesen	40	100%

Forrás: saját kutatási eredmény

Ezt az adatot összevetjük az 1874 és 1914 között készült népszámlálások Heves vármegyére vonatkozó felekezeti viszonyaival, akkor láthatjuk, hogy a római katolikus hivatalnokok aránya megegyezik a népszámlálások felekezetre vonatkozó százalékos arányaival, tehát a vármegyén belül ennek megfelelő a reprezentáltsága a római katolikus felekezetnek. Míg a reformátusok esetében a népszámlálások eredményei alapján 7 és 8% között ingadozott a számuk, addig a vármegyei hivatalnoki pozíciókban ez kissé alacsonyabb 5%.

2. táblázat: *Heves vármegye felekezeti összetétele az 1880-as és az 1910-es népszámlálás eredményei alapján*

	Róm. Kat. %	Görög kat. %	Görög keleti %	Ágostai %	Helvét %	Unitárius %	Izraelita %	Egyéb %
1881-es	86%	0,04%	0,04%	0,45%	7,98%	0,00%	5,24%	0,01%
1910-es	95,47%	0,22%	0,04%	0,4%	7,41%	0,01%	4,1%	0,02%

Forrás: <http://konyvtar.ksh.hu/neda>

Egy tisztviselő több pozíciót is betöltött pályafutása során. Ez nagyon fontos, mert a 40 fő kevésnek tűnhet, de ha megvizsgáljuk, hogy összesen hány tisztviselői pozíciót töltöttek be 1918-ig, akkor kiderül, hogy a jogakadémia jelentős szerepet játszott Heves vármegye hivatalnok rétegének képzésében. Ez a 40 fő összesen 129 hivatali pozíciót viselt a vizsgált időszak alatt. Az egyének többsége járásokon belül főszolgabíróként, szolgabíróként és segédszolgabíróként dolgozott.

2.A jogakadémiai képzési rendszer

Annál a 40 főnél, akit megtaláltam és megyei szintű hivatali pozíciókat viseltek, többféle csoportosítást is lehet alkalmazni. Az egyiknek az alapja a jogakadémiai képzési rendszer változása, a másoknak pedig a járási beosztás változása és a köztörvényhatóságok megyei szintű csoportosítása. Először a képzési rendszer változását figyelembe vevő csoportosítás alapján kapott eredményeket vizsgálom meg.

2.1 Az 1874 előtti képzési rendszer

Először az 1850-es években végbement jogakadémiai képzés átalakításáról szeretnék írni. Ennek megismerése azért fontos, mert így egyértelműen láthatóvá válik, hogy a képzési szerkezet segítségével is lehet csoportosítani a tisztviselőket. „A királyi akadémiák jogi tanfolyamai jogakadémiaként, intézményesen önállósult és kizárólag jogászképzéssel foglalkozó formájukat az 1850-ben kezdődött Thun-féle oktatási reform keretében nyerték el.”¹ Az akadémiák képzési szerkezetéből kivették a bölcsészeti képzést, és azt a gimnáziumi oktatáshoz csatolták. A Leo Thun nevével fémjelzett reformot 1855-ben Magyarországra is kiterjesztették. Ekkor vezették be az államvizsgát, azok számára, akik doktorátus nélkül akartak az állam szolgálatába állni.² Ezzel egységesítették a jogakadémiai képzést, amely azt is jelentette, hogy a tanterv is egységessé vált a jogakadémiákon. A felekezeti jogakadémiák csak akkor kapták meg az oktatás jogát, ha megfelelték a jogakadémiákkal szemben felalított képzési feltételeknek. Amennyiben ennek nem feleltek meg, abban az esetben a felekezetek által fenntartott intézményekben a képzés kényszerűen szünetelt. „A felekezeti akadémiák 1861 októberét követően térhettek vissza a képzési palettára.”³ Az iskolák így a vallási felekezetek által fenntartott jogakadémiák esetében is megnövekedett az államhatalom befolyása, amit az államsegély tett lehetővé. Az államsegélyért cserébe pedig az állami iskolák rendszabásait kellett követniük pl.: a tanterv esetében és még az önrendelkezési joguk egy részéről is le kellett mondaniuk a felekezetek által működtetett jogakadémiáknak.⁴

Az Egri Érseki Jogakadémia esetében több okból kifolyólag az 1855-ben bevezetett új képzési rendszer csak az 1862-1863-as tanévtől lett bevezetve. Ennek egyik oka az volt, hogy 1850. február 1-jével az abszolút kormány a tanügyi reform idejére bezáratta az egri jogakadémiát.⁵ Az 1861-1862-es tanévben indult meg újra a jogakadémiai képzés Egerben. Az érsek 1861. október 28-án a Helytartótanácsnak jelentést írt az oktatás elindításáról és kérvényezték a jogi kurzus állami elismerését és a nyilvánossági joggal való felruházását. Az érsek azt is kifejtette, hogy a következő tanévtől az egri jogakadémián is 3 évfolyamossá válik a képzés, ezzel jelezve, hogy az 1855-ös jogakadémiai reform előírásait az érseki jogakadémián is alkalmazni fogják. Ezzel a képzés 3 évvé vált és a reform értelmében újabb tanszékeket is létrehozta.⁶ 1862-ben a Helytartótanács megadta a nyilvánossági jogot az intézménynek ez azért fontos, mert ezzel az

¹ Mezey Barna (2009): (pp. 22)

² Dr. Csizmadia Andor (1969)

³ Mezey Barna (2009 (pp.26),

⁴ Hajdú János: Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés. In: Magyar művelődéstörténet V kötet Letöltve 2015. 03. 20.-án a MEK.OSZK Weboldalról <http://www.mek.oszk.hu/09100/09175/html/tartalomjegyzek.html>

⁵ Kiss Péter (2009)

⁶ Dr. Udvardy László (1898)

Egri Érseki Jogakadémián szerzett ismereteket az állam is elismerte.⁷ Az 1855-ös reform eredményeként függetlenítették a jogakadémiai képzést az egyetemi oktatótól és a jogakadémiák feladata/célja az állami köztisztviselők képzése lett pl.: bírák, közigazgatási szakemberek és ezzel egy új önálló képzési út jött létre.⁸

1862-től 1874-ig volt ez a 3 évfolyamos képzési struktúra érvényben. Ebben az időszakban összesen 7 tisztviselő szerzett végzettséget a jogakadémián. Mind-egyikük római katolikus vallású volt. A tisztviselői karrierjük során Heves vármegyében összesen 19 hivatalnoki pozíciót töltöttek be. Elsősorban járási szolgabírói és segédszolgabírói pozíciókat, tehát az ebben a képzési szerkezetben végzett személyek leggyakrabban ezeket a hivatali posztokat viselték a megyén belül. Az, hogy mindannyian római katolikus vallásúak voltak több kérdést is felvet. Csak római katolikusok jártak az egri jogakadémiára? Egyértelműen kijelenthető, hogy nem. Jártak ide reformátusok, evangélikusok, görög keletiek, görög katolikusok és Mózes vallásúak is az iskolai anyakönyvek alapján, de domináns többségben a római katolikus felekezethez tartozó diákok voltak. Mivel ilyen nagyszámban képviseltették magukat a római katolikusok ezért nagyobb valószínűséggel kerültek ki közülük később tisztviselők.

2.2 1874 utáni képzési rendszer

1874-ben „gyökeresen átalakult a központi elgondolások nyomán a jogakadémiáknak a jogi felsőoktatásban betöltött szerepe.”⁹ A századfordulóig és azt követően is az ügyvédi szakma a jogakadémiák számának csökkentését szorgalmazta. Ezt a jogakadémiák általuk gondolt gyenge színvonalával magyarázták. A minőségi probléma megoldását pedig további egyetemek létrejöttével gondolták megoldani.¹⁰ A jogászok irányából érkező támadások után új szabályzatot adott ki Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter a jogakadémiákra vonatkozóan: „Szabályzat a jogtanodák új szervezéséről, 1874. évi május hó 19-én. „A királyi jogakadémiák és az állam közvetlen rendelkezése alatt álló egyéb jogtanintézetek 4 évi tanfolyammal ellátott teljes jog- és államtudományi karokká alakítatnak át, egyedül kizártaival a jogtudorozási és a magántanárrá való képesítési jogosítványnak.”¹¹ A törvény szövegéből is jól kivehető a változás. Kibővítették a jogakadémiákat négy évfolyamúra, és átalakította az egyetemi karokhoz hasonló „jog- és államtudományi főiskolákká.”¹² Az 1874-es Trefort Ágoston kultuszminiszter rendelete átértelmezte a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjét és az egyetemekhez hasonlóvá tette. Ennek értelmében a 3. évfolyam államtudományi

⁷ Jusztinger János (2009)

⁸ Mezey Barna (2009)

⁹ Mezey Barna (1984): (pp. 109)

¹⁰ Mezey Barna (2009)

¹¹ Halász Ferenc szerk. (1910): (pp. 485)

¹² Magyary Zoltán szerk. (1927): (pp. 218)

szaktanfolyammá változott, ahol a hallgatóknak az állammal és a közigazgatással kapcsolatos ismereteket oktattak. A 4. évfolyam volt a jogtudományi szaktanfolyam ekkor oktattak pl.: büntetőjogot, magánjogot.¹³ A 3. és 4. évfolyam elvégzéséhez jogtudományi vagy államtudományi államvizsgát kellett tenni ezzel kaptak a hallgatók szakképesítést.¹⁴

Ehhez a renDELETEhez kellett alkalmazkodnia az Egri Érseki Jogakadémiának ahhoz, hogy továbbra is működhessen. Ez megnövelte a képzési időt és plusz kiadásokat eredményezett. Mivel újabb tanszékeket kellett létrehozni, összesen 8 tanszékre volt szükség és 8 nyilvános rendes tanárt és 3 magántanárt kellett alkalmazni, ami tovább növelte az iskola fenntartásának költségeit.¹⁵ Az 1874-1875-ös tanévtől kezdődően az új szabályzat alapján működött a jogakadémiai képzés Egerben. A jogakadémiákban így az egriben is 4 vizsga volt: első és második alapvizsga és az államtudományi- és a jogtudományi államvizsga. 1883-ban volt egy újabb reformja a jogakadémiai képzésnek, ami 1883-1884-es tanévtől lépett életbe. Ez a tanulmányi és vizsgaszabályzat módosítására terjedt ki és számos tekintetben érintetlenül hagyta az 1874. évi szabályzatot. Az új szabályzat tendenciája az volt, hogy a jogi vizsgálat rendszerét összeegyeztesse a köztisztviselők minősítéséről szóló új törvénnyel. 1883-as módosítás alapján a jogvégzettség megszerzéséhez szükséges volt letenni a két alapvizsgát és az egyik államvizsgát.¹⁶

A kutatásom alapján elmondható, hogy az 1874 utáni képzési rendszerben 33 Heves vármegyén belül tisztviselőként dolgozó személy szerzett végzettséget.¹⁷ Vallási összetételüket vizsgálva 4 főnek nem ismert a vallása, 27 római katolikus és 2 református felekezetű volt. Ebből is jól látható, hogy a római katolikus hivatalnokok domináns szerepet játszottak ebbe az időszakban is, de az előzőhöz képest ekkor már megjelentek a református felekezetű hivatalnokok is.

3. táblázat: 1874 utáni képzési rendszerben végzettek felekezeti megoszlása

Vallás	Fő	%
Római katolikus	27	82%
Református	2	6%
Nincs megadva	4	12%
Összesen	33	100%

Forrás: saját kutatási eredmény

Felmerül a kérdés, hogy csak ez a két református felekezethez tartozó tisztvi-

¹³ Jusztinger János (2009) (pp. 59.)

¹⁴ Dr. Udvardy László (1898)

¹⁵ Jusztinger János (2009)

¹⁶ Dr. Udvardy László (1898)

¹⁷ Azokat tekintem végzetteknek, akik letették valamelyik államvizsgát vagy a jogtudományit vagy az államtudományi államvizsgát.

selő járt a jogakadémiára és tett államtudományi és jogtudományi államvizsgát? Ezért megvizsgáltam az államtudományi és jogtudományi államvizsga jegyzőkönyvet hogy mennyi olyan államvizsgázó volt, aki Heves vármegyében élt. Ezeknek a feltételeknek 8 hallgató felet meg, ebből 2 lett megyei szintű tisztviselő, 6 főről pedig nem rendelkezem adatokkal. Kijelenthető, hogy a római katolikus dominancia mellett a jogakadémiát más felekezetek képviselői is elvégezték, de ők kisebb számban voltak.

Az 1883-as köztisztviselők minősítéséről szóló törvény „először határozta meg általában a képesítést, és annak feltételei hatással voltak a közigazgatási képzés alakulására is.”¹⁸ Ezeket a tisztviselőket 3 csoportra lehet osztani az alapján, hogy milyen államvizsgát tettek az Egri Érseki Jogakadémián. Az első csoportot az államtudományi államvizsgát tettek jelentik, ide összesen 18 fő tartozik. A másik csoportba azok tartoznak, akik mind a két államvizsgát letették, ez 12 fő. A harmadik csoportba azokat a tisztviselőket soroltam, akik csak jogtudományi államvizsgát tette, ebbe 3 fő tartozik. Közülük 1 fő volt, aki az egri jogakadémián tette le a jogtudományi államvizsgát, de egyetemen folytatta tanulmányait, neki a vallása sem ismert. Ebben a 3 főben az is közös, hogy mindannyian árvaszéki ülnökök voltak Heves vármegyében. Mennyien végezték el a jogakadémiai képzést 1883-as törvényt megelőzően? Összesen 16 Heves vármegyében hivatalt viselt tisztviselő végezte el a képzést az 1862-től 1883-ig. Ez azért fontos, mert az alkalmazáshoz szükséges iskolai végzettséget az 1883. évi I. törvénycikk határozta meg, de jól látható, hogy Heves vármegyében korábban is a megfelelő iskolai végzettséggel rendelkezők szerezték meg a tisztviselői pozíciók egy részét pl.: szolgabírói, főszolgabírói hivatalt. „Annak ellenére, hogy a jogszabályok a nyolcvanas évekig nem írtak elő magasabb képzettséget a közigazgatásban, a gyakorlat ezt sok helyen máris megvalósította.”¹⁹ Ez mutatkozik meg Heves vármegye esetében is.

Összességében elmondható, hogy az 1874 előtt végzett tisztviselők esetében mindenki római katolikus vallású volt, míg az 1874 utáni képzési rendszerben végzettek esetében megjelentek a református felekezet tagjai is, de továbbra is a római katolikus tisztviselők voltak többségben.

3. A járási beosztás változása és a köztörvényhatóságok megyei szintű csoportosítása alapján

A járási beosztás változása és a köztörvényhatóságok megyei szintű csoportosítása határozza meg a tisztviselők következő csoportosítását. Ezzel a két törvénynyel szabályozott változásoknak a figyelembe vétele nagyon fontos volt a vizsgálat során. A járási beosztás változásának figyelembe vétele azért volt fontos, mert a vizsgálat hivatalnokok többsége járási szintű tisztviselői pozíciókat töltött be.

¹⁸ Csizadia Andor (1976):(pp. 169.)

¹⁹ Csizadia Andor (1976): (pp. 173.)

A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény figyelembe vétele is elengedhetetlen részét képezte a vizsgálatnak.

3.1 Köztörvényhatóságok megyei szintű csoportosítása alapján

1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről ez volt a központi kormány és a megyék között a „hazai területi önkormányzati rendszer alap-törvénye.” „A törvény kijelölte a helyi önkormányzat kereteit és megteremtette a hatékony közigazgatás feltételeit”²⁰A hagyományos közigazgatási egységek megmaradtak, de hatáskörük megváltozott. A központi kormány jóváhagyási jogot kapott a vármegyei döntéseknél, így a korábbi nagymértékű döntési szabadság megszűnt.²¹ A belügyminiszter jelentős szerepet kapott az új törvény értelmében, ami csorbította az önkormányzati jogokat. A belügyminiszter döntött a hivatalnokok létszámáról, hatásköréről és fizetéséről összeállított előterjesztésekről.²² A belügyminiszterhez lehetett fellebbezni vitás ügyekben, a megyei szabályrendeletek kérdésében is döntött, a javaslata alapján neveztek ki a főispánokat is. A főispánok jogkörét a törvény jelentősen kiterjesztette, megkapták a tisztviselőkkel szembeni eljárás jogát és ellenőrző és felügyelő szerepel is rendelkeztek. Kinevezési joguk volt a csendbiztosi, levéltárosi, a várnagyi, a segédi és kezelői tisztségekre.²³ A társadalomra nagy hatással volt a törvényhatósági bizottságok összetételének újszerű megállapítása. A bizottság fele választott tagokból a másik fele pedig a megye legtöbb állami adót fizetőiből tehát a virilisekből állt. A törvény szabályozta a bizottság létszámát, amit a vármegye lakosságához mérten kellett megállapítani. 128 és 600 fő között lehetett a vármegyékben.²⁴ A törvény 57. paragrafusában értelmében voltak úgynevezett központi tisztviselői pozíciók: az alispán, jegyző, tiszti ügyész, árvaszéki elnök és ülnök, pénztárnok, főorvos, főmérnök, levéltárnok, főszámvevő, közgyám, állatorvos. Voltak a külső tisztviselői posztok: a szolgabíró, a rendezett tanácsú városok polgármesterei, a járási orvos, járási mérnök, járási számvevő, járási közgyám.²⁵

Heves és Külső-Szolnok vármegyében az új hivatali rendszer 1872-től kezdte meg működését. A vizsgálat szempontjából érdemes és szükséges a járási beosztás változásainak vizsgálata előtt megvizsgálni felekezeti összetétel szempontjából azokat a hivatalnokokat, akik az 1870-évi 42. törvénycikk értelmében központi tisztviselői pozíciókat töltöttek be. A Egri Jogakadémián végzett

²⁰ Stipta István (1995):(pp. 154.)

²¹ Bán Péter szerk. (2011)

²² Stipta István (1995)

²³ Bán Péter szerk. (2011)

²⁴ Stipta István (1995)

²⁵ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről Letöltve 2015. február 10-én a z 1000 év törvényei weboldalról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5448>

tisztviselők, jogakadémiai végzettségüknek köszönhetően a központi tisztviselői hivatalok közül alispánok, jegyzők és árvaszéki elnökök és ülnökök, főszámvevők lehettek. Összesen 12 fő töltött be ilyen hivatalt, róluk elmondható, hogy felekezeti tekintetben 2 főnél nem ismert a vallás, 9 fő római katolikus (75%) és 1 fő református (8%), tehát a római katolikus felekezet domináns a központi tisztviselői pozíciók esetében.

4. táblázat: Központi tisztviselők felekezeti összetételének vizsgálata

Vallás	Fő	%
Római katolikus	9	75%
Református	1	8%
Nincs megadva	2	17%
Összesen	12	100%

Forrás: saját kutatási eredmény

3.2. Heves vármegye járási beosztásának változása alapján

A járási szintű hivatalnokok felekezeti szempontból történő vizsgálatánál két jelentősebb változást kell figyelembe venni. Az első az 1876. évi 33. tc. némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. 1870-től 1876-ig számos terv született a területrendezésről pl.: Szapáry-terv. Abban egyetértettek, hogy szükség van a reformra, de abban nem, hogy milyen mértékű legyen a változtatás. Végül Tisza Kálmán javaslatát fogadták el a törvényhatósági területrendezésről. Tisza megyerendezése csak az elkerülhetetlen változásokra szorítkozott. A törvény 3 részre osztható, az első a területi szabályozást tartalmazza, a második a területi kiigazítás folytán egyesített vagy több részre osztott törvényhatóságok vagyonáról rendelkezik, a harmadik rész pedig az új törvényhatóságokban alakítandó bizottságokra és a tisztújításra vonatkozó szabályokat tartalmazza. ²⁶Tisza reformjának eredményeként 65 vármegyét hoztak létre és a kiváltságos területeket felszámolták és beolvasztották őket a vármegyékbe.²⁷

A vizsgálat szempontjából a Jászkun kerület területrendezése a legfontosabb. A Tisza-kormány megszervezte Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét, amelybe beolvasztotta a hevesi, jászsági és nagykunsági részeket, ezzel megszüntetve Heves és Külső-Szolnok vármegyét, mely ezután Heves vármegye lett.²⁸ Heves vármegyében 7 járást alakítottak ki. Ez a beosztása 1877-től 1883-ig volt érvényben, ekkor 11 korábbi jogakadémiai diák töltött be hivatali pozíciót. 3 szolgabíró és 9 segédszolgabíróként dolgozott a járásokban. Mind a 11 fő római katolikus felekezetű volt.

²⁶ Stipta István (1995)

²⁷ Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. CD-ROM

²⁸ Csizadia Andor (1976)

A járási beosztásban 1883-ban történt a következő változás, amikor több járást összevontak és a járások többségét átnevezték Heves vármegyében. A megyék háztartásáról szóló 1883. évi 15. törvénycikk a vármegyék területi beosztására is hatással volt. A törvény 16. paragrafusában értelmében a megyének járások szerinti beosztásáról és a tisztviselők létszámának és illetményének meghatározásáról, még az év folyamán a vármegye szabályrendelet formájában köteles intézkedni.²⁹ Ekkor 6 járást alakítottak ki, ez a beosztás 1950-es évekig volt érvényben. A felekezeti összetételt ebben az időszakban érdemes járásokra lebontva megvizsgálni, mert itt már a református felekezet tagjai is képviselték magukat járási hivatalnoki pozíciókban. A gyöngyösi és a hevesi járásban mindenki római katolikus volt. A tiszafüredi járásban 4 főből 3 római katolikus, 1-nek pedig nem ismert a vallása. A hatvani járásban 6 egyénből 5 római katolikus 1 református. A járásban is hasonló a helyzet ott 8 főből 7 római katolikus 1 református. Az egri járásban 11 járási tisztviselőből 1 főnek nem ismert a felekezeti hovatartozása, 9 római katolikus és 1 református volt közöttük. Három járásban tudták képviseltetni magukat a református felekezethez tartozó tisztviselők: hatvani, pétervásárai és egri járásban. Ez alapján elmondható, hogy 1883 utáni járási beosztás alapján is a római katolikus felekezet dominanciája érvényesült Heves vármegye tisztviselőinek körében.

4. táblázat: 1883-tól érvényben lévő járási beosztás alapján a felekezeti összetétel vizsgálata

Járási név	Vallás	Fő	%
Gyöngyösi járás	Római katolikus	7	100%
Hevesi járás	Római katolikus	5	100%
Tiszafüredi járás	Római katolikus	3	90%
	Nincs megadva	1	10%
Hatvani járás	Római katolikus	5	90%
	Református	1	10%
Pétervásárai járás	Római katolikus	7	90%
	Református	1	10%
Egri járás	Római katolikus	9	82%
	Református	1	9%
	Nincs megadva	1	9%

Forrás: Saját kutatási eredmény

Összegzés

Összesen 40 jogakadémiát elvégzett személy volt, akik Heves vármegyében hivatali pozíciókat töltöttek be. A jogakadémiai képzéssel történt vizsgálat kimu-

²⁹ Szaniszló Ferenc (2002)

tatta, hogy 1874 előtt végbizonyítványt nyert megyei szintű tisztviselők 100%-a a római katolikus felekezethez tartozott és csak az 1874 után végzettek között jelentek meg a református vallású hivatalnokok és akkor is csak 2 fővel. Amikor azokat az egykori jogakadémiai diákokat vizsgáltam, akik központi tisztviselők lettek akkor, leszámítva azt a két főt, akinek nem ismert a vallása, az az eredmény született, hogy 90%-uk római katolikus és csak 10% református. 1877 és 1883 közötti járási beosztás szerint a jogakadémiát végzett megyei szintű hivatalnokok 100%-a volt római katolikus. 1883 utáni járási beosztásban dolgozóknál jelenik meg a római katolikus többség mellett a református felekezethez tartozó tisztviselők akik, csak 3 járásban tudták magukat képviseltetni a vármegyén belül. Összességében elmondható, hogy a római katolikus felekezetű hivatalnok réteg domináns Heves vármegyén belül, ha csak azokat az egyéneket vizsgáljuk felekezeti szempontból, akik az Egri Érseki Jogakadémián szereztek végzettségüket. A jogakadémia tehát politikai, oktatási és közigazgatási változásoktól függetlenül felekezeti jellegű maradt a dualizmus elején is. Vallási tekintetben kissé nyitottabb lett az intézmény, de megőrizte katolikus dominanciáját.

Irodalomjegyzék

- Bán Péter szerk. (2011): Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000. Eger, Heves Megyei Levéltár
- Csizadia Andor (1976): A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Csizmadia Andor (1969): A magyar jogi felsőoktatás fejlődése. (pp. 577-583) In: Felsőoktatási szemle XVIII. évfolyam 10 szám.
- Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. CD-ROM
- Hajdú János: Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés. In: Magyar művelődéstörténet V kötet Letöltve 2015. 03. 20.-án a MEK.OSZK Weboldalról <http://www.mek.oszk.hu/09100/09175/html/tartalomjegyzek.html>
- Halász Ferenc szerk. (1910): Közoktatás – Művészet II. kötet, Budapest, Magyar közigazgatási törvények sorozat
- Jusztinger János (2009): Az Egri Érseki Joglíceum történetet (1740-1949) (pp. 49-64) In: Kajtár István Pohánka Éva (szerk.), A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923, Pécs
- Kiss Péter (2009): Az Egri Líceum az egyetemi gondolattól a „Magyar Athen” jelképig (1754-1950) In: Veres Gábor (szerk.) Agria XLV Dobó István Vármúzeum kiadása, Eger
- Magyary Zoltán szerk. (1927): A Magyar Tudománypolitika Alapvetése, Budapest, Kiadja A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége
- Mezey Barna (1984): A jogakadémiák 1874. évi reformja (pp 103-120) In: Jogtörténeti értekezések 14. szám, Budapest
- Mezey Barna (2009): A jogakadémiák a jogászképzés történetében. (pp. 17-36)

- In: Kajtár István Pohánka Éva (szerk.), A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923, Pécs
- Stipta István (1995): Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest, Osiris
- Szaniszló Ferenc (2002): Heves megye közigazgatási és területváltozásai 1876-1990. Eger, Heves Megyei Levéltár
- Dr. Udvardy László (1898): Az Egri Érseki Joglíceum története (1740-1896) Eger, Az Egri Érseki Líceum Könyvnyomdája

Lektorálta: Dr. Bartók Béla, Eszterházy Károly Főiskola, főiskolai docens

OLASZ PROPAGANDA A MAGYAR REVÍZIÓ MELLETT (1927–1936)

Hamerli Petra

*Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris
Doktori Iskola, „Európa és a magyarság a 18–20. században” doktori
program; Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Dottorato di ricerca
in „Storia dell’Europa”; doktorandusz; petra.h@hotmail.hu*

Absztrakt

Az első világháborút követően, 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rendelkezései értelmében Magyarország elveszítette területének hozzávetőlegesen kétharmadát, és a magyar nemzetiségű lakosok jelentős hányada is az anyaország határain kívülre került. Ennek következtében a magyar politikai vezetés legfőbb külpolitikai célja a revízió lett, mely manapság is divatos témaköre a magyar történetírásnak. A magyar revízióval kapcsolatos kutatások az angol Lord Rothermere által vezetett kampányra, és a magyar területek egy részét újra Magyarországhoz csatoló bécsi döntésekre térnek ki. Elhanyagolt azonban a trianoni béke revíziója érdekében kifejtett olasz propagandatevékenység vizsgálata, mely egyrészt számos új adalékot nyújt a témához, másrészt a már ismert tényeket, mint például a Rothermere-kampányt is, más megvilágításba helyezheti. Ismeretes, hogy Olaszország már az 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonzferencián is jóval kedvezőbb határjavaslatokkal állt elő Magyarországra nézve, mint a „Négy Nagy” körébe tartozó másik három állam, Franciaország, Nagy-Britannia, és az Amerikai Egyesült Államok. 1920-ban az akkori olasz miniszterelnök, Francesco Saverio Nitti felvetette szövetségeseinek a trianoni békeszerződés Magyarország határaitra vonatkozó rendelkezéseinek módosítását, s Olaszország kiállt Magyarország mellett Burgenland hovatartozásának kérdésében is (1920–1921). 1927. április 5-én Benito Mussolini olasz, és Bethlen István magyar miniszterelnökök államaik külpolitikai érdekeinek közösségére hivatkozva aláírták az olasz–magyar barátsági szerződést. Ez lehetővé tette Bethlen számára, hogy – miután politikai koncepciójában a határrevízió első helyen szerepelt – nyílt, általa „aktívnak” nevezett revíziós külpolitikába kezdjen. Mussolini több alkalommal nyilvános beszédben állt ki a magyar revízió szükségessége mellett, s pártfogásával alakult meg Milánóban az *Amici dell’Ungheria* nevű szervezet, mely látszólag a magyar kultúra olaszországi népszerűsítését célozta, ám a valóságban a magyar revíziós propagandát segítette. Kutatásom főként a római *Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri* (ASDMAE, az Olasz Külügyminisztérium Történeti Levéltára) iratanyagán alapul, de a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (MNL OL) dokumentumait is vizsgáltam, azonban a tárgyra vonatkozó magyar dokumentumok jóval csekélyebb számúak az olasz forrásoknál. Emellett felhasználom azokat a munkákat is, melyek az 1920–1930-as évek során Olaszországban születtek a magyar revízió propagálására. Tanulmányom célja, hogy a nevezett források egymással és a revízió témakörében született szakirodalommal – mely a magyar revízió érdekében kifejtett olasz propagandára igencsak kevés utalást tesz – történő összevetése segítségével bemutassa, milyen szerepet játszott Mussolini a Rothermere-kampányban, és miként igyekezett propagálni a magyar revíziós törekvéseket. Kitérek az *Amici dell’Ungheria* tevékenységére, valamint a Mussolini-féle propaganda magyarországi fogadtatására. Célom, hogy egy népszerű kutatási téma kevéssé ismert szeletét objektíven, az eddig kialakult képet tovább színesítve mutassam be. Olaszország a barátsági szerződés meg-

kötése (1927) és a Berlin-Róma tengely megalakulása (1936) között folytatott propagandát a magyar revízió érdekében, ezt követően az események alakulására Németország is befolyással volt. Ennek fényében tanulmányomat az 1936-os esztendővel zárom.

Kulcsszavak: *Revíziós propaganda, magyar–olasz kapcsolatok, Mussolini és a Rothermere-kampány, Amici dell’Ungheria, az olasz propaganda magyar fogadtatása.*

1. A magyar–olasz szövetség kibontakozása

Az első világháborút követően felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, melynek egykori nemzetiségei arra törekedtek, hogy önálló nemzetállamot hozzanak létre (csehek, szlovákok), illetve, ahol a nemzetállam már létezett (románok, szerbek), az anyaországhoz csatlakozzanak. A délszláv emigránsok 1915-ben Londonban, a cseh, illetve szlovák emigránsok pedig 1916-ban Párizsban állítottak fel egy-egy bizottságot, melyek a független állam alapjainak megteremtésén munkálkodtak, és amelyek igyekeztek elnyerni az antanthatalmak támogatását. 1918 október 29-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, majd 1918. december 1-jén megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, vagy ismertebb, már megalakulásakor is használt, de csak 1929-ben hivatalossá lett nevén, Jugoszlávia.¹ 1918 október 30-án létrejött a Csehszlovák Köztársaság is. [Salamon, 2001]

Magyarországgal szemben mindkét új állam, s a már 1878-ban függetlenné vált Románia is területi igényekkel lépett fel, melyeket az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés többnyire ki is elégített. Olaszország esetében a nemzetállamok közül Jugoszlávia jelentett ellenfelet. Ennek egyik oka az volt, hogy az 1915. április 26-án aláírt londoni titkos szerződés – melynek területi ígéretei vették rá Olaszországot arra, hogy az antant oldalán belépjen a háborúba – többek között Olaszországnak ígérte a dalmát partvidék olaszlakta városait, Közép-Dalmáciát és Kelet-Isztriát,² melyekre, mint délszláv többségű területekre, Jugoszlávia szintén igényt tartott. Az olasz–jugoszláv ellentét fő oka azonban az volt, hogy Európát illetőleg Olaszország a Balkánon, a Duna-medencében és az Adria-térségben kívánt befolyásra szert tenni, amiben Jugoszlávia pusztán létével is akadályt jelentett. [Carocci, 1969]

Így Olaszország egyik fő külpolitikai célja Jugoszlávia kiiktatása lett, aminek érdekében kidolgozták a délszláv állam bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célzó Badoglio-tervet. Ennek kivitelezéséhez Olaszország Románia és Magyarország segítségére számított, hiszen területi kérdések végett e két államnak is komoly nézeteltérései voltak Jugoszláviával. [Hornják, 2004]

Mindez rávilágít arra, hogy az első világháborút követő békerendezéssel mind Magyarország, mind Olaszország elégedetlen volt, és valamilyen formában

¹ Az egyszerűség kedvéért – a szakirodalomban általánosan elfogadott normáknak megfelelően – a tanulmány egészében a Jugoszlávia megnevezést használom.

² Documenti Diplomatici Italiani (A továbbiakban: DDI). Serie 5. Vol. 3. 470. irat.

mindkét állam revíziót³ kívánt. Az alapvető különbség a magyar és az olasz revíziós törekvések között abban állt, hogy míg Magyarország saját területi integritásának (legalább részbeni) helyreállítását kívánta elérni a békerevízió által, addig Olaszország Jugoszlávia kiiktatása – és ezzel vágyott befolyási övezetének elnyerése –, valamint a londoni szerződésben neki ígért afrikai gyarmatok megszerzése érdekében kívánta a revíziót. [Burgwyn, 1979]

Mindezzel tisztában volt a Horthy-korszak Magyarországának legjelentősebb miniszterelnöke, Bethlen István (1921–1931) is, akinek külpolitikai koncepciójában a trianoni békeszerződésben foglaltak revíziója első helyen szerepelt. Nézte szerint Magyarországot az a veszély fenyegeti, hogy az öt körülvevő szlávok előbb-utóbb bekerítik. Ennek megelőzése érdekében szükséges visszaszerezni a Kárpátok védvonalát, melyben Magyarországot a szintén a versailles-i béke-rendszer revideálását kívánó Olaszország segíthetné. Mivel az olasz szövetséget Bethlen önmagában kevésnek tartotta a revíziós célok sikerre viteléhez, a miniszterelnök végcélja egy olasz–magyar–német blokk formálása volt. [Ormos, 1971]

Hosszú távú céljaik eléréséhez az első lépést mindkét állam számára az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírása jelentette, melyre 1927. április 5-én került sor Rómában, a Palazzo Chigi dísztermében. A szerződés nyilvános szövege öt semmitmondó pontból állt, viszont tartozott hozzá egy titkos egyezmény is, mely kimondta, hogy a felek „*az őket érdeklő kérdések megoldásában kölcsönösen politikai és diplomáciai támogatást fognak nyújtani egymásnak*”. [Nemes, 1964. 63.]

Ennek szellemében Olaszországban megkezdődött a magyar revízió szükségességének propagálása.

2. A Rothermere-kampány és Olaszország

1927. június 21-én az egyik legolvasottabb brit napilap, a Daily Mail „Magyarország helye a nap alatt” címmel olyan cikket közölt, mely nyíltan bírálta a trianoni békeszerződésben foglaltakat. Szerzője – és egyben a lap tulajdonosa –, Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere lord úgy vélte, hogy a nemzeti önrendelkezést hirdető wilsoni 14 pont ellenére Magyarország esetében figyelmen kívül hagyták az etnikai elvet a határok megvonásakor, és mintegy kétmillió magyart elszakítottak az anyaországtól. Ahhoz, hogy Európában tartós béke uralkodhasson, vissza kellene juttatni a magyarlakta területeket Magyarországnak. A cikk megjelenésének dátumából joggal feltételezhető, hogy Mussolini szerepet játszott a Rothermere-kampány elindításában. A lord 1927 tavaszán, az olasz–

³ Érdemes megjegyezni, hogy tévedés a revíziót az elcsatolt területekre való fegyveres bevonulásként értelmezni. A szó valójában újratárgyalást jelent, így jelen esetben a trianoni békeszerződés felülvizsgálatára való törekvést kell érteni a magyar revízió érdekében kifejtett propaganda alatt.

magyar barátsági szerződés aláírását követően Rómában járt, ahol találkozott Mussolinival is. [Zeidler, 2009] Rothermere visszaemlékezésében is utalt erre a találkozóra, viszont az ott elhangzottakról – sajnálatos módon – nem szolgáltat részletekkel. [Rothermere, 1939] Feltehető azonban, hogy Rothermere és Mussolini megállapodtak abban, hogy a lord közöl néhány cikket erről a nagy érdeklődésre számot tartó témáról. [Zeidler, 2009]

Rothermere további cikkeket is megjelentetett a magyar revízió támogatása érdekében. Augusztus 30-án kelt írása szerint az olyan igazságtalanságok, mint a trianoni béke rendelkezései, előbb-utóbb háborúhoz fognak vezetni.⁴ Az 1920–1921-ben bilaterális egyezmények hálózataként, a hábrút követően létrejött status quo fenntartására megalakult kisantant [Ádám, 1981] három állama, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia többnyire figyelemmel kísérte a Rothermere-kampányt csakúgy, mint magát az olasz–magyar szövetséget. Rothermere augusztus 30-ai cikke elsősorban Csehszlovákiában talált erőteljes ellenzésre, a kampány ellen országszerte tüntetések zajlottak. Andrej Hlinka, a Szlovák Néppárt vezetője kijelentette, hogy a szlovák nép minden erejével védelmezni fogja az első világháború után létrejött állapotot.⁵ A csehszlovákok magyarellenes kampánya végül odáig fajult, hogy Rothermere szükségesnek látta levélben felszólítani Eduard Beneš külügyminisztert annak befejezésére. Beneš kitérő válaszában arról biztosította a lordot, hogy kész információkkal szolgálni neki a csehszlovák–magyar viszonyra vonatkozóan.⁶

1928 márciusában a lord ismét felkereste Mussolinit, aki ez alkalommal kifejtette, hogy az olaszok őszinte barátsággal viseltetnek Magyarország iránt, és egész Európa érdekeivel ellentétben az az igazságtalan béke, amit Magyarországra rákényszerítettek. De – fejezte be gondolatmenetét Mussolini – a történelem során nem volt még olyan békeszerződés, amely örök időkre tartott volna. Rothermere ezt a beszélgetést 1928. március 8-án – Bethlen nyílt revíziós politikát meghirdető debreceni beszéde után négy nappal – publikálta, állítása szerint nagy port kavart a francia, a csehszlovák és a román körökben. Magyarországon azonban örömmel üdvözölték az elhangzottakat, Rothermere-t és Mussolinit pedig „Magyarország legnagyobb barátainak” titulálták. [Rothermere, 1939] A magyar lapok lelkes hangvételű cikkei közül talán a beállítását tekintve inkább liberálisnak tekinthető *Az Est* írása érdemes kiemelésre, mely Mussolini márciusi nyilatkozatából azt a következtetést vont le, hogy az Olaszországgal kötött szerződés kiváló politikai lépés volt, amelynek köszönhetően Magyarország többé nem áll egyedül a világban.⁷

A Mussolinival készített interjú a kisantant-államok közül különösen Romániában keltett nagy visszhangot. Nicolae Titulescu román miniszterelnök a cikk

⁴ ASMAE. AP 1919–1930. Ungheria. B. 1757. Telegramma n. 2729/1019.

⁵ ASMAE. Uo. Telegramma n. 1195/526.

⁶ ASMAE. Uo. Telegramma n. 1959/628.

⁷ *Az Est*, 1928. március 31. 4. „Mussolini nyilatkozata a külügyi bizottságban”

hatására magához hívatta Raniero Paulucci de'Calboli olasz népszövetségi megbízottat, akit betegágyában fogadott. Titulescu, mint halálos komolysággal előadta, annak hatására kapott tüdőgyulladás, hogy az olasz lapok Magyarország mellett kampányoló cikkeket jelentenek meg Rothermere-től. Paulucci válaszul megpróbálta elmagyarázni Titulescunak, hogy a Romániával való szövetség ugyanolyan fontos Olaszországnak, mint az együttműködés a magyarokkal.⁸

Az angol kormány – talán a kisantant-államok és Franciaország várható ellenkezése végett is –kezdettől fogva hangsúlyozni igyekezett, hogy a Rothermere-kampány nem a hivatalos angol politikai köröktől indult, s annak támogatását nem élvezzi, annak ellenére, hogy az angol politikusok is igyekeznek megoldást találni a magyar revízió kérdésére.⁹ Ez is alátámasztja azt, amire Rothermere visszaemlékezése és Mussolinival készített interjúja következtetni enged, hogy a Rothermere-féle revíziós kampány kezdeményezőjének Olaszország tekinthető. Mindazonáltal 1929-re már az olasz politikusok egy része is túlzónak érezte a lord kampányát, sőt, a lord egyes cikkeinek hangnemet egy idő után még Bethlen is túlságosan erősnek tartotta. Olyannyira, hogy a budapesti olasz követ, Ercole Durini di Monza erre hivatkozva kérte az olasz kormányfőt, hogy tegyen valamit a Rothermere-akció visszafogottabbá tétele érdekében.¹⁰ Ezt követően a Rothermere-kampány valóban csitult, de azért a lord továbbra is a revízió lelkes pártfogója maradt.

3. A szenátusi beszéd

Benito Mussolini 1928. június 5-ei szenátusi beszéde legalább akkora visszhangot keltett Magyarországon, mint a Rothermere-kampány. Ebben a beszédben ugyanis Mussolini nyíltan kiállt a magyar határrevízió szükségessége mellett: „*Magyarország számíthat Olaszország barátságára. Meg lehet állapítani, hogy a trianoni szerződés területi meghatározásainál nagyon is elevenébe vágtak ennek az országnak (...) A magyar nemzet (...) jobb sorsot érdemel. Nemcsak az egyetemes igazság szempontjából, de Olaszország érdekeinek szempontjából is kívánatos, hogy a magyar nemzetnek ez a jobb sorsa bekövetkezzék.*” [Mussolini, 2000. 23.]

A magyar sajtó természetesen lelkesedéssel fogadta Mussolini szavait. A revizionista *Magyarság* szerint a beszéd szakít a titkos diplomáciának nevezett ármánykodással, és nyíltan kitér az Európában fennálló problémákra. Mindez a Trianon óta elhangzott legfontosabb magyar beszéddé teszi Mussolini kijelentését.¹¹ Szintén a régi, a valóságot szóvirágok mögé rejtő diplomáciától való eltérést emeli ki *Az Est*, mely szerint Mussolini beszéde alapvető igazságokat mondott ki

⁸ DDI Serie 7. Vol. 6. 263. irat.

⁹ *Magyarság*, 1927. augusztus 10. 1. „Az angol parlament magyar bizottsága Rothermere lord akciójától függetlenül alakult meg”

¹⁰ DDI. Serie 7. Vol. 7. 261. irat.

¹¹ *Magyarság*, 1928. június 7. 3. „Mussolini békerevíziós beszéde mindenütt mély hatást keltett”

Magyarország helyzetéről és arról, hogy a békeszerződések nem örök érvényűek, különösen akkor, ha kényszer alatt születtek.¹² A szociáldemokrata *Népszava* tényeken alapuló, kommentárok nélküli cikket közölt a szenátusi beszédről.¹³

A szenátusi beszéd hihetetlen lelkesedést váltott ki a magyar közvéleményben. Több százezer, Mussolininak címzett levél érkezett Magyarországról a legkülönbözőbb társadalmi osztályok képviselőitől a beszédet követően, melyek mindegyike megköszönte, hogy Mussolini felszólalt a magyar revízió érdekében. A határon túlra került magyarok is köszönetüket fejezték ki a Ducénak. Bár néhány levél említi, hogy a világháborúban sajnálatos módon egymás ellen harcolt a két nép, Magyarország időközben felismerte, hogy Mussoliniban a legnagyobb pártfogóját tisztelheti.¹⁴ A levelek között akadt olyan, amit magánszemélyek írtak, de a többség egész települések lakosságának aláírásával, iskolák diákjaitól és tanáraitól, illetve egyesületek tagjaitól származott, és mindegyikük a magyarok Mussolini iránt érzett hálájáról tanúskodik. Az írások egy részét Mussolini az olasz sajtó-és propagandaosztályra továbbította fordítás céljával, azaz az olasz miniszterelnök valóban foglalkozott a levelekkel.

Mussolini beszéde reményt ébresztett a lakosságban a revízió megvalósíthatóságára, és egyeseket tettekre sarkalltak az elhangzottak. Például Szegeden a Művezetők Országos Szövetsége 38. kerületi egyesülete 1928. november 18-án tartotta meg revíziós gyűlését, ahol elhatározták, hogy a jövőben követelni fogják az igazságtalan béke jogorvoslását. Erre a fő alapot Mussolini beszéde szolgáltatta, amely a szegediek szerint bizonyíték arra, hogy a béke aláírói közül is sokan belátták már a tévedésüket.¹⁵

Orosháza község nevében a községi bíró, Baranyai Kálmán így fogalmazott: *„Ami a sötét, viharos éjszakában bolyongó vándornak egy parányi csillag felragyogása; ami a nehéz beteg mellett virrasztóknak az első hajnalsugár reszketése, olyanok voltak a Miniszterelnök Úrnak önzetlen, testvéri szeretetből fakadt, férfias, bátor kijelentései a Magyar-Igazság érdekében. Nekünk a gyűlölet és igazságtalanság, sötétségbe taszított édes Hazánk betegágya mellett kétségbeesetten virrasztó magyaroknak az Ön szavai új erőt, új reménységet, új hitet adtak. (...) A magyar alföldön egy 25.000. lelket számláló szín magyar falu apraja és nagyjaja, fiatalja és öregje, minden harang kondulására összetett kézzel imádkozik, hogy áldja meg Isten Miniszterelnök Urat, családját, kormányát, országát és népét, hogy lássák meg mielőbb egy síró nemzet fiaival együtt az Igazság diadalát, Nagy Magyarországot feltámadását.”*¹⁶

¹² Az Est, 1928. június 7. 1. Vezércikk, cím nélkül.

¹³ Népszava, 1928. június 6. 5. „Mussolini a békeszerződés revíziójáról”

¹⁴ ASMAE. AP 1919–1930. Ungheria. B. 1765. Szám nélkül. A sajtóhivatal fordító osztályának feljegyzése, 1929. február 7.

¹⁵ ASMAE. Uo. Szám nélkül. Határozat, 1928. november 18.

¹⁶ ASMAE. Uo. Szám nélkül. Orosháza község levele Mussolininak, 1929. március 11. A leveleket eredeti helyesírással idézem.

Míg az orosházaiak levele a Mussolini szavai nyomán éledt reményt emelte ki, addig a Magyar Nemzeti Szövetség olcsvaapáti-i csoportja az olasz vezető bátorságát dicsérte: „Az olasz szenátus nyilvános ülésén a trianoni szerződés igazságtalansága ellen való bátor állásfoglalásáért hálás szívvel köszönti s életére és további működésére Isten áldását kéri a Magyar Nemzeti Szövetség olcsvaapáti-i csoportja nevében Fóris Lajos elnök.”¹⁷

Megint mások örömmel ismerték fel Mussoliniban a magyar revízió ügyének támogatóját: „Kegyelmes Uram! Engedje meg, hogy azon jóindulatáért, amelyet velünk szemben szegény elhagyatott tönkre tett magyar nemzetért tett leghálásabb köszönetünket fejezzük ki. Kérjük az Egek urát tartsa meg hosszú életben és egészségben nemzetének dicsőségére. (..)Magunkat kegyes jóindulatába ajánlva vagyunk Kegyelmességednek alázatos tisztelőjei! Pattermann János földbirtokos, és más becskei polgárok.”¹⁸

A lányokat, nőket Mussolini együttérzése hatotta meg: „Szívem melegével üdvözlöm Önt, mert velünk érez és tudja, hogy minden egyes hazáját szerető igaz magyar szív a trianoni szörnyű igazságtalanságba soha soha nem nyugodhat bele! Honleányi üdvözléssel: Dala Vilma.”¹⁹

A szombathelyi állami leányliceum minden osztálya azonos szövegű levélben igyekezett megköszönni Mussolini szavait: „Főméltóságú Herceg, Miniszterelnök Úr! Hűséges magyar szívvel köszöntik Főméltóságodat, mint a magyar nemzet nemes és önzetlen barátját a szombathelyi m. kir. állami leányliceum I. osztályának növendékei. Szombathely, 1929. jan. 25-én. Mélységes hálával és hódolattal: aláírások.”²⁰

Hasonló tartalmú leveleket kapott egyes magyaroktól Lord Rothermere is, akit folyamatosan invitáltak, hogy látogassa meg Magyarországot, és az ország díszpolgárává is avattak. [Rothermere, 1939]

De vajon indokolt volt-e az a már-már eufórikus hangulatot mutató lelkesedés, amit Mussolini szenátusi beszéde a magyarság körében előidézett? Egy szövszenetnyi levéltári feljegyzés rávilágít arra, hogy minden bizonnyal nemleges választ kell adnunk a kérdésre. Rudnay Lajos hágai magyar követ olasz kollégájával, Barbaróval beszélgetett a magyar revíziós kampányról. Barbaro elmondta, hogy Mussolini beszédének szóban forgó része valóban vonatkozott Magyarországra is, ám elsősorban azt kívánta kifejezni, hogy Olaszország a párizs környéki békéknek az olaszokra nézve kedvező revízióját kívánja elérni. A magyar követ szerint ez az információ nem a magyaroknak volt szánva, csak véletlen elszólásból derült ki. Így a kérdés diszkrétan kezelendő.²¹ Mindazonáltal az, hogy

¹⁷ ASMAE. Uo. Szám nélkül. Fóris Lajos levele Mussolininak, 1929. január 19.

¹⁸ ASMAE. Uo. Szám nélkül. Pattermann János levele Mussolininak, 1929. június 22.

¹⁹ ASMAE. Uo. Szám nélkül. Dala Vilma levele Mussolininak, 1929. február 20.

²⁰ ASMAE. Uo. Szám nélkül. A Szombathelyi Állami Leányliceum első osztályának levele Mussolininak, 1929. január 25.

²¹ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/1. 93/pol.

Olaszország nyilvánvalóan főként saját céljait kívánta elérni a revízió által, nem jelentette a magyaroknak nyújtott támogatás végét.

Arról, hogy a kisantant-államok miként reagáltak a szenátusi beszédre, sem az olasz, sem a magyar források nem szolgálnak információkkal. Az olasz diplomáciai iratok csak a magyar revízió olasz támogatásának romániai fogadtatásáról közölnek két rövid bejegyzést. Eszerint a románok 1929 januárjában kijelentették, hogy a magyar revíziós igények nyílt támogatása esetén az olasz–román barátság nem működhet.²² Ugyanez év júniusában pedig a románok tettek még egy kísérletet a magyarbarát olasz propaganda megfékezésére, mondván, hogy az nemcsak a román kormányt, hanem a román közvéleményt is sérti.²³ Mivel Olaszország Romániában látta a jugoszláv-ellenes törekvéseinek másik lehetséges partnerét, ezt követően a magyar revízió érdekében kifejtett propaganda éveken keresztül csendesebb vizeken folyt tovább, nevezetesen az *Amici dell’Ungheria* nevű egyesület berkein belül.

4. Az *Amici dell’Ungheria*

1928 novemberében Mussolini pártolásával olyan egyesület alakult Milánóban, mely hivatalosan a magyar–olasz kapcsolatok erősítését tűzte ki célul, és amely a magyar kultúrát volt hivatott terjeszteni az olasz közönség előtt.²⁴ A szervezet a Balla Ignác műfordító által vezetett „*Amici dell’Ungheria*” nevű egyesület volt, mely valójában nem kifejezetten kulturális célokat szolgált, hanem a Magyarország határrevíziója érdekében történő, minél szélesebb körű reklámozást kívánta elősegíteni. [Zeidler, 2009] Ennek előzménye az volt, hogy Herczeg Ferenc író [Balla egyébként főként az ő műveit fordította olaszra – H. P.] a Magyar Revíziós Liga megalapítását javasolta, melynek feladata a propagandaanyagok nyomtatása lenne. A Ligában gazdasági szakemberek és szociológusok is helyet kapnának, és élükön egy bizottság állna, az elnöki posztot pedig Herczeg töltené be. Az egyesület mentes lenne a politikai karaktertől, társadalmi szervezetként működne. A Liga nem a kormány irányítása alatt állna, hanem önállóan tevékenykedne, szervezeteket létrehozva külföldön is.²⁵ A Revíziós Liga tevékenységét az olasz kormány élénk figyelemmel kísérte, kiemelten kezelve az egyesület által szervezett konferenciákat, ahol a meghívott tudósok különböző aspektusok mentén járták körbe a revízió kérdését és a közép-európai helyzetet, s hathatós érvekkel igyekeztek alátámasztani a magyar határok kiigazításának szükségességét.²⁶ Ehhez hasonló, hosszabb-rövidebb ideig működő szervezetek már az első világ-

²² DDI. Serie 7. Vol. 7. 167. irat.

²³ DDI. Serie 7. Vol. 7. 488. irat.

²⁴ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/7. 32293.

²⁵ ASMAE. AP 1919–1930. Ungheria. B. 1757. Telegramma n. 2389/78.

²⁶ ASMAE. Uo. Telegramma n. 2526/1031.; Telegramma n. 2776/937. és Telegramma n. 3036/1204.

háborút követően is alakultak. A legismertebb az 1918 novemberében létrejött Területvédő Liga, vagy ismertebb nevén Tevél volt, mely nagyjából másfél évig működött. Ez a propagandaszervezet röpiratok segítségével agitált a magyarság hazafias hangulatának felélesztése, és a volt etnikai kisebbségek megnyerése érdekében. E szervezet utóda a Nemzeti Szövetség lett, melynek röpirataiban hozzájárultak a magyarság Trianon-ellenes hangulatának fenntartásához. [Zeidler, 2009]

A Magyar Revíziós Liga tevékenységéhez kapcsolódott az Amici dell'Ungheria is, ami az iratok tanúsága szerint az 1930-as években, Gömbös Gyula miniszterelnökségének (1932–1936) elején működött a legintenzívebben. Az Amici dell'Ungheria is szervezett előadás-sorozatokat, az 1933-as esztendőre szóló tervezet például három előadást tűzött napirendre. A terv szerint az egyik a balkáni olasz politika, a másik a revízióhoz való olasz viszony, a harmadik pedig a pánszlávizmushoz és a pángermanizmushoz való olasz viszony kérdéskörét járta volna körbe, és mindegyik témát egy-egy olasz fiatal mutatta volna be.²⁷ Sajnálattal mondhatjuk, hogy forrásaink arra vonatkozóan, hogy a programsorozat megvalósult-e. Az Amici dell'Ungheria ifjúsági tagozattal is rendelkezett, melynek elnöke Giovanni Terranova volt, aki 1933 januárjában a fasiszmról, illetve a magyar és az olasz ifjúság kapcsolatáról tartott előadást Budapesten.²⁸

Hordósy István vezetésével hasonló szervezet alakult Londonban is a magyar revíziós érdekek angliai képviselőjére. Hordósy elsősorban konferenciákat szervezett, és magyarbarát politikusokkal, újságírókkal tartott fenn kapcsolatot. [zeidler, 2009]

Az Amici dell'Ungheria tagjai számára magyarországi kirándulásokat is szerveztek, 1933 nyarán például az egyesület életében való aktív részvétel alapján kiválasztott 18 tag Debrecenbe utazhatott, ahol magyar nyelv-és kultúra tanfolyamot látogathattak. A két hetes kurzus során a hallgatók olasz nyelvű konferencián is részt vettek, ahol az olasz–magyar történelmi és kulturális kapcsolatokról, a magyar népművészetről és irodalomról, illetve a fasiszta Olaszország külkapcsolatairól hallgathattak előadásokat. A résztvevők a tokaji borvidékre is ellátogattak, és a tanfolyam lejárta után megnézték Budapest nevezetességeit. A program balatoni kiruccanással ért véget.²⁹

A magyar kormány 1933. júniusán 10 könyvet küldött ajándékba az Amici dell'Ungheria olasz tagozatának, melyek Magyarország kulturális központjait mutatták be az olasz olvasóközönségnek. A könyveket különösen a szervezet ifjúsági csoportjának szánták.³⁰ A különböző propagandakönyvecskék terjesztése mind a Magyar Revíziós Liga, mind az Amici dell'Ungheria tevékenységének fontos részét képezte. Ezek a könyvek felépítésüket tekintve voltaképpen egy-

²⁷ ASMAE. AP 1931–1945. Ungheria. B. 7. Fasc. Amici dell'Ungheria. Telegramma n. 1210/1932.

²⁸ ASMAE. Uo. Telegramma in arrivo n. 227.

²⁹ ASMAE. Uo. Telegramma. n. 237845.

³⁰ ASMAE. Uo. Telepresso n. 217554.

formának tekinthetőek, mindegyik történeti és gazdasági érvek mentén igyekeznek bebizonyítani a magyar határok módosításának, visszaállításának szükségességét.³¹ Mindhárom mű a revíziós propaganda jogosságának bizonyításával zárul. Domenico Bartoli a magyar revíziós törekvést Trianon szükségszerű következményének tartotta, azonban, meglehetősen éleslátásról téve tanúbizonyítást, kifejtette azt is, hogy a revízió szükségszerűsége nem jelenti egyúttal a magyar határok korrigálásának gyakorlati lehetőségét is. [Bartoli, 1932] Sergio De Cesare az egész versailles-i békerendszer revideálásának szükségességét elemezte könyvében, kiemelve, hogy a békerevízió nem a győzelmi eredmények feladását jelentené a győztes hatalmak számára, hanem olyan új rendezést, mely stabilizálja a békét azáltal, hogy Európa minden népe számára igazságosabb feltételeket teremt. [De Cesare, 1932] Másik, kifejezetten a trianoni békeszerződés okaira és következményeire fókuszáló művében De Cesarea is evidensként értékelte a magyar revizionizmus feleledését, melynek okát abban látta, hogy a trianoni békeszerződés Magyarországot alapvető életfeltételektől fosztotta meg. [De Cesare, 1930]

5. A milánói beszéd

A Rothermere-kampány mérsékeltebbé válását, 1929-et követően a magyar revízió érdekében kifejtett olasz propaganda is csendben folyt. Olaszország ugyanis nem rendelkezett elegendő hatalommal ahhoz, hogy gyakorlati segítséget nyújtson Magyarországnak a revíziós célok megvalósításához, a további hangos propaganda pedig Európa legtöbb államával szembefordította volna Olaszországot.

Egy említésre méltó próbálkozása azonban volt Mussolininak, mégpedig a négyhatalmi paktum-tervezet. Ennek előzménye az volt, hogy 1933 januárjában Németország új vezetőre tett szert a kancellárrá kinevezett Adolf Hitler személyében, és csakhamar egyértelművé vált a többi nagyhatalom számára, hogy az új kancellár vezető pozíciót kíván biztosítani országa számára Európában. A német törekvések visszaszorítása érdekében állt elő Mussolini március 8-án a tervével, mely szerint a paktumhoz csatlakozó négy állam – Olaszország, Németország, Nagy-Britannia és Franciaország – együttesen határozná meg követendő külpolitikai irányvonalat, illetve nem zárkózna el a versailles-i békerendszer revideálásától. A revízió békés megvalósítását Anglia szintén támogatta, megpróbálva elfogadtatni a tervet Franciaországgal is. [Ormos, 1969]

Mussolini elképzelése nagy reményeket keltett Magyarországon. Fulvio Suvich olasz külügyi államtitkár Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel folytatott eszmecsere a négyhatalmi paktum tervezetében foglaltakról, és szóba került, hogy a tervezetbe a magyar revízió szükségességét is bele fogják foglalni.³² Ez

³¹ Bartoli (1932); De Cesare (1930); De Cesare (1932)

³² DDI. Serie 7. Vol. 13. 227. irat.

azonban nem kerülhetett bele a paktum végleges szövegébe, sőt, miután Franciaország leszögezte a status quo elvét, a versailles-i békerendszer revíziójára vonatkozó összes elemet törölni kellett a tervezetből. Mussolini – az angolok javaslatára – azért egyezett bele a módosításba, mert időközben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Hitler terjeszkedési törekvéseinek sürgősen elejét kell venni, amihez jó eszköznek tűnt egy efféle szövetség, mely Németországot is kötelezi a többi nagyhatalommal való együttműködésre. [Ormos, 1969] A négyhatalmi paktumot végül 1933. június 7-én kötötték meg a nagyhatalmak, a francia változatot elfogadva. Így Mussolini eredeti elképzelései teljes mértékben mellőzésre kerültek, aminek következtében Magyarországon a paktum csalódottságot kellett. [Pritz, 1982]

Fordulatot az etióp krízis (1935–1936) hozott, melynek során Olaszország kísérletet tett arra, hogy kielégítse afrikai gyarmatszerző ambícióit. Ezt követően Olaszországot mind Franciaország, mind Anglia agresszornak minősítette, ezért a nagyhatalmak között Németország maradt Olaszország egyedüli lehetséges szövetségese. Ily módon az etióp krízis bebizonyította Mussolininak, hogy expanziós törekvései csakis akkor valósulhatnak meg, ha félreteszi addigi békés külpolitikáját, és a szintén terjeszkedni kívánó Németországgal fűzi szorosabbra a viszonyát. [Réti, 1998] A Hitlerhez való közeledést feltehetően azért is jónak látta az olasz vezető, mert 1936. március 7-én Németország, megszegve az 1925-ös locarnói egyezményben foglaltakat, megszállta a rajnai demilitarizált övezetet, aminek következtében nőtt a befolyása Közép-Európában. [Juhász, 1988] A térségből pedig az olaszok sem kívántak kiszorulni, és azt gondolták, hogy ha szövetséget kötnek a németekkel, azzal fenntarthatják a Közép-Európában addig elért – meg kell hagyni, eléggé ingatag – befolyásukat. Ezen az elven Olaszország először Németországgal vállalva támogatta az 1936 nyarán kirobbant spanyol polgárháborút, majd 1936. október 25-én aláírásra került az a német–olasz titkos jegyzőkönyv, amely létrehozta a Berlin–Róma tengelyt. [Juhász, 1988]

A Berlin – Róma tengely létrejöttét követően, 1936. november 1-jén elmondott milánói beszédben Mussolini – egyértelműnek tekintve, hogy a versailles-i békerendszer revideálását Németország is támogatni fogja – kifejtette, hogy az első világháborút követően Magyarországot érte a legnagyobb igazságtalanság, mivel magyarok milliói élnek az aktuális országhatárokon kívül. Mint az olasz vezető kifejtette, Olaszország a legteljesebb barátsággal viseltetik Magyarország iránt, és talán a közeljövőben alkalom nyílik arra, hogy ezt a baráti érzést az olaszok tetteikben is kinyilvánítsák.³³ A kisantant-államok, különösen Románia, felháborodással fogadták a milánói beszédet, és aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy Mussolini szavai esetleg Magyarország felfegyverzését jelenthetik.³⁴ A náci birodalom egyik fő ideológusának tartott német Rosenberg azonban kijelentette, hogy Németország nem hajlandó nagyszabású revizionista törekvések támoga-

³³ DDI. Serie 8. Vol. 5. 342. irat.

³⁴ DDI. Serie 8. Vol. 5. 357. irat.

tására, így Horthy Miklós kormányzó első hivatalos római látogatása, melyre november 24–27. között került sor, elsősorban a kitűnő magyar–olasz viszony demonstrálására irányult. [Réti, 1998]

A milánói beszédet követően az Olasz Külügyi Levéltár iratai között Temesváry Miklós főorvostól találhatunk egy Mussolininak írott köszönőlevelet, melyben a főorvos így ír: „(...) *boldogan látom, hogy az olaszok és a magyarok közötti baráti kötelék mind szorosabbá válik. Természetes tehát, hogy határtalan lelkesedéssel hallgattam a rádióban Nagyméltóságod emelkedett és graniózus szavait. Isten adja, hogy Kegyelmed vágyai és reményei, melyeket az Olasz Birodalom nagyságához, és a mi szegény Magyarországnak újjászületéséhez fűz, valósággá váljanak.*”³⁵

A levélen kívül még két könyvet küldtek Magyarországról Mussolininak, melyet egy-egy önkéntes író írt azzal a céllal, hogy megoldási javaslattal álljanak elő a revízió problematikájára vonatkozóan. Egyikük, Türy Róza „Világbéke” címmel készítette el művét, melyet állítása szerint a Baja-Bács Kulturális Egyesület vezetője Nobel-díjra is érdemesnek tartott, mivel a könyv a magyar revízió problémája mellett az egyetemes békére vonatkozóan is ötleteket kínál. Az írómány, melynek vázlatát Türy Róza elküldte Mussolininak áttekintésre, a közép-európai problémák fő okát a gazdasági és szociális nehézségekben látja. Ezeket hosszasan elemzi, megoldásként pedig egy Európai Egyesült Államok nevű államalakulat létrehozását kínálja.³⁶ A könyv publikálására nem nyílt lehetőség a hölgy mentális betegsége miatt.³⁷

A másik hölgy, aki a revízió problematikájának elemzésére adta a fejét, Ritter Károlyné volt. Könyvével fel kívánta hívni Olaszország és Európa figyelmét a Magyarországot ért igazságtalanságra. Az ország veszteségeiért a Habsburgokat és a korabeli Magyarország politikai vezetését, főként Horthy Miklós kormányzót és Hóman Bálint kultuszminisztert hibáztatta.³⁸ A könyv összegzését [magát a művet Ritter Károlyné nem küldte el Mussolininak – H. P.] olvasó olasz poliMussolini veje, Galeazzo Ciano is olvasta, aki valósággal felháborodott a Horthyról és a Hómanról szóló részekben, és történelemhamisításként minősítette azokat.³⁹

A források két dologra is rávilágítanak. Egyrészt érzékeltetik, hogy a milánói beszédet Magyarországon jóval kisebb visszhang kísérte, mint 1928-ban a szenátusi beszédet, másrészt Mussolini milánói szavaira megoldási lehetőségek is érkeztek. Mindez nem véletlen, ugyanis 1936-ra a magyarság már ráébredt arra, hogy Olaszország szövetsége önmagában kevés ahhoz, hogy a revízióra gyakorlati megoldást is nyújtson, annak ellenére, hogy az olaszok propagandatevékenységét továbbra is méltányolták.

³⁵ ASMAE. AP 1931–1945. Ungheria. B. 15. Fasc. Revisionismo ungherese. Telepresso n. 238935/239. A levél mellékletben. Saját fordítás, az eredeti levél olasz nyelvű.

³⁶ ASMAE. Uo. Telegramma n. 418.

³⁷ ASMAE. Uo. Telepresso n. 230455/151. és Telepresso n. 9814/1101.

³⁸ ASMAE. Uo. Telegramma n. 1574.

³⁹ Uo.

A milánói beszéd, és az azt követő események azonban már a Berlin – Róma tengely égisze alatt zajlottak. Noha Németország kezdetben nem kívánta támogatni a magyar határok módosítását, csakhamar felismerte, hogy Magyarország revíziós céljait a németek szolgálatába lehet állítani,⁴⁰ s így az olaszokkal vállaltva lehetőséget teremtett a magyar célok részbeni megvalósítására.

6. Összegzés

Összegzésképp elmondható, hogy az olasz–magyar barátsági szerződés megkötését követően Olaszország jelentékeny propagandatevékenységet folytatott a magyar revízió érdekében, melyet az Olasz Külügyi Levéltárban található források is bizonyítanak. Magyarország nagyra értékelte a Mussolinitól kapott morális támogatást. Mindazonáltal az 1930-as évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszország nem rendelkezik kellő hatalmi potenciállal a revíziós törekvések gyakorlati megvalósításához, ami némi csalódást keltett a magyarokban. Már Bethlen István is felismerte, hogy a revíziós célok megvalósulásához elengedhetetlen Németország pártfogásának elnyerése is, és ezt a szövetséget Gömbös Gyula is szorgalmazta. Igaz, hogy a revízió gyakorlati megvalósulását nem hozta el Olaszország propagandatevékenysége, de ennek ellenére a támogatás nem lekicsinyelendő. Különösen jelentősnek tekinthető Mussolini 1928. június 5-ei szenátusi beszéde, és az 1936. november 1-jei milánói beszéde, valamint az *Amici dell'Ungheria* nevű egyesület tevékenysége. Az olasz dokumentumok segítségével a magyar revíziós propagandáról rajzolt kép tovább árnyalható.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- K 63 (Politikai Osztály Iratai), 208. csomó.

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri

- Serie Affari Politici 1919–1930 (1927–1930)
- Serie Affari Politici 1931–1945 (1931–1934)
- Archivio Personale di Dino Grandi – Scritti editi ed inediti

---

⁴⁰ Gondoljunk Csehszlovákia németlakta területeinek elfoglalására (1938) és Jugoszlávia lerohasására (1941). Németország mindkét esetben felajánlotta Magyarországnak, hogy az akcióban való részvétel esetén biztosítja Magyarországnak az itteni magyarlakta területek visszaszerzését.

Forráskiadványok

- Mosca, Rodolfo A cura di (1953): *I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta serie, Volume 3*. Roma, Libreria dello Stato.
- Mosca, Rodolfo A cura di (1953): *I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6; 7; 13*. Roma, Libreria dello Stato.
- Mosca, Rodolfo A cura di (1953): *I Documenti Diplomatici Italiani. Ottava serie, Volume 5*. Roma, Libreria dello Stato.
- Mussolini, Benito (2000): *A fasizmus doktrínája*. Gede Bt, Budapest.

Egykorú művek

- Bartoli, Domenico (1932): *Ungheria e Trianon*. Roma, S.A.I.G.E.
- De Cesare, Sergio (1930): *Il problema magiaro*. Napoli, Anaceronte Chiurazzi & Figlio.
- De Cesare, Sergio (1932): *Revisione. Responsabilità di guerra – Pratica giuridica – Disarmo*. Napoli, Anaceronte Chiurazzi & Figlio.
- Rothermere, Harold Sidney Harmsworth (1939): *My Campaign for Hungary*. Eyre and Spottiswoode, London. Letöltve 2014. 01. 04-én a hungarianhistory.com weboldalról: www.hungarianhistory.com/.../rothermere/rothermere.pdf

Sajtó

Az Est
Magyarság
Népszava

Szakirodalom

- Ádám Magda (1981): *A Kisantant*. Budapest, Kossuth.
- Burgwyn, Henry James (1979): *Il revisionismo fascista*. Firenze, Feltrinelli.
- Carocci, Giampiero (1969): *La politica estera dell'Italia fascista*. Bari, Laterza.
- Hornyák Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927*. Újvidék, Forum.
- Juhász Gyula (1988): *Magyarország külpolitikája 1919-1945*. Budapest, Kossuth.
- Nemes Dezső (1964): *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*. Budapest, Kossuth.
- Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). *Történelmi Szemle*, 1–2. 133–156.
- Ormos Mária (1969): *Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936*. Budapest, Akadémiai.

Pritz Pál (1982): *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején: 1932–1936*. Budapest, Akadémiai.

Réti György (1998): *Budapest–Róma Berlin árnyékában*. Budapest, ELTE Eötvös.

Salamon Konrád (2001): *Nemzeti önpusztítás, 1918-1920: forradalom- proletárdiktatúra- ellenforradalom*. Budapest, Korona.

Zeidler Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram.

Lektorálta: Dr. habil. Hornyák Árpád, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi docens; Dott. Alessandro Vagnini, Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Facoltà di Lettere, Dipartimento di Storia, culture e religioni, ricercatore.

„AZ ISTEN ÁLDÁSÁT KÉREM A FŐISPÁN ELVTÁRSRA!” – TÓTH BÉLA BORSODI FŐISPÁN BEIKTATÁSA 1945. FEBRUÁR 1-JÉN

Jakab Mátyás András

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

II. évfolyam, PhD hallgató

jakab13@t-online.hu

Absztrakt

A tanulmány célja az 1945. február 1-jén a miskolci törvényhatósági bizottság 11 órákor kezdődött rendkívüli díszközgyűlésén elhangzott beszédek bemutatása és részletes elemzése, mely közgyűlés során Tóth Bélát ünnepélyesen beiktatták Borsod vármegye főispáni hivatalába. Ezen keresztül bepillantását nyerhetünk a XX. századi magyar történelem egy különleges és átmeneti időszakába, amikor olyan dolgok is megtörténhettek, amik sem előtte, sem pedig utána nem voltak lehetségesek. Egy nem egészen két hónapja felszabadított városban – miközben az ország más részei még folynak a harcok – egy régi kommunisztát és partizánvezért iktatnak be a megye legfontosabb közhivatalába, és az a polgármester tartja a köszöntő beszédet, akit fél évvel korábban Horthy nevezett ki a város élére.

A kutatás forrását a miskolci törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei jelentik, melyekben a beiktatási ceremónián elhangzott valamennyi beszéd megőrkítésre került. Az anyagok a szakirodalomban nem teljesen ismeretlenek, ám behatóbb elemzésükre nem került még sor. A Beráné Nemes Éva és Román János szerkesztésében megjelent „Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Források Miskolc és Borsod megye történetéhez” című kötetben közlésre került a jegyzőkönyvek egy része, de dr. Gálffy Imre polgármester köszöntő beszéde teljes egészében kimaradt. Ennek oka ismeretlen, talán lehetett helyhiány, figyelmetlenség vagy esetleg politikai megfontolás is. A közgyűlésen hárman szólaltak fel. Elsőként dr. Gálffy Imre polgármester köszöntötte a kinevezett főispánt, majd maga Tóth Béla tartotta meg székfoglaló beszédét. Harmadikként Fülöp József köszöntötte az új főispánt, aki bár a Kommunista Párt színeiben lett a törvényhatósági bizottság tagja, ezúttal valamennyi párt és képviselő nevében szólalt fel.

Az elhangzott beszédek három fontos témakör köré csoportosíthatóak, melyek mindhárom beszédnél eltérő hangsúlyokkal szerepelnek. Az első szempont a múlthoz való viszony: a korábbi politikai rendszerhez való hozzáállás, illetve a beszélő saját korábbi tetteinek interpretációja. Ezzel elég szorosan összefügg a második, az önmeghatározás kérdésköre: vagyis kik ők, mit akarnak, miért vannak ott, ahol vannak. Ebből pedig szintén következik a harmadik elem, a jövőhöz fűzött várakozások: szűkebb értelemben Tóth Béla főispáni tevékenységére vonatkoztatva, tágabban véve Miskolc és Magyarország jövőjére. Az elemzés középpontjában Tóth Béla beszéde áll. Mint kinevezett főispán, és mint a város egyharmadát de facto uraló MOKAN partizáncsoport parancsnoka, Tóth ebben az időben – a szovjet városparancsnok után – Miskolc legbefolyásosabb embere lett. Mindenképpen érdekes, hogy valaki, aki egyszerű szabómesterből jutott a közigazgatás ilyen magasságába, hogyan próbál megmagyarázni olyan számára fontos, a beszéde központi elemévé tett dolgokat, mint a Marxista dialektika, vagy a Kommunista Párt történelmi küldetése.

Kulcsszavak: *Miskolc története, 1945, közigazgatás, politika.*

1. Bevezetés

Fontos eseményre gyűltek össze 1945. február 1-jén délelőtt tizenegy órára a nem sokkal korábban újjáalakult miskolci törvényhatósági bizottság tagjai a Horthy Miklós téren található vármegyeháza épületében.¹ Főispáni beiktatásra készültek, az elsöre a város két hónappal korábbi felszabadítása óta. Rendhagyó esemény volt, már csak azért is, mivel korábban aligha fordulhatott volna elő, hogy – Fülöp József szavaival élve – „az arany sujtásos, díszkardos, csatos lakkcsizmás urak helyett a nép egyszerű gyermekei, képviselői vannak itt, nagyrészüik szöges bakancsban, [...] hogy a főispáni székben egy börtönviselt ipari munkás ül.”²

Az alább következő tanulmány célja, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján bemutassa a felszólalókat, az elhangzott beszédeket, és ezen keresztül betekintést nyújtson a magyar történelem egy olyan zavaros időszakába, amikor nem csak, hogy minden megtörténhetett, de minden meg is történt.

Az anyagok a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában kutathatóak, illetve a szakirodalomban sem teljesen ismeretlenek, ám behatóbb elemzésükre – tudomásom szerint – nem került még sor. A Beránné Nemes Éva és Román János szerkesztésében megjelent „Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Források Miskolc és Borsod megye történetéhez” című kötetben közlésre került az anyag egy része, de dr. Gálffy Imre polgármester köszöntő beszéde valamilyen okból kimaradt. Ez talán lehetett helyhiány, figyelmetlenség vagy esetleg politikai megfontolás is.

2. A polgármester, a szabó és a nyomdász

Az ünnepélyes beiktatáson először dr. Gálffy Imre polgármester szólalt fel. Gálffy 1944. július 12-től látta el hivatalát, azt megelőzően a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő osztályán a községi alosztályt vezette, osztálytanácsosi rangban. Ebben az időszakban, a rendkívüli háborús helyzetre való tekintettel,

---

¹ Miskolc város újjáalakult törvényhatósági bizottsága 1945. január 29-én tartotta első közgyűlését, miután a Nemzeti Bizottság határozatot hozott a működés megkezdéséről. A törvényhatósági bizottság tagjai lettek: az összes választottak közül a Nemzeti Bizottság által kijelölt tagok, a felekezetek lelkészei közül szintén a Nemzeti Bizottság által kiválasztottak, valamint azok, akiket a 14/1945. M.E. sz. kormányrendelet alapján hivataluknál fogva megillet ez a tisztség. A különböző csoportok az alábbiak szerint képviselték magukat: a Kommunista Párt 23 taggal, és 12 póttaggal; a Szociáldemokrata Párt 23 taggal, és 12 póttaggal; a szakszervezetek 16 taggal, és 8 póttaggal; a Független Kisgazdapárt 13 taggal, és 7 póttaggal; a Demokrata Párt 3 taggal, és 2 póttaggal; valamint az értelmiség részéről 9 tag és öt póttag. Az egyházakat képviselték: két-két fő római katolikus és református, illetve egy-egy görög katolikus, evangélikus, görög-keleti és izraelita személy. Hivataluknál fogva tagok voltak: a polgármester, a helyettes polgármester, a főjegyző, a városi tanácsnokok, az árvaszéki elnök, az árvaszéki ülnökök, a tisztí főügyész, a tisztí ügyészek, a városi mérnöki hivatal vezetője, a városi számvétség vezetője és a városi tűzoltóparancsnok. Lásd: MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 4. sz./1945

² MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 25. sz./1945

a polgármestert nem választották, hanem a kormány nevezte ki. Miskolcon a nyilas hatalomátvételt 1944. október 15-16-án került sor, ekkor Gálffy, mivel nem volt hajlandó felesküdni Szólasira, a városi adminisztráció nagyobb részével együtt, félreállították. Azonban a nyilasok távozása után szinte azonnal visszavette hivatalát. A szovjet csapatok december 3-án vonultak be a városba, Gálffy pedig másnap már több polgármesteri rendeletet is kiadott, az új városparancsnok, Mihajlov tábornok egyetértésével.³

Gálffy ezután is az események középpontjában maradt, például ő elnökkölt december 17-én azon a népgyűlésen, ahol elfogadták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját, illetve döntöttek a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésbe delegálandó képviselők létszámáról és a konkrét személyekről.⁴ A polgármester ezt aligha tehetné volna meg, ha nem bírta volna a különböző politikai pártok, illetve a helyi csoportosulások, így például a vasgyári munkásság, vagy a MOKAN (Magyarországi Kommunista Antináci Komité) támogatását. Gálffy még évekig hivatalban maradt, de az országos politikában beállt fordulat következtében egyre nagyobb nyomás nehezedett rá, elsősorban a kommunista párt részéről. Végül 1949-ben mondott le posztjáról, egészségi állapotára hivatkozva.⁵

A polgármester után másodikként a kinevezett főispán, Tóth Béla mondott beszédet. Tóth eredeti szakmája szerint férfi szabó mester volt. 1919-ben vörös katonaként harcolt, melynek következtében utóbb tizenöt évnyi börtönbüntetésre ítélték. 1944-ben, mint a MOKAN egyik parancsnoka szerzett érdemeket magának, és alighanem ennek köszönhető főispáni kinevezését is.⁶ A szervezet 1944 nyarán alakult, azzal a céllal, hogy a németek által megszállt hátszágban partizántevékenységet folytasson. Fegyveres ellenállócsoportot szerveztek, melynek tagjai a diósgyőri munkások, a zsidó munkaszolgálatosok, a gyárórság és a nemzetőr osztagok tagjai közül kerültek ki. A MOKAN célja volt ezen kívül propaganda tevékenység folytatása a németek és a nyilasok ellen, falfestéssel és röplapragasztással, valamint, hogy megakadályozzák a város üzemének és közműveinek leszerelését és felrobbantását.⁷

A szovjetek bevonulása után Tóth találkozott Mihajlov tábornokkal, és tájékoztatta őt a partizáncsapat tevékenységéről. Mihajlov elismerte a MOKAN működését, és továbbra is engedélyezte tagjai számára a fegyverviselést, jelezve, hogy számít rájuk a városi közbiztonság megteremtésében. A szervezet tagjai karszalagot és igazolványt kaptak, együtt járőröztek a szovjet katonai alakulatokkal.⁸

1945. január 19-én a szovjetek utasítására Bónis Bertalan alispán elrendelte a

³ Beránné Nemes – Román szerk., 1970, 452. o., ill. 29-30. o.

⁴ Uo., 58-61. o.

⁵ Dobrossy – Stipta szerk., 2007a, 159. o.

⁶ Beránné Nemes – Román szerk., 1970, 485. o.

⁷ Dobrossy – Stipta szerk., 2007a, 130. o. valamint MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 25. sz./1945

⁸ Dobrossy – Stipta szerk., 2007a, 131-132. o.

német, vagy valószínűsíthetően német származású személyek összeírását, akik közül január 23-ról 24-re virradóra a MOKAN emberei összegyűjtötték a szovjetek által kijelölt nőket és férfiakat. Február 1-jén a Gömöri pályaudvarról elindultak az első szerelvények, melyek kényszermunkára szállították a rabokat; az életben maradtak 1-4 éven belül tértek haza.⁹ Ezzel párhuzamosan zajlott a szóban forgó közgyűlés, ahol Tóth Bélát ünnepélyesen beiktatták a főispáni pozícióba.

A MOKAN önálló hatalmi tényezővé vált, minden megalakuló szervezetben, népi bizottságban, fontos szerephez jutottak a megyei- és városi vezetésben, Diósgyőrben pedig szinte teljhatalommal rendelkeztek. Ettől a vezetők egy része vérszemet kapott, többen már az 1919-es proletárdiktatúra folytatását tervezték, Tóth Béla pedig statáriális módon akart eljárni az utasításokat megszegőkkel szemben. A helyzetet végül az állami erőszakszervezetek, mindenekelőtt a rendőrség újjáalakulása oldotta meg. A MOKAN, mint fegyveres rendfenntartó szerv fokozatosan elvesztette jelentőségét, tagjai a különböző baloldali politikai szervezetekben, valamint a rendőrségben, és a hadseregben jutottak szerephez.¹⁰

Tóth érdekes módon csak rövid ideig viselte a főispáni tisztséget, március 24-én saját kérésére felmentették hivatalából.¹¹ A hivatalos ok egészségi állapotának megromlása volt, ennél bővebb magyarázattal sem a szakirodalom sem a források nem szolgálnak.

A tárgyalt ülésen harmadikként Fülöp József kapott szót, aki a pártok nevében köszöntötte az új főispánt. Fülöp a Kommunista Párt képviselőjében került be a törvényhatósági bizottságba, eredeti szakmája szerint nyomdász volt. A nyomdász szakszervezetben évtizedeken át töltött be vezető tisztséget, mint a miskolci munkásmozgalom tevékeny részese. Ebben az időszakban a Miskolci Nemzeti Bizottságnak és Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának is tagja volt.¹²

3. Dr. Gálffy Imre beszéde

Az elhangzott beszédek három fontos témakör köré csoportosíthatóak. Az egyik a múlthoz való viszony: az előző politikai rendszerrel való kapcsolat, illetve saját korábbi tetteik interpretációja. Ezzel elég szorosan összefügg a második, az önmeghatározás kérdésköre: vagyis kik ők, mit akarnak elérni, miért vannak ott, ahol vannak. Ebből pedig következik a harmadik elem, a jövőhöz fűzött várakozások: szűkebb értelemben Tóth Béla főispáni tevékenységére vonatkoztatva, tágabban véve Miskolc és Magyarország jövőjével kapcsolatban.

Ezeket a szempontokat vizsgálva Gálffy polgármester elsőként elmondott beszéde a legegyszerűbb. A korábbi hatalomhoz való viszonyulás innen teljes egészében hiányzik, aligha véletlenül. Mint a fentebbi életrajzi adatokból láthattuk,

⁹ Uo., 135-136. o.

¹⁰ Uo., 133. o.

¹¹ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 29. sz./1945

¹² Beránné Nemes – Román szerk., 1970, 451. o.

Gálffy jó és megbízható embere volt a Horthy-korszak kormányainak, a német megszállás utáni időszakban is. Bár munkáját vélhetően közmegelegedésre látta el, hiszen különben nem maradhatott volna meg hivatalában, semmiképpen nem lett volna a részéről sem elegáns, sem hiteles a múlttal szembeni bármilyen érdemi kritika. Valószínűleg az sem véletlen, hogy sietett leszögezni a maga, és az általa irányított, szintén régi emberekből álló városi apparátus nevében: „Mindnyájan legteljesebb bizalommal viseltetünk országunk ideiglenes kormánya iránt, s az erőnk legteljesebb megfeszítésével végzett munkával kívánunk hitet tenni az új népi Magyarország mellett.”¹³

A főispánnal szemben megfogalmazott elvárások egyértelműnek tűnnek, és az adott időszak viszonyai közt nem is nagyon lehettek mások: az újjáépítés megszervezése, a kormány szándékainak képviselése, illetve a hiányzó kormányintézkedések pótlása, továbbá a különleges viszonyoknak megfelelően éljen, de ne éljen vissza jogköreivel. Bár a hangnem alárendeltségre utal, könnyen elképzelhető, hogy a politikai és közigazgatási ügyekben jóval tájékozottabb Gálffy igyekezett tanácsokkal ellátni, az általa helyesnek vélt irányba terelni Tóth Bélát.

4. Tóth Béla főispán beszéde

A frissen beiktatott főispán felszólalása az előbbinél jóval sokrétűbb, összetettebb volt.¹⁴ Tóth a dolgozók főispánjaként határozta meg magát, illetve többször beszélt a negyedik rendről, mely végre előlépett a történelem színpadára. Velük kapcsolatban előkerültek még „a hazátlan bitangok” és „a megvetett emberek” meghatározás is, és hasonlóan jellemezte a Kommunista Párthoz való általános hozzáállást. Ez a negyedik rend tehát szűkebben jelentette a kommunistákat, illetve az általuk képviselt munkásságot, tágabb értelemben pedig mindenkit, aki vesztese volt a Horthy-rendszer világának. Hozzájuk csatlakoztak még az újjáépítés nagy feladatában „a haladó harmadik rend emberei”, mely csoportba nyugodtan besorolhatjuk Gálffy polgármestert, vagy például Zsedényi Bélát, a miskolci Jogakadémia oktatóját, aki részt vett a törvényhatósági bizottság munkájában, az Ideiglenes Nemzetgyűlés pedig elnökének választotta.

Az ekkor az országban lezajló eseményeket Tóth tágabb történelmi kontextusba helyezve is megpróbálta értelmezni. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehasonlítása Kossuthtal és az 1849-es eseményekkel már a helyszín miatt is adta magát, de itt ennél többről van szó. „A felszabadító, dicső Vörös Hadsereg, a Szovjet-Unió hős népének és nagy fiának Sztalin marsallnak köszönhetjük, hogy lerázhattuk az évszázados gyűlölt német jármot.” – jelentette ki többek között. Ennek alapján úgy vélem, az új főispán is azt, a baloldali ellenzék körében népszerű szemléletet képviselte, mely szerint I. Ferdinánd trónralépését követően

¹³ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 23. sz./1945

¹⁴ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 24. sz./1945; a fejezet végéig – az értelemszerű kivételeket leszámítva – minden idézet innen való.

a magyar történelem központi motívuma a német-Habsburg elnyomással való szembeszállás volt, mely szovjet segítséggel végre sikerrel járt. Ennek a szemléletnek pontosabb és szabatosabb megfogalmazású lenyomata Mód Aladár „400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért” című könyve, melyért 1943-ban még bíróság elé állították a szerzőt, ám 1945 után számos kiadást ért meg.¹⁵

Érdekes, hogy az eljövendő tettekkel kapcsolatban szinte csak általánosságok hangzottak el: eltakarítjuk a romokat, újjáépítjük az országot, követjük a Kommunista Párt és az Ideiglenes Kormány programját. Egyszer sem szerepel: „én ezt fogom tenni”, „én azt tervezem, hogy...” Az egyetlen konkrétan megfogalmazott cél a fegyverbírók minél hamarabbi hadba küldése a szovjetek oldalán, hogy a béketárgyalásokon minél kedvezőbb feltételeket érhessen el az ország. „Most meg lehet mutatni mindenkinek, hogy mennyire gyűlöli a fasisztabandita németeket és rablógyilkos nyilas bérenceiket.” Ne felejtjük el, ekkor még javában zajlott a háború Magyarországon, s Budapest elfoglalására is csak tizenkét nappal később fog sor kerülni.¹⁶

A MOKAN már rögtön a felszabadulás után agitálni kezdett a Németország elleni harcra, de a helyi hivatalos szervek sem maradtak el sokkal mögöttük: a Nemzeti Bizottság már három nappal a Németország elleni hadüzenet után, 1944. december 31-én népgyűlést hívott össze, és elindította az önkéntesek toborzását, Miskolci Magyar Katonai Parancsnokság néven. Ezzel egy hónappal megelőzték a központi kormányzatot, mivel az Ideiglenes Kormány csak 1945. január 30-án adott ki toborzólevelet. A hivatalos cél az önkéntes jelentkezés volt, ám gyakran éltek a kötelező behívás eszközével is, de a termelés újbóli beindításának érdekében ezt nem alkalmazták a gyári munkásokkal, bányászokkal és vasúti dolgozókkal szemben. Az új hadsereg borsodi katonái május 10-e után érkeztek meg a hajmáskéri táborba, de mivel az európai háború ekkorra már véget ért, június folyamán sor került a hadosztály felszámolására.¹⁷

A szóhasználat, a kifejezések, idézetek alapján Tóth Béla viszonylag széleskörű ismeretekkel rendelkezett, de ezek az ismeretek minden téren felületesek voltak. Azt hiszem, ennek a beszédnek az alapján nyugodt szívvel nevezhetjük az egykori főispánt félműveltnek. Nyilvánvalóan érezte a helyzet, a rá váró méltóság súlyát, és ennek megfelelően igyekezett beszédében valami nagyot és hatóságot mondani. Volt, amikor ez – legalább részben – sikerült neki, például az egykori felső tízezernek szánt üzenet esetében: „A történelem ítélőszéke Damokles kardjaként csüng fejetek felett és kimondja rátok a marasztaló ítéletét: Nem éltetek a Népért, a Nép elfeled benneteket!” A mondat második fele kétségtelenül frapáns és hatásos, ám az előtte található komoly képzavar ennek is elveszi az élet. S volt, amikor az ünnepélyességre való törekvés inkább nevetségesen hatott, mint

¹⁵ A könyv eddigi utolsó kiadása a Szikra kiadó gondozásában jelent meg 1994-ben.

¹⁶ Pontosabban a pesti rész elfoglalása január 18-án befejeződött, Budán pedig február 13-án fejeződtek be a harcok. Lásd: Romsics, 2005, 268. o.

¹⁷ Dobrossy – Stipta szerk., 2007a, 134. o.

rögtön a beszéd kezdő mondatában: „Meghatva állok itt önök előtt, keresve a szavakat, hogy kellőképpen tolmácsoljam ellágyult énem rezgéseit.”

Akadnak különböző idézetek a beszédben, melyeket szintén érdemes megvizsgálni. Ezek az eredeti szövegben is idézőjelben szerepelnek, tehát maga Tóth Béla is fontosnak tartotta jelezni, ezeket a részeket máshonnan emelte át. Ugyanakkor valamennyi idézet pontatlan, valószínűleg emlékezetből írta le őket, vagyis azt már nem tartva fontosnak, hogy pontosan szerepeljenek. Ez már csak azért is furcsa, mert – mint látni fogjuk – egyik esetben sem jelentett volna leküzdhetetlen akadályt az ellenőrzésük.

A háborús pusztításokat ecsetelő részben szerepel az alábbi mondat: „Az elődök munkája: pusztulás, tengernyi könny, felperzselt falvak, kifosztott otthonok, éhező nép, romhalmazok, temérdek halott, felduzzasztott hantok, ahol >>a temetkezés fölött egy ország könnyben áll.<<” Ez kétségkívül a Szózat, egy kissé kifacsart, de felismerhető változatban. Csak a rend kedvéért álljon itt az eredeti is: „Hol a temetkezés fölött/Egy ország vérben áll.”

A következőként vizsgált idézet a jövővel kapcsolatos várakozásokat megfogalmazó részben olvasható: „A hazátlan bitangok, a megvetett emberek új társadalmat teremtenek, ahol nem lesz szegény, nem lesz gazdag, ahol >>az Úrnak asztalához mindnyájan egyformán járulunk.<<”. Rövid gondolkodás után arra a következtetésre jutottam, valószínűleg Petőfi Sándor a XIX. század költői című verséről lehet szó, pontosabban erről a versszakról: „Ha majd a bőség kosarából/Mindenki egyaránt vehet./Ha majd a jognak asztalánál/Mind egyaránt foglal helyet./Ha majd a szellem napvilága/Ragyog minden ház ablakán:/Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk./Mert itt van már a Kánaán!” Petőfi – akiben a magyar kommunisták előszeretettel ismerték fel a proletár költőt – nagyon könnyen beilleszthető ugyanabba a történelmi/gondolati vonulatba, mint politikusként a fentebb már említett Kossuth. A magát és pártját a '48-as eszmék örökösének tekintő főispán esetében a tőle való idézés szinte kínálja magát. Érdekes azonban, hogy az utólagos jegyzőkönyvezés során sem akadt senki, aki fontosnak tartotta volna, hogy ezeket a feltűnő hibákat kijavítsák; bár az is lehetséges, hogy a hitelesség kedvéért nem akartak változtatni az elhangzottakon.

A harmadik idézet a Bibliából való, mellyel Tóth a Kommunista Párt helyzetében beállt változást kívánta érzékeltetni. „Az üldözött, a megvetett, mindenkitől lenézett kommunisták programját párt és osztálykülönbség nélkül egyhangú lelkesedéssel osztatlanul fogadták el Debrecenben, abban a történelmi teremben, ahol Kossuth apánk mondotta ki a gyűlölt német-osztrák Habsburg dinasztia detronizálását. [...] Meg vagyon írva: >>elsőkből lesznek az utolsók, utolsókból az első.<<” Híres idézet, bár ez sem teljesen pontos. A Károli Gáspár féle fordításban így áll Máté evangéliuma 20:16: „Ekképen lesznek az utolsók elsők és az elsők utolsók.” Ebben az esetben nem is elsősorban az idézet pontossága a lényeg, hiszen a Szentírásból számos fordítás létezik, ráadásul ez a mondat a közmondások szintjén beépült a magyar nyelvbe. Itt inkább az az érdekes, hogy

hangsúlyozottan bibliai idézetet használjon („meg vagyon írva”) egy régi kommunista, aki meggyőződéséért hosszú éveket töltött börtönben, arra, hogy a Magyar Kommunista Párt történelmi szerepét ábrázolja vele. A kommunista ideológia vallásokhoz való viszonyát ismerve, a helyzet legalább is ironikus.

Különösen érdekes ez azért is, mert Tóth Béla a beszéd alapján híve volt a dialektikus világszemléletnek. A pontos meghatározás érdekében az Akadémiai Kislexikont segítségül hívva láthatjuk, hogy: „A marxista felfogás szerint a dialektika a valóság szemléletének olyan ált. módszere, amely a jelenségeket kölcsönhatásaikban, összefüggéseikben és tört.-iségükben, az ellentétes oldalak és részmozzanatok egymásra vonatkoztatása által ragadja meg. A marxizmus szerint a dialektikus módszer segítségével a valóság objektív összefüggései tárhatók fel; a megismerés szubjektív dialektikája ezért a valóság objektív dialektikájának visszatükröződése. Ily módon az ismeretelmélet és a logika egységet alkot.”¹⁸ Lenin állítása szerint pedig Marx és Engels filozófiájának alapja a dialektikus materializmus volt, mely Feuerbach hatásait magán viselve minden vallással szemben határozottan ellenséges volt.¹⁹ Vagy Marx egyik híres megállapítását idézve: „A vallás a nép ópiuma.”²⁰

Tóth maga a beszédben így határozta meg: „Az élet dialektikus. Mi a dialektika: - ingaóra, kileng jobbra-balra, helyben áll: mégis megy: ellentétekben való mozgás.” Valamivel később így folytatta: „Az élet nem vesztet el: dialektikus, átváltozik. [...] A gyászos romokból új élet lehel: a házromokból új házak, szobek, a gyárakból modernebbek lesznek. E romok csak addig lesznek romok, amíg a dolgozók mindent újjáteremtő kezeinek érintése hozzá nem ér.” Elég pongyola megfogalmazás, de a lényeg érthető belőle, és az is jól látszik, hogy egy ilyen egyszerű ember hogyan fordította le a maga számára érthető szintre ezt a filozófiai irányzatot. Sajnos nem állt módomban ellenőrizni, hogy Tóth Béla olvasta-e Marx és Engels, illetve Lenin műveit, vagy csak a mozgalom más tagjaitól informálódott az ideológiai kérdésekben? Mindenesetre a lehetőség adott volt számára, a Kommunista kiáltvány már 1896-ban megjelent magyarul, és Lenin különböző írásai is 1905 óta jelentek meg hazai és külföldi kiadású magyar nyelvű lapokban, a Tanácsköztársaság idején pedig nagy példányszámban adták ki ezeket, illegális keretek között pedig később is terjesztésre kerültek.

5. Fülöp József beszéde

Utolsóként szólalt fel Fülöp József, aki a közgyűlés valamennyi képviselője és pártja nevében köszöntötte az új főispánt.²¹ Fülöp beszéde valamivel összeszedtebb, erősebb anyag, úgy is mondhatjuk, jobb benyomást tesz az olvasóra,

¹⁸ Beck – Peschka főszerk., 1989, 422. o.

¹⁹ V. I. Lenin, 1986, 16. o.

²⁰ Marx – Engels, 1985, 156. o.

²¹ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 25. sz./1945; a fejezet végéig minden idézet innen való.

mint az előtte felszólaló Tóth. Bár a nagy esemény alkalmával nagyot mondani igyekeztél időnként ő is túlzásba esett, helyenként mondandója emelkedettségéből patetikussá fordult át, mint például az alábbi részben: „Tóth Béla főispán elvtárs egy börtönviselt ember. Miért börtönviselt? Lopott, csalt, gyilkolt? Igen! Lopott, belopta a szívekbe az emberi szolidaritást. Csalt is. Megcsalta az emberek egy részének azt a tévhitét, hogy minden rossz, ami itt a földön van isteni eredetű, és bebizonyította, hogy az emberi gyarlóság következménye. Gyilkolt? Igen gyilkolt! Gyilkos hadjáratot folytatott az ellen a társadalmi rendszer ellen, amely nyugodtan aludta éjszakáját, nem törődve azzal, hogy ebben az országban egy néhány ezer kivételes ember minden földi jónak ura ugyanakkor, amikor milliók ennek a legkisebb részében sem részesülnek.”

Emellett – a miskolci jegyzőkönyvekben – nála fordult elő először a „főispán elvtárs” megszólítás, melyet kifejezetten furcsa volt olvasni. Ez is jól érzékelteti ennek az időszaknak az átmeneti jellegét: a régi formák még jelen voltak, de fokozatosan új tartalommal töltötték meg őket.

A Fülöp beszédében megjelenő múlt-értelmezés eléggé hasonló a főispán beszédében megismerthez, ami a közös pártállás okán nem is meglepő. Saját élményei alapján méltatta és röviden bemutatta Tóth Béla MOKAN-os tevékenységét, annak árnyoldalait azonban elhallgatva. A régi világ emberének elképzelt látogatása érdekes jelenet, jól jelzi az elhatárolódást a múlttól, ráadásul érintőlegesen rámutat az esemény helyszínének kérdésére. „Ha a régi világ történelmének férfja felkelne haló porából, ha feljönne az ódon vármegyeháza épületébe főispáni installációra...” A törvényhatósági bizottság üléseit hagyományosan a városháza épületében tartották, erre azonban ekkor nem volt lehetőség, mivel ott a szovjet katonai parancsnokság rendezkedett be. A törvényhatósági bizottság január 29-i közgyűlési jegyzőkönyvéből²² tudjuk, hogy Borsod vármegye, mint társtörvényhatóság sietett a segítségükre, és biztosított számukra helyet, amit a fenti részlet is megerősít.

De az igazi kulcsmondatok utána következnek. „A régi világ egy bűnösen, könnyelműen felidézett háború következményeképpen összeomlott. Vezetői itt hagytak bennünket. Nagyrészt elmentek igazi hazájukba, Németországba. És itt maradtunk mi, akik letiportságunkban a háborúnak ebben az aléltségében vállaljuk a lehetetlennek látszó feladatot: Az ország újjáépítéséért, a rend és az új élet megteremtéséért.” Itt is felbukkan tehát az eltávozott/elűzött vezető réteget Németországhoz kapcsoló gondolat, illetve az, hogy ezekhez a személyekhez és tetteikhez az új Magyarországnak nincsen köze. Ez utóbbi egyébként az elkövetkező két évben is állandó toposzként szerepel a közgyűlés által elfogadott politikai állásfoglalásokban, például a jobb békefeltételek kiharcolása, vagy a Csehszlovák hatóságok magyarelles tevékenységének sérelmezésével kapcsolatban.²³

²² MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 1. sz./1945

²³ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 187. sz./1946 és MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 188.

Ugyanakkor ez a rész már át is vezet az önértelmezés témájához. Fülöp bemutatta az új világ embereit, hogy milyen sokat tettek korábban, és milyen keveset kaptak érte cserébe. Tulajdonképpen a Tóth Bélánál hallható „negyedik rend és a harmadik rend haladó tagjai” meghatározás bővebben kifejtett változatával van dolgunk. „Az új világ emberei jobbára börtönviselt, internált, rendőrileg fékentartott mesterlegényekből áll, kőművesekből, akik dolgoztak a mindennapi kenyérért, az építészet csodálatos alkotásait hívták életre, miközben önmaguknak egy kis házacskát sem tudtak építeni. Vasmunkások, akik hidakat, mozdonyokat, hajókat építettek, amelyeken legfeljebb csak halálozás, vagy sürgős szükség esetén utazhattak – ha ugyan meg tudták fizetni a viteldíjat. Egy pár tanár, akik meggyőződésüket nem hirdethették szabadon, akik tanári munkájukat nem lelkiismeretük szerint látták el, mert a tanítás anyagát parancsban kézhezkapták. Egnéhány hírlapíró, akiknek csak a sorok között adatott meg a lehetőség, hogy nagyon óvatosan sejtessék az újságolvasóval, hogy a fasizmus győzelmi zászlaja nem leng magas csúcson, hanem csupán egy kis vakondtúráson. Egy pár ügyvéd, akik sohasem mondhatták meg hivatásuk helyein, hogy az igazi tolvajok nem mindig azok, akiket tyúklopásért bíróság elé állítanak, az igazi tolvajokat más helyeken, sokszor miniszteriális irodahelyiségekben, vagy direktori bureaukban kell keresni.”

Szerencsére rendelkezésünkre áll a törvényhatósági bizottság teljes névsora, a képviselők foglalkozásának leírásával,²⁴ így megállapíthatjuk, mennyire voltak Fülöp szavai helytállóak. A bizottság 107 tagjából, 35 volt munkás, 39 értelmiségi (ebből 10 fő hivatalánál fogva, 8 fő egyházak képviselőjében), 33 foglalkozása pedig egyéb besorolás alá esett. Ezek nagyobb részénél egyszerűen nincs foglalkozás feltüntetve, de a különböző mezőgazdasági ágakban dolgozók is ide kerültek. Viszont – három kivétellel – náluk is feltüntetésre került a delegáló szervezet, mely nyújt valamennyi segítséget: 7 fő az FKGP, 1 fő a Nemzeti Bizottság, 1 fő a MOKAN, 5 fő az MKP, 5 fő a szakszervezetek, 10 fő az SZDP, 1 fő pedig az utóbbi kettő közös képviselőjében. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy „az új világ emberei” valóban egyértelmű többségben lehettek a közgyűlésben.

A végére maradtak az eljövendővel kapcsolatos elképzelések. A távolabbi jövővel kapcsolatban Fülöp is csak nagy általánosságban fogalmazott, a Marx-féle szocialista utópiát vetítve előre. „Ez a világ – mélyen tisztelt törvényhatósági bizottság egy újabb ezer év újabb társadalmának világa.” Ugyanez a vonulat figyelhető meg felszólalása záró mondatában: „Hogy ezen ernyedetlen munkának a következményeként – talán mi magunk már nem, de fiaink eljussanak abba a világba, amelyben nem lesz nélkülöző, nem lesz nélkülözést okozó, hanem csak egyetlen dolgozó becsületes magyar embercsalád lesz.”

Ugyanakkor Tóth Béla főispáni tevékenységével szemben határozott elvárásokat támasztott. A hangnem, bár tisztelettudó, de talán kevésbé alázatos volt,

---

sz/1946

²⁴ Dobrossy – Stipta szerk., 2007b, 64-67. o.

mint Gálffy polgármester esetében; ezt mutatja a „kérjük és várjuk” szófordulat többszöri használata. Ezek az elvárások röviden így foglalhatók össze: a közellátási helyzet javítása, ipar és kereskedelem fellendítése, jól működő közigazgatás kialakítása. Ezek mellett pedig itt is tetten érhető az ellenszenv a vagyonosokkal szemben: „... hogy a kereskedelemből és az iparból a kereskedők és az iparúzők ne vagyont gyűjtsenek, hanem ebből megéljenek.”

6. Összegzés

Mint fentebb már esett róla szó, Tóth Béla csak rövid ideig töltötte be a főispáni posztot, így tényleges tetteit az elvárásokkal összevetni szinte lehetetlen. Felmentésére hivatalosan saját kérésére, egészségi állapotának megromlása miatt került sor, ám más tényezők is közrejátszhattak benne. Közvetlen bizonyíték nincs rá, de a magam részéről valószínűsítem, hogy Tóth Béla korai távozásában szerepet játszott a főispán hátországának számító MOKAN helyzetének megrendülése. Az állami erőszakszervezetek újjáalakulásával egyidejűleg a partizáncsoportot lefegyverezték, tagjait leszerelték, illetve átírányították a rendőrség vagy a hadsereg kötelékébe. A Tóth Béla által képviselt keményvonalas stílus ideje sem érkezett még el ekkor, lehetséges, hogy a Kommunista Párt vezetői is ösztönözték a lemondás irányába.

Helyére egy másik régi kommunistát, Oszip Istvánt nevezték ki, aki az elkövetkező években fontos szerepet játszott Borsod megye és Miskolc életében. Oszip beiktatására hasonlóan ünnepélyes keretek között került sor március 29-én, melynek érdekessége, hogy mindhárom akkori felszólaló (Gálffy és Oszip mellett Fekete Mihály, az MKP titkára) szűkebbre szabta felszólalását a február 1-jei beszédekhez képest.²⁵

Irodalomjegyzék

- Beck Mihály – Peschka Vilmos főszerk. (1989): Akadémiai Kislexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó és Nyomda.
- Beránné Nemes Éva – Román János szerk. (1970): Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Források Miskolc és Borsod megye történetéhez. Miskolc: Miskolc m. j. Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága.
- Dobrossy István – Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/1., 1918-tól 1949-ig. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum.
- Dobrossy István – Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/2., 1918-tól 1949-ig. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum.

²⁵ MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 33-35. sz./1945

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (jegyzetekben rövidítve: MNL B.-A.-Z. m. Lt.), IV. 1903., 37. kötet

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (jegyzetekben rövidítve: MNL B.-A.-Z. m. Lt.), IV. 1903., 38. kötet

Marx – Engels (1985): Aforizmak. Budapest: Kossuth Kiadó.

Romsics Ignác (2005): Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó.

V. I. Lenin (1986): Aforizmak. Budapest: Kossuth Kiadó.

Lektorálta: Püski Levente, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, egyetemi docens

NOBLESSE OBLIGE

Kovács Anett

Szegedi Tudományegyetem, doktorandusz, kovacsanett2@freemail.hu

Absztrakt

A filantrópia formáit, megjelenését és szerepét kutatom a 19. századi társadalomban egészen a 20. század elejéig, elsősorban Békés megyében. A kutatás kiterjed jótékonyással foglalkozó szervezetekre és ezen a téren kimagasló tevékenységet folytató személyekre is. A kutatás eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy megismerhessük, hogyan próbálták meg karitatív szervezetek és jótékonykodó emberek - köztük Almásy Dénesné is- kezelni társadalmi problémákat illetve megoldásában részt venni, olyan területeken, ahol az állami szerepvállalás nem jelentős vagy hiányzik. A modern szociálpolitika, szociális munka előzményeinek és gyökereinek tekinthetők ezek az egyéni és társadalmi kezdeményezések illetve vállalások. Almásy Dénesné jótékonykodó tevékenysége is ezért érdekes. A Békés Megyei Fehér Kereszt elnöknőjeként egyik fő célja az árvák támogatása volt. 120.000 koronás alapítványával a fővárosi gyermekkórház létrehozásához járult hozzá. Emellett a gyulai vöröskereszt vezetője is volt. Közjótékonyág területén végzett tevékenységéért Erzsébet rendet kapott.

Kulcsszavak: *filantrópia, gyermekvédelem, Vöröskereszt, közegészségügy, Almásy Dénesné*

Publikációm témája Almásy Dénesné jótékonyági tevékenységének feltárása, családi szellemi örökségének és mintáinak felvázolása. Érdemes megvizsgálni a társadalmi státuszából adódó kötelezettségeit is, amely elsősorban szociális területen manifesztálódik. és bemutatni karitatív tevékenysége alapján a 19. század második felében jellemző nőképet elsősorban az elit körében. Almásy Dénesné törekedett arra, hogy társadalmi rangjának megfelelően tegyen valamit azért a társadalomért, amiben élt. Noblesse oblige – „A nemesség kötelez”, francia mondás jól ismert volt nemcsak számára, hanem a korabeli társadalomban is. Közjótékonyág terén végzett tevékenységével sikerült ennek a kötelezettségnek, íratlan szabálynak megfelelnie. A nemesi erények közé tartozott az érték-közvetítés és teremtés, a társadalom szolgálata. Mit tett ő a közjó előmozdítása érdekében? Tanulmányomban erre a kérdésre keresem a választ. Filantróp tevékenységét megpróbálom a korszak társadalmi és gazdasági kontextusába helyezni, így az ok-okozati összefüggések nyilvánvalóbbak. A felhasznált elméleti szakirodalmak közül kiemelném Gyáni Gábor szociálpolitikával és a szociális gondoskodás genealógiájával foglalkozó elemzéseit, Gergely Ferenc írását a magyar gyermekvédelem történetéről, Hanák Katalin művét a társadalomról és gyermekvédelemről, Kaszás Marianne és Géra Eleonóra publikációit. A külföldi szakirodalmak közül Ariés, Philippe: Gyermek, család, halál; Key, Ellen: A gyermek évszázada és Weber, M.: Gazdaság és társadalom c. művét. Almásy Dénesné karitatív tevékenységét összefoglaló és elemző mű nem készült. Munkásságának feltárásához sok levéltári forrást, dokumentumot használok. A for-

rásbázis egyik alapja a Békés Megyei Levéltárban fellelhető dokumentumok, az Almásy családra vonatkozó iratok.¹ Almásy Dénesné óvodaalapításával kapcsolatos adományozási dokumentumok külön jelzet alatt találhatóak.²

Az általa vezetett szervezetek munkáját tanúsítja a Fehérkereszt Egyesület jegyzőkönyvei,³ a Vöröskereszt iratai.⁴ Tevékenységének feltárásához szintén hozzájárulnak a Protestáns Egyházi és Iskolai lapok, Békésmegyei Közlöny, Vasárnapi Ujság és a Békés című lap vonatkozó fejezetei. Tágabb környezetének tanulmányozásához dr. Scherer Ferenc monográfiáját és családtörténeti dokumentumokat használok fel.⁵ A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a tudományterület kevésbé vizsgált és ismert részeit is feltárjuk társadalomtörténeti megközelítésből. Mélyítheti tudásunkat olyan társadalmi gyakorlatokról, kísérletekről, amelyekkel társadalmi problémákat próbáltak megoldani egy olyan időszakban, mikor az állam a szociális gondoskodás formáit áthárította a karitatív szervezetekre illetve ezzel foglalkozó egyénekre. Az alkalmazott módszerek összhangban vannak a forrásbázissal. A forráskritikára alapozott narratív történetírás mellett az analízis és problémamegoldó történetírás módszereit is alkalmazom.

1. Családi örökség

Családi körülményei és gyökerei predesztinálták a jótékonyági feladatokra. 1869. március 15-én született Károlyi Gabriella néven, gróf Károlyi Tibor, a magyar főrendiház elnökének és gróf Degenfeld-Schonburg Emma gyermekeként.⁶ Édesapja révén az ország egyik leggazdagabb nemesi családjához az ezer éves múltat felmutató Károlyi családhoz kötődött. Édesanyja pedig a Degenfeld család értékrendjét közvetítette számára. Rendszeres jótékonykodása és ezen a területen kifejtett munkássága hatással volt lányára. Károlyi Tiborné rendszeresen küldött pénzt az árvák helyzetén segíteni szándékozó Országos Protestáns Árvaháznak.⁷ Testvéreivel együtt létrehoztak egy alapítványt, édesapjuk, gróf Degenfeld Schomberg Imre nevére, 30.000 Ft értékben, azzal a céllal, hogy a

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML XIII. 3. Almásy családra vonatkozó iratok. 1928-1947.

² Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B. 401.b. 377/1901 Almásy Dénesné adományozása

³ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B. 401.b. 1493/1903 Békés vármegye főispánjának iratai. Gyulai Fehér Kereszt Egyesület.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B. 401. b. 114/1915 Békés vármegye főispánjának iratai. A vöröskereszt helyi szervezeteinek megalakulásáról.

⁵ Almásy Dénes (1903): A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok. Kétegyháza.; Éble Gábor (1913): A Nagy- Károlyi gróf Károlyi család leszármazása. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája.; Könyves Tóth Kálmán(1893): Gróf Degenfeld család története. Debreczen.

⁶ Éble Gábor(1913): A Nagy- Károlyi gróf Károlyi család leszármazása. Névmutató a leszármazási táblákhoz

⁷ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1871.01.22.; 1875.03.07. 10. sz.; 1876.07.02. 27. sz.

pénz egy részéből a debreceni főiskolán egy teológiai vagy bölcsészeti tanszéket hozzanak létre. A maradék 5.000 forint kamatait pedig protestáns tanulók ösztöndíjára fordítják.⁸ Az oktatási intézmények közös támogatása más esetben is előfordult a testvéreknél. A nagykállói állami reáliskolát 500 Ft értékű alapítvánnyal támogatták, azzal a kikötéssel, hogy az összeg kamatját minden iskolai évben egy jó tanulónak kell odaítélni.⁹ Károlyi Tiborné nevét a Lorántfy Zsuzsanna egyesület alapító tagjai között is megtaláljuk. A szervezet a keresztény szeretet gyakorlására és a szegények támogatására jött létre. A tagok önkéntesen varrtak ruhákat a rászorulóknak, pénzzel segélyezték őket.¹⁰ A szegényeket felkeresték otthonukban és a testi nyomor enyhítése mellett, lelki vigasztalást is próbáltak nyújtani. A tagok lelki életét is próbálták nemesíteni a heti összejöveleken tartott varrás utáni bibliamagyarázat és imádság által.¹¹ Az önkéntesek a szegény gyerekeket heti egy órán át kézimunkára tanították, szintén egy órában pedig vallási-erkölcsi oktatásban részesítették. „Az egyesületnek ezt az igazi szeretet-munkáját, mely a buzgóságon kívül sok költségbe is kerül, mind szélesebb körben kezdi méltányolni a keresztyén társadalom”- olvashatjuk a korabeli sajtóban.¹² Az intézmény 12 szegény árvát is támogatott Pesten és Török-szentmiklóson.¹³ Károlyi Tiborné nemcsak mint alapító tag vett részt az egyesület munkájában, hanem pénzzel is támogatta azt. Emellett az adománygyűjtés szervezői munkájában is részt vett.¹⁴ Az árvák, oktatási intézmények támogatása mellett az evangélikus egyház patronálása is tevékenységei közé tartozott. Adományozott a szegedi árvízkárosult evangélikus egyház és lelkész segélyezésére.¹⁵ A pécsi református egyház építési költségeire, a budai evangélikus református templom építésére és az orgona újjáépítésére is.¹⁶

A felső-szabolcsi evangélikus református egyházmegye által Nyíregyházán létesítendő leányinternátus építési és fenntartási költségeinek fedezésére is adományozott.¹⁷ A jótékonykodó női minta nemcsak édesanyja révén volt adott Almásy Dénesné számára. Édesapja családjában is ugyanezt látta. A Károlyi család női tagjainak egy része szintén karitatív tevékenységet folytatott. A Fehér-Kereszt Országos Lelenház Egyesület elnöke Károlyi Alajosné volt. Károlyi Istvánné

⁸ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1884.05.25. 21. sz.

⁹ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1895.02. 07. 6. sz.

¹⁰ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1895. 10. 17. 42. sz.

¹¹ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1896.02. 16. 7. sz.

¹² Protestáns egyházi és iskolai lapok 1897.12.19. 51.sz.

¹³ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1899.02.02. 7. sz.

¹⁴ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1896.02.23. 8.sz. Károlyi Tiborné 1895-ben 100 Ft-os alapítványt tett az egyesület javára. Protestáns egyházi és iskolai lapok 1898.05.29. 22.sz. A gyűjtés folyamán Károlyi Tiborné 1000 Ft-ot adományozott és 4050 Ft-ot gyűjtött az egyesületnek.

¹⁵ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1879.04.27. 17.sz.

¹⁶ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1886.06.27., Protestáns egyházi és iskolai lapok 1891.02.15.7.sz., Protestáns egyházi és iskolai lapok 1895.11.07.

¹⁷ Protestáns egyházi és iskolai lapok 1900.02.25. 8.sz.

a jótékonyági vásár szervezésében vett részt az Operaházban.¹⁸ Az Almásy családban szintén hagyomány volt a jótékonykodás, családtörténeti könyvük egy része erről szól.¹⁹ Károlyi Gabriella 1888-ban ment férjhez a család egyik tagjához, Almásy Déneshez.²⁰

1. kép: *Benczúr Gyula: Almásy Dénesné portréja*
Forrás: Vasárnapi Ujság 1892. XII.11.

Almásy Kálmánt, Dénes édesapját a korabeli sajtóban így jellemezték: „Utolsó percig tudatában volt annak, hogy noblesse oblige és ott ahol a humanizmus, irodalom és művészetért áldozni kellett, Almásy Kálmánt megtaláljuk az elsők között.”²¹ A jótékonykodáshoz nemcsak családi minták, hagyományok, neveltetés, akarat szükségesek, hanem pénz is. Almásy Dénes tulajdonában volt a kétegyházi, sarkadi, gyulai és gyulavári uradalom. Ezekből származó bevételek egy részét fordították feleségével együtt jótékony célokra. Szükség is volt erre, hiszen társadalmi problémák a saját korukban is jellemzőek voltak: szegénység, árvaság, közegészségügy, oktatási rendszer hiányosságai. Almásy Dénesné el-

¹⁸ Vasárnapi Ujság 1895. ápr. 14. Vásár az Operaházban

¹⁹ Almásy Dénes(1903): A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok. Kétegyháza.

²⁰ Éble Gábor(1913): A Nagy- Károlyi gróf Károlyi család leszármazása. Névmutató a leszármazási táblákhoz

²¹ Békésmegyei Közlöny 1898. 10. 30.

sősorban, mint magánember próbált tenni a gondok enyhítéséért. A nemesi jótekonyságnak egyfajta társadalmi feszültségcsökkentő szerepe is volt, mivel a vagyoni különbségek nagyok voltak a társadalmi rétegek között.

2. Karitatív tevékenysége

Almásy Dénesné karitatív tevékenységét a közjótékonyság területén az 1. táblázat illusztrálja. Több országos szervezet munkájában és mozgalomban is részt vett. A Fehérkereszt Országos Lelencház Egyesület helyi, azaz gyulai tagintézményét Almásy Dénesné hozta létre. A helyi Vöröskereszt megalapításában is részt vett, amelynek szintén vezetője lett. De aktív tagja volt a rövid életű, Országos Tuli-pánkert Mozgalomnak is, melynek helyi fiókját szintén ő alapította meg. Emellett általános iskolát és óvodát is létrehozott, és a helyi gimnázium felépítésére is adományozott úgy, mint ahogy a budapesti közkórház és a gyulai József Szanatórium részére is. A közjótékonyság területén mutatott aktivitásának és vezető szerepének több oka lehetett, egyrészt a helyi társadalomban és hierarchiában magas szintet foglalt el, ismerte a város és a megye vezető tisztségviselőit, ami a szervezőmunkát megkönnyítette. Családja és családtagjai országszerte ismertek voltak, egy részük magas vezetői tisztséget töltött be nemcsak a politikai életben, hanem a jótékonykodó egyesületek munkájában is. Másrészt elegendő vagyonnal rendelkezett ahhoz, hogy tudjon jótékonykodni.²² A noblesse oblige szellemiségének és a családi minták hatására is kötelességének érezte a karitatív tevékenységet. Nemcsak a családban látta ezt a példát, hanem tágabb környezetében is, hasonló társadalmi és anyagi helyzetben lévő nők egy része szintén vállalt jótékonykodó feladatokat.²³ A források alapján kibontakozó 19. századi nőkép egyik jellemzője, hogy a magas társadalmi ranggal rendelkező és helyzetben lévő nők a családi szerepek betöltése, az anyai feladatok ellátása mellett, a jótékonyság területén tevékenykedtek, így kapcsolódva egy nagyobb közösséghez, ahhoz a társadalomhoz, amelyben éltek.

---

²² Békés 1914. szept. 27. 2.p. Békésvármegye legtöbb adóit fizetőinek névsorában Almásy Dénes neve is szerepel.

²³ Wenckheim Krisztina országszerte ismert volt jótékonykodási tevékenységéről, de Fejérváry Celesztina is ebben a szerepkörben tűnt ki. Mindketten megkapták a közjótékonyság terén végzett munkájukért az Erzsébet rendet.

1. táblázat: *Almásy Dénesné karitatív tevékenységének területei*

Forrás: Saját szerkesztés

2.1. Munkahelyteremtés

Az Országos Tulipánkert Mozgalom célja a munkahelyteremtés volt a magyar munkások számára, azáltal, hogy a szervezet tagjai csak magyar ipari terméket vásároltak. A mozgalom nemcsak a hazai termelés fellendítését és Magyarországon terméket előállítók megélhetését támogatta, hanem célul tűzték ki a magyar nemzeti érzés és öntudat fejlesztését is.²⁴ A mozgalom gyulavári fiókjának alakuló közgyűlésén Almásy Dénesné mondott beszédet. A sorok lelkesedést és a mozgalom céljával való azonosulást tükrözik: „Természetes, hogy nem azon fordul meg az ország sorsa, ami egyes községekben, mint például a mi kis Gyulavárinkban történik, de ha mindenütt mindenki megteszi kötelességét, megteszi a lehető a honi ipar felkarolására, a nép munkájának fejlesztésére és értékesítésére, ha - mondom - ez mindenütt, országszerte történik, akkor, ha nem is hetek vagy hónapok, de évek, vagy mondjuk évtizedek múlva sok minden meg fog változni szegény hazánkban. Kevesebb idegen árúra lesz szükségünk, mert többet és jobbat fogunk tudni előállítani, kevesebben lesznek munka nélkül, mert többféle munkára lesznek kiképezve, kevesebben lesznek elégedetlenek sorsukkal, kevesebben fognak idegen hazát keresni, mert munkájukat - jobb lévén - jobban és rendszeresebben fogják értékesíthetni. Azért tegye meg kiki a maga körében a lehető, ha kevés is az, amit az egyén tehet, hasznos lesz a hazának, áldás lesz fáradozni. Érdeke mindnyájunknak, a nagy birtokosnak, kereskedőnek, gyárosnak

²⁴ Endrei Zalán (1906): Tulipánkert. Globus Kiadóvállalat. Budapest. 125-126.p.

éppen úgy, mint a kisiparosnak, a földműves nép fiainak, érdeke pedig mindenek felett a hazának.”²⁵

2.2. Szociális gondoskodás

A modern állami gyermekvédelem a 20. század elején alakult ki. Addig társadalmi szervezetekre, magánszemélyekre hárult a hátrányos helyzetű gyerekek ellátása. A Fehér Kereszt Egylet is hasonló célokkal kezdte meg tevékenységét Budapesten. A korabeli sajtó beszámolt megalakulásáról: „Ismert dolog, hogy a gyermekhalandóság a külföld egyetlen államában sem oly nagy, mint épen Magyarországon. Évenként körülbelül ötvenezer apátlan gyermek születik az országban s magában a fővárosban ötezer. Az ilyen szerencsétlen gyermekek születésük után pár hónapra majdnem mind meghalnak. Még néhány esztendővel ezelőtt állandó rovata volt a napilapoknak az »angyalcsinálás«. A sajtóban meg-rázó leleplezések jelentek meg az elhagyott és dajkaságba adott gyermekek szomorú sorsáról. A kormány akkoriban nem volt abban a helyzetben, hogy országos lelencházzat állítson fel, hogy megmentse ezeket a gyermekeket a hazának és a társadalomnak. Ezért néhány nemes emberbarát szövetkezett és társadalmi utón megalapította a »Fehér Kereszt« című országos lelencház-egyesületet.”²⁶ Az egyesület jelentése szerint, megalakulásuk óta eltelt nyolc év alatt 1797 anyát és gyermeket mentettek meg a pusztulástól és gyógyítottak ingyen 8569 gyermeket, állami támogatás nélkül, jószívű emberek összefogásával.²⁷ 1895-ben a szervezet egyesült az Országos Lelencház Egyesülettel, s ezután Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület lett a neve. Az Egyesület elnöke a Károlyi család egyik tagja, özvegy gróf Károlyi Alajosné volt, az egyesület fővédnöke pedig Klotild főhercegnő.²⁸ A fővédnökő kijelentette, hogy mindent megtesz az egyesület érdekében. A vállalt feladatról nyilatkozta: „Mostani szomorú helyzetben legnagyobb vigasztaló örömemet a haza gyermekeinek megmentésében, mint életem egyik legszebb hivatásában találok.”²⁹

Az egyesület központjában 873 tag volt. Sorra alakultak meg vidéken a fiók-egyesületek Szabadkán, Vácon, Szegeden, Mendén, Tápió-Sülyben, Tápió-Sápon, Rákospalotán, Kalocsán, Kókán, Tápió-Szécsón, Temesváron és Nyitrán, szervező bizottságok működtek Besztercebányán, Trencsénben, Szekszárdon, Győrött, Komáromban, Kecskeméten, Szolnokon és Zomborban.³⁰ Gyulán, Almásy Dénesné 1896-ban hozta létre a beteg, rossz körülmények között élő

²⁵ Géra Eleonóra: Egy grófi család mindennapjai - A gyulai Almásyak. In: Horváth J. András (szerk.): Szívvel és tettel. Budapest-Salgótarján. 145.p.

²⁶ Vasárnapi Ujság 1894. febr. 11.

²⁷ Vasárnapi Ujság 1894. febr. 11.

²⁸ Géra: i.m. 145-146.

²⁹ Vasárnapi Ujság 1894. febr. 11.

³⁰ Vasárnapi Ujság 1894. febr. 11

gyermek, árvák és várandós anyák gondozására a Fehér Kereszt Országos Lelcház Egyesület gyulai fiókiintézményét.³¹ Az első év a pénzgyűjtéssel és a tagok toborzásával telt el, melynek szinterei voltak a kulturális rendezvények. Ilyen volt az egyesület szervezésében az 1897. évi február 3-án tartott táncvígalmom is.³² Ugyanebben az évben tartott közgyűlésen Almásy Dénesné beszámolót tartott, mely szerint megalakulásuk óta eltelt egy évben 7000 forintot gyűjtöttek össze. Fő cél a tagok gyűjtése és az anyagi erő fejlesztése volt. Napirend előtt dr. Fábry Sándor beszédet tartott és a grófnőnek átadott egy elismerő díszoklevelet, amelyet az egyesület védnöke Klotild főhercegnő adományozott számára, elismerve érdemeit a helyi szervezet létrehozásában. Tisztújítás is zajlott, társelnöknek megválasztották dr. Lukács György főispánt, pénztárnoknak pedig dr. Márky János közjegyzőt.³³ Mikor már elegendő pénz gyűlt össze, Almásy Dénesné a szervezet keretein belül menhelyet hozott létre, amelyet róla neveztek el. 1899. október 29-én nyitották meg Gyulán az Ella Menhelyet, mely működésének első három évében 822 gyermeket vett fel gondozotti listájára. A gyermekvédő intézet igazgató orvosa dr. Kun Pál lett.³⁴ A szervezet vezetőinek rendszeres referálási kötelezettsége volt. Az igazgató az Ella menhely működésének eredményeiről az éves egyesületi közgyűlésen számolt be, dr. Márky János pedig az egyület vagyoni helyzetét ismertette. Ez alkalommal Klotild hercegnő, mint a Fehér-Kereszt országos lelcház-egyesület fővédnöke, Gyulára védnök helyettesül Almásy Dénesné nevezte ki. A közgyűlés elmaradhatatlan része volt a tisztújítás is, amely során a térségben befolyásos és társadalmi hierarchiában magas szinten lévő embereket választottak meg. Ügyész lett dr. Ladics László, pénzvizsgáló Gróh Ferenc, dr. Berkes Sándor és Daimel Lajos. Vendége is volt a közgyűlésnek: Tabódy József császári és királyi kamarás személyében, aki a központi Fehér-Kereszt Egyesület megbízottjaként jelent meg és az „Ella” menhelyet is megtekintve, teljes elismerését fejezte ki a vezetőségnek a látottak felett.³⁵ A gyulai szervezet a legnagyobbak és legaktívabb szervezetek közzé nőtte ki magát. Almásy Dénesné 1902-re 14 alapító, 24 pártoló, valamint 338 rendes tagot toborzott.³⁶

2.3. Oktatás

Az oktatás területén végzett jótékonyági illetve közszolgálati tevékenysége két formában nyilvánult meg. Az egyik volt a saját alapítású és finanszírozású oktatási intézmények, a másik pedig a másokkal együtt létrehozott szervezetek. A

---

³¹ Géra: i.m. 145-146.p

³² Táncvígalmom meghívója. Letöltve 2015. január 8-án: <http://kepkonyvtar.hu>

³³ Békésmegyei Közlöny 1897.06.13. 47. szám

³⁴ Géra: i.m. 145-146.p

³⁵ Békésmegyei Közlöny 1901. 01.06.16. 48. szám

³⁶ Géra: i.m. 145-146.p

dénesmajori magán általános iskolát az Almásy család hozta létre. Dénesmajor, uradalmuk része volt, a környező majorságok és tanyás települések mellett központi szerepet kapott. Az iskolát azzal a céllal, hozták létre, hogy a majorságban és a tanyákon élő gyerekek is megfelelő oktatásban részesüljenek.³⁷ A városi elit által kezdeményezett gyulai gimnázium létrehozásának ügyét is támogatta, férjével együtt 8.000 koronát adományoztak a célra.³⁸ Magánóvodát 1901-ben hozott létre Gyulaváriban. Az állami óvodák mintájára történő építkezés és felszerelés költségét 16.000 korona értékben állta. A vallás-és közoktatásügyi minisztérium vezetőit a főispán értesítette a magánkezdeményezésről. Ezután onnan, leirat érkezett a vármegyéhez, melyben köszönetet fejeztek ki Almásy Dénesnének a kisdédóvás ügyének hatékony támogatásáért. A korabeli sajtó kitér arra is, hogy Gyulavári községnek adományozott óvoda, azért fontos és az itt lakók azért is hálásak, mert a községnek anyagi viszonyai vagy egyáltalán nem vagy csak idők multával tette volna lehetővé az annyira szükséges óvoda létrehozását.³⁹

Az óvodát 1901. december 22-én nyitották meg és adták át a községi előljáróságnak.⁴⁰

2.4. Egészségügy

A Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület célja egy fővárosi gyermekkórház létrehozása volt, de anyagi erő hiányában csak tervezgetés szintjén maradt az elképzelés. A megvalósítást segítette Almásy Dénesné 120.000 koronás alapítványa és szervezőmunkája, amely az adománygyűjtésben mutatkozott meg. Részt vett tárgysorsjáték szervezésében és alapítványok gyűjtésében is. Gyakorlatias gondolkodású volt, céllal együtt akarta az eszközöket is kitarásával képes volt megteremteni ezeket. A Fehér Kereszt Egyesület munkatársai méltatták és megköszönték munkásságát, a szervezet rendszeresen megjelenő kiadványában: „A Fehér Kereszt-gyermekkórház, hála gróf Almásy Dénesnének, épül s rövid időn belül megnyílik. Vele a főváros és az ország egy újabb nagy jótékonyági intézmény nyer, mely sok ezer beteg gyermeknek nyújt majd segítséget, enyhülést és gyógyulást. Ha majd az anyák hálája ezért menybe küldi fohászát, ne feledjék el imáikba foglalni gróf Almásy Dénesnét.”⁴¹

A tüdővész pusztításainak enyhítésére Lukács György főispán társadalmi mozgalmat kezdeményezett 1901-ben. Elnökleivel és József főherceg védnökségével József kir. herceg szanatórium-egyesületet hoztak létre, melynek célja betegség megelőző tevékenység és szanatórium létrehozása volt. A főispán szükségesnek találta, mivel a

³⁷ Janecskó János(2002): Gyulavári krónikája. Kiadja Gyula Város Önkormányzata.

³⁸ Dr. Scherer Ferenc (1938): Gyula város története. Gyula. II. köt. 291.p.

³⁹ BML IV.B. 401.b. 377/1901 Almásy Dénesné adományozása még Békés 1901. május 26.

⁴⁰ Békés 1901. december 29.

⁴¹ A Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület naptára az 1908-ik évre. Budapest : Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület, [1907] 58.p.

betegség leginkább az Alföldön jelentkezik és ezért itt kell megkezdeni a védekezést ellene. Ehhez a kezdeményezéshez csatlakozott Almásy Dénesné is férjével együtt. A szanatórium létrehozására 10.000 koronát adományoztak. A társadalmi mozgalom nem állt meg a vármegye határánál, az ország más részéről is érkeztek adományok és felajánlások. Ennek is volt köszönhető, hogy 1907. október 12-én ünnepélyesen felavatták és megnyitották a szanatóriumot.⁴²

2.5. Vöröskereszt

A Vöröskeresztes mozgalomnak újabb lendületet az első világháború kitörése adott. Országszerte elkezdtek szerveződni illetve újjáalakulni a helyi csoportok. Gyulán, Almásy Dénesné elnök hívta össze az addig kevésbé aktív, vöröskeresztes csoportot, 1914 augusztus 30-án, hogy felkészüljenek a kialakult helyzetben az egyesület céljainak megvalósítására.⁴³

Többször is gyűjtöttek adományt, azzal a céllal, hogy lehetővé tegyék az intézmény közérdekű működését: a harctéri betegek és sebesültek ápolását, gyógyítását.⁴⁴

Az összegyűlt adományokból létrehozták a gyulai vöröskereszt kórházat. Az állami elemi iskolában és az állami polgári leányiskola épületeiben alapították meg a 300-400 sebesült és beteg katona ellátására alkalmas intézményt.⁴⁵ Almásy Dénesné létesített sarkadi vadászkastélyában egy 30 fő ápolására alkalmas hadikórházat, ahol bennlakó orvos és ápolónők gondoskodtak a sérültekről.⁴⁶

3. Erzsébet rend

Almásy Dénesnét a közjótékonyság terén elért eredményeiért kitüntetésre javasolták az 1914. évi március hónap 21. napján tartott Minisztertanácsi ülésen.⁴⁷ A korabeli sajtóban a döntésről, pozitív elbírálásról a következő híradás jelent meg: „Személyem körüli magyar miniszterem előterjesztésére gróf Almásy Dénesné szül. Károlyi Gabriella grófnőnek a közjótékonyság és emberbaráti cselekedetek terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül I. osztályú Erzsébet rendemet adományozom. Kelt Bécsben, 1914. április 15-én.”⁴⁸

⁴² Dr. Scherer: i.m. 287-288.p.

⁴³ Békés vármegye főispánjának iratai BML IV.B. 401. b. 114/1915 A Vöröskereszt helyi szervezeteinek megalakulásáról

⁴⁴ Békés 1904. nov.8. 4. p.

⁴⁵ Békés 1914. nov. 15. 6.p. A gyulai Vöröskereszt kórház felépüléséről a Békés cikkei tudósítanak; Dr. Scherer: i.m. 329.p.

⁴⁶ Békés 1914. nov. 15. 6. p.

⁴⁷ MNL OL K 27 Minisztertanácsi ülés és jegyzőkönyv 1914 03. 21. Javaslat az I. osztályú Erzsébet Rend adományozására gr. Almásy Dénesné Károlyi Gabriella részére a közjótékonyság terén szerzett érdemeiért

⁴⁸ Békés 1914. április 26. 2. p.

A lap részletezi a kitüntetett érdemeit is: „A legfelsőbb helyről jött magas kitüntetés nagy és igaz érdekeket honorál. Almásy Dénesné grófnő, a ki az ország legfennköltebb szellemű nőihez tartozik, nemcsak hitvestársi és anyai hivatásának felel meg, hanem széleskörű áldozatkész működést és jótékonytárgyságot fejt ki a humanizmus és a közegészségügy terén. Az ő kiváló ügybuzgóságának, szívós fáradhatatlanságának és lankadatlan akciójának gyümölcse volt a Fehérkereszt Egyesület „Ella menhelye”, mely a gyermekvédelemnek a vidéken nemcsak jelentőségben, hanem sorrendben is első intézménye volt. Ez a gyermekmenhely az, mely tudvalevőleg az állami nagyjelentőségű, országos akcióhoz az impulzust megadta és így ama dicsőségnek, hogy Magyarország a gyermekvédelem terén vezető szerepet visz a kulturnemzetek között, a nemes grófnő egyik nagyon előkelő osztályrészese. Az ő akciójának és áldozatkészségének nagyrésztben gyümölcse a főváros leghumánusabb közegészségügyi alkotása a Fehérkereszt kórház. Gyula városa kulturális s közjótékonyági intézetei, különösen a közkórház és az új Szeretetház mindig áldozatkész patrónája a grófnő, akinek nemes, szociális s közgazdasági érzékéről többek között a karácsonyi bazar, melynek nagy sikere az ő nevéhez fűződik, szintén fényes tanubizonysága. Legfelsőbb helyről történt kitüntetése őszinte örömet keltett városunk közönségében is, amely a legbensőbb és legőszintébb szerencsekívánatait fűzi az Erzsébet-rendhez, amely Almásy Dénesné ékesíti, de amelyek Almásy Dénesné grófnő az egyik ékessége.”⁴⁹

A kitüntetés 1914. május 1-jén érkezett meg Kéry Gyula főispánhoz, aki még aznap délután ünnepélyesen átadta azt a grófnőnek.⁵⁰

4. Összegzés

Minden korszakban voltak, vannak és lesznek társadalmi problémák. Ezek kezelésében és megoldásában az egyéni és társadalmi kezdeményezések és vállalások fontosak, főleg olyan területeken, ahol az állami szerepvállalás nem általános és teljes körű. Almásy Dénesné karitatív tevékenysége azt mutatja, hogyan és milyen eszközökkel próbált hozzájárulni egy adott társadalmi probléma megoldásához. Jótékonykodott, mert kötelezettségének érezte, ezt a mintát látta a családjában és az ehhez szükséges anyagiak is rendelkezésre álltak. Magas társadalmi helyzetéből adódó kapcsolatai megkönnyítették szervezőmunkáját. Nemcsak országos karitatív szervezetek munkájában vett részt, hanem saját egyéni akciói és magánkezdeményezései is voltak, hiszen „noblesse oblige”.

---

⁴⁹ Békés 1914. április 26. 2. p.

⁵⁰ Békés 1914. május 3. 2. p.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML XIII. 3.
Almásy családra vonatkozó iratok. 1928-1947.
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B.
401.b. 377/1901 Almásy Dénesné adományozása
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B.
401.b. 1493/1903 Békés vármegye főispánjának iratai. Gyulai Fehér Kereszt
Egyesület
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV.B.
401. b. 114/1915 Békés vármegye főispánjának iratai. A Vöröskereszt helyi
szervezeteinek megalakulásáról.

Hivatkozott irodalom:

- Almásy Dénes (1903): A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok. Kétegy-
háza.
- Éble Gábor(1913): A Nagy- Károlyi gróf Károlyi család leszármazása. Budapest,
Franklin-Társulat Nyomdája.
- Könyves Tóth Kálmán (1893): Gróf Degenfeld család története. Debreczen.
- Dr. Scherer Ferenc (1938): Gyula város története. Gyula M. Város kiadása.
- Endrei Zalán (1906): Tulipánkert. Globus Kiadóvállalat. Bp.
- Géra Eleonóra: Egy grófi család mindennapjai - A gyulai Almásyak. In: Horváth
J. András (szerk.): Szívvel és tettel. Budapest - Salgótarján.
- Janecskó János(2002): Gyulavári krónikája. Kiadja Gyula Város Önkormányza-
ta.

Sajtó:

Protestáns egyházi és iskolai lapok
Vasárnapi Ujság
Békés
Békésmegyei Közlöny

Lektorálta: Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem, tanszékvezető
egyetemi docens

THE FAILURE OF THE BRITISH POLICY OF INCOMPREHENSION (*THE CAUSES OF THE SEPOY MUTINY IN THE BRITISH PRESS AND PARLIAMENTARY DEBATES IN 1857*)¹

Kovács Márta

2nd year PhD-student, History

University of Debrecen, Doctoral School of History and Ethnology

e-mail: martykovacs@freemail.hu, martykovacs89@gmail.com

Abstract

The essay is a part of a forthcoming doctoral dissertation which will examine the impact of events in India in varying spheres of British public opinion – the opinions of the leadership of the colonial policy and the debates in the British Parliament and in the contemporary press.

My aim is to reveal what information the British people had access to regarding the colonial policy, India and events in India in the second half of the 19th century (c. 1858 – 1885). I would like to conduct my research regarding the major events (for examples the first durbar or the establishment of the Indian National Congress) with the help of newspapers, parliamentary debates and the private papers of politicians between 1857 and 1885, in the golden age of the British Raj. I would like to demonstrate how judgments were changed in Parliament and in the press, and how they were presented to the newspaper-reading public. I try to compare the popular images of India, to understand the problem-solving and decision-making mechanisms, and the way they were represented in society.

The topic of my essay is the causes of the Sepoy Mutiny of 1857 – 1858 and the judgement made concerning these causes. The main question of the research is what British society was able to know about the causes of the Sepoy rebellion, and what the opinions of the Government and the opposition Members of Parliament were in the summer of 1857. Beside these, I examined reports of two journals, *Punch* and *The Spectator*. *Punch* was founded in 1841, and was one of the most famous British weekly humorous and satirical magazines. Although it dealt mainly with news about foreign policy and events in Europe, but its editor always discussed the affairs of the British Empire and criticized various Government acts. *The Spectator* was a conservative magazine which was founded in 1828. It published long, analytical essays, and often dealt with economic and social issues in both the Empire and Britain. I also used the articles of Karl Marx as resources. Marx wrote articles for the *New-York Daily Tribune* in this period, and dealt with the political and economic condition of the British colonies. And of course, the Parliamentary debates were indispensable sources for the paper. With these sources I would like to reveal how public opinion obtained news from the government, and what India meant to the Empire's people.

However, I have not presented the causes and their sources in a chronological way, but grouped them according to causes. I have assigned articles, reports or speeches to each topic which can confirm my hypothesis.

Keywords: *Sepoy Mutiny, British press, Parliamentary Debates, Punch, The Spectator*

---

¹ The study was carried out by the help of “TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001- A Debreceni Egyetem tudományos képzési műhelyeinek támogatása”.

The topic of my essay is the causes of the Indian Rebellion of 1857 – 1858 and its assessment in the British press. This event had a major effect on the history of India and Great Britain. It caused radical changes in the life on the subcontinent, and influenced the relationship between the local notables and the British monarch. Furthermore, the rebellion fundamentally changed the colonial administration in India. Nevertheless, its causes provoked sharp debates in British public opinion, including in the British Parliament and the press.

Within the period of the mutiny (1857 – 1858), the examined period was marked off by the release date of published articles of newspapers and reports and the period in which Parliament was in session. So I was able to create time frames for my research – the summer of 1857 – which were used in the presentation of events and the processing of resources.

The main questions relating to this topic are the phenomena which caused the uprising. In parallel to the presentation of the reasons, I would like to explore an aspect of the insurgency connected to the Parliament and journalism, which is less well-known and researched in Hungary. I would like to support and present my research findings from different sources, such as the debates and speeches of the British parliament, and the information published in contemporary newspapers. I chose *Punch* and *The Spectator* because they shed a clear light on the connections between the events, and the questions or opinions emerging in British society. Beside these sources, I used some articles by Karl Marx. They are valuable sources for research into the Indian colonial administration because Marx dealt thoroughly with the British rule, its structure and the uprising.

Many Hungarian and foreign language books deal with the history of the uprising. The greatest help to my research was a work from László Tenigl-Takács and *History of India* written by Russian authors, Antonova – Bongard-Levi – Kotovszkij.² From the foreign language books, excellent volumes are *History of Modern India, 1707 A. D. to 2000 A. D.* by Radhey Shyam Chaurasia and *A History of Modern India* by Claude Markovits.³ But these did not deal with British public opinion regarding the reasons for the rebellion.

The aim of my thesis is not only to describe the events of the uprising again, but to form a theory about another aspect of the Indian rebellion. The root causes of the events stemmed mainly from the short, twenty-year period preceding the uprising – from the time of westernization and anglicisation. In this era, the British were not able to properly handle the problems arising

---

² Tenigl-Takács László (1997): *India története*. Budapest, Medicina: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola and Antonova, K. A. – Bongard-Levin, G. M. – Kotovszkij, G. G. (1981): *India története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó- Gondolat Könyvkiadó.

³ Chaurasia, R. S. (2002): *History of Modern India, 1707 A. D. to 2000 A. D.* New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors and Markovits, C. (2004): *A history of modern India. 1480 – 1950*. London, Anthem Press.

from cultural otherness, and they carried out their reforms without taking into consideration the differences between themselves and the inhabitants of the subcontinent.

In my study, I would like to examine these diverse perspectives of the British public opinion. The events left their mark in the contemporary press and the Parliament.

Historical background

India was always the home of special fabrics and spices so from the 16th century the Europeans turned with growing interest towards the subcontinent. Since the Indian trade was an important task, they established trading companies which were supported by the states involved. These companies were the Dutch East India Company (1602), the French East India Company (1664) and of course the British East India Company (1600).

From the point of view of the research, the activity of the British East India Company (EIC) is the most important. Statutes issued by the British rulers granted more and more rights to the Company on the subcontinent. Its officials judged the affairs of the merchant colonies, it had an army and navy, and could make war and peace in some cases. And of course, it could issue an independent currency. According to László Tenigl-Takács it became a state within the state, as its economic and political decisions were not subject to either the rulers or the Parliament.⁴

In the 18th century, the British developed as the richest and the most significant power in India. In this period, the EIC quickly conquered many Indian states with a combination of military and political methods (for example Bengal, the Maratha Confederation, Sindh). In the middle of the 19th century, the large-scale wars of conquest ceased in India, but the growth of British territory was continued by peaceful means.

As a result of the British influence, India developed and suffered damage at the same time. A modern education system was introduced, old irrigation canals were renovated, new roads were constructed, and slavery was abolished. Although these were signs of progress and transformation, but the colonial policy destroyed the local economy, famines broke out, and the traditional way of life and crafts began to decline.

The causes of the Mutiny and the British public opinion

The reception and naming of the Sepoy rebellion has always shown a great deal of variety. In the British works, we can read such expressions as “mutiny”, “uprising” and “rebellion”, because from the British viewpoint those soldiers who

---

⁴ Tenigl-Takács: *op. cit.* 267.

recently supported the conquest and served in the colonial army turned against British rule. This approach is reflected in the European and Hungarian works too. On the other hand, many Indian nationalist historians consider the uprising as the beginning of the Indian independence movement, and they call it the first war of independence.⁵

The opinion of contemporary British politicians was divided on the question. A significant phenomenon was the debate between Benjamin Disraeli and Lord Palmerston, the Prime Minister, about the causes and nature of the uprising. Disraeli did not agree with the activity of the EIC, criticized the Government's policies, and questioned the reasons for the sepoys' rebellion. However, Lord Palmerston's opinion reflected the official standpoint: the event was a military rebellion which could be solved by the British army.

In the three decades before the Mutiny, dissatisfaction with British rule was felt in all layers of Indian society. The standard of living of these social groups had declined, their traditions were hurt by the British reforms, and this dissatisfaction caused the rebellion. This was confirmed by an article in *The Spectator*, which pointed out that, contrary to expectations, the Muslims and the Hindus had joined forces against the British. It was said to be historically unprecedented.⁶

In my research, I divided the causes of the mutiny into four groups: political, religious, social, economic and military. In many cases, these overlapped and caused alliances to form against the British between the different social groups. In addition to the above, we also have to mention the annexation of the Province of Oudh to British India in 1853, which provoked the hostility of the taluqdars, landlords and the Indian army, and caused great consternation in the whole of India, because Oudh was one of the staunchest allies of the British.

Among the religious grievances we must consider numerous points. In the early 19th century, Christians were preferred for the various administrative positions, missionaries had a negative attitude towards the local gods and the Islamic prophets, and their activities were directed against the local religions. The traditional Hindu Law was changed by many English reforms, for example, the British abolished the *sati* and approved the remarriage of Hindu widows. Finally, mention should be made of the new greased cartridges, as one of the several elements that sparked the uprising and can be considered as the last straw.⁷

In the 19th century, some British politicians were already aware of these problems. One of them, Lord Ellenborough, drew attention to the dangers of the spread of Christianity, which was also noted by the periodical *Punch*:

“Lord Ellenborough delivered an alarmist speech about the mutinies in our Indian Army. Among the other terrors, he was hideously afraid that Lord Canning, the Governor-General, had been taking some step which showed that he

---

⁵ Markovits: *op. cit.* 283 – 284.

⁶ *The Spectator*, 18. 07. 1857.

⁷ Chaurasia: *op. cit.* 187.

*thought Christianity a true religion, but this damaging accusation was happily explained away.*⁸

Among the economic reasons, the radical increase in taxes which put a huge burden on the people should be highlighted. In India, there was a high unemployment rate, there were famines because of the one-sided economic policies, and the traditional craft industries were ruined. Due to the high taxes, the number of those in debt increased, and many land holdings were auctioned because of bankruptcy. Consequently, India acquired the role of raw material supplier and consumer market in the British Empire.⁹ According to Chaurasia, those who lost their power or their sources of livelihood because of the British decisions often became ardent enemies of British rule.¹⁰

Karl Marx wrote various articles for the New-York Daily Tribune about this question, and in these he examined the condition of the Indian economy and the British influence on Indian economic life:

*“Now, the British in East India accepted from their predecessors the department of finance and of war, but they have neglected entirely that of public works. Hence the deterioration of an agriculture which is not capable of being conducted on the British principle of free competition, of laissez-faire and laissez-aller.”*¹¹

In another section of this article, he summarized his opinion in the following way:

*“It was the British intruder who broke up the Indian hand-loom and destroyed the spinning-wheel. England began with driving the Indian cottons from the European market; it then introduced twist into Hindostan, and in the end inundated the very mother country of cotton with cottons.”*¹²

We must also mention social inequities. In many cases the anglicising reforms increased public dissatisfaction and hostility towards the British. In this period, Indian royal courts ceased to exist, and the officials of the former courts lost their sources of livelihood, and their social status was also negatively affected.¹³ This phenomenon was dealt with in a column in *The Spectator* in July 1857:

“It has been observed that there are many displaced princes or their descendants in India, who would naturally speculate on any overthrow of the supreme

---

⁸ Punch, 20. 06. 1857

⁹ Tenigl – Takács: *op. cit.* 298 – 299.

¹⁰ Chaurasia: *op.cit.* 189.

¹¹ Karl Marx: *The British Rule in India*, New-York Daily Tribune, 25. 06. 1853. Downloaded on 20. 05. 2015. From Marxist Internet Archive website (<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/06/25.htm>) cf. Karl MARX, *A brit uralom Indiában*. In: Marx és Engels válogatott művei. I. (1983) Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 492.

¹² *Ibid.*

¹³ Antonova – Bongard-Levin – Kotovszkij: *op. cit.* 254.

Government (...).¹⁴

In the remaining principalities the British continued to maintain a presence and they gained more and more rights and their influence in the legislation became diversified. The British began to change Indian culture, attempted to introduce a foreign mindset, and ignored the local languages, customs and judicial practices.¹⁵ These radical changes in social life and the Hindu Law increased the local resentment towards the Westerners.

Karl Marx's opinion on this question was that the very bad condition of Indian society was caused by the British reforms and the effects of westernization:

"England has broken down the entire framework of Indian society, without any symptoms of reconstitution yet appearing. This loss of his old world, with no gain of a new one, imparts a particular kind of melancholy to the present misery of the Hindoo, and separates Hindostan, ruled by Britain, from all its ancient traditions, and from the whole of its past history."¹⁶

And he stated that:

"England, it is true, in causing a social revolution in Hindostan, was actuated only by the vilest interests, and was stupid in her manner of enforcing them. But that is not the question."¹⁷

The Caste Disabilities Removal Act of 1850 made the situation worse.¹⁸ In 1835, Thomas Babington Macaulay summed up the importance of the education of the English language and the natural sciences in his work *Minute on Education*, and he wrote about the aims of the anglicising principles as well:

"We must at present do our best to form a class who may be interpreters between us and the millions whom we govern, --a class of persons Indian in blood and colour, but English in tastes, in opinions, in morals and in intellect."¹⁹

The rebellion of the army also had several causes. The religious, social and economic causes mentioned above affected among the sepoys' families their wider social group because many of them were from village communities.²⁰ Consequently, they were also affected by the actions of the British. Beside these we should distinguish the purely military reasons which turned the Indian soldiers against their British superiors. One of these reasons was the issue of wages and pensions. The soldiers were generally paid well for their services, but in the period of peace their pay was decreased. However, the main, and more important,

---

¹⁴ *The Spectator*, 04. 07. 1857.

¹⁵ Chaurasia: *op. cit.* 188 – 189.

¹⁶ Marx, *op. cit.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ This act abolished all laws which affected the rights of a person converting to another religion or caste because it was prohibited by the ancient Hindu Law.

¹⁹ *Minute by the Hon'ble T. B. Macaulay, dated the 2nd February 1835*. Downloaded on 20. 05. 2015. From Columbia University in the City of New York website (http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/macaulay/txt_minute_education_1835.html)

²⁰ Kulcsár Kálmán (2008): *India, az útkereső birodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 57

grievance was the racial discrimination. This phenomenon accompanied the career of Indian military officers so they could only achieve non-commissioned or insignificant officer ranks. The differences could be perceived in the living conditions of the British and sepoy soldiers (e. g. in the quality of food, accommodation or clothing). It is worth pointing out here the technical differences between the British and sepoy armies, question concerning their loyalty, the standards relating to their appearance and finally the issue of the greased cartridges:

“On the 22nd of January, Lieutenant Wright, the officer commanding this small firing party at Dumdum, first reported to his immediate superior, that there was, not a mutinous spirit, but a feeling of uneasiness among the men, with respect to the grease used in their cartridges.”²¹

However, in one of the letters published in *The Spectator* we read of another reason. This letter acknowledged the mistakes of the military and the civilian administration, but argued that the most important cause of the mutiny was the weakness of Asian people. They learnt Westerners’ faults but without their morality. So the Indians became worthless and vulgar.

*“Asiatic are weaker in character and when brought into contact with Europeans learn their vices, without gaining their superior qualities of mind or the restraining influences of their religion and therefore soon outstrip them in vileness.”*²²

The following letter also had a similar opinion about of the Indian soldiers:

“A civil Government imagines that to put arms into the hands of some thousands of children, as Bengal Sepoys are in intellect, and pay them well and regularly, to give in to them on the most frivolous pretexts, and never exercise any control over them, is the way to bring up an army from which implicit obedience is to be expected.”²³

It can be seen that some elements of British society kept the inhabitants of the subcontinent backward and less intelligent and sometimes we can feel the strongly disdainful and Christian missionary mentality of these articles.²⁴

Public opinion and the complexity of reasons

Despite all these reasons, for the British the rebellion was an unexpected event. In the columns of *The Spectator*, we can read how the behaviour of the Sepoys surprised the British and the Indian people misunderstood the English. Because of this misunderstanding, they associated the presence of Western people with

---

²¹ The Duke of Argyll, *HOL*, 30. 07. 1857.

²² *The Spectator*, 04. 07. 1857.

²³ *The Spectator*, 18. 07. 1857.

²⁴ Europeans had for centuries believed that Western Christian civilization was superior and looked down on the inhabitants of the sub-continent for because they remained ‘idolatrous’. The Indian people’s fear of Christianity was one result of this contempt.

the negative acts of the missionaries. On 25 of July, The Spectator published a letter which stated that the sepoys believed the British wanted to make them Christian with the help of the greased cartridges, and because of this belief they were suspicious of anything new.²⁵

Same opinion could be read on 4 of July:

“(...) *cause of the revolt was a belief on the part of the mutineers that the Government intended to convert them to Christianity (...)*”²⁶

The different causes are well summarized in The Spectator’s “*The Crisis in India*”. Its author stated that the most important mistake of the British was to manage the subcontinent as if it were Europe and treat its inhabitants as Europeans. The reforms were created according to measure of Western-Christian morality and so Indian society with its different cultural and moral base looked on these reforms as an interference in their private sphere.²⁷ Similarly to The Spectator, Punch also tried to summarize the elements which caused the uprising. It published an article with the title, “*How to make an Indian Pickle*”. This article dealt with the reasons for the mutiny, for example corruption, incompetent judges or cruel tax-gatherers.²⁸ On the same day, the newspaper published a cartoon about the execution of John Company as the East India Company was nicknamed. In its captions there were the sins of the EIC: greed, bad governance, nepotism and indifference. These were the accusations against the Company, the operational errors and also the causes of the mutiny.²⁹

---

²⁵ *The Spectator*, 20. 07. 1857.

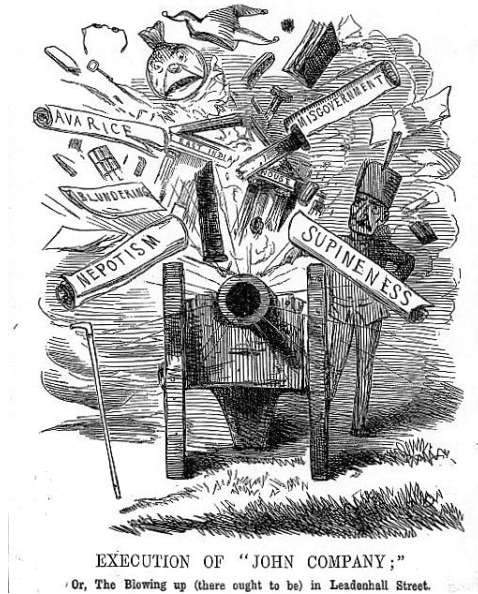
²⁶ *The Spectator*, 04. 07. 1857.

²⁷ *The Spectator*, 25. 07. 1857.

²⁸ *Punch*, 15. 08. 1857.

²⁹ *Punch*, 15. 08. 1857.

Figure 1: Execution of “John Company”
 Source: *Punch*, 15. 08. 1857.

In the British Parliament, Benjamin Disraeli clearly saw the complexity of the causes. In his opinion, the rebellion was a complicated and complex issue related to British rule, which originated from the policy of the Company:

“Everything in India has been changed. Laws and manners, customs and usages, political organizations, the tenure of property, the religion of the people—everything in India has either been changed or attempted to be changed, or there is a suspicion among the population that a desire for change exists on the part of our Government.”³⁰

Namely, according Benjamin Disraeli’s view, the reasons for the Mutiny lay in the policy of the East India Company.

This opinion was also shared by Marquis of Clanricarde, who was a Member of the House of Lords:

“I am not going to inquire into the causes of the disasters in India. I do not think that any one can prove that those disasters are owing exclusively to one cause. No man can deny that India has been misgoverned. There is no doubt whatever that with regard to the military establishments in India the Indian Government has been very careless.”³¹

³⁰ Benjamin Disraeli, *HOC*, 27. 07. 1857.

³¹ Ulick de Burgh, Marquis of Clanricarde, *HOC*, 14. 08. 1857.

That is, many contemporary politicians felt that such a large issue could not be traced back to a single mistaken action and the Government had to deal with a complex issue, not a limited military rebellion. So it was well-understood that the countless grievances had resulted in an extensive uprising.

Summary

Initially, newspapers did not deal with the mutiny, because India was not a subject which would have attracted the readership and the uprising remained a limited conflict which could be solved by the army. However, this situation changed in July 1857. The opinions of the politicians were based on the incoming news, the experiences and the reports of the officers who served in India and they were divided into two camps. In the parliament and in the newspapers the rebellion remained a military uprising which was an unexpected event.

“Those officers who were best acquainted with the character of their troops had so much confidence in their fidelity that they could not be persuaded, even at the last moment, to believe in the danger that had arisen (...). Well, Sir, the great evil coming unexpectedly, and taking the civil and military servants of the Company and of the Crown in India by surprise (...).”³²

According to Disraeli and some conservative members of Parliament, however, it was a national insurrection, with many indicators and causes:

“Is it a military mutiny, or is it a national revolt? Is the conduct of the troops the consequence of a sudden impulse, or is it the result of an organized conspiracy?”³³

This division is probably the reason why the sources reported the dissatisfaction and the activity of the sepoys, i. e. the official opinion. This is also true even though the British government recognized the problems of the whole society of the subcontinent. That is, both the Parliament and the press also recognized and accepted many other causes beside the religious resentments, but these were considered secondary issues. Among the contemporary narratives only a few articles dealt with the causes of the mutiny. The reasons were considered marginal issues beside the military events and the atrocities.

So the important consideration was not the causes but the the consequences and the potential solutions. Therefore, articles dealing with this question were published between June and August of 1857, when the main topic was the appropriate methods of punishment for the rebels, the new administration, the forgiving policy of the Governor-General and the Queen or the creation of the Government of India Act of 1858.

The sources clearly showed that the British did not understand the culture and the traditions of the Indian people before the insurgency. This period of misunderstanding extended to back to over three decades before the mutiny. The failure

³² Lord Palmerston, the Prime Minister, *HOC*, 08. 02. 1858.

³³ Benjamin Disraeli, *HOC*, 27. 07. 1857.

of the policy of incomprehension fundamentally shook the government of British India and caused radical changes to its policy.

Bibliography

Sources:

Karl Marx: The British Rule in India, *New-York Daily Tribune*, 25. 06. 1853. Downloaded on 20. 05. 2015. From Marxist Internet Archive website (<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/06/25.htm>)

Minute by the Hon'ble T. B. Macaulay, dated the 2nd February 1835. Downloaded on 20. 05. 2015. From Columbia University in the City of New York website (http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/macaulay/txt_minute_education_1835.html)

Parliamentary Debates, 1857. Downloaded on 04. 02. 2015. From HANSARD 1803–2005 website (<http://hansard.millbanksystems.com/>)

Punch, 1857. Downloaded on 04. 02. 2015. From Google Books website (<http://books.google.co.uk/books?id=cBIDAAAIAAJ&dq=editions%3Ao0ZG0cjtFIAC&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>)

The Spectator, 1857. Downloaded on 04. 02. 2015. From Google Books website (<http://books.google.hu/books?id=9vcwAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>)

Books:

Antonova, K. A. –Bongard-Levin, G. M. –Kotovszkij, G. G. (1981): *India története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó- Gondolat Könyvkiadó.

Chaurasia, R. S. (2002): *History of Modern India, 1707 A. D. to 2000 A. D.* New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors.

Kulcsár Kálmán (2008): *India, az útkereső birodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Markovits, C. (2004): *A history of modern India. 1480 – 1950*. London, Anthem Press.

Tenigl-Takács László (1997): *India története*. Budapest, Medicina: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.

Reader: Dr. Lévai Csaba, Associate professor, University of Debrecen, Institute of History

KÖZÉPKORI VENDETTÁK, MINT DÖNTÉSI HELYZETEK

Szolnoki Zoltán

Ph.D. hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Medievalisztika Program, szolnoki.zol@gmail.com

Absztrakt

Tanulmányomban középkori itáliai vendetta-leírásokat vizsgálok rendhagyó szempontok szerint. A vérbosszú jelensége a történelem folyamán különböző kultúrkörökben is megfigyelhető volt. Az itáliai vendetta több szempontból is különleges: egyrészt középkori történetének vizsgálatához kiemelkedően jól használhatók a korabeli narratív források, másrészt a vérbosszú fogalma is összetettebb Itáliában. Az elbeszélő források elemzésekor olyan eltérő eseteket olvashatunk, amelyek háttere más és más. Vizsgálatom során megkülönböztetek személyes vendettákat és politikai vendettákat, amelyek együttesen jelentik az elbeszélő forrásokban olvasható vendetta-leírások alapját. Ezek annyira különbözők lehetnek, hogy nem vizsgálhatók ugyanazon a módon. A krónikákban illetve történetírói munkákban olvasható leírások általában pártharcokhoz kötődnek. Ezek véleményem szerint elsősorban döntési helyzetként értelmezhetők. A történeti források alapján az egyes korabeli szereplők belső motivációját nem tudjuk minden esetben rekonstruálni, de a krónikások szemszögéből megvizsgálhatjuk az adott eseménysort. Ebben szerepet játszhatnak a szövegekben olvasható szimbólumok és toposzok, amelyek rendszerint a történetekben említett szereplők választási lehetőségeihez vagy tetteik következményéhez kapcsolódnak. Munkámban konkrét, XIII.-XIV. századi példákon keresztül mutatom be azt a döntéseméleti vagy játékelméleti modellt, amely a vendetta-leírásokban résztvevő szereplők, egyes helyzetekre adott választát több szempontból vizsgálhatóvá teszi. A játékelmélettel foglalkozó szakirodalom egy részében találkozhatunk a bosszúállás stratégiájával. Ugyanakkor ezek az elemzések elsősorban társadalomtudományi vagy a mindennapos kockázatvállalással kapcsolatos kontextusban vizsgálják a vendettát, mint lehetséges válaszadási technikát. Rendszerint a szemet-szemért, fogat-fogért (vagy más néven *tit for tat*) helyzetek ismétlődéseként jellemzik. A téma újdonsága a módszer történelmi kontextusban való értelmezése, amely lehetővé teszi a korabeli, bosszúállással kapcsolatos gondolkodás modellezését. Az általam részletesen elemzett vendetta-leírások firenzei és pistoiai krónikákban találhatók meg. Ezen várostörténeti írások közül kiemelkednek Dino Compagni (1260 k.-1324), Giovanni Villani (1274-1348), Marchionne di Coppo Stefani (1327-1385) Leonardi Bruni (1370-1444), Niccolò Machiavelli (1469-1527), a Pistoiai Névtelen (XIV. század első fele), Tolomeo da Lucca (1236 k.- 1327 k.) valamint Ferreto de Ferreti (1294 k.- ?) munkái.

Kulcsszavak: *vendetta, vendetta-leírás, játékelmélet, középkori Firenze, pártharcok*

Személyes jellegű vendetták, politikai vendetták és vendetta-leírások

Tanulmányomban rendhagyó szempontok szerint, döntési helyzetként vizsgálom a középkori itáliai vendetták leírásaiban megörökített helyzeteket. Először bemutatom, hogy a témával kapcsolatban mit értek döntési helyzeten, majd konkrét példákon keresztül szemléletem ezeket, a játékelmélet módszertani megfontolásait alkalmazva.

A vendetták, azaz a vérbosszúk vagy a bosszúálláshoz kapcsolható erőszakos tettek színterei a középkori itáliai városok voltak. Az ezekkel foglalkozó történeti szakirodalom igen kiterjedt. Jogtörténeti, eseménytörténeti, várostörténeti vagy akár családtörténeti, de pszichológiai, illetve történeti antropológiai nézőpontból is vizsgálták már egyes eseteit [Dean, 2007, Blanshei, 1982, Martines, 2005, Zorzi, 2002, Halsall, 1999, Herlihy, 2005, Muir, 1993, Foote 2003]. A források ezen események jelentős részét az úgynevezett pártharcokhoz vagy klán-harcokhoz kötik. Ezek elsősorban a XIII.-XV. század között voltak jellemzők, de más időszakokban is kitörhettek. Várostörténeti szempontból jelentős pártharcokkal találkozhatunk Firenze, Pistoia, Arezzo, Siena, Bologna, Verona vagy akár Udine városához köthető forrásokban, de ezek szinte az összes itáliai régióban akad rájuk példa.¹ A nagyszámú pártharc leírása mellett a források gyakran említik a vendettákat. Ahhoz, hogy meghatározzuk, azon említések körét, amelyeket döntési helyzetként tudunk vizsgálni, véleményem szerint célszerű a bosszúállásra utaló részeket az információ átadás alapján kategorizálni. Így megkülönböztetek személyes vendettákat, politikai jellegű vendettákat illetve a részletes vendetta-leírásokat. A személyes jellegű vendetták közé azokat a bosszúállásokat sorolom, melyek nagyrészt egyéni jellegűek, politikai vonzat nélkül. Ilyen eseményekre a különböző bírósági iratok között találhatunk példákat, illetve a családi krónikák is beszámolhatnak ilyenről. Erre jó példa a Velluti családi krónika említései, amely központi részét képezi az évekig húzódó Velluti-Manelli vérbosszú [Najemy 2006: 18, Del Lungo 1887: 16]². Ebben az esetben nem olvashatunk politikai célokról vagy tisztségekért való vetélkedésről. A bírósági iratok közül meg kell említeni az úgynevezett békéltetési iratokat, amelyekben a szemben álló felekért kezesek, azaz mallevadori, vállalnak anyagi felelősséget a békülésért és annak betartásáért [Najemy 2006: 18, Velluti 12]. A politikai vendetták közé sorolom azokat az említéseket, amelyekben a szemben álló felek politikai okból harcolnak egymással, melyhez a krónikások valamilyen személyes jelleget társítanak, például valamilyen sértést vagy családi problémát. Fontos, hogy ezek már többnyire megjelennek a várostörténeti munkákban, krónikákban is. Mind a személyes, mind a politikai vendettában közös jellemző, hogy a krónikások vagy történetírók ok-okozati jelleggel tárgyalják ezeket az eseménysorokat. A kiindu-

---

¹ Jelentős firenzei pártharcok: Buondelmonte-Amidei, Cerchi-Donati, Donati-Della Tosa, Medici-Albizzi, pistoiái pártharcok: Cancellieri, Arezzo: Bostoli-Tarlatti. Bologna jelentős klánjai közötti pártharc a Lambertazzi-Geremei volt, Friuli területén Savorgnan-Della Torre (Udine), Verona esetében pedig kiemelhető a Montecchi-Sanbonifacio küzdelem. Siena esetében várostörténeti szempontból különösen fontos volt a Salinbeni-Tolomei pártharc. [Jones, 1997, 579-580 603-605, Muir, 1993].

² A Velluti-Manelli vendetta elsődleges irodalma a következő forrásközlés: Velluti, Donato: *La cronica domestica di Messer Donato Velluti*, Del Lungo, I. és Volpi, G. gondozásában és jegyzeteivel, Sansoni, G.C., Firenze, 1914. A mérvadónak tekinthető, kiadásra való további hivatkozások módja a következő: Velluti.

ló tettnek vagy cselekménynek rendszerint leírják a következményét, a nélkül azonban, hogy valamiféle részletesebb leírást olvashatnánk.³ Ezekről az esetekről véleményem szerint eltérnek azok az említések, amelyek az előző két kategóriához képest többlet információt hordoznak. Ezek az eseményekben résztvevő szereplők által hozott döntéseket és válaszreakciókat részletesen tárgyalják. Olyan részletek, amelyekben nem csak az ok-okozati összefüggések, hanem maga a döntési folyamat is kulcsfontosságú. Ezeknek a bemutatása támpontot ad számunkra ahhoz, hogy a vendetta folyamatát döntési helyzetként értelmezhessek. A továbbiakban ezeket a részletes említéseket vendetta-leírásnak fogom hívni.

Vendetták és játékelmélet

Amikor döntési helyzetek vizsgálatáról beszélünk, célszerű a játékelmélet módszertanát illetve fogalmait használni. Ezen tudományág kiterjedt használati lehetőségekkel bír. Az emberek illetve embercsoportok közötti kapcsolatokkal foglalkozó ága tulajdonképpen a különféle társadalmi interakciókban résztvevő szereplők adott helyzetben hozható lehetséges lépéseit vizsgálja [Eigen-Winkler 1981: 26-39, Tóth 1997: 55-56]. Általánosságban elmondható, hogy az itáliai vendettákat a szakirodalom csak felületesen, mélyebb elemzés nélkül említi meg a játékelmélettel kapcsolatban. Az ezzel foglalkozó történészek közül ismét meg kell említeni David Foote nevét, aki játékelméletről kölcsönzött fogalmat használva úgy véli, hogy a vendetták *tit for tat*, azaz szemret szemért elvvel jellemezhetők [Foote 2003: 196]. Játékelmélettel foglalkozó társadalomtudósok, filozófusok, matematikusok gyakran említik bosszúálló magatartásmódokat vizsgáló tanulmányaik bevezetőjében a Montague és Capulet családok közötti, Rómeó és Júliában leírt ellenségeskedést vagy a modernkori mafia ügyeit (például nápolyi Scampia leszámolást) [Bolle-Tan-Zizzo 2010: 2-3; Nikiforakis-Noussair-Wilkening 2012: 797]; vagy akár török földművesek között évtizedekig húzódó viszályokat, mint a vendetta kulturális-történelmi hátterét. Hangsúlyozzák, hogy ez egyfajta interkulturális fogalomról van szó, hiszen számtalan kultúrkörben találkozhatunk vele [Fehl- Sommerfeld -Semmann-Krambeck – Milinski 2012: 1-2]. Abbink és Hermmann a vendetták háttereként az erős csoportszerveződések és a gyenge központi hatalmat említi, modernkori egyiptomi és török példával bemutatva [Abbink-Hermmann 2009: 1-2]. A fent említett itáliai kötődésű témák ellenére, ezekben a játékelméleti munkákban rendszerint megfigyelhetők a középkori krónikákban található itáliai vendetta-leírásokról, annak ellenére, hogy ezek az ilyen jellegű vizsgálatok múltbéli iskolapéldái lehetnének.

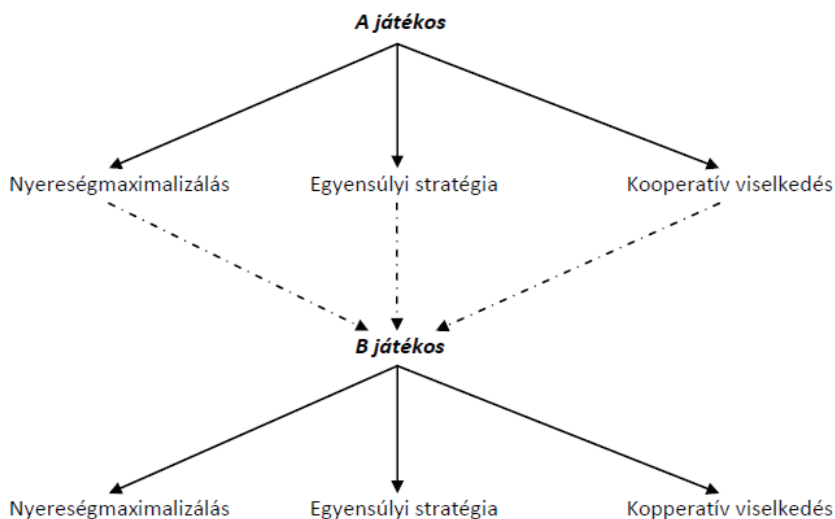
A döntési helyzetek tárgyalásakor három általános játékelméleti stratégiát különböztethetünk meg. A nyereségmaximalizálást, az egyensúlyi stratégiát és a kooperatív viselkedést [Tóth 1997: 56-57]. A középkori itáliai elbeszélő forrá-

---

³ Például az említett Velluti-Manelli vendetta leírása is ilyen [Velluti].

sok vendetta-leírásaiban rendszerint a két szélsőséggel, azaz a nyereségmaximalizálással és a kooperatív stratégiával találkozhatunk. Az előbbi egy olyan önző, egyénieskedő magatartás, amely saját, a közösség elvárásait figyelmen kívül hagyó döntést eredményez. A kooperatív stratégia jellemzően a közösség, a *comune* által elvárt magatartás játékelméleti párhuzama. Fontos tulajdonsága, hogy az egyéni és a közérdek között fennáll egyfajta érdekazonosság. Az ilyen jellegű döntés figyelembe veszi, hogy a közös nyereség az egyéni nyereségek összege. A különböző társadalmi interakciók ábrázolásának egy módja, az úgynevezett ágrajz használata, amelyen feltüntetjük a játékosok által alkalmazható lehetséges stratégiákat és a döntési pontokat (Tóth 1997: 56-57).

1. ábra: ágrajz az alapvető döntési stratégiák ábrázolásával.

Mint az ágrajzon is látható, a kiinduló tett elkövetője, azaz *A játékos* feltételezhetően a korábban bemutatott stratégiák közül választhat. Mint a bemutatandó példákban látni fogjuk, a kooperatív viselkedés csupán feltüntetett lehetőség, a vizsgált történetekben sohasem vagy csak ritkán találkozhatunk vele. Említésére rendszerint azért kerül sor, mert a krónikások élesen szembeállítják az együttműködés lehetőségét a végül megvalósuló agresszióval. A játékelmélet fogalomhasználatában a játékos nem csupán individuumot, hanem embercsoportot, esetünkben akár családot, klánokat is jelölhet. *A B játékos*, az *A játékos* stratégiájának ismeretében teheti meg saját lépését az interakcióban, ahol dönthet hasonló, de eltérő magatartás folytatása mellett is [Tóth 1997: 57, Eigen-Winkler 1981: 30, Zagare 2006: 15, 23]. A mintaként bemutatott ágrajz példáját fogom követni a további leírások elemzésénél.

A firenzei vendetták, mint döntési helyzetek

A vendetta-leírások közül részletességükben kiemelkednek azok, amelyekkel a firenzei történeti hagyományban találkozhatunk. Ezek közül egyes leírások szinte az összes várostörténeti munkában megtalálhatók.⁴ Ezek szerzőnként kisebb eltéréseket mutatnak, ugyanakkor vannak olyan szimbolikus jelentőségű állandó elemek, amelyek a történetek eltérő változataiban rendszerint ugyanazon a ponton helyezkednek el. Véleményem szerint a leírásokban ezek olyan kulcsfontosságú pontok, amelyek a szereplők egy-egy fontos döntéséhez, elhatározásához kötődnek. Kifejezik az adott döntés, azaz választás jelentőségét, hangsúlyozzák esetleges következményeit, mintegy előrevetítve az eljövendő időszakok eseményeit.⁵ Ezek az elemek megtalálhatók a legfontosabb firenzei pártharcokhoz köthető vendetta-leírásokban. Ezek az 1216-os Buondelmonte-Amidei vendetta, amely a guelf-ghibellin konfliktus kiinduló cselekménye az elbeszélő forrásokban, illetve az 1300 körül történt Cancellieri-vendetta, amely részben a firenzei Donati illetve Cerchi családokhoz kötődik.

A Buondelmonte-gyilkosság kiindulópontja a vizsgált források szerint az, Firenze két leghatalmasabb családjá, a Buondelmonték és az Amideiek házassággal készülnek a köztük lévő békét megpecsételni: az ifjú Messer Boundelmonte dei Boundelmonti, egy Amidei lánnyal készül frigyre lépni. Ezt a helyzetet azonban megváltoztatja Messer Buondelmonte döntése. Ugyanis miközben az utcán lovagol, egy Donati családba tartozó özvegy felajánlja lányát:

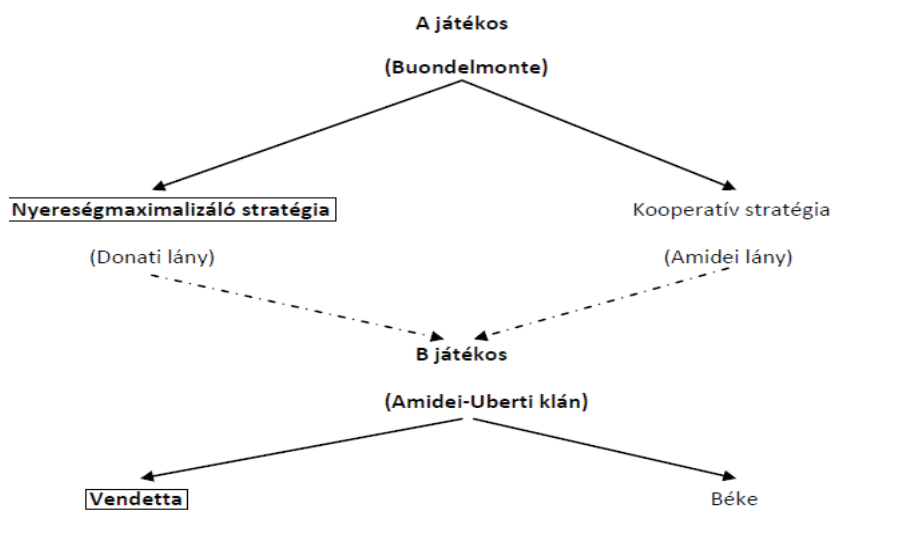
---

⁴ A firenzei történeti hagyományhoz köthető munkák a következők: Giovanni Villani: *Nuova Cronica*, Dino Compagni: *Cronica*, Ricordano Malespini: *Istoria fiorentina*, Marchionne di Coppo Stefani: *Cronaca Fiorentina* Leonardo Bruni: *Istoria fiorentina*, Niccolò Machiavelli: *Istorie fiorentine*. Ezen munkák mérvadó és általam használt kiadásai a következők: Bruni, Leonardo: *Istoria fiorentina*. Tran. Donato Acciajuoli, intr. C. Monzani, Firenze, 1861 (Progetto Manuzio, E-text kiadás, 2004.); Malespini, Ricordano: *Istoria fiorentina*. In: Tartini, D. G. – Franchi, S. Ed. *Istoria fiorentina*. Coll' aggiunta di Giachetto Malespini e la Cronica di Giovanni Morelli, Firenze, 1718.; Stefani, Di Marchionne di Coppo: *Cronaca Fiorentina*, Rodolico, N. Ed. In: Muratori, L. A. (ed.): *Rerum Italicarum Scrittores*, vol. XXX., I. pars, Città di Castello, 1903.; Villani, Giovanni: *Nuova Cronica*. Giuseppe Porta Ed., Fondazione Pietro Bembo / Ugo Guanda, Biblioteca di scrittori italiani. Parma, 1991. (Progetto Manuzio, E-text kiadás, 1997.); Machiavelli, Niccolò: *Istorie fiorentine*. Machiavelli, Niccolò: *Tutte le opèere*, 1971. (Progetto Manuzio e-text kiadás, 1998.); *Dino Compagni e la sua cronica*. Isidoro Del Lungo (a cura di), Firenze, 1870. Compagni és Machiavelli esetében rendelkezünk magyar fordítással is. Amikor tőlük idézek a későbbiekben, azt ezek alapján teszem. Ezek a következők: Compagni, Dino: *Krónikája korának eseményeiről*, Machiavelli, Niccolò: *Firenze története*, ford. Iványi Norbert. In: Niccolò Machiavelli művei. II. köt. Budapest, 1978. A forrásokra belső tagolásuknak megfelelően hivatkozok.

⁵ Ezzel kapcsolatos véleményemet 2014-es tanulmányomban fejtettem ki [Szolnoki 2014].

„a lányát az ajtó mögött hagyva kiment az utcára a férfi elé és így szólt: -Igazán örülök az eljegyzésnek, még akkor is ha magának szántam a lányomat. –E szavak után kinyitotta az ajtót, és megmutatta a lányt. Buondelmonte úr, miután meggyőződött a lány ritka szépsége felől, és megállapította, hogy származása és vagyona miatt nem marad el választott menyasszonya mögött, olyan heves gerjedelemre ébredt, hogy mit sem törődve a szószerzés várhatóan káros következményeivel, így szólt az özvegyasszonyhoz: -Mivel nekem szánta, hálátlan ember volnék ha visszautasítanám, amikor még idejében elfogadhatom. (...) A hír felháborodást váltott ki az Amidei és a vele rokonságban álló Uberti családban. Számos egyéb rokon meghallgatása után úgy döntöttek, hogy ezt a sérelmet nem lehet szégyen nélkül elviselni, és hogy a bosszú egyetlen lehetséges neme Buondelmonte úr halála. És bár egyesek latolgatni kezdték az emiatt várható bajokat, Mosca Lamberti kijelentette, hogy aki sokat töpreng, nem visz véghez semmit. Tőle származik a mondás: „Csak annak van teteje, amit véghez is vittünk”[Machiavelli 62-64].

A történet játékfán ábrázolva a következőképp néz ki:

2. ábra. A Buondelmonte-Amidei vendetta ágrajza

A kiinduló tett elkövetője, *A játékos*, azaz a Buondelmonte ifjú tettével a korábbiak során említett három döntési stratégiai lehetőség közül a nyereségmaximalizálást választja. Ha nem ezt választaná, a krónikaírói utalások szerint nem jutnánk el a következő lépésig, amely rendszerint az *A játékos* döntésével megsértett *B játékos* válaszreakciója. A nyereségmaximalizálás csupán sejthető stratégia, hiszen nem ismerjük teljesen *A játékos* által elérhető értékeket, illetve nem ismerhetjük meg teljesen az erre vonatkozó belső motivációját. Ugyanakkor

kor a forrásokban feltüntetett szépség, az előkelő származás illetve a vagyon ezt támasztja alá. A történet elsősorban a krónikás véleményét szemlélteti, amely szerint a vendetta, illetve az esküszegés romba döntötte Firenzét [Compagni I/2, Villani VI/38, Bruni 127-128, Machiavelli 64]. Mivel a krónikáiról hagyomány szerzőinek, így Villaninak, Compagninak, Stefaninak, Malespininek, Leonardo Bruninak illetve Machiavellinek a város javát előtérbe helyező véleménye az esküszegéssel szemben nyilvánul meg és maga a történet tanító, magyarázó jellegű, ezért az esküszegő által elérhető eredményeket nem említik, így erről ezért sem alkothatunk képet. Persze felmerülhet a Donati lány szépsége lehetséges motivációként, de az igazán fontos eleme Buondelmonte tettének a család. Hiszen a nyereségmaximalizálás a játékban elérhető maximális nyereség értékének megszerzését célozza, akár csalással is. Tóth János 1997-es monográfiájában ezt így mutatja be: „*a kérdéses játékos látszólag úgy tesz, mintha egy kölcsönösen előnyös állapot kialakítására törekedne, és megegyeznek a követendő viselkedésben. Az egyezségből adódóan a csaló tudja, hogy a többiek hogyan fognak viselkedni és így nem teljesítve az egyezésben vállalt kötelezettségeit-elvileg képes maximalizálni saját nyereségét*” [Tóth 1997: 61]. A nyereségmaximalizálás Buondelmonte esetében esküszegés, amely a közösség szempontjából csaló vagy dezertáló magatartásnak minősül. Mint a fenti esetben láthattuk *B játékos* válaszában, azaz az Uberti-Amidei klán tanácskozásán felmerül a kooperatív stratégia alkalmazása. A Mosca Lamberti által kimondott negatív szentenciának engedelmeskedve ezt mégis elvetik az adott ponton. Lamberti tulajdonképpen az úgynevezett *tit for tat*, azaz fordításban a szemet-szemért fogat-fogért elv mentén történő döntést javasolja. Ennek a játékelméleti stratégiának a lényege az, hogy *B játékos* ugyanolyan módon válaszol, mint ahogy *A játékos* tett. Tehát dezertálásra dezertálással reagál, kooperatív stratégiát alkalmazó lépésre, kooperatív stratégiával [Tóth 1997: 116-117]. Az agresszív válasz, vagyis a bosszú, ugyan úgy dezertáló stratégia a *comune* szempontrendszerét figyelembe véve, mint az esküszegés [Tóth 1997: 89, 101]. Mint láttuk, Buondelmonte nyereségmaximalizáló stratégiája csak rövidtávú eredményt hozhat számára, hiszen meggyilkolják. A krónikások nem csak az általa elérhető értékeket csökkentik munkáikban, hanem általában véve a dezertáló stratégiák nyereségeit. A gyilkosság után kirobbanó pártharc következményeiről a következőket olvashatjuk Dino Compagninál:

„*az említett szakadás sohasem ért véget, hanem sok vizályt, gyilkosságot és polgárháborút szült*” [Compagni I/2].

Giovanni Villani ehhez hasonlóan a következőt írja: „*onde alla nostra città seguì molto di male e ruina, come innanzi farà menzione, e mai non si crede ch'abbia fine, se Idio nol termina.*” [Villani VI/38].⁶

Bruni is negatív színben tünteti fel az eseményeket, elsősorban a város szem-

⁶ Ez szabad fordításban a következőt jelenti: Amitől a városunkra sok rossz és romlás következett, ahogy azelőtt említettem, és nem biztos hogy valaha is vége lesz.

pontjából: „*Da questa origine nata la divisione de' cittadini, di mano in mano crebbe tanto, che posto da parte, la civile modestia, vennero insino alle ferite e al sangue e alla totale perdizione l'uno dell'altro.*”[Bruni 127-128].⁷

A korábban idézett Machiavelli pedig így vélekedik: „*Ez a gyilkosság két párt-ra szakította a várost, az egyik a Buondelmonte, a másik az Uberti családhoz húzott. Mindkét családnak bőven volt vagyona, fegyvere és embere, és így éveken át folyt a harc anélkül, hogy egyik elűzhette volna a másikat*”[Machiavelli 64].

Tulajdonképpen olyan konfliktusról beszélünk, amelyek a krónikások, történétírók nézőpontja szerint egyrészt eredménytelen, hiszen egyik oldal sem tudja legyőzni a másikat; másrészt pedig küzdelmük rosszul hat a városuk életére is. Az interakciókban elérhető értékeket tehát egyértelműen csökkentik. Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a bosszúállás és a pártharc ennyire eredménytelen volt, miért találkozhatunk velük ennyiszor a korabeli Itália történetében? Vajon miért érthette meg mégis a dezertáló magatartás a szemben álló feleknek? Ezekre a kérdésekre jelen tanulmányomban nem fogom tudni megadni a választ, ugyanakkor a következő vendetta-leírás mégis nyújthat számunkra egy játékelméleti támpontot.

A Buondelmonte-vendettához hasonlóan részletes leírás a firenzei és pistoai történeti hagyományban a Cancellieri-vendetta.⁸ A pistoiai Cancellieri család tagja között nézeteltérés egy játék közben esett sérülés miatt támadt, amely konfliktusnak a vége vérbosszú és pártharc lett:

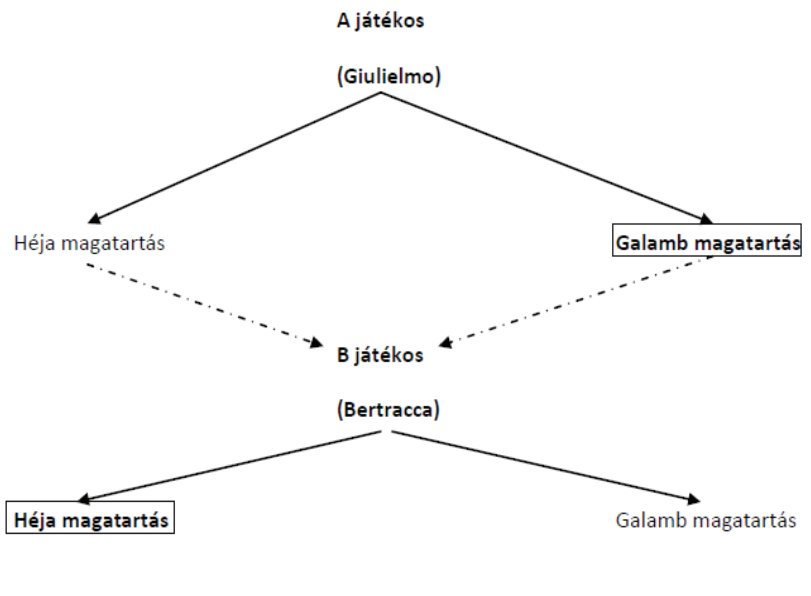
„*Lore könnyű sebet ejtett Gerin. Guglielmo urat bántotta az eset, és bár emberséges módon akarta elkerülni a botrányt, önkéntelenül csak növelte, mert megparancsolta fiának, hogy keresse fel a sebesült atyját és kérjen bocsánatot. Lore engedelmeskedett atyjának, de az emberséges cselekedet mit sem változtatott Bertacca úr keserű lelkiállapotán. Lefogatta szolgálóival Lorét, és a még nagyobb megaláztatás kedvéért egy jászol felett levágatta az egyik kezét e szavak kíséretében: -Térj vissza apádhoz, és közöld vele, hogy a sebeket vassal és nem szavakkal szokás gyógyítani*”[Machiavelli 77-78].

---

⁷ Ez szabad fordításban a következőt jelenti: Ez a városlakók közötti megosztás születésének eredete, kéz a kézben nőtt annyira, hogy szerénytelenség nélkül, sok sebesülést és kiontott vért okozott az egyik és a másik teljes pusztulásáig.

⁸ A firenzei történeti hagyomány munkáit lásd a Buondelmonte-Amidei vendetta-leírásnál a 4. lábjegyzetben. A pistoiai elbeszélő források közül kiemelkedik az *Annales pistoriensis*, a Pistoiai Névtelen munkája, melynek a következő a mérvadó kiadása: *Annales Pistoriensis*, Barbi ed., Città di Castello, 1907. Ezen felül a Cancellieri-vendettáról beszámol Ferreto de Ferreti, valamint Tolomeo da Lucca is. Utóbbi különlegessége, hogy egyedüli forrásként datálja 1286-ra a Cancellieri-vendetta időpontját. Ferreto de Ferreti munkájának mérvadó kiadása: Ferreto de Ferreti, vicentino: *Historia rerum in Italia gestarum ab anno MCCL ad annum usque MCCCXVIII*, vol 1., Cippola ed., Roma, 1908. Tolomeo da Lucca krónikája: *Ptolemaie Luccensis: Annales*, Documenti di Storia Italiana, tomo VI., Cronache dei Secoli XIII-XIV, Firenze, Cellini, 1876.

A Cancellieri-vendetta esetében a következő felépítéssel találkozunk:

3. ábra: A Cancellieri-vendetta ágrajza

A galamb és héja magatartások az úgynevezett héja-galamb dilemma fogalmai, ahol a héja egy mindenáron történő agresszív magatartást, míg a galamb egy békés, alapvetően kivárára építő stratégiát szimbolizál [Tóth 1997: 112-113]. Ezen vendetta-leírás esetében ezek a jellemzők alkalmasak az agressziót központi szerepbe helyező interakció leírására. Giulielmo, azaz *A játékos*, fiát Lorét elküldi a játék közben megsérült gyermek apjához Bertaccához. A sérülésért felelős Lorét, apja a béke, azaz a galamb magatartás jegyében küldi el bocsánatot kérni. *B játékos* ugyanakkor, a korábban Mosca Lamberti szájába adott mondathoz hasonló szentenciával fejezi ki azt, hogy elveti a megbocsátás lehetőségét. A két vendetta-leírás szerkezetében hasonló, és párhuzamokat mutat. A kulcsmondat mindkét esetben ahhoz a ponthoz kapcsolódik, ahol *B játékos* valamilyen stratégia mellett dönt. A Buondelmonte-vendettától eltérő döntési elvvel találkozhatunk. Itt ugyanis nem beszélhetünk *tit for tat*-ról. *B játékos*, *A játékos* békére törekvő stratégiáját nem viszonozza, hanem egyértelműen sokkal agresszívbabban lép fel. Ez esetben *B játékos* héjaként viselkedik. Így a harc elmélyül, és sok veszteséget okoz mindkét oldalnak. A pártharc a közösség szempontjából azonban itt is dezertálás, illetve a résztvevő családok dezertálók, hiszen a leírások szerint konfliktusuk szintén romba dönti a várost. Firenze történetében az alábbiakat olvashatjuk a Cancellieri-vendettáról: „a két ellenséges tábor hosszú időn át küzdött egymással, s ez számos ember pusztulásával és sok ház lerombolásával járt. Végül, amikor látták, hogy sohasem egyezhetnek meg, és amikor belefáradtak

az öldöklésbe, valamennyien Firenzébe költöztek”[Machiavelli 78]. Tehát ebben az esetben is elmondható, a klánok által alkalmazott agresszív stratégia nem hoz semmi olyan eredményt, amely ezekben az elbeszélő forrásokban megjelenhetne. Mi több, a pusztulás és rombolás képeit vizionálhatjuk, ráadásul az egész városra kiterjesztve: „*az említett szakadás sohasem ért véget, hanem sok vizzályt, gyilkosságot és polgárháborút szült.*”[Machiavelli 78]. A klánok tehát nem csak saját erőforrásaikat használták el, hanem az előző vendetta-leíráshoz hasonlóan városukat is romlásba taszították. Játékelméleti szempontból tehát nem tűnik fel semmilyen olyan értékelhető nyereség, amelyet az agresszív, héja magatartást folytató családok elérhetnének. Ez a vendetta-leírásokra jellemző tanító, moralizáló jellegnek tudható be. Az elbeszélő források szerzői nem csak szembe helyezkednek a bosszúállással és a pártharcokhoz köthető agresszív viselkedéssel, hanem egyfajta példázatként tanító jelleget is társíthatnak hozzá. E szerint nem érdemes csaló, dezertáló viselkedést folytatni, hiszen egyrészt szembe megy a közösség normáival, másrészt a résztvevőknek sem éri meg. A Cancellieri-vendetta leírásának mégis lehetséges egy ettől eltérő olvasata.

A kooperatív, galamb-stratégia inkább veszteséget okozott, hiszen az *A játékos* fiát megcsonkították illetve megalázták. A játék végkimenetele békés szándék ellenére a harc lett. Az olvasó számára adódik a feltételezés, hogy a harc elkerülhetetlenül bekövetkezett volna, a kezdetben galambként viselkedő játékos ugyanakkor még ezt megelőzően is veszteséget szenvedett el. Az *A játékos* elkerülhette volna a veszteséget, ha nem próbál galambként viselkedni. A Cancellieri-vendetta játékelméleti szempontú vizsgálata azt mutatja, hogy a leírás másik üzenete a következő lehet: ha galambként viselkedsz egy interakcióban, melynek színtere egy itáliai város, olyan veszteségeket szenvedhetsz, amelyeket héja magatartással talán elkerülhettél volna. A galamb-magatartást folytató játékos ugyanis akkor könyvelhet el eredményt, ha az ellenfél *tit for tat* szerint dönt. Erre ugyanakkor nincs biztosítéka, és mint láthattuk ebben az esetben sem ez történt. Ezt véleményem szerint hívhatjuk akár egyfajta tanmese paradoxonnak is. Lehetséges, hogy a történeti hagyomány számos képviselője által leírt történetbe, amely tulajdonképpen egy jól követhető és egyúttal manipulált játékelméleti modell, egy olyan részlet került, amely mélyreható elemzéssel, a tanmese szándékával ellentétes lehetőségre hívja fel a figyelmet. A másik lehetőség, hogy a vendetta-leírások egy része nem is tekinthető igazán tanmesének.

Összegzés

A bemutatott vendetta-leírások elemzése azt mutatja, hogy a szembenálló családok, klánok döntései vizsgálhatók játékelméleti szempontból, hiszen a szimbolikus döntések illetve a több lehetséges megoldás felmerülése támpontot jelentenek a döntési helyzetek vizsgálatához. Amikor ezekről beszélünk, természetesen csak a különböző források szerzőinek sorait, leírásaik logikai felépítését vizs-

gálhatjuk. Ez olyan, az elbeszélő forrásokban megnyilvánuló modell-szerű gondolkodásról árulkodik, amelyben a vendettákhoz egy sajátos szerkezeti sémát társítanak. Ez lehet ugyan hasonló, de egyes leírások mögöttes jelentéstartalma eltérhet. Ezért nem lehet egyetlen egységes elvvel vagy mozgatórugóval modellezni ezeket a döntési helyzeteket. A Buondelmonte-Amidei vendetta esetében hangsúlyos volt a rövid és hosszútávú stratégiák szembeállítása, amely megfelelői a dezertáló és kooperatív stratégiák voltak. Ebben az esetben az interakcióban résztvevő B játékos dezertálásra dezertálással reagált. Ugyanakkor, mint a Cancellieri-vendetta leírásaiban olvasható tanmese paradoxon esetében is láthatuk, a bosszúállásokkal kapcsolatban legalapvetőbbnek tartott szemet-szemért vagy *tit for tat* elv nem alkalmas a vendetta-leírások egységes vizsgálatához, hiszen egyes esetekben pont az ellenkezője valósul meg.

Irodalomjegyzék

Felhasznált források

- Annales Pistoriensis=Annales Pistoriensis, Barbi ed., Città di Castello, 1907.
- Bruni=Bruni, Leonardo: *Istoria fiorentina*. Tran. Donato Acciajuoli, intr. C. Monzani, Firenze, 1861 (Progetto Manuzio, E-text kiadás, 2004.);
- Compagni 1970=*Dino Compagni e la sua cronica*. Isidoro Del Lungo (a cura di), Firenze, 1870.
- Compagni=Compagni, Dino: *Krónikája korának eseményeiről, ford.* és jegyzeteket írta Kiss András, Kriterion, 1989.
- Ferreto de Ferreti=Ferreto de Ferreti, vicentino: *Historia rerum in Italia gestarum ab anno MCCL ad annum usque MCCCXVIII*, vol. 1., Cippola ed., Roma, 1908.
- Machiavelli=Machiavelli, Niccolò: *Firenze története*, ford. Iványi Norbert. In: Niccolò Machiavelli művei. II. köt. Budapest, 1978.
- Machiavelli 1971=Machiavelli, Niccolò: *Istorie fiorentine*. Machiavelli, Niccolò: *Tutte le opèere*, 1971. (Progetto Manuzio e-text kiadás, 1998.)
- Malespini=Malespini, Ricordano: *Istoria fiorentina*. In: Tartini, D. G. – Franchi, S. Ed. *Istoria fiorentina*. Coll' aggiunta di Giachetto Malespini e la Cronica di Giovanni Morelli, Firenze, 1718.;
- Tolomeo da Lucca=Ptolemaie Luccensis: *Annales, Documenti di Storia Italiana*, tomo VI., Cronache dei Secoli XIII-XIV, Firenze, Cellini, 1876.
- Stefani=Stefani, Di Marchionne di Coppo: *Cronaca Fiorentina*, Rodolico, N. Ed. In: Muratori, L. A. (ed.): *Rerum Italicarum Scrittores*, vol. XXX., I. pars, Città di Castello, 1903.
- Velluti=Velluti Donato: *La cronica domestica di Messer Donato Velluti*, Del Lungo, I. és Volpi, G. gondozásában és jegyzeteivel, Sansoni, G.C., Firenze, 1914.
- Villani=Villani, Giovanni: *Nuova Cronica*. Giuseppe Porta Ed., Fondazione Piet-

ro Bembo / Ugo Guanda, Biblioteca di scrittori italiani. Parma, 1991. (Progetto Manuzio, E-text kiadás, 1997.)

Felhasznált szakirodalom

- Abbink, Klaus-Herrmann, Benedikt (2009): Pointless Vendettas, *CBESS Discussion Paper, 10.*, 1-11.
- Bolle, Friedel-Tan, Jonathan H.W.-Zizzo, Daniel John (2010): Vendettas, *CeDEX Discussion Paper Series*, University of Nottingham, 2. 1-37.
- Blanshei, Sarah Rubin. : (1982) Crime and Law Enforcement in Medieval Bologna. *Journal of Social History*, 1. 121-138
- Dean, Trevor. (2007): *Crime and Justice in Late Medieval Italy*. Cambridge.
- Del Lungo, Isidoro. (1887): Una vendetta in Firenze, Il giorno di San Giovanni del 1295, Firenze,
- Eigen, Manfred-Winkler, Ruthild. (1981): *A játék, Természeti törvények irányítják a véletlent* (Koch Sándor ford.). Gondolat.
- Tóth János. (1997): *Játékelmélet és társadalom*, Jate Press, 1997.
- Fehl, Katrin-Sommerfeld, Ralf D.-Semman, Dirk-Krambeck, Hans-Jürgen-Milinski, Manfred (2012): I Dare You to Punish Me-Vendettas in Game of Cooperation, *PLoS One 7 (9)*: e45093. doi:10.1371/journal.pone.0045093 Letöltve a PloS One web-oldaláról 2015 március 10.-én, <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0045093>
- Foote, David (2003): In Search of the Quiet City: Civic Identity and Papal State Building in Fourteenth-Century Orvieto In: Paula Findlen, Fontaine, Michelle M., Osheim, Duane (szerk.) *Beyond Florence: The Contours of Medieval and Early Modern Italy*, Stanford University Press, Stanford. 190-205.
- Halsall, Guy. (1999): Reflections of Early Medieval Violence: The example of „Blood Feud”. *Memoria y Civilización*, 1. 7-29
- Herlihy, David (2005): Some Psychological and Social Roots of Violence in the Tuscan Cities. In: Martines, Lauro (szerk.): *Violence and Civil Disorder in Italian Cities 1200-1500*. (pp. 129-155) Los Angeles.
- Jones, Philip. (1997): *The Italian City-State, From Commune to Signoria*, Clarendon Press, Oxford.
- Martines, Lauro (2005): Political Violence in the Thirteenth Century In: Martines, Lauro (szerk.): *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500*. (pp. 331-353) Los Angeles.
- Muir, Edward. (1993): *Mad Blood Stirring, vendetta in Renaissance Italy*. John Hopkins University Press, Baltimore-London.
- Najemy, John. (2006): *A History of Florence 1200-1575*, Blackwell Pub., Malden.
- Nikiforakis, Nikos- Charles N. Noussair- Tom Wilkening. (2012): Normative conflict and feuds: The limits of self-enforcement, *Journal of Public Economics* 96 797–807.

- Szolnoki Zoltán. (2014): Gyilkosság Mars szobra alatt, *AETAS*, 1., 84-92.
- Zagare, Frank (2006): Játékelmélet, Fogalmak és alkalmazások, ford.: Hidi János, Helikon Kiadó.
- Zorzi, Andrea. (2002): La cultura della vendetta nel conflitto politico in età comunale. In: Roberto Delle Donne-Andrea Zorzi (szerk.): *Le storie e la memoria. In onore di Arnold Esch.* (pp. 135-170) Firenze.

Lektorálta: Galamb György Ph.D., egyetemi docens, Középkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

GRÓF ANDRÁSSY GYULA KONFERENCIAJAVASLATA (1878. JANUÁR VÉGE – MÁRCIUS ELEJE)¹

Váradi Katalin

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

PhD-hallgató, történelem szak, II. évfolyam

E-mail cím: varadikatalin89@gmail.com

Absztrakt

A jelen tanulmány egy készülő doktori disszertációhoz kötődik, amely azt vizsgálja, miként látta az Osztrák és az Osztrák–Magyar Monarchia 1862–1878 között Otto von Bismarck és Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov barátságát, azaz a porosz/német–orosz kapcsolatokat. Számos monográfia, tanulmány és történeti összefoglaló mű foglalkozik a két kancellár, állam kapcsolatával, míg arra kevésbé térnek ki, hogy a korszak követői és sajtótermékei hogyan ítélték meg ezt a viszonyt. Alapvetően két forráscsoporton keresztül kívánom megvizsgálni ezt a kérdést: a diplomáciai iratok (követi jelentések, utasítások, magánlevelek, visszaemlékezések) és a sajtótermékek (napilapok, hetilapok és élclapok) alapján. Véleményem szerint ez utóbbiak bevonása új szempontokat hozhat, hiszen egyrészt általuk megtudhatjuk, hogy melyek voltak azok az események, amelyek igazán foglalkoztatták a korabeli közvéleményt. Emellett gazdagabb eszköztárral rendelkeztek más sajtótermékekhez képest, rámutattak a diplomáciai háttérjátszmákra, tipizálva az egyes diplomáciai szereplőket.

A tanulmány gróf Andrássy Gyula konferenciajavaslatának útját igyekszik bemutatni, amely újabb feszültségeket okozott a nemzetközi életben. Az osztrák–magyar politikus által felvetett indítvány ugyanis csak hónapokkal később, és más formában valósult meg. Az esszé ennek első szakaszát, az indítványtól a san stefanói békéig tartó periódust kíséri végig, amelynek során Ausztria–Magyarország és Oroszország egyeztetett egymással az európai értekezlet ügyében. A vitát annak jellege és helye okozta, amely a cári diplomácia szemében valójában taktikai eszköz volt. Folyamatos ellenvetésekkel próbált időt nyerni a békeszerződés aláírásáig, hogy szilárd pozícióból, kész tényekkel tudjon tárgyalni a többi nagyhatalommal a változásokról. Jól bizonyítja ezt, hogy a háború lezárása után a berlini kongresszus indítványa részben ellentmond a korábbi javaslatainak. Ezután az európai találkozó ügyében a problémát annak időpontjának, a tárgyalási alapoknak és menetnek meghatározása jelentette, amely elsősorban Anglia és Oroszország között okozott nézeteltérést.

A január végétől március elejéig tartó időszakot a közös külügyminisztérium anyagai alapján kívánom bemutatni Károlyi Alajos berlini és báró Ferdinand Freiherr von Langeneu pétervári követek jelentéseire, illetve nekik küldött utasításokra támaszkodva. Emellett a korabeli Monarchia egy-egy vezető napilapja (Die Presse, Pesti Napló) és élclapja (Figaro, Borsszem Jankó) szolgálnak forrásul.

Kulcsszavak: *Konferenciajavaslat, Andrássy Gyula, Oroszország, követi jelentések, sajtó*

¹ Készült TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001 – A Debreceni Egyetem tudományos képzési műhelyeinek támogatása nevű pályázat keretében.

Bevezetés

1878 elején – annak ellenére, hogy bizonyosnak látszott az orosz győzelem az orosz–török háborúban – még korántsem volt biztosítva az európai béke. Ugyanis aggasztó hírek keringtek az orosz követelésekről, amelyek azt mutatták, hogy Oroszország jóval többet kíván, mint amennyiben megállapodott Ausztria–Magyarországgal. A közös külügyminiszter, gróf Andrassy Gyula, hogy biztosítsa a Monarchia érdekeit, konferenciajavaslattal állt elő 1878. január végén.

A tanulmányban azt szeretném bemutatni diplomáciai források és korabeli sajtótermékek segítségével, miként változott ennek fogadtatása, hogyan használta fel a javaslatot saját céljaira az orosz diplomácia, vagyis milyen út vezetett a bécsi konferencia ötletétől a berlini kongresszus tényéig. Ez utóbbi a san stefanói béke aláírása után dőlt el, innentől kezdve az európai értekezlet helyszíne és formája már nem volt kérdéses. A nagyhatalmak között ezután hónapokon keresztül a tárgyalási alapok és annak menete okozott nézeteltérést.

A berlini kongresszusról, annak eredményeiről számtalan munka született, de az orosz–török háború utáni nemzetközi helyzetre, a kongresszus előkészítésére, az 1878-as év első felének feszültségeire ezek közül csak kevés hívja fel a figyelmet. Ilyen például Kozári Mónika tanulmánya, amely ennek az időszaknak a főbb eseményeit ismerteti német levéltári források alapján. Emellett még Diószegi István tér ki a konferenciajavaslatra monográfiájában, amikor a közös külügyminiszter programját és a nemzetközi helyzetet ismertette. Azonban ezek a művek és az összefoglaló munkák (pl. Imanuel Geiss szerkesztette kötet a berlini kongresszusról, Barbara Jelavich művei, Andrassy balkáni politikáját feldolgozó munkák) csupán utalnak arra,² hogy az európai értekezlet helye eredetileg Bécsben lett volna, amelyet az orosz diplomácia ellenezett. A kevés kivételek közé tartozik Monori Wertheimer Ede háromkötetes monográfiája a grófról, amelyben kiadott korabeli diplomáciai források alapján ismerteti az indítvány sorsát, hangsúlyozottan a politikus szemszögéből nézve. Ezen kívül W. A. Gauld tanulmánya említhető meg, aki a Három Császár Szövetség szempontjából, a kiadott német levéltári forrásokra hivatkozva vizsgálta meg az eseményeket.³

A tanulmány forrásául az akkori berlini, Károlyi Alajos és pétervári követ, báró Ferdinand Freiherr von Langenau anyagi szolgálnak.⁴ Emellett a korabeli

² Geiss, Imanuel (1978); Jelavich, Barbara (1964); Andrassy balkáni politikájához ld. Burns, Charles Kellar Jr. (1980); Kamenov, P. (2001)

³ Monori Wertheimer Ede (1913); Gauld, W. A. (1927)

⁴ Károlyi Alajos (1825 – 1889): Korán megkezdte diplomáciai pályafutását, 1858-tól kezdve folyamatosan töltött be követi tisztségeket: többek között a koppenhágai, a berlini és a londoni udvaroknál szolgált e minőségében. Berlini posztját 1859 májusától kezdve 1878 decemberéig viselte. Ferdinand Freiherr von Langenau (1818 – 1881): Katonai szolgálattal kezdte pályafutását, 1850-től kezdve töltött be diplomáciai tisztségeket. Követi minőségben szolgált több német fejedelmi udvarnál, a svéd és a norvég uralkodónál. Pétervári tisztségét 1871 szeptemberében vette át, 1880. január elejéig tartott megbízatása.

közvélemény hangulatának és ismeretének illusztrálására a korszak vezető napilapjai és élclapjai közül vontam be egyet-egyét mind a magyar, mind az osztrák oldalról a vizsgálatba. A Pesti Naplót 1850-ben alapították, amely igazán nagy jelentőségre 1855-től tett szert, amikor Kemény Zsigmond vette át a lap szerkesztését. A korszakban Úrváry Lajos felelős szerkesztő és Kaas Ivor báró állította össze többnyire a külpolitikai híryanagot. A Die Presse 1848-ban jelent meg először August Zang alapításában. Az 1851-es, majd 1858-as változások után vált a korszak egyik vezető sajtóorgánumává a legjobb liberális újságírókat foglalkoztatva. A XIX. század második felében sorra jöttek létre a szatirikus, humoros, hetente megjelenő lapok, amelyek közül a mintaadónak az 1848-ban David Kalisch által alapított Kladderadatsch számított – elsősorban Közép-Kelet-Európában éreztette hatását. Az Osztrák–Magyar Monarchia sem maradt le ezen a téren: 1857-ben indult a Figaro Karl Sitter szerkesztőségével, a Borsszem Jankó pedig 1868-ban tűnt fel a palettán Ágai Adolf vezetésével. Mindkét lap politikai élclapnak tekinthető, liberális szemléletükkel hasonló értékrendet közvetítettek az olvasóik számára.

A fenti anyagok segítségével a január végétől március elejéig tartó periódust kronologikusan, egy-egy elemet kiemelve szeretném ismertetni. Ez alapján maga a konferenciajavaslat, az orosz reakció, a német álláspont⁵ és végül a san stefanói béke jelentik a fordulópontot az ügy során.

Az előzmények

A nagy keleti válság 1875-ben robbant ki török elleni felkelésekkel Hercegovinában, Boszniában, amely idővel áttért Bulgáriára is. Törökország igyekezett ezeket a mozgalmakat leverni több-kevesebb sikerrel, esetenként kegyetlen megtorlásokat alkalmazva. Ezeket már nem nézte jó szemmel az európai közvélemény, így egyre nagyobb nyomás nehezedett a nagyhatalmakra, hogy beavatkozzanak az eseményekbe. Több kísérlet történt a helyzet megoldására, nyomatékosan felszólították a Török Birodalmat, hogy tartsa tiszteletben az alattvalók jogait – köztük a keresztény lakosságét is – és hogy ezeket alkotmányban rögzítse. Ezek mind eredménytelenek maradtak, mint ahogy megnyugtató rendezés nélkül ért véget 1876-ban a konstantinápolyi konferencia. Egyre valószínűbbnek látszott, hogy a kezdeményezést magához fogja ragadni Oroszország, akinek azonban tekintettel kellett lennie a Három Császár Szövetségre, azon belül az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeire.

A két állam kezdettől fogva figyelemmel kísérte az eseményeket, eleinte más-más megoldást képzelve el. Ausztria–Magyarország ragaszkodott volna a status quo-hoz, míg ezzel szemben a cári birodalom a felkelt tartományoknak auto-

⁵ Bár az egyeztetések elsősorban Ausztria–Magyarország és Oroszország között zajlottak, ennek eredményességét, a területi kérdések megoldását igyekezett előmozdítani Németország, hogy a Három Császár Szövetségét fenntartsa.

nómiát adott volna. Idővel a lázadások egyre nagyobb formát öltöttek, amely felvetette a fegyveres beavatkozás és területszerzések lehetőségét az orosz vezetésben. Végül az 1876. júliusi reichstadti, majd az 1877. januári budapesti megállapodásban a felek megegyeztek abban, hogy török győzelem esetén kiállnak a status quo mellett. Viszont területi osztozkodást írtak elő abban az esetben, ha Törökország kerülne ki vesztesen a harcokból. Emellett a Monarchia kikötötte, hogy nem jöhet létre nagy délszláv állam. Az utóbbi konvencióban mindezek felül az osztrák–magyar fél jóindulatú semlegességet ígért egy esetleges orosz–török háború idejére. Erre támaszkodva és a törökök keresztény alattvalókkal való rossz bánásmódra hivatkozva indította meg a háborút Oroszország 1877 áprilisában.⁶

„Konfliktus vagy konferencia?”⁷

1877 decemberében, Plevna eleste után már nem volt kérdéses az orosz győzelem, viszont aggodalomra adott okot Oroszország előrenyomulása Törökország belseje felé; 1878. január második felében már vesztesen közeledtek az orosz csapatok Konstantinápolyhoz.⁸ Emellett a hónap végén aláírt fegyverszüneti egyezmény tartalma jelezte még a messzemenő igényeket. A közös külügyminiszter az egész háború alatt folyamatosan hivatkozott a Monarchia érdekeire, és intette mérsékletességre a cári birodalmat. Mindhiába, így január végére megfogalmazódott Andrásyban az, hogy az oroszokkal való kooperáció nem tartható fenn. Mindezt megírta Károlyi Alajos berlini követnek január 28-án, amelyben hosszasan elemezte a kialakult helyzetet, értékelte az orosz lépéseket.⁹ Úgy vélte, hogy csak két megoldás lehetséges; konfliktus Oroszországgal vagy konferencia. A továbbiakban a konferenciáról értekezett, és arról, hogy mit várt ettől: „*A konferencia szükséges, hogy a tekintélyünkön esett csorbát a közvélemény előtt helyreállítsuk. Elégtételt jelentene számunkra az, hogy Oroszország ténylegesen elismeri jogainkat.*”¹⁰ Jól látható, hogy ezt az ügyet a gróf presztízskérdésként kezelte.

Ezenfelül kitért a lehetséges helyszínekre is. Meglátása szerint csak két város, Berlin és Bécs adhat otthont az európai értekezletnek. Ugyancsak részletesen taglalta az alternatívákat, azt vizsgálva, hol érvényesülhetnének jobban az oszt-

⁶ Az eseményekről bővebben ld. Diószegi István (1997) 166–169., illetve Jelavich, Barbara (1964) 175–180.

⁷ Diószegi István Bismarck és Andrásy monográfiájában ezt a címet adta az egyik alfejezetnek, amelyben a közös külügyminiszter politikájának „pálfordulását” ismerteti. Diószegi István (1998.) 281–289.

⁸ Oroszország 1878. január 3-án elfoglalta Szarajevót, január 9-én Sajnovó mellett győzte le Törökországot, január 15 – 17-e között pedig Philippolis környékén aratott újabb diadalt, amely végleg eldöntötte a háború kimenetelét. Diószegi István (1998) 271–272.

⁹ Große Politik II. k., 303.

¹⁰ Uo.

rák–magyar szempontok. Ez természetesen leginkább a császárvárosban valósulhatott meg Andrásy szerint, hangsúlyozva, hogy itt nem igen tudna Németország az oroszoknak kedvezni, valamint egyúttal a találkozó arculatát és idejét is a Monarchia szabhatná meg: „*Bécsben kevésbé érvényesülne Németország, mert a tény, hogy a konferencia itt zajlana, az a mi kívánságaink tekintetében lenne értelmezhető.*”¹¹

Az európai értekezlet ötlete hamarosan eljutott a többi nagyhatalomhoz, valamint ismertté vált a sajtó előtt is. A korabeli napilapok kezdettől fogva figyelemmel kísérték fejleményeket, így az olvasóközönség nyomon követhette azt, hogy valamennyi állam készségét nyilvánította a részvételre. Az újságok emellett az értekezlet kapcsán azt latolgatták, hogy mennyi az esélye annak megvalósulására, valóban segít-e megoldani a konfliktust, fékezni az orosz követelések mértékét. Az elvet valamennyi újság elfogadta, hiszen ahogy írták, bevett gyakorlatnak számított az, hogy egy háborút valamilyen nagyhatalmi egyeztetés követi. Viszont annak sikerében, valamint szükségességében már megoszlottak a vélemények. A két napilapot áttekintve kiderül, hogy a Pesti Napló által képviselt magyar közvélemény kevésbé volt lelkes az eszme iránt, nem bízott az „oszt-rák–magyar diplomáciai actio” eredményességében, úgy látta, hogy az orosz előrenyomulást nem állíthatja meg senki és semmi sem, ugyanúgy eredménytelen marad, mint a konstantinápolyi konferencia.¹² Ezzel szemben a Die Presse hasábjain az olvasó az ötlet helyességéről olvashatott: „*Ez kifejezi azt az igényt, hogy Keleten a nemzetközi jog minden változásánál a monarchiánk szavát is ugyanúgy meghallják.*”¹³

Az orosz diplomácia reakciója

A nagyhatalmak válaszai ellenére még sok bizonytalanság akadt a konferencia kérdése körül; például Oroszország később tette közzé hivatalos nyilatkozatát az ügyben, amelyben elvi jóváhagyását adta az értekezletre. Emiatt az orosz viszszejelzés és közhangulat a napilapok központi témájává vált, ám napról napra változtak a hírek a cári birodalom hajlandóságáról. Egyszer a pozitív fogadtatást emelték ki: „... *ha a konferenciát indítványozzák, az ellen Oroszországnak nincs kifogása*”,¹⁴ míg máskor az ellenérzések kerültek középpontba: „*De ha a konferencia célja az lenne, hogy lehetetlen minimumra csökkentse azt (ti. békét), akkor az orosz nemzet bármire kész lesz, semmint alá vesse magát annak.*”¹⁵ Ez utóbbihoz talán maga a cár is hozzájárult, ugyanis a feljegyzések szerint „nem táplált

¹¹ Uo.

¹² „*Hát lesz kongresszus; azaz hogy lehet kongresszus, mint volt konstantinápolyi konferencia.*” Pesti Napló 1878. január 30.

¹³ Die Presse 1878. január 31.

¹⁴ Pesti Napló 1878. február 2.

¹⁵ Die Presse 1878. február 5.

kedvező reményeket” a találkozót illetően, úgy vélte, hasonlóképp fog zárulni, mint a konstantinápolyi konferencia.¹⁶

Eközben megindultak a tárgyalások a Monarchia és Oroszország között, amelyek során a területi kérdésekben való egyeztetés mellett szó esett az értekezletről is. Noha elvileg ez az osztrák–magyar diplomácia számára, miután valamennyi nagyhatalom áldását adta rá, másodlagossá vált a megbeszélések során, az oroszok viszont diplomáciai eszközként használták fel ezt. Már kezdettől fogva megfogalmaztak néhány fenntartást az értekezlettel kapcsolatban, amelyek egyrészt a találkozó jellegét, másrészt a helyszín kérdését érintették. Andrassy rendszeresen jelezte Károlynak a felmerülő problémákat, így például február negyedikén arról tájékoztatta a Berlinben lévő követet, hogy „... az orosz kormány nem egy konferenciát, hanem kongresszust akar vezető miniszterekkel...”¹⁷ A kongresszussal Gorcsakov egyrészt emelni akarta az esemény presztízsét, hiszen nem titkolt célja volt, hogy a krími háborús vereséget jelképező 1856-os egyezménynek ünnepélyes keretek között, egy európai értekezleten vessen véget.¹⁸ Másrészt ezzel véleményem szerint késleltetni akarta annak összegyűltét, hiszen egy ilyen találkozó megszervezése sokkal több energiát és időt igényelt, mint egy konferenciáé.

Az értekezlet formája körüli „vitát” sokáig nem rendezték, a követi anyagokban sokszor használták együtt a kettőt, illetve hol az egyik, hol a másik szerepel ezekben az iratokban. Ez a „bizonytalanság” a napilapokban szintén megjelent, a tudósítások során egyaránt előfordult a konferencia és kongresszus kifejezés az események ismertetése során, noha jelezték a különbséget a két forma között.¹⁹

Ami a helyszín kérdését illeti, Oroszország nyíltan nem mondta ki, hogy miért tiltakozik Bécs ellen, csupán javaslatokat tett más helyekre. Február negyedikén Szentpétervárról a következőt táviratozta Andrassynak Langenau: „*Már korábban az volt a benyomásom, hogy a herceg (ti. Gorcsakov) egy kisebb város, úgymint Drezdát vagy Baden-Badent részesítené előnyben konferencia helyszínéül, és úgy tűnik, hogy véleménye e tekintetben azóta sem változott...*”²⁰

Három nappal később fény derült arra, hogy a cári diplomácia miért a kisebb településekre tesz ajánlásokat – mindezt az olvasóközönség is megtudhatta, mivel mindkét napilap nyilvánosságra hozta az orosz álláspontot.²¹ Gorcsakovék

¹⁶ Monori Wertheimer Ede (1913) 105.

¹⁷ HHStA, PA, Preußen III., K. 113. Andrassy Károlynak, február 4. Ezeket a tárgyalásokat Bismarck végigkísérte követi révén, viszont Andrassyék is igyekeztek tájékoztatni a kancellárt, jelezve, hogy a másik fél hibáztatható a megegyezés hiánya miatt.

¹⁸ Vinogradov, V. N. (2005)

¹⁹ A Pesti Naplóban 1878. február 18-án utaltak a különbségre, amely a résztvevők személyén alapszik: „*Külföldön az a felfogás, hogy a congressuson az államokat az uralkodók képviselik, conferentián pedig a meghatalmazottak.*”

²⁰ HHStA, PA X., Rußland, K. 72. Langenau Andrassynak 1878. február 4.

²¹ Ezt a huzavonát az osztrák lap károsnak ítélte meg, ahogy írta: „*A mellékkérdések és magának a konferencia helyszín választásának ügye veszélyeztetetik magát az értekezletet.*” Die Presse 1878. február 7.

úgy vélték, hogy a másodrangú városokban a nagyhatalmak valóban a békemű létrehozására koncentrálnának, nem érvényesülne a nagyváros befolyása, továbbá így a szórakozás nem vonná el a figyelmet a munkáról. Ennek megfelelően felvetődött helyszíneként Velence, Lausanne, Brüsszel és Baden-Baden – de mindvégig ez utóbbi tűnt a biztos pontnak.²²

A sajtó mindvégig beszámolt a konferencia vagy kongresszus ügyének fejleményeiről, emellett igyekezett feltárni az orosz magatartás okait. Míg a követi jelentésekben burkoltan célozgatnak rá, addig a Pesti Napló nyíltan kimondta, hogy az ellenvetések tulajdonképpen időnyerés céljából vannak, Oroszország addig odázná az értekezlet összehívását, amíg megmásíthatatlanná válik helyzete Törökországban és térségében: „Az időpont nincs meghatározva. Ez a bibéje a dolognak, mert az időnyerés orosz érdek, s mert időközben sok dolog történhetik, a mi a békekongresszust feleslegessé teszi.”²³

A német álláspont

A folyamatos párbeszéd ellenére igencsak feszült volt a nemzetközi légkör február első felében. Az orosz állam nem mutatott hajlandóságot követeléseinek mérseklésére, a gyakorlati politikában nem tett lépést az együttműködésre, például a fegyverszüneti egyezmény teljes tartalmát sokáig nem hozta nyilvánosságra. Mindezt nemcsak a Monarchiát aggasztotta, hanem Nagy-Britanniát is, aki a kereskedelmi utakat és egyéb stratégiai fontosságú területeit féltette. A brit közvélemény oroszellenes hangulatáról sokat lehetett olvasni nemcsak a napilapokban; a követi anyagok szintén kiemelték az angol közvélemény erejét.²⁴

Egyre nagyobb nyomás helyeződött így Bismarckra, akit az üléseit megkezdő Reichstag is sürgetett, hogy foglaljon álláspontot a keleti krízisben. A kancellár kezdettől fogva hangsúlyozta, Németországnak nincs érdeke a keleti kérdésben, és – ahogy egy korábbi beszédében mondta –, egyetlen egy pomerániai gránátost sem hajlandó feláldozni emiatt. Ugyanakkor szerette volna, hogy a krízis lokalizált maradjon, elkerülve ezzel az európai háború és a kétfrontos harc veszélyét. Ezenfelül ügyelt a Három Császár Szövetség fenntartására, ezért szorgalmazta az orosz – osztrák–magyar megbeszéléseket, nem törődve azzal, hogy azok Törökország ellenében zajlottak.²⁵ Ebben a szellemben nyilatkozott a február 19-i reichstagi gyűlésen, leszögezve, hogy nem kívánja elmélyíteni a válságot. Továbbá kiemelte, hogy a Német Császárság számára fontos, hogy jó viszonyt ápoljon

²² Ahogy Andrassy megfogalmazta Károlyinak, azért fogadható el Baden-Baden, mivel Németországban van, ráadásul úgy tűnt, hogy ezt a német diplomácia is támogatja. HHStA, PA, Preußen III., K. 113. Andrassy Károlyinak 1878. február 16.

²³ Pesti Napló 1878. február 17.

²⁴ Mindezen felül Anglia nyomatékot adott nemtetszésének a flottájával, ugyanis angol hajók jelentek meg Konstantinápoly falainál.

²⁵ Sigrid, Wegner-Kornes (1990) 51–53.

a többi nagyhatalommal, így a Brit Birodalommal is a szövetségesei mellett. A minél hamarabbi béke érdekében pedig felajánlotta a szolgálatait az ügy rendezésével kapcsolatban, de nyomatékosította, hogy közvetítőként kíván fellépni, semmint döntőbíróként. A konferenciával kapcsolatos kérdésekre válaszolva kijelentette: „*Németországnak érdekében áll az értekezlet siettetése egészen függetlenül a hely kiválasztásától...*” valamint, hogy „*német földön az elnökletet is Németországnak kellene viselnie...*”²⁶

Mindezt pár nappal korábban a szerződőtársainak is jelezte. A követi beszámoló szerint a német politikus támogatta az értekezlet összehívását, ugyanakkor a helyszín kiválasztását meghagyta Andrássyékra.²⁷ Emellett szorgalmazta az újabb egyeztetéseket a felek között, amely létre is jött hármas tárgyalások formájában. Ezek során az európai találkozó kérdése nemigen merült fel, a cél a problémás pontok körüli feszültségek felszámolása és az álláspontok közelebb hozása volt.²⁸

Mindezek a fejlemények alapján az osztrák lap úgy vélte, hogy a hangulat ismét normalizálódott, mivel: „*A berlini közvetítőbeszéd villámhárítása kétség kívül nagyban hozzájárult ehhez az általános megnyugváshoz...*”²⁹ S valóban úgy tűnt, hogy minden akadály elhárult az európai értekezlet előtt, hiszen a követi anyagok és az újságok egyre bizonyosabbnak emlegették a kongresszus lehetőségét, amelyet Baden-Badenben rendeznének meg. Mindezt az is alátámasztotta, hogy ekkor az időpontokról egyeztettek egymás között a felek.³⁰

A san stefanói béke hatása

Február utolsó napjaiban mégis a nyugtalanság lett úrrá a közhangulaton a közelgő orosz–török béke aláírása miatt. A cári birodalom ugyanis továbbra sem mutatott hajlandóságot követeléseinek mérséklésére, ráadásul a hármas tárgyalások sem hozták meg a várt eredményt. A megbeszélések során a Monarchia és Oroszország több pontban sem találta meg a közös hangot. A legnagyobb gondot Bulgária ügye okozta, mivel az osztrák–magyar álláspont szerint az új bolgár állam terve valójában egy nagy délszláv országot eredményezne, míg az oroszok úgy érezték, hogy ez nem ellentétes a korábbi megállapodásokkal. Ezekről a nézeteltérésekről részletesen beszámolt Bismarcknak a találkozó német résztve-

²⁶ Pesti Napló 1878. február 20.

²⁷ W. A. Gaud tanulmányából kiderül, hogy a találkozó ügyét kezdettől fogva végigkísérte, sőt ő maga is tett javaslatot helyszínre – Londont vetette fel. Ugyanakkor nem gyakorolt nyomást egyik félre sem; hagyta, hogy maguk a felek egyezzenek meg egymással az ügyben. Gaud, W. A. (1927)

²⁸ Erről bővebben ld. Kozári Mónika (1988)

²⁹ Die Presse 1878. február 23.

³⁰ Már február közepén felvetették a Monarchia részéről, hogy március hat és tizedike között megtarthatnák az értekezletet. Ez tolódot orosz ellenvetések nyomán március huszadika utánra, majd április elsejére.

vője, aki a kapott utasításoknak megfelelően igyekezett objektív maradni, és nem támogatni az egyik felet sem: „... Gróf Andrassy ortodox szláv prédikációként jellemezte nekem az orosz instrukciókat... az orosz kollégám a megbeszélés után ezzel szemben tanácsstalanságát fejezte ki...”³¹

Ráadásul az értekezlet ideje körül sem született megegyezés a Pesti Napló információja szerint. Emiatt ismét megerősödtek a kételkedés hangjai a napi sajtóban a találkozót illetően, úgy látták, hogy ha meg is valósul, akkor sem fog változtatni a dolgokon, mert úgyszólván az orosz akarat fog érvényesülni. Annál is inkább, miként rámutatott a két napilap, mivel az orosz diplomácia mindent elkövetett, hogy a béke aláírása még az európai találkozó előtt történjék meg, hiszen „kezeben akarja tudni a török koncessziós okmányt, hogy ... megváltoztathatatlan ténnyel léphessen föl...”³²

Változás március harmadika, a san stefanói békeegyezmény megkötése után történt, ekkor Gorcsakov karolta fel az európai értekezlet ügyét. Kijelentette, hogy kész a többi nagyhatalom elé bocsátani a szerződés azon pontjait, amelyekben valamennyien érdekeltek. A találkozó jellegét kongresszusban határozta meg, míg helyszíneként Berlint javasolta. Ezt a felvetést mind Ausztria–Magyarország, mind Németország szinte azonnal elfogadta, ahogy a napilapokból, illetve a követi jelentésekből kiderül.³³ Március elején íródott magánlevelében fejtette ki bővebben Langenau Andrásynak az orosz politikus elképzelését a találkozóval kapcsolatban, egyúttal kérve a gróf beleegyezését. Emellett tolmácsolta Gorcsakov magyarázatát az egész konfliktussal kapcsolatban,³⁴ jelezve, hogy mennyire igyekezett a herceg kifejezni előzékenységét és figyelmességét a közös külügyminiszter felé, dicsérve annak józan belátását. Például a levél szerint az orosz politikus az értekezletet illetően hangsúlyozta, hogy: „... az elsősorban a mi beleegyezésünktől (ti. a Monarchiáétól) függhet. Az ember talán nem is vár Bécsből elutasító választ ez ügyben...”³⁵

Miután valamennyi fél jóváhagyta az orosz javaslatot, attól kezdve a diplomáciai anyagokban végig a berlini kongresszus kifejezést használták az európai találkozóval kapcsolatban. Ez a napilapokban sem volt másképp, noha jelezték, hogy még számos vitás pont akad a találkozó körül. Ezek tisztázása újabb hónapokat vett igénybe, egyúttal az angol és az orosz álláspont közötti véleménykülönbségek okoztak nehézségeket.

Meg kell jegyezni, hogy a Pesti Napló a kongresszus bizonyossága ellenére to-

³¹ Große Politik II., 326.

³² Die Presse 1878. február 27.

³³ Például Németország már március 3-án áldását adta a felvetésre. HHStA, PA, Preußen III., K. 112. Károlyi Andrásynak 1878. március 3.

³⁴ A főbb pontok – amelyeket érintett ebben a levelében – a kongresszus ügye, a román kérdés, az angolokkal és a németekkel való viszony voltak. HHStA, PA X., Rußland, K. 72. Bizalmas, Langaneu Andrásyinak, 1878. március 1/13.

³⁵ Uo.

vábbra sem lelkesedett az eszme iránt. A híryanagyait ennek megfelelően állította össze, helyt adott azoknak a beszámolóknak is, amelyek szerint az értekezlet nem a tervek szerint fog megvalósulni. Ilyen volt többek között az elnökségről szóló híresztelések. A magyar lap külföldi forrásokra hivatkozva tudni vélte, hogy Bismarck átadja orosz kollégájának a vezető tisztséget. További bonyodalomként számolt be az angol tervekről, ugyanis Nagy-Britannia kijelentette, hogy amíg nem ismeri a san stefanói békeszerződés szövegét, addig nem látja értelmét részt venni az európai találkozón. Ezzel szemben a Die Presse mérsékelt hangvételű maradt, törekedett az objektivitásra, így a fejleményeket illetően annyit jegyzett meg, hogy Bécsre nézve jól eldöntött a kérdés.³⁶ Ugyanúgy közölte a jó és a rossz híreket, ügyelve arra, hogy egyiknek se tulajdonítson nagyobb jelentőséget a másikhoz képest.

Az élclapok álláspontja

Annak ellenére, hogy az élclapok a keleti krízist folyamatosan végigkísérték, illetve a maguk ironikus, humoros stílusában felhívták olvasóik figyelmét a vizsgált helyzetekre, Andrassy konferenciajavaslatának kevesebb figyelmet szenteltek. Pontosabban a kérdést nem önmagában szemlélték, sokkal inkább a válság egy részproblémájaként tartották számon. Ennek megfelelően az összefoglaló jellegű írások, versikék egy-egy szakaszában tűnt fel az értekezlet ügye. Ezeket végigtekintve kitűnik, hogy a satirikus újságok jól érzékelték a feszültségeket, például a Borsszem Jankó Az osztrák – orosz stipulációk című írásában szellemesen utalt azokra a pontokra, amelyekben a szerződőtársak nem értettek egyet.³⁷

A magyar élclap február kilencedikei szám címlapján utalt elsőként Andrassy indítványára, amelyben a gróft – kissé groteszk módon – békét hozó angyalként ábrázolták, ugyanakkor a háttérben utaltak az orosz–török háborúra, a szultáni csapatok vereségeire. Ebből is látható, hogy akárcsak a Pesti Napló, a Borsszem Jankó sem bízott a javaslat, illetve a találkozó sikerében.

---

³⁶ Die Presse 1878. március 7.

³⁷ Többek között a nagy szláv állam és a török integritás kérdését emelték ki. Borsszem Jankó 1878. február 3.

1. ábra: *Andrássy konferenciajavaslat*
Forrás: Borsszem Jankó [1878. február 10.]

Ezzel szemben az osztrák Figaro tárgyilagosan, minden szereplőt megjelenítve írt a fejleményekről. Ennek megfelelően az Elégedettek című versikében a válsággal kapcsolatban megszólaltatták a harcoló feleket, hivatkoztak az angol álláspontra, valamint feltűnt Andrássy alakja és végül az európai értekezlet ügye: „Kongresszusi projektek hangzanak el, melyek Bécs felé tekintenek, hogy itt ülészen a kongresszus, mint anno '15-ben.”³⁸

A találkozó körüli tárgyalásokra kevésbé tértek ki az élclapok, sokkal inkább eszköznek használták a válság és az egyes diplomáciai szereplők illusztrálására. A magyar lapnál például az orosz magatartás megjelenítésénél alkalmazták. Olyan szóképeket és ábrákat közöltek ezzel kapcsolatban, amelyek révén az olvasók tudomására hozhatták azt, hogy a cári diplomácia az egész keleti konfliktust hatalmi kérdésként kezeli, az erőszak politikája révén kívánja azt maga javára fordítani. Igencsak szellemes az a bejegyzés, amelyben ismert közmondásokat alakítottak át a fenti célnak megfelelően, így lett többek között a „halál ellen nincs orvosság” szállóigéből „halál ellen nincs konferencia” muszka közmondás a Borsszem Jankó szerint.³⁹

Az értekezlet kapcsán egy monumentum mégis megragadta a satirikus lapok figyelmét. Mindkét újság elidőzött annál az orosz javaslatnál, amely Baden-Badent ajánlotta helyszíneként. A város nemcsak fürdőhelyéről volt ismert, hanem

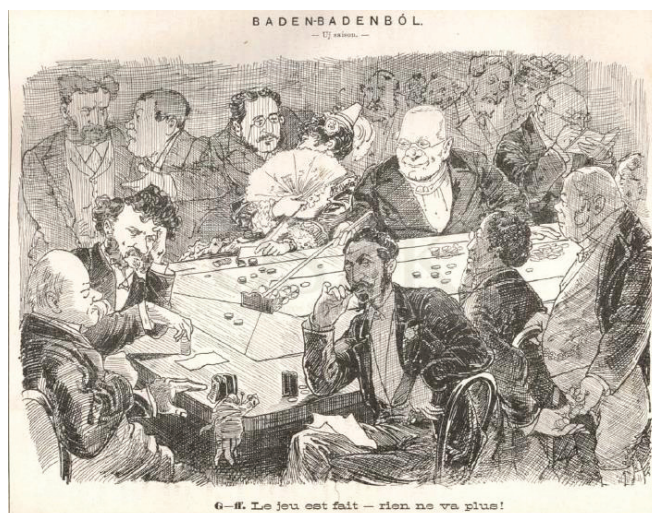
³⁸ Figaro 1878. február 9.

³⁹ Borsszem Jankó 1878. február 10.

kaszinójáról is. Ez utóbbi tényt használta fel mind a magyar, mind az osztrák karikaturista annak ábrázolására, hogy kétségüket fejezzék ki az orosz szándék komolyságában. Véleményem szerint mind a két kép egyértelműen kifejezi azt a vélekedést, hogy Gorcsakov valójában csak játszott a többi nagyhatalommal, nem kívánta még rendezni a kérdést, kizárta volna a többieket annak megoldásából.

2. ábra: *A nagy konferencia után az egykori baden-badeni játékbárolamban*
Forrás: Figaro [1878. február 23.]

3. ábra: *Kezdődik a játék – több tét nincs!*
Forrás: Borsszem Jankó [1878. február 24.]

Legközelebb a konferencia/kongresszus ügye akkor tűnt fel az élclapok hasábjain, amikor végleg eldőlni látszott annak sorsa. Ekkor a Borsszem Jankó és a Figaro egy-egy írás erejéig összefoglalták az értekezlettel kapcsolatos eseményeket. A magyar lap ezt az orosz szemszögből ismertette „A kongresszus – Gorcsakoff katekizmusából” című bejegyzésében, ahol kérdés-felelet formájában követhető nyomon az, hogy milyen mondvacsinált indokokkal próbálta Oroszország annak összeülését késleltetni. Találónan utalt arra, hogy a cári diplomácia a kisebb, másodrangú települések mellett állt ki, így Bécsset a következőképp utasították el: „*Mert Bécs igen zajos város, a résztvevők nem tanácskoznak, hanem eljárának orfeumba, gaudeumba*”⁴⁰ Ezenkívül mindegyik helyet felsorolta, amelyek az egyeztetések során felmerültek, valamint kitértek az időpont körüli huzavonára is. Ugyanakkor ismételtelen jelezte, hogy az értekezletet nem gondolja Oroszország, mivel az utolsó válaszában nem létező időpontot és helyszínt választott.

Az osztrák újságnál a „Dal a vándorló kongresszushoz” című írásban ismertette hasonlóképpen az ügyet, középpontba helyezve ironikusan a berlini kongresszus tényét: „*Berlinbe akarunk menni, még ha titokban bosszant is minket ez a mód.*”⁴¹

Összegzés

Úgy gondolom, hogy a diplomáciai anyagok és az áttekintett sajtótermékek alapján kijelenthető, hogy annak ellenére, hogy másodlagos kérdésnek számított az Andrássy által felvetett európai konferencia ügye, mégis a keleti krízis szerves részeként tekinthető. Egyrészt a közös külügyminiszter az indítvánnyal kívánt nyomást gyakorolni Oroszországra, hogy megóvja a Monarchia érdekeit a Balkánon, valamint szerződőtársát az egyezmények betartására kötelezze. Károlynak írt levelében kiderül, hogy ez voltaképp presztízskérdés volt számára, ezzel akarta a közvélemény előtt bizonyítani, hogy ura a helyzetnek. Másrészt az értekezlet kérdése az orosz diplomácia kezében taktikai eszközzé vált, hiszen újabb és újabb ellenvetésekkel igyekezett késleltetni annak összegyűlését a törökökkel kötendő béke aláírásáig, hogy követeléseit és pozícióját megszilárdítsa.

A tanulmány során a források segítségével végigkövettem ennek útját, jelezve a fordulópontokat. A gróf január 28-án vetette fel először egy bécsi konferencia ötletét, amelyet a formális felhívás után valamennyi nagyhatalom elfogadott. A többi országhoz képest kicsit később reagált erre Oroszország, elvi jóváhagyását adva a tervre. Hamarosan azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz áldást mégsem adják könnyen. Gorcsakov ugyanis több észrevételt tett ezzel kapcsolatban, amelyek a találkozó jellegét és helyét érintették elsősorban. A konferencia helyett a kongresszust ajánlotta, mivel úgy gondolta, hogy a keleti ügy akkora jelentőséggel bír, hogy ezt inkább vezető minisztereknek kellene tárgyalni a követek

⁴⁰ Borsszem Jankó 1878. március 3.

⁴¹ Figaro 1878. március 16.

helyett. Bécset, mint helyszínt elvetette, mondván, hogy egy kisebb, másodrangú városban kevesebb dolog vonja el a figyelmet attól az érdemi munkától, amelyet egy ilyen értekezlettől elvárnak. Számos település vetődött fel lehetséges helyszínként, ám Baden-Baden tűnt ezek közül a legelfogadhatóbbnak.

Ezek az egyeztetések Ausztria–Magyarország és Oroszország között zajlottak. A két állam emellett megpróbált közös nevezőre jutni a területi kérdéseket illetően. Mindezek ellenére igencsak feszült volt a nemzetközi hangulat február első felében, mivel a cári birodalom nem tett tényleges lépéseket ennek enyhítésében, így Bismarck kénytelen volt nyilatkozatot tenni a keleti kérdés ügyében. Noha a német politikus az európai találkozó ügyét másodlagosnak nyilvánította, mégis a reichstagi beszéd átlendítette holtpontra az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat.

Február utolsó napjaiban ismét feszült volt a légkör, amelyet a közelgő orosz–török béke aláírása okozott. Ekkor kevés szó esett az értekezletről, ám a san stefanói békeszerződés után Gorcsakov fellépett a berlini kongresszus ötletével, amelyet valamennyi nagyhatalom elfogadott. Ettől fogva kész tényként emlegették; az időpont, a tárgyalási alapok, illetve a döntés menetének meghatározása okoztak vitákat – ezúttal az angolok és oroszok között.

A vizsgált sajtótermékek szintén bizonyítják, hogy az európai találkozó kérdése szerves részét alkotta a válságnak, annak fordulatai hozzájárultak ahhoz, hogy a krízis még hónapokig fennállt. Megállapítható, hogy a találkozó ügyét következetesen végigkísérték, valamennyi eseményről beszámoltak – még az élc-lapok is, ugyanis egy-egy bejegyzés erejéig összefoglalták a konferenciajavaslat útját. Ugyanakkor az is kiderült, hogy ehhez másképp állt hozzá a magyar és az osztrák fél. A Pesti Napló és a Borsszem Jankó nem bíztak ennek sikerében és eredményességében, úgy vélték, hogy úgylis az orosz akarat fog érvényesülni a találkozóztól függetlenül. Ezzel szemben az osztrák lapok mérsékelt hangvételűek maradtak, remélték a pozitív fejleményeket.

Irodalomjegyzék

Források

Borsszem Jankó, 1878. január – március

Die Presse, 1878. január – március

Figaro, 1878. január – március

Große Politik II.: Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871 – 1914.

Sammlung der diplomatischen Akten der Auswärtigen Amtes. Hrsg. von Johannes Lepsius (et al). II. kötet. Berlin, 1922.

HHStA, Ministerium des Äußern, PA III. Preußen, K. 112 – 113.

HHStA, Ministerium des Äußern, PA X. Rußland, K. 71 – 72.

Pesti Napló, 1878. január – március

- Burns, Charles Kellar Jr. (1980): Burns, Charles Kellar Jr.: The Balkan Policy of Count Gyula Andrassy. PhD Dissertation. Letöltve 2015. március 29-én: <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/15533/8018037.PDF?sequence=1>
- Diószegi István (1997): Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789–1939*. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 1997.
- Diószegi István (1998): Diószegi István: *Bismarck és Andrassy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.
- Gaud, W. A. (1927): The ‚Dreikaiserbündnis‘ and the Eastern Ouestion 1877-8. *The English Historical Review*, 1927., 168. sz., 560-568. Letöltve 2012. szeptember 19-én: <http://www.jstor.org/stable/552414>.
- Geiss, Imanuel (1978): Geiss, Imanuel (Hrsg.): *Der Berliner Kongreß 1878. Protokolle und Materialen*. Boppard am Rhein, Boldt, 1978.
- Jelavich, Barbara (1964): Jelavich, Barbara: *A century of Russian Foreign Policy 1814-1914*. J. B. Lippincott, Philadelphia and New York, 1964.
- Kamenov, P. (2001): Kamenov, P.: *Graf Andrashi i Balkanyite: 1867 – 1890*. Sofia, 2001.
- Kozári Mónika (1998): Kozári Mónika: Németország orosz politikája a berlini kongresszus előkészítésének időszakában (Andrassy konferencia-javaslatától a kongresszus összeüléséig). *Századok*, 1998/3. 422–463.
- Monori Wertheimer Ede (1913): *Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Harmadik kötet. Andrassy életének utolsó évei és jellemzése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.
- Vinogradov, V. N. (2005): Vinogradov, V. N.: *Balkanszkaja epopjeja knyazja A. M. Gorcsakova*. Moszkva, Nauka, 2005.
- Wegner-Kornes, Sigrid (1990): Wegner-Kornes, Sigrid: *Otto von Bismarck und Rußland: des Reichskanzlers Rußlandpolitik und sein realpolitisches Erbe in der Interpretation bürgerlicher Politiker (1918-1945)*. Berlin, Dietz, 1990.

Lektorálta: Dr. Lévai Csaba, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, egyetemi docens

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett NTP-FTK-M-14-0002 kódszámú pályázat támogatásával valósul meg.